

รายงานโครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรื่อง

รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

รหัสโครงการ ว. 307/2569

โดย

พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.

ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค

พระภาวนาวัชรมุนี (เดชศักดิ์ โพธิ์ชัย), ดร.

พระมหาประทีป อภิวฑฺฒโน, ผศ. ดร.

พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

MCU RS 800769307

Complete research project report

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

A Model of Community Forest Ecosystem Conservation through Buddhist Approaches in Khaibokwan Subdistrict, Mueang District, Nong Khai Province

Project Code 307/2569

By

Phra Wanchai Bhuridatto (Anontree), Dr.

Asst. Prof. Dr.Arithat Loesruamchok

Phra Phawanavajramuni, Dr.

Phamaha Prateep Abhivatdhano, Asst. Prof. Dr.,

PhrakruSutasarabandit (Jumnong Siriwunno/Pompai), Dr.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus

Month July B.E. 2569

received research funding from

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus

MCU RS 800769307

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีใน ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ผู้วิจัย: พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร., ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค
พระภาวนาวัชรมุนี (เดชศักดิ์ โพธิ์ชัย), ดร.
พระมหาประทีป อภิวฑฺฒโน, ผศ. ดร.
พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.
ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๙
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องมีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๒) เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย และ ๓) เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือ โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๒๕ รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาและสังเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า

ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดยชุมชนมีความสัมพันธ์กับป่าชุมชนในฐานะแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และพื้นที่ทางวัฒนธรรม คนในชุมชนร่วมกันกำหนดกฎระเบียบ ดูแลรักษาป่า และดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และการบวชป่า หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ได้แก่ อปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ และอิทธิบาท ๔ ซึ่งช่วยสร้างความสามัคคี ความเมตตา และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ วัดและพระสงฆ์ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมผ่านกิจกรรมทางศาสนาและการเทศน์สอนธรรมะ ทำให้ประชาชนเกิดความรัก ความหวงแหน และความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนร่วมกัน

การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี ต้องอาศัยการบูรณาการระหว่างหลักพุทธธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบ รูปแบบที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่

หลักการของรูปแบบ เป้าหมาย กระบวนการดำเนินงาน และกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกและคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับฟังความคิดเห็น ร่วมวางแผน กำหนดแนวทางอนุรักษ์ และสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และประชาชน นอกจากนี้ ยังมีแนวทางสร้างความยั่งยืนของรูปแบบผ่านการสืบทอดองค์ความรู้ การพัฒนาเยาวชน การสร้างกฎระเบียบชุมชน และการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง

รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า รูปแบบที่เหมาะสมสำหรับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึก และใช้ชุมชนเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ รูปแบบดังกล่าวประกอบด้วยการสร้างความตระหนักรู้ การมีส่วนร่วมของประชาชน การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ การสร้างเครือข่าย และการติดตามประเมินผล กลไกสำคัญในการขับเคลื่อนรูปแบบได้แก่ วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน ซึ่งร่วมกันดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบ ได้แก่ การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ การสร้างความสามัคคีในชุมชน การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ทั้งนี้ รูปแบบดังกล่าวมีความเหมาะสมกับบริบทของชุมชนและสามารถประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้อย่างเหมาะสม

Research Title: A Model of Community Forest Ecosystem Conservation through Buddhist Approaches in Khaibokwan Subdistrict, Mueang District, Nong Khai Province

Researcher: Phra Wanchai Bhuridatto (Anontree), Dr.
Asst. Prof. Dr.Arithat Loesruamchok
Phra Phawanavajramuni, Dr.
Phamaha Prateep Abhivatdhano, Asst. Prof. Dr.,
PhrakruSutasarabandit (Jumnong Siriwunno/Pompai), Dr.

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus

Fiscal Year: 2026

Reserch Scholaship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus

Abstract

This research aimed to: 1) study Buddhist methods for community forest ecosystem management in Khai Bok Wan Sub-district, Mueang District, Nong Khai Province; 2) develop a model for community forest ecosystem conservation using Buddhist methods in Khai Bok Wan Sub-district, Mueang District, Nong Khai Province; and 3) propose a model for community forest ecosystem conservation using Buddhist methods in Khai Bok Wan Sub-district, Mueang District, Nong Khai Province. This study employed a qualitative research methodology. Data were collected via semi-structured interviews with 25 key informants, comprising both venerable monks and laypersons. The gathered data were analyzed using descriptive analysis and content synthesis. The research findings are as follows:

Regarding the study of Buddhist methods for community forest ecosystem management, it was found that the management approach is highly participatory. The community interacts with the forest as a vital source of food, herbal medicine, and cultural space. Local residents collaboratively establish communal regulations, safeguard the forest, and engage in conservation activities such as reforestation, building firebreaks, and performing forest ordination rituals (Buat Pa). The core Buddhist principles applied to conservation include Aparihaniyadhamma (principles of non-

decline), Sangahavatthu 4 (bases of social solidarity), Brahmavihara 4 (sublime states of mind), and Iddhipada 4 (paths to accomplishment). These principles foster community unity, compassion, and a shared responsibility toward natural resources. Furthermore, temples and monks play a pivotal role in cultivating environmental consciousness through religious activities and Dhamma sermons, thereby inspiring a sense of love, stewardship, and collective ownership of the community forest.

In terms of model development, the results indicated that an effective conservation model requires the systematic integration of Buddhist Dhamma principles, community participation, and natural resource management. The developed model consists of key components: principles, goals, operational processes, and mechanisms for community engagement. Utilizing Buddhist principles as a foundation for environmental ethics, the model ensures community involvement through public hearings, collaborative planning, and the formulation of conservation guidelines. It also establishes a cooperative network among temples, community leaders, local government organizations, schools, and citizens. Sustainability is maintained through knowledge transmission, youth empowerment, community regulations, and continuous monitoring and evaluation.

For the proposed model, the study introduces the "Dhamma Protects Forest, Community Protects Khai Bok Wan Ecosystem Model." This model leverages Buddhist teachings to build awareness and positions the community as the primary mechanism to drive conservation efforts. The framework encompasses awareness-raising, public participation, executing conservation activities, network building, and monitoring and evaluation. The crucial driving forces behind this model are temples, monks, community leaders, local administrative organizations, and local citizens working in continuous synergy. Expected outcomes include the restoration of forest resources, strengthened community solidarity, enhanced environmental consciousness, and an improved quality of life for the residents. Ultimately, this model is highly compatible with the local context and can be effectively adapted to other regions with similar socio-ecological backgrounds.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัย เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ขอขอบคุณหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนในจังหวัดหนองคายที่ให้ความร่วมมือในการมีส่วนร่วมกับงานวิจัย เรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” ทั้งด้านข้อมูลในการสัมภาษณ์ การบันทึกภาพและเสียง และการสนทนากลุ่มรวมทั้งการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ที่เป็นการสะท้อนถึงผลประโยชน์ของการพัฒนารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนในตำบลวัดธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคายในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งในความช่วยเหลือ การมีส่วนร่วมของทุกท่านเป็นอย่าง ณ โอกาสนี้ด้วย

ผู้วิจัย ขอขอบคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่กรุณาให้คำแนะนำตรวจรูปแบบรายงานวิจัย และตรวจรายงานความก้าวหน้าให้ถูกต้องสมบูรณ์ตามรูปแบบของงานวิจัย ผู้วิจัยขอขอบคุณ

ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญในงานวิจัยทุกท่าน ที่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ผู้วิจัยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และกรุณาให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.

๒ กันยายน ๒๕๖๙

สารบัญ

เรื่อง **หน้า**

บทคัดย่อภาษาไทย ก

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ข

กิตติกรรมประกาศ จ

สารบัญ ฉ

สารบัญแผนภาพ ญ

บทที่ ๑ บทนำ ๑

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ๑

๑.๒ คำถามวิจัย ๕

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย ๕

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย ๕

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย ๗

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย ๘

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๑๐

๒.๑ พุทธธรรมสำหรับการจัดการป่าชุมชน ๑๐

๒.๑.๑ อิทธิบาท ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้ ๑๐

๒.๑.๒ สัปปุริสธรรม ๗ กับการอนุรักษ์ป่าไม้ ๔๕

๒.๑.๓ อริยสัจ ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้ ๕๐

๒.๑.๔ ไตรสิกขากับการอนุรักษ์ป่าไม้ ๖๙

๒.๑.๕ ศีล ๕ กับการอนุรักษ์ป่าไม้ ๗๕

๒.๑.๖ หิริ โอตตัปปะ ธรรมคุ้มครองโลกกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ๘๑

๒.๑.๘ สัมมัปปธาน ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้ ๘๕

๒.๒ ทฤษฎีนิเวศวิทยา ๘๗

๒.๒.๑ ความหมายของระบบนิเวศ ๘๗

๒.๒.๒ ประเภทของระบบนิเวศ ๘๙

๒.๒.๓ องค์ประกอบของระบบนิเวศ ๙๑

๒.๒.๔ ปัจจัยที่กำหนดลักษณะระบบนิเวศ ๙๒

๒.๒.๕ ปัญหาของระบบนิเวศ ๙๔
๒.๒.๖ องค์ประกอบของการจัดระบบนิเวศ ๙๖
๒.๓ แนวคิดนิเวศวิถีพุทธ ๑๐๑
๒.๓.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับระบบนิเวศ ๑๐๑
๒.๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ ๑๐๙
๒.๓.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมการจัดการระบบนิเวศ ๑๑๓
๒.๓.๔ พระพุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศด้านต่าง ๆ ๑๑๘
๒.๔ แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธ ๑๒๗
๒.๔.๑ ความหมายของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ๑๒๗
๒.๔.๒ ความสำคัญของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ๑๓๐
๒.๔.๓ พื้นฐานของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของตะวันตก ๑๓๓
๒.๔.๔ แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ๑๔๑
๒.๔.๕ แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่มีนิเวศเป็นศูนย์กลาง ๑๕๔
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ ๑๖๒
๒.๕.๑ ความหมายของรูปแบบ ๑๖๔
๒.๕.๒ ประเภทของรูปแบบ ๑๖๖
๒.๕.๓ องค์ประกอบของรูปแบบ ๑๖๘
๒.๕.๔ การสร้างรูปแบบ ๑๗๐
๒.๕.๕ การพัฒนารูปแบบ ๑๗๐
๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วม ๑๗๒
๒.๖.๑ แนวคิด การมีส่วนร่วม ๑๗๒
๒.๖.๒ รูปแบบการมีส่วนร่วม ๑๗๖
๒.๖.๓ ระดับของกระบวนการในการมีส่วนร่วม ๑๗๙
๒.๖.๔ จิตสำนึกในการมีส่วนร่วม ๑๘๓
๒.๖.๕ ประโยชน์ในการมีส่วนร่วม ๑๘๖
๒.๖.๖ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม ๑๙๒
๒.๖.๗ ลักษณะของการมีส่วนร่วม ๑๙๕
๒.๖.๘ รูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม ๑๙๘
๒.๖.๙ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ๑๙๙
๒.๖.๑๐ กรรมวิธีในการมีส่วนร่วมของประชาชน ๒๐๐
๒.๖.๑๑ สรุปวิเคราะห์ทฤษฎีการมีส่วนร่วม ๒๐๑

๒.๗ บริบทพื้นที่ของการวิจัย ๒๐๓
๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๒๐๕
๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย ๒๑๘

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย ๒๒๑

๓.๑ รูปแบบการวิจัย ๒๒๑
๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก ๒๒๒
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ๒๒๓
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล ๒๒๔
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล ๒๒๖
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย ๒๒๗

บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล ๒๒๙

๔.๑ ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๒๒๙
๔.๑.๑ สภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน ๒๒๙
๔.๑.๒ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ ๒๓๖
๔.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า ๒๔๓
๔.๑.๔ พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ๒๕๐
๔.๒ การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๒๕๖
๔.๒.๑ องค์ประกอบของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี ๒๕๖
๔.๒.๒ การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า ๒๖๒
๔.๒.๓ กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบ ๒๖๗
๔.๒.๔ แนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบ ๒๗๓
๔.๓ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๒๘๒
๔.๓.๑ การนำเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี ๒๘๒
๔.๓.๒ กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบในชุมชน ๒๙๒
๔.๓.๓ ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบ ๓๐๒
๔.๓.๔ การประเมินและการประยุกต์ใช้รูปแบบ ๓๐๙
๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย ๓๑๖

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ **๓๒๒**

๕.๑ สรุปผลการวิจัย ๓๒๒

๕.๑.๑ ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๓๒๒

๕.๑.๒ การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีใน ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๓๒๘

๕.๑.๓ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีใน ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๓๓๒

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย ๓๓๖

๕.๒.๑ ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๓๓๗

๕.๒.๒ การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีใน ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๓๓๘

๕.๒.๓ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีใน ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๓๔๐

๕.๓ ข้อเสนอแนะ ๓๔๒

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ๓๔๒

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้ ๓๔๒

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ๓๔๓

บรรณานุกรม **๓๔๕**

ภาคผนวก **๓๕๖**

ภาคผนวก ก หนังสือรับบรองการวิจัยในมนุษย์ ๓๕๗

ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์การวิจัย ๓๕๙

ภาคผนวก ค หนังสือนำ ๓๖๖

ภาคผนวก ง ผลผลิต ๓๖๘

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย ๓๘๔

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ **หน้า**

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย ๒๒๐
แผนภาพที่ ๔.๑ องค์ความรู้จากการวิจัย ๓๑๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเป็นมา

ป่าชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสรรพสิ่งในระบบนิเวศ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพิงทรัพยากรจากป่า ทั้งในด้านอาหาร ยา ที่อยู่อาศัย และจิตวิญญาณ[๑] อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมได้ส่งผลให้ทรัพยากรป่าลดลงอย่างต่อเนื่อง จากการบุกรุก ตัดไม้เผาถ่าน และการเกษตรเชิงเดี่ยวที่ขยายตัวเข้าสู่พื้นที่ป่า[๒] ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นชุมชนที่มีทรัพยากรป่าชุมชนอันอุดมสมบูรณ์ในอดีต โดยประชาชนมีความผูกพันกับป่าในฐานะแหล่งทำกินและแหล่งศรัทธาในวิถีชีวิตแบบชาวพุทธ เช่น การทำบุญป่าช้า การบวชป่า และการสืบชะตาป่า[๓] แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงของค่านิยมสังคม ทำให้บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในด้านการอนุรักษ์ป่าลดลง ขณะเดียวกันแนวคิดทางพุทธศาสนาอันเป็นพื้นฐานแห่งจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมยังมิได้ถูกนำมาใช้ในการจัดการระบบนิเวศอย่างเป็นรูปธรรม[๔] พุทธศาสนาได้เสนอแนวทางการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุลผ่านหลักธรรม เช่น อิทธิบาท ๔ ที่ส่งเสริมความเพียรและความตั้งใจในการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม, พรหมวิหาร ๔ ที่เน้นความเมตตาต่อสรรพชีวิต และ

---

[๑] อำไพ สุขอุดม, **สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมชุมชนอีสาน**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗), หน้า ๘๓.

[๒] ประเสริฐ พรหมมณี, **ทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๗.

[๓] วรนารถ ศรีสุธรรม, **วิถีวัฒนธรรมชาวอีสานกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน**, (นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๕๘), หน้า ๙๓.

[๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๖.

มัชฌิมาปฏิปทา ที่เป็นแนวทางแห่งความพอดีไม่เบียดเบียน[๕] การบูรณาการหลักธรรมเหล่านี้กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จึงสามารถนำไปสู่การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนในมิติที่ยั่งยืนทั้งกายภาพ จิตใจ และจิตวิญญาณ[๖] ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งเน้นการนำ “พุทธวิธี” มาเป็นแนวทางในการจัดการและอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนตำบลค่ายบกหวาน เพื่อฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์ ชุมชน และวัด ในฐานะศูนย์กลางของจิตสำนึกสิ่งแวดล้อม และเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมที่สอดคล้องกับแนวทางพระพุทธศาสนา[๗]

ความสำคัญของปัญหา

จากการสำรวจพื้นที่วิจัย ผู้วิจัยได้พบปัญหาของการวิจัย โดยสามารถแบ่งเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้ ๑. การจัดการทรัพยากรป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานยังขาดระบบการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของชาวบ้าน พระสงฆ์ และองค์กรท้องถิ่น ๒. แนวทางการอนุรักษ์ป่าที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเน้นเชิงเทคนิคมากกว่าจิตสำนึกทางศีลธรรม จึงไม่สามารถสร้างพลังความร่วมมือที่ยั่งยืน ๓. การนำหลักธรรมพุทธศาสนามาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมยังมีลักษณะทั่วไป ไม่ได้มีรูปแบบหรือกระบวนการที่ชัดเจน ๔. ขาดงานวิจัยเชิงลึกที่เชื่อมโยงระหว่างพุทธวิธีและการจัดการระบบนิเวศในระดับชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานซึ่งมีบริบทเฉพาะทางวัฒนธรรม

จากปัญหาข้างต้นผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญของการวิจัย เพื่อที่จะเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในปัจจุบันนับว่าเป็นประเด็นสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน เนื่องจากป่าไม้มิได้เป็นเพียงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เท่านั้น หากแต่ยังเป็นระบบนิเวศที่เกื้อหนุนต่อความสมดุลของสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ทั้งในด้านอากาศ น้ำ ดิน และความหลากหลายทางชีวภาพ[๘] อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้ชุมชนในชนบทโดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกิดความเปลี่ยนแปลงทางวิถีชีวิต จากระบบเศรษฐกิจพึ่งพาธรรมชาติไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้เกิดการแสวงหาประโยชน์จากป่าอย่างขาดความยับยั้งชั่งใจ นำไปสู่การ

---

[๕] พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะกับธรรมชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๗๗.

[๖] สมบูรณ์ วัฒนไทย, **การพัฒนาชุมชนกับสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธธรรม**, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓), หน้า ๖๑.

[๗] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๗๑.

[๘] ประเสริฐ พรหมมณี, **ทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์**, หน้า ๙๘.

เสื่อมโทรมของทรัพยากรและความอ่อนแอของจิตสำนึกต่อธรรมชาติ[๙] เพราะในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นชุมชนที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกับป่ามาอย่างยาวนาน ประชาชนมีความสัมพันธ์กับป่าในเชิงวัฒนธรรม ศาสนา และความเชื่อ เช่น การบวชป่า การทำบุญป่า และการสืบชะตาป่า ซึ่งเป็นรูปแบบของการอนุรักษ์ที่เชื่อมโยงกับจิตวิญญาณชาวพุทธ[๑๐] ทว่าในช่วงหลัง บทบาทของวัด พระสงฆ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลรักษาป่าได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัด อันเนื่องมาจากกระแสความเจริญทางวัตถุและแนวคิดบริโภคนิยมที่เข้ามาแทนที่ ทำให้ชุมชนจำนวนมากสูญเสียจิตสำนึกในการอนุรักษ์และขาดแนวทางที่ชัดเจนในการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนอย่างยั่งยืน[๑๑] ในขณะเดียวกัน แนวทางการอนุรักษ์ป่าที่ใช้โดยหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรภายนอกส่วนใหญ่ มักเน้นด้านเทคนิค การปลูกป่า หรือการจำกัดการใช้ทรัพยากร แต่ละเลยต่อมิติทางจิตใจและคุณธรรมของผู้คนในชุมชน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างความร่วมมือและความยั่งยืน[๑๒] ดังนั้น การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ที่บูรณาการหลักพุทธธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางแห่ง “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ ความพอดีในการดำรงชีวิต ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและสิ่งแวดล้อม[๑๓] ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการป่าชุมชนได้อย่างเหมาะสม ซึ่งหลักพุทธธรรม เช่น พรหมวิหาร ๔ เน้นให้เกิดความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาต่อสรรพสิ่ง ช่วยส่งเสริมความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ ส่วน อิทธิบาท ๔ ชี้แนวทางให้เกิดความเพียรและความตั้งใจในการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และ สัปปุริสธรรม ๗ ชี้แนวทางให้คนในชุมชนมีความรู้รอบ เข้าใจเหตุผล และทำสิ่งที่ถูกต้อง[๑๔] หลักธรรมเหล่านี้เมื่อถูกนำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการป่าชุมชน จะช่วยปลูกฝังจิตสำนึกใหม่ให้แก่ประชาชน เกิดความรู้สึกเคารพธรรมชาติในฐานะผู้ให้ชีวิต มากกว่าการมองป่าเป็นเพียงแหล่งทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ดังนั้น การศึกษารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี จึงมีความสำคัญทั้งในเชิงวิชาการ

---

[๙] อำไพ สุขอุดม, **สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมชุมชนอีสาน**, หน้า ๗๓.

[๑๐] วรนารถ ศรีสุธรรม, **วิถีวัฒนธรรมชาวอีสานกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน**, (นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๕๘), หน้า ๙๓.

[๑๑] ปัญญา นันทภักดี, **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมของชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๘๒.

[๑๒] สมชาย ธรรมนิทัศน์, **การบริหารภาครัฐสมัยใหม่: แนวคิดและแนวปฏิบัติ**, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖.

[๑๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖.

[๑๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๓๕.

และเชิงปฏิบัติ โดยเป็นการเชื่อมโยง “ธรรมะกับธรรมชาติ” เพื่อฟื้นฟูจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม สร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมระหว่างวัด ชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ อันจะนำไปสู่การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนทั้งทางกายภาพ จิตใจ และสังคม[๑๕] งานวิจัยนี้ยังสามารถเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนอื่น ๆ ในจังหวัดหนองคายและภูมิภาคอีสาน ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างสันติและยั่งยืน[๑๖] กล่าวโดยสรุป ความสำคัญของการวิจัยครั้งนี้อยู่ที่การมุ่งสร้างความสมดุลระหว่าง “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” กับ “การพัฒนาคุณธรรมภายในมนุษย์” เพื่อให้การดูแลรักษาป่ามิใช่เพียงกิจกรรมทางกาย แต่เป็นการปฏิบัติธรรมในชีวิตจริง อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาและแนวนโยบายการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย[๑๗]

จากความเป็นมา และความสำคัญของปัญหาข้างต้น ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวทางจัดการปัญหา คือ ๑. ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และหลักคำสอนทางพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น หลักสัปปุริสธรรม ๗ และหลักกาลามสูตร เพื่อสร้างความเข้าใจเชิงพุทธเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ[๑๘] ๒. สำรวจแนวปฏิบัติการอนุรักษ์ป่าของชุมชนตำบลค่ายบกหวานโดยใช้การสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม เพื่อค้นหาปัญหาและองค์ความรู้ท้องถิ่น ๓. พัฒนา “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี” ที่เน้นการบูรณาการระหว่างจิตสำนึกทางศีลธรรม ความร่วมมือของชุมชน และบทบาทของพระสงฆ์ และ๔. เสนอแนวทางการประยุกต์ใช้รูปแบบดังกล่าวในเชิงปฏิบัติและเชิงนโยบาย เพื่อเป็นต้นแบบของการจัดการป่าชุมชนแบบยั่งยืน ซึ่งจะได้ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย คือ ๑. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน ๒. ได้พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนตำบลค่ายบกหวาน ๓. ชุมชนเกิดจิตสำนึกในการรักษาป่าและสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธธรรม ๔. วัดและพระสงฆ์มีบทบาทเชิงรุกในการส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ๕. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนสามารถนำรูปแบบไปใช้เป็นแนวทางพัฒนาและขยายผลในพื้นที่อื่นได้

---

[๑๕] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๗๑.

[๑๖] สุนทร จิตตปัญโญ, **พระพุทธศาสนากับการพัฒนาอย่างยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: สยามเพรส, ๒๕๕๘), หน้า ๙๔.

[๑๗] สำนักงานนโยบายสิ่งแวดล้อม, **รายงานยุทธศาสตร์ชาติด้านสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๖๔), หน้า ๖๘.

[๑๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๒๕.

จากประโยชน์ข้างต้นนี้ ผู้วิจัยแรงจูงใจในการทำวิจัย โดยการตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะระบบนิเวศป่าชุมชนที่เป็น “รากชีวิต” ของชาวบ้านตำบลค่ายบกหวาน ซึ่งกำลังเผชิญความเสื่อมโทรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นในพลังของพระพุทธศาสนาในฐานะแนวทางแห่งปัญญาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม จึงมุ่งหมายทำการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี เพื่อเป็นต้นแบบการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ผสานทั้ง “ธรรมะกับธรรมชาติ” เข้าด้วยกันอย่างสมบูรณ์

๑.๒ คำถามวิจัย

๑. พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร

๒. การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร

๓. รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๒. เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๓. เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยเพื่อที่จะได้เห็นภาพรวมของโครงการวิจัยในแต่ละด้าน ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑) ส่วนที่ ๑ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร (Documentary - Research) จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นแหล่งข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย

๒) ส่วนที่ ๒ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ เอกสาร หนังสือ ตำรา สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ งานวิจัย บทความวิชาการ รวมทั้งหนังสือที่นักปราชญ์ทั้งหลายเขียนไว้ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลในด้านต่าง ๆ ของ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น

๓) ส่วนที่ ๓ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อทำการศึกษาสภาพปัจจุบันของการเสนอ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้แบบสัมภาษณ์ เพื่อที่จะได้ข้อมูลภาคสนาม แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูล

๔) ส่วนที่ ๔ ผู้วิจัยได้ศึกษารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านประชากร

เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมดคัดเลือกโดยใช้ วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเหมาะสมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ดังนี้ มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำเนินงานหรือกิจกรรมของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ที่มีความรู้ ความเข้าใจ หรือประสบการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการทำงานร่วมกับวัด มีความพร้อมและความสมัครใจที่จะให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์หรือการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลรวมทั้งหมดประมาณ ๒๕ รูป/คน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย ครอบคลุมทุกภาคส่วน ทั้งวัด หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชน

บทบาทของผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่อกระบวนการวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีบทบาทในการให้ข้อมูลเชิงลึกที่สะท้อนถึง สภาพปัจจุบันของโครงการและปัญหาที่พบในพื้นที่ แนวคิดและวิธีการเพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ข้อเสนอแนะต่อการสร้างรูปแบบการส่งเสริมโครงการให้เกิดความยั่งยืน ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่มจะถูกนำมาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้และสร้างรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ ผู้นำทางศาสนา กลุ่มผู้นำชุมชน และหน่วยงานท้องถิ่น และ กลุ่มประชาชนในชุมชนตำบลค่ายบกหวาน ที่อาศัยอยู่ใน ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ประกอบด้วย

๑. กลุ่มพระสงฆ์		จำนวน ๑๐ รูป
๒. กลุ่มผู้นำชุมชน		จำนวน ๕ คน
๓. กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น		จำนวน ๕ คน
๔. กลุ่มประชาชน		จำนวน ๕ คน
	รวมทั้งสิ้น	จำนวน ๒๕ รูป/คน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้พื้นที่ของ ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เท่านั้น เพราะเป็นพื้นที่มีความเหมาะสมกับการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระยะเวลาในการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นโครงการวิจัย โดยนับตั้งแต่อนุมัติโครงการวิจัยตั้งแต่หลังสอบรายงานการวิจัย ๘ เดือน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย เพื่อที่จะเป็นการอธิบายคำของศัพท์ในชื่อเรื่อง และวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

รูปแบบ หมายถึง แบบแผนหรือแนวทางที่สังเคราะห์ขึ้นจากข้อมูลภาคสนามและแนวคิดทางพุทธธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการ ขั้นตอน วิธีการ และองค์ประกอบในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชน โดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น หลักอิทธิบาท ๔ พรหมวิหาร ๔ และอริยสัจ ๔ เป็นต้น เพื่อให้เกิดแนวปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในบริบทของชุมชนตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่า หมายถึง การดำเนินกิจกรรมหรือมาตรการของชุมชนที่มีเป้าหมายเพื่อรักษา ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าอย่างยั่งยืน ทั้งในด้านทรัพยากรดิน น้ำ พันธุ์ไม้ และสัตว์ป่า โดยยึดหลักความพอเพียง การไม่เบียดเบียน และการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ อันสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง “ปฏิจจสมุปบาท” และ “อิทัปปัจจยตา” ในพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในระบบนิเวศอย่างมีเหตุปัจจัยร่วมกัน

การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และองค์กรท้องถิ่นในตำบลค่ายบกหวาน มีส่วนร่วมในการดูแล รักษา และฟื้นฟูป่าชุมชน โดยยึดหลักพุทธธรรมเป็นแนวทาง เช่น การปลูกฝังจิตสำนึกอนุรักษ์ผ่านกิจกรรมทางศาสนา การใช้หลักสังฆสันนิบาตเพื่อสร้างความร่วมมือ และการส่งเสริมคุณธรรมด้านความเมตตา กรุณา และสติ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางสิ่งแวดล้อมและสังคมชุมชน

พุทธวิธี หมายถึง วิธีการหรือแนวทางการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่อาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องชี้นำ เช่น หลักอิทธิบาท ๔ (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) เพื่อสร้างแรงจูงใจและความเพียรในการอนุรักษ์ป่า หลักอริยสัจ ๔ เพื่อการวิเคราะห์ปัญหาและหาทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ หลักพรหมวิหาร ๔ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเอื้อเฟื้อเมตตาในชุมชน และหลักปฏิจจสมุปบาทเพื่อความเข้าใจในความสัมพันธ์ของชีวิตและธรรมชาติ อันเป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรที่ไม่แยกมนุษย์ออกจากระบบนิเวศโดยรวม

ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย หมายถึง พื้นที่เป้าหมายของการวิจัย ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท อยู่ทางตอนใต้ของอำเภอเมืองหนองคาย มีทรัพยากรป่าชุมชนกระจายอยู่หลายแห่ง เช่น ป่าดอนโพธิ์ ป่าค่ายเก่า และป่าดงอีจาน ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน โดยมีประชาชน พระสงฆ์ และองค์กรท้องถิ่นร่วมกันดูแลรักษา ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑. ได้ทราบพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๒. ได้รู้การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๓. ได้รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วลงพื้นที่ภาคสนามเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม สร้างกิจกรรมในการพัฒนาป่าของชุมชน แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่มาวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วสนทนาร่วมกับชุมชน เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษารวบรวมแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร แล้วนำเสนอกรอบแนวคิดของการวิจัย เพื่อที่จะให้เห็นความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๒.๑ พุทธธรรมสำหรับการจัดการป่าชุมชน

การนำหลักธรรมมาใช้สำหรับการจัดการป่าชุมชน เป็นฐานการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นการนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามาปรับใช้ในการดูแลรักษาป่าชุมชนเพื่อใช้แก้ปัญหาภัยป่าไม้และการพัฒนาชีวิตสังคม และสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวเนื่องกับมนุษย์ซึ่งงานวิจัยนี้ได้นำเอาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง มาใช้เป็นฐานการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังนี้

๒.๑.๑ อิทธิบาท ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

๑. ความหมายของอิทธิบาทธรรม ๔

อิทธิบาทธรรม ๔ ประการเป็นหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ได้มีนักปราชญ์ให้ความหมายของอิทธิบาทธรรมไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า อิทธิบาท ๔ คือ “ทางแห่งความสำเร็จ” เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดในการนำพาบุคคลไปสู่ความสำเร็จในทุกด้านของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน การเรียน หรือการพัฒนาตนเอง เพราะถ้าเราสามารถพัฒนาคนให้ถูกต้องตามหลักธรรมเหล่านี้ได้แล้ว มนุษย์ก็จะไม่ขัดแย้งหรือแปลกแยกกับความจริงของธรรมชาติใน

ระดับพื้นฐาน ซึ่งจะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตสอดคล้องและเดินไปด้วยกันอย่างเป็นระบบ ไม่มีสิ่งใดที่จะก่อให้เกิดความเสียหายหรือความขัดแย้งในทางจิตใจและการปฏิบัติ

การวางรากฐานที่มั่นคงและถูกต้องนี้ถือเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะเมื่อพื้นฐานนี้แข็งแรงแล้ว การใช้หลักการต่าง ๆ ในการทำงานและการดำเนินชีวิตก็จะเป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ เราสามารถนำหลักธรรมะต่าง ๆ มาใช้เป็นเครื่องมือหรือแนวทางในการพัฒนาตนเองและงานที่ทำได้อย่างเหมาะสม โดยที่ไม่เกิดความสับสนหรือผิดทาง

ตัวอย่างหนึ่งที่ชัดเจนและทุกคนรู้จักกันดี คือ หลัก อิทธิบาท ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ซึ่งประกอบด้วย ฉันทะ ความพอใจในงานที่ทำ วิริยะ ความเพียรพยายาม จิตตะ ความตั้งใจใส่ใจ และวิมังสา การพิจารณาไตร่ตรองอย่างมีปัญญา หลักอิทธิบาทนี้ไม่ใช่เพียงหลักธรรมทั่วไป แต่เป็นหลักแห่งความสำเร็จที่สามารถนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันและทุกกิจกรรมของมนุษย์ เมื่อเรานำอิทธิบาท ๔ มาใช้เป็นพื้นฐานในการทำงานหรือการดำเนินชีวิต เราจะพบว่าทุกอย่างดำเนินไปด้วยดี มีเป้าหมายและความหมายที่ชัดเจน ช่วยกระตุ้นให้เรามีแรงจูงใจ มีความขยันหมั่นเพียร และมีความละเอียดรอบคอบในการทำสิ่งต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เราสามารถบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน[๑]

ด้วยเหตุนี้ พระธรรมปิฎกจึงย้ำเสมอว่า การพัฒนาคนให้มีอิทธิบาท ๔ เป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะหากเราสามารถวางฐานของชีวิตและการทำงานบนหลักอิทธิบาทได้อย่างมั่นคงแล้ว สิ่งอื่นใดที่เรานำมาปฏิบัติตามหลักธรรมะและแนวทางที่ถูกต้องก็จะประสบผลสำเร็จอย่างแน่นอน นี่จึงเป็นเหตุผลที่อิทธิบาท ๔ ได้รับการยกย่องให้เป็น “ทางแห่งความสำเร็จ” ที่ทุกคนควรศึกษาและนำไปใช้ในชีวิตอย่างจริงจัง

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้อย่างลึกซึ้งว่า หลักธรรม “อิทธิบาท ๔” นั้น คือการใช้คุณธรรมเป็นเครื่องมือและแนวทางสำคัญในการนำพาชีวิตและการทำงานไปสู่ความสำเร็จตามที่ตนปรารถนาอย่างแท้จริง หลักอิทธิบาท ๔ ประกอบด้วยการมี ความพอใจ หรือฉันทะในสิ่งที่ทำ ซึ่งเป็นแรงจูงใจภายในที่ทำให้เราตั้งใจลงมือทำอย่างจริงจัง มี ความเพียร หรือวิริยะ คือความขยันหมั่นเพียรไม่ยอมแพ้หรือหยุดกลางคัน มี สมาธิ หรือจิตตะ คือการตั้งใจใส่ใจในงานอย่างลึกซึ้งและมีความต่อเนื่อง จนเกิดเป็นปัญญาที่ช่วยให้เรารู้ว่าควรทำอย่างไรและเมื่อใดจึงจะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

---

[๑] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน**, พิมพ์ครั้งที่๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๗๙.

ท่านยังเน้นย้ำว่า สิ่งสำคัญที่เป็นหัวใจของการบริการแบบเชิงพุทธ คือการนำหลัก “พรหมวิหาร ๔” มาเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมด้วย ซึ่งประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อันเป็นธรรมที่ช่วยหล่อหลอมจิตใจให้ผู้นำและผู้ปฏิบัติงานดำเนินไปอย่างบริสุทธิ์และมีคุณภาพ

เมตตา คือความรักและความปรารถนาดีที่พร้อมจะส่งต่อความช่วยเหลือและดูแลผู้อื่นด้วยใจที่จริงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาและผู้ที่ต้องการการชี้แนะ เพื่อให้พวกเขาได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองจนสามารถดำรงชีวิตและทำงานได้ด้วยตนเองอย่างมั่นคง

กรุณา คือความเห็นอกเห็นใจและความเสียสละที่มีต่อผู้อื่น ไม่ใช่เพียงแค่การช่วยเหลือในภาวะยากลำบากเท่านั้น แต่รวมถึงการสั่งสอนและประคับประคองให้พวกเขาเติบโตอย่างมีคุณภาพและมีศักดิ์ศรี ไม่ยึดติดหรือกดดันมากเกินไปจนเป็นการแทรกแซงทางจิตใจ

มุทิตา คือความยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นประสบความสำเร็จและเจริญเติบโตอย่างมั่นคง โดยไม่เกิดความริษยาหรือความอิจฉาริษยา แต่เปิดใจให้ผู้อื่นได้เติบโตในทางที่ถูกต้องและเหมาะสมตามศักยภาพของแต่ละคน

ส่วน อุเบกขา คือการรู้จักความพอดี ปล่อยวาง และฝึกจิตใจให้มีความสงบ มีความเป็นกลาง ไม่ยึดติดกับสิ่งใดจนเกินไป สามารถรักษาความสมดุลในจิตใจและการดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นคง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ต้องรับผิดชอบบริหารงานและบริหารชีวิตตนเอง

ด้วยการนำหลักอิทธิบาท ๔ และพรหมวิหาร ๔ มาประกอบกันนี้ เป็นเหมือนการสร้างหลักธรรมประจำใจ ที่ช่วยให้เราสามารถดำรงชีวิตและบริหารงานได้อย่างประเสริฐ บริสุทธิ์ และเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา มีความเพียรพยายาม มีปัญญา และมีสมาธิพร้อมทั้งรู้จักความพอดีในทุกสถานการณ์ ซึ่งทั้งหมดนี้คือหนทางสู่ความสำเร็จที่แท้จริงในชีวิตและการทำงานอย่างยั่งยืนและมีคุณค่า[๒]

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า อิทธิบาท ๔ คือกลุ่มคุณธรรมสำคัญที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือชี้นำและนำพาผู้ที่ประพฤติปฏิบัติให้บรรลุถึงความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาได้อย่างแท้จริง หลักอิทธิบาท ๔ นี้ไม่ใช่เพียงแค่แนวคิดธรรมดา ๆ แต่เป็นหลักการที่เน้นการปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในทางปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม พระเทพดิลกยังได้เน้นย้ำว่า สิ่งที่เราประสงค์หรือมุ่งหวังนั้น ต้องเป็นสิ่งที่ ไม่เหลือวิสัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ สิ่งที่อยู่ในขอบเขตของความเป็นไปได้จริง ๆ หรือที่เรียกว่า “อยู่ในวิสัย” ที่

---

[๒] พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมในใจของนักบริหารไฮโซ**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรัฐ, ๒๕๕๑), หน้า ๖.

บุคคลจะสามารถใช้ความเพียร ความพยายาม และความตั้งใจจริงในการกระทำเพื่อให้เกิดขึ้นได้จริง ไม่ใช่เพียงความเพ้อฝัน ความหวังลม ๆ แล้ง ๆ หรือความปรารถนาที่ไม่มีโอกาสจะประสบความสำเร็จได้ในทางปฏิบัติ

ความหมายของคำว่า “ไม่เหลือวิสัย” นี้จึงสะท้อนถึงการมีเป้าหมายที่สมเหตุสมผล เป็นไปได้ และสอดคล้องกับความสามารถของตนเองและสภาพแวดล้อมรอบข้าง ไม่ได้หมายความว่าต้องเป็นสิ่งที่ง่ายดายหรือไม่มีอุปสรรค แต่หมายความว่าเป้าหมายดังกล่าวอยู่ในขอบเขตที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยความตั้งใจจริงและความพยายามที่มีคุณภาพ พระเทพดิลกจึงเรียกกลุ่มคุณธรรมที่ประกอบด้วยฉันทะ ความพอใจในสิ่งที่ทำ, วิริยะ ความเพียรพยายามอย่างไม่ย่อท้อ, จิตตะ ความตั้งใจใส่ใจในงาน และวิมังสา การพิจารณาไตร่ตรองอย่างมีปัญญาว่าเป็น อิทธิบาท ๔ เพราะคุณธรรมเหล่านี้จะช่วยผลักดันและขับเคลื่อนผู้ปฏิบัติให้สามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ และดำเนินไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน[๓]

ด้วยเหตุนี้ อิทธิบาท ๔ จึงไม่ได้เป็นเพียงแค่หลักธรรมทางทฤษฎี แต่เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้บุคคลสามารถสร้างความสำเร็จในชีวิตและการทำงานได้อย่างแท้จริง หากบุคคลนั้นมีความเข้าใจและนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้องและต่อเนื่อง

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมฺงคโล) ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนและลึกซึ้งว่า อิทธิบาท ๔ คือหลักธรรมสำคัญที่เป็นเครื่องชี้นำและแนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่ความสำเร็จอย่างแท้จริงในการกระทำกิจการงานหรือการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่เราตั้งใจทำ ความหมายของคำว่า “อิทธิบาท” นั้นแปลว่า “ทางแห่งความสำเร็จ” หรือเป็นเส้นทางที่ถูกวางไว้เพื่อให้บุคคลสามารถก้าวเดินไปได้อย่างมั่นคงและมีประสิทธิภาพ

หลักธรรมนี้ไม่ใช่เพียงแค่คำสอนธรรมดา แต่เป็นข้อปฏิบัติที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ซึ่งจะช่วยให้ผู้ที่นำหลักอิทธิบาท ๔ ไปใช้ในการทำงานหรือการประกอบอาชีพ มีแนวทางที่มั่นคง รู้วิธีจัดการกับอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิผล สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ มีความพอใจ มีความเพียรพยายาม มีความตั้งใจและมีปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองเพื่อปรับปรุงตนเองและงานให้ดียิ่งขึ้นไป[๔]

---

[๓] พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ความสำเร็จหลักธรรมสู่ความสำเร็จและสันติสุข**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

[๔] พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมฺงคโล), **ความสำเร็จหลักธรรมสู่ความสำเร็จและสันติสุข**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

ดังนั้น อิทธิบาท ๔ จึงเป็นเสมือนเครื่องมือหรือกุญแจสำคัญที่ช่วยไขประตูสู่ความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในเรื่องของการศึกษา การงาน การประกอบอาชีพ หรือแม้แต่การพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้าในชีวิต หลักธรรมนี้จึงเป็นพื้นฐานที่ทุกคนควรศึกษา ทำความเข้าใจ และนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างจริงจัง เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ด้วยความมั่นใจและยั่งยืน

พระมหาณรงค์ศักดิ์ ฐิติญาโณ ได้กล่าวไว้อย่างลึกซึ้งถึงความหมายและความสำคัญของอิทธิบาท ๔ ว่า อิทธิบาท ๔ ไม่ใช่เพียงแค่หลักธรรมธรรมดา แต่เป็นแนวทางของความสำเร็จที่เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์และเป็นผลดีในทุกมิติของชีวิต ความหมายของอิทธิบาท ๔ นั้นสามารถสรุปได้ว่า เป็นความสำเร็จที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริงและด้วยความเรียบร้อย เป็นการกระทำที่ชัดเจนและแจ่มแจ้งในความเข้าใจ อันนำไปสู่การเข้าถึงธรรมที่แท้จริงในชีวิต ท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า อิทธิบาท ๔ เปรียบเสมือนกับองค์ประกอบของจิตหรือขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ของบุคคลผู้ซึ่งบรรลุธรรมแล้ว ซึ่งการเจริญอิทธิบาทธรรมนั้น คือการดำเนินชีวิตและปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องอย่างเต็มกำลัง โดยการเสพ หรือรับรู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองที่เกิดจากธรรมทั้งหลายเหล่านั้นอย่างชัดเจนและมีสติสัมปชัญญะ

ด้วยเหตุนี้ การเจริญอิทธิบาทธรรมจึงหมายถึงการทำให้ธรรมเหล่านั้นเพิ่มพูนขึ้นในใจ และมีผลสะท้อนออกมาในพฤติกรรมและการกระทำที่ก่อให้เกิดความสำเร็จที่แท้จริงในชีวิต ไม่ใช่เพียงแค่ความสำเร็จในทางวัตถุหรือภายนอกเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความเจริญงอกงามของจิตใจและปัญญาที่เป็นแก่นแท้ของการพัฒนาตนเองในระดับสูงสุด[๕]

ดังนั้น อิทธิบาท ๔ จึงถือเป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาชีวิตมนุษย์ เพราะเป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าถึงและบรรลุธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการดำเนินชีวิตตามแนวทางพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสุขความเจริญรุ่งเรืองทั้งทางกายและทางใจอย่างแท้จริงและยั่งยืนในทุกช่วงเวลาของชีวิต

พระราชวรมุนี ได้ให้ข้อคิดเห็นที่มีคุณค่าเกี่ยวกับหลักธรรม อิทธิบาท ๔ ไว้อย่างชัดเจนว่า อิทธิบาท ๔ นั้นเป็นแรงจูงใจที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นจากภายในตัวบุคคลเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความพึงพอใจในงานที่ทำ ไม่ว่าจะเป็นงานที่มีความยากหรือง่าย หรือแม้จะไม่มีสิ่งล่อใจหรือแรงจูงใจภายนอก

---

[๕] พระมหาณรงค์ศักดิ์ ฐิติญาโณ, **พระอภิธรรมปิฎก ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๑.

มากระตุ้นก็ตาม แต่บุคคลที่มีอิทธิบาท ๔ จะมุ่งมั่นตั้งใจในการทำงานด้วยความเต็มใจและมีเป้าหมายชัดเจนที่จะให้การทำงานนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีตามที่ตั้งใจไว้

ความพอใจในงานที่ทำนี้ จึงเป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญที่ช่วยผลักดันให้เกิดความเพียรพยายาม ความอดทน และความตั้งใจจริงในการเผชิญกับอุปสรรคหรือความท้าทายต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการทำงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ส่งผลให้ผลลัพธ์ของงานออกมามีคุณภาพและบรรลุเป้าหมายได้อย่างสมบูรณ์

พระราชวรมุนียังได้เน้นย้ำว่า หลักธรรมอิทธิบาท ๔ นี้เป็นสิ่งที่ผู้บริหารทุกระดับควรนำมาใช้เป็นแนวทางสำคัญในการบริหารงาน เพราะในยุคปัจจุบัน ประเทศชาติต้องการบุคลากรที่มีความขยันหมั่นเพียร และมีความรับผิดชอบสูง ผู้ที่ทำงานอย่างจริงจังและมีคุณภาพเท่านั้นจึงจะเป็นบุคคลที่มีประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ ความเจริญก้าวหน้าในด้านส่วนตัวของผู้บริหารที่ดีนั้น ไม่ใช่เพียงแค่เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้น แต่ยังส่งผลสะท้อนอย่างมีนัยสำคัญต่อความก้าวหน้าขององค์การหรือหน่วยงานที่ตนรับผิดชอบด้วย ผู้บริหารที่เข้าใจและนำหลักอิทธิบาท ๔ ไปใช้ จะสามารถสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี มีความร่วมมือร่วมใจจากผู้ใต้บังคับบัญชา และสามารถบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดได้

พระราชวรมุนียังได้ย้ำถึงคุณค่าที่แท้จริงของผู้บริหารไว้อย่างน่าสนใจว่า “ค่าของคน อยู่ที่ผลของงาน” หมายความว่าความสามารถและคุณค่าของบุคคลนั้นจะถูกประเมินจากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำงาน ไม่ใช่เพียงคำพูดหรือความตั้งใจเท่านั้น ผู้บริหารที่ใช้อิทธิบาท ๔ เป็นหลักในการบริหารงานย่อมจะกลายเป็นศูนย์รวมใจของทีมงาน สามารถสร้างความสามัคคีและความเข้มแข็งของทีมได้อย่างยั่งยืน และจัดการให้งานทุกชิ้นบรรลุผลตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ด้วยดี

ในทางปฏิบัติ การบริหารงานของผู้บริหารโรงเรียนนั้นจึงต้องได้รับการผสมผสานอย่างเหมาะสมระหว่างการเน้นผลสัมฤทธิ์ของงานกับการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและได้รับน้ำใจจากผู้ร่วมงานด้วย ซึ่งหมายถึงการบริหารที่ให้ความสำคัญทั้ง “พระเดช” คือ ความเด็ดขาดในการตัดสินใจและการบริหารจัดการ และ “พระคุณ” คือ ความเมตตา ความเอาใจใส่ และการสร้างบรรยากาศที่อบอุ่นและเป็นมิตรในองค์กร

เฉพาะเมื่อนั้น ผู้บริหารจึงจะสามารถสร้างสภาพแวดล้อมการทำงานที่มีประสิทธิภาพสูงสุด และสามารถนำพาองค์กรหรือหน่วยงานของตนไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างสมบูรณ์และยั่งยืน

สอดคล้องกับข้อเสนอและแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาองค์กรในยุคสมัยปัจจุบันอย่างแท้จริง[๖]

สุรพล เครือมะโนรมย์ ได้เสนอแนวคิดที่น่าสนใจและสำคัญอย่างยิ่งเกี่ยวกับบทบาทของผู้บริหารในการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้ในการบริหารงาน เพื่อให้การทำงานเกิดประสิทธิผลสูงสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสถานศึกษา ซึ่งการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่เพียงแค่การวางแผนหรือการจัดระบบงานเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านจิตใจของผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดด้วย

สุรพล เครือมะโนรมย์ ได้ชี้ให้เห็นว่าในหลายครั้ง ผู้บริหารสถานศึกษาอาจยังไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างเต็มที่กับการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาใช้เป็นแนวทางในการบริหารจัดการ ส่งผลให้บุคลากรในสถานศึกษารวมถึงครูผู้สอนขาดขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ อาจเกิดความรู้สึกท้อแท้ หรือไม่เกิดความผูกพันและความรับผิดชอบต่อองค์กรอย่างแท้จริง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพและประสิทธิภาพของการเรียนการสอนและการพัฒนานักเรียน

นอกจากนี้ ยังพบว่าในบางครั้งผู้บริหารเองอาจขาดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างเพียงพอ จึงไม่สามารถนำหลักธรรมเหล่านั้นไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและเกิดผลดีเท่าที่ควร การบริหารงานที่ขาดหลักธรรมจึงอาจไม่ประสบผลสำเร็จอย่างแท้จริง และอาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งหรือความไม่สอดคล้องในทีมงานและองค์กรได้

ดังนั้น ผู้บริหารจึงต้องตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างภาพพจน์ในฐานะผู้นำที่เป็นที่ศรัทธาและเชื่อถือได้ในหมู่ผู้ใต้บังคับบัญชา การมีภาพลักษณ์ที่ดีและเป็นที่เคารพนับถือจะช่วยให้ผู้บริหารสามารถใช้แนวทางที่เหมาะสมในการบริหารจัดการองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดผลสัมฤทธิ์สูงสุด

สิ่งที่ผู้บริหารต้องยึดถือเป็นแนวปฏิบัติที่สำคัญคือการปลูกฝังและแสดงออกถึงคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญ ได้แก่ ความรัก ความเมตตา ความสงสาร ความชื่นชมยินดีต่อความสำเร็จและความก้าวหน้าของผู้อื่น และการมีจิตใจที่เป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เลือกปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในองค์กร

ผู้บริหารที่ดีต้องตระหนักว่า การบริหารงานโดยใช้พระคุณ หรือความเมตตา ความเอาใจใส่ และความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นนั้น จะส่งผลดีกว่าการใช้พระเดชหรือการบังคับใช้อำนาจอย่าง

---

[๖] พระราชวรมุนี, **พุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญวิทยาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๙๖.

เด็ดขาด ซึ่งอำนาจบารมีที่เกิดจากความเคารพและศรัทธานั้น จะมีอิทธิพลและส่งผลต่อความร่วมมือและความสามัคคีของทีมงานอย่างยั่งยืนมากกว่าอำนาจทางกฎหมายหรือการบังคับด้วยข้อบังคับเพียงอย่างเดียว

ด้วยแนวทางนี้ ผู้บริหารจะสามารถสร้างสภาพแวดล้อมการทำงานที่เอื้อต่อการพัฒนาทั้งตนเองและบุคลากรในองค์กร สร้างแรงจูงใจและขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ทำให้งานทุกภารกิจที่ได้รับมอบหมายดำเนินไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งยังช่วยสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ดี มีความอบอุ่นและเป็นหนึ่งเดียวกัน ส่งผลให้สถานศึกษาหรือองค์กรนั้น ๆ สามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีความสุขและยั่งยืนในระยะยาว[๗]

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนถึงความสำคัญของอิทธิบาท ๔ ว่าเป็นคุณธรรมหรือเครื่องมือสำคัญที่ช่วยนำพาผู้ปฏิบัติให้บรรลุความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนา โดยแบ่งออกเป็น ๔ ประการหลักที่มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันอย่างลึกซึ้ง ประการแรกคือ “ฉันทะ” หมายถึง ความพอใจ หรือความรักใคร่ในสิ่งนั้น เป็นแรงจูงใจเริ่มต้นที่ทำให้เกิดความตั้งใจจริงในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีความสุขและไม่รู้สึกเบื่อหน่าย ประการที่สอง คือ “วิริยะ” หรือความเพียรพยายาม ซึ่งเป็นพลังที่ขับเคลื่อนให้ผู้ปฏิบัติไม่หยุดนิ่ง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคหรือความยากลำบากใด ๆ มีความมุ่งมั่นและตั้งใจในการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ประการที่สาม คือ “จิตตะ” หมายถึง ความเอาใจใส่หรือความฝักใฝ่จดจ่อในสิ่งที่ทำอย่างเต็มที่ ไม่วอกแวกหรือปล่อยใจไปตามสิ่งเร้ารอบข้าง แต่จะมีสมาธิและความตั้งใจที่มั่นคงในการทำงานนั้น ๆ และประการที่สี่ คือ “วิมังสา” คือการใช้ปัญญาในการพิจารณา สอบสวนและไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและเหมาะสมต่อสิ่งที่ทำ ซึ่งขั้นตอนนี้ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถแยกแยะข้อดีข้อเสีย หรือปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้อย่างมีเหตุผล และนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพ

ในทางพระอภิธรรมศาสตร์ อิทธิบาท ๔ ยังถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเจริญสมาธิและโลกุตตรฌาน หรือการเข้าถึงความสงบสูงสุดที่เหนือโลกีย์ เป็นเครื่องนำทางให้จิตใจสามารถฝึกฝนและพัฒนาจนถึงขั้นสูงสุดของการรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ดังนั้น อิทธิบาท ๔ จึงไม่ได้เป็นเพียงหลักการทั่วไปสำหรับความสำเร็จในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่ยัง

---

[๗] สุรพล เครือมะโนรมย์, “การใช้หลักพุทธธรรมในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดเทศบาลนครเชียงใหม่”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมทั้งด้านจิตใจและปัญญาในการเจริญก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จในทุกระดับอย่างยั่งยืน[๘]

ชัยยงค์ พรหมวงค์ ได้กล่าวว่า โรงเรียนเป็นสถาบันการศึกษาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการหล่อหลอมคุณลักษณะที่พึงประสงค์ให้แก่ผู้เรียนเพื่อเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณภาพเพื่อออกไปพัฒนาในอนาคตเด็กจึงเป็นทั้งทรัพยากรและผู้ใช้ทรัพยากร ตามแนวคิด ๔ ประการ คือ ๑) เด็กเป็นเป้าหมายของการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่เปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กให้เป็นไปตามแนวทางที่ปรารถนา ถ้าปราศจากเด็กแล้วโรงเรียนก็ไม่ต้องมีหรืออยู่ไม่ได้โรงเรียนจะมีแต่ผู้บริหาร ครูและอาคารเรียน สถานที่ได้อย่างไร เด็กจึงเป็นทรัพยากรป้อนกระบวนการของโรงเรียน ๒) เด็กเป็นจุดเริ่มต้นของสังคม โรงเรียนต้องจาลองสังคมเพื่อให้เด็กมีโอกาสฝึกฝนลักษณะนิสัยตามแนวทางที่สังคมปรารถนา โรงเรียนที่พัฒนาทรัพยากรคือเด็กเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ชุมชนหรือสังคมจะเกิดหรือตายอยู่ที่คุณภาพของเด็กที่จะเติบโตเป็นสมาชิกของสังคมในอนาคต ๓) เด็กในฐานะทรัพยากรมีลักษณะแตกต่างจากทรัพยากรในรูปแบบอื่นตรงที่ว่า เด็กจะเติบโตขึ้นเป็นผู้ผลิตและใช้ทรัพยากรในรูปแบบอื่นโรงเรียนจึงต้องพัฒนาเด็กให้เป็นผู้สามารถใช้ทรัพยากรอื่นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ๔) เด็กจะใช้ทรัพยากรที่มีค่าได้ต่อเมื่อเด็กมีคุณภาพ โรงเรียนจึงมีหน้าที่พัฒนาเด็กให้มีคุณภาพทั้งความรู้ เจตคติและทักษะความชำนาญ[๙]

สนอง วรอุไร ได้กล่าวไว้อย่างลึกซึ้งถึงหลักอิทธิบาท ๔ ว่าเป็น “สูตรสำเร็จของชีวิต” ตามคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่เน้นย้ำว่า จิตใจนั้นเป็นรากฐานของสิ่งทั้งหลายทั้งหมด จิตใจมีความประเสริฐและทรงพลังเหนือสิ่งใดในโลกนี้ ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นและสำเร็จล้วนเริ่มต้นจากจิตใจทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น ความสำเร็จในชีวิตจึงขึ้นอยู่กับใจเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นเป้าหมายใด หรือความต้องการสิ่งใดก็ตาม หากเราสามารถตั้งใจกำหนดจิตใจให้มั่นคงแน่วแน่ และเต็มไปด้วยความตั้งใจจริง ความสำเร็จก็จะเกิดขึ้นได้ตามที่ใจหวังไว้

หลักอิทธิบาท ๔ จึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยนำใจของเราสู่ความสำเร็จอย่างแท้จริง โดยประกอบด้วยการทำสิ่งต่าง ๆ ด้วย “ใจรัก” หรือฉันทะ ซึ่งเป็นความพึงพอใจและความรักใคร่ที่แท้จริงในสิ่งที่เรากระทำ เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่ทำให้เรารู้สึกมีความสุขและไม่ยอมแพ้เมื่อต้องเผชิญกับอุปสรรค ตามด้วย “ความพากเพียร” หรือวิริยะ คือความตั้งใจและความอดทนที่ไม่ย่อท้อต่อ

---

[๘] สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหากุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๗๖.

[๙] ชัยยงค์ พรหมวงศ์, **เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาการพัฒนาเด็กพฤติกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒.

ความลำบาก ต้องขยันขันแข็งอย่างต่อเนื่อง และพร้อมที่จะฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ อย่างไม่ย่อท้อ ส่วนต่อมา คือ “ใจจดจ่อ” หรือจิตตะ หมายถึงความใส่ใจอย่างลึกซึ้งและไม่วอกแวก การมีสมาธิจดจ่อในสิ่งที่ทำทำให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและไม่เสียสมาธิ ต่อเนื่องไปจนถึงข้อสุดท้ายคือ “การใช้ปัญญาพิจารณาไต่สวน” หรือวิมังสา ซึ่งหมายความว่าไม่ใช่แค่ทำตามความรู้สึกหรือความตั้งใจเพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีการวิเคราะห์ ตรวจสอบ สอบสวนและไตร่ตรองอยู่เสมอ เพื่อปรับปรุงและแก้ไขสิ่งที่ทำให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาที่ไม่หยุดนิ่ง

ด้วยการนำหลักอิทธิบาท ๔ นี้มาใช้ในการดำเนินชีวิต เราจะสามารถเสริมสร้างจิตใจให้แข็งแกร่งมั่นคง และมีแนวทางที่ชัดเจนในการทำงานหรือการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิผล เมื่อใจมีความรักและพากเพียร มีสมาธิจดจ่อ และใช้ปัญญาพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน ความสำเร็จก็จะไม่หนีไปไหน แต่จะเข้ามาหาเราอย่างแน่นอนและยั่งยืน[๑๐]

อัครเมธี สิริวรานนท์ ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนถึงความสำคัญของหลักอิทธิบาท ๔ ว่า เป็นแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้ประสบผลสำเร็จในชีวิตและการงาน แม้ว่าจะต้องเผชิญกับอุปสรรคหรือความยากลำบากต่าง ๆ ก็ตาม หลักอิทธิบาท ๔ นี้เปรียบเสมือนเข็มทิศนำทางที่จะช่วยให้เราเดินไปสู่เป้าหมายได้อย่างมั่นคงและมีประสิทธิภาพ โดยประกอบด้วยหลักสำคัญ ๔ ประการ คือ ข้อแรก คือ ฉันทะ หมายถึง ความพอใจหรือความรักใคร่ในสิ่งที่ทำ หากเรามีความตั้งใจที่ดีและรักในงานของตนเอง จะสามารถก้าวผ่านอุปสรรคได้ด้วยความสุขและความมุ่งมั่น ข้อสอง คือ วิริยะ คือ ความเพียรพยายามที่ไม่ยอมแพ้ ต้องมีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อแม้เจออุปสรรคหรือความลำบากใด ๆ ก็ตาม ข้อสาม คือ จิตตะ หมายถึง ความเอาใจใส่และความตั้งใจอย่างจริงจัง มีสมาธิจดจ่ออยู่กับงานที่ทำ ทำให้งานมีคุณภาพและบรรลุเป้าหมายได้ตามที่ตั้งใจไว้ ข้อสุดท้าย คือ วิมังสา หมายถึง การใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบสิ่งที่ได้ทำอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อหาข้อผิดพลาดและหาวิธีปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

อัครเมธีชี้ให้เห็นว่า แม้ในชีวิตและการทำงานจะมีอุปสรรคและปัญหามากมายเกิดขึ้น แต่หากเรายึดมั่นในหลักอิทธิบาท ๔ อย่างแท้จริง ก็จะสามารถนำพาตนเองไปสู่ความสำเร็จได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน เพราะอิทธิบาท ๔ ไม่ได้เป็นเพียงแนวทางในการทำงานเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักธรรม

---

[๑๐] สนอง วรอุไร, **ทำชีวิตให้ได้ดีและมีสุข**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๗๔.

ในการดำเนินชีวิตที่ช่วยเสริมสร้างจิตใจให้เข้มแข็ง มุ่งมั่น และมีปัญญาในการแก้ไขปัญหาอย่างเหมาะสมและมีเหตุผล[๑๑]

ดังนั้น การนำหลักอิทธิบาท ๔ มาใช้ไม่เพียงแต่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายทางการงาน แต่ยังทำให้เราพัฒนาตนเองในทุกมิติ ทั้งทางจิตใจและปัญญา เป็นการสร้างพื้นฐานที่มั่นคงสำหรับการประสบความสำเร็จในชีวิตอย่างแท้จริงตามแนวทางพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า อิทธิบาท ๔ หมายถึง หลักธรรมที่ปฏิบัติเพื่อเอาชนะปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เป็นหนทางนำไปความสำเร็จในหน้าที่การงานต่าง ๆ ตามที่มุ่งหวังไว้ ซึ่งเมื่อทำการงานใดก็ตามประกอบด้วยฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความคิด) และ วิมังสา (ความไตร่ตรอง) ดังนี้

๑. ฉันทะ (Aspiraton)

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของฉันทะว่า หมายถึง ความพอใจ ใฝ่รัก ใฝ่หาความรู้ ใฝ่สร้างสรรค์ ความชอบใจ ความยินดี มีความพอใจในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ หรือให้บรรลุเป้าหมาย กล่าวว่า รักงานและรักจุดหมายของงานด้วย เป็นความอยาก และความต้องการอย่างหนึ่ง ซึ่งความอยากของฉันทะ จะทำให้เกิดความสุข ความชื่นชมเมื่อเห็นสิ่ง หรืองานนั้นบรรลุความสำเร็จ ดังนั้นหากการทำงานมีจุดเริ่มต้นของการทำงานเกิดขึ้นที่ใจ เมื่อใจรัก งานก็อยากจะทำเต็มใจที่จะทำงานนั้น ก็จะมีความต้องการทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุด ให้สำเร็จผลที่ดีที่สุดในสิ่งนั้น โดยจะไม่กังวลกับสิ่งล่อใจหรือผลตอบแทนอื่นๆ จิตใจจะแน่วแน่ในการทำงาน ฉันทะจึงไม่เป็นเพียงแค่รักในงานที่ทำเท่านั้น แต่ยังคลอบคลุมถึงการอยากทำให้ดีด้วย นั้นคือเมื่อจะทำอะไรแล้ว จะต้องทำให้ดีที่สุด ให้เรียบร้อยสมบูรณ์ ฉันทะ จะเกิดการทำงานอย่างสม่ำเสมองานก็จะสำเร็จได้ดี ด้วยและมีความสมบูรณ์ในงาน[๑๒] ฉันทะ คือ ความพอใจ ความเต็มใจในการทำงานซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานเมื่อใจรักแล้วก็อยากจะทำเต็มใจที่จะทำงานนั้น งานก็ย่อมสำเร็จ ฉันทะพอใจรักใครในสิ่งนั้น ถ้าไม่ฉันทะ แล้วก็การทำงานก็จะไม่ดำเนินไป ไม่ว่าจะทำอะไร คนเจริญก้าวหน้าก็ต้องมีใจรักทุ่มเทศึกษาค้นคว้า เรื่องนั้นโดยเฉพาะทุ่มเทความรัก ทุ่มเทความสามารถลงไปในเรื่องนั้นก็ก้าวหน้าเป็นไปด้วยดี ฉันทะ คือ ความรัก จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเราเล็งเห็นผลของงานว่าถ้าทำงานนี้

---

[๑๑] อัครเมธี สิริวรานนท์, **เปิดโอกาสชีวิตให้ได้รับสิ่งอันเป็นมงคล**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อุทยานความรู้, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕.

[๑๒] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน**, พิมพ์ครั้งที่๓, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๓.

แล้วจะได้อะไร ฉันทะ คือ ความพึงพอใจหรือต้องการที่จะทำ หรือใฝ่ใจในสิ่งที่ทำนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป

ไพฑูรย์ สินลารัตน์ กล่าวอธิบายฉันทะว่า คือ ความรัก ผู้บริหารควรมีความรัก ความพอใจในงานบริหาร รักในวิชาชีพ รักศิษย์ รักที่จะเห็นเพื่อนร่วมงานมีความเจริญก้าวหน้าและประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต การให้คำปรึกษา บริหารทำไปด้วยใจรัก ในวิชาชีพ ไม่ได้ทำไปเพราะพอให้เสร็จไป พอให้ผ่านไปเพราะเป็นหน้าที่[๑๓]

การใช้อิทธิบาท ๔ ที่ใช้เป็นพื้นฐานในส่วนที่เกี่ยวกับฉันทะว่า “ให้มีความพอใจ เรียกว่าฉันทะ พอใจในการที่จะกระทำ พอใจในการที่จะศึกษาค้นคว้าให้เกิดความรู้ความเข้าใจ สิ่งใดเรารักเราพอใจ ก็มักจะทำสิ่งนั้นให้ดี แต่สิ่งใดเราไม่ชอบไม่ค่อยพอใจ ทำสิ่งนั้นก็ไม่ได้ดี คนที่เก่งในเรื่องอะไรก็ตาม ถ้าเราศึกษาดูแล้วก็จะพบความจริงข้อหนึ่งว่า คนนั้นเขาชอบมากในเรื่องนั้น ชอบมากในเรื่องนั้นจึงเก่งในเรื่องนั้น เพราะฉะนั้น เราจะต้องเพาะความพอใจในการที่จะปฏิบัติให้เกิดขึ้นในการที่พิจารณาตัวเองตักเตือนตนเองให้เกิดขึ้น อย่างนี้เรียกว่า เป็นฐานขั้นต้นที่เรามีไว้”

ฉันทะ คือ ความชอบใจ ความรัก ความพอใจในงาน ในสิ่งที่เราจะกระทำ ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจ ความรักและความเต็มใจเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่ง เพราะมีฉันทะในกิจการงานใด ถือว่าเป็นผู้เริ่มงานที่ดี ผู้เริ่มงานที่ดี ถือว่าทำงานสำเร็จไปแล้วครึ่งหนึ่ง การมีความรักการงานใด ก็ทำงานนั้น พอใจที่จะทำการงานใด ก็ทำการงานนั้น และเก็บใจในการงานใด ก็ทำการงานนั้น ผลงานย่อมเกิดขึ้น หากไม่รักไม่เต็มใจ ไม่พอใจในการงาน ผลงานก็จะไม่เกิด ผู้บริหารต้องยึดหลัก ฉันทะ ๓ ประการ คือ รักอาชีพบริหาร พอใจในการบริหาร และเต็มใจที่จะเป็นผู้บริหาร รักอาชีพบริหาร คือ อยากเป็นผู้บริหารที่มีเจตคติที่ดีต่อการบริหาร ชอบวิธีการบริหาร และพยายามศึกษาหาความรู้เรื่องการบริหาร ฝึกฝนอบรมตนเรื่องการบริหารอยู่เสมอ พอใจในการบริหาร คือ ไม่บ่นหรือปริปากพูดเมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับการบริหาร พยายามหาทางแก้ไขปัญหาและอุปสรรคให้สำเร็จลุล่วงไปจนได้ พึงพอใจให้กับการบริหารอย่างเต็มที่ หากผู้บริหารรักและเต็มใจ ในการบริหารครบถ้วนทั้งสามประการแล้ว ผลงานย่อมเกิดขึ้น ผู้บริหารจะต้องหาทางให้ผู้ใต้บังคับบัญชา รัก พอใจ และเต็มใจในการทำงานด้วย การทำงานจึงจะบังเกิดประสิทธิผล

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า ฉันทะ คือ ความพอใจ รักใคร่ชอบเต็มใจ ใฝ่ใจในการทำงานอยู่เสมอ และทุ่มเทความสามารถ ทุ่มเทชีวิตจิตใจ เพื่อทำงานนั้นให้สำเร็จและให้

---

[๑๓] ไพฑูรย์ สินลารันต์, **ความรู้คู่คุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๖.

ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป มีความปรารถนาที่จะทำงานนั้นให้ดีที่สุดโดยไม่กังวลใจกับสิ่งรบเร้าหรือผลตอบแทนทั้งหลายเราจะสร้างฉันทะให้เกิดขึ้นได้อย่างไร" พระพุทธองค์เคยสอนไว้ว่า มนุษย์เราต้องเลือกที่จะศรัทธาบางอย่างและหมั่นตรวจสอบศรัทธาของตัวเองว่าดีต่อตัวเองและดีต่อผู้อื่นอันรวมถึงสังคมโดยรวมหรือไม่ เมื่อดีทั้งสองอย่างก็จงมุ่งมั่นที่จะทำด้วยความตั้งใจ และหากไม่ดีก็จงเปลี่ยนแปลงศรัทธาเสียใหม่ ซึ่งเราต้องเลือก ไม่เช่นนั้นเราจะกลายเป็นคนที่สับสนไม่มีแก่นสารและเป็นคนไร้รากในที่สุด เมื่อเป็นคนไม่มีแก่นสารก็จะถูกชักชวนไปในทางที่ไม่ดีได้ง่ายนั่นเอง

๒.วิริยะ (Exertion)

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า หมายถึง ความเพียรความบากบั่น ความพยายามทำหน้าที่อย่างไม่ท้อถอย มีใจสู้โดยไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบาก ในการทำงานแม้ว่างานจะถูกใจ แต่ถ้าไม่ขยันฝึกฝนจนชำนาญหรือมีความเพียรพยายาม งานย่อมไม่เกิดผลสำเร็จขึ้นได้ ต้องมีความกล้าที่จะทำงานนั้น ต้องมีจิตใจที่แน่วแน่ มั่นคง มุ่งตรงต่อจุดหมาย ในการสร้างเสริมวิริยะ จะต้องสร้างที่ฐานรากของจิตใจ คือ ต้องจุดจิตสานึกในการฝึกฝน โดยมองเห็นว่างานเป็นสิ่งที่ท้าทาย ใจสู้เมื่อทำแล้วก็จะไม่ท้อถอย วิริยะจึงมีความจำเป็นยิ่งสำหรับงานทุกอย่างรวมทั้งงานบริหาร[๑๔]

ความเพียร ได้แก่ความอาจหาญ แกล้วกล้า บากบั่นก้าวไป ใจสู้ ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบาก เมื่อคนรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่การบรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดแก่เขาแล้ว แม้ได้ยินว่าจุดหมายนั้นจะบรรลุถึงได้ยากนักมีอุปสรรคมากมาย หรืออาจใช้เวลายาวนาน ก็ไม่ท้อถอย กลับเห็นเป็นสิ่งที่ท้าทายที่จะเอาชนะให้ได้ทำให้สำเร็จ คนที่มีความเพียรเท่ากับมีแรงหนุนเวลาทำงานหรือปฏิบัติธรรมก็ตาม จิตใจจะแน่วแน่ มั่นคง พุ่งตรงต่อจุดหมาย สมาธิเกิดขึ้นได้ เรียกว่าเป็นวิริยะสมาธิ วิริยะ คือ ความเพียร หรือขยันหมั่นเพียรประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทนเอาธุระไม่ท้อถอย

ไพฑูรย์ สินลารัตน์ กล่าวอธิบายวิริยะ ไว้ดังนี้ วิริยะ ผู้บริหารต้องเป็นผู้มีความขยันแข็งแรง มีความมานะพยายาม พากเพียรที่จะค้นหาความรู้ เทคนิคที่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ของการบริหารมาบริหารเพื่อที่จะให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดแรงจูงใจ มีความรู้กว้างขวางและลึกซึ้งต่อการปฏิบัติงานในหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายเพื่อให้การเรียนการสอนประสบผลดี ตรงตามหลักสูตร

---

[๑๔] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน**, หน้า ๑๘๔.

ผู้บริหารตั้งไว้ หมั่นร่วมประชุมเพื่อปรึกษา เพื่อวางจุดมุ่งหมายร่วมกันหรือประชุมเพื่อจะให้คำปรึกษาทั้งในส่วนที่เป็นหมู่และเป็นรายบุคคล[๑๕]

วิริยะ หมายถึง ความเพียร ความบากบั่น ความก้าวไปข้างหน้า มุ่งมั่นที่จะทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ บุคคลที่มีความเพียรนั้นย่อมไม่กลัวต่อความยากลำบาก ไม่กลัวต่ออุปสรรคใดๆ ทั้งสิ้น มีความคิดแต่เพียงว่าต้องทำให้สำเร็จ จะไม่เลิกละเป็นอันขาด แต่ถ้าขาดความเพียรแล้วก็จะทำอะไรไม่สำเร็จ ความเบื่อหน่ายคือศัตรูของความเพียร วิริยะ คือความพากเพียรความไม่ท้อถอยเป็นคุณธรรมทางใจ เรียกความรู้สึกนี้ว่า ความกล้า ที่กล่าวว่าความกล้าคือ ตรงข้ามกับความเกียจคร้าน ทุกคนคือคนขลาด คนกลัว กลัวหนาว กลัวร้อน กลัวแดด กลัวฝน จะทำงานแต่ละครั้งมักมีข้ออ้าง

การใช้อิทธิบาท ๔ ที่ใช้เป็นพื้นฐานในส่วนที่เกี่ยวกับวิริยะว่า ความเพียรให้มั่น ความเพียรนี่สำคัญมาก ถ้าขาดแล้วมันไม่ก้าวหน้า เพราะความเพียรนี่เป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดกาลัง ให้เกิดความคิดความอ่าน ที่จะก้าวไปข้างหน้า คนที่มีความเพียรนั้น ไม่กลัวต่ออุปสรรค เช่นว่า ไม่กลัวความหนาว ไม่กลัวความร้อน ไม่กลัวความหิว ไม่กลัวความยากลำบากไม่ว่าประเภทใดๆ จะเหน็ดเหนื่อยก็ทนได้ ถ้าขาดความเพียรแล้วกำลังจะไม่เกิดขึ้นเป็นอันขาด จะไม่ก้าวหน้าไปในทางที่ถูกที่ชอบเลย วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียร ความอุตสาหพยายาม การทำงานของเราให้สมบูรณ์

วิริยะ ได้แก่ ความเพียร เมื่อมีความรัก ความพอใจ และมีความเต็มใจในการประกอบอาชีพทางการงานแล้วจะต้องมีความขยันหมั่นเพียร ช่วยกันสนับสนุน เพราะขณะทำงานอาชีพย่อมมีความเกียจคร้านครอบงำ ทำให้ท้อถอย บางครั้งสละทั้งการงาน โดยมีเหตุผลข้ออ้างต่างๆ เช่นหนาวนัก ร้อนนัก แล้วจึงไม่ทำงานมีผัดวันประกันพรุ่งอยู่เรื่อยไป การกระทำเช่นนี้ ถือว่า เป็นการประมาทย่อมทำให้การงานเสียหายได้วิริยะ จึงเป็นธรรมที่ทำให้การงานสำเร็จตามความประสงค์ในการประกอบการงานได้ ผู้บริหารจะต้องวิริยะอุตสาหะในการทำงานไม่ประมาท วันเวลาหรือการผัดวันปะกันพรุ่ง อ้างเหตุความไม่พร้อมหรือไม่เหมาะต่างๆ ต้องเพียรพยายามทำงานในความรับผิดชอบให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี หากมีงานล้นมือก็จะต้องใช้วิธีเสริมแรง หรือศิลปะการพูดจูงใจผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีความพากเพียรในการทำงานในหน้าที่ของตนนั้นๆ ให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปด้วย เพราะผลงานหรือความสำเร็จของผู้ใต้บังคับบัญชาก็คือ ความสำเร็จของผู้บริหารนั่นเอง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า วิริยะ คือ ความพากเพียรขยันอุตสาหะ บากบั่นเอาธุระ มีความเข้มแข็งอดทนความมุ่งมั่นที่จะทำงานให้สำเร็จไม่ท้อถอยไม่เลิกละทำงานได้อย่าง

---

[๑๕] ไพฑูรย์ สินลารันต์, **ความรู้คู่คุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๖.

สม่ำเสมอต่อเนื่องจนกว่างานนั้นจะประสบความสำเร็จ มีความอาจหาญแกล้วกล้าใจสู้ไม่หวั่นกลัว ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค และความยากล าบากต่างๆในงาน มองความลำบากและอุปสรรคในงาน เป็นสิ่งที่ท้าทายที่ต้องเอาชนะเพื่อให้งานสำเร็จให้ได้"ความวิริยะมันเกิดจากอะไร" คำตอบก็คือ "เกิดจากศรัทธาหรือฉันทะนั่นเอง" และเป็นศรัทธาที่มั่นคงด้วยไม่ว่าจะมีอุปสรรค์ใดๆ มากระทบก็ตามก็จะไม่เปลี่ยนแปลง แต่อาจปล่อยวางหรือวางเฉยในบางเวลาบางสถานการณ์บ้าง เพื่อรอสภาวะที่เหมาะสมกว่า ความวิริยะไม่ใช่ความดุดันอย่างเอาเป็นเอาตายหรือต้องให้ได้เสมอ แต่มันคือความแยบยลและเลือกที่จะทำบางอย่างเพื่อรักษาศรัทธาไว้หรือเพื่อรอวาระที่เหมาะสมอันหมายถึงการบรรลุผลแห่งศรัทธา

๓. จิตตะ (Thoughtfulness)

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) จิตตะ หมายถึง จิตใจที่จดจ่อ เอาใจใส่ ตั้งใจ แน่วแน่ในการทำงาน เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ไม่วางธุระ และเป็นความคิดไม่ฝักใฝ่ไม่ปล่อยใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอยในการทำงานจะต้องเอาใจใส่กับงานไม่ปล่อยปะละเลยงานของตน คอยตรวจตรางานอยู่เสมอ เป็นการอุทิศตนกับงานที่ทำในการสร้างเสริมจิตตะให้เกิดในตัวบุคคลนั้น จะต้องชี้ให้เห็นความสำคัญของงานที่ทำว่า งานนั้นมีความสำคัญต่อชีวิต ต่อสังคม ต่อประเทศชาติ ต่อโลก จิตตะจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำงานนั้นสำเร็จลงได้อย่างสมบูรณ์ด้วยการมุ่งมั่นในงานที่ทำนั้น[๑๖]

จิตตะ ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจฝักใฝ่ ได้แก่ความมีจิตผูกพัน จดจ่อ เฝ้าคิดเรื่องนั้น ใจอยู่กับงานนั้น ไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหน ถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรืองานใดงานหนึ่ง คนผู้นั้นจะไม่สนใจรับรู้เรื่องอื่นๆ ใครพูดอะไรในเรื่องอื่นๆ ไม่สนใจ แต่ถ้าพูดเรื่องงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันที บางทีจัดทำเรื่องนั้นงานนั้น คลุกคลีอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืน ไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งเนื้อแต่งตัวอะไรจะเกิดขึ้นก็ไม่สนใจ เรื่องอื่นเกิดขึ้นใกล้ๆ บางทีไม่รู้ทำจนลืมวันลืมคืน ลืมกินลืมนอน ความมีใจจดจ่อฝักใฝ่เช่นนี้ย่อมทำให้สมาธิเกิดขึ้น จิตจะแน่วแน่แนบสนิทในกิจที่ทำมีกำลังมากเฉพาะสำหรับกิจนั้น เรียกว่า จิตตสมาธิ จิตตะ คือ ความคิดหรือตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยให้จิตใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป

ไพฑูรย์ สินลารัตน์ กล่าวอธิบาย จิตตะ ไว้ดังนี้ จิตตะ ผู้บริหารต้องใส่ใจฝักใฝ่รับผิดชอบทุกอย่างในหน่วยงานท้องถิ่น ผู้บริหารต้องมีความตั้งใจ มีความมั่นใจแน่แน่วในอันที่จะวางตัวให้เป็น

---

[๑๖] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน**, หน้า ๑๘๗.

ตัวอย่างทางคุณธรรมและจริยธรรมแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดทั้งทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม ผู้บริหารต้องหนักแน่นและซื่อสัตย์ต่อตัวเองและผู้อื่นเสมอ[๑๗]

การใช้อิทธิบาท ๔ ที่เป็นฐาน ในส่วนที่เกี่ยวกับจิตตะไว้ว่า คำว่าเอาใจใส่หมาย ความว่า ใจจดจ่ออยู่กับเรื่องนั้น เช่นในเรื่องที่เราจะคิดจะค้นจะปฏิบัติในเรื่องอะไรเอาใจคิดไว้เสมอพูดกับตัวเองไว้บ่อยๆ คิดไว้บ่อยๆ กาลังใจมันก็เกิดขึ้นในการที่จะศึกษาในการที่จะปฏิบัติในการที่จะก้าวหน้าไปในทางที่ถูกที่ชอบเพราะมีความคิดจดจ่ออยู่ในเรื่องนั้น เราจะตั้งจุดไว้ ตั้งเข็มไว้ แล้วใจก็อยู่กับเรื่องนั้น อยู่ด้วยปัญญาอยู่ด้วยเหตุผล จิตตะ คือ ความจดจ่อใส่ใจ หรือความตั้งมั่นของจิตใจ คือ การมีสมาธิ จิตตะ คือ ความเอาใจใส่จดจ่อ ได้แก่ การทำใจให้เข้มแข็ง การทำงานต้องทำงานตามเวลา มีใจจดจ่ออยู่กับงาน มุ่งให้งานสำเร็จ ไม่ทำงานแบบหยุดๆ ทำๆ หากกำลังทำงานอย่างใด ก็ต้องทำงานอย่างนั้นให้สำเร็จก่อนจึงทำงานอย่างอื่นต่อไป ผู้บริหารจะต้องอุทิศเวลาให้กับงาน มีใจจดจ่อกับงาน มีการกำหนดตารางในการทำงาน มีปฏิทินปฏิบัติงาน จัดลำดับความสำคัญและความเร่งด่วนของงาน ทำงานอย่างมีระบบและมีแบบแผน มีพลังจิตที่เข้มแข็งไม่ย่นย่อท้อแท้ต่อการทำงานติดตามประเมินผลตลอด

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า จิตตะ คือ ความคิดจดจ่อ เอาใจใส่ ผูกใจจดจ่ออยู่กับหน้าที่และงานที่ทำ มีความตั้งมั่น มีสมาธิมั่นคงอยู่กับงานที่ทำงานด้วยความไม่ประมาท ไม่ทอดธุระ ไม่ปล่อยวางเฉยในงานที่ทำ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่าน เลื่อยลอยไปจากงาน บางที่อาจทำงานอย่างตั้งใจอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืนจนไม่เอาใจใส่หรือไม่สนใจสิ่งอื่น สนใจที่จะรับรู้แค่เพียงเรื่องเกี่ยวกับงานที่กำลังทำเท่านั้นเมื่อเราเข้าใกล้ความรอบรู้แล้ว ก็ไม่ใช่เรื่องยากที่จะวิเคราะห์สังเคราะห์เนื้อแท้ของเรื่องราวนั้นๆ ออกมาสู่การตัดสินใจของหมู่คณะหรือแม้แต่เรื่องส่วนตัวของเราเอง ดังนั้น ความรอบคอบจึงแฝงไปด้วยความรอบรู้ตามสภาพจริงของมัน อันเป็นแนวปฏิบัติที่คนรุ่นใหม่ต้องสร้างให้เกิดเป็นนิสัยแก่ตนเอง

๔. วิมังสา (Investingation)

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า วิมังสาการสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบหาข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องหรือขัดข้องในกิจที่ทำ เป็นต้น รู้จักทดลองคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุง คนที่มีวิมังสาชอบคิดค้นหาเหตุผล ชอบสอบสวนทดลองการคิดหาเหตุผลและชอบทดลองอย่างนี้ย่อมช่วยรวมจิตให้คอยกำหนดและติดตาม เรื่องที่พิจารณาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่แล่นดิ่งไปกับเรื่องที่พิจารณา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่

---

[๑๗] ไพฑูรย์ สินลารัตน์, **ความรู้คู่คุณธรรม**, หน้า ๒๖๔.

วอกแวก และมีกำลัง เรียกว่าเป็นวิมังสาสมาธิ วิมังสาคือความไตร่ตรองหรือทดลอง ได้แก่หมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญตรวจหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำ มีการวางแผนวัดผล คิดค้น วิธีแก้ไขปรับปรุงงาน[๑๘]

ไพฑูรย์ สินลารัตน์ กล่าวอธิบายวิมังสาไว้ ดังนี้ วิมังสา การไตร่ตรองและให้เหตุผล ใช้สติปัญญาพิจารณาคิดหาเหตุผล รู้จักวิธีการบริหารงานให้สำเร็จไปด้วยความเรียบร้อยและทันต่อเหตุการณ์เมื่อเจอปัญหาใดๆ ผู้บริหารต้องใช้ปัญญา ไตร่ตรอง ไม่วู่วาม รู้จักใช้เหตุผลด้วยตนเอง ก็ควรที่จะกระตุ้นให้ผู้ใต้บังคับบัญชา รู้จักคิด รู้จักไตร่ตรอง พิจารณาสิ่งต่างๆ อย่างถี่ถ้วน และมีเหตุผลอีกด้วย[๑๙]

วิมังสา หมายความว่า การหาเหตุผลในเรื่องนั้นว่ามีอุปสรรคขัดข้องเราก็ต้องค้นหาเหตุผล จะปรับปรุงงานอย่างไรให้งานก้าวหน้าไปกว่านี้ ให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นไปกว่านี้ให้รวดเร็วกว่านี้การค้นคว้าเป็นเหตุให้เกิดปัญญา เกิดความก้าวหน้าในหลักวิชาที่จะใช้บริหารงานต่อไป การค้นคว้าจะได้ความรู้และทำให้งานก้าวหน้า สุดยอดของวิธีทำงานให้สำเร็จอยู่ในอิทธิบาทข้อสุดท้ายนี้ คือ วิมังสา แปลว่าการพินิจพิเคราะห์หมายความว่า การทำงานด้วยปัญญา ด้วยสมอง ไม่ใช่สักแต่ว่าทำ คนเราแม้รักงานแค่ไหน บากบั่นปานใด หรือเอาใจจดจ่ออยู่ตลอดเวลาแต่ถ้าขาดการใช้ปัญญาพิจารณางานด้วยแล้วผลที่สุดงานก็คั่งค้างจนได้ ต้องทำกันใหม่เรื่อยไป คนที่ทำงานด้วยปัญญานั้นต้องทำให้ถูกกาล ไม่ทำก่อนหรือหลังเวลา ทำให้ถูกลักษณะของงาน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่าวิมังสา หมายถึง การไตร่ตรอง การสอบสวน เป็นการหมั่นใช้ปัญญาและสติในการไตร่ตรองพิจารณาและเหตุผลในสิ่งนั้นๆ ริเริ่มใช้วิธีการใหม่ๆ ตรวจสอบความบกพร่องของงาน หาวิธีการแก้ไขปรับปรุงเพื่อช่วยให้งานนั้นง่ายขึ้น การใช้ปัญญาจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำความสำเร็จมาสู่งาน

การใช้อิทธิบาท ๔ ที่เป็นฐาน ในส่วนที่เกี่ยวกับวิมังสาไว้ว่า วิมังสาหมายความว่าไตร่ตรองค้นคว้าหาเหตุผลในเรื่องนั้น ให้มันรู้ชัดตามสภาพที่เป็นจริง อะไรก็ตามที่มันเกิดขึ้นแล้วต้องเอามาพิจารณาแยกแยะวิเคราะห์วิจัยออกไปว่าสิ่งนั้นคืออะไร มันมาจากอะไร เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรถูกต้องตามสภาพที่มันเป็นอยู่จริงๆ วิมังสา คือความใคร่ครวญ การใช้เหตุผล ใช้สติ ใช้ปัญญา

---

[๑๘] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๔๕.

[๑๙] ไพฑูรย์ สินลารันต์, **ความรู้คู่คุณธรรม**, หน้า ๒๖๕.

รู้จักคิด รู้จักอ่าน ว่าสิ่งที่ทำไปนั้นถูกหรือผิดอย่างไร ถ้าสิ่งที่ทำไปได้ผลดีก็ควรจะทำให้มากขึ้น ถ้าสิ่งไหนผิดก็ควรจะแก้ไข มันก็จะนำไปสู่ผลหรือความสำเร็จนั่นเอง

การตรึกตรองหาเหตุผลในงานนั้นๆ เป็นลักษณะการใช้ปัญญาหาเหตุผล ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว รู้แจ้ง ปัญญาเกิดจากการฟัง การคิด การสั่งสอน อบรม เมื่อมีปัญญาแล้วก็นามาพินิจพิจารณาหาเหตุผล คือ พิจารณาทางก้าวหน้า มิฉะนั้นจะเป็นคนล้าหลังเขา เมื่อบริหารจะต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ในด้านการบริหาร อาจจะมาจากการฟัง การศึกษาดูงาน การเข้าอบรมในสถานที่และโอกาสต่างๆ หรืออาจมาจากการสังเกตแล้วนามาพิจารณาปรับปรุง แก้ไข ประยุกต์ให้เหมาะสมกับองค์การหรือหน่วยงานของตน ผู้บริหารจะต้องเป็นคนหูไว ตาไว ทันสมัย ทันความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ข่าวสารหรือที่เรียกว่า IT (Information technology) นำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้บริหารแทนกำลังคนซึ่งขาดแคลนจากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า วิมังสา คือ การสอบสวน ไตร่ตรอง พินิจ พิเคราะห์ ใช้ปัญญาในการใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อบกพร่องในงานที่ทำอยู่เสมอ รู้จักค้นคว้า ทดลอง คิดค้น หาทางแก้ไขปรับปรุงงานและวิธีการทำงานให้ดียิ่งขึ้น ก้าวหน้า ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ องค์ประกอบทั้ง ๔ ของอิทธิบาท เป็นสิ่งที่เกื้อหนุนกัน บุคคลที่จะสามารถบรรลุถึงความสำเร็จของงานได้ จะต้องมีครบในคุณลักษณะทั้ง ๔ ประการ จะขาดในองค์ประกอบใด องค์ประกอบหนึ่งไม่ได้เป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องต่อกัน หรือกล่าวถึงอิทธิบาท ๔ ได้สั้นๆ ว่า “มีใจรัก พากเพียรทำ เอาจิตฝักใฝ่ และใช้ปัญญาสอบสวน” แต่หากจะให้ความหมายที่ลึกซึ้งของ อิทธิบาท ๔ กล่าวเป็นหลักปฏิบัติได้ว่า “อยากทำมันให้ดีที่สุด มีอะไรต้องทำมันให้สำเร็จ ทำงานอย่างอุทิศตัวอุทิศใจ และใช้ปัญญาจัดการ นำงานสู่จุดหมาย”เป็นการสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมาในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อดูว่าสิ่งที่คิดและทำมานั้นมันดำเนินไปในแนวทางที่วาดหวังหรือไม่ หรือว่า คิดไว้อย่างทำอีกอย่าง หรือคิดไว้แต่ไม่ได้ทำเลย หรือทำไปแล้วแต่ไม่ได้อย่างที่มุ่งหวัง ทั้งนี้จะได้ วิเคราะห์ต่อไปว่าที่มันสำเร็จมันเป็นเพราะอะไร และที่มันล้มเหลวมันเกิดจากอะไร เพื่อที่จะได้หาแนวทางแก้ไขหรือหาทางหลีกเลี่ยงผลเสียที่อาจเกิดขึ้น

๒. องค์ประกอบของอิทธิบาทธรรม ๔

องค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ในความหมายของพุทธศาสนานั้นมีการกล่าวเอาไว้อย่างมากมาย แต่หลัก ๆ แล้วจะมีความหมายที่เป็นแก่นแท้ในการปฏิบัติเพื่อให้เห็นชอบเพียง ๔ อย่าง ได้กล่าวถึงดังนี้ ๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทะสมาธิและปธานสังขาร ๒) ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร ๓) ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร ๔) ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะได้อธิบายสรุปในแต่ละหัวข้อดังนี้ฉันทะ คือ ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำความฉลาด

ความพอใจในธรรม นี้เรียกว่า ฉันทะสมาธิ เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิตภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่าสมาธิการปรารภความเพียรทางใจความขะมักเขม้นความบากบั่นความขวนขวายความพยายามความอุตสาหะความทนทานความเข้มแข็งความหมั่นความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอยความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะวิริยินทรีย์ วิริยะพละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า ปธานสังขาร ภิกษุผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดีเข้าถึงแล้วเข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารนี้ ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าประกอบด้วย ฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยะ คือ การปรารภความเพียรทางใจ ความพอใจ การทำความพอใจความเป็นผู้ประสงค์จะทำความฉลาด สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า วิริยะความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิตภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า สมาธิการปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่น อย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะวิริยินทรีย์ วิริยะพละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า ปธานสังขารภิกษุผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดีเข้าถึงแล้วเข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขารนี้ ด้วยประการฉะนี้เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

จิต เป็นไฉน จิตตะ คือ จิต มโน มานัส การทำความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำความฉลาด มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

สมาธิ คือความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิตภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร คือการปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่น อย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะวิริยินทรีย์ วิริยะพละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า ปธานสังขาร ภิกษุผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดีเข้าถึงแล้วเข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยจิตนี้ด้วยสมาธินี้และด้วยปธานสังขารนี้ ด้วยประการฉะนี้เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

วิมังสา เป็นไฉน คือ ปัญญา ความรู้ชัด ความเป็นผู้ประสงค์จะทำความฉลาดไม่หลงงมงาย ความเลือกฟื้นธรรม สัมมาทิฐิ นี้เรียกว่า วิมังสา

สมาธิ คือความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่าน แห่งจิตภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร คือการปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่น อย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะวิริยินทรีย์ วิริยะพละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า ปธานสังขาร ภิกษุผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดีเข้าถึงแล้วเข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขารนี้ ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร[๒๐]

นอกจากนี้ยังมีนักปราชญ์ได้อธิบายเกี่ยวกับองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้

ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงความหมายของคำว่า “ฉันทะ” ไว้อย่างลึกซึ้งว่า ฉันทะนั้น หมายถึง ความพึงพอใจ ความเต็มใจ หรือความรักที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยมิใช่เป็นเพียงแค่การทำด้วยความจำใจ หรือทำไปเพียงเพื่อให้เสร็จ ๆ ไปเท่านั้น หากแต่เป็นการกระทำที่มีแรงจูงใจภายใน เป็นความปรารถนาอย่างจริงใจที่จะทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุด ทำด้วยความตั้งใจแน่วแน่ที่จะให้เกิดผลสำเร็จอันสมบูรณ์ ไม่ใช่แค่ทำเพราะต้องการผลตอบแทน เช่น รางวัล หรือผลประโยชน์ส่วนตนใด ๆ ฉันทะจึงถือเป็นพลังทางจิตที่บริสุทธิ์ ที่ช่วยผลักดันให้บุคคลมีความเพียร มีความมุ่งมั่น และเกิดความพากเพียรในการทำงานหรือศึกษาเล่าเรียน โดยไม่รู้สึกเบื่อหน่ายหรือท้อถอยง่าย เพราะมีใจรักในสิ่งที่ทำ เห็นคุณค่าในงานหรือภารกิจนั้น ๆ และต้องการเห็นความสำเร็จเกิดขึ้นจากน้ำพักน้ำแรงของตนเองอย่างแท้จริง[๒๑]

กล่าวได้ว่า ฉันทะ เป็นพื้นฐานสำคัญของการกระทำที่มีคุณภาพ และเป็นแรงผลักดันในทางบวกที่ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองและสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามแก่สังคมได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ ฉันทะไว้ดังนี้ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจรักในสิ่งที่ทำและพอใจฝัก ใฝ่ในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ อยากให้งานนั้นบรรลุถึงต่อภาวะที่ดีงามเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นจุดหมายของสิ่งที่กระทำ หรือซึ่งจะเข้าถึงด้วยการกระทำนั้น อยากให้สิ่ง ๆ นั้นเข้าถึงหรือดำรงอยู่ในภาวะที่ดีที่งดงาม ที่ประณีต ที่สมบูรณ์ที่สุดของมัน

---

[๒๐] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑-๔๔๓/๓๔๒-๓๔๗

[๒๑] พระพรหมคุณาภรณ์, (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕.

หรืออยากให้ภาวะที่ดีงามเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของสิ่งนั้น ๆ ของงานนั้น ๆ เกิดมีจริงขึ้น อยากทำให้สำเร็จผลตามจุดมุ่งหมายจุดมุ่งหมาย พูดง่าย ๆ ว่ารักงานและจุดมุ่งหมายของงานพูดให้ลึกลงไปในทางธรรมว่าความรัก ความใฝ่ใจปรารถนาที่ดีงามนั้น ความอยากที่เป็นฉันทะนี้เป็นคนละอย่างกันกับความอยากได้ในสิ่งนั้น ๆ มาเสพเสวยหรือเอามาเพื่อตัวตนในรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าตัณหา ความอยากของฉันทะนั้นให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อเห็นสิ่งนั้นๆ งานนั้นๆ บรรลุความสำเร็จเข้าถึงความสมบูรณ์อยู่ในภาวะอันดีงามของมันหรือพูดแยกออกไปว่า ขณะเมื่อสิ่งนั้นกำลังเดินหน้าไปสู่จุดหมายที่เกิดปีติเป็นความอิ่มเอิบใจครั้น สิ่งหรืองานที่ทำบรรลุจุดหมายก็ได้รับโสมนัสเป็นความฉ่ำชื่นใจที่พร้อมไปด้วยความรู้สึกโปร่งโล่งผ่องใสเบิกบานแผ่ออกไปเป็นอิสระไร้ขอบเขต ส่วนความอยากของ ตัณหาให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อได้สิ่งนั้นมาเสพเสวยรสอร่อย หรือปรนเปรอความยิ่งใหญ่พองขยายของตัวตน เป็นความฉ่ำชื่นใจที่เศร้าหมอหมกหมักตัวกีดกั้นกักตนไว้ในความคับแคบ และมักติดตามมาด้วยความหวงแหนห่วงกังวลเศร้าเสียดายและหวั่นกลัวหวาดระแวง[๒๒]

บุญมี แท่นแก้ว ได้ให้ความหมายของคำว่า “ฉันทะ” ไว้อย่างน่าสนใจว่า ฉันทะคือ ความพึงพอใจ หรือต้องการที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง พร้อมทั้งมีความใฝ่ใจที่จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ กล่าวคือ เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากภายในจิตใจของบุคคล ที่มิใช่เพียงแค่ความอยากทำในช่วงเวลาหนึ่งแบบชั่วคราว แต่เป็นความตั้งใจจริงที่มีความต่อเนื่อง พร้อมจะลงมือทำสิ่งนั้นด้วยความมุ่งมั่นและใส่ใจอย่างสม่ำเสมอ ฉันทะในทัศนะนี้ ไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นถึงความพอใจในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความปรารถนาอันแน่วแน่ที่จะทำให้สิ่งที่ตนกำลังทำอยู่นั้นสำเร็จออกมาอย่างดีที่สุด และสามารถพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยไม่หยุดอยู่กับที่ ผู้มีฉันทะจึงไม่เพียงพึงพอใจแค่การทำให้เสร็จ แต่ยังมีใจใฝ่สู่ความก้าวหน้า พร้อมแสวงหาหนทางในการปรับปรุงพัฒนา เพื่อให้ผลของการกระทำนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ฉันทะจึงเป็นพลังภายในที่ก่อให้เกิดความขยันหมั่นเพียร ความตั้งใจจริง และการมีวินัยในตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาแรงจูงใจภายนอก เช่น คำชมเชย รางวัล หรือผลตอบแทนอื่น ๆ หากแต่ขับเคลื่อนการกระทำด้วยแรงศรัทธาและความรักในสิ่งที่ทำอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้บุคคลประสบความสำเร็จในชีวิตและเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม[๒๓]

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย ได้ให้ความหมายของคำว่า “ฉันทะ” ว่า เป็นความรัก ความชอบ หรือความสนใจในสิ่งที่ตนกำลังกระทำอยู่ โดยไม่ใช่เพียงแค่ความชอบแบบผิวเผินหรือชั่วคราว แต่เป็น

---

[๒๒] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๔๒.

[๒๓] บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๑.

ความรักอย่างลึกซึ้งที่เกิดจากการตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของสิ่งนั้น ๆ อีกทั้งยังสะท้อนถึงความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมาย ซึ่งบุคคลผู้มีฉันทะจะมีความกระตือรือร้น มีแรงจูงใจภายในที่จะทำงานหรือภารกิจที่ตนรับผิดชอบด้วยความตั้งใจและความเต็มใจ ฉันทะในทัศนะนี้จึงมิได้หมายถึงเพียงการมีความพึงพอใจในงานเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมไปถึงการมีจิตสำนึกในการทำหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุด ด้วยความมุ่งมั่นและมีเป้าหมายที่ชัดเจนว่าผลของการกระทำควรเป็นสิ่งที่ดี มีคุณภาพ และเกิดประโยชน์ ไม่ใช่การทำเพียงเพราะจำใจ หรือหวังผลตอบแทนทางวัตถุหรือชื่อเสียง

ผู้ที่มีฉันทะตามแนวคิดนี้ มักจะทำงานด้วยความสุข มีแรงผลักดันภายในที่ทำให้เกิดความขยัน อดทน และมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาอย่างสร้างสรรค์ เพราะเห็นว่างานที่ตนทำนั้นมีคุณค่า และต้องการรับผิดชอบให้สำเร็จลุล่วงอย่างดีที่สุด ฉันทะจึงถือเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ช่วยส่งเสริมให้บุคคลสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง และเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญต่อการสร้างสรรค์สังคมที่ดีและยั่งยืน[๒๔]

วิริยะ ความเพียรพยายามทำในสิ่งนั้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ “วิริยะ” หรือ “ความพากเพียร” ไว้อย่างลึกซึ้งว่า วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียร ความมุ่งมั่นในการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างจริงจัง ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้ง และไม่เลิกล้มกลางคัน ท่านอธิบายว่า วิริยะเป็นการหมั่นกระทำสิ่งที่พึงกระทำด้วยความตั้งใจแน่วแน่ ด้วยความพยายามอย่างจริงจัง มีความเข้มแข็งของจิตใจเป็นที่ตั้ง พร้อมจะอดทนต่ออุปสรรค และทุ่มเทเอาใจใส่ในการทำงานหรือภารกิจนั้นอย่างต่อเนื่อง จนกว่าจะเห็นความสำเร็จเกิดขึ้นจริง

ความพากเพียรในที่นี้ มิใช่เพียงการขยันธรรมดา หากแต่หมายถึงการมีใจสู้งาน มีแรงผลักดันจากภายในที่ทำให้ไม่ย่อท้อต่อความเหน็ดเหนื่อยหรือความยากลำบาก เป็นการ “เอาธุระ” อย่างแท้จริง กล่าวคือ เห็นว่าสิ่งที่กำลังกระทำนั้นสำคัญและจำเป็น จึงลงมือทำอย่างเอาจริงเอาจัง และไม่ยอมปล่อยให้ภารกิจล้มเหลวหรือหยุดชะงักเพราะปัญหาหรืออุปสรรคใด ๆ วิริยะจึงเป็นคุณธรรมที่จำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต เพราะแม้บุคคลจะมีความรู้ ความสามารถ หรือแรงบันดาลใจมากเพียงใด หากขาดวิริยะ ก็อาจไม่สามารถนำสิ่งเหล่านั้นไปสู่ผลสำเร็จได้ ความพากเพียรจึงเป็นเสมือนสะพานที่เชื่อมจากความตั้งใจไปสู่ความสำเร็จ เป็นพลังที่ขับเคลื่อนให้ก้าวเดินไปข้างหน้าอย่างมั่นคง แม้ในยามที่หนทางจะเต็มไปด้วยความเหนื่อยยาก[๒๕]

---

[๒๔] สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย, **หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์**, หน้า ๒๓๘.

[๒๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๓๕.

กล่าวโดยสรุป “วิริยะ” ตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ คือการลงมือทำด้วยความขยันขันแข็ง มีจิตใจมั่นคง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค และมีความมุ่งมั่นที่จะเดินหน้าไปจนถึงเป้าหมาย ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามทั้งในทางส่วนตัวและสังคมโดยรวม

พุทธทาสภิกขุ และปัญญานันทภิกขุ ได้อธิบายถึงความหมายและความสำคัญของ “วิริยะ” หรือ “ความเพียร” ไว้อย่างลึกซึ้งว่า ความเพียรนั้นมิใช่เพียงการลงมือกระทำงานเท่านั้น แต่ต้องประกอบด้วย “ความมั่น” คือ ความแน่วแน่ในความเพียร เป็นความเพียรที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “กำลังใจ” อันมั่นคง ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างยิ่งในการฝ่าฟันอุปสรรคทั้งปวง คำว่า “วิริยะ” ในภาษาบาลี หมายถึง ความอุตสาหะ ความพยายาม ความมานะบากบั่นในการกระทำสิ่งที่ดีงาม โดยไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคหรือความเหน็ดเหนื่อย ตรงกับพระพุทธภาษิตที่ว่า “วิริเย ทุกฺขมจฺเจติ” แปลว่า “บุคคลย่อมพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียร” ซึ่งชี้ให้เห็นชัดว่า ความเพียรเป็นเครื่องมือสำคัญในการเอาชนะความทุกข์และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต พระมหาชนก พระโพธิสัตว์ต้นแบบของความเพียร ก็ได้แสดงจุดยืนทางจริยธรรมไว้อย่างเด่นชัด ด้วยถ้อยคำว่า “วาย เมเถว ปุริโส ยาว อตฺถสฺส นิปฺปทา” หมายถึง “เกิดเป็นคนต้องทำความเพียรไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะถึงเป้าหมาย” คำกล่าวนี้สะท้อนถึงหลักการของความเพียรที่แท้จริง คือ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ไม่ถอยหนีจากสิ่งที่ต้องกระทำ และมีความมุ่งมั่นจะทำภารกิจให้สำเร็จจนสุดทาง ทั้งสองท่านยังเน้นย้ำว่า ความเพียรที่แท้จริงนั้น ต้องเป็นความเพียรที่มีเป้าหมายอันดีงาม เป็นเป้าหมายที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองหรือผู้อื่น และที่สำคัญ ต้องเป็นความเพียรที่ “ต่อเนื่อง” ไม่ใช่เพียรเพียงช่วงใดช่วงหนึ่ง หรือเพียรเพราะกระแสอารมณ์ชั่วขณะ แต่ต้องเป็นเพียรที่สม่ำเสมอ มั่นคง ไม่ย่อหย่อน

ดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเตือนสาวกไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอยังไม่ถึงจุดหมายที่เธอต้องการ อย่าละความเพียรเป็นอันขาด พระดำรัสนี้แสดงให้เห็นว่า ความเพียรที่แท้ต้องดำรงอยู่จนกว่าจะบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ เป็นเพียรที่ต่อเนื่องและมีวินัย เป็นเพียรที่เกิดจากปัญญาและศรัทธา มิใช่เพียงความพยายามจากแรงผลักภายนอก[๒๖]

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับ “วิริยะ” หรือ “ความเพียร” ไว้อย่างลึกซึ้งว่า วิริยะคือ ความอาจหาญ ความแกล้วกล้า ความกล้าหาญทางใจที่แสดงออกผ่านการลงมือกระทำอย่างมุ่งมั่น โดยไม่หวั่นเกรงต่ออุปสรรคหรือความ

---

[๒๖] พุทธทาสภิกขุ และปัญญานันทภิกขุ, **คุณธรรมของชีวิตที่ดีงาม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘๒.

ยากลำบากที่อยู่เบื้องหน้า เป็นความพยายามอย่างแท้จริงที่ขับเคลื่อนโดยจิตใจที่ไม่ยอมแพ้ ไม่ย่อท้อ และไม่ถดถอยต่อความเหน็ดเหนื่อยหรือความยาวนานของเวลา

ท่านอธิบายต่อไปว่า เมื่อบุคคลใดมีปัญญา เห็นว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ควรค่าแก่การแสวงหา หรือบรรลุถึง หากเขามี “วิริยะ” เกิดขึ้นแล้ว แม้จะได้รับรู้ว่าเป้าหมายนั้นอยู่ไกล เต็มไปด้วยอุปสรรค หรืออาจต้องใช้เวลายาวนานหลายปี เขาก็จะไม่ย่อท้อหรือลังเล หากแต่กลับรู้สึกว่ามันเป็นความท้าทายที่เขาปรารถนาจะเอาชนะ เพื่อพิสูจน์ตนเอง และมุ่งมั่นที่จะทำให้สำเร็จจนได้ ในทางกลับกัน ท่านเปรียบเทียบว่า ผู้ที่ขาดวิริยะ หรือขาดความเพียรนั้น ถึงแม้จะมีความต้องการในความสำเร็จไม่ต่างกัน แต่เมื่อได้ยินว่าเป้าหมายต้องใช้เวลา ต้องฟันฝ่าอุปสรรค ก็จะเกิดความหมดกำลังใจ ท้อถอย และถอยหลังในที่สุด

พระธรรมปิฎกยังชี้ให้เห็นถึงคุณประโยชน์สำคัญของความเพียรในเชิงปฏิบัติว่า ผู้ที่มีวิริยะย่อมมีแรงผลักดันทางใจอย่างต่อเนื่อง ทำให้ในขณะลงมือทำงาน หรือปฏิบัติธรรม จิตใจจะมั่นคงแน่วแน่ ไม่วอกแวกหรือไขว้เขวไปตามสิ่งรบกวนภายนอก ความตั้งใจที่ชัดเจนนี้เองที่ก่อให้เกิด “วิริยสมาธิ” คือสมาธิที่เกิดจากความเพียร เป็นภาวะจิตที่มั่นคง มีพลัง พร้อมที่จะพุ่งตรงไปยังจุดหมายด้วยความตั้งใจอันแรงกล้า

ยิ่งไปกว่านั้น วิริยะที่แท้จริงยังต้องประกอบด้วย “ปธานสังขาร” ซึ่งหมายถึง ความเพียรในเชิงสร้างสรรค์ เป็นความพยายามที่ไม่ใช่เพียงการทนทำหรือฝืนทำ แต่เป็นความเพียรที่มีเป้าหมาย มีแผน มีสติ มีปัญญาควบคุม เป็นพลังที่หลอมรวมเจตนารมณ์อันดีงามเข้ากับการกระทำอย่างมีคุณภาพ[๒๗]

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้ตรัสถึงคำว่า วิริยะ (ความเพียร) ว่า ท่านใดถึงพร้อมด้วยความพยายามโดยธรรม ไม่จมลงในห้วงมหรรณพซึ่งประมาณมิได้เห็นปานนี้ ด้วยกิจคือ ความพากเพียรของบุรุษ ท่านนั้นจงไปในสถานที่ที่ใจของท่านยินดีนั้นเถิดและว่าบุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะตายก็ไม่ชื่อว่าเป็นหนี้ในระหว่างหมู่ญาติเทวดา และบิดามารดา อนึ่งบุคคลเมื่อทำกิจของผู้ชาย ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง[๒๘]

---

[๒๗] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๔๓.

[๒๘] พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, **พระมหาชนก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖.

พ. สุวรรณ พ. สุวรรณ ได้ให้ความหมายของ “วิริยะ” หรือความเพียรไว้ว่า เป็นคุณธรรมที่เปี่ยมด้วยคุณค่า และมีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะในด้านการทำงานและความรับผิดชอบ วิริยะในความหมายนี้ หมายถึง พลังทางใจที่ก่อให้เกิดความกระตือรือร้น ความไม่ย่อท้อ และความตั้งใจแน่วแน่ในการปฏิบัติกิจการงานต่าง ๆ อย่างมีวินัยและต่อเนื่อง ท่านได้ชี้ให้เห็นลักษณะของบุคคลผู้มีวิริยะว่า เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ ไม่ทอดทิ้งหน้าที่ ไม่ละเลยการงานที่ตนได้รับมอบหมาย เมื่อมีภารกิจเข้ามาก็ไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง หากแต่รีบลงมือกระทำทันทีด้วยความเต็มใจและกระฉับกระเฉง บุคคลเช่นนี้ไม่รู้สึกเบื่อหน่ายงานที่ทำ หากแต่ทำด้วยความเอาใจใส่ ตั้งใจจริงและพร้อมจะผลักดันงานให้ดำเนินไปจนถึงที่สุด

วิริยะจึงไม่ได้หมายถึงความเพียรแบบฝืนทน แต่เป็นพลังภายในที่ทำให้บุคคลรู้สึกพร้อมทำงานอยู่เสมอ เป็นพลังผลักดันให้เกิดการลงมือทำอย่างฉับไว ไม่ชักช้า ไม่เฉื่อยชา และที่สำคัญคือไม่พยายามหาข้ออ้างหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบ ในทางตรงกันข้าม พ. สุวรรณ ยังได้เปรียบเทียบให้เห็นถึงบุคคลที่ขาดวิริยะว่า เป็นผู้ที่มีนิสัยเกียจคร้าน ไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ มักผลัดวันประกันพรุ่งและหาข้อแก้ตัวเพื่อไม่ต้องทำงาน ลักษณะนิสัยเช่นนี้หากปล่อยให้ติดเป็นความเคยชิน ย่อมส่งผลเสียต่อชีวิตอย่างรุนแรง ทั้งในด้านอาชีพการงานและความสัมพันธ์กับผู้อื่น คนที่ “หนักไม่เอา เบาไม่สู้” จะกลายเป็นภาระต่อสังคม ไม่สามารถตั้งหลักชีวิตให้มั่นคงได้ และไม่มีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานหรือในเป้าหมายใด ๆ[๒๙]

กล่าวโดยสรุป “วิริยะ” ตามทรรศนะของ พ. สุวรรณ คือ พลังงานภายในที่แสดงออกผ่านความรับผิดชอบ ความกระตือรือร้น และการลงมือทำโดยไม่รอช้า เป็นคุณธรรมสำคัญที่ทำให้บุคคลสามารถประสบความสำเร็จในกิจการงาน และสามารถพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้าได้ในทุกมิติของชีวิต

วศิน อินทสระ ได้อธิบายคำว่า “วิริยะ” โดยแปลตามรากศัพท์ว่า “ความเป็นผู้กล้า” หมายถึง การกล้าเผชิญต่อภารกิจที่อยู่เบื้องหน้าโดยไม่เกรงกลัว ไม่ท้อแท้ และไม่ย่อหย่อนต่ออุปสรรคใด ๆ ความกล้านี้เป็นพลังใจที่ผลักดันให้บุคคลลงมือกระทำกิจต่าง ๆ อย่างจริงจัง เต็มกำลังความสามารถ มีความมั่นคงแน่วแน่ และพร้อมจะเผชิญหน้ากับความยากลำบากอย่างไม่หวั่นไหว

ท่านได้อธิบายเพิ่มเติมถึงลักษณะของความเพียรในเชิงปฏิบัติไว้ว่า ผู้มีวิริยะย่อม ไม่ทอดทิ้งธุระกลางคัน หรือ ไม่ละทิ้งงานเสียกลางคัน (บาลี: อนิกขิตตธุโร) หมายถึง มีความรับผิดชอบและตั้งใจทำงานให้เสร็จลุล่วง ไม่ปล่อยปละละเลยหน้าที่ของตน มีความบากบั่นมั่นคง (บาลี: ทฬห

---

[๒๙] พ. สุวรรณ, **โพชฌงค์ พุทธคาถาต่ออายุ**, (กรุงเทพมหานคร: สร้อยทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๖๑.

ปรักกโม) คือ ลงมือทำกิจที่ตั้งไว้ด้วยความตั้งใจเด็ดเดี่ยว มีความเพียรต่อเนื่อง ไม่จับจด ไม่หยุดงานไปเสียก่อน (บาลี: อารทฺธวิริโย) หมายถึง ทำอย่างต่อเนื่องจริงจัง ไม่ละเลยหรือทอดทิ้งก่อนบรรลุจุดหมาย

วศิน อินทสระ ยังกล่าวว่า “สัตว์ทั้งหลายควรทำความเพียร” (บาลี: วิริยนาเมต สตฺเตหิ กตฺตพฺพำ) ซึ่งสื่อให้เห็นว่า ความเพียรเป็นหน้าที่ของทุกคนที่ปรารถนาจะพัฒนาตนเอง ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด หรือประกอบกิจใดในชีวิต อีกประเด็นสำคัญที่ท่านเน้นย้ำคือ แม้ว่าบางครั้งความพยายามอาจยังไม่บรรลุผลสำเร็จตามที่ตั้งเป้าไว้ แต่หากบุคคลนั้นได้ลงมือทำอย่างเต็มที่ เต็มกำลังความสามารถแล้ว นักปราชญ์ก็ไม่ตำหนิ เพราะความล้มเหลวเช่นนั้นเป็นเรื่องที่พึงเข้าใจได้ ทว่าความล้มเหลวที่เกิดจากการขาดความเพียร ขาดความตั้งใจจริง หรือความย่อหย่อนในหน้าที่การงานนั้นต่างหากที่เป็นสิ่งที่ควรถูกตำหนิ[๓๐]

กล่าวโดยสรุป แนวคิดของวศิน อินทสระ ชี้ชัดว่า “วิริยะ” คือ คุณธรรมของผู้กล้า ผู้ไม่ยอมแพ้ ผู้ไม่หยุดอยู่กลางทาง และผู้ที่ลงมือทำอย่างต่อเนื่องและมั่นคง เป็นคุณธรรมที่นักปราชญ์ยกย่อง และเป็นพลังใจสำคัญที่จะนำพาบุคคลไปสู่ความสำเร็จในชีวิต

บุญมี แท่นแก้ว ได้ให้ความหมายของ “วิริยะ” ไว้อย่างกระชับแต่มีนัยสำคัญว่า เป็นความเพียร หรือ ความขยันหมั่นเพียร ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความตั้งใจจริงในการประกอบกิจการใด ๆ โดยมุ่งหวังให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีงามและสำเร็จตามเป้าหมาย

วิริยะในความหมายนี้ คือ การลงมือทำอย่างสม่ำเสมอด้วยความ พยายาม และความอดทน แม้จะต้องเผชิญกับอุปสรรค ความเหน็ดเหนื่อย หรือภาวะที่ไม่เอื้ออำนวย บุคคลที่มีวิริยะย่อมไม่ย่อท้อ ไม่เลิกล้มความตั้งใจง่าย ๆ หากแต่จะ “เอาธุระ” หรือใส่ใจในการทำงาน ไม่ทอดทิ้งหน้าที่ และไม่ปล่อยให้ปัญหาขัดขวางความก้าวหน้าในการดำเนินชีวิตหรือการประกอบกิจการ ความเข้มแข็งภายใน ก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่บุญมี แท่นแก้วเน้นย้ำว่า ผู้มีวิริยะต้องมีความหนักแน่นทางใจ ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคหรือความล้มเหลว และมีความอดทนต่อการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างต่อเนื่องจนถึงที่สุด[๓๑]

กล่าวโดยสรุป แนวคิดของบุญมี แท่นแก้วให้ภาพของ “วิริยะ” เป็นทั้ง พลังของการกระทำ และ คุณธรรมของความรับผิดชอบ คือความขยันหมั่นเพียรที่ผสมผสานกับความตั้งใจจริง

---

[๓๐] วศิน อินทสระ, **พุทธปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๓.

[๓๑] บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๑.

ความอดทน และความไม่ยอมแพ้ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นพื้นฐานสำคัญของความสำเร็จในทุกด้านของชีวิต

จิตตะ การเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายคำว่า “จิตตะ” ว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ คุณภาพของจิต หรือกำลังของจิตใจ ซึ่งเมื่อจิตได้รับการอบรมอย่างดี ย่อมก่อให้เกิดพลังอันยิ่งใหญ่ที่สามารถขับเคลื่อนการกระทำและการดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นคงและทรงพลัง จิตตะในที่นี้ มิได้หมายถึงจิตใจทั่วไปที่ยังสับสนว้าวุ่น หรือฟุ้งซ่าน หากแต่หมายถึง จิตที่ผ่านการอบรมฝึกฝน จนสามารถรวมพลังและมุ่งตรงได้ ซึ่งเป็นจิตที่มี “กำลัง” หรือ “สมาธิ” อย่างมั่นคง การที่จิตมีพลังนั้น มิใช่เพียงเพราะความคิดหรืออารมณ์ชั่วแล่น แต่เพราะมันได้รับการ ฝึกฝนให้ตั้งมั่น ผ่านการพินิจพิจารณา ฝึกสมาธิ หรือเจริญภาวนา จนกระทั่งสามารถเป็นพลังสนับสนุนให้บุคคลดำเนินชีวิตได้อย่างถูกทาง

พุทธทาสภิกขุเน้นว่า “คุณภาพส่วนที่พึงปรารถนาของจิต” ก็คือส่วนที่เกิดจากการฝึกจิตให้มีสติ มีสมาธิ และมีปัญญา ซึ่งเมื่อจิตอยู่ในสภาวะนั้นแล้ว จะมีกำลังอันมหาศาล สามารถนำพาชีวิตไปในทางที่ดีงาม เป็นฐานของปัญญา และเป็นเงื่อนไขของการปฏิบัติธรรมให้ก้าวหน้าได้

จิตที่ยังไม่ได้รับการอบรม แม้จะมีกำลังอยู่บ้าง แต่ก็อาจเป็นพลังที่กระจัดกระจาย ไร้ทิศทาง หรือพาไปในทางที่ผิด แต่หากจิตได้รับการอบรมดีแล้ว เหมือนกับน้ำที่ไหลรวมเป็นสายกระแสก็จะแรง พุ่งไปสู่เป้าหมายอย่างมีพลัง จึงเป็นเหตุให้พุทธทาสภิกขุใช้คำว่า “จิตที่อบรมดีแล้ว เดินมาถูกทางแล้ว” เป็นจิตที่มีคุณสมบัติของ “จิตตะ” อย่างแท้จริง[๓๒]

กล่าวโดยสรุป “จิตตะ” ตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ คือ คุณภาพของจิตที่ได้ผ่านการฝึกฝนจนมั่นคง มีสมาธิ และมีกำลังภายในอย่างยิ่ง เป็นพลังที่สำคัญในการดำรงชีวิต การทำงาน การพัฒนาตน และการปฏิบัติธรรมอย่างยั่งยืน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จิตตะ” ว่าหมายถึงการเอาจิตใจฝักใฝ่หรือทุ่มเทจิตใจอย่างเต็มที่ในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีสติสัมปชัญญะ กล่าวคือ การตั้งสติรับรู้และเอาใจใส่อย่างลึกซึ้งต่อกิจกรรมหรือภารกิจที่กำลังปฏิบัติอยู่ ไม่ปล่อยให้จิตใจฟุ้งซ่าน เลื่อนลอย หรือวอกแวกไปกับสิ่งเร้าภายนอก การมีจิตตะตามแนวคิดนี้ คือการใช้ความคิดพิจารณาเรื่องนั้น ๆ อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยทำให้เรื่องนั้นเป็นที่สนใจของจิตใจอยู่เสมอ ไม่ใช่เพียงทำไปตามหน้าที่หรือด้วยความจำยอม แต่เป็นการทำด้วยความตั้งใจจริงและอุทิศตน

---

[๓๒] พุทธทาสภิกขุ, **โพธิปักขิยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖.

อุทิศใจให้แก่กิจกรรมนั้นอย่างเต็มกำลัง จนเกิดความผูกพัน และความมุ่งมั่นที่จะทำให้สำเร็จลุล่วงด้วยความประณีต

ในแง่นี้ “จิตตะ” จึงเป็นพลังภายในที่ขับเคลื่อนให้ผู้ปฏิบัติสามารถโฟกัสกับงานหรือกิจกรรมที่ทำได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณภาพ เพราะจิตใจนั้นไม่ถูกกระจายหรือเสียสมาธิไปกับเรื่องอื่น แต่ตั้งมั่นอยู่กับสิ่งที่ทำอย่างแท้จริง การนำจิตตะมาใช้ในชีวิตประจำวัน จึงเป็นการสร้างพื้นฐานที่มั่นคงของความสำเร็จ ทั้งในด้านการเรียน การทำงาน หรือการปฏิบัติธรรม เพราะการฝึกจิตให้มีความตั้งใจอย่างเต็มที่เช่นนี้ จะทำให้เกิดสมาธิและความเข้มแข็งของใจ อันเป็นหัวใจสำคัญของการเจริญเติบโตทางจิตวิญญาณและการพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน[๓๓]

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จิตตะ” ว่า หมายถึงความคิดที่จดจ่อหรือการเอาใจใส่ฝักใฝ่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างเต็มที่และต่อเนื่องอย่างไม่คลาดสายตา จิตตะในความหมายนี้ คือการมี จิตผูกพันและจดจ่ออยู่กับเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือกับงานอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยใจของบุคคลนั้นจะอยู่กับงานนั้น ๆ อย่างมั่นคง ไม่ปล่อยให้ความสนใจของตนกระจัดกระจายไปยังเรื่องอื่น ๆ แท้จริงแล้ว ผู้ที่มีจิตตะเป็นอย่างแรงกล้าในงานหนึ่งงาน จะสามารถตัดขาดความสนใจจากเรื่องราวหรือสิ่งเร้าอื่น ๆ ได้อย่างสิ้นเชิง เมื่อมีใครพูดถึงเรื่องอื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง เขาจะไม่สนใจเลย แต่ทันทีที่พูดถึงเรื่องหรืองานที่เขาจดจ่ออยู่ เขาจะให้ความสนใจอย่างเต็มที่ทันที ด้วยความมีใจจดจ่ออย่างลึกซึ้งและต่อเนื่องนี้ บุคคลนั้นอาจ “ขลุกง่วน” อยู่กับเรื่องหรือกับงานนั้นเป็นเวลานาน อาจลืมเวลา ลืมวัน ลืมคืน ไม่ใส่ใจเรื่องร่างกาย เช่น การแต่งกาย หรือแม้แต่ความต้องการพื้นฐานอย่างการกินการนอน เรื่องราวหรือเหตุการณ์รอบตัวที่เกิดขึ้นก็อาจไม่ถูกสังเกตเห็นหรือไม่ถูกให้ความสำคัญ สภาพจิตใจเช่นนี้ คือจิตที่มีความแน่วแน่และสนิทแนบกับงานที่ทำอย่างเต็มกำลัง เรียกได้ว่าเป็น จิตตะที่มีพลังและความเข้มแข็งสูง การมีจิตจดจ่อในลักษณะนี้ย่อมส่งผลให้เกิด สมาธิ ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตใจมั่นคงแน่วแน่ สามารถรวมศูนย์ความสนใจได้อย่างเต็มที่[๓๔]

นอกจากนี้ เมื่อจิตตะและสมาธิผสานกันอย่างเต็มที่ จะเกิดปัจจัยเสริม คือ ปธานสังขาร หรือความเพียรสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นพลังภายในที่ช่วยผลักดันให้บุคคลนั้นดำเนินงานไปอย่างไม่หยุดยั้งด้วยความตั้งใจจริงและความขยันหมั่นเพียร ดังนั้น “จิตตะ” จึงมิใช่เพียงการมีใจจดจ่อเท่านั้น แต่ยังเป็นการผสมผสานระหว่างความตั้งใจมั่น สมาธิที่แน่วแน่ และความเพียรสร้างสรรค์ที่สนับสนุนการดำเนินงานจนประสบผลสำเร็จ

---

[๓๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๓๖.

[๓๔] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๔๓.

ปิ่น มุทุกันต์ ได้อธิบายคำว่า “จิตตะ” ว่า หมายถึงการคิดถึงงานหรือสิ่งที่ต้องทำอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ซึ่งคำว่า “จิตตะ” นี้สามารถตีความและแสดงออกได้ในหลายแง่มุม เช่น ความสนใจ ความใฝ่ฝัน ความตั้งใจ ความเอาใจใส่ และความใส่ใจในรายละเอียดของงานหรือกิจกรรมนั้น ๆ อย่างลึกซึ้ง ในแง่นี้ จิตตะไม่ใช่เพียงแค่การทำงานหรือการปฏิบัติหน้าที่ไปตามครรลองธรรมดาเท่านั้น แต่หมายถึงการมีจิตใจที่ผูกพันและยึดมั่นอยู่กับงานนั้น ๆ ด้วยความรู้สึกที่เอาใจใส่จริงจัง มีความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ทำ และไม่ปล่อยปละละเลยหน้าที่การงาน บุคคลที่มีจิตตะอย่างแท้จริง จะคอยตรวจตราและพิจารณางานของตนอย่างสม่ำเสมอ โดยไม่ละเลยหรือทิ้งงานกลางคัน การทำเช่นนี้ทำให้งานที่รับผิดชอบมีความสมบูรณ์ ไม่บกพร่องหรือขาดตกบกพร่อง เพราะเขามีสติและความตั้งใจอยู่กับงานตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กหรือใหญ่ เขาจะไม่ปล่อยให้ความประมาทเข้าครอบงำ

ด้วยเหตุนี้ จิตตะจึงเป็นคุณลักษณะที่สำคัญในการขจัดความประมาทเลินเล่อ เพราะเมื่อจิตใจตั้งมั่นและใส่ใจในงานอย่างแท้จริง ความผิดพลาดและความล่าช้าในการทำงานก็จะลดลงอย่างมาก นอกจากนี้ยังช่วยเพิ่มประสิทธิภาพและคุณภาพของงานให้สูงขึ้น ทำให้งานที่ทำมีความราบรื่นและประสบความสำเร็จได้อย่างแท้จริง ในชีวิตประจำวัน การมีจิตตะหมายความว่าบุคคลนั้นมีความตั้งใจและความเอาใจใส่อย่างแท้จริงในสิ่งที่ทำ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กน้อยหรือเรื่องสำคัญก็ตาม เขาจะไม่ละเลยหน้าที่ ไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง และไม่ปล่อยให้ใจฟุ้งซ่านไปกับเรื่องอื่น[๓๕]

ดังนั้น “จิตตะ” จึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ความสนใจชั่วครั้งชั่วคราว แต่เป็นความตั้งใจมั่นอย่างต่อเนื่อง เป็นพลังใจที่ทำให้งานหรือกิจกรรมดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและสมบูรณ์แบบมากที่สุด

บุญมี แท่นแก้ว ได้อธิบายคำว่า “จิตตะ” ว่า หมายถึงการตั้งจิตคิดหรือการมีความคิดรับรู้ต่อสิ่งที่กำลังทำอยู่ด้วยความเอาใจใส่อย่างแท้จริง จิตตะคือการมีจิตใจที่ตั้งมั่นและโฟกัสอยู่กับกิจกรรมนั้น ๆ โดยไม่ปล่อยให้จิตใจฟุ้งซ่าน หรือเลื่อนลอยไปยังเรื่องอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง การมีจิตตะในแง่นี้ จึงหมายถึงการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยความตั้งใจจริง มีความคิดพิจารณาอยู่เสมอในสิ่งที่กำลังปฏิบัติ ไม่ปล่อยให้ใจวอกแวกหรือฟุ้งซ่านไปตามสิ่งเร้ารอบข้าง ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้การทำงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะจิตใจไม่ถูกรบกวนและสามารถจดจ่ออยู่กับสิ่งที่ทำได้อย่างเต็มที่[๓๖]

---

[๓๕] ปิ่น มุทุกันต์, **มงคลชีวิตภาค ๒**, หน้า ๑๘๔.

[๓๖] บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, หน้า ๑๔๑.

ด้วยเหตุนี้ “จิตตะ” จึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาตนเองและการดำเนินงานในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเรียน การทำงาน หรือแม้แต่การปฏิบัติธรรม เพราะจิตตะช่วยสร้างสมาธิและความแน่วแน่ในจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสำเร็จและความเจริญก้าวหน้าในทุกกิจกรรม

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย ได้อธิบายคำว่า “จิตตะ” ว่า หมายถึง ความคิดที่มุ่งไปสู่สิ่งที่กำลังทำ โดยการตั้งจิตรับรู้และใส่ใจในสิ่งนั้นอย่างเต็มที่ ทำสิ่งนั้นด้วยความคิดและจิตใจที่ฝักใฝ่อย่างแน่วแน่ ไม่ปล่อยให้จิตใจฟุ้งซ่านหรือเลื่อนลอยไปยังเรื่องอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง การมีจิตตะในลักษณะนี้ คือการอุทิศตัวและอุทิศใจอย่างมั่นคงให้กับงานหรือกิจกรรมนั้น ๆ ส่วน วิมังสา หมายถึง การพิจารณาใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง เพื่อหาสาเหตุหรือเหตุผลในสิ่งที่ทำ เป็นการใช้ปัญญาและความรอบคอบในการตรวจสอบ วิเคราะห์ และทำความเข้าใจ เพื่อให้การกระทำนั้น ๆ เป็นไปอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพมากที่สุด ด้วยกันทั้งสองนี้ จึงสะท้อนถึงกระบวนการทำงานที่มีทั้งความตั้งใจจริง และการใช้ความคิดพิจารณาอย่างมีวิจารณญาณ ทำให้การกระทำหรือการปฏิบัติงานนั้น ไม่ใช่เพียงแค่ทำไปตามหน้าที่ แต่ทำด้วยความรู้ตัวและมีสติรอบคอบ จนเกิดผลลัพธ์ที่ดีงามและสมบูรณ์แบบ[๓๗]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายคำว่า “วิมังสา” ว่า หมายถึงการใช้ปัญญาในการสอบสวนและพิจารณาอย่างรอบคอบและละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งเป็นกระบวนการที่บุคคลจะต้องหมั่นใช้ปัญญาในการพิจารณา ใคร่ครวญ และตรวจตราสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานหรือกิจกรรมที่กำลังปฏิบัติอยู่ วิมังสาเป็นการสืบค้นเหตุผล ตรวจสอบว่ามีข้อผิดพลาด ข้อยิ่งหย่อน หรือความบกพร่องในกระบวนการอย่างไรบ้าง รวมถึงตรวจสอบถึงความขัดข้องที่อาจเกิดขึ้น เพื่อให้สามารถค้นพบจุดที่ต้องแก้ไขหรือปรับปรุงได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม นอกจากนี้ วิมังสายังหมายถึงการทดลองวางแผนและประเมินผลในแต่ละขั้นตอนของงาน เพื่อดูว่าการปฏิบัตินั้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ และหาวิธีคิดค้นแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อพบปัญหาหรือข้อบกพร่อง จึงได้มีการนำแนวทางใหม่ ๆ มาปรับปรุงและพัฒนา เพื่อให้งานนั้นดำเนินไปอย่างราบรื่นและเกิดผลดีมากยิ่งขึ้น[๓๘]

โดยสรุป วิมังสาจึงเป็นการใช้ปัญญาที่มีความละเอียดและใส่ใจในรายละเอียดทุกขั้นตอน เพื่อให้การดำเนินงานนั้นบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณภาพสูงสุด

---

[๓๗] สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย, **หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์**, หน้า ๒๓๙.

[๓๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับคำว่า “วิมังสา” ว่า หมายถึง กระบวนการของการสอบสวนและไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือหลักในการพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมหรือการกระทำที่กำลังดำเนินอยู่ การวิมังสานี้ไม่ใช่เพียงแค่การคิดอย่างผิวเผิน แต่เป็นการใคร่ครวญตรวจสอบอย่างละเอียดรอบคอบ เพื่อหาสาเหตุและเหตุผลของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ในทางปฏิบัติ วิมังสาคือการสังเกตและตั้งคำถามอย่างต่อเนื่อง เช่น การสอบสวนหาสาเหตุที่แท้จริงของผลลัพธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นผลลัพธ์ที่พึงประสงค์หรือไม่พึงประสงค์ สิ่งใดเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลเหล่านั้น การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบหรือเงื่อนไขต่าง ๆ จะส่งผลอย่างไร และเหตุใดผลลัพธ์จึงไม่เป็นไปตามที่คาดหมาย ซึ่งกระบวนการนี้จำเป็นต้องอาศัยการทดลองและการทดสอบหลายครั้งเพื่อหาคำตอบที่ชัดเจน

การวิมังสายังหมายรวมถึงการวางแผนและประเมินผลของการกระทำ เพื่อให้สามารถปรับปรุงแก้ไขข้อผิดพลาดหรือข้อบกพร่องต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ปล่อยให้ความผิดพลาดเหล่านั้นเกิดขึ้นซ้ำ ๆ ซึ่งเป็นการเพิ่มพูนความรู้และความเข้าใจในงานหรือกิจกรรมนั้น ๆ อย่างต่อเนื่อง สิ่งที่สำคัญคือ กระบวนการวิมังสานี้ช่วยทำให้จิตใจของผู้ปฏิบัติแน่วแน่มั่นคง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก และมีพลังใจที่แข็งแรง เพราะจิตจะถูกชักนำให้จดจ่อกับเรื่องที่กำลังพิจารณาอย่างเต็มที่และต่อเนื่อง เรียกว่าสภาวะนี้ว่า “วิมังสาสมาธิ” หรือสมาธิที่เกิดจากการใช้ปัญญาในการไตร่ตรอง ซึ่งแตกต่างจากสมาธิที่เกิดจากการเพ่งเล็งเพียงอย่างเดียว พร้อมกับวิมังสาสมาธิ ยังมีสิ่งที่เรียกว่า “ปธานสังขาร” หรือความเพียรสร้างสรรค์ ซึ่งทำหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง ความเพียรนี้เป็นพลังที่ช่วยให้สามารถแก้ไขปัญหา ปรับปรุงงาน และเดินหน้าสู่เป้าหมายได้สำเร็จด้วยความมั่นคงและความตั้งใจจริง[๓๙]

ดังนั้น วิมังสาจึงเป็นกระบวนการทางปัญญาที่สำคัญอย่างยิ่งในการทำงานหรือการปฏิบัติธรรม เพราะช่วยให้เกิดความเข้าใจลึกซึ้ง มีการพัฒนาตนเองและงานอย่างเป็นระบบ มีการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงจุด และทำให้ผลลัพธ์ที่ได้มีคุณภาพสูงสุดในทุก ๆ ด้าน

ปิ่น มุทุกันต์ ได้ให้ความเห็นไว้อย่างลึกซึ้งว่า สิ่งที่เรียกว่าเป็นสุดยอดของวิธีการทำงานให้ประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง นั้นรวมอยู่ในข้อสุดท้ายของหลักอิทธิบาท คือ “วิมังสา” ซึ่งแปลว่าการพินิจพิเคราะห์หรือการใช้ปัญญาไตร่ตรองอย่างรอบคอบในทุกขั้นตอนของการทำงาน โดยความหมายที่แท้จริงของวิมังสานี้ คือ การทำงานด้วยความคิด ใช้สมองในการคิดวิเคราะห์ทุกอย่างอย่างละเอียด ไม่ใช่เพียงแค่ทำไปตามลำพังหรือทำไปโดยไม่มีการไตร่ตรอง การที่คนเราจะรักงานมาก

---

[๓๙] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๔๓.

เพียงใด จะมีความบากบั่นมานะพยายามและตั้งใจอย่างไร หรือแม้จะใส่ใจในงานอยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าขาดการใช้ปัญญาพิจารณาและตรวจสอบงานอย่างละเอียดถี่ถ้วน ผลงานที่ออกมาก็จะไม่สมบูรณ์และไม่เรียบร้อย

การขาดวิมังสานี้ทำให้ต้องเสียเวลาและแรงกายในการทำงานซ้ำซ้อน เพราะงานที่ทำไปแล้วจะต้องกลับมาแก้ไข ปรับปรุง หรือทำใหม่ซ้ำไปซ้ำมาอยู่เรื่อย ๆ เหมือนกับว่า งานนั้นไม่เคยสิ้นสุดอย่างแท้จริง และไม่เคยได้ผลลัพธ์ที่น่าพอใจจริง ๆ ดังนั้น วิมังสาจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้การทำงานนั้นประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะทำให้เรามีปัญญาในการวางแผน ตรวจสอบ วิเคราะห์ และแก้ไขในทุกขั้นตอนของงาน ทำให้ผลลัพธ์ออกมามีคุณภาพ เป็นไปตามเป้าหมาย และสามารถปิดงานได้อย่างสมบูรณ์ ไม่ต้องเสียเวลาและทรัพยากรไปกับการแก้ไขซ้ำหลายครั้ง[๔๐]

กล่าวโดยสรุป วิมังสาจึงไม่ใช่เพียงแค่การทำงานอย่างตั้งใจเท่านั้น แต่เป็นการทำงานอย่างมีสติ มีปัญญา มีการพิจารณาใคร่ครวญ และมีการปรับปรุงแก้ไขอย่างชาญฉลาด ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของความสำเร็จในทุก ๆ การงาน

จากเอกสารและคำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น พอจะสรุปได้ว่า อิทธิบาท ๔ ประการ คือ หลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการนำไปสู่ความสำเร็จในด้านการปฏิบัติหน้าที่ และยังครอบคลุมไปถึงความสำเร็จในด้านต่าง ๆ ของชีวิต ทั้งการเรียน การทำงาน และการพัฒนาตนเอง โดยแต่ละประการของอิทธิบาท ๔ ล้วนมีบทบาทสำคัญที่ผสมผสานกันอย่างลงตัว ทำให้ผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ด้วยอิทธิบาททั้ง ๔ นี้ มีโอกาสประสบความสำเร็จสูงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ประกอบด้วยรายละเอียดดังนี้

๑) ฉันทะ หมายถึง ความรัก ความพอใจ และความมุ่งมั่นอย่างจริงจังในงานหรือหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย บุคคลที่มีฉันทะจะไม่ปฏิบัติงานเพียงเพื่อให้เสร็จ ๆ ไป หรือทำเพียงเพื่อหวังผลประโยชน์ภายนอกเท่านั้น แต่จะทำด้วยใจรัก และความตั้งใจจริงที่จะทำให้งานนั้น ๆ ออกมาอย่างดีที่สุด เขามีความทุ่มเท มีความสุขใจที่ได้ทำงาน และมีความพึงพอใจในงานที่ตนเองรับผิดชอบอยู่เสมอ ความรู้สึกนี้จะเป็นพลังสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนให้เกิดความกระตือรือร้นและความตั้งใจอย่างเต็มที่ ไม่ย่อท้อแม้จะพบอุปสรรคหรือความยากลำบากก็ตาม

๒) วิริยะ หมายถึง ความเพียรพยายาม ความมุ่งมั่น และความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ บุคคลที่มีวิริยะจะไม่ยอมแพ้หรือถอยหลังเมื่อต้องเผชิญกับความลำบากหรือความท้า

---

[๔๐] ปิ่น มุทุกันต์, **มงคลชีวิตภาค ๒**, หน้า ๑๘๔.

ทาย ไม่ว่าจะเป็นงานที่ยากลำบากเพียงใดก็พร้อมที่จะพยายามและขวนขวายทำอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย วิริยะเป็นพลังสำคัญที่ช่วยให้บุคคลนั้นไม่ล้มเลิกความพยายามก่อนที่จะได้ลองลงมือทำจริง และไม่หยุดพักระหว่างทางจนกว่าจะสำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ความเพียรนี้เป็นพื้นฐานที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นใจและความเข้มแข็งทางใจ ที่ทำให้เกิดความยั่งยืนในการปฏิบัติหน้าที่ในระยะยาว

๓) จิตตะ คือ การเอาใจใส่ ความตั้งใจ และการจดจ่อกับงานที่ทำโดยไม่ปล่อยให้ใจฟุ้งซ่านไปในเรื่องอื่น ๆ ผู้ที่มีจิตตะจะมีสมาธิและความใส่ใจในงานอย่างเต็มที่ ใจจะอยู่กับหน้าที่นั้น ๆ อย่างมั่นคง มีความรับผิดชอบที่จะตรวจสอบและแก้ไขข้อบกพร่องที่พบเจออย่างสม่ำเสมอ ไม่ปล่อยปละละเลย จิตตะเป็นการแสดงออกของความมีสติที่ช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพและมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้จิตตะยังช่วยลดความผิดพลาดจากความประมาทและความไม่ใส่ใจ ช่วยให้สามารถติดตามงานได้อย่างต่อเนื่องและรอบคอบ

๔) วิมังสา คือ การใคร่ครวญพิจารณาอย่างลึกซึ้งด้วยปัญญา เป็นการตรวจสอบ วิเคราะห์และสอบสวนหาสาเหตุของความผิดพลาดหรือปัญหาที่เกิดขึ้นในงาน เพื่อที่จะได้ค้นพบวิธีแก้ไขที่เหมาะสมและถูกต้องที่สุด บุคคลที่มีวิมังสาจะไม่ทำงานอย่างไร้ทิศทางหรือขาดการวางแผน แต่จะใช้ปัญญาในการพินิจพิเคราะห์และตัดสินใจอย่างรอบคอบ มีการทดลองและปรับปรุงงานอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีที่สุด วิมังสาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพและสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความสำเร็จที่มั่นคงและยั่งยืน

อิทธิบาท ๔ ประการนี้เป็นหลักธรรมที่ผสมผสานกันอย่างกลมกลืนและเสริมสร้างซึ่งกันและกัน เพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ทุกด้านเกิดความสำเร็จอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นงานในระดับบุคคล ครอบครัว หรือสังคม เมื่อบุคคลสามารถปลูกฝังและนำหลักอิทธิบาททั้ง ๔ มาใช้ในชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่อง ก็จะเกิดความสุขความเจริญรุ่งเรืองและความก้าวหน้าในหน้าที่การงานอย่างมั่นคงและยั่งยืน

๓. แนวทางการบูรณาการอิทธิบาท ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในยุคปัจจุบัน การอนุรักษ์ป่าไม้ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่เชื่อมโยงระหว่าง “สิ่งแวดล้อม” และ “จิตวิญญาณของมนุษย์” เพราะป่าไม่เพียงเป็นทรัพยากรธรรมชาติ หากแต่เป็นรากฐานของชีวิต สภาพภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของสังคมไทย การพัฒนาแนวทางอนุรักษ์จึงไม่อาจอาศัยเพียงเทคนิคทางวิทยาศาสตร์หรือกฎหมายเท่านั้น แต่ต้องอาศัยพลังทางจิตใจและจริยธรรมเข้าประคับประคองให้เกิดความยั่งยืน หลัก “อิทธิบาท ๔” ในพระพุทธศาสนา จึงเป็นแนวทางภายในที่

สามารถบูรณาการเข้ากับกระบวนการอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างกลมกลืน เพราะเป็นหลักที่เน้นความสำเร็จจากแรงจูงใจ ความเพียร ความตั้งใจ และปัญญาในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง[๔๑]

การบูรณาการอิทธิบาท ๔ เข้ากับการอนุรักษ์ป่าไม้ เริ่มต้นจาก “ฉันทะ” คือการสร้างแรงจูงใจและความรักในธรรมชาติ แนวทางนี้ควรเริ่มจากการปลูกฝังจิตสำนึกให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของป่าไม้ ไม่ใช่ในฐานะทรัพยากรเพื่อการบริโภคเท่านั้น แต่ในฐานะ “ชีวิตร่วม” ของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น[๔๒] การสร้างฉันทะสามารถกระทำได้ผ่านกิจกรรมเชิงศาสนา เช่น “พิธีบวชป่า” ที่ทำให้ผู้คนเกิดศรัทธาและรู้สึกว่าป่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือกิจกรรม “ธรรมะเดินป่า” ที่ให้ผู้เข้าร่วมได้สัมผัสความสงบของธรรมชาติและตระหนักถึงคุณค่าของการอนุรักษ์[๔๓] นอกจากนี้ การศึกษาเชิงสิ่งแวดล้อมที่บูรณาการหลักพุทธธรรมในโรงเรียน วัด หรือมหาวิทยาลัย สามารถสร้างเจตคติแห่งความรักและเคารพต่อธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน[๔๔]

ต่อมาในส่วนของ “วิริยะ” คือความเพียรพยายามอย่างไม่ลดละในการดูแลรักษาป่า ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการอนุรักษ์ที่แท้จริง วิริยะในทางพุทธธรรมมิได้หมายถึงความขยันเท่านั้น แต่คือความพยายามด้วยจิตที่ตั้งมั่นและมีศีลธรรม การสร้างระบบการอนุรักษ์ที่มีความต่อเนื่อง เช่น การจัดตั้ง “คณะกรรมการป่าชุมชน” หรือ “อาสาสมัครพิทักษ์ป่า” จึงเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับหลักนี้ เพราะเป็นการจัดระเบียบความเพียรของชุมชนให้กลายเป็นพลังร่วมในการดูแลผืนป่า[๔๕] การปลูกป่าอย่างมีแผน การลาดตระเวนป้องกันการตัดไม้เถื่อน และการพัฒนาระบบกองทุนป่าชุมชน เพื่อสนับสนุนกิจกรรมระยะยาว เป็นตัวอย่างของการใช้วิริยะในเชิงปฏิบัติ ที่ทำให้ชุมชนสามารถดูแลป่าได้อย่างต่อเนื่องแม้มีอุปสรรค[๔๖]

---

[๔๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมะกับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๔๕.

[๔๒] วิเชียร ชินวงศ์, “การปลูกฝังจิตสำนึกสิ่งแวดล้อมในชุมชน”, **วารสารสิ่งแวดล้อมศึกษา**, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๖๐): ๒๓ - ๔๕.

[๔๓] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **รายงานโครงการบวชป่าเพื่อการอนุรักษ์**, (อยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า ๙๔.

[๔๔] สุภัทรา พงศ์วัฒนะ, “พุทธธรรมกับการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน”, **วารสารศึกษาศาสตร์**, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๖๓): ๘๘ - ๙๐.

[๔๕] กรมป่าไม้, **แนวทางการจัดการป่าชุมชนตามพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. ๒๕๖๒**, (กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้, ๒๕๖๓), หน้า ๓๘.

[๔๖] จารุวรรณ วัฒนกุล, “บทบาทของชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน”, **วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา**, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๔): ๔๑ - ๗๒.

ส่วนของ “จิตตะ” คือความตั้งใจมั่นและสมาธิในเป้าหมาย หมายถึงการสร้าง “ผู้นำจิตอาสา” ที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ของการอนุรักษ์อย่างมั่นคง พระสงฆ์และผู้นำชุมชนในหลายพื้นที่ได้ทำหน้าที่นี้อย่างโดดเด่น เช่น การเป็นศูนย์กลางประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ การเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่สร้างแรงบันดาลใจให้คนรุ่นใหม่ และการใช้หลักสมาธิภาวนาเพื่อเพิ่มพลังใจในการทำงาน[๔๗] จิตตะจึงไม่เพียงเป็นเรื่องของความตั้งใจ หากแต่เป็น “พลังแห่งความสงบมั่น” ที่ทำให้การอนุรักษ์ไม่หวั่นไหวต่อแรงกดดันจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือการเมือง ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้หลายโครงการล้มเหลวในระยะยาว[๔๘]

สุดท้ายคือ “วิมังสา” หรือการใคร่ครวญอย่างมีปัญญา หมายถึงการวางแผน ตรวจสอบ และประเมินผลอย่างรอบคอบ เพื่อให้การอนุรักษ์ไม่เป็นเพียงกิจกรรมชั่วคราว แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาอย่างต่อเนื่อง การใช้ข้อมูลเชิงพื้นที่ (GIS) การติดตามผล (Monitoring & Evaluation) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับมหาวิทยาลัยท้องถิ่น เป็นตัวอย่างของการใช้วิมังสาในเชิงระบบ[๔๙] แนวทางนี้ช่วยให้ชุมชนสามารถปรับปรุงวิธีการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ การเรียนรู้จากประสบการณ์และการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างเครือข่ายชุมชน ยังทำให้เกิด “นวัตกรรมท้องถิ่น” ที่ยั่งยืน เช่น การจัดการป่าชุมชนผสมเกษตร หรือการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ไม่ทำลายระบบนิเวศ[๕๐]

การบูรณาการอิทธิบาท ๔ ทั้งสี่ด้านเข้ากับการอนุรักษ์ป่าไม้ จึงมิใช่เพียงการนำหลักธรรมมาสอดแทรกในโครงการเท่านั้น แต่คือการ “แปลงพุทธธรรมให้เป็นระบบบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม” ที่สมบูรณ์ กล่าวคือ ฉันทะเป็นแรงจูงใจ วิริยะเป็นการลงมือทำ จิตตะเป็นพลังแห่งความตั้งมั่น และวิมังสาเป็นปัญญาในการพัฒนา เมื่อทั้งสี่ประการเชื่อมโยงกัน จะเกิดกระบวนการอนุรักษ์ที่มีชีวิต มีความหมาย และมีความยั่งยืน[๕๑]

---

[๔๗] ชาติชาย มณีวงศ์, “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ในภาคอีสาน”, **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๖๒): ๖๗ - ๙๒.

[๔๘] พระมหาสมคิด สุขสวัสดิ์, **จิตอาสาพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๖๑), หน้า ๘๒.

[๔๙] สำนักจัดการป่าชุมชน, **คู่มือการติดตามและประเมินผลการจัดการป่าชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้, ๒๕๖๔), หน้า ๗๗.

[๕๐] วรัญญา ศรีโสภณ, “นวัตกรรมท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ”, **วารสารบริหารการพัฒนา**, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน๒๕๖๕): ๕๒ - ๗๙.

[๕๑] พระมหานภดล กาญจนธนะ, “อิทธิบาท ๔ กับการพัฒนาอย่างยั่งยืน”, **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๕): ๑๐๑ – ๑๑๖.

ในระดับนโยบาย รัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถใช้หลักอิทธิบาท ๔ เป็นกรอบการทำงานได้ เช่น ฉันทะใช้ในขั้นตอนสร้างการมีส่วนร่วม วิริยะใช้ในขั้นตอนดำเนินการ จิตตะใช้ในขั้นตอนกำหนดผู้นำหรือหน่วยงานหลัก และวิมังสาใช้ในขั้นตอนประเมินผล ซึ่งสอดคล้องกับหลักการจัดการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ที่เน้น “การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของชุมชนเป็นฐาน”[๕๒] พระพุทธศาสนาในบริบทนี้จึงมิใช่เพียงศาสนาแห่งศีลธรรมเท่านั้น แต่เป็น “พลังทางปัญญา” ที่สามารถขับเคลื่อนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อย่างแท้จริง[๕๓]

สรุป การอนุรักษ์ป่าไม้ให้ยั่งยืนต้องเริ่มจาก “ภายในจิตใจของมนุษย์” อิทธิบาท ๔ เป็นเครื่องมือทางจิตวิญญาณที่ช่วยให้การอนุรักษ์เกิดผลจริง ฉันทะปลุกความรัก วิริยะผลักให้ลงมือทำ จิตตะค้ำให้มั่นคง และวิมังสาช่วยให้รอบคอบ ด้วยการบูรณาการหลักธรรมนี้ การอนุรักษ์ป่าไม้จะไม่เป็นเพียงนโยบายภายนอก แต่เป็น “วิถีชีวิตแห่งธรรมะและธรรมชาติ” ที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

๒.๑.๒ สัปปุริสธรรม ๗ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

๑. ความหมายของหลักสัปปุริสธรรม ๗

หลักสัปปุริสธรรม ๗ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในธัมมัญญูสูตร[๕๔] ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ นี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวายฯลฯ เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก สัปปุริสธรรม ๗ ประการ ได้แก่อะไรบ้าง กล่าวคือภิกษุในธรรมวินัยนี้ คือ

๑) เป็นธัมมัญญู

๒) เป็นอัตถัญญู

๓) เป็นอัตตัญญู

๔) เป็นมัตตัญญู

๕) เป็นกาลัญญู

๖) เป็นปริสัญญู

---

[๕๒] กรมป่าไม้, **รายงานการดำเนินงานป่าชุมชนประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๖๕**, (กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้, ๒๕๖๖), หน้า ๘๒.

[๕๓] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๖๐), หน้า ๕๒๔.

[๕๔] องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓–๑๔๖.

๗) เป็นปุคคลปโรปรัญญู

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง ธัมมัญญูบุคคล ซึ่งหมายถึง ผู้รู้ธรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติประการที่ ๑ ในคุณสมบัติ ๗ ประการของภิกษุ ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการย่อมเป็นผู้ควรของการคำนับ นับถือ ยกย่อง ของบุคคลทั้งหลาย ถือเป็นผู้มีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ คุณสมบัติ ๗ ประการนั้น คือ

๑) เป็นธัมมัญญู หมายถึง เป็นผู้รู้ธรรม อันเป็นคำ สอนที่สำคัญ คือ สุตตะ (พระสูตรต่าง ๆ) เคยยะ (พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถา) เวยยากรณะ (พระอภิธรรมทั้งหมด) คาถา (พระธ รรม บทเถรคาถา เถรีคาถา) อุทาน (พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานด้วยทรงโสมนัส) อิติวุตต กะ (พระสูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า ข้อนี้สมจริง ดังคำที่พระพุทธองค์ตรัส) ชาดก (พระสูตรที่แสดงเรื่อง ในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) อัพภูตธรรม (พระสูตรที่ประกอบด้วยอิทธิปาฏิหาริย์) เวทัลละ (พระสูตรที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถามแล้วได้รับความรู้และถามยิ่ง ๆขึ้นไป)

๒) เป็นอัตถัญญู หมายถึง เป็นผู้รู้ความหมายแห่งภาษิต กล่าวคือ เป็นผู้รู้จุดมุ่งหมายและรู้จักผลว่า ผลที่เกิดจากการกระทำมีประโยชน์และตรงตามเป้าหมายที่ตั้งมั่นไว้

๓) เป็นอัตตัญญู หมายถึง เป็นผู้รู้จักตนว่ามีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณเท่าใด ตามหลักแห่งอารยวัฒิ ๕

๔) เป็นมัตตัญญู หมายถึง เป็นผู้รู้ประมาณในการรับปัจจัย ๔ กล่าวคือ เป็นผู้รู้จักความพอดี ตามหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทา และหลักสันโดษ

๕) เป็นกาลัญญู หมายถึง เป็นผู้รู้จักเวลาอันเหมาะสมที่จะประกอบกิจการงานต่าง ๆ อย่างถูกต้อง

๖) เป็นปริสัญญู หมายถึง เป็นผู้รู้จักวิธีการเข้าหาประชุมชน กล่าวคือ เป็นผู้รู้จักชุมชนหรือสังคมอย่างถูกต้อง และเข้าใจถึงวิธีการปฏิบัติอย่างถูกต้องในชุมชนหรือสังคมนั้น

๗) เป็นปุคคลปโรปรัญญู หมายถึง เป็นผู้รู้จักเลือกคบคนให้ถูกต้องสัปปุริสธรรมเป็นธรรมของสัปปุริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติความเป็นคนที่สมบูรณ์และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ ในการนิยามความหมายของหลักสัปปุริสธรรม ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทัศนะต่าง ๆ ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า สัปปุริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษมี ๗ ประการ คือ ๑) ธัมมัญญุตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ ๒) อัตถัญญุตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้เหตุผล ๓) อัตตัญญุตา รู้จักตน ๔) มัตตัญญุตา รู้จักประมาณ ๕) กาลัญญุตา

รู้จักกาลเวลา ๖) ปริสัญญุตา รู้จักชุมชน สังคม ๗) ปุคคลัญญุตา รู้จักบุคคล คุณธรรม ๗ ประการอันเป็นคุณสมบัติภายในตัวผู้นำซึ่งมีคุณสมบัติทั้ง ๗ ประการนี้เป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันอย่างสมบูรณ์ ที่จะทำให้ผู้นำสามารถจัดการ สามารถปฏิบัติการในภาระงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จได้ตามเป้าหมาย[๕๕]

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี) กล่าวว่า สัปปุริสธรรม ๗ หมายถึง คุณธรรม ๗ ประการที่บริบูรณ์ในผู้ใดย่อมส่งเสริมบุคคลนั้นให้เป็นสัปปุริสชนที่เจริญด้วยคุณสมบัติควรแก่ความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย ทำให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติการงานให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี และเป็นหลักปฏิบัติเพื่อทำตนให้เป็นผู้สงบและเป็นผู้นำในทางสงบ และสามารถบริหารหมู่คณะประเทศชาติให้ถึงความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้[๕๖]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า สัปปุริสธรรม ๗ คือ คุณธรรมที่สำคัญสำหรับสัปปุริสชน หรือคนดีและเป็นคุณธรรมสำคัญของเจ้าอาวาสที่สมบูรณ์แบบด้วย คุณธรรมทั้ง ๗ ประการย่อมนำบุคคลนั้นไปสู่ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกได้ว่าเป็นคนสมบูรณ์แบบ เป็นคนดีแท้ เป็นบุคคลที่น่าคบหาสมาคมด้วยเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งการกระทำหรือพฤติกรรมของเขา มีความเหมาะสม ถูกต้องปราศจากความผิดพลาด นำพาประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวม สามารถนำหมู่ชน สังคม และประเทศชาติไปสู่ความสันติสุขและความเจริญก้าวหน้าตลอดไป[๕๗]

๒. การบูรณาการหลักสัปปุริสธรรม ๗ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

การอนุรักษ์ป่าไม้ในยุคปัจจุบันเป็นประเด็นที่มีความสำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิญญาณของมนุษย์ เพราะป่าไม้เป็นทั้ง “แหล่งชีวิต” และ “แหล่งธรรมะ” ที่หล่อเลี้ยงโลกให้ดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล แต่ในท่ามกลางกระแสแห่งความเจริญทางวัตถุ การตัดไม้ทำลายป่าได้ทวีความรุนแรงจนเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศและคุณภาพชีวิตของผู้คน พระพุทธศาสนาในฐานะรากฐานแห่งปัญญาและจริยธรรมของสังคมไทย จึงสามารถเข้ามามีบทบาทสำคัญในการชี้แนวทางแก้ไข โดยเฉพาะ “หลักสัปปุริสธรรม ๗” หรือ ธรรมของสัตบุรุษ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เน้นความเป็นผู้รู้รอบ รู้

---

[๕๕] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๖.

[๕๖] สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี), **สัปปุริสธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๙), หน้า ๑๒.

[๕๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔.

เหตุ รู้ผล รู้ประมาณ และรู้เวลา อันเป็นคุณธรรมที่สามารถบูรณาการเข้ากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืนได้อย่างแท้จริง[๕๘]

๑. รู้เหตุ (ธัมมัญญุตา) การอนุรักษ์ป่าไม้ต้องเริ่มจากการ “รู้เหตุแห่งปัญหา” ว่าการทำลายป่ามิได้เกิดจากการตัดไม้เพียงอย่างเดียว แต่มีรากเหง้ามาจากความโลภ ความไม่รู้ และระบบเศรษฐกิจที่ไม่สมดุล การนำหลักรู้เหตุมาประยุกต์ หมายถึงการศึกษาปัจจัยเบื้องหลังของการเสื่อมโทรมของป่า เช่น การบุกรุกเพื่อเกษตรเชิงเดี่ยว การขาดสิทธิ์ในที่ดิน และความยากจนของชุมชนรอบป่า[๕๙] เมื่อรู้เหตุที่แท้จริงแล้ว จึงจะสามารถวางแผนอนุรักษ์ที่แก้ตรงจุด เช่น การสร้างอาชีพทางเลือก การจัดที่ทำกินอย่างถูกต้อง และการให้สิทธิชุมชนในการดูแลทรัพยากรของตนเอง[๖๐]

๒. รู้ผล (อัตถัญญุตา) การอนุรักษ์ป่าไม้ต้องรู้ผลทั้งระยะสั้นและระยะยาว เช่น การปลูกป่าจะให้ผลต่อระบบนิเวศในระยะใด และมีผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร การรู้ผลทำให้ผู้บริหารโครงการและชุมชนตัดสินใจได้อย่างรอบคอบ ไม่หลงอยู่ในความสำเร็จชั่วคราวแต่คำนึงถึงผลที่ยั่งยืนในอนาคต[๖๑] การใช้หลักอัตถัญญุตาในทางพุทธศาสนายังรวมถึงการมองเห็นประโยชน์สูงสุดของสรรพชีวิต ไม่จำกัดอยู่เพียงมนุษย์ แต่รวมถึงสัตว์และธรรมชาติทั้งหมด[๖๒]

๓. รู้ตน (อัตตัญญุตา) การรู้ตนหมายถึงการรู้บทบาท หน้าที่ และศักยภาพของตนในการอนุรักษ์ป่าไม้ เช่น พระสงฆ์อาจทำหน้าที่เผยแผ่และปลูกฝังจิตสำนึก ชุมชนท้องถิ่นอาจทำหน้าที่ดูแลรักษา ส่วนภาครัฐอาจสนับสนุนในเชิงนโยบาย การรู้ตนจึงเป็นการทำงานอย่างสอดคล้อง ไม่ล้ำเส้น

---

[๕๘] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๖๐), หน้า ๗๘๔.

[๕๙] ธีรภัทร สมุทร์ทัศน์, “สาเหตุของการทำลายป่าในภาคเหนือ”, **วารสารสิ่งแวดล้อมศึกษา**, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๔): ๓๔ - ๖๑.

[๖๐] กรมป่าไม้, **แนวทางการจัดการป่าชุมชนตามพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. ๒๕๖๒**, (กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้, ๒๕๖๓), หน้า ๑๒๙.

[๖๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมะกับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๖๘.

[๖๒] ชูเกียรติ ปัญญาวงศ์, “พุทธธรรมกับจิตสำนึกสิ่งแวดล้อม”, **วารสารปรัชญาและศาสนา**, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๓): ๗๕ - ๙๓.

และร่วมมือกันอย่างมีเอกภาพ[๖๓] การรู้ตนยังหมายถึงการรู้ขอบเขตความต้องการของตนเอง เพื่อไม่บริโภคเกินจำเป็น ซึ่งเป็นหัวใจของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในเชิงจริยธรรม[๖๔]

๔. รู้ประมาณ (มัตตัญญุตา) รู้ประมาณเป็นหัวใจสำคัญของความยั่งยืน หมายถึงการรู้ความพอดีในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ เช่น การเก็บของป่าต้องไม่เกินกำลังฟื้นตัวของธรรมชาติ การปลูกสร้างต้องไม่เบียดเบียนระบบนิเวศ และการใช้ประโยชน์จากป่าต้องอยู่บนหลักเศรษฐกิจพอเพียง[๖๕] พระพุทธศาสนาเน้นความพอดีในทุกมิติ เพราะความไม่รู้ประมาณคือรากเหง้าของความเสื่อมทั้งปวง[๖๖] ดังนั้น การบูรณาการหลักนี้เข้ากับการจัดการป่าชุมชน จะทำให้เกิดแนวทาง “การใช้ป่าอย่างพอดี” ซึ่งทั้งชุมชนและธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล[๖๗]

๕. รู้กาล (กาลัญญุตา) รู้กาลหมายถึงการรู้เวลาและโอกาสอันเหมาะสมในการอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่าต้องเลือกช่วงเวลาที่เหมาะสมกับฤดูกาล การรณรงค์ต้องสอดคล้องกับจังหวะทางสังคม การใช้สื่อเพื่อสร้างความตระหนักต้องเลือกเวลาที่ผู้คนเปิดใจพร้อมรับฟัง การรู้กาลยังหมายถึงการไม่เร่งรัดผลลัพธ์ แต่รู้จักรอคอยให้ธรรมชาติฟื้นตัวตามวิถีของมัน[๖๘] ผู้ที่มีความรู้กาลจะสามารถดำเนินงานอนุรักษ์อย่างมีจังหวะ ไม่ผลีผลาม และมีความต่อเนื่องยั่งยืน[๖๙]

๖. รู้ชุมชน (ปริสัญญุตา) การอนุรักษ์ป่าไม้ไม่อาจสำเร็จได้หากปราศจากการเข้าใจชุมชน เพราะชุมชนคือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับป่า การรู้ชุมชนคือการเข้าใจวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ เพื่อออกแบบแนวทางการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับบริบท เช่น

---

[๖๓] พระมหาสมคิด สุขสวัสดิ์, **จิตอาสาพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๖๑), หน้า ๖๒.

[๖๔] พระมหานภดล กาญจนธนะ, “สัปปุริสธรรมกับการบริหารเชิงพุทธ”, **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๔): ๘๔ - ๙๑.

[๖๕] วิเชียร ชินวงศ์, “หลักมัตตัญญุตากับเศรษฐกิจพอเพียง”, **วารสารพัฒนาชุมชน**, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๓): ๔๒ - ๖๗.

[๖๖] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **หลักธรรมเพื่อชีวิตที่พอเพียง**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๔), หน้า ๒๓.

[๖๗] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **รายงานโครงการป่าชุมชนกับการเรียนรู้แบบบูรณาการ**, (อยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕), หน้า ๓๗.

[๖๘] จารุวรรณ วัฒนกุล, “การจัดการเวลาและจังหวะในโครงการอนุรักษ์ป่า”, **วารสารการพัฒนาอย่างยั่งยืน**, ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๔): ๕๙ - ๘๒.

[๖๙] สมชาย จิตภักดี, “หลักกาลัญญุตากับการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ”, **วารสารบริหารการพัฒนา**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๓): ๙๖ - ๑๑๕.

การใช้ความเชื่อเรื่อง “ผีป่า” หรือ “การบวชต้นไม้” เป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึก[๗๐] การรู้ชุมชนยังรวมถึงการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และให้พวกเขามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการจัดการป่า[๗๑] นี่คือหัวใจของ “การอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม” ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของการพัฒนาอย่างยั่งยืนในปัจจุบัน[๗๒]

๗. รู้บุคคล (ปุคคลัญญุตา) รู้บุคคลหมายถึงการรู้จักเลือกใช้คนให้เหมาะกับงาน เช่น การแต่งตั้งผู้นำชุมชนที่มีความซื่อสัตย์และเสียสละ หรือการมอบหมายหน้าที่ให้กับผู้ที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน การรู้บุคคลช่วยให้การบริหารจัดการป่าไม้มีประสิทธิภาพและลดความขัดแย้ง[๗๓] นอกจากนี้ ยังรวมถึงการรู้เท่าทันบุคคลที่อาจแสวงหาผลประโยชน์จากป่า เพื่อป้องกันการทุจริตและการละเมิดกฎหมาย[๗๔] พระพุทธศาสนามองว่าผู้รู้จักบุคคลย่อมสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสมดุล ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญของ “ผู้นำเชิงพุทธ”[๗๕]

สรุปได้ว่า การบูรณาการหลักสัปปุริสธรรม ๗ กับการอนุรักษ์ป่าไม้ เป็นแนวทางแห่ง “ปัญญาและคุณธรรม” ที่เน้นความรู้รอบด้าน ทั้งรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน และรู้บุคคล เมื่อบูรณาการเข้ากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จะก่อให้เกิดกระบวนการอนุรักษ์ที่มีทั้งเหตุผล จริยธรรม และความยั่งยืน ป่าไม้จึงมิใช่เพียงพื้นที่ธรรมชาติ แต่เป็น “แหล่งเรียนรู้ธรรมะ” ที่หล่อหลอมให้มนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมด้วยปัญญาและความพอดี

๒.๑.๓ อริยสัจ ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

๑. ความหมายของคำว่า อริยสัจ ๔

---

[๗๐] มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, **วัฒนธรรมความเชื่อกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคเหนือ**, (เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยสังคม, ๒๕๖๔), หน้า ๘๔.

[๗๑] กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, **แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, ๒๕๖๕), หน้า ๙๒.

[๗๒] วรัญญา ศรีโสภณ, “นวัตกรรมชุมชนเพื่อสิ่งแวดล้อม,” **วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา**, ๒๕๖๕, หน้า ๕๕.

[๗๓] ชาติชาย มณีวงศ์, “ผู้นำท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ป่าไม้,” **วารสารสังคมและสิ่งแวดล้อม**, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๖๒): ๘๑ - ๑๑๓.

[๗๔] กรมสอบสวนคดีพิเศษ, **รายงานสถานการณ์การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ดีเอสไอ, ๒๕๖๖), หน้า ๑๐๙.

[๗๕] พระมหาธีรพล พุทธญาณ, “คุณสมบัติของผู้นำเชิงพุทธในยุคปัจจุบัน”, **วารสารพุทธศาสตร์ประยุกต์**, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๓): ๙๓ - ๑๑๘.

อริยสัจ ๔ ตามคำจำกัดความในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “อริย, อริยะ” เป็นคำนาม ในพระพุทธศาสนา เป็นคำสำหรับเรียกบุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น ว่าพระอริยะ หรือพระอริยบุคคล และยังเป็นคำวิเศษณ์หมายถึง เป็นของพระอริยะ เป็นชาติอริยะ เจริญ เด่น ประเสริฐ[๗๖], คำว่า สัจ, สัจจะ เป็นคำนามหมายถึง ความจริง, ความจริงใจ[๗๗] รวมเป็นคำนาม คือ คำว่า “อริยสัจ” หมายถึง ความจริงของพระอริยะ, ความจริงอันประเสริฐ, ชื่อธรรมสำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา มี ๔ ข้อ คือ ๑) ทุกข์ ๒) ทุกขสมุทัย เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือ มรรค ทางแห่งความดับทุกข์[๗๘] และตามพจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑) ทุกข์ คือสภาพที่ทนได้ยาก ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สภาพที่บีบคั้น

๒) ทุกขสมุทัย คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓

๓) ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ คือ ดับตัณหาทั้ง ๓ ได้อย่างสิ้นเชิง

๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘[๗๙]

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งต่างๆ และในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ปรากฏเนื้อหาที่เป็นความหมายแห่งอริยสัจ ๔ ซึ่งมีความสอดคล้องกันไว้โดยสังเขป ดังนี้

ในพระสูตรที่ชื่อว่า ขันธสูตร มีข้อความกล่าวถึง อริยสัจ ๔ ดังนี้ว่า “ ภิกษุทั้งหลายอริยสัจ ๔ ประการนี้ อริยสัจ ๔ ประการ มีอะไรบ้าง กล่าวคือ ๑. ทุกขอริยสัจ ๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ ๓. ทุกขนิ

---

[๗๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๓๗.

[๗๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗๖.

[๗๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓๗.

[๗๙] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บอลพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗.

โรธอริยสัจ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ”[๘๐] ในสัมมาสัมพุทธสูตรมีข้อความที่กล่าวไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้ คือ ๑. ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เพราะเรารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการนี้ตามความเป็นจริง ชาวโลกจึงเรียกตถาคตว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”[๘๑]

ในตถสูตร ที่ว่าด้วยสิ่งจริงแท้ กล่าวว่า “อริยสัจ ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ”[๘๒] “ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการเราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้”[๘๓]

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสาจารย์ให้ความหมายของอริยสัจไว้ ๔ นัยว่า

๑. เป็นสัจจะที่พระอริยะตรัสรู้

๒. เป็นสัจจะของพระอริยะ

๓. เป็นสัจจะที่ทำให้เป็นอริยะ

๔. เป็นสัจจะอย่างอริยะ คือ จริงแท้ ไม่เท็จ ไม่ลวง[๘๔]

ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ให้ความหมายไว้เป็น ๓ นัย ดังนี้

๑. เป็นของจริง เพราะเป็นธรรมชาติจริงแท้

๒. เป็นสัจจะของพระอริยะเจ้าทั้งหลาย

๓. เพราะเป็นสัจจะที่ทำให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะสัจจะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้จำเพาะด้วยพระองค์เอง[๘๕]

ในส่วนของนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นพระภิกษุสงฆ์และฆราวาสได้นิยามความหมายคำว่า อริยสัจ ๔ ไว้มากมาย สรุปได้พอสังเขป ดังนี้

---

[๘๐] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๓/๕๙๘.

[๘๑] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

[๘๒] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๗/๖๐๙.

[๘๓] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.

[๘๔] พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธราเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘๒๙.

[๘๕] วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร, **มังคลัตถทีปนี แปลไทย ภาค ๒**, (กาญจนบุรี: สหายพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๓๘.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก) กล่าวไว้ว่า “อริยสัจ หมายถึง ของจริงอันประเสริฐของจริงอันห่างไกลจากกิเลส ของจริงอันยังความเป็นพระอริยเจ้าให้สำเร็จ”[๘๖]

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)[๘๗] ท่านให้คำจำกัดความไว้ว่า อริยสัจ หมายถึง ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้คนเป็นพระอริยะมี ๔ อย่าง คือ ทุกข์(หรือทุกขสัจจะ) สมุทัย (หรือสมุทัยสัจจะ) นิโรธ (หรือ นิโรธสัจจะ) มรรค (หรือ มัคคสัจจะ) เรียกเต็มว่าทุกข (อริยสัจจ์) ทุกขสมุทัย (อริยสัจจ์) ทุกขนิโรธ (อริยสัจจ์) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (อริยสัจจ์)[๘๘]

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อพูดถึงแก่นของพระพุทธศาสนาแล้วหลักธรรมทั้งหมดรวมลงที่อริยสัจ แก่นที่สุดของอริยสัจ คือนิโรธ อันเป็นผลมาจากการเจริญมรรคมีองค์ ๘ ประการให้สมบูรณ์ แก่นนี้จึงเป็นแก่นระดับอุดมคติของพระพุทธศาสนาคือวิมุตติได้แก่การที่จิตหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสและหลุดพ้นจากความทุกข์”[๘๙]

พระวิสุทธิสังวรเถร วิ. (พรหมวงฺโส) ได้กล่าวถึง พระธรรมคำสั่งสอนหลักของพระพุทธเจ้า คือ อริยสัจ ๔ ซึ่งท่านแสดงทัศนะและจัดลำดับใหม่ ดังนี้ ๑. สุข ๒. เหตุให้เกิดสุข ๓. ความขาดสุข ๔. เหตุให้เกิดภาวะขาดสุข[๙๐]

วศิน อินทสระ ให้ความหมายของ อริยสัจ ว่าหมายถึง ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้เป็นอริยชน และความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติห่างไกลจากข้าศึก[๙๑]

จากความหมายที่แสดงมานี้ พอจะสรุปตามทัศนะของผู้วิจัยได้ว่า อริยสัจ ๔ เป็น ความจริงอันประเสริฐที่ทำให้คนเป็นพระอริยะ ทำให้คนเป็นผู้มีความเจริญ ทำให้คนห่างไกลจากกิเลสหากทุกคน ทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นจริงของทุกข์ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อ

---

[๘๖] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก), **หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๙.

[๘๗] ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์เป็น พระพุทธโฆษาจารย์

[๘๘] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๘.

[๘๙] พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), **เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แปดสิบเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗.

[๙๐] พระวิสุทธิสังวรเถร วิ. (พรหมวงฺโส), **ชวนม่วนชื่น**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทคิว พริ้นท์ แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔.

[๙๑] วศิน อินทสระ, **หลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓-๑๔.

ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือจะเปลี่ยนมุมมองเป็นด้านบวก คือ ทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นจริงของความสุข เหตุให้เกิดความสุข การขาดความสุข และเหตุให้เกิดภาวะขาดความสุขรวมทั้งปฏิบัติตามก็จะสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ เกิดภาวะของความสุขกายและสุขใจเข้ามาแทนที่ได้

๒. องค์ประกอบของอริยสัจ ๔

อริยสัจมีองค์ประกอบ หรือส่วนประกอบ ๔ ประการ ดังพระบาลีว่า “จตฺตารีมานิภิกฺขเว อริยสจฺจานิ กตมานิ จตฺตาริ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสจฺจํ” ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้ อริยสัจ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ทุกขอริยสัจ ๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ ๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ๔. ทุกขนิโรธคา มินีปฏิปทาอริยสัจ”[๙๒] สรุปย่อลงมาคือ

ทุกข์, ทุกขสมุทัย เรียกสั้น ๆ ว่า สมุทัย, ทุกขนิโรธ เรียกสั้น ๆ ว่า นิโรธ, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค อริยสัจแต่ละข้อ มีคำอธิบาย ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์อริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล[๙๓] โดยมีรายละเอียดดังนี้

ก. ทุกขอริยสัจ

๑. ความหมายของทุกข์

ทุกข์ คือ สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง ,อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏ

---

[๙๒] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๓-๑๐๘๔/๕๙๘-๕๙๙.

[๙๓] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

ขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นได้แก่ คน ,สภาพที่ทนได้ยาก ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนาความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ คือ ทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ[๙๔]

๒. ประเภทของทุกข์

ในพระสูตรต่าง ๆ เช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร ได้มีการกล่าวถึงเรื่องทุกข์ไว้เช่นกัน แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงทุกข์ ในมหาสติปัฏฐานสูตรและทุกข์ ในพระอภิธรรมปิฎกกล่าวคือ

๑) ชาติ คือ ความเกิด เป็นทุกข์ได้แก่ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาติ[๙๕]

๒) ชรา คือ ความแก่ เป็นทุกข์ได้แก่ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา[๙๖]

๓) มรณะ คือ ความตาย เป็นทุกข์ได้แก่ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ[๙๗]

๔) โสกะ คือ ความโศก เป็นทุกข์ ได้แก่ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ความเกรียมใจ ความโทมนัส ลูกศรคือความโศก ของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อม โภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิกระทบ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่าโสกะ[๙๘]

๕) ปริเทวะ คือ ความคร่ำครวญ เป็นทุกข์ ได้แก่ ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ความบ่นถึง ความพร่ำเพ้อ ความร่ำไห้ ความพิไรรำพัน กิริยาที่พิไรรำพัน ภาวะที่พิไรรำพันของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์

---

[๙๔] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๘๐.

[๙๕] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๑/๑๖๓.

[๙๖] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๒/๑๖๔.

[๙๗] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๓/๑๖๔.

[๙๘] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๔/๑๖๔.

ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิกระทบ ของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่าง หนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า ปริเทวะ[๙๙]

๖) ทุกข์ คือ ความทุกข์กาย ความไม่สบาย ความเจ็บป่วยทางกาย เป็นทุกข์ได้แก่ ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์[๑๐๐]

๗) โทมนัส คือ ความทุกข์ใจ ความเสียใจ เป็นทุกข์ได้แก่ ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส [๑๐๑]

๘) อุปายาส คือ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ได้แก่ ความแค้น ความคับแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิกระทบ ของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ(หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า อุปายาส[๑๐๒]

๙) อัปปิยสัมปโยค คือ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ได้แก่ การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่มิใช่ประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ไม่ปรารถนาความหลุดพ้นจากโยคะของเขานี้ เรียกว่า การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์[๑๐๓]

๑๐) ปิยวิปปโยค คือ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นทุกข์ได้แก่ การไม่ไปร่วม การไม่มาร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนาเป็นที่รักใคร่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือจากบุคคลผู้ที่มุ่งประโยชน์ มุ่งความเกื้อกูล มุ่งความผาสุก มุ่งความเกษมจากโยคะของเขา เช่น มารดา บิดาพี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตรอำมาตย์ ญาติ หรือสายโลหิต นี้เรียกว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์[๑๐๔]

---

[๙๙] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๕/๑๖๓๔-๑๙๕.

[๑๐๐] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๖/๑๖๕.

[๑๐๑] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๗/๑๖๕.

[๑๐๒] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๘/๑๖๕.

[๑๐๓] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๙/๑๖๕.

[๑๐๔] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๐/๑๖๕-๑๖๖.

๑๑) อิจฉิตาลาภะ คือ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์ ได้แก่ เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือขอความเกิดอย่าได้มาถึงเราเลยนะ ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์เหล่าสัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ฯลฯ เหล่าสัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา ฯลฯเหล่าสัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ฯลฯ เหล่าสัตว์ผู้มีความเศร้าโศก ความพิไรรำพัน ความทุกข์ความโทมนัส และความคับแค้นเป็นธรรมดา ต่างก็เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าได้เป็นผู้มีความเศร้าโศก ความพิไรรำพัน ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นเป็นธรรมดาเลย ขอความเศร้าโศก ความพิไรรำพัน ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นอย่าได้มาถึงเราเลยนะ ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความต้องการ นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์[๑๐๕]

๑๒) ปัญจุปปาทานขันธ์ คือ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ได้แก่ รูปูปาทานขันธ์ (กองรูปที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) เวทนูปาทานขันธ์ (กองเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) สัญญูปาทานขันธ์ (กองสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) สังขารูปาทานขันธ์ (กองสังขารที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) และวิญญาณูปาทานขันธ์ (กองวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) เหล่านี้เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์[๑๐๖]ตามบาลีว่า “สงฺขิตฺเตนปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา”[๑๐๗] แปลว่า ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นตัวทุกข์[๑๐๘]ซึ่งที่กล่าวมานี้คือ ทุกข์ในอริยสัจ

ข. ทุกขสมุทัยอริยสัจ

๑. ความหมายของทุกขสมุทัย

ทุกขสมุทัย แยกศัพท์เป็น ทุกฺข แปลว่า ทุกข์ สํ แปลว่า พร้อม อุ แปลว่า ขึ้น อิธาตุ แปลว่า ไป ต่อกันเข้าตามหลักอักขรวิธีเป็น ทุกขสมุทัย แปลว่า ขึ้นไปพร้อมแห่งทุกข์ถือเอาโดยความว่า เหตุแห่งทุกข์ หรือเหตุให้เกิดทุกข์[๑๐๙]

๒. ประเภทของทุกขสมุทัย

---

[๑๐๕] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๑/๑๖๖.

[๑๐๖] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๒/๑๖๖.

[๑๐๗] ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๓.

[๑๐๘] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๗-๓๙๙/๓๒๔-๓๒๘.

[๑๐๙] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๘๑.

เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร[๑๑๐] พระพุทธเจ้าทรงหมายเอา ตัณหาอันประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ

๑) กามตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในกามารมณ์ ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่นรส สัมผัสทางกาย สัมผัสทางใจ ที่น่าใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจ เช่น อยากเห็นรูปที่สวย ๆ งาม ๆ อยากฟังเสียงเพราะ ๆ อยากดมกลิ่นที่หอม ๆ อยากรับประทานอาหารที่มีรสอร่อย ๆ อยากสัมผัสถูกต้องสิ่งที่นุ่มนวลอ่อนละมุน อยากจะประสบแต่อารมณ์ที่น่ายินดี น่าพอใจ ประทับใจซึ่งความต้องการดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นเหตุที่ตั้งชวนให้ลุ่มหลง เกิดกิเลสขึ้นในจิตใจในทางธรรม คำว่า “กาม” อธิบายได้ใน ๒ ลักษณะ คือ

๑.๑) วัตถุกาม หมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่ น่าปรารถนาน่ายินดีพอใจในวัตถุกาม หมายถึง วัตถุที่เป็นเหตุให้ใคร่ ให้อยากได้ทุกประเภท ตั้งแต่วัตถุหยาบ ๆ เช่น ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ นำเอาไปไหนมาไหนได้ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ และทรัพย์ที่นำไปไหนมาไหนไม่ได้ เช่น บ้าน ที่ดิน เรือก สวน ไร่ นา ไปจนถึงวัตถุอันละเอียดที่เรียกว่า วัตถุอันเป็นทิพย์ ดังในกามสุตตนิทเทสที่พระสารีบุตร อธิบายเกี่ยวกับกามสูตรไว้ว่าวัตถุกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้นชนบท[๑๑๑] กองพลรบ[๑๑๒] คลังหลวง[๑๑๓] และวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง เหล่านี้ ชื่อว่า วัตถุกาม[๑๑๔]

อีกอย่างหนึ่ง กามที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก กามอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างประณีต กามที่เป็นของสัตว์

ในอบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นของทิพย์ กามที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่เนรมิตขึ้นเอง ที่ไม่ได้เนรมิตขึ้นเอง ที่ผู้อื่นเนรมิตให้ กามที่มีผู้ครอบครอง ที่ไม่มีผู้ครอบครอง ที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา สภาวธรรมที่เป็นกามาวจร ที่เป็นรูปาวจร ที่เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งปวง กามที่เป็นเหตุเกิดแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา ที่ชื่อว่ากาม เพราะมีความหมายว่าน่าปรารถนาน่ายินดี น่าลุ่มหลง เหล่านี้เรียกว่า “วัตถุกาม”[๑๑๕] เช่นกันวัตถุเหล่านี้ ได้ชื่อว่า เป็นวัตถุกาม เพราะ

---

[๑๑๐] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

[๑๑๑] ขุ.ม.อ. (ไทย) ๒๙/๑/๑๔.

[๑๑๒] ขุ.ม.อ. (ไทย) ๒๙/๑/๑๔.

[๑๑๓] ขุ.ม.อ. (ไทย) ๒๙/๑/๑๔.

[๑๑๔] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑/๑.

[๑๑๕] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑/๒.

เป็นสิ่งที่คนทั้งหลายอยากได้ อยากมีไว้ครอบครองเป็นสมบัติของตัวเอง เมื่อมีแล้ว ได้แล้วก็ไม่รู้จักพอ ยังอยากจะมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

๑.๒) กิเลสกาม หมายถึง กิเลสเป็นเหตุใคร่ ได้แก่ ความใคร่ที่มีอยู่ภายในจิตใจ เป็นสภาวะที่ต้องการ ความอยากได้ ความดิ้นรน กระสับกระส่าย ที่มีอยู่ภายในจิตใจ นอนเนื่องอยู่ในจิตใจ ในกามสุตตนิทเทส อธิบายว่ากิเลสกามนี้ คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความดำริชื่อว่ากาม ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ความเร่าร้อนด้วยอำนาจ

ความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ ห้วงน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม[๑๑๖]

จากข้อความในข้างต้น สามารถชี้ให้เห็นได้ว่า ความใคร่ที่มีอยู่ภายในจิตใจ หรือความนึกคิดของบุคคลทั่วไปในเรื่องกาม ที่ชื่อว่า กิเลสกาม คือ เป็นสภาวะที่นอนเนื่องอยู่ในจิตใจ แต่เมื่อใดที่มีสิ่งเร้ามากระตุ้นหรือยั่วยุทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ แล้ว กิเลสกามที่นอนเนื่องอยู่ในจิตใจก็จะมีปฏิกิริยาตอบสนองขึ้นมาทันที

๒) ภวตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในความมีความเป็น หรือในภพในพระอภิธรรมปิฎก กล่าวอธิบายความหมายของคำว่าภวตัณหา หมายถึง ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัด นักแห่งจิตที่สหรคต[๑๑๗] ด้วยภวทิฏฐิ[๑๑๘] นี้เรียกว่า “ภวตัณหา”[๑๑๙] ความทะยานอยากในความมีความเป็นนั้น หมายความถึง ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่เช่นอยากเป็นคนสวย อยากเป็นคนรวย อยากเป็นคนสุขภาพดี อยากเป็นที่นับหน้าถือตาของบุคคลทั่วไป และต้องการจะให้เป็นอย่างนั้นตลอดไป ไม่อยากให้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ยอมรับไม่ได้หรือไม่ยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงจึงต้องทำทุกอย่างทุกวิธีที่จะรักษาความมีความเป็นนั้นไว้โดยที่สุดแม้กระทั่งความอยากมีชีวิตอยู่นาน ๆ ไม่อยากตายความทะยานอยากในภพ หมายความถึง ความอยาก ความติดใจที่จะเกิดเป็นมนุษย์ความ

---

[๑๑๖] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑/๒.

[๑๑๗] สหรคต แปลว่า ไปด้วยกัน กำกับกัน ร่วมกัน (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕๘).

[๑๑๘] ภวทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นเนื่องด้วยภพ ความเห็นว่า อัตตาและโลกจักมีอยู่คงอยู่เที่ยงแท้ตลอดไป, หน้า ๑๖๘.

[๑๑๙] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๖/๕๗๓.

อยากเกิดในสวรรค์ ความอยากเกิดในพรหมโลกในพระอภิธรรมปิฎกให้คำจำกัดความ คำว่า ภวตัณหา หมายถึง ความพอใจในภพความยินดีในภพ ความเพลิดเพลินในภพ ความปรารถนาภพ ความเยื่อใยในภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความสยบในภพ ความหมกมุ่นในภพ นี้เรียกว่า “ภวตัณหา”[๑๒๐] ส่วนเหตุหรือปัจจัยให้เกิดภวตัณหา ในตัณหาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลาย เงื่อนต้นแห่งภวตัณหาย่อมไม่ปรากฏ ในกาลก่อนแต่นี้ภวตัณหาไม่มี แต่ภายหลังจึงมี เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวคำอย่างนี้ว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ภวตัณหามีข้อนี้เป็นปัจจัยจึงปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย เรายอมกล่าวภวตัณหาว่า มีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร ก็อะไรเป็นอาหารของภวตัณหา ควรกล่าวว่า อวิชชา... อวิชชาที่บริบูรณ์ย่อมทำให้ภวตัณหาบริบูรณ์ภวตัณหานี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้[๑๒๑]

๓) วิภวตัณหา คือ ความทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่[๑๒๒]เป็นความอยากในเชิงปฏิเสธ กล่าวคือ ตนเองไม่ชอบใจไม่ปรารถนาสิ่งใดแล้ว ก็อยากที่จะไม่เป็นอย่างนั้น ๆ เช่น อยากไม่แก่อยากไม่เจ็บป่วย อยากไม่ตาย อยากที่จะไม่ให้เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นที่ไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาอีก ความหมายหนึ่ง วิภวตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในวิภพ[๑๒๓] หรือความทะยานอยากที่ปราศจากภพในพระอภิธรรมปิฎก กล่าวอธิบายความหมายของคำว่าวิภวตัณหา หมายถึง ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ[๑๒๔] นี้เรียกว่า “วิภวตัณหา” [๑๒๕]

ในสัมมาทิฏฐิสูตร[๑๒๖] แสดงตัณหาไว้ ๖ ประการ ดังนี้

๑) รูปตัณหา หมายถึง ตัณหา คือ ความทะยานอยากในรูป

๒) สัททตัณหา หมายถึง ตัณหา คือ ความทะยานอยากในเสียง

๓) คันธตัณหา หมายถึง ตัณหา คือ ความทะยานอยากในกลิ่น

๔) รสตัณหา หมายถึง ตัณหา คือ ความทะยานอยากในรส

---

[๑๒๐] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๙๕/๕๖๒.

[๑๒๑] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๒/๑๓๗-๑๓๘.

[๑๒๒] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

[๑๒๓] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๐/๙๘.

[๑๒๔] อุจเฉททิฏฐิ แปลว่า ความเห็นว่าขาดสูญ เช่น เห็นว่าคนและสัตว์จุติจากอัตภาพนี้แล้วขาดสูญ, พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๕๘.

[๑๒๕] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๖/๕๗๓.

[๑๒๖] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๖/๙๑.

๕) โผฏฐัพพตัณหา หมายถึง ตัณหา คือ ความทะยานอยากในโผฏฐัพพะ

๖) ธัมมตัณหา หมายถึง ตัณหา คือ ความทะยานอยากในธรรมารมณ์ หรือ ตัณหาที่เกิดขึ้นในเรื่องของสิ่งทั้ง ๕ ข้างต้นที่เคยมีประสบการณ์มาแล้ว

ตัณหาตามที่กล่าวมานี้ เมื่อยึดเหนี่ยวเกาะเกี่ยวจิตใจของสัตว์อย่างมั่นคงแล้ว จะยึดเหนี่ยวในอารมณ์เพิ่มขึ้นตามแรงผลักดันของตัณหา และตัณหานี่เองเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่นต่อไป

ตัณหาเป็นสาเหตุแห่งทุกข์

เมื่อแยกแยะสาเหตุจะได้เป็น ๒ ประเด็นหลัก[๑๒๗] คือ

๑) ตัณหาเป็นสาเหตุให้แสวงหาเพื่อดำรงชีพจะเห็นได้ว่า เป็นสาเหตุเฉพาะหน้า ที่มนุษย์หรือแม้สัตว์อื่น ๆ ก็ต้องประสบกันทุกวัน ในที่นี้จะพูดถึงเรื่องของมนุษย์เป็นหลัก กล่าวคือ มนุษย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแสวงหา ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อจะได้มาซึ่งการดำรงชีพที่ดีตามค่านิยมของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยมาตรฐานการดำรงชีพที่ดี คือ ต้องมีกินมีใช้อย่างสมบูรณ์ไม่ขาดแคลน และคนในสังคมมีความปรองดอง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่า ปัจจัย ๔ คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค เป็นสิ่งจำเป็นที่จะอุดหนุนการดำรงชีพที่ดีของมนุษย์ แต่เมื่อใดที่มีการบริโภคปัจจัย ๔ ที่ผิด ถึงจะมีเงินเท่าไหร่ก็ไม่พอใช้ และการที่จะได้ปัจจัยเหล่านั้น ก็จำเป็นที่จะต้องมีการดิ้นรนแสวงหา ซึ่งหากเพิ่มระดับความอยากให้มากขึ้นกว่าเดิมก็เท่ากับหาทุกข์มาใส่ตัวมากขึ้น เพียงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่จะสนองความต้องการอันไม่มีขอบเขตของตน ดังนั้นหากทุกคนดำรงชีพโดยใช้ความจำเป็น เป็นตัวตั้ง ย้อนดูและสำรวจตนเองก็จะสามารถค้นพบตัวเองและไม่ต้องวิ่งตามความอยากได้

๒) ตัณหาเป็นสาเหตุให้ต้องเวียนเกิดตายในภพต่อไปเมื่อบุคคลเต็มไปด้วยตัณหาที่ครอบงำจิตใจแล้วก็ดิ้นรนไปตามอำนาจของตัณหานั้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุดแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุให้ทำกรรมต่าง ๆ ทั้งถูกและผิด กรรมที่ทำด้วยอำนาจของตัณหานี่เอง เป็นพลังส่งเสริมให้ไปเกิดในภพใหม่ จะเกิดในภพอย่างไรนั้นสุดแล้วแต่กรรมที่ทำลงไปจะเป็นสิ่งที่คอยจำแนกให้ดีหรือเลว ดังข้อความในจูฬกัมมวิภังคสูตร ที่กล่าวว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน[๑๒๘] การที่มนุษย์หรือ

---

[๑๒๗] พระมหาเกษม สญฺญโต, **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๐.

[๑๒๘] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๘๐.

สัตว์อื่นไปเกิดในภพภูมิที่ดีหรือที่เลวต่างกัน ก็เพราะกรรมเป็นตัวกำหนด หรือกล่าวได้ว่าเพราะพลังอำนาจของตัณหานั่นเอง มนุษย์จึงได้ทำกรรม

ค. นิโรธอริยสัจ

๑. ความหมายของทุกขนิโรธ

ทุกขนิโรธ มาจาก ทุกฺข แปลว่า ทุกข์ และนิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ คือดับตัณหาได้สิ้นเชิง ภาวะปลอดทุกข์เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้ [๑๒๙] รวมกันแปลว่า ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ ความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้น ความไม่ติด[๑๓๐]

๒. ประเภทของนิโรธ

ในปฏิสัมภิทามรรค[๑๓๑] แบ่งนิโรธออกเป็น ๕ อย่าง หรือ ๕ ระดับ คือ

๑) วิกขัมภนนิโรธ ได้แก่ การที่ผู้เจริญปฐมฌาน ดับนิวรณ์ได้ด้วยการข่มไว้ (สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ เป็นวิกขัมภนนิโรธทั้งหมด เพราะนับแต่เข้าถึงปฐมฌานแล้วเป็นต้นไป อกุศลธรรมทั้งหลายมีนิวรณ์เป็นต้น ย่อมถูกข่มให้ระงับดับไปเอง แต่ก็ดับชั่วเวลาที่อยู่ในฌานสมาบัติเท่านั้น หรือเปรียบเป็นการดับกิเลสแบบเอาหินทับหญ้า)

๒) ตทังคนิโรธ ได้แก่ การที่ผู้เจริญสมาธิถึงขั้นชำแรกทำลายกิเลส ดับความเห็นผิดต่าง ๆ ลงได้ ด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับกัน (หมายถึง การดับกิเลสขั้นวิปัสสนา คือการใช้ปัญญาพิจารณาสภาวะของสิ่งทั้งหลาย เช่น พิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้น พิจารณาเห็นแง่ใด ก็เกิดญาณขึ้นกำจัดความเห็นหรือความยึดถือในทางตรงกันข้ามที่ขัดต่อสัจธรรมในแง่นั้น ๆ ลงได้ เปรียบเป็นการดับกิเลสแบบจุดดวงไฟ ดับความมืด แต่ก็ยังเป็นการดับชั่วคราว เหมือนว่าพอไฟดับ ก็มืดอีก)

๓) สมุจเฉทนิโรธ ได้แก่ การที่ผู้เจริญโลกุตตรมรรค ซึ่งให้ถึงความสิ้นกิเลส ดับกิเลสลงได้ด้วยการตัดขาด (หมายถึง อริยมรรคทั้ง ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรคอนาคามิมรรค และอรหัตมรรค เปรียบเหมือนต้นไม้ถูกสายฟ้าฟาด หรือขุดรากถอนโคนทิ้ง)

๔) ปฏิปัสสัทธินิโรธ ได้แก่ การดับกิเลสในขณะแห่งผล โดยเป็นภาวะที่กิเลสราบคาบไปแล้ว (หมายถึง อริยผลทั้ง ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตผล เป็นภาวะสงบเรียบซึ้งสนิท เพราะกิเลสได้ถูกมรรคตัดขาดระงับดับสิ้นไปแล้ว)

---

[๑๒๙] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๐๔.

[๑๓๐] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒.

[๑๓๑] ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๕๘๔.

๕) นิสสรณนิโรธ ได้แก่ การดับกิเลสซึ่งเป็นภาวะพ้นออกไปแล้วจากกิเลส ดำรงอยู่ต่างหาก ห่างไกลจากกิเลส ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสเลย เป็นภาวะที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระ[๑๓๒]

ง. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

๑. ความหมายของทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หมายถึงมรรคมีองค์ ๘ เรียกสั้น ๆ ว่า “มรรค”[๑๓๓]

๒. องค์ประกอบของทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ในมหาสติปัฏฐานสูตร อธิบายว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ ๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ[๑๓๔] และคำ ว่า “อริยมรรค” ยังหมายถึง “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง หรือที่นิยมแปลกันว่า “ทางสายกลาง” ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยไม่สุดโต่งเอนเอียงไปในด้านกามสุขัลลิกานุโยค คือ พัวพันหาความสุขในกาม และอัตตกิลมถานุโยค คือการทำตนหรือทรมานตนให้ลำบากเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุหรือบรรลุเป้าหมายที่ตนเองประสงค์

๓. อธิบายองค์ประกอบของทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น มีคำอธิบายดังนี้

๑) สัมมาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ หมายความถึง ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ[๑๓๕]

๒) สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความดำริชอบ หมายความถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ[๑๓๖]

---

[๑๓๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๗๘.

[๑๓๓] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๘๐.

[๑๓๔] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

[๑๓๕] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

[๑๓๖] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

๓) สัมมาวาจา แปลว่า เจรจาชอบ หมายความถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา[๑๓๗]

๔) สัมมากัมมันตะ แปลว่า การกระทำชอบหรือการงานชอบ หมายความถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ[๑๓๘]

๕) สัมมาอาชีวะ แปลว่า อาชีพชอบหรือเลี้ยงชีพชอบ หมายความถึง อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ[๑๓๙]

๖) สัมมาวายามะ แปลว่า เพียรชอบหรือพยายามชอบ หมายความถึง ๑) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๒) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ๔) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ[๑๔๐]

ความเพียรทั้ง ๔ นี้ เรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมัปปธาน” แปลว่า ความเพียรที่ตั้งไว้โดยชอบหรือความเพียรที่ถูกต้อง หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “ปธาน” คือ ๑. สังวรปธาน (เพียรระวัง) ๒. ปหานปธาน (เพียรละ) ๓. ภาวนาปธาน (เพียรเจริญ) ๔. อนุรักขนาปธาน (เพียรรักษา)[๑๔๑]

ความเพียรพยายามนี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกหลักธรรมหนึ่งในพระพุทธศาสนาเพราะพระพุทธศาสนาต้องการจะเน้นในเรื่องการลงมือทำความเพียรเป็นสำคัญ เพื่อจะได้พบกับความจริงที่มีอยู่โดยธรรมชาติ การปฏิบัติและผลในการปฏิบัตินั้นเป็นเรื่องที่เป็นไป ตามเหตุปัจจัยของกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้ามิใช่ผู้ทรงบันดาล หากบุคคลใดมุ่งหวังความสุขความสำเร็จเพื่อตนไม่ว่าจะเป็นระดับใดก็ตาม จำเป็นต้องเพียรพยายามสร้างเหตุปัจจัยด้วยกำลังของตนอย่างเต็มที่เต็มความสามารถ

---

[๑๓๗] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

[๑๓๘] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

[๑๓๙] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

[๑๔๐] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

[๑๔๑] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔.

และทำไปจนได้บรรลุสิ่งนั้น ไม่ควรคิดมุ่งหวังสิ่งใดแล้วอ้อนวอนขอเอาผลที่ตนต้องการจากอำนาจพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่ต้องลงมือทำอะไรเลย

ในมหาสีหนาทสูตร พระพุทธเจ้าได้กล่าวกับพระสารีบุตรถึงเรื่องการบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งยวดเริ่มจากทรงกระทำทุกกรกิริยาจนถึงเปลี่ยนมาเป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตใจ จนได้พบหลักความจริงของธรรมชาติแล้วทรงนำมาประกาศเปิดเผยแก่ผู้อื่น เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย[๑๔๒]

จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดาทรงเป็นแต่ผู้บอกทางไปสู่ความสุขที่แท้จริง แต่การทำความเพียรนั้นตัวเราต้องเป็นผู้กระทำเอง โดยเริ่มจากภายใน คือเริ่มที่จิตก่อน หมายความว่าต้องทำจิตให้พร้อมและถูกต้องแล้วจึงส่งผลออกมาทางภายนอกคือกาย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือต้องลงมือปฏิบัติให้ประสานกลมเกลียวกันระหว่างจิตกับกาย[๑๔๓] ดังคำกล่าวที่ว่า “เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว เพ่งพินิจอยู่จักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้”[๑๔๔]

สรุปแล้วความเพียรโดยชอบมีอุปการะมากในการทำกิจทุกอย่าง เพราะว่าเป็นเหตุส่งเสริมให้บุคคลประสบความสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวังทุกประการ และยังเป็นไปเพื่อความสุข ความเจริญแก่ตนและสังคม ในระดับสูง หากเหตุปัจจัยพร้อมแล้วสามารถทำให้บรรลุคุณพิเศษได้ในทางตรงกันข้ามหากความเพียรนั้นเป็นความเพียรที่ผิดที่เรียกว่า มิจฉาวายามะ เช่น เพียรที่จะสร้างความชั่วความเสื่อมเสีย ความเพียรนั้นก็จะส่งผลไปในทางเสียหาย ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนและบุคคลอื่นด้วย ซึ่งเป็นความเพียรที่ผิดและควรหลีกเลี่ยง

๗) สัมมาสติ แปลว่า ระลึกชอบ หมายความถึง (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ

จะเห็นได้ว่า สัมมาสติ ก็คือสติเป็นเครื่องพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม สติแปลกันโดยทั่วไปว่า ความระลึกได้ ซึ่งเมื่อดูความหมายโดยรวมแล้วจะหมายความรวมถึง ความไม่หลงลืม ความจำสิ่งต่าง ๆ เหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่ผ่านมาได้ดี ไม่เผลอเลอ ไม่เลินเล่อ ไม่ฟั่นเฟือนเลอะ

---

[๑๔๒] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๕-๑๖๑/๑๕๘-๑๖๕.

[๑๔๓] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๕๕).

[๑๔๔] ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

เลือน หรือมีความระมัดระวัง มีความพร้อมอยู่เสมอในการที่จะรับรู้ถึงสิ่งต่าง ๆ รู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไรกับสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง สติมีอุปการะมากในการทำกิจทั้งปวง จะทำกิจอะไรก็ตาม หากมีสติกำกับอยู่เสมอก็จะไม่เกิดความผิดพลาด หากขาดสติก็จะส่งผลเสียทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๘) สัมมาสมาธิ แปลว่า ตั้งใจมั่นชอบ หมายความถึง (๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ (๒) เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ (๓) เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข (๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ รวมเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ โดยย่อแล้ว สามารถสรุปลงในไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา๗๒ และนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน หรือเรียกว่า สิกขา ๓ อย่าง ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาหรือเรียกง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนี้

๑) อธิศีลสิกขา คือ การฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ได้แก่ รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ไว้ด้วยกัน ถือเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง

๒) อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ได้แก่ รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ไว้ด้วยกัน ถือเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง

๓) อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบาน ได้แก่ รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ไว้ด้วยกัน ถือเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

๓. แนวทางการบูรณาการอริยสัจ ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในสังคมปัจจุบัน ปัญหาการทำลายป่าไม้เป็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศและชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นภาวะโลกร้อน ภัยแล้ง การสูญเสียแหล่งต้นน้ำ หรือความเสื่อมโทรมของคุณภาพชีวิตของชุมชนรอบป่า การแก้ไขปัญหาดังกล่าวไม่อาจอาศัยเพียงเทคโนโลยีหรือกฎหมายได้อย่างยั่งยืน หากแต่จำเป็นต้องอาศัย “ปัญญาแห่งจิตใจ” เพื่อสร้างความเข้าใจในธรรมชาติและความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หลัก อริยสัจ ๔ ในพระพุทธศาสนา ซึ่ง

ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค จึงเป็นแนวทางเชิงธรรมะที่สามารถบูรณาการเข้ากับการอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างลึกซึ้งและเป็นระบบ[๑๔๕]

๑. ทุกข์ การตระหนักถึงปัญหาการทำลายป่าไม้ “ทุกข์” ในทางพุทธศาสนา หมายถึงความไม่สมบูรณ์ ความบีบคั้น และความเสื่อมสลาย หากนำมาบูรณาการกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ย่อมหมายถึงการตระหนักรู้ถึง “ความทุกข์ของธรรมชาติ” ที่เกิดจากการทำลายป่า การตัดไม้ การเผาป่า และการใช้ทรัพยากรอย่างไม่รู้ประมาณ[๑๔๖] ความทุกข์นี้ไม่เพียงส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังสะท้อนกลับมาสู่ชีวิตของมนุษย์ ทั้งในรูปของความแห้งแล้ง มลพิษ ภัยธรรมชาติ และความขัดแย้งทางสังคม[๑๔๗] ดังนั้น ขั้นตอนแรกของการอนุรักษ์จึงต้องเริ่มจาก “การตระหนักรู้” (Awareness) ว่าการทำลายป่าคือรากเหง้าของความทุกข์ร่วมกันของมนุษย์และธรรมชาติ การยอมรับความจริงนี้คือการเปิดประตูสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง

๒. สมุทัย การเข้าใจเหตุแห่งการทำลายป่าไม้ สมุทัย คือ “เหตุแห่งทุกข์” ซึ่งในกรณีของการทำลายป่า ย่อมหมายถึงสาเหตุที่แท้จริงซึ่งก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ความโลภ (โลภะ) ความหลง (โมหะ) และความโกรธ (โทสะ) ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปของการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน การใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น และการขาดความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของป่าไม้[๑๔๘] การบูรณาการหลักสมุทัยกับการอนุรักษ์จึงหมายถึงการ “ค้นหาเหตุแท้จริงของการทำลาย” ไม่ใช่เพียงการมองผลภายนอก เช่น การบุกรุกป่า แต่ต้องมองลึกถึงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และจิตใจ เช่น ระบบทุนนิยมที่เน้นกำไรสูงสุด การบริโภคนิยม และการขาดศีลธรรมในการดำเนินชีวิต[๑๔๙] พระพุทธศาสนาเสนอแนวทางการลดสมุทัยด้วยการพัฒนา “ศีล สมาธิ และปัญญา”

---

[๑๔๕] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๖๐), หน้า ๔๗๕.

[๑๔๖] วิเชียร ชินวงศ์, “พุทธธรรมกับสิ่งแวดล้อม”, **วารสารสิ่งแวดล้อมศึกษา**, ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๓): ๒๒ - ๔๑.

[๑๔๗] จารุวรรณ วัฒนกุล, “การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์”, **วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา**, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๔): ๔๙ - ๖๒.

[๑๔๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมะกับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๕๖.

[๑๔๙] สมชาย จิตภักดี, “โครงสร้างทางเศรษฐกิจและปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ,” **วารสารเศรษฐศาสตร์เพื่อสังคม**, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๒): ๖๗ - ๘๗.

เพื่อขัดเกลาความโลภและหลงในใจคน เมื่อจิตใจมนุษย์เปลี่ยน การกระทำที่เบียดเบียนธรรมชาติก็จะค่อยๆ ลดลง[๑๕๐]

๓. นิโรธ การดับเหตุแห่งทุกข์ด้วยการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ นิโรธ หมายถึง “ความดับทุกข์” หรือ “ความสงบแห่งจิตที่พ้นจากกิเลส” ในบริบทของการอนุรักษ์ป่าไม้ นิโรธจึงหมายถึง “สภาพสิ่งแวดล้อมที่สมดุล” ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ดำรงชีวิตอย่างพอดีและมีจิตที่เคารพธรรมชาติ การดับทุกข์ในระดับสังคมจึงมิใช่เพียงการหยุดทำลายป่า แต่คือการเปลี่ยนวิถีชีวิตให้กลับมาสอดคล้องกับธรรมชาติ เช่น การส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียง การใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า และการฟื้นฟูจิตใจด้วยธรรมะ[๑๕๑] ในหลายพื้นที่ พระสงฆ์ได้บูรณาการหลักนิโรธเข้ากับกิจกรรมทางสังคม เช่น การบวชต้นไม้เพื่อสร้างสัญลักษณ์แห่งสันติ การสอนให้ชาวบ้านเข้าใจว่าป่าคือ “พุทธภูมิ” หรือ “ธรรมสถานแห่งชีวิต”[๑๕๒] เมื่อนั้นจิตใจของคนก็จะสงบ และเกิดความสุขจากการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างไม่เบียดเบียน[๑๕๓]

๔. มรรค แนวทางแห่งการปฏิบัติสู่การอนุรักษ์ที่ยั่งยืน มรรค คือ “ทางดับทุกข์” ซึ่งในทางพุทธศาสนาหมายถึงมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ การนำหลักมรรคมาบูรณาการกับการอนุรักษ์ป่าไม้ จึงเป็นการกำหนด “แนวทางการดำเนินงานอย่างมีสติและปัญญา” ในทุกขั้นตอนของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ[๑๕๔] สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) คือการมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงของป่าไม้ ว่าป่าไม่ใช่ทรัพยากรเพื่อการบริโภคเท่านั้น แต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์[๑๕๕] สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) คือการตั้งเจตนาที่บริสุทธิ์ในการอนุรักษ์ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม มิใช่เพื่อ

---

[๑๕๐] พระมหาสมคิด สุขสวัสดิ์, **จิตอาสาพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๖๑), หน้า ๗๒.

[๑๕๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **หลักธรรมเพื่อชีวิตที่พอเพียง**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๔), หน้า ๓๒.

[๑๕๒] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **รายงานโครงการบวชป่าเพื่อการอนุรักษ์**, (อยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า ๖๖.

[๑๕๓] พระมหาไพบูลย์ ธมฺมวิปุโล, “ธรรมะกับการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ,” **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๖๓): ๙๒ - ๑๑๙.

[๑๕๔] พระมหานภดล กาญจนธนะ, “อริยมรรคกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน,” **วารสารพุทธศาสตร์ประยุกต์**, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๕): ๙๔ - ๑๑๖.

[๑๕๕] ชูเกียรติ ปัญญาวงศ์, “มรรคมีองค์ ๘ กับสิ่งแวดล้อม”, **วารสารปรัชญาและศาสนา**, (ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๓): ๘๘ - ๑๐๓.

ชื่อเสียงหรือผลประโยชน์ สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) คือการสื่อสารสร้างความเข้าใจในชุมชน สร้างสามัคคี และลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) หมายถึงการลงมือทำจริง เช่น การปลูกป่า การลาดตระเวน การลดการใช้ไม้ฟืน และการฟื้นฟูต้นน้ำ สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) คือการส่งเสริมอาชีพที่ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม เช่น การทำเกษตรอินทรีย์ หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์[๑๕๖] สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) คือการมีความพยายามต่อเนื่องในการดูแลรักษาป่า แม้ต้องเผชิญอุปสรรค สัมมาสติ (ระลึกชอบ) คือการมีสติรู้ตัวในการบริโภคและการใช้ทรัพยากร เพื่อไม่ให้เกินความจำเป็น สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) คือการมีจิตสงบเป็นฐานแห่งปัญญา ทำให้การอนุรักษ์เป็นไปอย่างมั่นคงและไม่หวั่นไหว[๑๕๗] การประยุกต์มรรคมีองค์ ๘ ในการอนุรักษ์ป่าไม้ จึงเป็น “เส้นทางแห่งการพัฒนาอย่างยั่งยืน” ที่สมบูรณ์ทั้งในมิติภายนอก (สิ่งแวดล้อม) และภายใน (จิตใจของมนุษย์)[๑๕๘]

สรุปได้ว่า การบูรณาการอริยสัจ ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้ เป็นการนำหลักความจริงอันประเสริฐมาสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างมีจิตสำนึก โดยเริ่มจากการตระหนักถึงทุกข์ของธรรมชาติ ทุกข์ คือการเข้าใจเหตุแห่งการทำลาย สมุทัย คือการดับเหตุด้วยการเปลี่ยนแปลงจิตใจ นิโรธ และการปฏิบัติด้วยสติและปัญญา มรรค เมื่อมนุษย์เข้าใจอริยสัจในระดับจิตใจ การอนุรักษ์ป่าไม้ก็จะไม่เป็นเพียงภารกิจภายนอก แต่กลายเป็น “วิถีชีวิตแห่งการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ” อย่างแท้จริง

๒.๑.๔ ไตรสิกขากับการอนุรักษ์ป่าไม้

ไตรสิกขา เป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกหัวข้อหนึ่งสำหรับพุทธศาสนิกชนพึงปฏิบัติให้มีขึ้นในตน และปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในธรรมชาติของชีวิตจนเกิดเป็นความงามที่แท้จริงในใจตน และเป็นความงามที่ยืนยาวมั่นคง ไม่เสื่อมไปตามกาลเวลา

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนาไว้ในพระไตรปิฎกว่า ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ ประการนี้สิกขา ๓ ประการมีอะไรบ้างคือ[๑๕๙]

---

[๑๕๖] พระมหาธีรพล พุทธญาณ, “อาชีพชอบตามแนวพุทธธรรม”, **วารสารพุทธศาสตร์ประยุกต์**, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๓): ๘๓ - ๑๐๗.

[๑๕๗] พระมหาสมชาย ภูริปญฺโญ, “การใช้สติในชีวิตประจำวัน”, **วารสารพุทธศาสนาและการพัฒนา**, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๓): ๗๒ - ๙๓.

[๑๕๘] พระมหาปิยะ วรญาโณ, “สมาธิกับการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน”, **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๖๓): ๙๙ - ๑๑๒.

[๑๕๙] องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘-๔๙.

๑. อธิศีลสิกขา

๒. อธิจิตสิกขา

๓. อธิปัญญาสิกขา

ไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ หมายถึงข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาเล่าเรียนให้รู้เข้าใจ และฝึกหัดให้เป็นคุณสมบัติที่เกิดมีขึ้นในตน หรือให้ทำได้ทำเป็นตลอดจนแก้ไขปรับปรุงหรือพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไปจนถึงความสมบูรณ์ประกอบด้วยการฝึกหัดอบรม กาย วาจา และจิตใจและปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ไตรสิกขาประกอบด้วย

๑) อธิสีลสิกขา สิกขา คือศีลอันยิ่งอธิศีลเป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูงศีล๕ ศีล๘ ศีล๑๐ เป็นศีลปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นอธิศีลศีล ๕ ศีล๘ ศีล๑๐ ที่รักษาด้วยความเข้าใจให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวัฏฏะ ก็เป็นอธิศีล

๒) อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่งอธิจิตอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติเพื่อการสำหรับฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิเป็นต้นอย่างสูง(กุศลจิตทั้งหลายจนถึงสมาบัติ๘เป็นจิตฌานสมาบัติที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา เป็นอธิจิตแต่สมาบัติ๘นั้นแหละ ถ้าปฏิบัติด้วยความเข้าใจมุ่งให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวัฏฏะก็เป็นอธิจิต)

๓) อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่งอธิปัญญาอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาปัญญาอย่างสูง(ความรู้เข้าใจหลักเหตุผลถูกต้องอย่างสามัญอัน เป็นกัมมัสสกตญาณ คือความรู้จักว่าทุกคนเป็นเจ้าของแห่งกรรมของตนเป็นปัญญา วิปัสสนาปัญญาที่กำหนดรู้ความจริงแห่งไตรลักษณ์เป็นอธิปัญญา แต่โดยนัยอย่างเพลา กัมมัสสกตา ปัญญาที่โยงไปให้มองเห็นทุกข์ที่เนื่องด้วยวัฏฏะ หรือแม้กระทั่งความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยซึ่งจะเป็นปัจจัยหนุนให้ก้าวไปในมรรค ก็เป็นอธิปัญญา) สิกขา ๓ นี้นิยมเรียกว่าไตรสิกขาหรือเรียกข้อย่อยทั้งสามง่ายๆ สั้นๆ ว่าศีลสมาธิปัญญา[๑๖๐]

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒[๑๖๑] ได้ให้ความหมายไว้ว่าไตรสิกขา หมายถึงสิกขา ๓ คือศีลเรียกว่าสีลสิกขา สมาธิเรียกว่าจิตสิกขาและปัญญา เรียกว่าปัญญาสิกขาหลักคำสอนต่างๆ ของพระพุทธศาสนามีการสอดแทรกเรื่องธรรมชาติไว้เช่นเรื่องธรรมนิยามที่กล่าวถึงทุก

---

[๑๖๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๔๖.

[๑๖๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘๔.

สิ่งมีการเป็นไปตามเหตุและผล แม้แต่การปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอน ถ้าปรารถนามุ่งให้เกิดความวิเวกก็ต้องพึ่งพาอาศัยความเป็นธรรมชาติพุทธบริษัทเมื่อมีความเคารพสักการบูชาในพระรัตนตรัยพึงปฏิบัติธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดมองธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชีวิตสร้างจิตสำนึกอันประกอบไปด้วยเมตตาและความกตัญญูกตเวที

ผู้วิจัยสรุปรวมในหลักไตรสิกขา ๓ คือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาเพื่อฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญา ให้ยิ่งขึ้นด้วยเหตุนี้ศีลสมาธิปัญญา จึงเป็นหนทางที่สามารถเข้าถึงเรื่องจิตใจที่ลึกซึ้งและเป็นเหตุให้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ในขณะที่คนส่วนใหญ่ฝากความสุขไว้กับวัตถุภายนอก โดยเฉพาะแนวเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่มุ่งสนองตัณหา ทำให้มนุษย์แสวงหาอาหารเพื่ออัตตา อันเป็นเหตุให้สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติร่อยหรอและเสื่อมโทรมไปในที่สุด ซึ่งปรากฏความสำคัญในพระไตรปิฎก ดังนี้ว่า“บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีลในกาลทุกเมื่อมีปัญญา มีใจตั้งมั่นดีแล้ว ปรารภความเพียรมีตนส่งไปแล้วย่อมข้ามโอฆะที่ข้ามได้ยาก เขาเว้นขาดแล้วจากกามสัญญา ล่วงรูปสัญโยชน์ได้มีภพเป็นที่เพลิดเพลินสิ้นไปแล้วย่อมไม่จมในห้วงน้ำลึก”[๑๖๒]

ศีลยังไม่ใช่ข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดด้วยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไป คือสมาธิสมาธิจึงเป็นจุดหมายจำเพาะของศีลโดยนัยนี้คุณค่าทางด้าน จิตใจของศีลจึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจในขั้นศีลก็คือเจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำชั่วใด ๆ อยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่งไม่มีความคิดวุ่นวายขุ่นมัวหรือกังวลใด ๆ มารบกวน จิตใจจึงสงบทำให้เกิดสมาธิได้ง่ายเมื่อมีใจสงบเป็นสมาธิแล้วก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญา คิดหาเหตุผล[๑๖๓]

ความงามในเบื้องต้นแห่งพระศาสนา ก็เป็นอันทรงประกาศด้วยศีลศีลที่หมดจดดีแล้วชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย และในโอวาทปาติโมกข์ข้อต้นว่าความไม่ทำบาปทั้งสิ้น สมาธินั้นชื่อว่างามในท่ามกลาง เพราะยังกุศลให้ถึงพร้อม เป็นเหตุนำมาซึ่งคุณมีอิทธิวิธีเป็นต้นปัญญางามในที่สุดเพราะทำจิตของตนให้ผ่องแผ้วนี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย[๑๖๔]

การฝึกอบรมทั้ง ๓ ด้านจึงมีวัตถุประสงค์โดยรวมเพื่อการทำลายกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคล ดังที่พระพุทธองค์ทรงดำรัสว่า “สำหรับบุคคลผู้ตื่นอยู่ตลอดเวลา หมั่นศึกษา

---

[๑๖๒] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๙๖/๑๐๓.

[๑๖๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๗๖๒.

[๑๖๔] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๑๐.

ไตรสิกขาทั้งกลางวันและกลางคืนน้อมจิตเข้าหานิพพาน อาสวะทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้” [๑๖๕] ทั้งนี้พระสารีบุตรได้แสดงอรรถาธิบายวัตถุประสงค์เพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์มหานิเทส[๑๖๖] ว่า

๑. เพื่อไม่ประพฤติผิดทางกาย วาจา ใจ เพราะรู้ในเหตุที่ทำให้ประพฤติผิดนั้น

๒. เพื่อละเมฺถุนธรรม เพราะรู้ว่าเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมยศและเกียรติของสมณะ

๓. เพื่อกำจัดราคะในรูปเสียงกลิ่นรส และผัสสะ

๔. เพื่อทางแห่งญาณ เพราะรู้เหตุแห่งความลังเลสงสัยว่าเกิดจากสิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่ปรารถนา

๕. เพื่อกำจัดมลทินของตน คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิกิเลส ทุจริตมิจฉาทิฏฐิมิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะมิจฉาวายามะ มิจฉาสติมิจฉาสมาธิมิจฉาญาณ มิจฉาวิมุตติเพราะได้สมาทานไตรสิกขาสิ่งมีสมาธิ มีสติ มีปัญญาที่รักษาตน

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้แยกพิจารณาดังนี้

๑. สีลสิกขากับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในแง่ของศีลด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๑๖๗] แสดงปทัฏฐานของศีล ไว้ดังนี้ หิริและโอตตัปปะเป็นปทัฏฐานของศีลเป็นเหตุใกล้ของศีลเพราะเมื่อหิริและโอตตัปปะมีอยู่ศีลจึงเกิดขึ้น และดำรงอยู่เมื่อหิริและโอตตัปปะไม่มีศีลย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ตั้งอยู่ไม่ได้ แสดงธรรมอัน เป็นเหตุให้ปาริสุทธิศีลสำเร็จ ๔ ประการ คือ

๑. ศรัทธาเป็นเหตุให้ปาติโมกขสังวรศีลสำเร็จเพราะการบัญญัติสิกขาบทเป็นสิ่งที่เกินวิสัยของพระสาวก

๒. สติเป็นเหตุให้อินทรียสังวรศีลสำเร็จเพราะสติที่ตั้งมั่นดีแล้วย่อมปิดกั้นระวังรักษาไม่ให้บาปธรรมทั้งหลายรั่วไหลเข้าไปได้

๓. วิริยะเป็นเหตุให้อาชีวปาริสุทธิศีลสำเร็จเพราะวิริยะที่เป็นไปโดยชอบธรรม ย่อมเว้นจากมิจฉาอาชีวะได้

---

[๑๖๕] ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๖/๑๐๓.

[๑๖๖] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๐.

[๑๖๗] พระพุทธโฆสาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓.

๔. ปัญญาเป็นเหตุให้ปัจจัยสันนิสสิตศีลสำเร็จเพราะผู้มีปัญญาจึงจะสามารถมองเห็น โทษและอานิสงส์ของปัจจัยทั้งหลายได้

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ความปรากฏใน จุลศีลมัชฌิมโดยสรุปความว่าพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคาม เช่นที่พราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพรากพืชคามและภูตคามเหล่านี้คือพืชเกิดจากเหง้าเกิดจากลำต้นเกิดจากตา เกิดจากยอด เกิดจากเมล็ด[๑๖๘]

กล่าวโดยสรุปผู้วิจัยพิจารณาว่าในทัศนะวิสุทธิมรรค ศีลเกิดขึ้นด้วยหิริและโอตตัปปะ เพราะเมื่อบุคคลคิดจะทำความชั่วแต่เกิดความละอายต่อความชั่วที่จะเกิดขึ้นย่อมงดเว้นการ ประพฤติชั่วหรือบุคคลที่กลัวบาป ย่อมงดเว้นการประพฤติชั่วบุคคลที่มีจิตใจอยากจะตัดไม้หรือคิดจะลักลอบตัดไม้ก็เกิดความละอายที่จะกระทำส่วนพระไตรปิฎก การพรากภูตคาม พืชคาม เป็นสิ่งที่ พึงเว้นขาด เพราะถือได้ว่าเป็นพรากชีวะ

๒. อธิจิตตสิกขากับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในแง่ของสมาธิในการอนุรักษ์ป่าไม้การฝึกพัฒนาในด้านจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรม เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามเจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลังถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาให้ดีงามแล้วก็จะควบคุมดูแลและนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วยแม้ความสุขความทุกข์ในที่สุดก็อยู่ที่ใจยิ่งกว่านั้น ปัญญาจะเจริญงอกงามได้ต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็งสู้ปัญหา เอาใจใส่มีความเพียรพยายามที่จะ คิดค้นไม่ท้อถอย ยิ่งเรื่องที่คิดหรือพิจารณานั้นยาก หรือละเอียดลึกซึ้งก็ยิ่งต้องมีจิตใจ ที่สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่านไม่พลุ่งพล่านกระวนกระวาย คือต้องมีสมาธิจึงจะคิดได้ชัดเจน เจาะลึกทะลุได้และมองเห็นทั่วตลอด จิตที่ฝึกดีแล้วจึงเป็นฐานที่จะให้ปัญญาทำงานและพัฒนาอย่างได้ผล

พระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ในสมาธิขันธ์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ดังนี้ “ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธ์...อริยสันโดษอย่างนี้แล้วพักอยู่ณ เสนาสนะเงียบสงัดคือป่าโคนไม้... ภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้วนั่งขัดสมาธิตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า”[๑๖๙]

จะเห็นได้ว่าป่าไม้กับการเกิดสมาธินั้นเป็นของคู่กันอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นความจำเป็นที่จะต้องเอื้อกันและกันอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุผลที่ว่าป่าไม้ให้ความบริสุทธิ์ทั้งด้านอากาศ บรรยากาศ สถานที่ซึ่งสิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่เอื้อให้สมาธิเกิดขึ้นและเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ เกิดการปฏิบัติ

---

[๑๖๘] ที.สี. (ไทย) ๙/๑๑/๔๕.

[๑๖๙] ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๕๗/๒๐๑.

ธรรมอย่างต่อเนื่องกระทั่งผู้ปฏิบัติเกิดปีติเป็นสุขดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าป่าไม้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรม

๓. อธิปัญญากับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในแง่ของปัญญาในการอนุรักษ์ป่าไม้การพัฒนาปัญญาซึ่งมีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไร และแค่ไหน ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชี้นำหรือบอกทางให้เท่าใดและปัญญาเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจ ให้ทางออกแก่ จิตใจ เช่น เมื่อจิตใจอึดอัดมีปัญหาติดตันอยู่พอเกิดปัญญารู้ว่าจะทำอย่างไร จิตใจก็โล่งเป็นอิสระได้การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวางแยกออกไปได้หลายด้านและมีหลายขั้นหลายระดับเช่น

๑) เป็นปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จความรู้ ความเข้าใจในข้อมูลร่วมทั้งศิลปวิทยาการต่าง ๆ เข้าถึงเนื้อหาความหมายถูกต้องชัดเจน การเรียนรู้อย่างถูกต้องตามเป็นจริงโยงเข้ามาประสานเป็นภาพองค์รวมทั้งชัดเจน หรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้หยั่งเห็นใหม่ๆได้

๒) ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ความรู้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัย

๓) ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม ความเข้าใจเข้าถึงเท่าทันความจริงของสังขารคือโลกและชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเป็นไป ตามกฎธรรมดาของธรรมชาติจนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์

ดังกล่าวจะเห็นว่าปัญญามีส่วนช่วยในการพิจารณาอย่างตรงไปตรงมาและเป็นจริงครั้นเมื่อเกิดปัญญาแล้ววิธีการพิจารณาหรือวิธีการมองจะทำให้เห็นได้ว่าสิ่งทั้งหลายนั้นจำเป็นอย่างยิ่งต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาป่าไม้และธรรมชาติแวดล้อม ป่าไม้และธรรมชาติแวดล้อมก็จำเป็นต้องพึ่งพามนุษย์เช่นเดียวกันในบางกรณีแต่ในท้ายที่สุดมนุษย์ที่มีปัญญาก็จะประจักษ์ในเรื่องของการไม่เบียดเบียนสิ่งอื่นๆ นั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเป็นธรรม

๔. ความสัมพันธ์ระหว่างศีลและปัญญา

มีความสำคัญปรากฏในโสณทัณฑสูตรดังนี้

ข้อนี้ไม่ได้ท่านพระโคดม เพราะปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ปัญญาย่อมมีในที่ที่มีศีลศีลย่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีลศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาว่าเป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก เปรียบเหมือน บุคคลใช้มือล้างมือหรือใช้เท้าล้างเท้าฉันใด ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ศีลก็ต้องมี ปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ปัญญา

ย่อมมีในที่ที่มีศีลศีลย่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญาย่อมเกิดแก่ผู้มีศีลศลีย่อมเกิดแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาว่าเป็นสิ่งเลิศในโลก ฉันนั้น[๑๗๐]

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักปฏิบัติเพื่อประโยชน์สูงสุดในการดำรงชีวิตที่สมบูรณ์แบบ โดยมีศีลเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอันดับแรก เป็นคำสอนที่ควบคุมความประพฤติทางกายและวาจา เป็นการสร้างระเบียบปฏิบัติให้กับตนเองและการอยู่ร่วมในสังคมอย่างสงบสุขศีลมีความจำเป็นอย่างมากในการที่จะปฏิบัติเพื่อที่จะบรรลุจุดหมายของชีวิตโดยมีสมาธิและปัญญาเป็นธรรมขั้นสูงในกระบวนการปฏิบัติธรรมต้องเริ่มต้นด้วยการละเว้นความชั่วและเสริมสร้างความดีให้สมบูรณ์บริบูรณ์จนถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากวัฏฏะสงสาร พระพุทธศาสนาได้ชี้ทางออกที่จะทำให้ประชาชนเป็นสุขโดยใช้ประโยชน์จากวัตถุและพลังงานน้อยที่สุดโดยมุ่งหาความสุขและความถูกต้องทางสังคม พฤติกรรมอันหนึ่งที่จะสามารถลดการทำลายสิ่งแวดล้อมก็คือให้ลดการบริโภคที่มากจนเกินไปทั้งทางด้านวัตถุและพลังงาน ขณะเดียวกันก็เพิ่มคุณภาพชีวิตตามลำดับขั้นตอน คือศีลสมาธิปัญญา ก็จะสามารถค้นพบความสุขที่แท้จริงของชีวิตได้และเป้าหมายสูงสุดคือนิพพาน ซึ่งเป็นรูปแบบแห่งการสำนึกทางศาสนาที่หยั่งโยงถึงสรรพสิ่งทั่วสากล ทั้งธรรมชาติและมนุษย์ก็สามารถอาศัยร่วมกันอยู่ได้อย่างเป็นสุข

๒.๑.๕ ศีล ๕ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงศีล๕ หรือเบญจศีลคือความประพฤติชอบทางกายและวาจา หรือการรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย[๑๗๑] การรักษาปกติตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วและเป็นหลักการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ถือว่าเป็นพื้นฐานที่เน้นการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในฐานะที่เป็นเพื่อนกันพระพุทธองค์ตรัสศีล ๕ หรือศีลธรรมพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ระเบียบความประพฤติความเป็นอยู่ทั้งส่วนตัวและที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกาย วาจา ตลอดถึงทำมาหาเลี้ยงชีพซึ่งได้กำหนดวางไว้เพื่อทำให้ความเป็นอยู่นั้นกลายเป็นสภาพอันเอื้ออำนวยแก่การเป็นอยู่และต่อสภาพแวดล้อม รวมทั้งการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยพิจารณาในด้านของพระวินัยบัญญัติเป็นปฐมและประยุกต์ ใช้กับปุถุชนทั่วไป อันมีรายละเอียดดังนี้

---

[๑๗๐] ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๗/๑๒๒.

[๑๗๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๔๓๑.

๑. ศีลข้อที่ ๑ กับการไม่ฆ่าไม่ทำลายสัตว์ที่อาศัยต้นไม้

ศีลข้อที่ ๑ กับการไม่ฆ่าไม่ทำลายสัตว์ที่อาศัยต้นไม้ คือการละเว้นจากการล่าสัตว์หมายถึงการล่าสัตว์ทุกชนิดเพื่อการล่าหรือเพื่อบูชายัญ แลรวมไปถึงการไม่ทำลายพืชสัตว์โลกทุกชนิดไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานย่อมรักชีวิตของตน มีความตั้งใจที่จะรักษาชีวิตไว้ให้ยาวนานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้มองเห็นชีวิตตนมีคุณค่าควรแก่การถนอม เรามีความรู้สึกรักชีวิตเราอย่างไร คนอื่นหรือสัตว์อื่นก็มีความรู้สึกรักชีวิตของตนอย่างนั้น

ในพระวินัยปิฎก ภูตคามวรรค สิกขาบทที่๑“ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะพรากภูตคาม”[๑๗๒] ในบทภาชนีย์ “พืชพันธ์ภิกษุสำคัญว่าเป็นพืชพันธุ์ตัดหรือใช้ให้ตัดทำลาย หรือใช้ให้ทำลายต้มหรือใช้ให้ต้มต้องอาบัติปาจิตตีย์”

ในพระวินัยปิฎก สัปปาณกวรรค สิกขาบทที่๑ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติว่า“ก็ภิกษุใดแกล้งจงใจปลงชีวิตสัตว์ต้องอาบัติปาจิตตีย์”ในบทภาชนีย์ “สัตว์มีชีวิตภิกษุสำคัญว่ามีชีวิต ปลงชีวิตต้องอาบัติปาจิตตีย์สัตว์มีชีวิตภิกษุไม่แน่ใจปลงชีวิตต้องอาบัติปาจิตตีย์สัตว์มีชีวิตภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่สัตว์มีชีวิตปลงชีวิตไม่ต้องอาบัติ”[๑๗๓]

สัตว์ในที่นี้หมายถึงสัตว์เดรัจฉานทุกชนิดไม่มีข้อยกเว้นไม่ว่าแมลงตัวเล็กตัวน้อยขนาดไหนก็ตาม ล้วนมีสิทธิ์ได้รับความคุ้มครองชีวิตจากบทบัญญัตินี้อย่างเท่าเทียมกัน

ในสิกขาบทที่๒พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติว่า“ก็ภิกษุใดรู้อยู่ว่าน้ำมีสิ่งมีชีวิตก็ยังบริโภคต้องอาบัติปาจิตตีย์[๑๗๔] ในบทภาชนีย“น้ำมีสัตว์มีชีวีติภิกษุสำคัญว่ามีสัตว์มีชีวีติบริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์น้ำมีสัตว์มีชีวิตภิกษุไม่แน่ใจบริโภค ต้องอาบัติทุกกฎ น้ำมีสัตว์มีชีวิตภิกษุสำคัญว่า ไม่มีสัตว์มีชีวิตบริโภค ไม่ต้องอาบัติน้ำไม่มีสัตว์มีชีวิตภิกษุสำคัญว่ามีสัตว์มีชีวิตต้องอาบัติทุกกฎ น้ำ ไม่มีสัตว์มีชีวิตภิกษุไม่แน่ใจต้องอาบัติทุกกฎ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิตภิกษุสำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิตไม่ต้องอาบัติ”[๑๗๕] “ก็ภิกษุใดรู้อยู่ว่าน้ำมีสิ่งมีชีวิตรด หรือใช้ให้รดหญ้าหรือดินต้องอาบัติปาจิตตีย์”[๑๗๖]

ภิกษุชาวเมืองอาฬวีรูปหนึ่งกำลังตัดต้นไม้เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ได้กล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านผู้เจริญท่านต้องการจะสร้างที่อยู่ของท่านก็โปรดอย่าตัดต้นไม้ที่เป็นที่ อยู่ของข้าพเจ้าเลย” ภิกษุ

---

[๑๗๒] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

[๑๗๓] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๘๒/๕๐๑.

[๑๗๔] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๘๗/๕๐๔.

[๑๗๕] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๙๐/๕๐๕.

[๑๗๖] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๐/๓๑๔.

นั้นไม่เชื่อฟังยังขืนตัดได้ฟันถูกแขนของลูกเทวดา”[๑๗๗] ก่อนบัญญัติสิกขาบท พระผู้มีพระภาคตรัส กับภิกษุที่ชอบโค่นไม้มาสร้างที่อยู่อาศัยว่า“โมฆบุรุษทั้งหลาย ไฉนพวกเธอจึงได้ตัดเองบ้างใช้ให้ตัด บ้างซึ่งต้นไม้...เพราะพวกชาวบ้านมีสำคัญว่าต้นไม้มีชวะโมฆะบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้มิได้ ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย”[๑๗๘]

ประเด็นที่น่าสนใจก็คืออินเดียโบราณมีความเชื่อว่าต้นไม้มีชีวิตหรือมีชีวะมีความเป็นอยู่หรือมีเทวดาอาศัยอยู่ดังนั้นการพรากต้นไม้โดยการกระทำประการใดประการหนึ่งที่ทำให้ต้นไม้ที่เป็นที่อยู่ของชีวะหรือเทวดาได้รับความเสียหาย หรือตาย เป็นสิ่งที่สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลยอมรับไม่ได้พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เพื่อแสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์เป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ เป็นผู้มีศีลและมีกัลยาณธรรม เป็นต้นไม่ใช่เป็นบุคคลโหดร้ายในสายตาของสังคม ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงเห็นว่าการไม่ฆ่าไม่ทำลายสัตว์ทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่สุดซึ่ง นั่นหมายว่าการไม่ทำลายชีวิตของสิ่งอื่นเป็นสิ่งที่พึงกระทำหรือควรกระทำในทัศนะนี้สำหรับปุถุชนทั่วไป การไม่ตัดไม้ในป่าชุมชน กล่าวได้ว่ามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า ชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนแล้ว

๒. ศีลข้อที่ ๒ กับการไม่ขโมยไม้และพืชพันธุ์อื่น

ศีลข้อที่ ๒ กับการไม่ขโมยไม้และพืชพันธุ์อื่น คือการละเว้นจากการลักขโมย หมายถึงควรถือประโยชน์ตามที่ธรรมชาติได้ให้มาตามทัศนะข้อนี้หมายว่าไม่ควรไปเร่งหรือเพิ่มผลผลิตโดยใช้สารเคมีจนกลายเป็นการทำลายธรรมชาติและเป็นมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อมด้วยและอีกประเด็นก็คือไม่ควรตัดไม้ทำลายต้นกล้าหรือลักลอบขุด ต้นกล้าไปปลูกที่อื่น

ความปรากฏในพระวินัยปิฎก ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ดังนี้

ท่านพระธนิยกุมภการบุตรคิดว่าเมื่อเราไปบิณฑบาตในหมู่บ้านคนหาบหญ้าคนหาฟืนมารื้อกุฎีหญ้าขนหญ้าและตัวไม้ไปถึง๓ ครั้งแม้กุฎีดินล้วนที่ทำไว้พระผู้มีพระภาคก็รับสั่งให้ทำลาย เรารู้จักพนักงานป่าไม้ที่ชอบพอกันอย่ากระนั้นเลย เราควรขอไม้มาทำกุฎีไม้แล้วไปหาเจ้า พนักงานป่าไม้กล่าวว่า“เจริญพร เมื่ออาตมาไปบิณฑบาตในหมู่บ้านคนหาบหญ้า... ท่านจง ให้ไม้แก่อาตมา อาตมาต้องการจะทำกุฎีไม้” เจ้าพนักงานป่าไม้ตอบว่า“กระผมไม่มีไม้จะถวายพระคุณเจ้าได้ขอรับจะมีก็แต่ไม้ของหลวงที่ เก็บไว้ซ่อมแปลงเมืองในคราวจำเป็นถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้พระราชทาน พระคุณเจ้าก็ ให้คนไปขนเอาเถิด”

---

[๑๗๗] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๘.

[๑๗๘] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗.

ท่านพระธนิยกุมภการบุตรกล่าวว่า“เจริญพร พระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานไม้นั้นแล้ว” ลำดับนั้นเจ้าพนักงานป่าไม้คิดว่า“พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ประพฤติธรรมประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์พูดจริงมีศีลมีกัลยาณธรรม แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินยังทรง เลื่อมใสมาก พระธนิยะคงไม่กล้าพูดสิ่งที่พระเจ้าแผ่นดินยังไม่ได้พระราชทานว่าได้ พระราชทานแล้ว”... “นิมนต์ท่านให้คนขนไปเถิดขอรับ” ท่านพระธนิยะสั่งให้ตัดไม้เหล่านั้นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่บรรทุกเกวียนไปทำกุฏีไม้.. ประชาชนพากันตำหนิประณาม โพนทะนาว่า“พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ไม่มีความ ละอาย ทุศีลชอบพูดเท็จแต่ก็ปฏิญญาว่าประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย

พูดจริงมีศีลมีกัลยาณธรรม พวกท่านไม่มีความเป็นสมณะ ... แม้พระเจ้าแผ่นดินก็ยังถูกสมณะ เหล่านั้นหลอกลวงได้ไฉนคนอื่นจักไม่ถูกหลอกลวงเล่า” เมื่อทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุแล้วรับสั่งให้ภิกษุ ทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นแสดงดังนี้ ก็ภิกษุใดถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลักมีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่ พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้วประหารบ้างจองจำบ้างเนรเทศบ้างบริภาษว่า“เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” ดังนี้เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ภิกษุผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้นแม้ภิกษุนี้เป็นปาราชิกหาสังวาสมิได้”[๑๗๙] ทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดินได้แก่ทรัพย์ที่ฝังกลบไว้ในแผ่นดินภิกษุมีไถยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดินแล้วหาเพื่อนไปด้วยจอบ ... ตัดไม้หรือเถาวัลย์ที่ขึ้นอยู่ที่นั้นต้องอาบัติทุกกฎ”[๑๘๐]

พระบัญญัติสิกขาบทดังกล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าพระผู้มีพระภาคได้กำหนดกติกาที่จะไม่ให้สังคมได้รับการเอารัดเอาเปรียบจากพฤติกรรมของภิกษุและเพื่อไม่ให้เป็นแบบอย่างแก่ภิกษุรูปอื่นและเป็นการป้องกันมิให้ภิกษุเป็นบุคคลหลอกลวง พูดเท็จและลักขโมย อันจะเป็นภัยต่อสังคมโดยตรงและในท้ายที่สุดภิกษุสงฆ์ก็จะเห็นว่าสิ่งที่ทรงบัญญัตินั้นเป็นสิ่งที่ดีและเป็นเรื่องที่ดีของ สังคมสงฆ์สำหรับปุถุชนทั่วไป การไม่ลักเอาต้นกล้าไม่เก็บพืชพรรณที่ไม่ได้เกื้อกูลความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันก็กล่าวได้ว่าได้ช่วยในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอีกโสตหนึ่ง

๓. ศีลข้อที่ ๓ กับมุมมองของบุคคลที่มีต่อป่าไม้

ศีลข้อที่๓กับมุมมองของบุคคลที่มีต่อป่าไม้ คือการละเว้นจากการประพฤติผิดทางเพศ หมายถึงเว้นจากประพฤติผิดในกาม ผู้ประพฤติผิดศีลข้อนี้จะทำให้ชีวิตมีภัยคุกคาม หรือมีศัตรูมาก ใน

---

[๑๗๙] วิ.มหา. (ไทย) ๑/๘๗-๘๘/๗๔-๗๘.

[๑๘๐] วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๔/๘๓.

ทำนองเดียวกันด้านสิ่งแวดล้อม ถ้ามนุษย์ประพฤติผิดต่อธรรมชาติโดยมองธรรมชาติเป็นเสมือนผู้หญิง มนุษย์มีการลักลอบตัดต้นไม้ฆ่าสัตว์ก็นับเป็นการล่วงละเมิดสิทธิของธรรมชาติ

๔. ศีลข้อที่ ๔ กับการหลอกลวง ฉ้อฉล หรือสร้างกลโกงเพื่อให้ได้

ศีลข้อที่ ๔ กับการหลอกลวง ฉ้อฉล หรือสร้างกลโกงเพื่อให้ได้ มาซึ่งไม้ละเว้นจากการพูดเท็จอันได้แก่คำปด เสียสัตย์และคืนคำพูดแต่คำสัตย์จริงด้วยความจริงใจและปรารถนาดีในด้านจริยธรรมสิ่งแวดล้อม บุคคลควรพูดเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งใช้สื่อต่างๆ เพื่อประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในพระวินัยปิฎก ปาจิตติยกัณฑ์เรื่องมุสาวาทวรรค ปรากฏความว่า

พระหัตถกศากยบุตรเป็นนักโต้วาทะ เมื่อท่านเจรจากับพวกเดียรถีย์ปฏิเสธแล้วรับรับแล้วปฏิเสธ เอาเรื่องหนึ่งมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่งกล่าวเท็จทั้งที่รู้นัดหมายแล้วทำให้ คลาดเคลื่อน พวกเดียรถีย์จึงพากันตำหนิประณาม กล่าวโพนทะนาว่า“ไฉนพระหัตถกศากย บุตรเมื่อเจรจากับพวกเรา จึงปฏิเสธแล้วรับรับแล้วปฏิเสธ เอาเรื่องหนึ่งมากลบเกลื่อนอีก เรื่องหนึ่งกล่าวเท็จทั้งที่รู้นัดหมายแล้วทำให้คลาดเคลื่อนเล่า”... พระผู้มีพระภาคจึงทรง บัญญัติสิกขาบทว่า“ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะกล่าวเท็จทั้งที่รู้[๑๘๑]

ในส่วนของปุถุชนทั่วไป การที่ไม่โกหก หรือหลอกลวงให้คนอื่นนำผลประโยชน์ที่ได้มาจากป่าชุมชนมาเป็นประโยชน์ตน อาทิหลอกให้ตัดไม้ในป่าชุมชน หลอกให้เก็บเห็ดมาขายให้ตน เป็นต้นก็เป็นการช่วยอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อีกส่วนหนึ่ง

๕. ศีลข้อที่ ๕ กับการไม่ทำลายต้นไม้ที่เกี่ยวกับของหมักดอง

ศีลข้อที่ ๕ กับการไม่ทำลายต้นไม้ที่เกี่ยวกับของหมักดอง คือการละเว้นจากการดื่มสุราหรือน้ำเมาและรวมทั้งยาเสพติดศีลข้อนี้จะทำให้ผู้ละเมิด ขาดสติในการประยุกต์ใช้ต่อสิ่งแวดล้อม บุคคลไม่ควรดื่มน้ำเมาซึ่งเป็นผลผลิตจากต้นไม้หรือพืชต่างๆ ซึ่งเป็นที่มาแห่งการแสวงหาผลประโยชน์จากธรรมชาติเป็นการทำร้ายธรรมชาติ

ในสุราปานสิกขาบท ปรากฏความสำคัญเกี่ยวกับการดื่มสุราดังนี้

---

[๑๘๑] ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/(๑)-(๒)/๑๘๗-๑๘๖.

พระสาคตะดื่มหัวเชื้อสุราชื่อกาโปติกะ[๑๘๒] ทุกๆ ครัวเรือนแล้วออกจากเมืองได้ล้มกลิ้งที่ประตูเมือง... พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า“ภิกษุทั้งหลาย ก็ก่อนนี้สาคตะเคยมี ความเคารพยำเกรงตถาคตมิใช่หรือ”ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า“อย่างนั้นพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้สาคตะยังมีความเคารพยำเกรงตถาคตอยู่อีก หรือ” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า“ภิกษุทั้งหลาย สาคตะต่อสู้กับนาคที่ท่าอัมพติตถะ มิใช่หรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า“เป็นเช่นนั้นพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้สาคตะพอจะต่อสู้แม้กับงูน้ำได้ละหรือ” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า“สู้ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า“น้ำที่ดื่มเข้าไปแล้วทำให้ความจำได้หมายรู้วิปริตไปนั้นควรจะดื่ม หรือ” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า“ไม่ควรดื่มเลย พระพุทธเจ้าข้า”[๑๘๓]

แม้พระวินัยบัญญัติจะไม่ได้กล่าวโดยตรงว่าการหมักดองของมึนเมา (อาทิสุราเมรัย) นั้นจะมาจากพืชแต่เพียงประการเดียวแต่ก็เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าของหมักดองนั้นจะต้องเป็น พืช โดยส่วนใหญ่ดังนั้นการห้ามไม่ให้เสพของมึนเมาประเภทสุราเมรัยเป็นต้นนั้นก็เพราะต้องการ ปรามไม่ให้เกิดการทำลายไม้พืชพันธุ์ที่สามารถจะทำประโยชน์ในการหมักได้อย่างเป็นรูปธรรม อันจะนำไปสู่การทำลายพืชพันธุ์ในที่สุด

สรุปได้ว่า คุณค่าของศีล๕ คือเป็นเครื่องมือละกิเลส เป็นที่ตั้งและบ่อเกิดแห่งความดี ก่อให้เกิดสมาธิซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพราะศีลเป็นข้อปฏิบัติเป็นเครื่องพยุงคนให้พ้นจากภาวะที่ต่ำทราม ทำให้เกิดความปกติทางกายและวาจา ไม่ถูกกิเลสครอบงำ ตา หูจมูกลิ้นกายและใจ เรียกว่าบุคคลใช้อินทรีย์เป็นศีลสิกขาจึงเริ่มต้นที่นี่ศีลจึงมีความสำคัญมีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์สังคมและประเทศชาติให้เป็นไปในทางที่ดีตามทำนองคลองธรรมและกฎหมาย เหมือนข้าวปลาอาหารย่อมมีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อร่างกายเช่นเดียวกันแต่พุทธศาสนิกชนในปัจจุบันละเลยใช้อินทรีย์ไม่เป็นรู้แล้วแต่ไม่ทำตามความรู้นั้นไม่เห็นไม่เข้าใจความสำคัญของศีล หรือไม่ก็ถือปฏิบัติอย่างหลงผิดปฏิบัติศีลเพียงแค่ทำตาม ๆ กันมา ตามจารีตประเพณีเท่านั้นจึงก่อให้เกิดการกระทำผิดขึ้นได้ง่ายบุคคลพึงกระทำตนเองให้สมบูรณ์พร้อมไปด้วยเบญจศีลสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง ว่าเส้นทางเดินของชีวิตมีความปลอดภัยไม่ตกอยู่ในที่ต่ำถึงแม้มีเหตุตกอยู่ในสถานการณ์ที่เสี่ยงต่อชีวิตหากเรามีมั่นคงในศีลและธรรม ทำให้การดำรงชีวิตในโลกมนุษย์ได้อย่างมี

---

[๑๘๒] กาโปติกาติ หมายถึง หัวเชื้อสุราที่มีสีแดงเหมือนเท้านกพิราบ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๓).

[๑๘๓] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๗๖/๔๖๔-๔๖๕.

ความสุขสงบ ไร้โรคาพาธแล้วหากเมื่อตายจากโลกนี้ก็ยังได้ไปเกิดในสวรรค์ภูมิมีฤทธานุภาพ ผิวพรรณงาม กายทิพย์สว่างไสวจากอำนาจของบุญที่ทำไว้เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ นำให้เราแคล้วคลาดปลอดภัยและยังประโยชน์เพื่อความสุขปัจจุบันและอนาคตทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๒.๑.๖ หิริ โอตตัปปะ ธรรมคุ้มครองโลกกับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ปรากฏความสำคัญว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกันคือสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีโอตตัปปะ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีโอตตัปปะ สัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม”[๑๘๔]

หิริโอตตัปปะ คือธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการ[๑๘๕] หิริได้แก่ความละอาย โอตตัปปะ ได้แก่ความกลัวบาป

ในอรรถกถาเทวธรรมชาดก ว่าด้วยธรรมของเทวดา[๑๘๖] ได้กล่าวถึงคำว่าผู้ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตัปปะ (หิริ โอตฺตปฺปสมุปนฺนา) คือผู้ประกอบด้วยความละอายและความเกรงกลัวบรรดาหิริและโอตตัปปะนั่นชื่อว่าหิริเพราะอรรถว่าละอายต่อกายทุจริตเป็นต้นคำว่าหิรินี้เป็นชื่อความละอาย ชื่อว่าโอตตัปปะ เพราะอรรถว่าเกรงกลัวต่อกายทุจริตเป็นต้นคำว่าโอตตัปปะเป็นชื่อความหวาดเสียวต่อบาป บรรดา หิริและโอตตัปปะ หิริมีอารมณ์ภายในเป็นสมุฏฐานโอตตัปปะ มีอารมณ์ภายนอกเป็นสมุฏฐาน หิริมีตนเป็นใหญ่โอตตัปปะ มีชาวโลกเป็นใหญ่หิริมีความละอายเปน็ สภาวะตั้งมั่นโอตตัปปะมีความกลัวเป็นสภาวะตั้งมั่นหิริมีความยำเกรงเป็นลักษณะ โอตตัปปะมีกลัวโทษและเห็นภัยเป็นลักษณะ

หลักหิริโอตตัปปะ เป็นหลักธรรมที่ทุกคนจะต้องยึดถือเป็นหลักปฏิบัติเพื่อคุ้มครองตนให้ปราศจากอกุศลมูลที่จะเป็นมูลเหตุให้กระทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ ถือว่าเป็นโลกปาลธรรม ซึ่งหมายถึงธรรมที่รักษาคุ้มครองโลก ทำให้หมู่สัตว์และมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข นอกจากจะเรียกว่าเป็นโลกปาลธรรมแล้วยังเรียกว่าเป็นเทวธรรม ซึ่งหมายถึงธรรมที่สร้างคนให้เป็นผู้ประเสริฐเป็นเทพบุตรเทพธิดาทั้งๆ ที่ยังมีร่างกายเป็นมนุษย์อยู่นั่นเอง คนที่มีหิริโอตตัปปะจะเป็นคน

---

[๑๘๔] ดูรายละเอียดใน สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๓/๑๙๕-๑๙๖.

[๑๘๕] องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘/๖๓.

[๑๘๖] ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๖/๑๙๗-๑๙๘.

ที่มีสติเตือนตนอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะทำการใด ๆ อยู่ก็ตาม ย่อมจะไมทำชั่วด้วยประการทั้ง ปวงได้แก่ ธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการ[๑๘๗] คือ ๑. หิริความอายบาป ๒. โอตตัปปะ ความกลัวบาป

หลักธรรม ๒ ประการนี้อธิบายความหมายได้ดังนี้

๑. หิริคือความอายบาป เป็นความรังเกียจการกระความทำชั่วทั้งปวง ไม่อยากทำความชั่ว หรือเห็นคนอื่นทำความชั่วปรากฏพุทธดำรัสที่ทรงตรัสกับเทวดา ความสำคัญว่า“ภิกษุเหล่าใดผู้กีดกัน (อกุศลธรรม) ได้ด้วยหิริมีสติประพฤติธรรมอยู่ทุกเมื่อถึงที่สุดแห่งทุกข์[๑๘๘] ย่อมดำเนินไป อย่างสม่ำเสมอในที่ที่ไม่สม่ำเสมอ ภิกษุเหล่านั้นมีอยู่น้อย”[๑๘๙] เหตุที่ทำให้เกิดหิริมีดังนี้

๑.๑ คำนึงถึงความเป็นมนุษย์เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ถือว่าเราเป็นคนมีบุญเราจะไป สร้างบาปกรรมประพฤติผิดศีลธรรมไปทำไม เช่นไปลักทรัพย์ของคนอื่นเอามาเป็นของตนทำไม ไปประพฤติผิดบุตรภรรยาคนอื่นทำไมไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่นทำไม เมื่อคิดถึงโทษของการผิดศีลหิริก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

๑.๒ คำนึงถึงอายุเช่นเรามีอายุมากถึงขนาดนี้แล้วเราจะมัวกินเหล้าเล่นการพนันทำตัวเป็นอันธพาลอยู่ได้อย่างไร อายเด็กรุ่นลูกรุ่นหลาน เราควรจะกลับตัวกลับใจ ประพฤติตนเป็นคนดีเป็นตัวอย่างแก่เด็กรุ่นลูกรุ่นหลานดีกว่าเมื่อคิดถึงอายุหิริก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

๑.๓ คำนึงถึงความดีที่เคยทำเช่นเราเคยบวชเป็นพระได้ศึกษาธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาก็มาก อบรมสั่งสอนคนมาก็มาก เมื่อสึกจากพระมาแล้วก็ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้นำชุมชน เมื่อคิดถึงความดีของตนที่เคยทำมา หิริก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

๑.๔ คำนึงถึงความเป็นพหูสูตเช่นเราเป็นครูสอนคนมาก็มาก รู้ว่าอะไรดีอะไรชั่วรู้สารพัดที่จะรู้มีลูกศิษย์อยู่ทั่วประเทศ ลูกศิษย์ของเราก็มีตำแหน่งหน้าที่การงานใหญ่โตเมื่อคิดได้อย่างนี้แล้วหิริก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

๑.๕ คำนึงถึงพระศาสดา เช่นระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เราเองก็เป็นบริษัท ๑ ในบริษัท ๔ พระพุธองค์ท่านทรงสู้ทนต่อความเหนื่อยยากอบรมสั่งสอนพวกเราต่อ ๆ กันมาเราจะละเลยคำสอนของพระองค์ไปทำความชั่วได้อย่างไร เมื่อคิดถึงพระคุณของพระองค์หิริก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

---

[๑๘๗] องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘/๖๓.

[๑๘๘] ถึงที่สุดแห่งทุกข์ หมายถึงบรรลุนิพพานอันเป็นที่สุดแห่งวัฏทุกข์ดูรายละเอียดใน สำ.ส.อ. (ไทย) ๑/๑๘/๓๗., สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘/๑๖.

[๑๘๙] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘/๑๖.

๑.๖ คำนึงถึงครูอาจารย์สถานศึกษา ครูอาจารย์สู้อบรมสั่งสอนให้เรามีความรู้หางาน ทำได้มีตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดีมีชื่อเสียงในสังคม ชื่อเสียงสถาบันของเราก็โด่งดังเป็นที่ยกย่องสรรเสริญในวงสังคมทั่วไป แล้วเราจะมาทำชั่วได้อย่างไร เมื่อคิดถึงครูอาจารย์สถาบันหิริก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

จะเห็นได้ว่าบุคคลเมื่อเกิดความอายที่จะกระทำความชั่วสิ่งที่จะเป็นความชั่วหรือพฤติกรรมที่จะแสดงออกมานั้นก็เป็นอันไม่เกิดขึ้นเป็นการระงับการกระทำความผิดในเบื้องต้น ดังนั้นเมื่อใดที่บุคคลคิดจะกระทำความผิดหรือเกิดความคิดชั่วขึ้นมา หิริก็จะทำหน้าที่ทันที

๒. โอตตัปปะ คือความกลัวบาป เป็นความรู้สึกกลัวกลัวว่าเมื่อทำไปแล้วจะเป็นบาป การที่คนเราไม่ทำชั่วไม่ทำผิดกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับของสังคม ก็จะไม่ถูกลงโทษราชทัณฑ์หรือถูกติเตียนจากผู้อื่น “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกันคือสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีโอตตัปปะ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีโอตตัปปะ สัตว์ทั้งหลายผู้มีสุตะน้อยคบ ค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีสุตะน้อยสัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ มีปัญญาทราม”[๑๙๐] เหตุที่ทำให้เกิดโอตตัปปะ มีดังนี้

๒.๑ กลัวคนอื่นติเตียน ในความประพฤติที่ไม่ถูกต้องเช่นเราไปลักขโมยของผู้อื่นมา เป็นของตน ประพฤติผิดระเบียบข้อบังคับของสังคม หรือไม่เคารพกติกาขององค์กรถ้าหากคนอื่นรู้เข้าพวกเขาคงจะเอาไปพูดกันทั่วเมื่อกลัวผู้อื่นติเตียน โอตตัปปะ ก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป เช่นใน กรณีพระ

๒.๒ กลัวการถูกลงโทษ เมื่อมองเห็นภัยจะมาถึงตัวก็คิดว่าอย่าทำดีกว่าถ้าหากเรา ทุจริตต่อหน้าที่การงาน รับสินบน ปลอมแปลงเอกสาร ถ้าหากบาปกรรมตามทันถูกเจ้าหน้าที่ตรวจสอบพบการกระความผิดของตน มีหวังถูกแจ้งความดำเนินคดีแน่นอน เราอาจจะต้องติดคุกตอนแก่เมื่อกลัวถูกลงโทษ โอตตัปปะ ก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

๒.๓ กลัวการเกิดในทุคติเช่นเมื่อเราไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่นพูดเท็จทำให้คนอื่นเข้าใจผิดซึ่งกันและกันดื่มสุราเป็นนิจหรือไปลักขโมยของคนอื่นมาเป็นของตน เมื่อกลัวว่าถ้าหากตายไปแล้วจะไปเกิดเป็นสัตว์นรกเปรต อสุรกาย เมื่อกลัวว่าจะต้องไปเกิดในทุคติโอตตัปปะ ก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาปในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นไว้ดังนี้

---

[๑๙๐] ดูรายละเอียดใน สำนิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๔/๑๙๗.

๑. หิริโอตตัปปะกับการสำนึกความชั่ว

ในธัมมปทัฏฐกถา ขุททกนิกาย อรรถกถาธรรมบท ปรากฏความสำคัญดังนี้ว่า ชนเหล่าใดมีปกติรู้ในสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ และเห็นในสิ่งอันเป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ ชนเหล่านั้นมีความดำริผิดเป็นโคจร ย่อมไม่ประสบสิ่งอันเป็นสาระ ชนเหล่าใดรู้สิ่งอันเป็น สาระ โดยความเป็นสาระ และสิ่งที่ไม่เป็นสาระ โดยความไม่เป็นสาระ ชนเหล่านั้นมีความดำริ ชอบเป็นโคจร ย่อมประสบสิ่งเป็นสาระ[๑๙๑]

ความแก้อรรถปรากฏบทพระคาถาว่าอสาเร สารมติโนความว่าสภาพนี้คือปัจจัย ๔ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ธรรมเทศนาอันเป็นอุปนิสัยแห่งมิจฉาทิฏฐินั้นชื่อว่าเป็นอสาระ ผู้มีปกติเห็นในสิ่งอันไม่เป็นสาระนั้นว่า“เป็นสาระ” บาทพระคาถาว่าสาเร จาสารทสฺสิโนความว่าสภาพนี้คือสัมมาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ธรรมเทศนาอันเป็นอุปนิสัยแห่งสัมมาทิฏฐินั้นชื่อว่าเป็นสาระ ผู้มีปกติเห็นในสิ่งที่เป็นสาระนั้นว่า“นี้ไม่เป็นสาระ”[๑๙๒]

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความเป็นสาระหรือไม่เป็นสาระนั้นอยู่ที่การพิจารณาของบุคคลแต่ละคน ถ้าเข้าใจว่าความเป็นสาระนั้นไม่เป็นสาระ หรือความไม่เป็นสาระ เห็นว่าเป็นสาระ นั่นแสดง ว่าบุคคลนั้นไม่มีความสำนึกชั่วดีหรือไม่เข้าใจในพฤติกรรมของบุคคลแต่ประการใด เพราะเกิดความเห็นผิดหรือเกิดมิจฉาทิฏฐิขึ้นในตน แต่ถ้าบุคคลใด เห็นสาระว่าเป็นสาระและเห็นความไม่เป็น สาระว่าไม่เป็นสาระ บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นบุคคลที่อายต่อการกระทำความผิดหรือกระทำความชั่วกล่าวง่ายๆ ว่าอายต่อความรู้สึกที่จะกระทำบาป หรือความผิดหรือจะกล่าวให้ชัดเจนมากก็คือรู้สำนึกชั่วดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สญชัยถือสิ่งที่ไม่มีสาระว่า‘มีสาระ’ และสิ่งที่มีสาระว่า‘ไม่มีสาระ’ เพราะความที่ตนเป็นมิจฉาทิฏฐิ”[๑๙๓] นั่นแสดงให้เห็นว่าสญชัยไม่ได้มีสามัญสำนึกของความรู้สึกดีชั่วที่เป็นพื้นฐานสามัญทั่วไปของบุคคล

๒. หิริโอตตัปปะกับการห้ามจิตไม่ฝ่าฝืนไม่ทำลาย

ในธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปรากฏความว่าก็ชนเหล่าใด เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า‘ผู้โน้นได้ด่าเรา ผู้โน้นได้ตีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของของเรา

---

[๑๙๑] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐/๑๕๓.

[๑๙๒] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐/๑๕๓.

[๑๙๓] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐/๑๕๒.

แล้ว’เวรของชนเหล่านั้นย่อมได้ระงับได้,ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูก ความโกรธนั้นไว้ว่า‘ผู้โน้นได้ด่าเรา ผู้โน้นได้ติเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของของเราแล้ว’เวรของชนเหล่านั้นย่อมระงับได้[๑๙๔]

พระคาถานี้แสดงให้เห็นว่าการไม่โกรธนั้นเป็นเรื่องที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุดนั่นแสดงให้เห็นว่าบุคคลรู้จักเกรงกลัวต่อบาปที่เกิดขึ้นหรือมีขึ้นกับบุคคลอื่นโดยเราเป็นผู้กระทำหรือมีพฤติกรรมที่ส่อไปว่าจะกระทำดั่งคิดนั้นดังนั้นการหักห้ามใจเพื่อไม่ให้เกิดพฤติกรรมแห่งการทำลายเป็นเบื้องต้นนั้นก็คือต้องรู้จักหักห้ามใจ รู้จักเกรงผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำของเรา

จะเห็นได้ว่าจากหลักธรรมข้อหิริโอตตัปปะนี้มีความสำคัญกับมนุษย์ทุกคน ถ้าหากคนเราทุกคนมีละอาย ความเกรงกลัวต่อบาป หรือละอายและเกรงกลัวต่อการกระทำในสิ่งที่ชั่วและไม่กระทำความชั่วหรือในผลที่จะเกิดขึ้นตามมา อันเป็นเหตุให้คนอื่นหรือสัตว์อื่นเดือดร้อนจากการกระทำของตน ก็จะทำให้สังคมนั้นๆ มีแต่ความสงบสุขน่าอยู่เพราะมีหิริโอตตัปปะ ความละอายและความกลัวบาปเป็นเครื่องคุ้มครองจิตใจ จึงไม่ยอมทำบาป

สรุปได้ว่า หลักพุทธธรรมกล่าวได้ว่าเป็นความจำเป็นสำหรับพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป เพราะถ้าพุทธศาสนิกชนขาดหลักพุทธธรรมแล้วความหละหลวมในสามัญสำนึกก็จะเกิดขึ้นในด้านการอนุรักษ์และดูแลทรัพยากรธรรมชาติก็เช่นเดียวกันบางท่านสำเหนียกเพียงว่าป่าไม้ก็คือป่าไม้เท่านั้นไม่ได้มีความสำคัญอะไรมากมาย แต่ถ้าคิดในแง่ของการอยู่ร่วมกันแล้วก็กล่าวได้อย่างเหมาะสมว่ามนุษย์ถ้าขาดเสียซึ่งป่าไม้หรือธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแล้วหายนะจะเกิดขึ้นมนุษย์จะอยู่ยาก ดังนั้นเพื่อความอยู่รอดของสังคมมนุษย์และหรือสภาพความเป็นอยู่ที่เหมาะสม มนุษยจึงควรให้ความสำคัญกับป่าไม้โดยยึดหลักธรรมคำสอน เพื่อจรรโลงใจ หรืออย่างน้อยได้สร้างความตระหนักหรือสร้างความสำเหนียกด้านจิตสำนึกในพฤติกรรมที่ควรทดแทนธรรมชาติอย่างเหมาะสม

๒.๑.๘ สัมมัปปธาน ๔ กับการอนุรักษ์ป่าไม้

ความหมายและประเภทของสัมมัปปธาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ หมายถึงความเพียรโดยชอบ คือความเพียรที่ต่อเนื่องไม่ลดละ ความเพียร ที่ทำไปอย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ ทำแล้วหยุดทำ ไม่เรียกว่าสัมมัปปธาน ความเพียรที่ทำอย่างต่อเนื่องไม่ ลดละเท่านั้นจึงเรียกว่าสัมมัปปธาน[๑๙๕]

สัมมัปปธาน ๔ ได้แก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้

---

[๑๙๔] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐/๖๕-๖๖.

[๑๙๕] พระคันธสาราภิวงศ์, **โพธิปักขิยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า๔๒.

๑) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกัน สภาวธรรมที่เป็นบาปอกุศลซึ่งยังไม่เกิดมิให้เกิด

๒) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อเพื่อละสภาวธรรมที่เป็นบาปอกุศลธรรมซึ่งเกิดแล้ว

๓) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อเพื่อทำสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งยังไม่เกิดให้เกิด

๔) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิยโยภาพ ไพบูลย์เจริญเต็มที่แห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเกิดแล้ว[๑๙๖]

พระพรหมคุณาภรณ์(ป. อ. ปยุตฺโต) ให้นิยามหลักสัมมัปปธาน ๔ ไว้ดังนี้

๑. สังวรประธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นคือเพียรยับยั้งบาปที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดคือเพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิดคือเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น

๔. อนุรักขนาปธาน เพียรรักษา คือเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและ ให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์[๑๙๗]

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายแนวทางการปฏิบัติตามหลักสัมมมัปปธาน ๔ ไว้ดังนี้

๑) สังวรปธาน หรือการพึงระวังไม่ให้เกิดการกระทำผิดหลักธรรมในข้อนี้จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาที่จะต้องป้องกันไม่ให้มีสิ่งยั่วยุหรือต้นแบบที่ไม่ดีเกิดขึ้นต่อเนื่องถึงระมัดระวังไม่ให้เกิดกิเลส โทสะ โลภะ โมหะ ขึ้นในใจของแต่ละบุคคล

๒) ปหานปธานหรือการเพียรละบาป ทุกคนในสถานศึกษาจะต้องช่วยกันชำระสิ่งที่ทำพลาด การประคับประคองช่วยเหลือผู้ที่หลงผิดพร้อมฉุดรั้งให้ทำในสิ่งที่ถูกต้องเพราะการหลงผิดเปรียบเสมือนช้างที่ตกหล่มไม่สามารถขึ้นเองได้

---

[๑๙๖] องฺ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๑๑๓-๑๑๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๐๘/๑๓๓๓.

[๑๙๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๑.

๓) ภาวนาปธาน หรือการเพียรทำสิ่งที่เป็นกุศลให้กับผู้ที่ไม่เคยทำ โดยทุก สถานศึกษาจะต้องหมั่นหาหรือสร้างกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ให้กับเยาวชนตั้งแต่ระดับเล็กๆจนถึงระดับที่ยิ่งใหญ่ และเมื่อทุกคนได้ทำสิ่งดีๆเหล่านั้นสำเร็จก็ยิ่งจะเกิดความภาคภูมิใจทั้งยังจะนำไปสู่อุปนิสัยที่จะขยันหมั่นเพียรการสร้างสิ่งที่ดีงามให้กับตนเองและสังคม

๔) อนุรักขนาปธาน หรือการเพียรรักษาสิ่งดีงาม เมื่อบุคคลใดที่ได้เริ่มกระทำความดี สร้างสรรค์สิ่งที่มีประโยชน์แล้วก็ยังจำเป็นที่จะต้องหมั่นรักษาความดีความมีชื่อเสียงเหล่านั้นให้เหมือนเกลือที่รักษาความเค็มไม่ให้สิ้นสูญไป โดยไม่ว่าจะน้อยหรือมากก็ขอให้เพียรทำไว้เพราะเมื่อใดก็ตามที่ได้ทำดีได้ระลึกถึงเรื่องเหล่านั้นจิตใจก็จะแช่มชื่นยินดีไปด้วย[๑๙๘]

การนำหลักสัมมัปปธาน ๔ มาใช้เป็นฐานการอนุรักษ์ป่าชุมชน การที่ชุมชนจจะสามารถอนุรักษ์ป่าชุมชนให้สมบูรณ์และยั่งยืนตลอดไป จะต้องประยุกต์ใช้หลักสัมมัปปธาน ๔ เป็นฐานการปฏิบัติกล่าว คือ ๑) ใช้สังวรประธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นภัยต่างๆ ทั้งภัยที่เกิดจากธรรมชาติและภัยที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์มิให้เกิดขึ้นแก่ป่าชุมชน ๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดพฤติกรรมของมนุษย์ในส่วนที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อป่าชุมชน เช่นการเข้าไปตัดต้นไม้หรือล่าสัตว์ในป่าชุมชน เป็นต้น ๓) ภาวนาปธาน เพียรพัฒนาให้เจริญหรือเพียรก่อให้เกิดการพัฒนาป่าชุมชน เช่นการปลูกต้นไม้บริเวณที่ว่างของป่าชุมชน เป็นต้น ๔) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษาทรัพยากรของป่าชุมชนให้คงอยู่และยั่งยืน

๒.๒ ทฤษฎีนิเวศวิทยา

การจัดการระบบนิเวศ คือ การจัดการที่มีการกำหนดจุดมุ่งหมายที่แน่นอนเป็นแรงผลักดัน ดำเนินการจัดการโดยอาศัยนโยบาย วิธีการ และการปฏิบัติ ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนได้โดยอ้างอิงกระบวนการติดตามตรวจสอบและการวิจัยที่มีพื้นฐานอยู่บนความรู้ความเข้าใจอย่างดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ของปฏิสัมพันธ์และกระบวนการทางนิเวศวิทยาที่จำเป็นสำหรับความยั่งยืนของโครงสร้างและการทำหน้าที่ของระบบนิเวศ

๒.๒.๑ ความหมายของระบบนิเวศ

ระบบนิเวศ (Ecosystem) หมายถึง ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม โดยสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อสิ่งมีชีวิต และในขณะเดียวกันสิ่งมีชีวิตก็มีอิทธิพลต่อ

---

[๑๙๘] พระพรหมบัณฑิต (ประยรู ธมฺมจิตฺโต), **สัมมัปปธาน ๔ หลักธรรมนำชีวิต**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://๔oplus.posttoday.com [๙ ตุลาคม ๒๕๖๘].

สิ่งแวดล้อม โดยสิ่งมีชีวิตครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตทุกชนิดรวมทั้งพืชและสัตว์ ส่วนสิ่งแวดล้อม หมายถึงทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเรา ทำให้ระบบนิเวศเป็นระบบที่มีความซับซ้อนของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ร่วมกันและกระทำร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วยกัน หรือกับสิ่งที่ไม่มีชีวิตในพื้นที่หรืออาณาเขตใดอาณาเขตหนึ่ง และมีความสัมพันธ์กันเป็นระบบเปิด ทั้งนี้ เพราะในระบบนิเวศหนึ่งจะมีกิจกรรมเกิดขึ้นหลายอย่าง และเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันทั้งภายในและภายนอกระบบ[๑๙๙] ส่วนในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า วิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับถิ่นที่อยู่และสิ่งแวดล้อม[๒๐๐]

เกษม จันทร์แก้ว ได้กล่าวถึงระบบนิเวศและนิเวศวิทยาไว้ว่า ระบบนิเวศ หมายถึง สังคมหรือกลุ่มประชากรและสิ่งไม่มีชีวิตทำหน้าที่ร่วมกัน ชีวาลัยเป็นระบบใหญ่รวมทุกชีวิตในโลก ที่มีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน และต่อสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งสามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง ส่วนนิเวศวิทยาเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งหนึ่งต่อสิ่งหนึ่ง หรือความสัมพันธ์ของหลาย ๆ สิ่ง ตั้งแต่สิ่งมีชีวิตเดียวหรือกลุ่มของสิ่งมีชีวิตในสังคมหนึ่ง หรือรวมทั้งหมดในระบบนิเวศหรือชีวาลัย[๒๐๑]

ระบบนิเวศมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า นิเวศวิทยา (Ecoloty) ซึ่งเกิดมาจากการผสมคำ ๒ คำ คือ Eco แปลว่า บ้าน การอยู่อาศัยหรือที่อยู่อาศัย ตามความหมายพื้นฐานของนิเวศวิทยาเป็นการศึกษาองค์ประกอบในบ้าน ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวมีทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต คำว่า “บ้าน” หมายถึง ธรรมชาติหรืออาณาบริเวณ ส่วนคำว่า “ระบบ” หมายถึง กลุ่มของสิ่งที่มีลักษณะประสานเข้าเป็นสิ่งเดียวกัน ตามหลักแห่งความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกัน ด้วยระเบียบของธรรมชาติหรือหลักเหตุผลทางวิชาการ

ดังนั้น ระบบนิเวศ หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในบริเวณนั้น และมีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมของแหล่งที่อยู่ มีความสัมพันธ์กันท่ามกลางความหลากหลายทางชีวภาพและทางกายภาพ

---

[๑๙๙] ประยูร วงศ์จันทรา, **วิทยาการสิ่งแวดล้อม**, (มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

[๒๐๐] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๕๒๙.

[๒๐๑] เกษม จันทร์แก้ว, **การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓.

๒.๒.๒ ประเภทของระบบนิเวศ

นิเวศวิทยาถูกพัฒนามาจากสาขาวิชาชีววิทยา และมีความเกี่ยวข้องกับประชากร (Population) สังคม (Community) ระบบนิเวศ (Ecostystems) และชีวาลัย (Biosphere) โดยประชากร หมายถึง กลุ่มสิ่งมีชีวิต สังคม หมายถึง ประชากรทั้งหมดที่ครอบครองพื้นที่หน่วยหนึ่งโดยแบ่งสิ่งแวดล้อมออกเป็น ๒ ประเภทคือ สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ (Biotic Environment) ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ และสัตว์ และอีกกลุ่มหนึ่ง คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต บางครั้ง เรียกว่า สิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Environment) ได้แก่ ดิน น้ำ แร่ สภาพอากาศ ภูมิประเทศ[๒๐๒] เป็นต้น นักนิเวศวิทยาชื่อ Haber[๒๐๓] ได้แบ่งระบบนิเวศออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ระบบนิเวศทางชีววิทยา (Bio-ecosystem) คือ ระบบนิเวศที่มีองค์ประกอบทางธรรมชาติ และกระบวนการทางชีววิทยาที่เกิดขึ้นเป็นหลักในการรักษาสภาวะปกติและความต่อเนื่องไว้ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น

๑.๑ ระบบนิเวศธรรมชาติ เป็นระบบที่ไม่มีอิทธิพลของมนุษย์เข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยตรงเลย เป็นระบบที่ยังคงสามารถรักษาสภาวะปกติได้ด้วยตนเอง

๑.๒ ระบบนิเวศใกล้เคียงธรรมชาติ เป็นระบบที่มีอิทธิพลของมนุษย์เข้าไปมีผลเพียงเล็กน้อย โดยเฉพาะเนื่องจากการเข้าไปใช้ประโยชน์ของมนุษย์แต่เป็นการใช้ประโยชน์โดยไม่ได้ตั้งใจถึงกระนั้นก็ตาม ผลจากมนุษย์ยังคงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าจะเป็นเพียงเล็กน้อย หลังจากอิทธิพลของมนุษย์สิ้นสุดลง แต่ระบบนี้ยังคงสามารถรักษาสภาวะปกติได้ด้วยตนเอง

๑.๓ ระบบนิเวศกึ่งธรรมชาติ เป็นระบบที่เกิดจากการที่มนุษย์ตั้งใจจะเข้าไปใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศหรือระบบนิเวศใกล้เคียงธรรมชาติโดยตรงแต่ยังคงไม่ต้องการที่จะสร้างระบบนิเวศขึ้นมาใหม่ ดังนั้น ระบบนิเวศแบบนี้จึงได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากหลังมนุษย์เลิกใช้ และเนื่องจากอิทธิพลของมนุษย์ทำให้ระบบนี้สูญเสียความสามารถในการครบคุมและรักษาความปกติได้ด้วยตัวเองไปบางส่วน เกินขีดจำกัดในการครบคุมตัวเองต้องอาศัยการจัดการของมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องในการรักษาสภาวะปกติไว้

---

[๒๐๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

[๒๐๓] Harper R., **The Measurement of Social in The United Kingdom**, (London: Office for National Statistics, ๒๐๐๒), p ๑๐.

๑.๔ ระบบนิเวศทางชีววิทยาที่มนุษย์สร้างขึ้น เนื่องจากความจงใจของมนุษย์ที่จะใช้ระบบนิเวศนี้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์เอง ดังนั้น โครงสร้างและกระบวนการทำงานของระบบจึงถูกจัดการโดยมนุษย์ รวมไปถึงการควบคุมรักษาสภาวะปกติ และความต่อเนื่องของระบบ

๒. ระบบนิเวศทางเทคโนโลยี ระบบนี้มีโครงสร้างและการทำงานที่ถูกสร้างขึ้นตามกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีของมนุษย์ ที่จงใจสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในทางสังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ หรืออุตสาหกรรม ดังนั้น จึงจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยการควบคุมโดยมนุษย์ และเนื่องมาจากระบบนิเวศที่สร้างขึ้นนี้เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งสิ้น ระบบนี้จึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยระบบนิเวศทางชีววิทยาแบบต่าง ๆ เป็นแหล่งให้สสารและพลังงานและในขณะเดียวกันก็ใช้ระบบนิเวศทางชีววิทยาเป็นที่รองรับสสารและพลังงานที่ไม่ต้องการ ถ้าจะพิจารณารูปแบบของความสัมพันธ์แล้วการที่ระบบชีวิตหนึ่งได้รับประโยชน์ ขณะที่ระบบชีวิตหนึ่งได้รับโทษที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างระบบทั้งสอง ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เป็นแบบปรสิต ดังนั้น ระบบนิเวศทางเทคโนโลยีจึงเป็นปรสิตของระบบนิเวศทางชีววิทยานั่นเอง หรืออีกนัยหนึ่ง การดำรงอยู่ของมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในยุคปัจจุบันก็เปรียบเสมือนปรสิตของธรรมชาติ

นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกระบบนิเวศตามลักษณะของการเกิดขึ้น โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ดังต่อไปนี้

๑. ระบบนิเวศตามธรรมชาติ ได้แก่ ระบบนิเวศบนบก เช่น ป่าไม้ ทุ่งหญ้า ทะเลทราย ระบบนิเวศแหล่งน้ำ แบ่งเป็นระบบนิเวศน้ำจืด เช่น แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง ระบบนิเวศน้ำเค็ม เช่น ทะเล มหาสมุทร ระบบนิเวศน้ำกร่อย เช่น บริเวณปากแม่น้ำหรือระบบนิเวศที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ

๒. ระบบนิเวศที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ระบบนิเวศชุมชนเมือง แหล่งเกษตรกรรม นิคมอุตสาหกรรม หรือแม้กระทั่งตู้ปลา อ่างเลี้ยงปลา ก็จัดเป็นระบบนิเวศที่มนุษย์สร้างขึ้น

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงจัดระบบนิเวศออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ๑) ระบบนิเวศทางด้านชีวภาพ ได้แก่ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน ทั้งที่เป็นพืชและสัตว์ทุกชนิด ๒) ระบบนิเวศทางด้านกายภาพ ได้แก่ กลุ่มของสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ แร่ธาตุ ก๊าซ ที่อยู่อาศัย สิ่งก่อสร้าง เป็นต้น

๒.๒.๓ องค์ประกอบของระบบนิเวศ

ระบบนิเวศจะมีองค์ประกอบ หรือโครงสร้างที่คล้ายคลึงกัน คือจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญ ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้[๒๐๔]

๑. ชีวภาพ หมายถึง องค์ประกอบไม่มีชีวิต (A Biotic Components) ในระบบนิเวศจะมีสิ่งมีชีวิตแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) กลุ่มอนินทรีย์วัตถุ (Inorganic Substance) ได้แก่ พวกธาตุอาหาร (Nutrient) เกลือแร่ น้ำ คาร์บอนไนโตรเจน คาร์บอนไดออกไซด์ น้ำและออกซิเจน เป็นต้น ๒)กลุ่มอินทรีย์วัตถุ (Organic Substance) ได้แก่ พวกซากพืช ซากสัตว์ ซึ่งถูกพวกจุลีวันย่อยสลายไปในที่สุด โดยพวกที่เป็นสารต่าง ๆ จะมีปริมาณมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยเอื้อในแต่ละพื้นที่ ๓) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น สภาพภูมิอากาศ (Climatic Condition) เป็นส่วนที่สำคัญอันหนึ่งในองค์ประกอบของสิ่งไม่มีชีวิตอีกด้วย เช่น อุณหภูมิ แสง ฝน ความชื้น เป็นต้น ในทำนองเดียวกันสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ก็แปรเปลี่ยนไปตามแต่ละสภาพพื้นที่เช่นเดียวกัน

๒. กายภาพ หมายถึง องค์ประกอบมีชีวิต (Biotic Components) โดยองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตสามารถจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท ดังต่อไปนี้

๒.๑ ผู้ผลิต (Producer Organisms) หมายถึง พวกที่สามารถสร้างอินทรีย์สารโดยใช้พลังงานแสงอาทิตย์และอนินทรีย์สารจากสิ่งแวดล้อมขึ้นใช้เองได้ โดยผู้ผลิตส่วนใหญ่เป็นพืชที่มีคลอโรฟิลด์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ อาจจะมีขนาดเล็กหรือใหญ่ก็ได้ เช่น พวกขนาดเล็ก ซึ่งต้องใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดู ได้แก่ พวกไออะตอม พวกแพลงตอนพืชชนิดต่าง ๆ และพวกมีขนาดใหญ่ขึ้นมา เช่น พวกสาหร่ายและพวกสุดท้ายที่มองเห็นได้อย่างชัดเจน เช่น ต้นหญ้า ต้นไม้ เป็นต้น

๒.๒ ผู้บริโภค (Consumer Organisms) หมายถึง พวกที่ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งที่มีชีวิตพวกอื่นในการสังเคราะห์อาหาร เพราะตัวเองไม่สามารถสร้างอินทรีย์สารได้ ซึ่งแบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้บริโภคขั้นปฐมภูมิ (Primary Consumer) คือพวกที่กินพืชเป็นอาหาร (Herbivores) เช่น พวกกวาง เก้ง โค กระบือ ฯลฯ กลุ่มผู้บริโภคขั้นทุติยภูมิ (Secondary Consumer) คือพวกที่กินสัตว์เป็นอาหาร (Carnivores) เช่น พวกเสือ สิงโต หมาป่า นกบางชนิด ฯลฯ และกลุ่มผู้บริโภคขั้นตติยภูมิ (Tertiary Consumer) คือ พวกสัตว์ที่กินทั้งสัตว์กินพืชและสัตว์กินสัตว์ (Omnivores) รวมถึงพวกที่

---

[๒๐๔] พระอินถนอม ศรีหาตา, “การสังเคราะห์กระบวนการการจัดการระบบนิเวศเพื่อการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าในภาคอีสาน”, **ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๗), หน้า ๙๐.

อยู่ในระดับการกินขั้นสูงสุดซึ่งจะไม่ถูกกินโดยสัตว์อื่น หรือจัดอยู่ในอันดับสุดท้ายของการถูกกินเป็นอาหาร เช่น มนุษย์ เป็นต้น

๒.๓ ผู้ย่อยสลาย (Decomposer Organisms) หมายถึง พวกจุลชีวันทั้งหลายที่จะช่วยในการทำลายหรือย่อยสลายซากพืชและซากสัตว์ให้เน่าเปื่อยผุพัง จนในที่สุดจะสลายตัวเป็นธาตุอาหารและปุ๋ย ซึ่งจะสะสมเป็นแหล่งธาตุอาหาร (Nutrient Pool) ในดินเพื่อประโยชน์ต่อผู้บริโภคที่เป็นพวกพืชสีเขียวต่อไป

ผู้ย่อยสลาย (decomposer) เป็นพวกไม่สามารถปรุงอาหารได้ แต่จะกินอาหารโดย การผลิตเอนไซน์ออกมาย่อยสลายแร่ธาตุต่าง ๆ ในส่วนประกอบของสิ่งที่มีชีวิตให้เป็นสารโมเลกุลเล็กแล้วจึงดูดซึมไปใช้เป็นสารอาหารบางส่วน ส่วนที่เหลือปลดปล่อยออกไปสู่ระบบนิเวศ ซึ่งผู้ผลิตจะสามารถเอาไปใช้ต่อไป จึงนับว่าผู้ย่อยสลายเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สารอาหารสามารถหมุนเวียนเป็นวัฏจักรได้

ดังนั้น องค์ประกอบของระบบนิเวศแต่ละพื้นที่จึงประกอบไปด้วย ๓ ส่วน คือ ๑) ส่วนที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ กลุ่มสารอนินทรีย์ สารอินทรีย์ และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ๒) ส่วนที่มีชีวิต ประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ผลิต กลุ่มผู้บริโภค ได้แก่ กลุ่มที่กินพืช กินสัตว์ และกลุ่มกินทั้งพืชและสัตว์ ๓) ส่วนที่ทำหน้าที่ย่อยสลายซากพืช ซากสัตว์ ทำให้เกิดแหล่งอาหาร พลังงาน และสารอาหารที่จำเป็นต่อสิ่งมีชีวิต

๒.๒.๔ ปัจจัยที่กำหนดลักษณะระบบนิเวศ

ในแต่ละระบบนิเวศมีปัจจัยหลายประการที่เป็นสิ่งกำหนดลักษณะของระบบนิเวศในแต่ละพื้นที่ ว่าจะมีลักษณะเด่นอย่างไร โดยขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยสำคัญดังต่อไปนี้

๑. ปัจจัยด้านอุณหภูมิ อุณหภูมิเป็นสิ่งกำหนดชนิดของพืชและสัตว์ว่ามีชนิดใดอยู่บ้าง เพราะอุณหภูมิมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของออกซิเจนในน้ำ การเปลี่ยนแปลงรูปพรรณสัณฐานและสรีรวิทยาของสิ่งมีชีวิต การอพยพของสัตว์ การแพร่กระจายของพืชและสัตว์ในพื้นที่ต่าง ๆ และควบคุมชนิดของไข่ และอัตราส่วนเพศในสัตว์บางชนิด

๒. ปัจจัยด้านน้ำและความชื้น พืชและสัตว์มีการถ่ายเทไอน้ำให้กับอากาศอยู่เสมอ ในบริเวณที่อากาศมีความชื้นต่ำ ร่างกายจะมีการถ่ายเทน้ำให้กับอากาศมากขึ้น ส่วนพืชจะมีการถ่ายเทน้ำให้กับอากาศอยู่เสมอ ระบบนิเวศที่มีความชื้นมากมักจะมีพืชและสัตว์อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นทำให้มีโอกาสประสานสัมพันธ์ในการถ่ายทอดวัตถุธาตุ และพลังงานให้แก่กันและกันได้มากขึ้น

๓. ปัจจัยด้านดิน เป็นที่รวมของธาตุอาหารต่าง ๆ เช่น แคลเซียม ไนเตรท ฟอสฟอรัส และยังเป็นแหล่งปุ๋ยธรรมชาติ คือ เมื่อสิ่งมีชีวิตตายลงก็จะถูกย่อยสลายกลายเป็นฮิวมัส เพิ่มความ

อุดมสมบูรณ์แก่ดิน ดินที่มีลักษณะความสมบูรณ์ หรือมีธาตุอาหารแตกต่างกันย่อมมีผลต่อพืชและสัตว์ที่อาศัยดินนั้นดำรงชีวิตอยู่ ในแง่ของชนิด จำนวน การแพร่กระจาย การเจริญเติบโต

๔. ปัจจัยด้านการแย่งชิง เป็นการแย่งชิงกันระหว่างสิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกัน หรือต่างชนิดกัน เนื่องจากมีความต้องการปัจจัยพื้นฐานเหมือนกัน แต่มีจำนวนจำกัด หรือมีไม่เพียงพอที่จะทำให้สิ่งมีชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างปกติ เช่น การแย่งชิงน้ำ อาหาร แสงสว่าง ที่อยู่อาศัย เป็นต้น

๕. ปัจจัยด้านแสงสว่าง มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต ส่วนใหญ่เป็นแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ ซึ่งมีความสำคัญต่อระบบนิเวศ เพราะทำให้มีการถ่ายเทวัตถุธาตุต่าง ๆ อิทธิพลของแสงสว่างที่มีต่อสิ่งมีชีวิต เช่น คุณภาพแสงมีผลต่อการงอกของเมล็ด ช่วงแสงมีผลต่อการเจริญเติบโตและการสืบพันธุ์ของพืชหลายชนิด ความเข้มของแสงมีผลต่อการสังเคราะห์แสงของพืช เป็นต้น

๖. ปัจจัยด้านมลภาวะ เป็นปัจจัยที่เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงหรือกำหนดลักษณะของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในระบบนิเวศ การเกิดมลภาวะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศที่ไม่พึงประสงค์ ซึ่งเกิดจากกิจกรรมของมนุษย์เป็นส่วนใหญ่

๗. ปัจจัยด้านไฟป่า มีทั้งผลดีและผลเสียต่อสิ่งมีชีวิต ผลเสียจะเป็นอันตรายโดยตรงต่อสิ่งมีชีวิตทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยและอาหาร สร้างความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เช่น น้ำ ดิน อันจะส่งผลถึงการดำรงชีวิต ส่วนผลดีของไฟป่า คือ ช่วยเพิ่มธาตุอาหารบางชนิดให้พืชช่วยเร่งการงอกของเมล็ดพืชบางชนิด

๘. ปัจจัยด้านความเป็นกรดเป็นด่าง มีความสำคัญต่อกระบวนการหายใจ และระบบการทำงานของเอนไซม์ภายในร่างกาย ซึ่งเป็นตัวการสำคัญมาก เพราะตัวความเป็นกรดหรือด่างเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยก็อาจเป็นอันตรายได้ และยังมีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตของพืชด้วย

๙. ปัจจัยด้านการกินซึ่งกันและกัน เป็นการที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งกินสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เป็นอาหารมีผลต่อการควบคุมจำนวนของสัตว์ในแต่ละระบบนิเวศ เพื่อให้เกิดความสมดุล ระบบนิเวศที่ขาดความสมดุลในเรื่องการกินซึ่งกันและกัน มีผลทำให้เกิดปัญหา เช่น ไร่ข้าวโพดมีตั๊กแตนมากินและทำลายข้าวโพดเสียหาย ถ้าไม่มีสัตว์อื่นมากินตั๊กแตน ก็จะทำให้ตั๊กแตนแพร่พันธุ์ได้รวดเร็วกว่าทำให้สูญเสียความสมดุลทางธรรมชาติ

ดังนั้น การที่ระบบนิเวศแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะเด่นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มีส่วนกำหนดลักษณะของของระบบนิเวศ ทั้งที่เป็นอุณหภูมิและสภาพภูมิอากาศ ระดับน้ำและระดับของความชื้น สภาพของดินและลักษณะทางภูมิศาสตร์หรือคุณภาพของดิน การแย่งชิงปัจจัยการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ภายในระบบนิเวศเดียวกัน ความเข้มข้นและเบาบางของระดับแสงสว่าง นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เป็นภัยคุกคาม ไม่ว่าจะเป็นไฟป่า ความเป็นกรดและเป็นด่าง การกินกันและกัน

เพราะถ้าหากว่ามีกลุ่มผู้บริโภคมากเกินไปก็จะทำให้ขาดสมดุลของประชากร สิ่งมีชีวิตประเภทที่มีกำลังน้อยก็สุ่มเสี่ยงต่อการถูกล่าจนสูญพันธุ์ได้ นอกจากนี้ยังมีมลภาวะที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศแต่ละพื้นที่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดลักษณะของระบบนิเวศ

๒.๒.๕ ปัญหาของระบบนิเวศ

ปัญหาของระบบนิเวศมีผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศตามธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์ ล้วนมีผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งทางตรงและทางอ้อม “ปัญหาของระบบนิเวศเกิดมาจากการใช้น้ำ น้ำท่วม มลภาวะ การใช้ที่ดิน การใช้ป่าไม้ การค้าไม้ การค้าของป่าที่ไม่ใช่ไม้ การทำประมง การแย่งชิงผลประโยชน์และการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย”[๒๐๕] ปัญหาส่วนใหญ่ของระบบนิเวศจึงมาจากการกระทำของมนุษย์ที่มักทำตัวเป็นภัยคุกคามธรรมชาติและยังไม่ช่วยกันดูแลรักษา รวมทั้งไม่มีกระบวนการฟื้นฟูอย่างเป็นระบบและถูกหลักวิชาการ มีการศึกษาวิจัยสภาพปัญหาและกระบวนการแก้ไขปัญหาของระบบนิเวศน้อยมากเมื่อเทียบกับปัญหาที่หนักขึ้นทุกวัน “ระบบนิเวศของโลกเสียหายไปทุกขณะ เพราะการไม่ช่วยกันรักษาระบบนิเวศให้สมดุล ทำให้เกิดความวิปริตแปรปรวนของสภาพแวดล้อมทั้งหลายล้วนเกิดจากผลงานของมนุษย์แทบทั้งสิ้นย่อมแสดงถึงความตกต่ำทางใจของมนุษย์ทวีมากขึ้นเป็นลำดับ”[๒๐๖] ปัญหาของระบบนิเวศปรากฏออกมาในรูปของมลภาวะหรือมลพิษ ดังต่อไปนี้[๒๐๗]

๑. มลพิษทางอากาศ เกิดจากก๊าซหลายชนิด เช่น คาร์บอนมอนอกไซด์ สารไฮโดรคาร์บอนต่าง ๆ รวมทั้งอนุภาคบางชนิดจากไอของตะกั่วของโรงงานอุตสาหกรรมและยวดยานพาหนะ และหมอกควันจากกรณีไฟป่า เป็นต้น

๒. มลพิษทางน้ำ การที่น้ำในแม่น้ำลำคลองปัจจุบันเน่าเสียในแหล่งชุมชน และปัญหาตะกั่วในแหล่งน้ำ มีแนวโน้มมากขึ้น เพราะมนุษย์ได้ทิ้งขยะ สารเคมี ปุ๋ย ซากสัตว์ น้ำสกปรกจากโรงงาน ผงซักฟอก ฯลฯ มนุษย์จึงต้องเผชิญกับน้ำไม่บริสุทธิ์ที่ตนใช้ยังชีพ

---

[๒๐๕] John Dore, **The governance of increasing Mekong regionalism. In Social Challenges for The Mekong Region**, (Bangkok: Mingsarn Kaosa-ard and John DoreAmarin Printing, ๒๐๐๓), p ๘๒.

[๒๐๖] จิตเกษม สิริเดช, “ระบบนิเวศของชุมชน”, **วารสารดอกหญ้า**, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒๕ (พฤศจิกายน ๒๕๓๓): ๑๒๐ - ๑๓๖.

[๒๐๗] พระมหาประพันธ์ สิริปญฺโญ, “วิถีพุทธวิถีรักษาสิ่งแวดล้อม”, **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**, ปีที่ ๘ ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองพุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปี แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (พฤษภาคม ๒๕๕๕): ๓๗๙ - ๓๘๐.

๓. มลพิษทางดิน การที่ดินเกิดภาวะมลพิษมีที่มาจากหลายสาเหตุ เช่น การใช้ปุ๋ยเกินพอดี ตะกอนของเกลือ สารเคมี โดยเฉพาะขยะมูลฝอย ถ้ากองทิ้งไว้จะเกิดการสลายตัว ทำให้เกิดสารอินทรีย์ และอนินทรีย์ พอฝนตกลงมาน้ำก็จะไหลไปบริเวณข้างเคียงสารต่าง ๆ ก็ตามไปด้วย ทำให้บริเวณนั้นมีพิษไปด้วย

๔. มลพิษทางอุณหภูมิ โลกปัจจุบัน อากาศจะแปรปรวนไปจากอดีตมาก เพราะมนุษย์มีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นการเสริมสร้างและทำลายมนุษย์ เช่น ระเบิดไฮโดเจน การถางป่าตัดต้นไม้ หรือความร้อนจากอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ตู้เย็น เครื่องปรับอากาศ เครื่องจักรต่าง ๆ ตลอดจนความร้อนจากดวงอาทิตย์ เป็นต้น

ปัญหาของระบบนิเวศมีผลกระทบต่อโลกและสิ่งมีชีวิตทุกชนิด “ในแหล่งที่อยู่อาศัยถ้าสภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงผลกระทบก็จะมาสู่มนุษย์ทั้งในการดำเนินชีวิตแต่ละวันและทั้งการเกิดโรคภัยไข้เจ็บอีกด้วย”[๒๐๘] มนุษย์ได้รับผลกระทบจากระบบนิเวศ อันเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์เอง “ในประเทศไทยมีพื้นที่ ๓๒๑ ล้านไร่ มีพื้นที่ทำเกษตร ๑๕๐ ล้านไร่ พื้นที่ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๗.๘ ล้านไร่ และยังมีปัญหามลภาวะดินเสื่อมโทรมในพื้นที่ชุ่มน้ำ สารพิษตกค้างในดิน พื้นดินทรุดเพราะสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้จำนวนมาก ใช้สารเคมีทำให้สารพิษตกค้าง การบุกรุกป่าไม้ ซึ่งเกิดจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์”[๒๐๙]

ดังนั้น ปัญหาของระบบนิเวศจึงเป็นปัญหาของมนุษย์ด้วย เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ปัญหาของระบบนิเวศเกิดขึ้น ๒ ส่วน คือ ปัญหาที่เกิดตามกระบวนการทางธรรมชาติ และปัญหาที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม มีผลให้เกิดมลภาวะตามมามากมายที่ส่งผลต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมเช่นเดียวกัน คือ ๑) มลภาวะทางน้ำ เช่น การปล่อยของเสียลงในแม่น้ำ หรือการระบายสิ่งของปฏิกูลลงในทะเล ทำให้ระบบนิเวศทางน้ำเสียสมดุล ซึ่งจะกระทบต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในน้ำด้วย ๒) มลภาวะทางดิน เช่น ดินเสื่อมคุณภาพ มีสารพิษตกค้างในดิน แร่ธาตุในดินที่มีประโยชน์ต่อพืชเสื่อมโทรม ดินทรุดหรือแผ่นดินไหว เป็นต้น ๓) มลภาวะทางอุณหภูมิ ทำให้อุณหภูมิแปรปรวน เช่น หนาวจัด ร้อนจัด สภาวะเรือนกระจก เป็นต้น ๔) มลภาวะทางอากาศ เช่น การปล่อยก๊าซหรือควันพิษขึ้นบนชั้นบรรยากาศ เป็นต้น ซึ่งจะทำให้มีผลกระทบต่อฤดูกาล การประกอบอาชีพ วิถีชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิต

---

[๒๐๘] กรมป่าไม่, **การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.yala.ac.th [๑๕ มกราคม ๒๕๖๗].

[๒๐๙] ประพันธ์ ศุภษร, **วินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒๑.

๒.๒.๖ องค์ประกอบของการจัดระบบนิเวศ

การจัดการระบบนิเวศเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กัน ทั้งการดูแล รักษา อนุรักษ์ และการฟื้นฟูส่วนที่เสื่อมโทรมการจัดการระบบนิเวศเป็นการจัดการที่มีการกำหนดจุดมุ่งหมายที่แน่นอนเป็นแรงผลักดัน ดำเนินการจัดการโดยอาศัยนโยบาย วิธีการ และการปฏิบัติ ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนได้ โดยอ้างอิงกระบวนการติดตามตรวจสอบและการวิจัยที่มีพื้นฐานอยู่บนความรู้ความเข้าใจอย่างดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ของการปฏิสัมพันธ์และกระบวนการทางนิเวศวิทยาที่ยั่งยืนของโครงสร้างและการทำหน้าที่ของระบบนิเวศ

องค์ประกอบของการจัดการระบบนิเวศการจัดระบบนิเวศที่แท้จริงจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. มีคุณค่าพื้นฐานตั้งอยู่บนความยั่งยืน การจัดการระบบนิเวศจะต้องมีข้อกำหนดหลักที่ความยั่งยืนซึ่งข้ามช่วงอายุขัยของมนุษย์ แทนที่จะเป็นเพียงสิ่งที่คิดขึ้นมาภายหลัง การจัดระบบนิเวศจะต้องดำเนินต่อไปในทิศทางที่จะไม่ปฏิเสธโอกาสและทรัพยากรที่คนรุ่นต่อ ๆ ไปจะได้รับ

๒. จุดมุ่งหมาย การจัดการระบบนิเวศเป็นการประยุกต์จุดมุ่งหมายของหลักการใช้ประโยชน์อย่างเร่งรัด โดยที่จุดมุ่งหมายจะต้องไม่เน้นไปที่ผลผลิตและบริการที่จะได้รับแต่เพียงด้านเดียวแต่จะต้องเน้นอย่างเด่นชัดไปที่สถานะในอนาคตที่พึงประสงค์และพฤติกรรมในอนาคตที่พึงประสงค์ขององค์ประกอบและการทำหน้าที่ของระบบนิเวศซึ่งมีความจำเป็นต่อความยั่งยืน ยิ่งไปกว่านั้น จุดมุ่งหมายที่กำหนดขึ้นนั้นจะต้องสามารถวัดและติดตามตรวจสอบได้

๓. การจัดระบบนิเวศต้องมีฐานความเป็นเหตุผล ความรู้ความเข้าใจทางนิเวศวิทยาที่ทุกลำดับขั้นของการจัดองค์กรทางนิเวศวิทยา

๔. ความสลับซับซ้อนและความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน การจัดระบบนิเวศจำเป็นต้องตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่า ความหลากหลายทางชีวภาพและความสลับซับซ้อนของโครงสร้าง ทำให้ระบบนิเวศมีความต้านทานต่อการรบกวน และทำให้มีทรัพยากรทางพันธุกรรมที่จำเป็นต่อการปรับตัวเพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว และวิวัฒนาการ

๕. คุณลักษณะพลวัตของระบบนิเวศ การเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการเป็นความปกติที่เกี่ยวข้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความยั่งยืนของระบบนิเวศ ดังนั้น การจัดการระบบนิเวศจะต้องหลีกเลี่ยงการพยายามที่จะแช่แข็งระบบนิเวศให้ดำรงอยู่ที่สถานะหนึ่งหรือองค์ประกอบหนึ่งๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความเป็นจริงในทางนิเวศวิทยา

๖. บริบทและมาตรา ระบบนิเวศมีการทำหน้าที่ในมาตราพื้นที่และเวลาที่กว้างมากขณะที่พฤติกรรมของระบบที่บริเวณหนึ่งบริเวณใดซึ่งได้รับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะมีการจัดการที่มีมาตราที่เหมาะสมหรือกรอบกำหนดของเวลาเพียงประการเดียว

๗. มนุษย์เป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศ การจัดระบบนิเวศจะต้องให้ความสำคัญต่อบทบาทของมนุษย์ที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายในการจัดการที่ยั่งยืน การจัดระบบนิเวศที่เหมาะสมมีความจำเป็น แต่ไม่เพียงพอที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาเพิ่มประชากรของมนุษย์ วิถีชีวิต ความยากจน ทัศนคติ ระบบคุณค่า และจริยธรรมสิ่งแวดล้อมของสังคมมนุษย์ เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนที่แท้จริง

๘. ความสามารถการปรับตัวและการประเมิน การจัดการระบบนิเวศจำเป็นต้องยอมรับขีดจำกัดพื้นฐานที่ว่า ความรู้ความเข้าใจและกระบวนทัศน์ที่เกี่ยวกับโครงสร้างและการทำหน้าที่ของระบบนิเวศในปัจจุบันยังไม่สมบูรณ์และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ในอนาคต

Stanford and Poole ได้เสนอหลักการทั่วไปเพื่อใช้เป็นแกนกลางที่เชื่อมโยงวิทยาศาสตร์ และกระบวนการทางสังคมให้เข้ากับวัตถุประสงค์ที่หลากหลายของการจัดการทรัพยากรในบริบทของระบบนิเวศ ๗ ขั้นตอน[๒๑๐] ดังนี้

๑. ตรวจสอบและสังเคราะห์ฐานข้อมูลที่มีอยู่

๒. กำหนดระบบนิเวศโดยอาศัยพื้นฐานความรู้ความเข้าใจที่ดีที่สุดเท่าที่มีอยู่ในขณะนั้น

๓. จัดจำแนกจุดมุ่งหมายโดยมีพื้นฐานอยู่บนการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์และระบบคุณค่าของสังคม

๔. การพัฒนากลยุทธ์การจัดการที่ได้รับการวิเคราะห์ ตรวจสอบอย่างรอบคอบแล้ว

๕. ประยุกต์ใช้แผนการจัดการที่ได้ผ่านกระบวนการวิเคราะห์มาแล้ว

๖. ดำเนินการวิจัย ทั้งการวิจัยพื้นฐานและการติดตามตรวจสอบ เพื่อลดความไม่แน่นอนและความเสี่ยงของการจัดการลง และเพื่อประเมินผลการจัดการว่าบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่

๗. กลับไปขั้นตอนที่ ๑ เพื่อให้การจัดการระบบนิเวศสอดคล้องกับพลวัตของระบบนิเวศและวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ ซึ่งดำเนินไปอยู่ตลอดเวลา

---

[๒๑๐] Stanford and Poole, **Environmental and social lmpact Asseeement**, (New York: John Wiley & sons, ๑๙๙๖), p ๖๒.

สรุปได้ว่า การจัดการระบบนิเวศที่ดีจะต้องมีการวางแผนการอย่างเหมาะสม เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ของระบบนิเวศ โดยมีกระบวนการดังต่อไปนี้

๑. การวิเคราะห์ระบบนิเวศของพื้นที่ตามข้อเท็จจริง เมื่อจะจัดการระบบนิเวศในพื้นที่ใดก็ควรศึกษาและวิเคราะห์ระบบนิเวศในพื้นที่นั้นตามสภาพความเป็นจริง เพื่อให้สามารถกำหนดปัญหาและแสวงหาแนวทางการจัดการได้อย่างเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เพราะระบบนิเวศแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน

๒. กำหนดขอบเขต/ขนาดของพื้นที่/สภาพพื้นที่ ระบบนิเวศที่จะจัดการมีขนาดของพื้นที่กว้างเพียงใด มีอาณาบริเวณและอาณาเขตติดกับพื้นที่ใด และพื้นที่โดยรอบมีสภาพเป็นอย่างไร หากสามารถกำหนดขอบเขตพื้นที่ได้ชัดเจนก็จะทำให้ง่ายต่อการวิเคราะห์สภาพและกำหนดเครื่องมือรวมทั้งกระบวนการจัดการได้อย่างเหมาะสม

๓. ศึกษาลักษณะโครงสร้าง และองค□ประกอบของระบบนิเวศในพื้นที่ เมื่อทราบอาณาบริเวณแล้วก็ศึกษาโครงสร้างของระบบนิเวศ และองค์ประกอบของระบบนิเวศว่า ส่วนใดที่ยังมีสภาพดีอยู่ ส่วนใดที่มีสภาพเสื่อมโทรม โดยการจัดทำบันทึกและสถิติเอาไว้อย่างชัดเจน กระบวนการนี้ใช้วิธีการสำรวจอย่างละเอียด

๔. ศึกษาระดับการทำหน้าที่ของระบบนิเวศและกลไกของระบบนิเวศ หลังจากศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบแล้ว นำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์สมรรถภาพการทำหน้าที่ของกลไกต่าง ๆ ที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน และศึกษากลไกความสัมพันธ์ของระบบนิเวศ ทำให้ทราบว่ากลไกส่วนใดทำหน้าที่ได้ปกติ และกลไกใดเสื่อมโทรม

๖. วิเคราะห์ลักษณะเด่น-ด้อยของระบบนิเวศ ศึกษาข้อมูลแล้วนำมาวิเคราะห์ว่าระบบนิเวศชนิดใดมีลักษณะเด่น ระบบนิเวศใดมีลักษณะด้อย ทำให้ทราบว่าควรรักษาและอนุรักษ์ส่วนใดและส่วนใดควรได้รับการฟื้นฟู และจะใช้เครื่องมือและกระบวนการใดจึงจะเหมาะสม

๗. กำหนดสภาพปัญหา-เฉพาะหน้า-เร่งด่วน เมื่อเข้าใจลักษณะเด่นและลักษณะด้อยแล้วก็ทำให้สามารถเข้าใจสภาพปัญหาที่แท้จริงของระบบนิเวศในแต่ละพื้นที่ได้ แล้วจึงกำหนดแนวทางแก้ปัญหาต่อไป โดยการวิเคราะห์ว่าปัญหาใดเป็นปัญหาเฉพาะหน้าหรือปัญหาเร่งด่วน ปัญหาใดควรได้รับการแก้ไขในระยะยาว และวิเคราะห์แนวโน้มที่จะเกิดปัญหาในอนาคตเพื่อที่จะหาวิธีการป้องกันปัญหาต่อไป

๘. ศึกษาผลกระทบต□อระบบนิเวศและชุมชนในท□องถิ่นที่อาศัย นอกจากศึกษาข้อมูลของระบบนิเวศแล้ว ยังจำเป็นจะต้องศึกษาข้อมูลด้านนิเวศทางสังคมด้วย เพราะจะทำให้รู้ว่าชุมชนรอบข้างได้รับผลกระทบจากระบบนิเวศด้านใดบ้าง เพราะว่าคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่ต้องอยู่ร่วมกับ

ระบบนิเวศ มีส่วนได้ส่วนเสียกับระบบนิเวศทั้งทางตรงและทางอ้อม มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศอยู่เสมอ และคนในท้องถิ่นยังมีการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการหรืออยู่ร่วมกับระบบนิเวศได้อย่างยั่งยืน เพียงแต่เขาอาจขาดเวทีในการแสดงความคิดเห็น

๙. ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม ใช้กระบวนการทางด้านบุคคลแบบมีส่วนร่วม ประกอบไปด้วยกลุ่มคนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับระบบนิเวศ กลุ่มคนที่กำหนดนโยบาย นักวิชาการ กลุ่มผู้ปฏิบัติ ชุมชนใกล้เคียง รวมทั้งกลุ่มพระสงฆ์ที่มีบทบาทและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณแก่สังคม เพื่อที่จะนำองค์ความรู้ทั้งวิชาการ ความรู้ทางศาสนา และความรู้จากประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติมาบูรณาการจัดการระบบนิเวศอย่างเป็นระบบ โดยจำเป็นจะต้องจัดการกับระดับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องด้วย “การจัดการอย่างมีส่วนร่วม (Joint Management) ควบคู□ไปกับการจัดการเชิงระบบนิเวศ (Ecosystem Management) ซึ่งเป็นกระบวนการทำงานที่เปิดโอกาสให□ประชาชนหรือชุมชนท□องถิ่นหรือภาคีอื่นใดเข้ามามีส่วนในกระบวนการร่วมคิดวิเคราะห์วางแผนหรือดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายทั้งในด้านการอนุรักษ์ความต□องการใช□ประโยชน์ของชุมชนตลอดจนผู้มีส□วนได้ส□วนเสียอื่น ๆ อย่างเป็นธรรมและสมดุล”[๒๑๑]

๑๐. จัดการกับปัจจัยที่เกี่ยวข้อง โดยปัจจัยที่เกี่ยวข้องมี ๓ ประการ คือ ปัจจัยทางกายภาพ ปัจจัยทางชีวภาพ ปัจจัยทางสังคม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้มีอยู่ในทุกระบบนิเวศ และยังจำเป็นต้องศึกษาปัจจัยเอื้อต่อระบบนิเวศด้วย เช่น ปัจจัยที่เอื้อต่อระบบนิเวศดินว่ามีความชุ่มชื้นและมีธาตุอาหารที่จำเป็นต่อพืชเหมาะสมหรือไม่ หรือปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ เป็นต้น

๑๑. การกำหนดเครื่องมือ โดยทั่วไปแล้วเครื่องมือที่นำมาใช้เริ่มตั้งแต่การกำหนดนโยบาย นำนโยบายมากำหนดแผนงาน ซึ่งจะต้องมีทั้งสภาพบังคับที่มีบทลงโทษ (กฎหมาย) และกฎเกณฑ์ทางสังคม (จารีต ประเพณี วิถีชีวิตและวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย) ความร่วมมือทางสังคม บุคลากร โดยมีหน่วยงาน/องค์กรรับผิดชอบ ที่สำคัญคือการกำหนดงบประมาณและใช้อย่างโปร่งใส เพื่อให้เกิดความไว้วางใจกับผู้ที่ร่วมกิจกรรมจัดการระบบนิเวศ

๑๒. นำข้อมูลมาวางแผนการ นำข้อมูลทั้งหมดมาออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับเครื่องมือและกลุ่มคนกำหนดแผนการดำเนินงานจัดการระบบนิเวศทั้งระยะสั้นและระยะยาว ออกแบบโครงการและสร้างกิจกรรมมารองรับแผนงาน

---

[๒๑๑] ทวีหนูทอง, **แนวทางการวางแผนการจัดการเชิงระบบนิเวศ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://web๓.dnp.go. th /wildlifenew/downloads/๒๐Ecology.pdf [๑๓ มกราคม ๒๕๖๗].

๑๓. ดำเนินตามแผนงาน เมื่อจัดทำแผนงานแล้วก็ดำเนินการตามแผนงานทั้งระยะสั้นและระยะยาว รวมทั้งการเก็บบันทึกข้อมูลเพื่อประเมินความเสี่ยงและเพื่อแก้ปัญหาในส่วนที่อยู่นอกเหนือความคาดหมาย เพราะว่าระบบนิเวศมีลักษณะเป็นพลวัต

๑๔. ตรวจสอบและประเมินผล

๑๕. เผยแพร่องค์ความรู้/สร้างเครือข่าย หลังจากดำเนินงานแล้วมีการประเมินผลและตรวจสอบแก้ไขกระบวนการดำเนินการ แล้วจัดทำเป็นฐานความรู้เพื่อเผยแพร่ให้กับหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง สถาบันการศึกษา ผู้สนใจทั่วไป และทำความเข้าใจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นด้วย เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้และให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการจัดการระบบนิเวศอย่างยั่งยืนและสร้างเครือข่ายต่อไป

ดังนั้น การจัดการระบบนิเวศจึงเป็นการสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ของระบบนิเวศในรูปของปรสิตที่มีการพึ่งพาอาศัยกันแบ่งระบบนิเวศตามลักษณะออกเป็น ๒ ประเภท คือ ระบบนิเวศทางกายภาพและระบบนิเวศทางชีวภาพ หรือสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต แต่เมื่อแบ่งตามสภาพเป็น ๒ ประเภท คือ ระบบนิเวศที่เป็นไปตามธรรมชาติและระบบนิเวศที่มนุษย์สร้างขึ้น

ระบบนิเวศมีองค์ประกอบ ๒ ส่วน คือ ๑) ส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ กลุ่มอนินทรีย์วัตถุ กลุ่มอินทรีย์วัตถุ และกลุ่มที่เป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ๒) องค์ประกอบที่มีชีวิต ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิต กลุ่มผู้บริโภค และกลุ่มผู้ย่อยสลาย โดยปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดลักษณะของระบบนิเวศ ทำให้เกิดลักษณะเด่นของระบบนิเวศแต่ละพื้นที่ ได้แก่ อุณหภูมิ น้ำและความชื้น ปัจจัยด้านดิน การแย่งชิง แสงสว่าง มลภาวะ ไฟป่า ความเป็นกรดหรือด่าง การกินกัน และการย่อยสลาย ส่วนปัญหาของระบบนิเวศเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ภูมิประเทศ การปรับตัวการสูญเสียความสมดุลระหว่าผู้ผลิตกับผู้บริโภค ปัญหาสำคัญคือการบุกรุกทำลายหรือไล่ล่าของมนุษย์ เพื่อหวังผลประโยชน์จากระบบนิเวศ ก่อให้เกิดปัญหาทางน้ำ ดิน อากาศ อุณหภูมิ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อมนุษย์ด้วย เพราะมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ

กระบวนการจัดการระบบนิเวศจะต้องเริ่มจากการวิเคราะห์ระบบนิเวศของพื้นที่ตามข้อเท็จจริง จากนั้นก็กำหนดขอบเขต/ขนาดของพื้นที่/สภาพพื้นที่ ศึกษาลักษณะโครงสร้างและองค□ประกอบของระบบนิเวศในพื้นที่ ศึกษาประสิทธิภาพในการทำหน้าที่ของระบบนิเวศและกลไกอื่นๆ ของระบบนิเวศ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ลักษณะเด่น-ด้อยของระบบนิเวศ และกำหนดสภาพปัญหาของระบบนิเวศ ทั้งปัญหาที่ควรได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนหรือปัญหาในระยะยาว รวมทั้งการศึกษาผลกระทบต□อระบบนิเวศและชุมชนในท□องถิ่นที่อาศัยระบบนิเวศในรูปแบบต่างๆ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการ

ป้องกัน ส่งเสริม และอนุรักษ์ การกำหนดเครื่องมือและกิจกรรมที่เหมาะสมเพื่อวางแผนตามขั้นตอนและการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล และการเผยแพร่หรือแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในการจัดการระบบนิเวศอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

๒.๓ แนวคิดนิเวศวิถีพุทธ

ประเด็นปัญหาทางสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยา มีมิติทางด้านจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น การแก้ไขปัญหาดังกล่าว เป็นการนำคำสอนทางพระพุทธศาสนามาปฏิบัติ เป็นการสร้างแรงบันดาลใจจากความศรัทธาที่นำมาซึ่งทางออกของปัญหาโดยการนำมิติทางจิตวิญญาณ หรือศาสนามาเชื่อมโยงกับมุมมองทางด้านนิเวศวิทยา

๒.๓.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับระบบนิเวศ

ระบบนิเวศมีความสัมพันธ์กันทั้งระบบ ทุกหน่วยที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกันก็มีความสัมพันธ์กัน จึงไม่มีหน่วยใดเป็นอิสระจากสิ่งอื่น พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศทั้งในฐานะหลักพระธรรมวินัยและแนวทางการปฏิบัติ พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศวิทยาหลากรูปแบบ ทั้งความสัมพันธ์ทางตรงและความสัมพันธ์ทางอ้อม ซึ่งสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องกับการอนุรักษ์และเกื้อกูลต่อธรรมชาติหลายรูปแบบ[๒๑๒] พระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยม เพราะถือว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อธรรมชาติไว้ดังนี้[๒๑๓]

๑. พระพุทธศาสนามองธรรมชาติเป็นที่รื่นรมย์ สอนให้มองเห็นและชื่นชมความงามตามธรรมชาติ และมีความสุขตามธรรมชาติ

๒. มองสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกันกับตน มีความเกิดแก่เจ็บ ตาย เหมือนกัน จำต้องมีความเมตตาต่อกัน

๓. มองธรรมชาติว่ามีความสัมพันธ์กับการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าและเอื้อต่อการพัฒนาตนของมนุษย์ เช่น ความวิเวกช่วยโน้มน้าวจิตใจให้สงบ

---

[๒๑๒] ประพันธ์ ศุภษร, **พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๖.

[๒๑๓] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

เป็นสมาธิ ภาพของสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติเกื้อหนุนให้ปัญญามองเห็นความจริงของโลกและชีวิต

พระพุทธศาสนามองว่ามนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันอย่างกลมกลืน เมื่อมองในภาพรวมก็จะเห็นว่ามนุษย์เป็นองค์ประกอบของสิ่งอื่นในระบบนิเวศเดียวกัน เป็นไปตามกฎธรรมชาติในลักษณะเดียวกัน มีความเป็นพลวัตลักษณะเดียวกัน มนุษย์ใช้ธรรมชาติเป็นที่อยู่และที่พักผ่อนหย่อนใจ ใช้สิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติมาสังเคราะห์เป็นปัจจัยการดำรงชีพและปัจจัยใช้สอย ใช้องค์ความรู้ในธรรมชาติมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ และยังใช้ธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ด้วย พระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศหลากหลายรูปแบบดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับระบบนิเวศในรูปของวิถีชีวิต

หลักธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ไม่เบียดเบียนระบบนิเวศ และพระพุทธเจ้าทรงตำหนิการกระทำที่เป็นอุปสรรคต่อระบบนิเวศ เมื่อทรงตำหนิแล้วก็ทรงแสดงธรรมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงชักชวนให้ฆ่าสัตว์รูปใดชักชวนพึงปรับอาบัติตามธรรม ภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงใช้หนังโครูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฎภิกษุทั้งหลายหนังอะไรก็ตามภิกษุไม่พึงใช้รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฎ[๒๑๔] พระธรรมวินัยเป็นตัวกำหนดลักษณะวิถีชีวิตของชาวพุทธ จนทำให้ชาวพุทธมีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติ มองธรรมชาติด้วยความเมตตา มองธรรมชาติเป็นกัลยาณมิตร และมองธรรมชาติเป็นเสมือนผู้มีพระคุณ เราจึงมีหน้าที่กตัญญูต่อธรรมชาติ

ในคิริมานันทสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงวิถีชีวิตที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ สาเหตุของการเจ็บป่วยมีส่วนสำคัญมาจากระบบนิเวศ ดังต่อไปนี้[๒๑๕]

อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน

อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน

อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน

อาพาธมีไข้สันนิบาต

อาพาธอันเกิดแต่ฤดูแปรปรวน

---

[๒๑๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๕/๒๙-๓๐.

[๒๑๕] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๑.

อาพาธอันเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ

อาพาธอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง

อาพาธอันเกิดแต่วิบากกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ

นอกจากนี้ยังพบว่าวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาโรคของพระพุทธศาสนา โดยมีการนำพืชสมุนไพรมาปรุงเป็นยารักษาโรค ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้[๒๑๖]

มูลเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้รากเป็นยา ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตพิด ข่า แฝก แห้วหมู

กสาวเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้น้ำฝาดเป็นยา ได้แก่ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดมูกมัน น้ำฝาดกระดอม น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ดน้ำฝาดพญามือเหล็ก น้ำฝาดกระถินพิมาน

ปัณณเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้ใบเป็นยา ได้แก่ ใบสะเดา ใบมูกมัน ใบกระดอม ใบขี้กา ใบกะเพรา ใบแม้งลัก ใบฝ้าย

ผลเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้ผลเป็นยา ได้แก่ ลูกพิลังกาสา ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลแห่งโกศ

ชตุเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้ยางเป็นยา ได้แก่ ยางอันไหลออกจากต้นหิงคุยางที่เคี่ยวจากก้านและใบแห่งต้นหิงคุยางที่เคี่ยวจากใบแห่งต้นหิงคุหรือเจือด้วยของอย่างอื่นยางอันไหลออกจากยอดไม้ตกะ ยางอันไหลออกจากใบแห่งต้นตกะยางที่เคี่ยวจากใบหรือไหลออกจากก้าน เครื่องยาที่จะบดผสมกับยาตา ได้แก่ ไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉียง แห้วหมู

๒. พระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับระบบนิเวศในรูปของพัฒนาจิต

พระพุทธศาสนาใช้ระบบนิเวศเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างปัจจัยเอื้อต่อการพัฒนาจิตใจ “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า”[๒๑๗]ในวนปัตถสูตร[๒๑๘]พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะของป่าที่มีผลต่อการพัฒนาจิตใจ ๔ ลักษณะดังต่อไปนี้

---

[๒๑๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๖๔.

[๒๑๗] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

[๒๑๘] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๒/๒๐๕-๒๐๖.

๑. ป่าชัฏที่อยู่แล้ว จิตไม่สงบ ไม่บรรลุธรรมวิเศษอะไร ปัจจัย ๔ ก็หายาก ภิกษุไม่ควรอยู่ในป่าชนิดนั้นควรหลีกไปเสีย

๒. ป่าชัฏที่อยู่แล้ว จิตไม่สงบ ไม่บรรลุธรรมวิเศษอะไร ปัจจัย ๔ แม้จะหาได้ไม่ยาก ภิกษุไม่ควรอยู่ในป่าชนิดนั้น ควรหลีกไปเสีย

๓. ป่าชัฏที่อยู่แล้ว จิตสงบได้บรรลุธรรมวิเศษด้วย ปัจจัย ๔ แม้จะหาได้ยาก ภิกษุก็ควรอยู่ในป่าชนิดนั้นไม่ควรหลีกไปเสีย

๔. ป่าชัฏที่อยู่แล้ว จิตสงบ ได้บรรลุธรรมวิเศษด้วย ปัจจัย ๔ ก็หาได้ไม่ยาก ภิกษุควรอยู่ในป่าชนิดนั้น ไม่ควรหลีกไปเสีย

๓. พระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับระบบนิเวศในรูปของการพึ่งพาปัจจัยดำรงชีพ

พระพุทธศาสนาสอนให้พึ่งพาระบบนิเวศด้วยการเสพบริโภค มีความตระหนักถึงคุณค่าของระบบนิเวศ ได้รับประโยชน์จากระบบนิเวศในรูปของปัจจัยดำรงชีพ ดูก่อนพราหมณ์ ท่านไม่พึงมีความเห็นอย่างนั้นเลยเราเห็นประโยชน์ ๒ ประการ จึงเสพเสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ๑) เห็นความอยู่เป็นสุขทันตาเห็นของตน ๒) อนุเคราะห์แก่ผู้ที่ตามมาอยู่ภายหลัง จะได้มีกำลังใจปฏิบัติในการเสพเสนาสนะป่าอันเงียบสงัด[๒๑๙] หลักปฏิบัติในการอยู่ป่าของพระภิกษุ ซึ่งถือเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นวิถีชีวิตของพระภิกษุ การบริโภคปัจจัย ๔ อย่างไม่ฟุ่มเฟือย รวมทั้งการตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร ซึ่งแสดงออกในรูปของวิถีชีวิตของพระภิกษุกับการพึ่งพาระบบนิเวศ ดังนี้

นิสสัย คือ ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต พระพุทธเจ้าทรงชี้แนะไว้ว่า เมื่อพระอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่กุลบุตรเสร็จใหม่ ๆ พึงบอกนิสสัย เพื่อให้รู้แนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ดังพุทธานุญาตเกี่ยวกับนิสสัยดังนี้[๒๒๐]

๑) บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวอันหาได้มาด้วยกำลังแห่งปลีแข้ง บิณฑบาต เธอผู้ที่ได้รับการบรรพชา-อุปสมบทแล้ว พึงทำความอุตสาหะในการบิณฑบาตตลอดชีวิตของการบวช

๒) บรรพชาอาศัยบังสุกุลจีวร การนุ่งห่มผ้าบังสุกุล เธอพึงทำความอุตสาหะในการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลจีวรนั้นตลอดชีวิต อดิเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน ผ้าแกมกันเป็นเพียงส่วนที่เสริมเข้ามาเท่านั้น เพราะสมัยพุทธกาลผ้าบังสุกุลจีวรหายากและผู้มีศรัทธาจะถวายผ้าจีวรสำเร็จที่เรียกว่าคหบดีจีวรยังไม่มี ต่อมาหมอชีวกโกมารภัจจ์ได้กราบทูลขอพรจาก

---

[๒๑๙] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๕/๔๓.

[๒๒๐] วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

พระพุทธเจ้าขอให้พระสงฆ์สามารถรับคหบดีจีวรจากผู้มีศรัทธาถวาย พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต นับแต่นั้นมาพระสงฆ์จึงสามารถรับผ้าไตรจีวรที่ทายกผู้มีศรัทธาถวายได้

๓) บรรพชาอาศัยโคนต้นไม้เป็นเสนาสนะ ที่อยู่อาศัยเธอพึงทำความอุตสาหะในการอยู่โคนต้นไม้เป็นเสนาสนะตลอดชีวิต อดิเรกลาภคือวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำเป็นเพียงส่วนที่เสริมเข้ามาเท่านั้น

๔) บรรพชาอาศัยน้ำมูตรเน่าเป็นยา เภสัชเธอพึงทำความอุตสาหะในการอาศัยน้ำมูตรเน่าเป็นยานั้นตลอดชีวิต อดิเรกลาภ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเป็นเพียงส่วนที่เสริมเข้ามาเท่านั้น

ดังนั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุดำรงชีพตามแนวทางนิสสัย ๔ เพราะเป็นวิถีทางที่ไม่เบียดเบียนระบบนิเวศ ทั้งยังทำให้เกิดความสัมพันธ์กับระบบนิเวศแบบพึงพาโดยอาหารที่ใช้เลี้ยงชีพก็ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ แต่อาศัยศรัทธาจากชาวบ้านเป็นผู้ถวายอาหารบิณฑบาต ส่วนเครื่องนุ่งห่มก็อิงอาศัยผ้าห่อศพที่เขาทิ้งแล้ว นำมาทำความสะอาด ตัดเย็บให้เป็นรูปแล้วนำไปย้อมโดยอาศัยสีตามธรรมชาติ เช่น เปลือกไม้ แก่นไม้ หรือดอกไม้บางชนิด เป็นต้น ส่วนที่อยู่อาศัยก็พึ่งพาระบบนิเวศป่าไม้และถ้ำ แม้ภายหลังพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สร้างเสนาสนะเป็นที่อยู่ได้ แต่ก็ไม่ส่งเสริมให้ตัดไม้ทำลายป่าหรือเบียดเบียนถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์อื่น และยารักษาโรคก็อาศัยสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวมากที่สุด หรือหากจำเป็นต้องใช้ปัจจัยทางธรรมชาติก็ใช้อย่างประหยัด

๔. พระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับระบบนิเวศในรูปของความเชื่อและประเพณี

พระพุทธศาสนานำความเชื่อเรื่องการสั่งสมบุญว่ามีความสอดคล้องกับการสร้างปัจจัยเอื้อต่อระบบนิเวศ การส่งเสริมระบบนิเวศทางสังคมและระบบนิเวศทางธรรมชาติเป็นการกระทำความดีอีกรูปแบบหนึ่ง “บุญย่อมเจริญทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อแก่ชนเหล่าใดที่ปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์ ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้นทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน”[๒๒๑] การกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะถือว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับระบบนิเวศอีกรูปแบบหนึ่ง เพราะว่าระบบนิเวศเป็นสมบัติส่วนกลางของโลก “หากบุคคลทำลายสระน้ำ บ่อน้ำ สวน ศาลาน้ำ หรือสะพานย่อมเกิดเป็นเปรต เปลือยกาย และน่าเกลียดน่าชัง ดุจเดียวกับเศรษฐีธนบาล”[๒๒๒] การอุทิศตนสร้างหรือรักษาสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ถือว่าเป็นบุญ

---

[๒๒๑] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

[๒๒๒] ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๓๔-๒๓๕/๒๐๕.

ส่วนการกระทำที่กระทบต่อสาธารณสมบัติถือเป็นบาป ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ บาป นรก สวรรค์ ความดี ความชั่ว จึงเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่ทำให้การดำรงชีพของชาวพุทธเป็นไปด้วยความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ

นอกจากนี้แล้วยังพบว่าพระพุทธศาสนายังมีอิทธิพลต่อความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของชาวพุทธ จนเป็นแรงผลักดันให้ปฏิบัติตัวไม่เป็นอุปสรรคต่อระบบนิเวศและยังดูแล รักษา ส่งเสริม อนุรักษ์ ฟื้นฟูระบบนิเวศผ่านทางกิจกรรมทางด้านความเชื่อและวัฒนธรรม รวมทั้งส่งผ่านองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศจากรุ่นสู่รุ่น

ลัดดา หงสุรพันธุ์[๒๒๓] ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าวัฒนธรรม ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อและวัฒนธรรม มีประเด็นสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

๑. ป่าปู่ตา (แต่ละท้องถิ่นอาจเรียกต่างกัน เช่น ดอนปู่ตา หรือดงปู่ตา หรือดวงปู่ตา) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นที่พำนักอาศัยของผีบรรพชน โดยมีการสร้างเรือนหรือศาล (ตูบ) ให้หนึ่งหรือสองหลังอยู่ในทิศทางที่ต่างกันตามความเหมาะสม โดยทั่วไปนิยมให้อยู่ด้านทิศตะวันออกของชุมชน และมีลักษณะเป็นเนินสูง โนน โคก หรือดิน ซึ่งน้ำท่วมไม่ถึง มีสภาพเป็นป่าทึบ ร่มครึ้ม มีสัตว์ป่าชุกชุมหลากหลายพันธุ์ มีบรรยากาศน่าสะพรึงกลัว ทั้งเสียงร้องของสัตว์ คลุกเคล้าไปกับเสียงเสียดสีของต้นไม้และเครือเถาวัลย์ ซึ่งทำให้อาณาเขตปู่ตา ดอนปู่ตา หรือดงปู่ตา หรือดวงปู่ตา ดูขลังและศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปรบกวนระบบนิเวศป่าและสัตว์ป่าในอาณาบริเวณป่าปู่ตา

๒. ป่าช้า เป็นพื้นที่ที่ชุมชนใช้เป็นสถานที่เผาหรือฝังศพคนตาย และได้กำหนดเป็นเขตหวงห้ามเข้าไปกล้ำกลาย ยกเว้นได้รับความเห็นชอบจากชุมชน ดังนั้น ป่าที่อยู่บริเวณนี้จะไม่มีใครกล้านำสิ่งของจากป่าช้าไปใช้ หรือบริโภคในครัวเรือนเป็นอันขาดเพราะทุกสิ่งทุกอย่างในป่าช้า คือ ของผีบรรพชน ด้วยความเคารพยำเกรงไม่ลบหลู่ หลายคนไม่กล้าแม้แต่จะย่างกรายเข้าไปแต่ในด้านการใช้ประโยชน์ต่อส่วนรวม ได้แก่ การตัดไม้บางต้นในป่าช้ามาทำศาลาวัด เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบายหรือภูมิปัญญาอย่างหนึ่งที่จะรักษาป่าไว้ให้ยั่งยืนเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ดี และเป็นพื้นที่สีเขียวที่สำคัญของชุมชน

๓. ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นพร้อมกับการตั้งชุมชน เพื่อใช้สำหรับการเลี้ยงปศุสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็นต้น เป็นป่าที่ชาวบ้านกันขอบเขตไว้สำหรับใช้ประโยชน์ในการเลี้ยง

---

[๒๒๓] ลัดดา หงสุรพันธุ์, “รูปแบบที่เหมาะสมของการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาป่าวัฒนธรรมในวัดป่าภาคอีสานโดยชุมชนมีส่วนร่วม”, **ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘.

สัตว์หรืออาจใช้สอยประโยชน์อื่น ๆ ด้วย เช่น ใช้ประโยชน์ในการปลูกหญ้าอาหารสัตว์พันธุ์พื้นเมือง เป็นต้นจะมีลักษณะเป็นดอน โคก หรือป่าโปร่ง มีต้นไม้ใหญ่และเล็กสลับกับทุ่งหญ้า ซึ่งคนในชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน

๔. ป่าวัดป่า คือ การมีวัดหรือสำนักสงฆ์ในป่า เป็นการอนุรักษ์ที่เกื้อกูลกับความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ลักษณะสภาพป่าทั่ว ๆ ไปในช่วงเริ่มแรกตั้งชุมชนยังคงอุดมสมบูรณ์ และมีพื้นที่เป็นบริเวณกว้างจึงมีภิกษุฝ่ายอรัญวาสีเดินธุดงค์รอนแรมมาปักกลดเพื่อบำเพ็ญวิปัสสนาธุระด้วย เล็งเห็นว่าเป็นที่วิเวกสงบทั้งอยู่ไม่ห่างไกลชุมชนนัก สามารถออกบิณฑบาตได้สะดวก และเมื่อพำนักอยู่นานวันประกอบกับญาติโยมมีศรัทธาปสาทะแก่กล้า จึงมักนิมนต์ให้อยู่อย่างถาวรโดยสร้างกุฏิให้กลายเป็นสำนักสงฆ์ และวัดป่า หรือในบางชุมชนมีทั้งสำนักสงฆ์ และวัดป่าด้วย พระภิกษุที่เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งสำนักมักกำหนดขอบเขตขัณฑสีมาไว้เสมอ ชาวบ้านจะไม่ล่วงละเมิดไปตัดไม้ หรือล่าสัตว์ในขอบเขตที่บ่งชี้ไว้ ทั้งนี้อาจเนื่องเพราะศรัทธาหรือไม่ก็เกรงกลัวบาปกรรม พระสงฆ์จึงกลายเป็นผู้ดูแลป่าโดยปริยาย และยังได้ช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์แก่สังคม ประเทศชาติ และพระพุทธศาสนา ๒ รูปแบบ ดังนี้ ๑. การมีวัดในป่าทำให้พระและผู้ต้องการพัฒนาตน โดยอาศัยความสงัดของป่าเป็นที่ขัดเกลาจิตใจและพัฒนาตนเอง เป็นที่หลีกเร้นอยู่อย่างสงบจนได้รับประโยชน์จากความสงบสงัดนับเป็นแหล่งพัฒนาคุณภาพของบุคลากรทางพระพุทธศาสนาที่ดีที่สุดทางหนึ่ง ๒. ธรรมที่เกิดจากความสงบสงัดของป่า พระสงฆ์ได้เป็นภาระช่วยนำออกไปเผยแผ่แก่ประชาชนให้เข้าใจธรรมะและความสำคัญของป่าคู่กันไปนับเป็นการร่วมกันพิทักษ์ทั้งธรรมะและป่าให้คงอยู่คู่มนุษยชาติและสอดคล้องกับกระแสหลักของโลกในปัจจุบันและอนาคตเกี่ยวกับการพิทักษ์ระบบนิเวศของโลกไว้ให้ดีที่สุดอีกด้วย

พระพุทธศาสนาจึงนำความเชื่อมาเป็นเครื่องมือในการจัดปัจจัยเอื้อแก่ระบบนิเวศเพื่อส่งเสริมสุขภาวะทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม เมื่อสังคมและสิ่งแวดล้อมดีแล้วก็จะเอื้อต่อการดำรงชีพอย่างมีความสุข และจะทำให้จิตใจและอารมณ์ดีไปด้วย

๕. พระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับระบบนิเวศในรูปของพิธีกรรม

พิธีกรรมเป็นองค์ประกอบหนึ่งของพระพุทธศาสนา นอกจากจะใช้พิธีกรรมในรูปของความเชื่อแล้ว พระพุทธศาสนายังนำพิธีกรรมมาเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความสัมพันธ์กับระบบนิเวศด้วย ทั้งในรูปของการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ดูแล รักษา การปลูกเสริม หรือการขยายพื้นที่ของระบบนิเวศ พระพุทธศาสนาใช้หลักธรรมและความเชื่อมาสร้างพิธีกรรมเพื่อจัดการความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ พิธีกรรมเชิงนิเวศของพระพุทธศาสนา เช่น พิธีบวชต้นไม้ พิธีทอดผ้าป่าต้นไม้หรือพันธุ์ไม้ พิธี

การทำบุญด้วยการปลูกต้นไม้พิธีสะเดาะเคราะห์หรือสืบชะตาด้วยการปลูกต้นไม้ พิธีทอดกฐินต้นไม้ การสร้างสำนักปฏิบัติธรรม[๒๒๔] ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

๑. พิธีบวชต้นไม้ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อเรื่องการอุปสมบท โดยถือว่าเพศพระสงฆ์เป็นเพศที่ได้รับความเคารพนับถือจากประชาชน เมื่อนำแนวความเชื่อเรื่องการอุปสมบทมาสู่การอนุรักษ์ป่าไม้ จึงมีพระสงฆ์เป็นผู้นำประกอบพิธี มีชาวบ้านและหน่วยงานต่าง ๆ เป็นสักขีพยาน โดยการใช้สัญลักษณ์ของพระสงฆ์มาเป็นสิ่งบ่งบอก โดยส่วนใหญ่จะนิยมนำจีวรมาพันรอบต้นไม้ในแต่ละต้นที่มีการบวชเพื่อมิให้ประชาชนเข้ามาทำลาย แต่บางแห่งก็ใช้วิธีการนำใบเสมาไปปัก ๔ ทิศเพื่อเป็นการแสดงขอบเขตของป่าว่าเป็นเขตอภัยทาน โดยความร่วมมือของประชาชนในพื้นที่ และประกาศเป็นเขตห้ามล่าหรือบุกรุกทำลายป่าและสัตว์ป่า โดยพิธีดังกล่าวเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อีกทางหนึ่ง

๒. พิธีทอดผ้าป่าต้นไม้พันธุ์ไม้ ได้รับแนวคิดมาจากประเพณีการทอดผ้าป่า แต่เปลี่ยนจากการทอดผ้าป่าด้วยเงินและสิ่งของมาเป็นต้นไม้โดยให้ประชาชนนำต้นไม้มารวมกันไว้ที่วัด แล้วทำพิธีทอดถวาย เมื่อพระสงฆ์รับแล้วก็จะนำประชาชนไปปลูกต้นไม้ร่วมกันในบริเวณวัดหรือที่สาธารณประโยชน์ที่กำหนดไว้

๓. พิธีการทำบุญด้วยการปลูกต้นไม้พิธีนี้ได้รับแนวความเชื่อที่มีอิทธิพลมาจากความเชื่อเรื่องบุญ (บุญเป็นชื่อเรียกสภาวะที่มีความร่มเย็นเป็นสุข) การปลูกต้นไม้ก็เป็นกระบวนการสะสมบุญอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งจะทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่ผู้เข้ามาใช้สถานที่ เนื่องจากการปลูกต้นไม้จำนวนมากจะได้ร่มเงาในการพักผ่อนหย่อนใจพระสงฆ์จึงชักชวนให้ประชาชนรอบ ๆ วัดมาร่วมทำบุญดังกล่าวเพื่อจะได้มีต้นไม้ภายในวัดมากขึ้น วัดจะได้เป็นสถานที่ร่มรื่น ผู้คนที่เข้ามาในวัดก็จะรู้สึกร่มเย็น

๔. พิธีสะเดาะเคราะห์หรือสืบชะตาด้วยการปลูกต้นไม้ พิธีดังกล่าวมาจากพิธีสะเดาะเคราะห์โดยประชาชนเชื่อว่าเมื่อชีวิตตกต่ำต้องมีพิธีสะเดาะเคราะห์โดยพระสงฆ์โน้มน้าวให้ประชาชนเอาต้นไม้มาปลูกจึงได้ทั้งการสะเดาะเคราะห์ของตนเอง และเป็นการเพิ่มต้นไม้ให้ประเทศด้วย นอกจากนี้แล้วยังมีการสะเดาะเคราะห์ให้ต้นไม้ด้วยการใส่ปุ๋ยชีวภาพเพื่อเพิ่มพูนอินทรีย์วัตถุลงในดิน ทำให้ดินอุดมสมบูรณ์และต้นไม้ก็เจริญเติบโตได้ดี

---

[๒๒๔] พระอินถนอม ศรีหาตา, “การสังเคราะห์กระบวนการการจัดการระบบนิเวศเพื่อการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าในภาคอีสาน”, **ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสารคาม, ๒๕๕๗), หน้า ๖๙.

๕. พิธีทอดกฐินต้นไม้เป็นพิธีการใหญ่ที่ทำขึ้นปีละครั้ง กระบวนการคล้ายกับผ้าป่าต้นไม้ แต่จะมีการกำหนดขอบเขตเวลาให้สอดคล้องกับฤดูกาล โดยการทอดกฐินจะมีระยะเวลา ๑ เดือนหลังออกพรรษา แต่กฐินต้นไม้จะกำหนดขึ้นในช่วง ๑ เดือนแรกก่อนฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงที่สภาพอากาศเหมาะสมแก่การเจริญเติบโตของต้นไม้

๖. การสร้างสำนักปฏิบัติธรรม สำนักปฏิบัติธรรมจะเป็นสถานที่รวมตัวกันของผู้สนใจในการปฏิบัติธรรม ซึ่งสำนักปฏิบัติธรรมที่ดีควรจะมีความร่มรื่นท่ามกลางแม้กไม้นานาชนิด ดังนั้น การสร้างสำนักปฏิบัติธรรมจึงมีอยู่ ๒ รูปแบบ ได้แก่การปฏิรูปวัดให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรม โดยการปรับสภาพพื้นที่วัดเดิมให้ร่มรื่น ปรับภูมิทัศน์ให้เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และการสร้างสำนักปฏิบัติธรรมขึ้นในพื้นที่แห่งใหม่โดยจัดให้มีลักษณะเป็นสวนป่าที่มีความร่มรื่น การสร้างสำนักปฏิบัติธรรมจึงเป็นกระบวนการหนึ่งในการอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศ

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศอย่างลึกซึ้ง ไม่ได้มองแค่การเข้าไปจัดการกับระบบนิเวศเพียงด้านเดียวเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์กันทั้งทางด้านวิถีชีวิต การพัฒนาจิตใจ การพึ่งพาปัจจัยในการดำรงชีพ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยเอื้อต่อการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับระบบนิเวศอย่างแน่นแฟ้น

๒.๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ

นอกจากพระพุทธศาสนาจะมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศแล้ว ยังเห็นว่ามนุษย์ก็มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศได้อย่างลึกซึ้ง ในหัวข้อนี้จึงมุ่งที่จะนำเสนอมุมมองของพระพุทธศาสนาต่อประเด็นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ โดยงานวิจัยนี้พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศมี ๓ ประการ คือ มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ มนุษย์ในฐานะที่เป็นไปในลักษณะเดียวกับระบบนิเวศ มนุษย์ในฐานะสิ่งแวดล้อมทางสังคมดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

๑. มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ

เนื่องจากระบบนิเวศมีอาณาบริเวณที่มีความกว้างใหญ่ ในแต่ละระบบนิเวศจึงประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นระบบนิเวศทางด้านกายภาพ และส่วนที่เป็นระบบนิเวศทางด้านชีวภาพ ซึ่งมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบนิเวศทางด้านชีวภาพ การมีชีวิตร่วมกับธรรมชาติจะต้องพึ่งพาอาศัยโลกของธรรมชาติ ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องกัน ตามนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) กล่าวว่า

สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมีชีวิต และมีสิทธิ์ที่จะมีชีวิตอยู่ สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจนถึงต้นไม้แม่น้ำ[๒๒๕] มนุษย์ก็รวมอยู่ในสรรพสิ่งด้วย สรรพสิ่งในพระพุทธศาสนาจึงมีความหมายรวมถึงระบบนิเวศทั้งหมด มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสรรพสิ่งที่ไม่สามารถแยกขาดออกจากสิ่งอื่นได้ เพราะมีระบบของการพึ่งพาอาศัยและมีกลไกของการสัมพันธ์กันอยู่ พระพุทธเจ้าตรัสถึงความหลากหลายทางชีวภาพทั้งในฐานะชีวภาพของมนุษย์ว่ามีความหลากหลายและแตกต่างกัน รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอื่นที่มีความพึ่งพาอาศัยกัน “ญาติยิ่งมากยิ่งดี ต้นไม้ที่เกิดในป่ายิ่งมากยิ่งดี ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะใหญ่โต ลมย่อมพัดให้หักโค่นได้”[๒๒๖] สรรพสิ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ เมื่อมีภัยคุกคามก็จะช่วยกันป้องกันตามกลไกของระบบ หากมนุษย์เรียนรู้ว่าตนเองเป็นเพียงส่วนหนึ่งอันเป็นหน่วยย่อยของระบบนิเวศ ก็จะทำให้เรามองโลกในแง่มุมที่เข้าใจความจริงมากขึ้น ทำให้ง่ายต่อการปรับตัวเข้ากับสิ่งรอบตัวได้ง่ายยิ่งขึ้น นั่นคือการเป็นสิ่งหนึ่งที่มีความสามารถในการอยู่กับสิ่งอื่นได้อย่างมีความสุข และไม่แทรกแซงสิ่งอื่นเพื่อให้สิ่งอื่นเป็นอย่างที่เราต้องการ เพราะสรรพสิ่งล้วนมีธรรมชาติเฉพาะตน แต่ในความเป็นธรรมชาติทำให้เกิดความหลากหลาย ความหลากหลายทำให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกันในระบบ

๒. มนุษย์ในฐานะที่เป็นไปในลักษณะเดียวกับระบบนิเวศ

พระพุทธศาสนามองสรรพสิ่งเป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นพลวัตที่มีความเปลี่ยนแปลงสืบเนื่องกันไป ไม่มีอะไรคงที่ถาวรตลอดไปความเป็นไปของชีวิตมนุษย์มีลักษณะเดียวกับระบบนิเวศ (สรรพสิ่ง) คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วขณะ และดับสลายไปในที่สุด มองสรรพสิ่งจากชีวิตมนุษย์ขยายผลไปสู่สิ่งแวดล้อมรอบข้าง ระบบนิเวศ และโลก ซึ่งมีลักษณะความเป็นไปเหมือนกัน การเข้าใจความเป็นไปของชีวิตก็จะทำให้เข้าใจความเป็นไปของสรรพสิ่งด้วย รูปกายนี้เกิดจากมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิดเติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาสมีความไม่เที่ยงมีการไล้ทาบีบนวดแตกสลายและกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดาท่านควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นดุจโรคเป็นดุจหัวฝีเป็นดุจลูกศรเป็นสิ่งคับแค้นเป็นสิ่งเบียดเบียนเป็นดุจผู้อื่นเป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย ฯลฯ[๒๒๗] สรรพสิ่งก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปจนประสาทสัมผัสมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า เช่น การเจริญเติบโตของร่างกายและการค่อย ๆ เสื่อมโทรมของร่างกาย แต่บางอย่างเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีอาการหยาบจนสามารถ

---

[๒๒๕] ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐.

[๒๒๖] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

[๒๒๗] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒.

มองเห็นได้ เช่น การเคลื่อนไหวทางร่างกาย การไหวเอนของต้นไม้ที่ถูกลมพัด เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว พระพุทธศาสนายังเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางจิตก็สามารถสัมผัสรับรู้ได้ เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงเร็วเหมือนจิตนี้จิตนี้เปลี่ยนแปลงเร็วจนเปรียบเทียบกับอะไรไม่ได้ง่าย ๆ[๒๒๘] ทั้งส่วนที่เป็นกายภาพ ชีวภาพ และนามธรรมก็มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ทุกสิ่งในโลกของธรรมชาติมีชีวิตเหมือนกับคนเราไม่มีสิทธิ์ที่จะทำลายชีวิตเหล่านั้น ซึ่ง ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์[๒๒๙] ได้กล่าวถึงความเป็นไปของชีวิตมนุษย์กับระบบนิเวศ มีเนื้อหาโดยสรุปดังต่อไปนี้ ๑) ธรรมชาติมีค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) ธรรมชาติไม่ได้ดำรงอยู่เพื่อเป็นเครื่องมือไปสู่วัตถุประสงค์อื่น ๆ หรือเพื่อเป็นผลประโยชน์ของใคร ๒)กฎของนิเวศวิทยาหรือกฎของธรรมชาติจะเป็นตัวกำหนดศีลธรรม และจริยธรรมของมนุษย์ ความคิด ความรู้สึก และการกระทำทั้งปวงของมนุษย์จะมุ่งไปยังเรื่องของธรรมชาติเป็นหลักใหญ่ ๓) ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สัตว์ป่ามีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่โดยไม่ถูกรบกวน จากฝีมือมนุษย์ เรียกว่า “Biorights” หรือ สิทธิทางชีวภาพ

ดังนั้น มนุษย์ในฐานะที่เป็นไปในลักษณะเดียวกับระบบนิเวศ จึงเป็นไปตามธรรมชาติของไตรลักษณ์ การมองระบบนิเวศจึงเปลี่ยนรูปไปจากการมองด้วยความเห็นแก่ตัวมาเป็นการมองด้วยความเห็นใจและเข้าใจ รวมทั้งมองในฐานะเป็นกัลยาณมิตรที่มีวิถีชีวิตและร่วมเป็นไปในแนวทางเดียวกัน จึงก่อให้เกิดความเมตตากรุณาต่อระบบนิเวศ และมีวิถีชีวิตที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อสรรพสิ่งอื่นในระบบนิเวศ

๓. มนุษย์ในฐานะสิ่งแวดล้อมทางสังคม

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม และมักอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อจะได้รู้สึกปลอดภัยและเป็นที่พึ่งแก่กัน ในสังคมมนุษย์จึงเต็มไปด้วยความหลากหลายทางด้านบุคลิกลักษณะที่แตกต่างกัน แต่ทุกคนก็ล้วนเป็นสิ่งแวดล้อมต่อกันในระบบนิเวศ หากคนในสังคมเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกันก็จะทำให้มีผลต่อสังคมด้วย ก่อให้เกิดสังคมน่าอยู่ หรือสังคมแห่งความสุข พระพุทธศาสนามีกฎเกณฑ์ทางสังคมที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกัน นั่นคือกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม เพราะศีลทำให้คนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ไม่ก่อปัญหาและมลภาวะทางสังคม มนุษย์จำเป็นต้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา ชีวิตจึงจะดำเนินไปโดยไม่มีปัญหา ท้ายที่สุดแล้วมนุษย์จะอาศัยเพียงวัตถุสิ่งของที่เป็น

---

[๒๒๘] องฺ.เอก. (ไทย)๒๐/๔๘/๙.

[๒๒๙] ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ**, หน้า ๒๐.

ผลิตผลทางเทคโนโลยีเท่านั้น เพื่อการดำรงชีพโดยไม่อาศัยสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศอื่นคงไม่ได้[๒๓๐] เพราะสิ่งแวดล้อมนั้นมิได้หมายความเอาเฉพาะสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังหมายถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม อันรวมถึงกลุ่มบุคคล สถาบันสังคม แบบอย่างทางวัฒนธรรมและ กระบวนการทางวัฒนธรรม ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมทางสังคมมีดังต่อไปนี้[๒๓๑]

๑. เป็นแหล่งพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ช่วยทำให้ชีวิตอยู่รอด ถ้าปราศจากกลุ่มคน มนุษย์ก็ไม่สามารถเกิดมาแล้วมีชีวิตอยู่รอดได้

๒. ช่วยกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกันได้อย่างเหมาะสม สถาบันสังคมแต่ละอย่างไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันศาสนา สถาบันการเมือง และสถาบันการศึกษา ต่างก็มีความสำคัญในแง่ที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสถาบันเดียวกันและต่างสถาบันซึ่งมีระเบียบกำหนดบทบาทและสถานภาพของบุคคล แตกต่างกันออกไป ขณะเดียวกันก็มีการแนะนำบทบาทที่ถูกต้องให้แก่สมาชิกในแต่ละสถานภาพด้วย

๓. ช่วยกำหนดวิถีชีวิต ค่านิยม และทัศนคติต่าง ๆ วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมรูปแบบหนึ่ง มีบทบาทสำคัญยิ่งในการกำหนดวางรูปแบบวิถีชีวิต รวมทั้งค่านิยมและทัศนคติทางวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งสะสมมานาน เป็นที่ยอมรับร่วมกันของสมาชิก และยังมีอิทธิพลต่อบุคคลเป็นอย่างมาก ความสำคัญของวัฒนธรรมนี้อาจเห็นได้ในบทบาทที่วัฒนธรรมมีต่อสังคมและชีวิตในด้านอื่น ๆ เช่น เป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ เป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติของสมาชิกทำให้สมาชิกอยู่ร่วมกันเป็นปึกแผ่น ช่วยหล่อหลอมอุปนิสัยใจคอของบุคคลและช่วยสนองตอบความต้องการในขั้นสูงทางจิตวิญญาณและทางอุดมคติ

ดังนั้น มนุษย์ในฐานะสิ่งแวดล้อมทางสังคมจึงมีความสัมพันธ์กันหลายรูปแบบ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม วิถีชีวิต การหล่อหลอมอัตลักษณ์ทางสังคม โดยมีกฎเกณฑ์และกติกาทางสังคมเป็นตัวควบคุมสังคม ทั้งในรูปของกฎหมายและศีลธรรม และสิ่งแวดล้อมทางสังคมก็จะเป็นตัวกำหนดลักษณะรูปแบบของการดำเนินชีวิตของสมาชิกในแต่ละสังคม โดยสมาชิกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่

---

[๒๓๐] พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ), “สำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๓): ๓๖๐ - ๓๗๘.

[๒๓๑] จำนง อดิวัฒนสิทธ์, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมทางสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๕๒), หน้า ๙๖.

เป็นไปตามความต้องการของแต่ละสังคม และยังเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมในระบบนิเวศทางสังคมเดียวกัน

๒.๓.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมการจัดการระบบนิเวศ

พระพุทธศาสนามีหลักพระธรรมวินัยที่มีความสอดคล้องและสัมพันธ์กับการจัดการระบบนิเวศ บางส่วนมีผลต่อระบบนิเวศโดยตรง แต่บางส่วนส่งผลดีต่อระบบนิเวศทางอ้อม เพียงแต่มนุษย์ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นแล้ว คุณลักษณะของมนุษย์ก็จะเอื้อต่อระบบนิเวศ “พระสงฆ์ควรประยุกต์หลักพระธรรมวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม”[๒๓๒] จึงมีหลักธรรมที่มีความเหมาะสมและเอื้อต่อการจัดการระบบนิเวศ ดังการตรัสรู้ของพระองค์เกี่ยวกับหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นการแสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่ทุกสิ่งเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงกันและยืดหยุ่น ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดธรรมชาตินิยมที่มองว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นและดับไปตามธรรมชาติและกฎของมันเอง หลักปฏิจจสมุปบาทจึงสามารถอธิบายกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเกิดและการดับของสรรพสิ่งในธรรมชาติได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล

โดยในแง่ของปรัชญาธรรมชาตินิยม การยอมรับและทำความเข้าใจในสภาพธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะมันช่วยให้เราเข้าใจถึงการเชื่อมโยงระหว่างเหตุและผลที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน รวมถึงวิธีการที่เราสามารถนำหลักคำสอนเหล่านี้ไปใช้ในการพัฒนาจิตใจและการดำเนินชีวิตได้อย่างมีสติและมีสภาพจิตที่ดีขึ้น

การศึกษาแนวคิดนี้ในเชิงลึกจะทำให้เราเห็นว่าไม่ใช่แค่การมองโลกในแง่ธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการมองและเข้าใจการดำรงอยู่ของชีวิตในแง่ที่มีเหตุผลและความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ที่นำมาซึ่งความทุกข์และความหลุดพ้นจากความทุกข์ในที่สุด

๑. ความหมายปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท สามารถจำแนกความหมายได้ ๓ ได้แก่ ความหมายตามรูปศัพท์ ความหมายตามเนื้อความ และความหมายตามไวพจน์ของคำ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

คำว่า “ปฏิจจสมุปบาท” มาจากคำว่า ปฏิจจะ กับ สมุปบาท โดยที่ ปฏิจจ หมายถึง กิริยาอาการที่อาศัยกัน และสมุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นโดยชอบ เมื่อรวมกันปฏิจจสมุปบาทจึงหมายถึง ปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นโดยชอบ[๒๓๓] หรือปัจจัยทั้งหลายที่อาศัยกันและกัน เป็นเหตุร่วมกัน ยังผล

---

[๒๓๒] ประพันธ์ ศุภษร, **วินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๑๙.

[๒๓๓] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗.

ธรรมให้เกิดขึ้นเสมอกัน คือ มิใช่ให้เกิดขึ้นเป็นส่วน ๆ และมิใช่ให้เกิดขึ้นก่อนและหลัง[๒๓๔] พระพุทธโกศาจารย์ (พุทธทาส) ได้อธิบายถึงความมุ่งหมายของปฏิจจสมุปบาทว่า ปฏิจจสมุปบาทมุ่งถึงอาการของสภาวธรรมทั้งหลาย อาทิ อวิชชาอาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกัน ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน กล่าวคือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ เป็นต้น[๒๓๕] คำว่าปฏิจจสมุปบาท เล็งถึงอาการที่เมื่อสิ่งหนึ่งเป็นปัจจัย ทำให้สิ่งใหม่เกิดขึ้นนี่คือ ปฏิจจสมุปาท[๒๓๖]

ความหมายตามเนื้อความมีหลายนัย แต่ละนัยมีความหมายคล้ายคลึงกันจะแตกต่างกันออกไปบ้าง ตามคุณลักษณะของปัจจัยและผลธรรม กล่าวคือ ปฏิจจสมุปปาทสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้ให้ความหมายปฏิจจสมุปบาทไว้โดยตรงแต่ให้ไว้โดยอ้อม โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตั้งคำถามแก่พระสาวกว่า ปฏิจจสมุปบาทคืออะไร จากนั้นพระองค์ก็ตอบคำถามนั้นด้วยตัวเอง ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาท เป็นอย่างไร

ปฏิจจสมุปบาท คือ อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

---

[๒๓๔] พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๘๔๖.

[๒๓๕] บรรจบ บรรณรุจิ, **ปฏิจจสมุปบาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔-๖.

[๒๓๖] พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗๕.

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีการ เกิดขึ้นแห่งความทุกข์ทั้งมวลมีได้ด้วยประการฉะนี้

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือวิราคะ อวิชชาจึงดับ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติจึงดับ	ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

ความดับแห่งกองทั้งมวลมีได้ด้วยประการฉะนี้[๒๓๗]

พระอรรถกถาจารย์ให้ความหมายปฏิจจสมุปบาทไว้ใน ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถา ความว่า ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง ธรรมที่เป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลาย มีอวิชชา สังขาร ฯลฯ เป็นต้น หรือธรรมทั้งหลายเกิดร่วมกันโดยชอบเพราะอาศัยปัจจัย[๒๓๘]

พระพุทธโฆสะ ได้ให้ความหมายปฏิจจสมุปบาทไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง ธรรมที่เป็นปัจจัยของธรรมทั้งหลาย[๒๓๙]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายปฏิจจสมุปบาทไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ความว่า ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง สภาพที่อาศัยปัจจัย

---

[๒๓๗] สำนิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓.

[๒๓๘] ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๖๕๓.

[๒๓๙] พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์, หน้า ๘๔.

เกิดขึ้น การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้น การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา มีองค์คือหัวข้อ ๑๒ ดังนี้ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ[๒๔๐]

สรุปได้ว่าปฏิจจสมุปบาท หมายถึง ทุกสิ่งในโลกเกิดขึ้นจากเหตุและปัจจัยที่เชื่อมโยงกันอย่างไม่หยุดนิ่ง ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือเป็นอิสระจากสิ่งอื่น มันเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและดับไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกัน ทำให้สามารถมองเห็นว่าไม่มีสิ่งใดที่ถาวรหรือคงที่ ทุกอย่างเกิดจากสาเหตุและส่งผลต่อกันไป ในแง่ของปรัชญาธรรมชาตินิยม ปฏิจจสมุปบาทสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับในธรรมชาติของสรรพสิ่ง ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายมีการเปลี่ยนแปลงและมีการเชื่อมโยงกันอย่างไม่หยุดหย่อน ไม่มีการเกิดขึ้นหรือดับไปที่ไม่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ กระบวนการนี้สอนให้เราเห็นว่าทุกสิ่งมีสาเหตุและเหตุผลที่สัมพันธ์กัน และในที่สุด การเข้าใจถึงกระบวนการนี้จะนำไปสู่การปลดปล่อยจากทุกข์และความเข้าใจที่ลึกซึ้งถึงธรรมชาติของชีวิต

๒. ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่ใช้อธิบายวิวัฒนาการความเป็นมาของโลก หรือจักรวาล สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต และเป็นหลักธรรมแม่บทในการพัฒนาภูมิปัญญาของสรรพสัตว์ โดยอธิบายในเชิงสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างเหตุและผล จึงทำให้ปฏิจจสมุปบาทที่มีความโดดเด่น เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน และมีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของสรรพสัตว์

ปฏิจจสมุปบาทเป็นความจริงแท้แน่นอน หมายความว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่มีอยู่แล้วในจักรวาล ทั้งในสรรพสิ่งและสรรพสัตว์[๒๔๑] และเป็นธรรมดาของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในจักรวาลล้วนเกิดขึ้นและแตกดับไป เพราะอาศัยเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน ผลคือความเจริญ หรือความเสื่อมจึงเกิดขึ้นโดยไม่มีใครสร้าง หรือเนรมิตขึ้นมาได้[๒๔๒] โดยแสดงให้รู้ว่า ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา อยู่ที่นี่ หรือว่าจะเวียนว่ายต่อไป เป็นเพียงธรรมชาติล้วน ๆ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ใจความสำคัญก็คือการแสดงให้รู้ว่าทุกข์เกิดและดับอย่างไร และการเกิดการดับนั้นเป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน และอาการทั้งหมดเหล่านั้นมิใช่สัตว์ มิใช่บุคคล มิใช่ตัวตน เราเขา[๒๔๓]

---

[๒๔๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑๗.

[๒๔๑] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๑๑๘,

[๒๔๒] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๖/๔๔๑

[๒๔๓] พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **ปฏิจจสมุปบาท: เรื่องสำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัท**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๔.

ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่ตรัสรู้เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น หมายความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และกำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตจะต้องมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม โดยพิจารณาสังขารทั้งหลายแล้วตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า[๒๔๔]หรือเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า[๒๔๕] หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พุทธวิปัสสนา”[๒๔๖]

ปฏิจจสมุปบาทเป็นเหตุปัจจัยทำให้พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในโลก หมายความว่า ขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท ณ โพธิบัลลังก์อยู่นั้น พระองค์เกิดปีติโสมนัสยิ่ง ส่งผลให้อุทานออกมาเป็นครั้งแรก[๒๔๗] ซึ่งปฐมพุทธอุทานของพระสัมมาสัมพุทธนั้น มีความหมายและประเด็นที่สำคัญคือ เป็นคำเริ่มต้นของมหาบุรุษที่จะประกาศความพร้อมของการจะเป็นพระศาสดา ด้วยการประกาศศาสนสมบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยพระปัญญาธิคุณและพระมหากรุณาธิคุณ หรือประกาศความสำเร็จของการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นปฐมฤกษ์ของพระพุทธศาสนาที่จะเกิดขึ้นในโลก[๒๔๘]

๓. ปฏิจจสมุปบาทกับระบบนิเวศ

อิทัปปัจจยตา หรือที่เรียกกันว่า "กฎแห่งเหตุและผล" เป็นหลักการที่สำคัญในพุทธศาสนา ซึ่งอธิบายว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล โดยเมื่อมีเหตุ ย่อมเกิดผลตามมา และเมื่อเหตุหยุดลง ผลก็จะหยุดตามไปด้วย หลักการนี้สามารถเห็นได้ในทุกสิ่งในชีวิต เช่น การเกิด การดำรงอยู่ การมีปฏิสัมพันธ์ หรือแม้แต่การเสื่อมสลายของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งทุกสิ่งในจักรวาลก็ล้วนเกิดขึ้นจากเหตุและปัจจัยที่เชื่อมโยงกัน อิทัปปัจจยตายังเชื่อมโยงกับปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นการอธิบายธรรมชาติของความทุกข์ในพุทธศาสนา โดยการเกิดขึ้นของทุกข์นั้นเกิดจากเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกัน เช่น การที่คนหนึ่งร้องไห้ เพราะเจ็บ ซึ่งเจ็บเกิดจากการหกล้ม หรือหัวแตก และการหกล้มเกิดจากถนนลื่น ซึ่งทุกเหตุการณ์นั้นเกิดจากปัจจัยหลาย ๆ อย่างที่เชื่อมโยงกันอย่างไม่สิ้นสุด[๒๔๙] หลักอิทัปปัจจยตายังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในหลาย ๆ ด้าน ทั้งในด้านวิทยาศาสตร์ที่ใช้ในการ

---

[๒๔๔] ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑๓๐

[๒๔๔] ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๑๓๘

[๒๔๔] วิ.ม. (ไทย) ๔/๒/๓

[๒๔๕] ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑๓๐

[๒๔๖] ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๑๓๘

[๒๔๗] วิ.ม. (ไทย) ๔/๒/๓

[๒๔๘] ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๔/๔๔.

[๒๔๙] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๕๖.

ค้นหาความจริงของธรรมชาติ หรือในชีวิตประจำวัน ที่สามารถเห็นความสัมพันธ์ของเหตุและผลในทุก ๆ เรื่องได้เป็นอย่างดี

ในทางพุทธศาสนา การเข้าใจและตระหนักถึงปฏิจจสมุปบาทช่วยให้เราเห็นความจริงของโลกและสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นการตระหนักถึงความไม่เที่ยงและการเชื่อมโยงของทุกสิ่งในจักรวาล หลักการอิทัปปัจจยตาที่กล่าวว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้นเมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป” ถือเป็นกฎของธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของเหตุและผลที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทุกสิ่งที่มีอยู่ ล้วนต้องอาศัยเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่มารวมตัวกันเพื่อทำให้เกิดขึ้นมา เช่นเดียวกับที่การมีต้นไม้ใหญ่ในป่าเกิดจากการมีเมล็ดพันธุ์ ดิน น้ำ แสงแดด และอากาศเป็นปัจจัยสำคัญ

หลักการนี้สามารถนำไปใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างดี เพราะการทำความเข้าใจในอิทัปปัจจยตาช่วยให้เราตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม เพราะทุกสิ่งในธรรมชาติล้วนมีความเชื่อมโยงกัน หากสิ่งใดสิ่งหนึ่งหายไปหรือถูกทำลาย เช่นการตัดไม้ทำลายป่า ก็จะส่งผลกระทบต่อลำดับเหตุการณ์ที่ตามมา เช่น สภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป หรือการสูญเสียทรัพยากรทางธรรมชาติ นอกจากนี้ หลักปฏิจจสมุปบาทยังสอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งอธิบายถึงกระบวนการเกิดและการดับของสิ่งต่างๆ ในจักรวาล ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่จับต้องได้หรือไม่จับต้องได้ ทุกสิ่งล้วนต้องอาศัยเหตุและปัจจัยในการเกิดขึ้น เช่นเดียวกับการที่สสารและพลังงานไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากความว่างเปล่า หากไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้มันเกิดขึ้น

โดยรวมแล้ว การเข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาทช่วยให้เราเห็นว่า ทุกสิ่งในจักรวาลนั้นไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงได้ และการตระหนักถึงเหตุและปัจจัยต่าง ๆ เป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้เราดูแลและรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

๒.๓.๔ พระพุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศด้านต่างๆ

ในพระไตรปิฎกได้บันทึกทั้งเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวโยงกับการจัดการระบบนิเวศ การใช้ระบบนิเวศ การอยู่ในระบบนิเวศอย่างพึ่งพาอาศัยกันโดยหัวข้อนี้จะเน้นการศึกษาและนำเสนอแนวคิดของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการจัดการระบบนิเวศ ซึ่งจะเน้นการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยแยกแนวคิดการจัดการระบบนิเวศตามลักษณะของกลุ่มประชากรที่อยู่ในระบบนิเวศประเภทต่าง ๆ พอเป็นแนวทางดังต่อไปนี้

๑. พุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศสัตว์

พระพุทธศาสนาสอนให้ใส่ใจกับความทุกข์ของสัตว์ เพราะสัตว์มีสภาพเป็นเหมือนมนุษย์ มีทั้งร่างกายและจิตใจ มีอารมณ์และความรู้สึกที่หลากหลาย ไวต่อสิ่งที่มากระทบสัมผัส จึงสอนให้

พิจารณาตนเองแล้วน้อมจิตไปสู่สัตว์ทั้งหลาย มองสัตว์ทั้งหลายด้วยความเมตตากรุณา ทำให้เข้าใจธรรมชาติของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสะดุ้งต่อการลงโทษ สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวต่อความตาย บุคคลไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ผู้อื่นฆ่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสะดุ้งต่อการลงโทษชีวิตเป็นที่รักของสัตว์ทั้งปวง บุคคลทำตนให้เป็นอุปมา ไม่ควรฆ่าเองไม่ควรใช้ผู้อื่นฆ่าควรเจริญเมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์ ดุจมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต[๒๕๐] และยังกำจัดกิเลสเพื่อให้จิตสงบและเป็นกุศล แล้วส่งต่อความปรารถนาดีไปสู่สัตว์ทั้งหลาย บุคคลนั้นปราศจากราคะแล้วควรกำจัดโทสะเจริญเมตตาจิตทั่วไปแก่สัตว์ทุกจำพวก ไม่ประมาททั้งกลางวันและกลางคืนเป็นนิตย์ชื่อว่าย่อมแผ่อัปปมัญญาไปทั่วทิศ[๒๕๑] ในพราหมณธัมมิกสูตร[๒๕๒] ได้แสดงข้อความที่คัดค้านการทรมานสัตว์ด้วยการบูชายัญว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่สามารถบ่งบอกถึงความเป็นพราหมณ์ที่แท้จริงได้ และไม่สามารถทำให้บ้านเมืองสงบสุขได้ เพราะยังเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นอยู่ในอุโปสถสูตร[๒๕๓] พระพุทธเจ้าทรงแสดงความเมตตาต่อสัตว์ด้วยการสอนให้พุทธบริษัทรักษาศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่หนึ่งละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางโทษภัย วางของมีคมแล้วมีความละอายต่อการทำบาปมีความเอ็นดูมีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่

จากแนวคิดต่อสัตว์ดังกล่าวพบว่า การจัดการระบบนิเวศสัตว์เริ่มจากการวิเคราะห์สภาพของสัตว์ แล้วนำมาสู่การเทียบเคียงกับชีวิตมนุษย์ ทำให้เห็นปัญหาและความทุกข์ของสัตว์ ทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ เมื่อมีความเห็นใจแล้วจิตก็จะเกิดเมตตา ความเมตตาประกอบด้วยกุศลจิต (จิตสำนึกในคุณค่าของชีวิต) ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต แสดงโทษของการเบียดเบียนและแสดงคุณของการไม่เบียดเบียน นอกจากไม่เบียดเบียนแล้วยังหาช่องทางช่วยเหลือให้พ้นทุกข์และดูแลรักษายินดีกับความหลากหลายที่มีลักษณะแตกต่างกันว่าเป็นสุนทรียะของสัตว์ทั้งหลาย มองสัตว์ทั้งในแง่ของการที่จะต้องได้รับการคุ้มครองป้องกันปัญหาและมลภาวะไม่ให้กระทบต่อสัตว์

๒. พุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศป่าไม้

พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับป่าไม้หลายรูปแบบ ลักษณะของความสัมพันธ์ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยการสร้างความสัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นการเผยแผ่ศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง เพราะเป็นการยืนยันความเป็นอัตลักษณ์ของพระพุทธศาสนาว่า มีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน และไม่เป็นภัยคุกคามต่อธรรมชาติทุกรูปแบบ แสดงออกถึงจิตใจที่มีเมตตา

---

[๒๕๐] ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๗/๒๒.

[๒๕๑] ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๑๓/๖๑๖.

[๒๕๒] ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐.

[๒๕๓] องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๐.

ต่อสรรพสิ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดูก่อนโมฆบุรุษผู้สูญเปล่าทั้งหลาย ไฉนพวกเธอจึงได้ตัดต้นไม้เองบ้าง ให้คนอื่นตัดต้นไม้บ้าง เพราะคนทั้งหลายสำคัญต้นไม้ว่ามีชีวิตการกระทำของพวกเธอนั้น เป็นไปเพื่อความไม่เลื่อมใส ของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใสและเป็นไปเพื่อความเป็นอย่างอื่น ของชนบางพวกที่เลื่อมใสแล้ว[๒๕๔] จึงควรตระหนักถึงความสำคัญของต้นไม้ว่าเป็นสิ่งมีชีวิต เพราะการตัดต้นไม้เป็นอาการของคนที่มีจิตใจหยาบ ไม่ใช่ลักษณะของชาวพุทธที่ดี พระพุทธเจ้าทรงเรียกคนที่ทำลายระบบนิเวศทั้งทางตรงและทางอ้อมว่าเป็นโมฆบุรุษ และยังได้บัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันการคุกคามระบบนิเวศ รวมทั้งปรับโทษแก่ภิกษุที่คุกคามระบบระบบนิเวศ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงอย่างนี้ว่า ภิกษุเป็นปาจิตตีย์ เพราะการพรากภูตคาม[๒๕๕] ภูตคาม หมายถึง กลุ่มพืชที่เจริญเติบโตแล้ว เป็นชื่อเรียกต้นไม้ยืนต้นและหญ้าเขียวสด นอกจากนี้แล้วยังมีสิกขาบทที่ป้องกันการเผาป่าหรือการก่อไฟ เพราะอาจทำให้รุกลามเผาผลาญป่าและมีผลกระทบต่อระบบนิเวศอื่นด้วย ทั้งยังป้องกันมลภาวะจากควันไฟที่เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในป่า รวมถึงการป้องกันมลภาวะทางอากาศด้วย ภิกษุก่อไฟเองก็ดีใช้ให้ผู้อื่นก่อไฟก็ดี เพื่อจะผิง ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภายหลังทรงอนุญาตให้ทำได้เมื่อเป็นไข้[๒๕๖]

ดังนั้น รูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ ทั้งนักบวชและฆราวาส ล้วนเป็นไปเพื่อการดำรงชีพที่สอดคล้องเป็นดุลยภาพกับระบบนิเวศ พระพุทธเจ้าประสูติในป่า ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า และปรินิพพานอยู่ในป่า วิถีชีวิตของชาวพุทธจึงดำเนินตามพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า นอกจากการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแล้ว ยังมีการใช้ปัจจัยการดำรงชีพจากธรรมชาติอย่างยั่งยืน พิจารณาความคุมค่าแล้วจึงเสพบริโภคปัจจัย ๔ ส่วนการบำเพ็ญเพียรและการพัฒนาจิตก็ล้วนอาศัยป่าไม้เป็นปัจจัยเอื้อ ทำให้เกิดความสัปปายะที่เหมาะสมและเกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตใจ นอกจากนี้แล้วป่าไม้ยังเป็นพื้นที่ปลอดภัยสำหรับนักปฏิบัติธรรม เพราะป่าไม้จะช่วยป้องกันมลภาวะทางเสียง มลภาวะทางอากาศหรืออุณหภูมิที่เหมาะสม มีความสงบร่มรื่น ส่วนการคุกคามป่าไม้ก็มีกระบวนการกำหนดโทษตั้งแต่การปรับอาบัติปาจิตตีย์ การประณามว่าเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะกับวิถีของชาวพุทธ ทั้งยังทรงแนะให้ยกสิกขาบทที่เกี่ยวกับการคุกคามและการรักษาป่าไม้ขึ้นแสดง โดยการประกาศบอกกล่าว และหาแนวร่วมในการอนุรักษ์ระบบนิเวศเพื่อการพึ่งพาอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. พุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศพืช

---

[๒๕๔] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗.

[๒๕๕] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗-๒๗๘.

[๒๕๖] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๕๐-๓๕๑/๔๗๙-๔๘๐.

นอกจากป่าไม้แล้วพระพุทธศาสนายังมีแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการระบบนิเวศพืชด้วย เพื่อป้องกันการทำลายเชื้อพันธ์พืชที่ยังมีเชื้อความเจริญพันธ์ได้อีกในอนาคต และในสิกขาบทวิภังค์ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงลักษณะการเกิดพืชพันธุ์แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท[๒๕๗] ได้แก่

๑. พืชพันธุ์ที่เกิดจากเหง้า ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตพิต ข่า แฝก แห้วหมู หรือ พืชพันธ์อย่างอื่นที่เกิดที่เหง้า งอกออกที่เหง้า (ขยายพันธุ์ด้วยเหง้า)

๒. พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นดีปลี ต้นมะเดื่อ ต้นเต่าร้าง ต้นมะขวิด หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นที่เกิดที่ลำต้น งอกที่ลำต้น (ขยายพันธ์ด้วยลำต้น)

๓. พืชพันธุ์เกิดจากตา ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้อ้อ หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นที่เกิดที่ตา งอกที่ตา (ขยายพันธุ์ด้วยตา)

๔. พืชพันธุ์เกิดจากยอด ได้แก่ ผักบุ้งล้อม แม้งลัก เถาหญ้านาง หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ยอด งอกที่ยอด (ขยายพันธุ์ด้วยยอด)

๕. พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด ได้แก่ ข้าว ถั่ว งา หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดจากเมล็ด งอกที่เมล็ด (ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด) จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเข้าใจกระบวนการขยายพันธุ์พืชและกระบวนการเจริญเติบโตของพืชเป็นอย่างดี สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรงใส่ใจและให้ความสำคัญกับระบบนิเวศ

พืชหรือของเขียวก็เป็นอีกระบบนิเวศหนึ่งที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ เพราะสิ่งเหล่านี้จะก่อให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศ เพราะเป็นกลุ่มพืชประประเภทล้มลุก ทำหน้าที่คลุมดินให้กับระบบนิเวศ พระพุทธเจ้าจึงทรงห้ามถ่ายหรือทิ้งของเสียลงในระบบนิเวศที่เป็นของเขียว ทั้งยังเป็นการป้องกันการทำลายความสมบูรณ์ของพื้นดินได้ด้วย พระภิกษุที่ไม่เอื้อเฟื้อ ถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว เป็นอาบัติทุกกฎ[๒๕๘] นอกจากนี้แล้วพระพุทธศาสนายังมีการถนอมพันธุ์พืชด้วยโดยพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การถนอมพันธุ์พืชเพราะทรงเห็นว่าผลไม้บางชนิดที่อาจงอกได้หรือที่ยังมีเชื้ออยู่อันจะเป็นส่วนสำคัญในการขยายพันธุ์พืชเหล่านั้น จึงทรงมีพระพุทธานุญาตให้รับประเคน และฉันผลไม้อันควรแก่สมณะได้เพียง ๕ ลักษณะ[๒๕๙] คือ ๑. ผลไม้ที่ลนด้วยไฟ ๒. ผลไม้ที่กรีดด้วยศัสตรา ๓. ผลไม้ที่จิกด้วยเล็บ ๔. ผลไม้ที่ไม่มีเมล็ด ๕. ผลไม้ที่ปล้อนเมล็ดออกแล้ว

---

[๒๕๗] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๙/๒๗๘-๒๗๙.

[๒๕๘] วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๘๐/๑๖๖.

[๒๕๙] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๙/๒๗๘-๒๗๙.

ดังนั้น พุทธบัญญัตินี้เพื่อป้องกันไม่ให้พระภิกษุเป็นผู้ทำลายเชื้อพันธ์พืชที่ยังมีเชื้อความเจริญพันธ์ได้อีกในอนาคตจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเข้าใจกระบวนการขยายพันธุ์พืชและกระบวนการเจริญเติบโตของพืชเป็นอย่างดี สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรงใส่ใจและให้ความสำคัญกับระบบนิเวศพืช สามารถแบ่งประเภทของพืชได้อย่างเป็นวิชาการ ทั้งยังไม่ส่งเสริมการทำลายเชื้อของการเกิดใหม่ของพืชทุกชนิด

๔. พุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศดิน

พระพุทธเจ้าทรงแบ่งดินออกเป็น ๒ ชนิด[๒๖๐] ได้แก่ ดินแท้และดินเทียม ดินแท้ คือ ดินร่วนล้วน ดินเหนียวล้วน ดินมีหินผสมนิดหน่อย ดินมีกรดผสมนิดหน่อย ดินมีกระเบื้องผสมนิดหน่อย ดินมีแร่ผสมนิดหน่อย ดินมีทรายผสมนิดหน่อย ดินร่วนส่วนมาก ดินเหนียวส่วนมาก แม้ดินที่ยังไม่เผาไฟก็เรียกว่าดินแท้ ส่วนดินเทียม คือ หินล้วน ดินมีกรวดล้วน ดินมีกระเบื้องล้วน ดินมีแร่ล้วน ดินมีทรายล้วน ดินร่วนผสมนิดหน่อย ดินมีดินเหนียวผสมนิดหน่อย ดินมีหินมาก ดินมีกรวดมาก ดินมีกระเบื้องมาก ดินมีแร่มาก ดินมีทรายมาก แม้ดินที่เผาไฟแล้วก็เรียกว่าดินไม่แท้กองดินร่วนหรือดินเหนียวที่ฝนตกรดไม่ถึง ๔ เดือน ก็เรียกว่าดินไม่แท้

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์สมัยนั้นพระองค์ยังมิได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุอยู่จำพรรษา ภิกษุจึงเที่ยวจาริกไปตลอดทุกฤดูกาลคนทั้งหลายจึงได้กล่าวติเตียนโพนทนากันว่า ไฉนพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร จึงได้เที่ยวจาริกไปตลอดฤดูทั้ง ๓ เหยียบย่ำติณชาติอันเขียวสด เบียดเบียนอินทรีย์อย่างหนึ่งที่มีชีวะทำให้สัตว์เล็ก ๆ จำนวนมากตายพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ยังพำนักอยู่ในช่วงฤดูฝน หรือแม้พวกนกต่างๆยังทำรังบนยอดไม้และพักอาศัยอยู่ตลอดฤดูฝนแต่ทำไมพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรยังเที่ยวจาริกไปในฤดูฝนภิกษุทั้งหลายได้ยินเรื่องนั้นจึงได้กราบทูลแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงยกเหตุแรกเกิดนั้นขึ้นแสดงและทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายอยู่จำพรรษา[๒๖๑] การที่ทรงบัญญัติให้จำพรรษาในช่วงฤดูฝน เพราะทรงตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับพื้นดินในช่วงหน้าฝน ทั้งยังไม่ทำกิจกรรมที่เป็นอันตรายต่อดินในช่วงที่ดินมีความอ่อนแอ และห้ามใช้อุปกรณ์เพื่อทำให้ดินเปลี่ยนรูปจากธรรมชาติเดิม ดูก่อนโมฆบุรุษผู้สูญเปล่าทั้งหลาย ไฉนพวกเธอจึงได้ขุดดินเองบ้างให้คนอื่นขุดดินบ้างเล่า เพราะคนทั้งหลายสำคัญในดินว่ามีสิ่งมีชีวิต การกระทำอย่างนั้นย่อมเบียดเบียนอินทรีย์สิ่งมีชีวิต การกระทำของพวกเธอนั้นเป็นไปเพื่อ

---

[๒๖๐] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๖/๒๗๔.

[๒๖๑] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๘/๒๙๒.

ความไม่เลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส และเป็นไปเพื่อความเป็นอย่างอื่นของชนบางพวกที่เลื่อมใสแล้ว[๒๖๒]

ดังนั้น กระบวนการจัดการระบบนิเวศดินตามแนวทางของพระพุทธศาสนา คือ การไม่ทำให้ดินเปลี่ยนรูป เพราะอาจกระทบต่อสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในดิน และทำให้ธาตุอาหารที่สำคัญในดินเสื่อมโทรม การทำกิจกรรมก็ควรคำนึงถึงผลกระทบกับหน้าดินและเนื้อดิน รวมทั้งพิจารณาถึงความเหมาะสมกับฤดูกาลด้วย การจัดการระบบนิเวศดินจึงมีความสัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในดิน รวมทั้งพืชและต้นไม้ที่อาศัยดินเป็นที่เจริญเติบโตและเป็นแหล่งอาหารด้วย

๕. พุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศน้ำ

ในสิกขาบทที่ ๑๕ ปาทุกวรรค ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ได้มีพระภิกษุฉัพพัคคีย์ถ่ายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง และบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ทำให้พวกชาวบ้านพากันตำหนิว่ามีพฤติกรรมเหมือนกับคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม พระพุทธเจ้าจึงทรงเรียกประชุมสงฆ์แล้วยกเป็นสิกขาบทให้ภิกษุพึงสำเหนียกว่า เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะหรือบ้วนน้ำลายลงในแหล่งน้ำ[๒๖๓] และในปาทุกวรรค สิกขาบทข้อที่ ๑๕ พระพุทธเจ้ายังได้ปรับอาบัติแก่พระภิกษุที่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงในแหล่งน้ำดังข้อความที่ว่า ภิกษุผู้ไม่เอื้อเฟื้อถ่ายอุจจาระปัสสาวะหรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำต้องอาบัติทุกกฎ[๒๖๔] เพราะน้ำเป็นธาตุที่สำคัญในธาตุ ๔ ทำหน้าที่ประสานเชื่อมสิ่งอื่น ๆ ให้จับตัวกันได้ สรรพสิ่งจึงมีธาตุน้ำเป็นส่วนผสมที่ลงตัวร่วมกับธาตุอื่น ๆ น้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อมนุษย์ พืชและสัตว์ ในชาดกแสดงว่าคนในสมัยพุทธกาลมีความเชื่อว่าน้ำ (คือฝน) เป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงสรรพสัตว์และถือว่าฝนนั้นมีวิญญาณหรือเทพเจ้าแห่งฝนสิงสถิตอยู่ น้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อสรรพสัตว์ทั้งในด้านบริโภคและอุปโภค ทำเกษตรกรรมในปีที่เกิดฝนแล้งและมีน้ำไม่พอใช้ในการทำเกษตรกรรม จึงเป็นเหตุให้วิวาทกัน เช่น การวิวาทระหว่างกษัตริย์เจ้าศากยะและโกลิยะเกี่ยวกับการใช้น้ำในแม่น้ำโรหิณี เมื่อขาดน้ำฝนแล้วสรรพสัตว์จึงต้องเผชิญกับอันตรายและความทุกข์ น้ำมีความสำคัญในแง่ของการบริโภคตามลักษณะของปัจจัย ๔ เครื่องอาศัยของมนุษย์และสัตว์อื่น[๒๖๕] ในวัจฉโคตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเทน้ำล้างภาชนะหรือน้ำล้างขันลงที่หมู่สัตว์ซึ่งอาศัยอยู่ที่บ่อน้ำครำหรือที่บ่อโสโครกด้วยตั้งใจว่า หมู่สัตว์ที่อาศัยอยู่ในที่นั้นจงเลี้ยงชีพด้วยน้ำล้างภาชนะ เรากล่าวว่ากรรมที่มี

---

[๒๖๒] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๔/๒๗๓.

[๒๖๓] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๖๓/๗๓๓.

[๒๖๔] วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๘๐/๑๖๖.

[๒๖๕] มานพ นักการเรียน, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๕.

การเทน้ำล้างภาชนะเป็นต้นเหตุว่าเป็นที่มาแห่งบุญ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์[๒๖๖] และในสัปปาณกสิกขาบท ว่าด้วยสิ่งมีชีวิต กล่าวถึงภิกษุชาวเมืองอาฬวีกำลังช่วยกันก่อสร้าง รู้อยู่ว่าในน้ำมีสิ่งมีชีวิต แต่ได้นำน้ำขึ้นมารดหญ้าและดินด้วยตนเอง และบางครั้งก็ใช้ให้คนอื่นรดแทน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุใดแกล้งพรากสัตว์จากชีวิตหรือภิกษุใดรู้อยู่ บริโภคน้ำมีตัวสัตว์หรือภิกษุใดรู้อยู่ว่าน้ำมีตัวสัตว์ก็รดน้ำนี้เอง หรือให้คนอื่นรดน้ำนี้ลงบนหญ้าก็ตาม รดน้ำลงบนดินก็ตามล้วนเป็นอาบัติปาจิตตีย์ เพราะเป็นการทำลายชีวิตสัตว์ที่อยู่ในน้ำ[๒๖๗]

ดังนั้น การจัดการระบบนิเวศน้ำจึงเป็นการดูแลรักษาและป้องกันไม่ให้มีการทำลายสิ่งแวดล้อมอื่นที่จะมีผลกระทบต่อระบบนิเวศน้ำ เช่น การดูแลป่าต้นน้ำลำธาร การไม่ทำให้เป็นมลภาวะทางน้ำ ไม่ทิ้งหรือถ่ายของเสียลงในแหล่งน้ำ และไม่จับสัตว์น้ำมากเกินไป เพราะสัตว์บางชนิดเป็นตัวช่วยกำจัดสิ่งปฏิกูลในน้ำได้ รวมถึงการใช้น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคอย่างคุ้มค่าและควรคำนึงว่าเราไม่ใช่สิ่งมีชีวิตเพียงสิ่งเดียวที่ต้องการใช้น้ำ แต่สิ่งมีชีวิตอื่นก็มีสิทธิ์ในการใช้ทรัพยากรแห่งน้ำได้ด้วย ทั้งสิ่งมีชีวิตเป็นสัตว์บก สัตว์น้ำ ครึ่งบกครึ่งน้ำ รวมถึงทรัพยากรป่าไม้ด้วย

๖. พุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศด้วยการบริโภคปัจจัย ๔

การจัดการระบบนิเวศอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การบริโภคปัจจัย ๔ อย่างไม่ฟุ่มเฟือย รวมทั้งการตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร ซึ่งแสดงออกในรูปของวิถีชีวิตของพระภิกษุกับการพึ่งพาระบบนิเวศ ตามหลักการนิสัย ๔ นิสสัย[๒๖๘] คือ ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ได้แก่ การสวงหาอาหารที่ได้จากการบิณฑบาต การแสวงหาเครื่องนุ่งห่มด้วยการหาผ้าเก่าที่เขาทิ้งแล้วหรือผ้าห่อศพ นำมาย้อมด้วยสีธรรมชาติ ไม่ให้มีสีสวยงาม แต่ให้มีสีกลมกลืนกับธรรมชาติ การแสวงหาที่อยู่อาศัยอย่างง่าย ๆ โดยอาศัยอยู่ตามป่าไม้ ถ้ำ เรือนว่าง โดยอยู่อย่างไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เบียดเบียนระบบนิเวศป่าและสัตว์ป่า และยังแสวงหายารักษาโรคจากปัสสาวะหรือสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว โดยคำนึงถึงความประหยัดและความคุ้มค่า รวมทั้งยังไม่ก่อมลภาวะให้กับระบบนิเวศด้วย

ดังนั้น แนวคิดพระพุทธศาสนากับการจัดการระบบนิเวศ จึงมีความสัมพันธ์กับการจัดการระบบนิเวศสัตว์การจัดการระบบนิเวศป่าไม้การจัดการระบบนิเวศพืช การจัดการระบบนิเวศดิน การจัดการระบบนิเวศน้ำ และการจัดการระบบนิเวศในการบริโภคปัจจัย ๔ การจัดการระบบนิเวศของพระพุทธศาสนา จึงมีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์ระบบนิเวศในวิถีชีวิตของชาวพุทธ

---

[๒๖๖] องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๒๒๒.

[๒๖๗] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๙/๓๑๓.

[๒๖๘] วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

พุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่การถือกำเนิดของศาสดาผู้ก่อตั้ง นั่นคือเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระประสูติกาลใต้สาละดอกสะบานพรั่ง ณ สวนลุมพินีวัน ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาพร้อมด้วยราชบริพารเสด็จไปประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทรงพาพระราชโอรสไปด้วยให้พระราชโอรสประทับนั่ง ณ ใต้ต้นหว้า พระราชโอรสทรงนั่งสมาธิกำหนดลมหายใจเข้าออกแล้วบรรลุปฐมฌาน กาลต่อมาเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จจากพระราชวังไปทรงถือเพศนักบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที เสด็จจาริกไปศึกษา ณ สำนักของอาฬารดาบทกับอุททกดาบส ซึ่งตั้งอยู่ในท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพร จากนั้นเสด็จไปทรงปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียร ณ อุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อตรัสรู้แล้วได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวรรคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วทรงเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเป็นเวลา ๔๕ พรรษา แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ภายใต้ต้นสาละคู่ในป่าไม้สาละอันเป็นอุทยานของมัลละกษัตริย์

เนื้อหาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศ สถานที่ดังกล่าวบ่งบอกถึงความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยเฉพาะต้นไม้ใบหญ้า แม่น้ำ ลำธาร เสียงวิหค นก กา ดอกไม้นานาพรรณ ถือเป็นปฏิรูปเทศ (ถิ่นที่เหมาะสม) เพราะมีอากาศ บริสุทธิ์ช่วยดูดซับสิ่งมีพิษออกจากร่างกายมนุษย์ เมื่อเกิดการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมมี ส่วนเกื้อกูลให้เกิดความสบายใจ เกิดความร่มเย็นในจิตใจ ข้อนี้เป็นเรื่องที่พิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ได้ พระพุทธเจ้าก่อนที่จะได้มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาถึง ๕๔๗ ชาติ นับตั้งแต่ตอนที่เกิดเป็นมาณพชื่อสุเมธมาจนถึงทรงถือกำเนิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ใช้เวลาไป ๔ อสงไขยแสนกัลป์ ย่อมทรงรู้ดีว่า สถานที่เช่นใดเหมาะแก่การที่จะไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วยสถานที่ เช่นใดเหมาะแก่การที่จะบำเพ็ญธรรมทำความดีเพื่อความงอกงามด้านจิตใจ[๒๖๙]

เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวมา จึงเกิดขึ้นเฉพาะในสถานที่ที่มีความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อม เชิงนิเวศทั้งนั้น ป่าไม้ธรรมชาติจึงเป็นแหล่งของความสุขความสดชื่นรื่นรมย์ของมวลมนุษย์ทั้งหลายทั้งใน อดีตและปัจจุบัน โดยเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และการใช้ป่าเป็นสถานที่ ท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ดังจะเห็นได้ว่า เรามีวนอุทยาน สวนพฤกษชาติ และส่วนหย่อม ต่าง ๆ เพื่อให้มนุษย์ได้รับความสดชื่นหรือชื่นชมกับความงามธรรมชาติจึงเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ จิตใจเกิดความสุข ความสงบร่มเย็น ความสบายใจหายเครียด ซึ่งมีส่วนก่อให้เกิดความคิดและการ กระทำที่ดีงาม ดังจะเห็นได้จากเมื่อเราได้ไปสัมผัสกับธรรมชาติที่

---

[๒๖๙] พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ), **บทความวิชาการในวันวิสาขโลก ปี ๒๕๕๔**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๒๒.

บริสุทธิ์คงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าเรามี ความรู้สึกที่ดีงามอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นกับจิตวิญญาณของเราจริงๆ ในทางพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับป่าไม้มาก ดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้านอกจากจะ ใช้ป่าเป็นที่พำนักแล้ว พระองค์ยังทรงใช้ป่าเป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรมแก่สาวกด้วย เพราะการยก เอาธรรมชาติของป่ามาเป็นตัวอย่างในการสอนธรรมจะทำให้การสอนได้ผลเป็นอย่างดี เพราะธรรมชาติเป็นสิ่งที่เป็นจริงแสดงออกมาให้ปรากฏอย่างไม่มีมายา ผู้ได้รับการถ่ายทอดจากการแสดง ของพระองค์จะเข้าใจง่ายและเห็นสัจธรรมได้อย่างรวดเร็ว เช่น ตรัสสอนเรื่องใบไม้กำมือเดียวเปรียบเทียบกับใบไม้ทั้งป่า อันหมายถึงธรรมที่พระองค์ทรงนำมาสอนเหล่าสาวกเพื่อให้บรรลุสัจธรรมพ้นจากความทุกข์นั้น เมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ซึ่งมีอยู่มากมายนั้น ที่นำมาสอนก็มีเพียงใบไม้กำมือเดียวเท่านั้น หรือแม้บางครั้งก็ทรงตรัสสอนให้สาวกได้เห็นอานิสงค์ของการอยู่ป่าว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการฝึกอบรมจิตใจและพัฒนาตนเองได้อย่างไรเพื่อให้เกิดความรู้สึกที่ มีความรื่นรมย์ ชื่นชมความของธรรมชาติ เกิดความสุขและน้อมจิตเข้าสู่สมาธิ ดังที่พุทธพจน์ตอน หนึ่งที่ทรงตรัสถึงความงดงามของธรรมชาติเมื่อคราวเสด็จออกแสวงหาโมกขธรรมว่า

> ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศลขณะที่แสวงหาทางประเสริฐคือความสงบ ซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธชนบทโดยลำดับได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาสาย มีท่าน้ำใสสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร[๒๗๐]

ตามข้อความนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าครั้งเมื่อทรงแสวงหาพระโพธิญาณอยู่นั้นได้ทรงแสวงหาสถานที่อันสงบมีธรรมชาติแวดล้อมที่น่ารื่นรมย์เพื่อช่วยในการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตของพระองค์ให้เข้ากับธรรมชาติได้ง่ายขึ้น เพราะการอยู่ป่าซึ่งเป็นสถานที่อันสงบก็เปรียบเหมือนมีกัลยาณมิตรที่ดีเพื่อช่วยให้บรรลุพระโพธิญาณได้รวดเร็วขึ้นและก็เป็นเช่นนั้นเมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญอยู่ในสถานที่อันสงบร่มรื่นเช่นนั้นไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามพระประสงค์ที่ทรงตั้งใจไว้ นอกจากนี้ พระคำเขียน สุวณฺโณ พระนักปฏิบัติแห่งวัดป่าสุคะโต อำเภอแก้งค้อ จังหวัดชัยภูมิ ได้พูดถึงอานิสงค์ของป่าไม้ที่สร้างความเป็นสัปปายะให้แก่ผู้ประพฤติธรรม และเพื่อให้ประชาชนเกิดความสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้อย่างน่าสนใจว่า ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ช่วยเราได้มากที่สุด โดยเฉพาะป่านั้นเป็นธรรมชาติที่เป็นมิตรที่ดีที่สุด ของเราเป็นสถานที่ตอบปัญหาชีวิตของเราได้จริง ๆ การได้ไปนั่งพิงต้นไม้ในป่า เดินชมใบไม้ในป่าเห็น ธรรมชาติของเขาที่เขามีความสามัคคีปรองดองกันก็เห็นอะไรต่าง ๆ เหมือนราวกับว่าจะพูดกันรู้เรื่อง เช่น ตอนกลางคืนสมัยก่อน

---

[๒๗๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๙/๓๐๓-๓๐๔.

หลวงพ่อซึ่งไม่เคยใช้นาฬิกา จะรู้เวลาก็ได้อาศัยรหัสจากธรรมชาติ เช่น อาศัยเสียงลมพัดบ้าง เสียงใบตองหล่นตอนเช้าบ้าง ในตอนเช้ามืดก็อาศัยสังเกตสีแสงของต้นไม้ คือ พอตี ๔ ใบไม้จะเป็นมันพอเรามองจากหน้าต่างลงไปในป่า จะเห็นใบไม้เป็นมันแพรวพราว นั่นก็แสดง ว่าได้เวลาลุกพอดี อย่างนี้เป็นต้น ไม้บางอย่างบอกเวลา บางอย่างช่วยเตือนภัย บ้างก็บอกฤดู เช่น ดอกไม้ ใบไม้ ผลไม้ หรือผักบางชนิดก็บอกฤดูแก่เรา[๒๗๑] การแสดงธรรมเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติของป่าไม้และสิ่งแวดล้อมของพระคุณเจ้าท่านนี้ได้บ่ง บอกถึงสภาพของป่าไม้ในปัจจุบันได้ถูกทำลายไปมากแล้ว ซึ่งชาวบ้านที่พากันอาศัยอยู่ในชุมชนก็เริ่ม มองเห็นปัญหาของการไม่รักษาป่า ซึ่งปัญหาที่ว่าก็คือฝนแล้งไม่ตกตามฤดูกาล ท่านจึงสอนชาวบ้านให้ รู้จักถึงประโยชน์ของการมีป่าไม้ไว้ เช่น พืชสมุนไพรที่เป็นยาในการรักษาโรคที่เกิดขึ้นนั้นสามารถหามา ได้จากป่า และในการทำไร่ก็จะสอนบอกชาวบ้านว่าอยากทำไร่ก็อย่าทำไร่เลื่อนลอย และก็ยังแนะนำ ให้ชาวบ้านปลูกไม้ยืนต้น ไม่ผลแซมไปในไร่อ้อย เช่น มะม่วง ลิ้นจี่ ไผ่ ส้มโอ เป็นต้น เพราะต้นไม้ เหล่านี้ อยู่ได้นานช่วยรักษาดิน และช่วยเศรษฐกิจของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านมีรายได้และมีอาหาร ซึ่งท่านก็ได้ทำตัวเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็นในเชิงปฏิบัติด้วย อย่างไรก็ตาม แม้พระคำเขียน สุวณฺโณ จะพยายามสอนชาวบ้านให้พากันอนุรักษ์ป่าไม้มาเป็นเวลาเกือบ ๒๐ ปี แต่ก็ปรากฏว่าป่าไม้ก็ยังคงถูกทำลายอยู่ทั้งจากชุมชนเองและคนนอกชุมชน ท่านจึงคิดว่าน่าจะเกิดจากตัวท่านเองที่ทำหน้าเป็นผู้นำมากเกินไป เป็นฝ่ายคิดริเริ่มและเป็นฝ่ายแก้ปัญหาให้ชาวบ้านตลอด และชาวบ้านเองก็เป็นฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว ชาวบ้านจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการอนุรักษ์ป่านัก และที่สำคัญชาวบ้านก็ไม่สามารถ จะเติบโตหรือสร้างพลังเชิงการมีส่วนร่วมด้วยตัวพวกเขาเองได้ ท่านจึงได้ให้แนวคิดใหม่แก่ชาวบ้านคือ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านควบคู่ไปกับการนำพาของท่านในการอนุรักษ์ป่าไม้[๒๗๒] และชาวบ้านก็เข้าใจ ถึงปัญหาจึงหันมาร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้โดยการสร้างเครือข่ายในการบริหารจัดการป่าไม้ในทางที่ เหมาะสมเพื่อให้ป่าไม้ดำรงอยู่คู่กับชุมชนต่อไป

๒.๔ แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธ

๒.๔.๑ ความหมายของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

สจ๊วต (Stuart Hall) ได้อธิบายแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า "วัฒนธรรม" ว่าเป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ประเด็นสำคัญสำหรับการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาจึงมีอยู่ว่า วัฒนธรรมมีการปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และมนุษย์มีวิธีการ

---

[๒๗๑] ประเวศ อินทองปาน, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓.

[๒๗๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๒๓๓.

อย่างไรในการใช้เทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจในการปรับตัวเข้า กับสภาพแวดล้อมออกจากความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญอีกส่วนหนึ่งในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ในสังคมดั้งเดิม (primitive societies) มนุษย์มีวิถีการผลิตแบบล่าสัตว์และเก็บหาอาหาร โดยปกติแล้วผู้หญิงจะเป็นผู้เก็บหาอาหารและผู้ชายเป็นออกล่าสัตว์ การแบ่งแยกงานในลักษณะเช่นนี้มิได้เป็นเพราะผู้ชายมีร่างกายแข็งแรงกว่า แต่เป็นเพราะผู้หญิงต้องใช้เวลาดูแลลูกในขณะที่ผู้ชายสามารถเดินทางไกลและจากบ้านไปได้เป็นระยะเวลานาน[๒๗๓]

ชนัญ วงษ์วิภาคสรุปความหมายของ นิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า นิเวศวิทยานั้นเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต (พืชและสัตว์) กับสภาพแวดล้อม ส่วนทางด้านมานุษยวิทยาจะมุ่งเน้นความสำคัญกับมนุษย์เป็นหลัก โดยพยายามค้นคว้าเข้าใจพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์ในความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมอย่างไร พฤติกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิด จากการเรียนรู้คือพฤติกรรมทางวัฒนธรรมและปรากฏการณ์ทางสภาพแวดล้อม มนุษย์อยู่รอดในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้เพราะอาศัยวัฒนธรรมเป็นเสมือนอุปกรณ์ในการปรับตัว โดยอาศัยสื่อกลางต่าง ๆ คือ เทคโนโลยี ภาษา รูปแบบการจัดระเบียบกลุ่มและอุดมการณ์ เรียนรู้สะสมอบรมบ่มนิสัยหรือสืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน โดยใช้วัฒนธรรมดัดแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตน[๒๗๔]

ยศ สันตสมบัติ อธิบายความหมายว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมเน้นประเด็นที่มนุษย์จัดการควบคุมและดัดแปลงระบบนิเวศยศ สันตสมบัติ สรุปความหมายของวัฒนธรรมว่าวัฒนธรรมมีลักษณะพื้นฐานที่สำคัญ ๖ ประการด้วยกัน คือ ประการแรก วัฒนธรรมเป็นระบบความคิดและค่านิยมที่สมาชิกมีร่วมกัน ประการที่สอง วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ประการที่สาม วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ ประการที่สี่ วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา ประการที่ห้า วัฒนธรรมคือกระบวนการในการกำหนดนิยามความหมายของชีวิตและสิ่งที่อยู่ร่วมตัวมนุษย์ และประการที่หก วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา[๒๗๕]

---

[๒๗๓] Stuart Hall, **"The 'Political' and the 'Economic' in Marx's Theory of Classes," in Class and Class Structure, edited by Alan Hunt**, (London: Lawrence and Wishart, ๑๙๗๗), p ๕๖.

[๒๗๔] ชนัญ วงษ์วิภาค, **นิเวศวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐.

[๒๗๕] ยศ สันตสมบัติ, **มนุษย์กับวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗.

มนัส สุวรรณ กล่าวถึงนิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจไว้ว่าแนวความคิดเชิงนิเวศวิทยาโดยพื้นฐานทั่ว ๆ ไป สามารถนำไปประยุกต์ได้ในทุกสถานะการณ์ซึ่งคาดว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะมีขึ้น ก่อนที่จะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาเขตการและเทคโนโลยีมนุษย์สมัยก่อนมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในลักษณะของการปรับเปลี่ยน (Modification) ด้วยวิธีการง่าย ๆ จากพฤติกรรมที่ถูกควบคุมโดยธรรมชาติได้พัฒนามาเป็นการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ เมื่อวิทยาการและเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าไปพร้อมกับจำนวนของประชากรที่เพิ่มขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้พัฒนาไปเป็นลักษณะของพฤติกรรมที่พยายามเอาชนะธรรมชาติ มนุษย์ในปัจจุบันกำลังอาศัยประโยชน์ของความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในการพัฒนาเศรษฐกิจพยายามกอบโกยทุกสิ่งทุกอย่างจากทรัพยกรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นจากผลของการเพิ่มของประชากรอย่างรวดเร็ว ความพยามยามที่จะเอาชนะธรรมชาติดังกล่าวสามารถกระทำได้ในขอบเขตจำกัด ทั้งนี้เพราะธรรมชาติมีขีดจำกัดความสามารถ (Carrying capacity) อยู่เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น เพื่อให้การพัฒนายังคงมีประสิทธิภาพในเชิงการผลิต และธรรมชาติยังคงสภาพที่มั่นคง ความเข้าใจในหลักเชิงนิเวศวิทยาจึงเป็นสิ่งที่ควรให้ความสนใจ [๒๗๖]

ดังนั้น จากการศึกษานิยามความหมาย พบว่า นิเวศวิทยา คือ การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและกายภาพของสิ่งมีชีวิตกับการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมธรรมชาติมนุษย์จะมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมอย่างใกล้ชิดและต้องการปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตเช่นเดียวกันกับสัตว์อื่นทุกชนิดธรรมชาติเป็นตัวผลิตสร้างสิ่งที่มนุษย์จะนำ มาใช้ป้องกันอันตรายต่าง ๆ เช่น ป้องกันภัยจากสัตว์ร้าย โรคภัยไข้เจ็บ พายุฝนความแห้งแล้ง และอัคคีภัย ฯลฯ แต่คนจะยอมรับพลังอำนาจ และโชคชะตาที่ได้รับจากธรรมชาติคนจะถางป่า ปลูกพืชบนดิน ตัดถนนข้ามภูเขา ผลิตยาเพื่อรักษาโรค สร้างความอบอุ่นภายในบ้านยามฤดูหนาว และสร้างความเย็นในฤดูร้อนกล่าวสั้น ๆ ก็คือคนสร้างสรรค์ผลงานต่าง ๆ จากธรรมชาติแวดล้อมซึ่งเป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาตินั่นเอง จากการศึกษาประวัติศาสตร์มีบันทึกว่าคนพยายามต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดทางชีววิทยา และเพื่อการดำรงอยู่ทางกายภาพด้วยเทคโนโลยีต่าง ๆ (ภูมิปัญญา) เท่าที่จะสามารถทำได้เพื่อใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและป้องกันตัวเองจากภัยอันตรายต่าง ๆ

เทคโนโลยีหรือภูมิปัญญาต่างๆ มีพัฒนาการมาอย่างซับซ้อนและมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ขึ้นอยู่กับวัสดุต่าง ๆ โลหะ หิน พลาสติก หลัว-ฟืน และพลังงานนิวเคลียร์ที่จะทา ให้วัฒนธรรมพัฒนา

---

[๒๗๖] มนัส สุวรรณ, **นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสตาร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๙.

ไปได้ ครั้นเมื่อมีการพัฒนาไปถึงจุดหนึ่งแล้วก็จะพบว่าเทคโนโลยีจะเป็นอันตรายต่อดุลยภาพของธรรมชาติเสมอ การกระทำของมนุษย์จะทำให้ความสมดุลในธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อมีการตัดไม้ทำลายป่าจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงปริมาณน้ำฝนหรือฤดูกาล และมีผลทำให้น้ำฝนกัดเซาะดินมากขึ้นการใช้สารเคมีและอาวุธปืนจะฆ่าชีวิตสัตว์สกุลต่าง ๆ และนกต่าง ๆ ในรอบทศวรรษ และรอบศตวรรษ

ที่ผ่านมามักจะมีแต่การพูดถึงผลกระทบจากการกระทำของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติเท่านั้น แต่มักจะไม่ค่อยพูดกันถึงผลกระทบข้างเคียงที่จะตามมาอีกมากมายขณะที่การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติภายใต้อิทธิพลของมนุษย์นั้น คนจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีการปรับตัวเองในส่วนที่จะมีผลกระทบเป็นลูกโซ่และผลกระทบโดยตรง ในอดีตมีความสมดุลกันระหว่างธรรมชาติและรูปแบบของวัฒนธรรมมนุษย์เฉพาะแต่ละท้องถิ่นการประดิษฐ์เทคโนโลยีใหม่เป็นสาเหตุทำให้มีการเปลี่ยนแปลง การปรับตัวของคนควรจะเป็นกระบวนการขับเคลื่อนที่ช่วยรักษาคนให้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อให้คนสามารถเจริญเติบโตและดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้จนเกิดการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติแวดล้อมและวัฒนธรรมของตัวเองในที่สุด เพราะมนุษยชาติจะมีความสามารถในการปรับตัวตามความจำเป็นกับธรรมชาติที่มีความไม่แน่นอนได้ การศึกษาเรื่องปฏิสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติแวดล้อมจึงมักจะเกี่ยวโยงกับเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมากในการศึกษามานุษยวิทยาร่วมสมัย

๒.๔.๒ ความสำคัญของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

มนุษย์มีความสนใจเกี่ยวกับนิเวศวิทยา หรือสภาพแวดล้อมมานานแล้วผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์สามารถดำเนินชีวิตอยู่รอดมาได้โดยอาศัยความเคยชินกับสภาพแวดล้อมในการหาอาหารด้วยวิธีต่าง ๆ โดยเฉพาะการหาของป่าและล่าสัตว์นอกจากนี้ยังใช้ความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมเพื่อหาที่อยู่อาศัยที่มีแหล่งน้ำและแหล่งธรรมชาติอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและหาอาหารตามธรรมชาติ นอกนั้นมนุษย์ยังหาวิธีป้องกันภัยจากธรรมชาติอีกด้วยจึงทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตตลอดมาได้นี่คือตัวอย่างหนึ่งที่ยืนยันได้ว่ามนุษย์ได้พยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเพื่อการปรับตัวและดำเนินชีวิต[๒๗๗]

จากการทำความเข้าใจในสภาพแวดล้อมธรรมชาติเพื่อการปรับตัวและดำเนินชีวิตผ่านมานั้นมนุษย์ได้สะสมประสบการณ์ และถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่มีต่อการดำเนินชีวิต

---

[๒๗๗] งามพิศ สัตย์สงวน, **หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘.

เช่นนี้สืบต่อ ๆ กันเรื่อยมาจนกลายเป็นความเชื่อที่ว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีบทบาทสำคัญต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ผู้ที่เลื่อมใสในแนวความคิดนี้ก็เชื่อว่าสภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนดบุคลิกภาพ ศีลธรรม จรรยาการเมืองการปกครอง รัฐบาล ศาสนา จึงทำให้วัฒนธรรมมีลักษณะแตกต่างกันออกไป ต่อมามีแนวความคิดความเชื่อของนักปราชญ์อีกกลุ่มหนึ่งโต้แย้งว่าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งเท่านั้นที่ทำให้วัฒนธรรมในแต่ละท้องที่แตกต่างกันสิ่งที่กำหนดความแตกต่างนั้นคือการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ต่อมาแนวคิดของนักปราชญ์สองกลุ่มเสื่อมความนิยมลงเมื่อมีนักปราชญ์กลุ่มที่สามเสนอแนวคิดว่าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับสภาพแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรมต่างเป็นตัวกำหนดซึ่งกันและกันแนวความคิดและข้อสมมุติฐานของกลุ่มที่สามนี้เองที่กลายเป็นพื้นฐานแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับการดำรงชีวิตของมนุษย์นับวันมีความสำคัญและปรากฏเด่นชัดขึ้นในทุกขณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในคริสตวรรษที่ ๑๙ ปัญหาสภาพแวดล้อมกับมนุษย์นั้น กลายเป็นปัญหาใหญ่ระดับโลกดังจะเห็นในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ มีการประชุมระดับโลกจัดขึ้นที่กรุงสต๊อกโฮม ประเทศสวีเดน มีสมาชิกจากประเทศต่าง ๆ ๑๑๔ ชาติ เข้าร่วมประชุมของสหประชาชาติที่ชื่อว่าการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์ (United Nations Conference on The Human Environment) ต่อมาเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕ มีการประชุมสุดยอดในเรื่องสภาพแวดล้อมของโลก (Earth Summit) ที่กรุงรีโอ เดอ จาเนโร (Rio De Janeiro) ประเทศบราซิล ภายใต้หัวข้อการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conferenceon Environment and Development) โดยตัวแทนจาก ๑๑๘ ประเทศลงนามในสนธิสัญญา ๒ ฉบับว่าด้วยการป้องกันแก้ไขปัญหาอุณหภูมิผิวโลกสูงขึ้น (Global Warming) และว่าด้วยการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของโลก (Biological Diversity) พร้อมทั้งออกประกาศหลักการแห่งสิ่งแวดล้อมและแผนปฏิบัติการสาหรับทศวรรษ ๒๕๓๔ - ๒๕๔๒ และศตวรรษที่ ๒๑ เพื่อดำเนินการให้เกิดการพัฒนาเรียกว่า “สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา”[๒๗๘]

จากข้อมูลที่กล่าวมานั้นอาจกล่าวได้ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยาไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญต่อมนุษย์ในอดีตและปัจจุบันเท่านั้นแต่ยังคงความสำคัญต่อมนุษย์ชาติในอนาคตอีกด้วย ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงยกเอาแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมาเป็นแนวคิดหนึ่งในการศึกษาเพราะเชื่อว่าการศึกษานิเวศวิทยาหรือสภาพแวดล้อมจะช่วยให้เข้าใจถึงความเป็นมาของชุมชน การทำ มาหากิน

---

[๒๗๘] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๔๙.

และการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมตลอดจนค่านิยมและรูปแบบทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี

นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้ที่สำคัญได้แก่จูเลียน เอชสจ็วต แดรี่ ฟอร์ด คลิฟฟอร์ดกีทซ์ และมาร์วินแฮร์รีสได้อธิบายเกี่ยวกับทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Cultural Ecology Theory) ไว้ดังนี้

นิยพรรณ วรรณศิริ[๒๗๙] ให้ความหมายนิเวศวิทยาว่า “คือการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม” จึงหมายถึง วิธีการศึกษาหาข้อกำหนดหรือหลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลกระทบจากการปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อม (ของมนุษย์แต่ละสังคม) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมจึงแตกต่างไปจากนิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology) เพราะนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมุ่งแสวงหากฎเกณฑ์เพื่ออธิบายที่มาของลักษณะและแบบแผนวัฒนธรรมบางประการที่มีอยู่ในแต่ละสภาวะแวดล้อม มากกว่ามุ่งแสวงหาหลักการทั่วไปที่ใช้ได้กับทุกวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมสิ่งที่สำคัญที่สุดในแนวคิดนี้คือ แก่นวัฒนธรรม (Cultural Core) ซึ่งหมายถึง กลุ่มของลักษณะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดกับกิจกรรมเพื่อการดา รงชีพและการจัดการทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้จะมุ่งสนใจการนำวัฒนธรรมทางวัตถุ (ระบบเทคนิควิทยาที่ใช้หรือเครื่องมือเทคโนโลยี) มาใช้แตกต่างกันอย่างไรและก่อให้เกิดการจัดการทางด้านสังคมที่แตกต่างกันอย่างไรในสภาวะแวดล้อมที่แตกต่างกัน เพราะสภาวะแวดล้อมแต่ละแห่งอาจเป็นตัวช่วยหรือข้อจากัดใช้เทคนิควิทยาเหล่านี้ก็ได้

นิยพรรณ วรรณศิริ[๒๘๐] ได้อธิบายว่า สงครามของชนบรรพกาล (Primitive Warfare) เป็นกลไกอันหนึ่งในการปรับจำนวนประชากรให้เหลือพอที่จะสามารถอาศัยอยู่ในระบบนิเวศน์หนึ่งได้อย่างเหมาะสม” ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบนิเวศน์ที่มีต่อโครงสร้างสังคม หัวใจที่สำคัญของแนวคิดนี้ก็คือ การรวมเอาระบบสังคม วัฒนธรรมและสภาวะทางชีววิทยาเข้าด้วยกันในการศึกษาการพัฒนาของสังคม ทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมเน้นว่า ความเชื่อและการปฏิบัติต่างๆ ตามระบบวัฒนธรรมที่ดูเหมือนไร้สาระ ไม่มีเหตุผล แต่อาจมีผลในด้านการใช้ทรัพยากรอย่างมีเหตุมีผลก็ได้ โดยคำนึงถึงระดับของเทคโนโลยีที่ใช้เฉพาะสถานที่ด้วย เช่น การกินเนื้อวัวเป็นของต้องห้ามของชาวฮินดูทั้งที่ความอดอยากยากจนมีไปทั่วอินเดียนั้น เพราะการห้ามกินเนื้อวัวมีความหมายว่าวัวมีไว้ใช้ลากคันไถ

---

[๒๗๙] นิยพรรณ วรรณศิริ, **มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๙.

[๒๘๐]นิยพรรณ วรรณศิริ, **มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม**, หน้า ๑๑๐.

หากไม่มีวัวก็จะไม่อาจทำการเกษตรได้ ดังนั้นข้อห้ามทางศาสนาจึงเป็นการเพิ่มความสามารถของสังคมเกษตรกรรมในระยะยาว

โดยสรุปแล้ว ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมนี้ จะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชากร สิ่งแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางกายภาพในสังคมได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ปัจจุบันนักมานุษยวิทยาได้ให้ความสนใจกับทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม และกลายมาเป็น มานุษยวิทยานิเวศน์ (Ecological Anthropology) และได้เจริญเติบโตก่อให้เกิดแนวทฤษฎีใหม่ๆอย่างต่อเนื่องภายในแขนงย่อยออกไปเป็นแนววิเคราะห์ระบบนิเวศฯ แนววิเคราะห์ชาติพันธุ์นิเวศ (Ethno Ecology) แนววิเคราะห์กลวิธี และแนววิเคราะห์การเมืองนิเวศ เป็นต้น

พัฒนาการของแนวความคิดทางมานุษยวิทยาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดแบบประวัติศาสตร์ หรือแนวความคิดแบบหน้าที่นิยมนั้นส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการต่อต้านข้อสรุปของนักทฤษฎีวิวัฒนาการในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งส่งผลให้ทฤษฎีวิวัฒนาการเสื่อมความนิยมลงไปเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม หลังจากปี ค.ศ. ๑๙๔๐ เป็นต้นมาได้มีนักมานุษยวิทยาอเมริกันกลุ่มหนึ่งหันกลับมาสนใจทฤษฎีวิวัฒนาการ และพยายามนา เอาทฤษฎีวิวัฒนาการมาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยาอเมริกัน นิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมโดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคมแนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิตโครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเงื่อนไข หลักกาหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม

๒.๔.๓ พื้นฐานของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของตะวันตก

สาเหตุพื้นฐานของปัญหาระบบนิเวศทั้งหลายอยู่ที่กระบวนทัศน์ (Paradigm) ของมนุษย์ รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น (Life-Support System) ในขณะเดียวกันปัจจัยทางสังคม สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีก็เป็นตัวกำหนดกระบวนทัศน์ด้วย ในโลกปัจจุบันมนุษย์ดำเนินชีวิตในโลกแห่งวัตถุที่มีเทคโนโลยีช่วยตอบสนองความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ เทคโนโลยีเหล่านั้นเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการฉกฉวยผลประโยชน์จากธรรมชาติ ครอบครองและควบคุมธรรมชาติตามอำเภอใจของมนุษย์ จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติขึ้นและทวีความ

รุนแรงเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ความเจริญก้าวหน้าที่มนุษย์ได้นิยามและนำมาเป็นบรรทัดฐานในการพัฒนาทั่วโลกนั้นล้วนอยู่บนกระบวนทัศน์ของมนุษย์ที่มีต่อโลกในแบบเดียวกัน และกระบวนทัศน์เหล่านี้เองที่เป็นต้นเหตุที่แท้จริงของวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติที่เป็นอยู่ กระบวนทัศน์ต่อโลกและจักรวาล ต่อการเกิด ชีวิตและความตาย ต่อความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและผู้อื่น และที่สำคัญคือกระบวนทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์กับส่วนที่เหลือในโลกธรรมชาติ มีนักวิชาการส่วนหนึ่งเชื่อว่าต้นเหตุสำคัญของวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติ คือทัศนคติหรือกระบวนทัศน์ของมนุษย์ที่มองความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับโลกธรรมชาติในรูปลักษณ์ของการที่มนุษย์เป็นสิ่งที่มีค่าในตัวเองกับธรรมชาติที่เป็นเพียงวัตถุ ที่มีอยู่เพื่อให้มนุษย์นำมาปรนเปรอความต้องการ และเมื่อกระบวนทัศน์เป็นเช่นนี้ ความรู้ทางเทคโนโลยีก็ถูกนำมาใช้เพื่อจัดการกับโลกตามกระบวนทัศน์ดังกล่าว[๒๘๑]

ประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของโลกตะวันตกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา นับเป็นประวัติศาสตร์ความพยายามของมนุษย์ในการเป็น ‘เจ้า’ เหนือโลกธรรมชาติ การพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม โดยใช้แนวคิดลัทธิทุนนิยมนำทางการพัฒนาในสมัยต่อมา ล้วนช่วยส่งเสริมการมองโลกธรรมชาติว่าเป็นเพียง ‘วัตถุ’ ที่มนุษย์จะต้องจับจอง จัดการ และใช้เพื่อจุดหมายของมนุษย์[๒๘๒] ทำให้มนุษย์มองทรัพยากรธรรมชาติว่า เป็นที่มาของทรัพย์ ความสุขความสะดวกสบายที่มนุษย์จะต้องกอบโกย แสวงหาให้ได้มากที่สุด อันเป็นเหตุให้โลกในปัจจุบันต้องประสบกับปัญหาสภาพแวดล้อมจนถึงขั้นวิกฤติ

ในด้านปรัชญาเกิดคำถามทางจริยศาสตร์ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาว่า มนุษย์ควรมีหน้าที่หรือความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมหรือไม่ มนุษย์มีพันธะทางจริยธรรมต่อสิ่งแวดล้อมหรือไม่อย่างไร ซึ่งเป็นคำถามที่ขยายขอบเขตด้านจริยธรรมไปสู่สิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ ทำให้เกิดการอภิปรายในเรื่องของคุณค่าในตัวเองของชนิดพืชพันธุ์ต่างๆ (Intrinsic value of species) กระทำที่มีศีลธรรมไม่เฉพาะแต่การกระทำที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่รวมถึงการกระทำกับสิ่งไม่มีชีวิตด้วย ซึ่งอยู่ในหัวข้อเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมและจริยธรรมในเชิงนิเวศ (Environmental ethics, Moral ecology)

แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่สำคัญ ได้แก่ (๑) จริยศาสตร์ที่มีเทพเจ้าเป็นศูนย์(Theocentric Ethics) (๒) จริยศาสตร์ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric Ethics) (๓)

---

[๒๘๑] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก** (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔.

[๒๘๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

จริยศาสตร์ที่ไม่ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Non-anthropocentric Ethics) (๔) จริยศาสตร์ที่ถือระบบนิเวศเป็นศูนย์กลาง (Eco-Centric Ethics) และ (๕) จริยศาสตร์ที่ถือหลักองค์รวม (Holistic Ethics)[๒๘๓]

เมื่อพิจารณาแบบความสัมพันธ์ระหว่าง ‘มนุษย์’ กับ ‘ต้นไม้’ ในระบบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในทางตะวันตก สามารถแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มแรก เรียกว่า Anthropocentric Ethics คือ แนวคิดจริยศาสตร์ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง กลุ่มที่สอง เรียกว่า Nonanthropocentric Ethics คือ แนวคิดจริยศาสตร์ที่ไม่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งสามารถแบ่งออกไปอีกเป็น ๒ กลุ่มที่น่าสนใจ คือ (๑) กลุ่ม Biocentric Ethics คือ แนวคิดจริยศาสตร์ที่มีชีวิตเป็นศูนย์กลาง และ (๒) กลุ่ม Deep Ecology คือ แนวคิดแบบนิเวศวิทยาเชิงลึก[๒๘๔] อาจเรียกจริยศาสตร์แนวมนุษย์ไม่ใช่ศูนย์กลางนี้อีกอย่างว่า จริยศาสตร์แนวนิเวศเป็นศูนย์กลาง (Ecocentric Ethics)[๒๘๕] หรือ จริยศาสตร์แนวองค์รวม (Holistic Ethics)[๒๘๖] ทั้งนี้ส่วนหนึ่งของทฤษฎีเป็นการแสวงหาโลกทัศน์ต่อสิ่งแวดล้อมใหม่หรือตีความแนวคิดเดิมใหม่ เพื่อเป็นจุดยืนทางความคิดหรือพื้นฐานทางทฤษฎีในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ลงลึกถึงระดับมโนสำนึกทางจริยธรรมของมนุษย์

ตลอดระยะเวลายาวนานที่ผ่านมานั้น มนุษย์มีท่าทีต่อธรรมชาติตามวาทกรรมที่ได้ให้ไว้ซึ่งวาทกรรมในที่นี้ หมายความตามการให้ความหมายของ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่ได้อ้างถึงในหนังสือชื่อ วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น ของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ที่ได้ให้ความหมายของวาทกรรม (Discourse) ไว้ว่าหมายถึง ระบบและกระบวนการสร้างหรือผลิต (Constitute) เอกลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance)ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือว่าตัวตนของเราเอง นอกจากนี้ วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่เราสร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวง

---

[๒๘๓] Des Jardins, Joseph R., **Environmental Ethics: An introduction to environmental philosophy**, (United Stated of America: Wadsworth Publishing Company, 1997), p 10.

[๒๘๔] Joseph R., Desjardins, **Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy**, (Boston: Wadsworth, 1997), p 11.

[๒๘๕] ปิยมาศ ใจใฝ่, “แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงจิตวิญญาณของสาทิต กุมาร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘.

[๒๘๖] เทพพร มังธานี, “จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธจริยศาสตร์”, **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์**, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๔): ๙๑ - ๑๒๙.

กว้าง[๒๘๗] ในวาทกรรมที่มนุษย์นำมาวิเคราะห์เป็นเพียงการพูดซ้ำกฎเกณฑ์ของสิ่งที่พูดมากกว่าจะเป็นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาซึ่งวาทกรรมในความหมายของฟูโกสามารถอธิบายถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในสังคม อำนาจมิได้เป็นเรื่องของความรุนแรงเสมอไปแต่อำนาจเป็นเรื่องของการกระทำ (Action) และการนำอำนาจนั้นไปใช้ ที่สำคัญคือการสร้างความเป็นไปได้ในการก่อให้เกิดการกระทำบางอย่างขึ้น อีกทั้งการวิเคราะห์วาทกรรมช่วยให้เราสามารถสงสัย ตั้งคำถามและตรวจสอบสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์มากกว่าการยอมรับโดยปราศจากการตั้งคำถามในด้านนิเวศวิทยามีวาทกรรมจำนวนมากหลากหลายสำนวนและหลายสำนักซึ่งเดิมทีนั้นมีวาทกรรมชุดหนึ่งที่ก่อให้เกิดปัญหาทางนิเวศวิทยาอันเนื่องมาจากการพัฒนาที่มีวาทกรรมที่ไม่เหมาะสมอยู่เบื้องหลัง ปัจจุบันมีหลายสำนักที่พยายามสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในกระบวนการสร้างความหมายและพยายามที่จะเข้าไปจัดระบบระเบียบการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนกลายเป็นความรู้ชุดหนึ่งขึ้นมา เพื่อส่งผลให้เกิดการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท่าทีที่เหมาะสม ความพยายามในการสร้างวาทกรรมว่าด้วยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่นำเสนอโดย บาร์น และเกร็กกอรี่ (Barnes and Gregory) ได้กล่าวถึงอย่างน่าสนใจมีอยู่ ๕ รูปแบบ ได้แก่

๑) แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Technocentrism) เป็นแนวคิดที่มองธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเข้าไปควบคุม จัดการด้วยเทคโนโลยีต่างๆ ที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมา ส่วนธรรมชาติมีไว้เพื่อรับใช้และตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เชิดชูความเป็นมนุษย์โดยเห็นว่ามนุษย์เป็นใหญ่ (Anthropocentrism) สิ่งอื่น ๆ ในธรรมชาติมีความสำคัญน้อยกว่ามนุษย์ทั้งสิ้น แนวคิดนี้แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติอย่างเด็ดขาด ทั้งยังมองว่าธรรมชาติเป็นสิ่งโหดร้าย ดังนั้นมนุษย์จึงต้องควบคุมธรรมชาติให้เป็นไปอย่างที่มนุษย์ต้องการ

๒) แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่ามนุษย์ (Ecocentrism) แนวคิดนี้เชิดชูธรรมชาติและยกธรรมชาติให้เป็นศูนย์กลาง แนวคิดนี้ตรงข้ามกับแนวคิดแรก เชื่อว่ามนุษย์ต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ไม่ใช่เอาชนะธรรมชาติ แนวคิดนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น แนวคิดนิเวศวิทยาลุ่มลึก (Deep Ecology) เป็นแนวคิดที่ได้แผ่อิทธิพลอย่างแพร่หลายในปัจจุบันในด้านการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม

๓) แนวคิดของกลุ่มมาร์กซิสต์ ที่เสนอข้อถกเถียงว่าแนวคิดเช่นนิเวศวิทยาลุ่มลึกนั้นยังมีความไร้เดียงสาอยู่มาก เพราะแก้ปัญหาที่ผิดจุด แนวคิดของกลุ่มนี้เห็นว่าปัญหาที่แท้จริงอยู่ที่ระบบ

---

[๒๘๗] ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, **วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น**, (กรุงเทพมหานคร: วิภาษา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐.

เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เป็นผู้ผลิตและสร้างสิ่งที่เรียกว่า ‘ธรรมชาติ’ ในฐานะของประดิษฐกรรมทางสังคมอย่างมีความสัมพันธ์กันในระบบทุนนิยม ที่สร้างความชอบธรรมให้กับมนุษย์ในการเข้าไปฉกฉวยและแย่งชิงประโยชน์จากธรรมชาติ แนวคิดของกลุ่มมาร์กซิสต์นี้ยังเชื่อว่ามนุษย์สามารถเข้าไปควบคุมและจัดการกับธรรมชาติได้จนไม่มีพื้นที่สำหรับ ‘ธรรมชาติ’ ที่จะสามารถมีความหมายและคุณค่าในตัวเองได้

๔) แนวคิดของขบวนการสตรีอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Ecofeminism) แนวคิดนี้ไม่เห็นด้วยกับสามแนวคิดข้างต้นเพราะเห็นว่ายังมีแนวคิดในแบบของผู้ชาย ปิดกั้นเพศหญิง มองไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการขูดรีดและครอบงำธรรมชาติว่ามีความสัมพันธ์กับการขูดรีดและครอบงำเพศหญิงว่าเป็นเรื่องเดียวกัน แนวคิดที่มีวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ หมายถึงแนวคิดที่มีการจัดลำดับสูงต่ำ การคิดแบบแยกขั้วและความเป็นสากลเพื่อควบคุมโลกไว้ใต้อำนาจของเพศชาย แนวคิดของขบวนการสตรีอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนี้มองว่าก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงความคิดและการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเพศชายกับเพศหญิงเสียก่อน มองธรรมชาติว่าสื่อนัยยะของความเป็นเพศหญิง เป็นเพศที่อ่อนแอ เป็นผู้ถูกกระทำ

๕) แนวคิดของนักทฤษฎี สำนักประดิษฐกรรมสังคม (Social Constructivism) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่รวมเอาลักษณะเด่นของแนวคิดอื่น ๆ มาประสานไว้ด้วยกัน ซึ่งมองว่าธรรมชาติเป็นเรื่องของการผลิตสร้างผสมกับแนวคิดของขบวนการสตรีอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ให้ความสำคัญระกว่างการกดขี่ธรรมชาติกับการกดขี่สตรีว่ามีความเกี่ยวเนื่องกันอีกทั้งยังเห็นว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้แบบเพศชายครอบงำและไม่มีพื้นที่ให้กับวิธีคิด คุณค่าของสตรี มองว่า ธรรมชาติกับสังคมนั้นแยกจากกันไม่ออก และธรรมชาติก็คือผลผลิตอย่างหนึ่งของสังคมด้วย มนุษย์อยู่ในโลกของการผสมผสานซึ่งไม่สามารถหาของดั้งเดิมได้ เมื่อมนุษย์ไม่ได้แยกออกจากธรรมชาติและยังมองธรรมชาติเป็นเพศหญิงที่ต้องดูแลไม่ใช่กดขี่ ท่าทีของมนุษย์ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็จะเปลี่ยนไป[๒๘๘]

ในหนังสือเรื่อง ‘ข่ายใยแห่งชีวิต’ (The Web of Life) ซึ่งเขียนโดย ฟริตจอฟ คาปร้า (Fritjof Capra) ได้กล่าวถึงวิกฤตในทางสิ่งแวดล้อมว่า แท้ที่จริงแล้วเกิดจากกระบวนทัศน์ที่ถดถอยซึ่งครอบงำวิถีแห่งสังคมวัฒนธรรมของโลกมานานหลายร้อยปี ในปัจจุบันกำลังท้าทายปรับเปลี่ยนอย่างถึงแก่น คาปร้านำเสนอว่า โลกทัศน์ในการมองและให้คุณค่าสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นโลกทัศน์องค์รวม

---

[๒๘๘] ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, **วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น**, หน้า ๒๕๖.

(Holistic worldview) ที่นำเสนอภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (ทั้งในระดับปัจเจกและในระดับสังคม) กับกระบวนการที่เป็นวัฏจักรของธรรมชาติทั้งปวง ซึ่งคาปร้าเรียกกระบวนทัศน์นี้ว่า ทัศนะในเชิงนิเวศ (Ecological view)[๒๘๙]

วิวาทะว่าด้วยสิ่งแวดล้อมในจริยศาสตร์ของการพัฒนานั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับแนวคิดทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า แนวคิดทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมนั้นสามารถจำแนกออกเป็นสองกลุ่ม ใหญ่ ๆ คือ ๑) แนวคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric view) หรือที่ในแนวคิดทางสิ่งแวดล้อมร่วมสมัยใช้คำว่า นิเวศวิทยาแนวตื้น (Shallow ecology) และ ๒) แนวคิดแบบระบบนิเวศเป็นศูนย์กลาง (Ecocentric view) หรือนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep ecology) ซึ่งกระบวนทัศน์ทั้งหมดที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นฐานความคิดสำคัญที่ส่งผลต่อท่าทีของมนุษย์ในการปฏิบัติต่อธรรมชาติ และแน่นอนว่ากระบวนทัศน์หนึ่งๆ ย่อมมีการไม่เห็นด้วยเกิดขึ้นเป็นธรรมดา จึงเกิดเกณฑ์ตัดสินเกี่ยวกับท่าทีของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ใช้ในการวิพากษ์ปัญหาทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมอยู่สองขั้วแนวคิดด้วยกัน ได้แก่ เกณฑ์ตัดสินจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) และเกณฑ์ตัดสิน จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่มีนิเวศเป็นศูนย์กลาง (Ecocentric)

หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยา เป็นแนวคิดที่มองว่า สัตว์และพืชต่างก็อยู่รอดได้ด้วยกฎเกณฑ์ของระบบธรรมชาติที่เรียกว่า ระบบนิเวศ (Ecosystem) ระบบนิเวศแต่ละระบบก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเองและภายใต้ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบใหญ่ที่เรียกว่า ‘ชีวาลัย’(Ecosphere or Biosphere) อย่างไรก็ตาม มุมมองทางด้านนิเวศวิทยาก็มีความแตกต่างกัน ดังที่ อาร์เน แนสส์ (Arne Naess) ได้แบ่งมุมมองทางด้านนิเวศวิทยาของขบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมออกเป็น ๒ ระดับ คือ นิเวศวิทยาแบบตื้นเขิน (Shallow Ecology) และนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology)[๒๙๐] เป็นคำที่ อาร์เน แนสส์ (Arne Naess) (๑๙๑๒ – 1997) นักปรัชญาชาวนอร์เวย์ก่อตั้งขึ้น มีแนวคิดที่อธิบายอย่างลึกซึ้งในเรื่องของจิตวิญญาณที่มีอยู่ในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั่วไปโดยเรียกร้องสิทธิของสิ่งแวดล้อม เช่น สิทธิของสัตว์ที่จะไม่ถูกทรมานหรือถูกฆ่าเป็นต้น แนวคิดดังกล่าวนี้ว่า จึงก้าวล่วงวิธีการของศาสตร์สมัยใหม่ที่มีพื้นฐานอยู่บนความเป็นจริงทาง

---

[๒๘๙] Fritjof Capra, **The Web of Life**, (London: Flamingo, 1996), p 33.

[๒๙๐] Jardins, R. J., **Environmentalism Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy**, (Canada: Wadsworth Thomson Learning, 2001), p 213.

วิทยาศาสตร์ ไปสู่ระดับของความรอบรู้ หรือ เข้าใจเกี่ยวกับตัวของมนุษย์เองและโลกธรรมชาติในด้านจิตวิญญาณ[๒๙๑]

นอกจากนั้นแล้ว นักนิเวศวิทยายังมีมุมมองเกี่ยวกับธรรมชาติที่วางอยู่บนฐานของธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง (Ecocentric หรือ Nature-based หรือ Non-anthropocentric)[๒๙๒] ต่างกับ แนวคิดอรรถประโยชน์นิยมที่มองมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) ซึ่งเป็นค่านิยมที่มองทรัพยากรธรรมชาติเป็นวัตถุที่มีค่าทางเศรษฐกิจและมนุษย์เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากวัตถุนั้น ทำให้อุดมการณ์การเมืองและเศรษฐกิจแบบเก่าไม่เคยให้ความสำคัญอย่างจริงจังของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ด้วยค่านิยมดังกล่าว ทำให้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นจึงถูกมองว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัญหา มิใช่เป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขปัญหา กล่าวคือ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาตินั้นต้องแก้ไขที่แนวคิดหรือระบบคิด (Paradigm) ซึ่งสอดคล้องกับที่ คาปร้า (Capra) ให้เหตุผลว่ากระบวนทัศน์แบบเดคาร์ต-นิวตัน (The Descartes-Newton Paradox) ที่มองโลกแบบกลไกทำให้เกิดแนวคิดแบบแยกส่วนได้ถูกละทิ้งหรือไม่ยอมรับจากนักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในศตวรรษที่ ๒๑ โดยการค้นพบฟิสิกส์สมัยใหม่ (New Physics) ซึ่งเป็นฟิสิกส์ที่ก้าวเลยพ้นจากการคิดแบบกลไกหรือแนวคิดลดทอน (Reductionist) [๒๙๓]ของกระบวนทัศน์แบบเดคาร์ต-นิวตัน[๒๙๔] และฟิสิกส์สมัยใหม่ก็คือการมองโลกแบบองค์รวมนั่นเอง

นักนิเวศวิทยาเชื่อว่า สาเหตุพื้นฐานของการล่มสลายของระบบนิเวศมาจากความเชื่อในทางการเมืองที่นำเสนอโดยพรรคการเมืองแบบเก่าที่มองว่า ระบบการเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์นั้นสามารถสร้างความเจริญเติบโตทางวัตถุได้อย่างไม่มีขีดจำกัด วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ ระบบเศรษฐกิจและการเมืองทั้งฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา ต่างก็มุ่งไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม และการที่ประเทศพัฒนาแล้วนำของเสียมาทิ้งไว้ในประเทศกำลังพัฒนาที่มีกฎหมายหรือข้อบังคับเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมยังไม่ชัดเจน[๒๙๕] ดังนั้น จึงได้มีการตั้งคำถามต่อ

---

[๒๙๑] Devall, B. and Session, G, **Deep Ecology In L.P. Pojman, ed, Environmental Ethics: Reading in Theory and Application**, (Boston: Jones and Barlett, 1994), p 113.

[๒๙๒] Ibid, p 41.

[๒๙๓] Capra V., **Environmental justice: A New Social Movement**, (New Jersey: Public Policy Research Institute, 1991), p 61.

[๒๙๔] Ibid, p 13.

[๒๙๕] Coenen H. J. M., & Halfacre, C., **Environmental Risk Perception, Income, and Ethnicity: Does the Netherlands Have An Environmental Justice Problem? American Political**

คำว่า “พัฒนา” ว่า เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาคืออะไร และหลังจากนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดการพัฒนาโดยการใช้คำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนก็คือ ต้องการให้ความเชื่อหรือสมมุติฐานแบบเดิมที่ความสัมพันธ์ของมนุษย์เป็นมิตรกับธรรมชาติได้กลับมาสู่ระบบคิดของคนส่วนใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ถ้าหากมนุษย์ต้องการที่จะอยู่รอดอย่างยั่งยืน มนุษย์จะต้องเคารพหรือยอมรับแนวคิดของนิเวศวิทยาที่มองว่า มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่มีความซับซ้อนในชีวาลัยและที่สำคัญก็คือ มนุษย์ต้องช่วยกันรักษาสมดุลของชีวาลัย ความยั่งยืนนั้นไม่เพียงแต่ให้แสงสว่างในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ยังเสนอวิธีการหรือทางเลือกในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังเช่นที่ อี. เอฟ. ชูมักเกอร์ (E. F. Schumacher) เสนอแนวคิดเรื่องจิ๋วแต่แจ๋ว (Small is Beautiful)

จริยธรรมทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นพฤติกรรมความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับจิตสำนึกของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ กล่าวคือ พฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติเป็นเช่นไร หรือควรเป็นเช่นไรขึ้นอยู่กับวิธีให้คุณค่า วิธีคิดที่ถูกหล่อหลอมมาอย่างเป็นระบบเรียกว่า จริยธรรม หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาในส่วนของจริยธรรมทางด้านสิ่งแวดล้อมจะเกี่ยวกับการขยายจริยธรรมที่แปลกหรือใหม่ไปกว่าจริยธรรมแบบเดิม ในขณะที่จริยธรรมแบบเดิมมองมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และตีค่าของทรัพยากรธรรมชาติในรูปของมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่จริยธรรมแบบใหม่หรือจริยธรรมทางด้านสิ่งแวดล้อมนั้นจะมองธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง และตีค่าทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่มีค่าในตัวมันเอง[๒๙๖]

นับตั้งแต่ผู้ที่สนใจแนวคิดนิเวศวิทยาได้เสนอวิธีคิดการปฏิเสธพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัวของมนุษย์หรือการมองผลประโยชน์ของมนุษย์เป็นหลัก และปฏิเสธความโลภในทางวัตถุของมนุษย์ ทำให้เกิดการแสวงหาแนวทางหรือปรัชญาใหม่ในการดำเนินชีวิตที่รักษาสมดุลระหว่างธรรมชาติกับมวลมนุษยชาติ ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำธุรกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๖๐ เรียกว่า เป็นปรากฏการณ์ในยุคหลังวัตถุนิยม[๒๙๗]

Science Association Annual Meeting in Atlanta, (Georgia: University of twente Publication, 1999), p 12.

[๒๙๖] Jardins, R. J., **Environmentalism Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy**, p 12.

[๒๙๗] Heywood, I., **Social Theories of Art: A Critique**, (New York: New York University, 1998), p 218.

๒.๔.๔ แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

แนวคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) นั้น ตั้งอยู่บนฐานของความคิดที่ว่ามนุษย์นั้นอยู่เหนือหรือนอกธรรมชาติ มนุษย์เป็นผู้ให้คุณค่าสรรพสิ่ง ส่วนธรรมชาติแวดล้อมนั้นเป็นเพียงแค่เครื่องมือเท่านั้น[๒๙๘] นักวิชาการหลายท่าน อาทิ Peter Singer, Fritjof Capra, Lynn White, Walter H. O' Briant มองว่า วิธีคิดแบบนี้เป็นแบบแผนความคิดของตะวันตกที่สืบทอดต่อกันมาจากรากฐานของวัฒนธรรมและเป็นต้นตอของสาเหตุแห่งความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมทั้งปวงอย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาลงไปแล้ว จะพบเห็นรูปแบบของ 'ท่าที' ที่มนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อมในมโนทัศน์นี้ได้ใน ๒ ลักษณะ คือ ๑) ท่าทีทรราช (Despotic Position) ที่เป็นท่าทีหลักที่ปรากฏในแนวคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และ ๒) ท่าทีผู้ดูแลแทนพระเจ้า (Stewardship) ท่าทีทรราชในแนวคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลางนั้นมีปรากฏในขนบประเพณีของความคิดตะวันตกมาตั้งแต่ยุคศาสนายิวและศาสนาคริสต์ รวมไปถึงในภูมิปัญญาของกรีก-โรมัน และยังคงปรากฏอยู่ในแนวคิดของปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ในความคิดของ ฟรานซิส เบคอน (Francis Becon) และ เรเน่ เดส์การ์ต (Rene Descartes) โดยลักษณะของท่าทีทรราชนั้นเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ที่มองว่า มนุษย์เป็น'เจ้านาย' ส่วนธรรมชาติเป็น 'ทาส' หรือ 'เชลย'[๒๙๙] ดังนั้น มนุษย์จึงมีสิทธิ์อย่างเต็มที่ที่จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในฐานะ 'นาย' ได้อย่างชอบธรรมรากฐานของแนวคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลางที่มีท่าทีแบบทรราชนั้น ประกอบด้วย

๑. แนวคิดแบบทวินิยม (dualism) ที่แยกจิตกับกายของมนุษย์ออกจากกัน ซึ่งในทัศนะทางศาสนายิวและศาสนาคริสต์รวมไปถึงปรัชญากรีก-โรมันจะแยกจิตวิญญาณออกจากกายของมนุษย์ โดยให้ความสำคัญกับจิตว่า เป็นแก่นแท้ของมนุษย์ที่เป็นอมตะและมีเหตุผล (โดยในทางศาสนาจะมองว่าจิตถูกสร้างขึ้นจากฉายาของพระเจ้า) ในขณะที่ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่จะเน้นถึงความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงของโลกแห่งกายที่ไร้จิต ซึ่งเปรียบเสมือนแก่นแท้กับโลกของจิตที่มีเหตุผลและจะดำรงอยู่แม้ร่างกายจะดับสลาย แนวคิดทวิลักษณ์นี้ทำให้แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติอย่างสิ้นเชิงเพราะธรรมชาติไม่มีจิต ไม่มีเหตุผล และไม่มีความศักดิ์สิทธิ์ (ในทางศาสนาเห็นว่า โลกนี้เป็นเพียงทางผ่านไปสู่โลกหน้าที่ 'เป็นจริง' และเป็น 'จุดหมาย' มากกว่าจึงทำให้เกิดความคิดปฏิเสธโลกนี้และลดคุณค่าของสรรพสิ่งลง) อันเป็นเหตุให้มนุษย์ที่สูงส่งกว่า (เพราะมีจิต มีเหตุผลและมีความศักดิ์สิทธิ์) จึงสามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้อย่างชอบธรรม

---

[๒๙๘] Fritjof Capra, **The Web of Life**, (London: Flamingo, 1996), p 81.

[๒๙๙] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม: โลกทัศน์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

๒. แนวคิดแบบคุณค่านิยม แนวคิดที่ว่า มนุษย์เท่านั้นที่มีคุณค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) เรื่องความสัมพันธ์ทางศีลธรรม จึงเป็นเรื่องเฉพาะของมนุษย์เท่านั้น สิ่งอื่นที่มีคุณค่าภายนอกตัว (Extrinsic Value) ไม่ได้อยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎทางศีลธรรม นั่นหมายความว่า มนุษย์สามารถกระทำชำเราอย่างไรกับธรรมชาติก็ได้เพราะอยู่ในฐานะของ ‘เจ้า’ ผู้อยู่เหนือ ธรรมชาติเป็นเพียงสิ่งไร้ค่าที่จะมีค่าเมื่อมนุษย์มาใช้ประโยชน์เท่านั้น การกระทำที่ ‘ผิดศีลธรรม’ หรือ ‘บาป’ จึงไม่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์กระทำกับธรรมชาติ

๓. แนวคิดแบบแยกส่วน คือ การปฏิเสธที่จะมองธรรมชาติแบบองค์รวม (Holistic View) แนวคิดแบบจักรกล (Mechanism) ของปรัชญาสมัยใหม่ (กระบวนทัศน์แบบ เดส์การ์ท-นิวตัน) เชื่อว่าการคิดแบบแยกส่วนเพื่อพิจารณาคุณสมบัติของส่วนย่อยจะทำให้สามารถเข้าใจโครงสร้างแบบองค์รวมได้ เมื่อวิธีการคิดแบบนี้ถูกนำมาใช้ในการพิจารณาธรรมชาติ ทำให้ธรรมชาติถูกแยกออกเป็นส่วน ๆ ที่ไม่มีความเกี่ยวพันกันจึงเป็นการง่ายที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์เฉพาะส่วนเพราะถือว่าเป็นเพียงการเข้าไปจัดระเบียบในโครงสร้างส่วนย่อยที่ไม่ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทั้งหมด

๔. แนวคิดแบบมนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติ คือ การแยกฐานะของมนุษย์และฐานะของธรรมชาติ คือความเชื่อ มนุษย์ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของธรรมชาติ โลกของธรรมชาติเป็นเพียง ‘วัตถุที่ถูกศึกษาของมนุษย์’ และเป็นเพียงสิ่งที่จะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อถูกมนุษย์กำหนดว่ามีประโยชน์ ซึ่งเป็นเสมือนการเสริม ‘อำนาจ’ ให้กับมนุษย์ที่เป็น ‘นายเหนือ’ ธรรมชาติมากขึ้นเท่านั้น

๕. แนวคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกสรรพสิ่ง เนื่องด้วยคุณลักษณะพิเศษและฐานะอันสูงส่งของมนุษย์ มนุษย์จึงเป็นเพียงสิ่งเดียวที่มีค่าในตัวเอง และเป็นศูนย์กลางในการกำหนดคุณค่าต่าง ๆ ในขณะที่สรรพสิ่งรอบตัวเป็นเพียงเครื่องมือที่นำไปสู่เป้าหมายเท่านั้น ท่าทีทรราชในแนวคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลางนี้[๓๐๐]

ในแนวคิดการพัฒนากระแสหลัก ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักว่าเป็น ‘รากฐานแนวคิด’ หรือ ‘อภิปรัชญา’ ของตะวันตกที่ผิดพลาด อันเป็นต้นตอให้เกิดวิกฤตทางสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน อย่างไรก็ดี นักเทววิทยาศาสนาบางกลุ่มในปัจจุบันพยายามตีความคัมภีร์ของศาสนาคริสต์ใหม่ว่า ที่จริงแล้วนั้นมนุษย์ไม่ได้มีสิทธิ์เป็นนายเหนือธรรมชาติอย่างที่ในท่าทีทรราชกล่าวไว้ แต่มนุษย์นั้นต้องมีความรับผิดชอบในฐานะ ‘ผู้ดูแล’ (Stewardship) ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาโลกแทนพระเจ้าต่างหาก แต่ทว่าท่าทีผู้ดูแลแทนนี้ก็เป็นเพียงแนวคิดที่ถูกเสนอขึ้นมาในวงแคบ และได้รับการโต้แย้งว่าเนื้อความใน

---

[๓๐๐] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม: โลกทัศน์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาตะวันตก**, หน้า ๖๐.

พระคัมภีร์ที่นำมาตีความนั้นมีน้อยเกินไปที่จะสรุปได้แนวคิดแบบเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางนี้จึงเป็นคุณลักษณะสำคัญของแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมร่วมสมัยในปัจจุบันที่เรียกว่า นิเวศวิทยาแนวตื้น (Shallow Ecology) สามารถสรุปหลักการสำคัญได้ดังนี้

๑. มนุษย์เป็นศูนย์กลาง เป็นต้นตอของคุณค่าทั้งหมดอยู่นอกเหนือจากธรรมชาติ

๒. ธรรมชาติมีค่าในฐานะเครื่องมือหรือสิ่งที่นำมาใช้ประโยชน์

๓. มองโลกแบบแยกส่วนในฐานะกลุ่มของวัตถุที่แยกออกจากกัน[๓๐๑]

ดังกล่าวไปแล้วว่า เกณฑ์ตัดสินนี้มีพื้นฐานแนวคิดอยู่ที่ว่า มนุษย์เป็นผู้กำหนดความหมายของโลก ในฐานะที่เป็นเพียงวัตถุสำหรับนำมาตอบสนองความต้องการเท่านั้น โลกไม่มีคุณค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) เป็นเพียงเครื่องมือ (Tool Value) เพื่อเป้าหมายอื่นที่มนุษย์ต้องการและเป็นความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์เป็นผู้กำหนดการให้ความหมายแก่ทุกสิ่ง การพัฒนาทั้งหลายที่เกิดขึ้นอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์กระแสหลักที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง จนกระทั่ง ในยุคปัจจุบันการพัฒนาในรูปแบบดังกล่าวก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศที่เคยอุดมสมบูรณ์ให้เกิดความไม่สมดุล ทำให้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติอย่างรวดเร็ว เกิดความแปรปรวนในธรรมชาติ และเกิดภัยพิบัติที่ร้ายแรง ในการวิพากษ์ปัญหาเชิงนิเวศวิทยาได้กล่าวถึงคำ ว่า ‘มนุษย์เป็นศูนย์กลาง’ (Anthropocentric) ขึ้น เพื่อชี้ให้เห็นว่า ตลอดระยะเวลาในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ วิธีคิดที่มีอิทธิพลและถูกเลือกใช้เป็นหลักทางปรัชญา เพื่อกำหนดโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม และรูปแบบการดำเนินชีวิตนั้น ล้วนเป็นวิธีคิดที่เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ทัศนะมนุษย์เป็นศูนย์กลางนี้มีรายละเอียดที่แตกต่างกันไปตามช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ลักษณะสำคัญของแนวคิดมนุษย์ศูนย์กลางมีลักษณะ ดังนี้ ๑. ยึดถือการมีอยู่ของ ‘อัตตา’ เป็นศูนย์กลางในการให้ค่า ให้ความหมายหรือให้ความสำคัญกับปัจเจกภาพ ๒. กายและจิตถูกแยกออกจากกัน ธรรมชาติหมายถึงเพียงกายวัตถุส่วนจิต หมายถึงลักษณะสำคัญของมนุษย์ที่สิ่งอื่น ๆ ไม่มี ๓. ความคิดและเหตุผล คืออัจฉริยภาพของมนุษย์ที่ใช้เป็นแกนกลางในการหาความรู้ ซึ่งความคิดและเหตุผลนี่เองที่ทำให้มนุษย์แยกจากและอยู่เหนือสิ่งอื่น ๆ ที่เหลือในธรรมชาติ ๔. ความสัมพันธ์ที่มนุษย์ (ตัวตน) มีต่อธรรมชาติเป็นความสัมพันธ์เชิงกลไกและเชิงอำนาจ ๕. คุณค่าที่มีต่อสรรพสิ่งเป็นคุณค่าเชิงอรรถประโยชน์ ๖. จุดมุ่งหมายของ

---

[๓๐๑] Peter Singer, **Practical Ethics**, 3rd edition, (New York: Cambridge University Press, 2001), p 239.

ชีวิต คือ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ความก้าวหน้า ความสำเร็จทางวัตถุและเทคโนโลยี ๗. วิถีการดำเนินชีวิตเป็นไปในแนวทางสู่วิถีแห่งทาส ส่วน ‘อิสรภาพ’ เป็นเพียงมายาคติ[๓๐๒]

แนวคิดมนุษย์เป็นศูนย์กลางตั้งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์กระแสหลัก ทำให้มนุษย์มองตนเองว่า เป็นสิ่งเดียวที่มีคุณค่าและมีจุดหมายในตัวเอง และแนวคิดดังกล่าวย่อมมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติตัวของมนุษย์ต่อโลกธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดมนุษย์เป็นศูนย์กลางมีเมล็ดพันธุ์แห่งการแสวงหาผลประโยชน์จากธรรมชาติ ซึ่งพบในคัมภีร์ไบเบิล (Bible) จากนั้นมีการสนับสนุนความยิ่งใหญ่ของมนุษย์จากแนวคิดเรื่องวิวัฒนาการของ ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) แนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) แนวคิดของ ฟรานซิส เบคอน (Françis Bacon) แนวคิดของ เรอเน่ เดการ์ตส์ (René Descartes) และแนวคิดของ ไอแซก นิวตัน (Isaac Newton) แนวคิดข้างต้นถูกพัฒนาจนมีอิทธิพลครอบงำความคิดกระแสต่าง ๆ จนกลายเป็นกระบวนทัศน์กระแสหลักในปัจจุบัน ซึ่งสามารถอธิบายได้ ดังนี้

๑) แนวคิดในศาสนาคริสต์ นักนิเวศวิทยาส่วนใหญ่ได้วิพากษ์วิจารณ์ถึงคัมภีร์ไบเบิลในศาสนาคริสต์ เกี่ยวกับอิทธิพลสำคัญต่อการเกิดและการพัฒนาของวิกฤติด้านนิเวศวิทยาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน โดยมีเหตุผลสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่

ประการที่หนึ่ง คือ การทำให้ธรรมชาติไม่ศักดิ์สิทธิ์ โดยการปฏิเสธโลกทัศน์ในการบูชาธรรมชาติ ที่เชื่อว่าในธรรมชาติมีเทพ เทวดา หรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ โดยการแยกเทพ เทพีต่างๆ ออกมาจากธรรมชาติเหล่านั้น ทำให้ธรรมชาติทั้งหลายไม่มีความศักดิ์สิทธิ์กับมนุษย์อีกต่อไป ดังที่ ลินน์ ไวท์ จูเนียร์ (Lynn White Junior) ได้กล่าวว่า ศาสนาที่เป็นที่นิยมในสมัยโบราณก็คือลัทธินับถือผีหรือวิญญาณ (Animism) ลำน้ำทุกแห่ง ต้นไม้ทุกต้น ภูเขาทุกลูกมีวิญญาณปกปักรักษาซึ่งเราต้องปรนเปรอให้เป็นที่พอใจก่อนที่จะติดตั้งกังหันลงน้ำ ตัดต้นไม้หรือขุดเหมืองในภูเขา[๓๐๓]

อาร์โนลด์ ทอยบี้ (Arnold Toynbee) ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์หย่าขาดจากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติของตน ที่ถูกปลดรัศมีแห่งเทพที่เคยเป็นออกไป มนุษย์ได้รับอนุญาตให้ขูดรีดสิ่งแวดล้อมซึ่งไม่ได้รับการพิทักษ์ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกต่อไป ดังนั้นความเคารพและความยำเกรงอันเป็นประโยชน์

---

[๓๐๒] กานมณี ภู่ภักดี, “ความหมายและคุณค่าของชีวิตในนิเวศลุ่มลึกตามทัศนะของอาร์เนนาสส์”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

[๓๐๓] คินสลีย์, เดวิด, ผู้เขียน, ลภาพรรณ ศุภมันตรา, ผู้แปล, **นิเวศวิทยากับศาสนาจิตวิญญาณเชิงนิเวศในมุมมองต่างวัฒนธรรม [Ecology and Religion: Ecological Spirituality in Cross-Culture Perspective]**, (กรุงเทพมหานคร: สวนเงินมีมา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๓.

ที่เดิมทีมนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อมของตนจึงถูกขจัดออกไปโดยเอกเทวนิยมแบบยิวตามแบบของผู้ก่อตั้งชาวอิสราเอล และตามแบบของศาสนาคริสต์และมุสลิม[๓๐๔]

ประการที่สอง คือ การควบคุมธรรมชาติ แนวคิดในคัมภีร์ไบเบิลที่ว่า มนุษย์เป็นผู้ดูแลและควบคุมธรรมชาตินั้น มีแนวโน้มอย่างชัดเจนที่จะทำให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง แนวคิดเช่นนี้จะเห็นได้จากเนื้อความในคัมภีร์ไบเบิลได้กำหนดให้มนุษย์เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติ ทำให้มนุษย์สูงกว่าธรรมชาติและเป็นผู้ควบคุมธรรมชาติในที่สุด ดังที่ไวท์ ได้กล่าวว่า “ศาสนาคริสต์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบของตะวันตก เป็นศาสนาที่เอามนุษย์เป็นศูนย์กลางมากที่สุดเท่าที่โลกเคยมีมา มนุษย์ร่วมแบ่งปันสภาวะเหนือพ้นธรรมชาติกับพระเจ้าอยู่มากทีเดียว ในทางตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิงกับลัทธิบูชาธรรมชาติแบบโบราณและศาสนาทางเอเชียทั้งหลาย ศาสนาคริสต์ไม่เพียงแต่สถาปนาทวิภาคระหว่างมนุษย์และธรรมชาติเท่านั้น หากแต่ยังยืนยันว่าเป็นเจตจำนงของพระเจ้า ที่ให้มนุษย์ขูดรีดธรรมชาติเพื่อจุดหมายที่เขาเป็นว่าเหมาะว่าควร”[๓๐๕]

ประการที่สาม คือ การลดคุณค่าของธรรมชาติและวัตถุต่างๆ ศาสนาคริสต์คิดถึงการบรรลุทางจิตวิญญาณหรือความรอดในแง่ของการเลื่อนขั้นทางจิต โดยมีจุดหมายอยู่ที่อาณาจักรบนสรวงสวรรค์ไม่ใช่ผืนโลก ชีวิตของคนบนโลกเป็นเพียงการเดินทางชั่วคราวของชีวิตหนึ่งๆ เท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างโลก สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์และธรรมชาติเป็นเพียงความสนใจปลีกย่อยในการกล่าวถึงความแปลกแยกจากธรรมชาติ และลดคุณค่าของวัตถุต่าง ๆ บนโลกถูกพัฒนาเป็นเทววิทยาศาสนาคริสต์รุ่นแรก ๆ โดยเฉพาะความคิดเรื่องห่วงโซ่อันยิ่งใหญ่ของสรรพสิ่ง (The Great Chain of Being) ที่ได้สร้างพื้นฐานทางปรัชญาให้นักเทววิทยากลุ่มนี้ และในความคิดของโปลตินุส (Plotinus) เชื่อว่าความจริงมีลักษณะเป็นลำดับขั้นโดยธรรมชาติ พระเจ้าซึ่งเป็นจิตวิญญาณบริสุทธิ์อยู่บนจุดยอดสุดของลำดับขั้น ในขณะที่มนุษย์เป็นสิ่งที่มีวิญญาณและมีลักษณะทั้งทางจิตและวัตถุอยู่ในลำดับขั้นที่ต่ำกว่าพระเจ้าและเทวดา แต่อยู่สูงกว่าสิ่งที่ไม่มีจิตวิญญาณ ซึ่งรวมไปถึงพืช สัตว์และสิ่งไม่มีชีวิตที่อยู่ชั้นล่างสุด ในการแบ่งแยกโดยนำเรื่องของจิตวิญญาณมาวัด มีเพียงพระเจ้า เทวดาและมนุษย์เท่านั้นที่มีจิตวิญญาณอยู่ และแน่นอนว่าไม่มีสิ่งใดในโลกนอกไปจากมนุษย์ที่มีจิตวิญญาณ ต่อมาแนวคิดเทววิทยาศาสนาคริสต์มีการเผยแผ่อย่างกว้างขวาง และหลักเทววิทยาของ โทมัส อะไควนัส (ThomasAquinas) ก็ได้รับการยอมรับในวงกว้าง ในความเห็นของอะไควนัสยังย้ำความสำคัญของ

---

[๓๐๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

[๓๐๕] คินสลีย์ เดวิด ผู้เขียน, ลภาพรรณ ศุภมันตรา ผู้แปล, **นิเวศวิทยากับศาสนาจิตวิญญาณเชิงนิเวศในมุมมองต่างวัฒนธรรม [Ecology and Religion: Ecological Spirituality in Cross-Culture Perspective]**, หน้า ๒๒๕.

ลำดับขั้นของสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกับโปลตินุส และได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า การสร้างโลกนั้นเป็นความตั้งใจที่จะสะท้อนความดีงามของพระเจ้า การสร้างคือการไหล่บ่าของความดีงามอันศักดิ์สิทธิ์ ชีวิตแต่ละชนิดมีความดีงามของมันเองและถูกกำหนดให้แสดงออกในแบบของมัน และมีความศักดิ์สิทธิ์ตามลำดับขั้นที่ได้กำหนดไว้แล้ว โดยกล่าวว่า ดังที่เราสังเกต สิ่งมีชีวิตที่ไม่สมบูรณ์รับใช้ความต้องการของชีวิตที่สูงส่งกว่า พืชดึงเอาสารอาหารจากแผ่นดิน สัตว์กินพืชเป็นอาหาร และทั้งหมดนี้ก็สนองประโยชน์แก่มนุษย์

ดังนั้นเราสรุปได้ว่า สิ่งที่ไร้ชีวิตมีอยู่เพื่อสิ่งมีชีวิต พืชเพื่อสัตว์และสัตว์เพื่อมนุษย์ โลกแห่งวัตถุทั้งมวลดำรงอยู่เพื่อมนุษย์ เนื่องเพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล[๓๐๖] แนวคิดเทววิทยาแบบนี้มองว่ามนุษย์มีความสำคัญกว่าสิ่งอื่นใดบนโลก ธรรมชาติถูกมองว่าเป็นวัตถุเพื่อให้มนุษย์บำบัดความต้องการทางชีววิทยา และสนองความรู้ทางจิตวิญญาณมากกว่าจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเองแนวคิดหลักในคัมภีร์ไบเบิลของศาสนาคริสต์ได้ส่งอิทธิพลต่อท่าทีแบบสมัยใหม่ต่อธรรมชาติ โดยส่งผ่านการพัฒนาของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งปัจจุบันอาจไม่ได้กล่าวอ้างคัมภีร์ไบเบิล หรือหลักการทางเทววิทยาเป็นสำคัญแล้ว แต่แนวคิดดังกล่าวได้แฝงอยู่กับความคิดที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง การครอบครองธรรมชาติและความสูงส่งของมนุษย์มาจนถึงปัจจุบันอย่างไม่รู้ตัว

๒) ทฤษฎีวิวัฒนาการ (The Origin of Species) หรือทฤษฎีการคัดสรรตามธรรมชาติ (Natural Selection) เป็นทฤษฎีสำคัญทฤษฎีหนึ่งที่ว่าด้วยแนวคิดเกี่ยวกับโลกธรรมชาติ และตำแหน่งแห่งที่ของมนุษย์ ทฤษฎีนี้สร้างขึ้นโดย ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Robert Darwin) หลักการนี้เสนอว่าธรรมชาติมีพลวัตรในการพัฒนาภายในของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎการคัดสรรทางธรรมชาติ และการดำรงอยู่ของผู้ที่เข้มแข็งที่สุดธรรมชาติที่แฝงไว้ด้วยความรุนแรง การแข่งขัน แย่งชิง และความตกต่ำ เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ พยายามเอาตัวรอดด้วยความก้าวร้าว ผู้ที่เข้มแข็งกว่าจะอยู่รอด ส่วนผู้ที่อ่อนแอนั้นต้องล้มหายตายจากไปในที่สุด ซึ่งจุดนี้เองที่ทำให้ผู้คนที่เชื่อในทฤษฎีนี้ได้พยายามสร้างและสถาปนาอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ เพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อารยธรรมตะวันตกได้รับการปกป้องและสนับสนุนว่า การล่าอาณานิคมเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นนั้นเป็นการแสดงออกซึ่งการเอาตัวรอดของผู้ที่เข้มแข็ง และผู้ที่ทำเช่นนั้นได้ก็คือผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งความคิดของดาร์วินทำให้เกิดการถกเถียง และวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ นานาในประเด็นด้านจริยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ปัญหาศักยภาพของพันธุศาสตร์ที่นำเสนอวิธีการที่จะแก้ไขรูปแบบของความมีอยู่พร้อมกับความยิ่งใหญ่ของมนุษย์ที่มีเหนือธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การคัดค้านเกี่ยวกับความจำเป็นในการนำทฤษฎีของดาร์วินไปใช้ในการพัฒนาสปีชีส์ ซึ่ง

---

[๓๐๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔.

มักถูกตั้งคำถามในประเด็นของศาสนาเป็นสำคัญ ปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบของชีวิตที่สามารถพัฒนาให้มีความน่าทึ่งโดยไม่ต้องรอความเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติอีกต่อไป ซึ่งประเด็นนี้เองที่มีผู้เสนอความคิดว่า ควรจะมีการพัฒนาให้เกิดความสอดคล้องกับการปรับตัวของสิ่งแวดล้อม มากกว่าการสร้างสิ่งที่น่าทึ่งเหล่านั้นโดยแยกออกจากปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมอื่น อีกทั้งยังมีการพัฒนาสปีชีส์ให้เหนือสุขภาพ (Health) และการพัฒนาชาติพันธุ์ของมนุษย์ที่เป็นไปตามธรรมชาติอีกด้วย

ทฤษฎีของดาร์วินได้สนับสนุนเพื่อทำให้ธรรมชาติอยู่ภายใต้การควบคุมของมนุษย์ ธรรมชาติ คือ ศัตรูที่ไม่อาจประนีประนอมได้ และมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ต้องมีความแข็งแกร่งกว่าธรรมชาติ ต้องมีความมุ่งมั่นในการพิชิตโลกธรรมชาติให้ได้มากที่สุด ดังที่ โทมัส ฮักซ์เลย์ (Thomas Huxley) ผู้ชื่นชมและปกป้องดาร์วินคนสำคัญคนหนึ่งได้กล่าวว่า “เราอาจทำให้ตัวอารยธรรมกลายเป็นสงครามครูเสดอันศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นเริ่มเอาชนะธรรมชาติและโลกที่ป่าเถื่อนตามแนวคิดของดาร์วิน อย่างน้อยที่สุด ในกรณีของธรรมชาติก็ไม่มีข้อสงสัยเลยว่านี่เป็นศัตรูที่สมควรทำให้แตกพ่ายไป”[๓๐๗]

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ทฤษฎีของดาร์วินยังคงมีแนวคิดรูปแบบหนึ่งที่สนับสนุนชีวิตแบบองค์รวม กล่าวคือ แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ว่าด้วยวิวัฒนาการของเผ่าพันธุ์มนุษย์ ดาร์วินกล่าวไว้ค่อนข้างชัดเจนถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างสิ่งที่เรียกว่า ‘มนุษย์’ มีต่อโลกหรือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ว่ามีความเชื่อมโยงที่เป็นข่ายใย ธรรมชาติของชีวิตต้องอิงอาศัยกันระหว่างเผ่าพันธุ์ชีวิตหนึ่งกับเผ่าพันธุ์ชีวิตอื่นๆ แต่เนื่องด้วยอคติของเขาที่มีต่อโลกธรรมชาติว่าธรรมชาติมุ่งร้ายต่อมนุษย์ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องข่มและบังคับธรรมชาติด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แม้ว่าทฤษฎีของดาร์วินจะมีการสนับสนุนความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับโลกไว้เพียงใดก็ตาม การนำทฤษฎีของเขาไปปฏิบัติก็ยังคงเป็นไปเพื่อภารกิจในการขยายอาณาเขตของมนุษย์จนกระทั่งโอบล้อมโลกทั้งใบอยู่นั่นเอง

๓) แนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) พื้นฐานของกระบวนทัศน์กระแสหลักที่เป็นฐานคิดสำคัญอีกประการหนึ่งที่ก่อให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในปัจจุบันคือ แนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยกรีก แต่เฟื่องฟูมากที่สุดในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ สาระสำคัญของแนวคิดมนุษย์นิยมสามารถกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ แนวคิดมนุษย์นิยมเชื่อว่ามนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ มนุษย์มีความเป็นไปและเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ

---

[๓๐๗] คินสลีย์ เดวิด ผู้เขียน, ลภาพรรณ ศุภมันตรา ผู้แปล, **นิเวศวิทยากับศาสนาจิตวิญญาณเชิงนิเวศในมุมมองต่างวัฒนธรรม [Ecology and Religion: Ecological Spirituality in Cross-Culture Pers Pective]**, หน้า ๒๙๒.

ซึ่งไม่มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้า มนุษย์มีเจตจำนงเสรี (Free will) มีสติปัญญาและเหตุผลในการคิด ดังนั้นมนุษย์จึงมีความคิดในการควบคุมตนเองและสิ่งอื่น ๆ รวมไปถึงธรรมชาติด้วย มนุษย์จึงมีคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใด ด้านการกระทำทุกอย่างถือเอาประโยชน์สุขของมวลมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุด โดยยึดหลักที่ว่า มนุษย์เป็นมาตรวัดสรรพสิ่ง (Man is the measure of all things) เช่นเดียวกับโปรตากอรัส นักปรัชญากรีก อย่างไรก็ตาม มนุษยนิยมในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง ในส่วนที่กล่าวมาข้างต้นเป็นส่วนที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดใน การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ แนวคิดของมนุษย์นิยมในการศึกษาให้เข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แทนการยอมรับแต่พระเจ้าเหมือนยุคกลาง ส่งผลให้เกิดการคิดค้นทางด้านวิทยาศาสตร์ในสมัยนั้นซึ่ง สามารถกล่าวได้ดังนี้[๓๐๘]

จริยศาสตร์ของฝ่ายมนุษยนิยมสามารถกล่าวอย่างสรุปความได้ว่า ‘ด้วยการศึกษาของมนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของมนุษย์ได้’[๓๐๙] มนุษย์สามารถนำธรรมชาติของตนมาดัดแปลงได้และสามารถเสริมสร้างให้เป็นไปตามเงื่อนไขที่เอื้อต่อเป้าหมายที่เราได้กำหนดไว้ การบรรลุเป้าหมายที่มนุษย์ได้กำหนดไว้นั้น มนุษย์ต้องอาศัยความรู้จากการศึกษาเป็นอำนาจในการควบคุมเป้าหมายของชีวิต และต้องมีความรับผิดชอบต่อการกระทำของเราเองด้วย โดยถือหลักการที่ว่าความดี ความชั่ว ความถูก ความผิด เป็นต้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง ต้องทำให้ปัจจุบันและอนาคตอยู่ในกำมือของเรา มนุษยนิยมเชื่อว่า การศึกษาแต่เดิมที่มีเรื่องของผีสางเทวดามาเกี่ยวข้องนั้นเป็นสิ่งที่หลอกให้คนเชื่อตามเท่านั้น และกล่าวหาว่า ผู้ที่สร้างความคิดเหล่านั้นมีผลประโยชน์บางอย่างแอบแฝงอยู่

๔) แนวคิดวิธีอุปนัย (Induction) วิธีการอุปนัย (Induction) เป็นวิธีการที่ใช้แสวงหาความรู้อีกวิธีการหนึ่ง นอกเหนือไปจากวิธีการนิรนัย (Deduction) แบบอริสโตเติล ซึ่งวิธีการนิรนัยเป็นการใช้เหตุผลพิสูจน์ความเชื่อเดิมหรือความจริงสากลที่มีอยู่โดยการโยงความคิดจากสิ่งที่เชื่อหรือได้รับการยอมรับอย่างไม่สงสัยแล้ว ไปสู่ส่วนที่สรุปออกมาจากความเชื่อหรือความจริงย่อยดั้งเดิม ถ้าความเชื่อเดิมถูกต้อง ข้อสรุปย่อมถูกต้องด้วย ส่วนการพิสูจน์ว่าข้อสรุปถูกต้องหรือไม่ โดยการพิจารณาว่าการโยงความจริงย่อยออกมาจากความจริงสากลนั้นมีความสมเหตุสมผลหรือไม่ หากสมเหตุสมผลถือว่าข้อสรุปถูกต้อง ดังนั้นวิธีการนิรนัยจึงเป็นเพียงการยืนยันความรู้เดิม เพราะข้อสรุปหรือความจริงย่อยมีแฝงอยู่ในความจริงสากลอยู่แล้ว อีกทั้งยังเป็นวิธียืนยันความจริงสากลที่ยึดถืออยู่

---

[๓๐๘] โกศล ช่อผกา, “พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๓๘.

[๓๐๙] สิทธิ์ บุตรอินทร์, **มนุษยนิยม**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๙๗.

เป็นการสร้างความเข้าใจสิ่งใหม่บนฐานความเชื่อเดิม นอกจากนี้ การนิรนัยยังเป็นการพิสูจน์ความจริงสากลที่ยอมว่าทุกสิ่งถูกสร้างขึ้นโดยพระเจ้า ตามประโยคตรรกะต่อไปนี้

สรรพสิ่ง ถูกสร้าง โดยพระเจ้า

มนุษย์ เป็นหนึ่ง ในสรรพสิ่งนั้น

มนุษย์ ถูกสร้าง โดยพระเจ้า

ด้วยวิธีการนิรนัยแบบอริสโตเติล ทำให้เกิดการอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์ในรูปเทววิทยา (Theology) โดยยึดมั่นในหลักข้อเชื่อ (Creeds) ซึ่งยอมรับว่ามีความถูกต้องแน่นอนเป็นมูลบท (Postulate)[๓๑๐] ส่วนวิธีการอุปนัยเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนประโยคเชิงเดี่ยว (เช่นข้อความเกี่ยวกับสิ่งเฉพาะ) เป็นประโยคทั่วไปหรือประโยคสากลเกี่ยวกับโลก หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น ‘กฎธรรมชาติ’ เป็นวิธีการหาความรู้ที่เรียกได้ว่าเป็นตัวแบ่งวิทยาศาสตร์สมัยใหม่และวิทยาศาสตร์เดิมออกจากกัน วิธีการอุปนัยจึงเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีการยอมรับอย่างกว้างขวาง เนื่องจากวิธีการอุปนัยเป็นวิธีในการขยายความรู้จากสิ่งที่รู้แต่เดิมไปสู่สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ โดยอาศัยประสบการณ์ไม่ใช่เหตุผลหรือความคิดเพียงอย่างเดียว อีกทั้งยังสามารถพิสูจน์ได้ จึงเป็นรากฐานที่สำคัญของวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ในปัจจุบัน นอกจากนี้ฐานความคิดของวิธีการอุปนัยมีแนวโน้มในการทำความเข้าใจกฎเกณฑ์ธรรมชาติว่าเป็นอย่างไร พร้อมทั้งพยายามควบคุมความเป็นไปนั้นด้วย

๕) แนวคิดวิทยาศาสตร์ ของ ฟรานซิส เบคอน, เรอเน่ เดการ์ตส์ และไอแซก นิวตัน ที่มีอิทธิพลต่อท่าทีของมนุษย์ในการปฏิบัติต่อธรรมชาติ วิธีการอุปนัยของฟรานซิส เบคอน ในการแสวงหาความจริงแท้ของธรรมชาติ โดยมีการเน้นที่วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การสังเกตเชิงประจักษ์ การตั้งสมมติฐาน การทดลอง การตั้งทฤษฎีและกฎ เป็นต้น วิทยาศาสตร์จึงเป็นวิธีการที่สามารถเรียกได้ว่า เป็นการเปิดเผยความลับของธรรมชาติ และถือว่าความสามารถในการทดลองของมนุษย์นั้นเป็นพลังอำนาจที่พระเจ้าประทานให้ เมื่อมนุษย์ล่วงรู้ถึงกฎเกณฑ์ต่างๆแล้ว มนุษย์ก็สามารถควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้ ดังนั้น เบคอนจึงเชื่อว่า ความรู้คืออำนาจ (Knowledge is power) แนวคิดของเบคอนไม่ได้เป็นที่ยอมรับในวงการนักคิดมากนักเนื่องจากมีจุดบกพร่องหลายประการ เช่น การไม่ให้ความสำคัญต่อคณิตศาสตร์ เป็นต้น แต่เบคอนเป็นผู้จุดประกายและเป็นแรงบันดาลใจในการพยายามพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เนื่องจากเบคอนได้แยกวิทยาศาสตร์ออกจากเทววิทยาและอภิปรัชญา และเขายังได้เปลี่ยนสภาพของวิทยาศาสตร์ให้กลายเป็นศาสตร์ในการขยาย

---

[๓๑๐] เมล ทอมป์สัน ผู้เขียน, สมหวัง แก้วสุฟอง ผู้แปล, **ปรัชญาวิทยาศาสตร์**, (เชียงใหม่: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒), หน้า ๔๔.

อำนาจของมนุษย์เหนือโลกแนวคิดของเบคอนได้ทำให้แหล่งความรู้ถูกขยายกว้างออกไป มิใช่เพียงแต่ในคัมภีร์ทางศาสนาเท่านั้น ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของเบคอนถูกตัดออกจากโลกทัศน์ที่รับรู้สิ่งต่างๆ ในมิติของจุดหมายสูงสุดและคุณค่าที่มากับจุดหมายนั้น ๆ ซึ่งทำให้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ถูกจำกัดอยู่ในกรอบของการศึกษาโลกธรรมชาติและการนำความรู้ที่ได้จากโลกธรรมชาติมาใช้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ การได้มาซึ่งความรู้ก็คือการได้มาซึ่งอำนาจ แม้เบคอนจะกล่าวว่า มนุษย์จะอยู่เหนือธรรมชาติได้ก็ด้วยศิลปะและวิทยาศาสตร์ ศิลปะในความคิดของเบคอนก็คือ ศิลปะของการเข้าถึงความลับของธรรมชาติอย่างแยบยล โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การนำความรู้ที่ได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับมนุษย์ ดังที่เบคอนได้กล่าวไว้ว่า ‘จุดหมายพื้นฐานของเราก็คือความรู้เกี่ยวกับเหตุต่าง ๆ และการเคลื่อนที่ที่แอบซ่อนเป็นความลับอยู่ในสิ่งต่าง ๆ และการขยายขอบเขตอาณาจักรของมนุษย์ให้เข้าไปเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งที่เป็นไปได้[๓๑๑] ความรู้ที่มนุษย์ได้มานั้นไม่ได้เพื่อการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ แต่เป็นความรู้เพื่อประโยชน์ของมนุษย์เอง เบคอนยังได้กล่าวย้ำถึงการขูดรีดจากธรรมชาติต่อไปอีกว่า ‘ข้าพเจ้ามาถึงซึ่งความจริงที่จะนำท่านไปสู่ธรรมชาติและผลพวงของหล่อน เพื่อจะพันธนาการหล่อนให้รับใช้ท่าน และทำให้หล่อนเป็นทาสของท่าน[๓๑๒]

จากคำกล่าวของเบคอนแสดงให้เห็นถึงความกดขี่และไม่เคารพต่อโลกธรรมชาติอย่างที่สุด โดยเฉพาะการใช้คำว่า ‘ทาส’ เป็นการแสดงถึงเจตจำนงที่ไม่มีการถ้อยทีถ้อยอาศัยแต่จะเป็นความสัมพันธ์แบบได้ผลประโยชน์ฝ่ายเดียว ส่วนเรอเน่ เดการ์ตส์ ได้เสนอการใช้อัชฌัตติกญาณ (Intuition) วิธีการนิรนัย (Deduction) และคณิตศาสตร์การเข้าถึงความจริงแท้ของธรรมชาติ เดการ์ตส์เชื่อว่า สิ่งที่ถูกต้องแท้จริงย่อมปราศจากความสงสัยใดๆ สิ่งใดที่ยังสามารถสงสัยได้อยู่ มิใช่ความจริงแท้ แม้แต่ความมีอยู่ของตนเองก็ต้องสงสัย วิธีการสงสัยสากล (Universal methodicdoubt) เป็นวิธีการเริ่มต้นก่อนที่จะแสวงหาความรู้อื่น ๆ ต่อไป จนนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า ‘ฉันคิด ดังนั้นฉันจึงมีอยู่’ (I think, therefore I am) เดการ์ตส์ได้กล่าวว่า ‘ความคิดเกี่ยวกับร่างกายนั้นไม่มีเรื่องจิตใจมาปนอยู่ด้วย และความคิดเกี่ยวกับจิตใจนั้นก็ไม่มีเรื่องร่างกายมาเกี่ยวข้อง การแบ่งแยกกายกับจิตออกจากกันมีผลอย่างลึกซึ้งต่อความคิดแบบตะวันตก ที่ได้สอนให้รับรู้ว่าตัวตนของมนุษย์เรานั้นเป็นสิ่งที่แยกขาดและดำรงอยู่ ‘ภายใน’ ร่างกาย’[๓๑๓] กล่าวคือ เดการ์ตส์เชื่ออย่าง

---

[๓๑๑] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๔.

[๓๑๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

[๓๑๓] คาปร้า ฟริตจ็อฟ ผู้เขียน, พระประชา ปสนฺนธมฺโม และคณะ ผู้แปล, **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๒ อิทธิพลของความคิดแบบเดการ์ตส์- นิวตัน**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๔), หน้า ๕๙.

ปราศจากความสงสัยใด ๆ ว่ามีการดำรงอยู่ของตัวเองในฐานะผู้คิด นอกจากนี้เขายังใช้วิธีการสงสัยสากลแสวงหาความจริงแท้อื่น ๆ ด้วย ความรู้ที่ได้มาเช่นนี้เรียกว่าอัชฌัตติกญาณ ซึ่งเป็นความรู้ที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่กำเนิด (Innate Idea) จากนั้นเมื่อเรายอมรับความรู้ที่เกิดจากอัชฌัตติกญาณแล้ว ยอมรับความมีอยู่ของผู้คิดแล้ว การแสวงหาความรู้เกี่ยวกับโลกหรือธรรมชาติรวมทั้งมนุษย์ด้วย ก็สามารถทำได้โดยใช้วิธีการนิรนัยจากความรู้ที่เกิดจากอัชฌัตติกญาณนั้น โดยอาศัยคณิตศาสตร์เป็นสัญลักษณ์หรือภาษาทางคณิตศาสตร์ในการอธิบายธรรมชาติ ดังนั้น หากมนุษย์รู้ภาษาทางคณิตศาสตร์ มนุษย์ก็จะสามารถเข้าใจความจริงของธรรมชาติได้ ในส่วนสาระสำคัญของมนุษย์ เดการ์ตส์ มองว่า ความคิดหรือจิต และสิ่งที่ถูกคิด คือวัตถุหรือกาย โดยจิตและกายเป็นอิสระจากกัน แต่มีความสัมพันธ์กันได้ ดังนั้นจึงมีลักษณะแบบทวินิยม (Dualism) การแบ่งแยกเช่นนี้ทำให้การอธิบายธรรมชาติเป็นแบบภววิสัย (Objective) โดยตัดขาดจากผู้สังเกตออกไปจากกระบวนการรับรู้ นอกจากนี้โลกและเอกภพเป็นเสมือนเครื่องจักรที่ถูกควบคุมโดยกฎเกณฑ์แบบกลไกที่แน่นอน ซึ่งสามารถอธิบายได้โดยการจัดลำดับการเคลื่อนไหวของส่วนต่าง ๆ อย่างเป็นระบบระเบียบ แม้แต่สิ่งมีชีวิตจำพวกพืชและสัตว์ก็เป็นเครื่องจักรชนิดหนึ่งที่ทำงานได้โดยอัตโนมัติ แต่มีความแตกต่างกับมนุษย์ตรงที่มนุษย์มีจิตที่มีเหตุผลซึ่งอาศัยอยู่ในร่างกาย ส่วนร่างกายของมนุษย์นั้นก็เหมือนกับสิ่งอื่นๆ ในการเข้าใจกลไกของสิ่งต่าง ๆ สามารถทำได้โดยการวิเคราะห์แยกแยะสิ่งนั้น ๆ ออกเป็นส่วนย่อยให้ได้มากที่สุด แล้วพิจารณาว่าแต่ละส่วนมีการทำงานอย่างไร เมื่อมนุษย์เข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติก็จะสามารถควบคุมและนำธรรมชาติมาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ สำหรับเดการ์ตส์ เอกภพทางวัตถุคือเครื่องจักร และไม่มีอะไรอีกนอกจากเครื่องจักร วัตถุไม่มีจุดหมาย ไม่มีชีวิตหรือจิตวิญญาณ ธรรมชาติดำเนินไปตามกฎที่เป็นกลไก และทุกสิ่งทุกอย่างในโลกของวัตถุสามารถอธิบายได้ในรูปของการลำดับอย่างเป็นระเบียบ มนุษย์มีความสำคัญกว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ การทำร้ายหรือทำลายพืช สัตว์และชีวิตอื่นนั้นไม่ผิด ดังที่เดการ์ตส์ได้กล่าวไว้ว่า ‘มีเพียงมนุษย์เท่านั้นที่มีจิต แต่สิ่งอื่น ๆ มีเพียงกาย สัตว์ต่าง ๆ ไม่มีจิตที่รับรู้ความรู้สึก จึงไม่รู้สึกถึงความเจ็บปวด’[๓๑๔]

ความรู้ที่ได้รับจากวิธีการของเดการ์ตส์โดยผ่านการแยกส่วนและระบบกลไกนั้นไม่สามารถตอบคำถามเกี่ยวกับชีวิตที่มีความลึกซึ้งได้ เนื่องจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์เหล่านั้นรู้เฉพาะการทำงานเป็นส่วนๆ แต่ไม่เข้าใจชีวิตในฐานะองค์รวม อย่างไรก็ตาม ทัศนะของเดการ์ตส์ ดังที่กล่าวมาข้างต้นก่อให้เกิดการพัฒนาไปเป็นแนวคิดจักรกลนิยม (Mechanism) และคตินิยมลดทอน (Reductionism) อย่างสมบูรณ์ในภายหลังการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ของแนวคิดจักรกลนิยม

---

[๓๑๔] Session, George, **Deep Ecology for the Twenty-First Century**, (London: Shambhala, 1955), p 169.

(Mechanism) และคตินิยมลดทอน(Reductionism) ในสมัยของไอแซก นิวตัน ที่เขาได้เสนอแนวคิดโดยมีการรวมวิธีการอุปนัย ซึ่งได้แก่การสังเกตและการทดลองแบบประจักษ์ของเบคอน กับวิธีการแบบอัชฌัตติกญาณ วิธีการนิรนัยและคณิตศาสตร์ของเดการ์ตส์เข้าด้วยกัน โดยเสนอวิธีการทางวิทยาศาสตร์โดยสมบูรณ์และมีอิทธิพลมาถึงช่วงปลายศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเบคอนเคยเสนอว่า การทดลองใดที่ไม่มีการตีความวิธีนิรนัยที่มาจากหลักเกณฑ์เบื้องต้นแลการทดลองเสียแล้ว ก็ไม่อาจนำไปสู่ทฤษฎีที่สามารถเชื่อถือได้[๓๑๕]

นิวตันยังเน้นย้ำทัศนะแบบจักรกลนิยมและคตินิยมแบบลดทอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยนิวตันมองว่า เอกภพและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ล้วนประกอบด้วยส่วนย่อย ๆ หรืออนุภาคที่พระเจ้าทรงสร้างขึ้นอย่างเป็นอิสระจากกัน แต่จะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่แน่นอนตายตัวตามกฎเกณฑ์ทางกลศาสตร์หรือแรงโน้มถ่วง และกฎพื้นฐานของการเคลื่อนที่อันคงที่ ซึ่งกฎเหล่านี้ พระเจ้าก็ทรงสร้างขึ้นด้วยเช่นกัน ทุกส่วนย่อยจะเคลื่อนที่ไปอย่างเป็นลำดับชั้นสืบต่อกันไปเป็นระบบกลไกที่ถูกควบคุมด้วยกฎเกณฑ์ที่ตายตัว (Deterministic Mechanism) ดังนั้น โลกจึงเปรียบเสมือนเครื่องจักรมหึมาที่เคลื่อนที่ไปตามกฎเกณฑ์ทางกลศาสตร์ที่ตายตัว ทั้งสามารถพิสูจน์ทดลองตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ได้ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นล้วนดำเนินไปภายใต้กฎเกณฑ์ทางกลไกอย่างเดียวกันทั้งสิ้นลักษณะเช่นนี้เรียกว่า จักรกลนิยม (Mechanism) ส่วนในการเข้าใจสิ่งต่าง ๆ สามารถทำได้โดยอาศัยหลักคตินิยมลดทอน (Reductionism) กล่าวคือ เราสามารถเข้าใจโดยการแยกสิ่งต่างๆหรือแยกปรากฏการณ์ต่าง ๆ ออกเป็นส่วนย่อยให้มากที่สุด จากนั้นจึงพิจารณาส่วนย่อยนั้น ๆ อย่างละเอียดอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นมีอิทธิพลหล่อหลอมกระบวนทัศน์ของวิทยาศาสตร์และกระบวนทัศน์สมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะดังนี้

๑. การยืนยัน ‘ตัวตน’ ที่แท้จริงของมนุษย์ มีการเน้นย้ำเรื่องตัวตนโดยการแยกจิตกับกายของมนุษย์ออกจากกัน ให้ความสำคัญกับความสามารถทางเหตุผล โดยมองว่าจิตที่มีเหตุผลจะมีชีวิตอยู่หลังการสิ้นสุดของร่างกาย ซึ่งการยืนยันถึงตัวตนของมนุษย์นี้ส่งผลให้เกิดความคิดในข้ออื่น ๆ ต่อไป

๒. การแปลกแยกมนุษย์ออกจากโลกธรรมชาติ กระบวนทัศน์สมัยใหม่แบ่งแยกความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงระหว่างจิตกับกาย และมนุษย์กับโลกธรรมชาติ ทั้งสองแบบเน้นความ ‘ไร้จิต’ของโลกแห่งสสารหรือโลกธรรมชาติ ซึ่งประเด็นนี้เองกลายเป็นช่องทางก่อให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์

---

[๓๑๕] คาปร้า ฟริตจ็อฟ ผู้เขียน, พระประชา ปสนฺนธมฺโม และคณะ ผู้แปล, **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๓ มองความจริงด้วยทัศนะใหม่**, หน้า ๕๐.

จากธรรมชาติ เนื่องจากโลกธรรมชาติหมดความศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีจุดหมายอันเป็นคุณสมบัติโดยตรงของสิ่งที่มีจิต

๓. การแยกคุณค่าออกจากข้อเท็จจริง มีการปฏิเสธความหลากหลายในโลกธรรมชาติ โดยมองว่าความหลากหลายเป็นพียงความแตกต่างของโครงสร้างส่วนย่อย ทำให้สามารถสรุปในประเด็นนี้ได้ว่า คุณสมบัติต่าง ๆ เช่น สี กลิ่น รส และรวมไปถึงคุณสมบัติทางคุณค่า เช่น คุณสมบัติทางสุนทรียะนั้นไม่ได้มีอยู่จริงในโลกธรรมชาติ โลกธรรมชาติให้ได้แต่ ‘ข้อมูลดิบ’ คุณค่าต่าง ๆ เป็นเรื่องที่มนุษย์สร้างขึ้นเองในจิต

๔. การเน้นความสำคัญของส่วนย่อยและการปฏิเสธที่จะมองโลกธรรมชาติแบบองค์รวม (Holistic View) ความเชื่อที่ว่าความเข้าใจโลกธรรมชาติจะเกิดขึ้นได้จากการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนย่อย ทำให้ขาดการมองโลกธรรมชาติในภาพลักษณ์ของระบบรวมที่อิงอาศัยกัน การทำลายความสัมพันธ์จุดใดจุดหนึ่งเท่ากับทำลายการประสานงานของทั้งระบบ การมองโลกธรรมชาติเป็นส่วนย่อย ๆ ทำให้ง่ายแก่การฉวยผลประโยชน์จากส่วนต่าง ๆ เป็นการสร้างความชอบธรรมในการนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพราะการที่มนุษย์เข้าไปเปลี่ยนแปลงโลกธรรมชาติเพื่อประโยชน์บางอย่างของมนุษย์นั้นเป็นเพียงการปรับเปลี่ยนโครงสร้างส่วนย่อยเท่านั้นไม่ใช่เปลี่ยนระบบทั้งหมด

๕. วัตถุประสงค์ในการเรียนรู้เกี่ยวกับโลกธรรมชาติ คือการเพิ่มอำนาจที่เหนือโลกให้แก่มนุษย์ เมื่อมองว่าจุดหมายที่แท้จริงและการมีคุณค่าในตัวเองมีเพียงในตัวของมนุษย์เท่านั้น การศึกษาโลกธรรมชาติก็มีจุดประสงค์เพียงเพื่อนำความรู้ที่ได้มาปรับเปลี่ยนโลกธรรมชาติให้เหมาะสมกับจุดหมายของมนุษย์

๖. มนุษย์ในฐานะ ผู้ศึกษา และโลกธรรมชาติในฐานะ วัตถุผู้ถูกศึกษา เมื่อมนุษย์ถูกแยกออกจากโลกธรรมชาติความเป็น ‘ส่วนหนึ่ง’ ของมนุษย์ในโลกธรรมชาติก็ถูกลบออกไป มนุษย์เป็นคนละส่วนจากโลกธรรมชาติ โลกธรรมชาติเป็นเพียงแหล่งความรู้และแหล่งผลประโยชน์ของมนุษย์[๓๑๖]

แนวคิดข้างต้นถูกพัฒนาเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน โดยเฉพาะในวงการนักวิทยาศาสตร์ตั้งแต่การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ได้ส่งผลให้เกิดการปฏิวัติทางด้านอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี ตลอดจนการพัฒนาเศรษฐกิจในรูปแบบทุนนิยมที่มีรากฐานอยู่บนแนวคิดของลัทธิปัจเจกนิยม (Individualism) ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดเรื่องความมีอยู่เรื่องสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล (Individual rights) และแนวคิดเรื่องประโยชน์นิยม (Utilitarianism) เป็นสำคัญ

---

[๓๑๖] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก**, หน้า ๖๐

โดยการพัฒนาภายใต้กระบวนทัศน์กระแสหลัก[๓๑๗]

การพัฒนาภายใต้กระบวนทัศน์กระแสหลักส่งผลถึงฐานความคิดในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจนับได้ว่าเป็นการพัฒนาที่มีเป้าหมายเพื่อ ความเจริญทางวัตถุ อย่างสูงสุดของแต่ละประเทศ โดยการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ ควบคุม ขูดรีด แม้แต่มนุษย์ด้วยกันยังถูกเอารัดเอาเปรียบในรูปแบบของการแข่งขันและทำลายล้างซึ่งกันและกัน เพื่อให้ได้ปัจจัยการผลิตอย่างครบถ้วน จากนั้นใช้ความรู้และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ และเข้าสู่กระบวนการผลิตในลักษณะกลไกที่แบ่งหน้าที่เป็นส่วนย่อย ๆ เพื่อให้ได้ผลผลิตออกมาในรูปแบบที่ต้นทุนต่ำที่สุดแต่แสวงหากำไรสูงสุด และวัดความสำเร็จเป็นเชิงปริมาณ เช่น ค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติขั้นต้น (GDP) เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าเมื่อแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ทำให้ทุกอย่างอยู่ในรูปแบบของกลไกไปหมดคำสอนทางศาสนาตะวันออก ข้อห้ามในวัฒนธรรมพื้นเมืองเดิมต่าง ๆ ที่เป็นข้อยับยั้งการเอาเปรียบธรรมชาติถูกลบออกจากกระบวนทัศน์ในยุควิทยาศาสตร์ อำนาจของ วิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะแนวความคิดของเบคอนและเดการ์ตส์ที่มองว่า จุดหมายของวิทยาศาสตร์ก็คือการครอบงำและควบคุมธรรมชาติ และยืนยันว่าความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์สามารถนำไปใช้เพื่อ ทำให้เราเป็นนายและเจ้าของธรรมชาติ[๓๑๘]และตอกย้ำด้วยแนวความคิดของนิวตันในการนำมาพัฒนาให้เป็นไปในรูปแบบของเทคโนโลยีและอุตสาหกรรม ทำให้ความคิดแบบเป็นองค์รวมที่มีอยู่ในศาสนาตะวันออกและวัฒนธรรมพื้นเมืองเดิมถูกลืมไป

๒.๔.๕ แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่มีนิเวศเป็นศูนย์กลาง

หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Ecocentric) ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศทั้งระบบ มีปรากฏในแนวคิดของนักธรรมชาติวิทยา อย่างกลุ่มของ กิลเบิร์ต ไวท์ และ เฮนรี่ เดวิด ธอโร ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนที่จะเริ่มมีการใช้คำว่า ‘นิเวศวิทยา’ โดยสภาพฤกศาสตร์นานาชาติ รวมไปถึงทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาร์วิน ที่เสนอเหตุผลทางชีววิทยาว่า ทุกชีวิตมีความเกี่ยวเนื่องกัน และมนุษย์ก็ไม่ได้มีอะไรพิเศษไปกว่าชีวิตอื่น ๆ บนโลก ดังนั้น มนุษย์จึงควรอ่อนน้อมตัวเองลง[๓๑๙]

---

[๓๑๗] โกศล ช่อผกา, “พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๔๗.

[๓๑๘] คาปร้า ฟริตจ็อฟ ผู้เขียน, พระประชา ปสนฺนธมฺโม และคณะ ผู้แปล, **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๓ มองความจริงด้วยทัศนะใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๙), หน้า ๖๒.

[๓๑๙] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก**, หน้า ๖๙.

อัลโด ลีโอโพลด์ (Aldo Leopold) นักนิเวศวิทยาชาวอเมริกันได้พัฒนาหลักการทางจริยศาสตร์ที่เขาคิดว่า เป็นจริยศาสตร์ที่ครอบคลุมถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับแผ่นดิน สัตว์และพืชที่ดำรงชีวิตอยู่บนโลกนี้ และสรุปหลักการของหลักการทางจริยศาสตร์นี้ว่า ‘สรรพสิ่งจะดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้องก็ต่อเมื่อมันมีแนวโน้มที่จะรักษาบูรณภาพ ดุลยภาพ และสุนทรียภาพของชุมชนทางชีวภาพ สรรพสิ่งจะดำเนินไปในทางที่ผิดก็ต่อเมื่อมันดำเนินไปในทางตรงกันข้าม ก่อนที่ในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๗๐ อาร์เน แนสส์ (Arne Naess) นักปรัชญาและนักนิเวศวิทยาชาวนอร์เวย์ได้นำเสนอบทความชิ้นสำคัญที่นำเสนอการมองโลกแบบนิเวศวิทยาแนวตื้นและนิเวศวิทยาแนวลึกอย่างชัดเจน[๓๒๐]

หลักนิเวศวิทยาแนวลึกที่สำคัญคือ การปฏิเสธทัศนะทวินิยมของมนุษย์กับธรรมชาติว่าแยกส่วนและแตกต่างกัน มองธรรมชาติไม่ได้มีไว้เพื่อมนุษย์ใช้ประโยชน์และนำมาออกแบบใช้ในระยะสั้นๆ แต่ดำรงอยู่และมีค่าในตัวเอง จึงมองโลกทัศน์แบบองค์รวมและมนุษย์ไม่ได้เป็นศูนย์กลางจักรวาล เพราะธรรมชาติมิได้มีไว้เพื่อมนุษย์ มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์ไม่มีสิทธิในการทำลายธรรมชาติโลก สรรพสิ่งมีคุณค่าเท่าเทียมกันและมีคุณค่าในตัวเองและมีสิทธิในการดำรงอยู่ไม่ใช่มีอยู่เพื่อรับใช้มนุษย์[๓๒๑]

รากฐานแนวคิดแบบระบบนิเวศเป็นศูนย์กลางนั้นมีโครงสร้างสำคัญ ดังต่อไปนี้

๑. การมองโลกในเชิงองค์รวม (holistic worldview) แนวคิดนี้มองโลกในลักษณะที่เป็นเครือข่ายของปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงและอิงอาศัยกันของทุกกลุ่มในโลกชีวะอย่างเป็นเอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย ปัจเจกมีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นในลักษณะที่เป็นเครือข่ายของชีวิตที่แฝงซ้อนกันอยู่ ตัวตนของปัจเจกในฐานะสิ่งคงที่จึงเริ่มน่าสงสัยเมื่อมองในมุมที่ว่า ปัจเจกนั้นมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของเครือข่ายที่เคลื่อนที่ไหลเวียนอยู่ตลอดเวลา

๒. ศูนย์กลางของคุณค่าอยู่ที่ระบบนิเวศที่มีความหลากหลายของรูปแบบชีวิต เนื่องจากส่วนรวมมีความสำคัญกว่าส่วนย่อย ศูนย์กลางของคุณค่าจึงอยู่สมดุลของเครือข่ายแห่งชีวิต มนุษย์จึงถูกถอดถอนออกจากการเป็นศูนย์กลางของคุณค่าทั้งปวง เพราะมนุษย์ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของ

---

[๓๒๐] Peter Singer, **Practical Ethics**, p 251.

[๓๒๑] ประเวศ อินทองปาน, “การศึกษาเปรียบเทียบนิเวศวิทยาในพุทธปรัชญากับนิเวศวิทยาแนวลึกตามทัศนะของอาร์เน แนสส์”, **วารสารมนุษยศาสตร์**, ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – กรกฎาคม ๒๕๕๓): ๘๐ - ๙๗.

เครือข่ายแห่งชีวิต แม้จะยอมรับคุณสมบัติพิเศษบางประการที่มนุษย์มีแต่จุดนี้ก็เป็นเพียงแค่ความแตกต่างของความหลากหลายในชีวมณฑล (biosphere) เท่านั้น มนุษย์ไม่ได้มีค่าเหนือสิ่งอื่นหรือมีค่าภายในตัวเองแต่เพียงสิ่งเดียวเนื่องเพราะทุกสรรพสิ่งนั้นต่างก็มีคุณค่าภายในตัวเองด้วยกันทั้งสิ้น

๓. การขยายขอบเขตของความสัมพันธ์ทางศีลธรรม เนื่องมาจากศูนย์กลางของคุณค่าไม่ได้อยู่ที่มนุษย์อีกต่อไปความสัมพันธ์ทางศีลธรรมจึงขยายขอบเขตไปครอบคลุมถึงทุกสรรพสิ่งในระบบนิเวศอีกด้วย นั่นหมายความว่า การกระทำของมนุษย์ต่อสรรพสิ่งในระบบนิเวศสามารถตัดสินในทางจริยธรรมว่าดี/ไม่ดี, ควร/ไม่ควรได้ มนุษย์จึงไม่มีสิทธิและความชอบธรรมใด ๆ ในการไปลดทอนความสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศนอกเหนือความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิตเท่านั้น

๔. ฐานะของมนุษย์และฐานะของโลกธรรมชาติ มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ การเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์จึงมิใช่การเรียนรู้เพื่อการนำไปใช้แต่เป็นการเรียนรู้เพื่อทำความเข้าใจในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุลและเป็นเอกภาพ[๓๒๒]

คำว่า นิเวศศูนย์กลาง ปรากฏขึ้นหลังจากที่มีการเกิดศาสตร์แขนงหนึ่งของวิทยาศาสตร์สาขาชีววิทยาที่ชื่อว่า นิเวศวิทยา หมายความถึง ศาสตร์ที่ว่าด้วยปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต กับสิ่งแวดล้อม หรือหมายถึงความสัมพันธ์ของพืชและสัตว์ต่อแหล่งอาศัย รวมทั้งอิทธิพลของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ[๓๒๓] ส่วนคำว่า นิเวศศูนย์กลาง เป็นเพียงศัพท์ทางวิชาการที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นหลักในการเปรียบเทียบกับหลักมนุษย์ศูนย์กลางเท่านั้น นิเวศศูนย์กลาง เป็นคำที่ยากแก่การนิยามความหมายที่ชัดเจนและตายตัว เนื่องจากแนวคิดนี้ปรากฏขึ้นทุกหนทุกแห่ง ทุกรูปแบบวิถีชีวิตวัฒนธรรม และในศาสนาต่าง ๆ จึงไม่อาจกำหนดศูนย์กลางของแนวคิดนี้ได้ แต่สิ่งที่มีความสอดคล้องกัน คือการเห็นว่าสรรพสิ่งต่างมีคุณค่าในตัวเอง มีอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน อันเกิดจากการรับรู้ว่าตัวตนของเขาไม่ได้แยกออกจากธรรมชาติ เป็นการรับรู้ถึงความสัมพันธ์อันยิ่งใหญ่ ที่เกิดจากพื้นฐานของความเคารพ ความรู้สึกอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ

ในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๖๐ เกิดการเคลื่อนไหวและความพยายามในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังมากขึ้น หากใช้กระบวนทัศน์เป็นเกณฑ์จะสามารถแบ่งได้เป็น ๒ แนวทาง

---

[๓๒๒] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก**, หน้า ๖๒.

[๓๒๓] กานมณี ภู่ภักดี, “ความหมายและคุณค่าของชีวิตในนิเวศลุ่มลึกตามทัศนะของอาร์เน นาสส์”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๕๒.

ด้วยกัน คือ ๑) สิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) เป็นการแก้ปัญหาเชิงนิเวศวิทยาที่มีฐานอยู่บนกระบวนทัศน์กระแสหลัก แต่มีการเน้นเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเข้าไปและมีการใช้สิ่งแวดล้อมแบบสมเหตุสมผลและมีความประนีประนอมมากขึ้น บางกลุ่มย่อยก็ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมมากเทียบเท่ากับกลุ่มนิเวศนิยมทีเดียว เพียงแต่ยังเชื่อมั่นในประสิทธิภาพของเทคโนโลยีในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และ ๒) นิเวศนิยม (Ecologism) เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญ กับสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีระดับล่าง ที่ไม่มีความซับซ้อนมุ่งผลเพื่อการอนุรักษ์และรักษาสภาพแวดล้อมให้มีความสมดุลมากที่สุด ถึงอย่างไรก็ตามทั้งสอง แนวคิดนี้มีจุดมุ่งหมายไปในทางเดียวกัน คือเพื่อรักษาความสมดุลในระบบนิเวศไว้ให้มากที่สุดและมีความเห็นที่ไม่ลงรอยกับแนวคิดมนุษย์ศูนย์กลางเสียทั้งหมด[๓๒๔] ในสายนิเวศนิยมมีการให้ความสำคัญกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในด้านที่แตกต่างกัน แต่ในที่นี้จะขอกล่าวถึงกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology)

แนวคิดแบบนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep ecology) ของ อัลโด ลีโอโพลด์ (Aldo Leopold) ได้เสนอแนวคิดทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ethics) ที่มีสภาวะแวดล้อมส่วนรวมเป็นศูนย์กลาง (แทนที่จะมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางดังจริยศาสตร์ทั่วไป) ว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และเป็นสิ่งที่น่าพึงปรารถนาในสภาพการณ์ในปัจจุบัน จริยศาสตร์ประเภทนี้มีพื้นฐานมาจากความรู้ทางนิเวศวิทยา (Ecology) ระบบนิเวศของโลกเปรียบเสมือนสังคมใหญ่ที่ประกอบด้วยส่วนย่อยต่างๆ (เผ่าพันธุ์ต่าง ๆ แม่น้ำ ลำธาร ฯลฯ) ส่วนประกอบเหล่านี้มีส่วนช่วยผดุงเศรษฐกิจ หรือความสมดุลของระบบนิเวศทั้งสิ้น

ความเป็นมาของนิเวศวิทยาแนวลึก ปรัชญาและความเคลื่อนไหวของขบวนการนิเวศวิทยา (Deep Ecology, Ecosophy and Ecological Movement) เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ อาร์เน แนสส์ (Arne Naess) นักปรัชญาชาวนอร์เวย์ ผู้รักในการปีนเขาเป็นผู้ริเริ่มนำเอาคำว่า ‘นิเวศวิทยาแนวลึก’ มาใช้ในแวดวงงานเขียนด้านสิ่งแวดล้อม โดยในช่วงนั้นเอง (พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๓) ขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เริ่มก่อตัว และมีพัฒนาการและความเคลื่อนไหวทางการเมืองในระดับรากหญ้าอย่างเป็นที่ยอมรับในสังคมตะวันตก งานเขียนที่มีพลังในการปลุกกระแสสำนึกทางสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัดคือ ฤดูใบไม้ผลิที่เงียบงัน (Silent Spring) เขียนโดย เรเชล คาร์สัน ที่ได้อธิบายให้เห็นถึงวิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยาอันเป็นผลพวงจากการพัฒนาอย่างไร้สำนึกทางธรรมชาติและการให้มุ่นเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างอหังการ์ของสังคม

---

[๓๒๔] โกศล ช่อผกา, “พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓.

สมัยใหม่ ทั้งนี้ ก่อนหน้านั้นก็มีนักเขียนและนักกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมรุ่นก่อนๆ ที่มีอิทธิพลต่อสังคมที่ทำให้สำนึกสิ่งแวดล้อมได้ปะทุขึ้น ได้แก่ เฮนรี่ เดวิด ธอโร (Henry David Thoreau), จอห์น มิวร์ (John Muir), อัลโด ลีโอโพลด์ (Aldo Leopold) ส่วนนักคิดที่นำเสนอปรัชญาและสำนึกของการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ได้แก่ กิ๊ฟฟอร์ด พินชอท (Gifford Pinchot) ขอยกกรณีตัวอย่างเช่น แนวคิดนิเวศวิทยาของเฮนรี เดวิด ธอโร (Henry David Thoreau) เขามีความสนใจในธรรมชาติเป็นอย่างมาก โดยใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการท่องเที่ยวในทุ่งป่า และบึงทั้งในและนอกตัวเมือง เขาใช้เวลายาวนานในการเขียนบันทึกภาคสนามเพื่ออธิบายสภาพทางนิเวศในบริเวณที่เขาอาศัยอยู่อย่างละเอียด บันทึกบางชิ้นมีความซับซ้อนทางวิทยาศาสตร์ การศึกษาของเขาหลายชิ้นที่เกี่ยวข้องกับวงจรธรรมชาติของป่าในท้องถิ่นและวิธีการที่ป่านั้นเพาะตัวเองขึ้นมา ยังคงเป็นงานศึกษาทางนิเวศซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ธอโรใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายโดยออกไปอาศัยอยู่ในกระท่อมที่สร้างขึ้นแบบหยาบ ๆ ริมบึงวอลเดนและรับประทานอาหารมังสวิรัติโดยให้เหตุผลว่าการรับประทานอาหารมังสวิรัติ ของเขานั้นทำให้วิถีชีวิตเรียบง่ายและปลอดภัยขึ้น

ธอโร วิพากษ์วิจารณ์วิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นที่อยู่บนพื้นฐานของศาสนาคริสต์ที่มีการปฏิบัติกันอยู่ในช่วงกลาง ศตวรรษที่ ๑๙ และเขายังได้วิพากษ์วิจารณ์ตัณหาที่อยากครอบครองธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ ซึ่งเขาเห็นว่าตัณหาเช่นนี้ทำให้เกิดหายนะต่อสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะต่อสภาพป่าไม้ ธอโรเห็นว่าศาสนาที่ครอบงำและการแสวงหาหนทางในการควบคุมธรรมชาติเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนกัน จากการไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรเขาจึงปฏิเสธการเข้าร่วมทุกพิธีกรรมของโบสถ์ตั้งแต่เล็ก ๆ และพยายามเขียนงานโจมตีเพื่อว่าอาจจะเป็นหนทางหนึ่งที่จะสามารถทำลายรูปแบบของศาสนาเช่นนี้ได้ในสักวันหนึ่ง ตามทัศนะของธอโรเห็นว่าศาสนาคริสต์ที่นับถือกันอยู่ในขณะนั้นเป็นการสร้างศาสนาของ ‘การเกลียดป่า’ เขาพยายามต่อต้านศาสนาคริสต์ทุกวิถีทางและได้ก่อตั้งกลุ่มคนที่มีความคิดเหมือนกันอีกสองสามคนซึ่งเขาเรียกกลุ่มนี้ว่า ‘สมาคมบึงวอลเดน’ ศาสนาในความหมายของธอโรหมายถึงการดึงเอาสิ่งหล่อเลี้ยงจากทุ่งต้นฮีธและป่าไม้ เขาได้เขียนอธิบายความเกี่ยวกับศาสนาไว้ว่า ‘ขอให้คนเราเดินอย่างนุ่มนวลผ่านธรรมชาติ ขอให้เรามาประกอบการบูชาทางศาสนาในดงไม้ในขณะที่ชาวคริสต์ช่างทำลายโค่นวัดแห่งป่าเพื่อสร้างที่ประชุมและคอกม้ายาวนับไมล์และหล่อเชื้อไฟในเตาของพวกเขาอย่างสูญเปล่า[๓๒๕]ธอโรเห็นว่ามนุษย์ในยุคใหม่แยกตัวออกจากธรรมชาติ ซึ่งเขาไม่เห็นด้วยและเขายังได้กล่าวถึงข้อดีและความสุขที่ได้รับจากการสัมผัสธรรมชาติไว้มากมาย ธอโรเห็นว่า

---

[๓๒๕] คินสลีย์ เดวิด ผู้เขียน, ลภาพรรณ ศุภมันตรา ผู้แปล, **นิเวศวิทยากับศาสนาจิตวิญญาณเชิงนิเวศในมุมมองต่างวัฒนธรรม [Ecology and Religion: Ecological Spirituality in Cross-Culture Pers Pective]**, หน้า ๓๐๖.

ธรรมชาตินั้นมีพลังชีวิตแม้แต่ในก้อนหิน ดังคำที่เขากล่าวว่า โลกที่ฉันก้าวย่างอยู่นั้นไม่ได้เป็นก้อนที่ตายหรือเฉื่อยชาแต่มันเป็นร่างกายมีชีวิตจิตใจ และไหลเลื่อนไปตามอิทธิพลของจิตวิญญาณของมันและไปตามอณูใดก็ตามที่มีอยู่ในตัวฉัน[๓๒๖]

อย่างไรก็ตาม มีแนวคิดทางนิเวศวิทยาหลายแนวคิดที่พยายามสร้างกระบวนทัศน์ที่มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ มนุษย์ไม่ได้มีอำนาจใด ๆ ในการอยู่เหนือ ขูดรีดหรือครอบครองธรรมชาติ ซึ่งความคิดเหล่านี้แม้จะไม่ได้กล่าวถึงศาสนาใดศาสนาหนึ่งในการสร้างกระบวนทัศน์ของพวกเขา แต่การอธิบายและการให้ความหมายแก่มนุษย์และสิ่งต่าง ๆ มีความคล้ายคลึงกับการอธิบายทางศาสนาตะวันออกอย่างมาก อย่างกรณี อัลโด ลีโอโพลด์ (Aldo Leopold) ซึ่งเป็นบุคคลแรกที่บุกเบิกแนวความคิด ‘นิเวศน์สำนึก’ (Ecological Conscience) หรือจริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม ที่ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมซึ่งปลดมนุษย์ออกจากศูนย์กลางของคุณค่านั้นเป็นความจำเป็นทางนิเวศน์ (Ecological Necessary) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือจริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมมีแหล่งที่มาจากข้อเท็จจริงจากนิเวศวิทยาเป็นสำคัญ และความคิดของเขาถือเป็นการต่อต้านความคิดกระแสหลักที่มองโลกธรรมชาติเป็นแหล่งผลประโยชน์ของมนุษย์อีกด้วย

ลีโอโพลด์มองโลกธรรมชาติเป็นระบบการไหลเวียนของพลังงานส่วนรวมที่มีชีวิต ทุกสิ่งเป็นส่วนหนึ่งของโซ่อาหาร ทุกสิ่งในโลกธรรมชาติมิได้มีอยู่อย่างอิสระแต่มีอยู่ในความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น กระบวนทัศน์ที่มนุษย์มีต่อโลกธรรมชาตินั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อนัยทางจริยศาสตร์ซึ่งเขาได้ให้เหตุผลไว้ว่า จริยศาสตร์ที่จะช่วยเสริมและนำทางความสัมพันธ์ทางเศรษฐศาสตร์กับแผ่นดินบ่งบอกถึงการมีอยู่ของจินตภาพบางอย่างเกี่ยวกับแผ่นดินในฐานะเป็นจักรกลทางชีวะ เราสามารถมีความสัมพันธ์ทางจริยธรรมได้ก็แต่กับสิ่งที่เราเห็นได้ รู้สึกได้ เข้าใจได้ รักได้ หรือไม่ก็มีศรัทธากับสิ่งนั้นได้[๓๒๗]

หากมนุษย์มีกระบวนทัศน์ที่มองโลกธรรมชาติว่าเป็น ‘โกดังเก็บของ’ มนุษย์ก็จะปฏิบัติต่อโลกธรรมชาติดังเช่นทุกวันนี้ โดยการหาประโยชน์จากโลกธรรมชาติเพื่อรับใช้ผลประโยชน์ของมนุษย์ ส่วนกระบวนทัศน์ที่มนุษย์ได้จากนิเวศวิทยาเป็นภาพขององค์รวมที่มีส่วนประกอบย่อยมากมายทำงานประสานกัน ซึ่งส่วนประกอบเหล่านี้รวมไปถึงมนุษย์ด้วย สมาชิกทุกกลุ่มในสังคมที่มีชีวิต ซึ่งลีโอโพลด์ หมายความรวมไปถึงแม่น้ำ ลำธาร ป่าเขา แผ่นดินด้วย มีสิทธิที่จะมีอยู่พอๆ กันเป็นความ

---

[๓๒๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๔.

[๓๒๗] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก**, หน้า ๗๕.

เสมอภาคในโลกธรรมชาติ เพราะทุกกลุ่มมีบทบาทหน้าที่ที่ประสานสอดคล้องกัน ทุกกลุ่มมีความสำคัญและจำเป็นต่อการทำงานเป็นระบบ

จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมของลีโอโพลด์มองว่า มนุษย์ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของคุณค่า ในขณะเดียวกัน เขาก็ตัดการจัดลำดับคุณค่าที่อิงระดับความสูงต่ำทางวิวัฒนาการออกโดยสิ้นเชิง สิ่งที่มีค่าสูงสุดและเป็นจุดหมายคือ ‘โลกชีวะโดยรวม’ ที่ส่วนประกอบแต่ละกลุ่มมีบทบาทที่แตกต่างกันไป แต่ท่ามกลางความแตกต่างเหล่านี้มีจุดร่วมอยู่ที่ความสมดุลของระบบนิเวศน์ เขาไม่ได้ต้องการอนุรักษ์คุณลักษณะของหน่วยย่อยดั้งเดิมเอาไว้ เขาตระหนักดีถึงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตที่มีอย่างไม่สิ้นสุด ในกระบวนการวิวัฒนาการ แต่สิ่งที่ลีโอโพลด์ต้องการอนุรักษ์ได้คือ สุขภาพของโลกชีวะและตราบใดที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสมาชิกในโลกชีวะอยู่ตราบนั้นสุขภาพที่ดีหรือความสามารถในการฟื้นตัวของโลกธรรมชาติก็สามารถเป็นไปได้ ดังที่เขาได้กล่าวว่า จริยศาสตร์แผ่นดินจึงจะสะท้อนให้เห็นถึงความมีอยู่ของนิเวศน์สำนึก ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลที่มีต่อสุขภาพของแผ่นดิน สุขภาพก็คือความสามารถในการฟื้นตัวของแผ่นดิน การอนุรักษ์ก็คือความพยายามของเราในอันที่จะเข้าใจและรักษาความสามารถนี้ไว้[๓๒๘]

แนวคิดนิเวศน์สำนึกของลีโอโพลด์เห็นว่าแผ่นดินมิใช่เพียงแผ่นดินแต่เป็นพีระมิดทางชีวะของชีวิตซึ่งรวมไปถึงมนุษย์ที่มีการอิงอาศัยกัน มนุษย์ถูกนิยามว่าเป็นมนุษย์ในธรรมชาติมิได้แยกตัวออกมาจากโลกธรรมชาติทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงกับคุณค่าเป็นความสัมพันธ์แบบต่อเนื่อง ท่าทีอ่อนน้อมถ่อมตนของมนุษย์ต่อโลกธรรมชาติ[๓๒๙]

แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology) นี้มีการกล่าวถึงอย่างแพร่หลายในกลุ่มผู้สนใจปัญหาเชิงนิเวศวิทยา เนื้อหาของแนวคิดนี้กล่าวถึงความเป็นองค์รวมของสรรพสิ่งในธรรมชาติไม่ยึดถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง อีกทั้งยังมีหลักจริยธรรมและหลักศาสนาแฝงอยู่ในแนวคิดนี้อยู่มากส่วนคำนิยามของแนวคิดนิเวศวิทยาเชิงลึกนั้น อาร์เน แนสส์ (Arne Naess) นักปรัชญาชาวนอร์เวย์ได้กล่าวว่า นิเวศวิทยาแนวลึกเป็นเพียงความเคลื่อนไหว (Movement) กระแสหนึ่งซึ่งมักจะเรียกว่ากรีน (Green) หรือกลุ่มความเคลื่อนไหวสีเขียว (Grren Movement) ที่มิได้ทำเพื่อโลกโดยเห็นแก่ประโยชน์ของ

---

[๓๒๘] เนื่องน้อย บุณยเนตร, **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก**, หน้า ๘๖.

[๓๒๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

มนุษย์ แต่ทำเพื่อโลก โดยเริ่มต้นจากระบบนิเวศเราร่วมกันรักษาความสมบูรณ์ของธรรมชาติซึ่งหมายถึงการรักษาคุณค่าที่มีอยู่ในตัวเองของสรรพสิ่ง[๓๓๐]

ดังนั้น ขอบเขตของแนวคิดนิเวศวิทยาแนวลึกจึงมีอยู่ทั่วไปและเนื้อหาส่วนใหญ่นำเสนอคำถามเชิงภววิทยา (Ontology) ไม่ใช่เชิงจริยศาสตร์ ซึ่งแนสส์ได้กล่าวไว้ว่า ผมไม่ค่อยให้ความสำคัญกับหลักการทางจริยศาสตร์หรือศีลธรรมมากเท่าไหร่ แต่ที่ผมสนใจคือเรามีประสบการณ์กับโลกอย่างไร (How we experience the world) ถ้านิเวศลุ่มลึกนั้นลึกซึ้ง มันจะต้องเชื่อมกับความเชื่อพื้นฐานของเราได้ ไม่ใช่เพียงแค่หลักทางจริยศาสตร์ เพราะจริยศาสตร์นั้นดำเนินตามประสบการณ์ที่เรามีต่อโลก ถ้าคุณชัดเจนในประสบการณ์ที่คุณมีหลังจากนั้นมันก็อาจจะเป็นได้ทั้งปรัชญาหรือศาสนา[๓๓๑]

อาร์เน แนสส์ (Arne Naess) ได้เสนอวิถีแบบนิเวศวิทยาลุ่มลึกในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ไว้ ๒๕ ข้อด้วยกัน ซึ่งทั้งหมดมีความเชื่อมโยงกันเป็นข่ายใย เขาย้ำว่า ‘วิถีชีวิต’ ไม่มีสูตรหรือกฎเกณฑ์ที่ตายตัวว่าต้องทำอย่างไร ที่ทำได้ก็เพียงแต่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของนิเวศจิตวิญญาณกับการกระทำที่เกิดจากการมีกระบวนทัศน์เช่นนั้น ซึ่งประเด็นที่ อาร์เน แนสส์ (Arne Naess) ยกมานำมาจากวิถีชีวิตชาวสแกนดิเนเวีย และผู้ที่เห็นว่าวิถีชีวิตเช่นนี้คือสิ่งที่ดีงาม[๓๓๒]

ในมุมมองของนักนิเวศนิยมความรู้ในความหมายเชิงวิทยาศาสตร์ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการกับธรรมชาติ การสำรวจค้นคว้า นำไปสู่ข้ออ้างในการจัดลำดับชั้น (Hierarchy) และกำหนดคุณค่า (Value) ให้กับสิ่งต่าง ๆ โดยปฏิเสธหรือบิดเบือน ‘คุณค่าแท้’ (Inherent Value)ตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น การที่มนุษย์ประเมินคุณค่าของสรรพสิ่งในธรรมชาติจากอรรถประโยชน์เป็นสำคัญ นับว่าเป็นวิธีคิดที่สวนทางกันอย่างสิ้นเชิงกับหลักการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนในระบบนิเวศที่ เจมส์ เลิฟล็อค (James Lovelock) นักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษในช่วงทศวรรษที่ ๖๐ ได้นำเสนอไว้ใน สมมติฐานกายา (Gaia hypothesis) ว่าสรรพสิ่งบนโลกนี้ล้วนทำงานอย่างสอดประสานเปรียบได้กับการเป็นสิ่งมีชีวิตร่างเดียวกัน โดยมีกลไกแห่งดุลยภาพเป็นที่ตั้ง แม้จะมีบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างแต่

---

[๓๓๐] กานมณี ภู่ภักดี, “ความหมายและคุณค่าของชีวิตในนิเวศลุ่มลึกตามทัศนะของอาร์เนนาสส์ ”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๕๕.

[๓๓๑] กานมณี ภู่ภักดี, “ความหมายและคุณค่าของชีวิตในนิเวศลุ่มลึกตามทัศนะของอาร์เนนาสส์ ”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๘๓.

[๓๓๒] Naess, Arne, Ecology, **Community and Life Style; Outline of an Ecosophy**, (Cambridge: Cambridge University of Chicago, 1993), p 29.

ทุกสิ่งล้วนมีความสำคัญและคุณค่าอันเสมอกันในการธำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศ สมมติฐานในเรื่องกายา (Gaia hypothesis) เป็นข้อสมมติฐานทางวิทยาศาสตร์เพื่ออธิบายการ จัดตนเอง (Selforganization) ของระบบต่าง ๆ มองความสัมพันธ์ของโลกและชีวิตหรือสรรพสิ่งว่าเป็นชีวอินทรียภาพ (Living organism) และมีการจัดระบบของตนเองเพื่อการดำรงอยู่สืบเนื่องกันตลอดมานับแต่กำเนิดสิ่งมีชีวิต ดังที่มาของสมมติฐานนี้ว่า การท่องออกไปในอวกาศทำให้เรามีมุมมองใหม่ต่อโลกมากกว่าที่เคยมี เมื่อนักบินอวกาศส่งข้อมูลเกี่ยวกับบรรยากาศและภาพพื้นผิวของโลกมาให้เราครั้งแล้วครั้งเล่ามันก่อให้เกิดการหยั่งรู้ใหม่ต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับส่วนต่าง ๆ ของโลก จากจุดนี้ได้ก่อให้เกิดสมมติฐานขึ้นมาว่าสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอวกาศ มหาสมุทร ผืนแผ่นดินที่เป็นระบบและสลับซับซ้อนนั้นล้วนแล้วแต่มีชีวิต โลกนี้จึงเป็นชีวอินทรียภาพหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างเด่นชัด[๓๓๓]

สรุป แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ก็คือแนวคิดที่ศึกษาวัฒนธรรมซึ่งเป็นระบบสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นรูปแบบของการอยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่สามารถสังเกตได้โดยตรง มีหลักฐานที่สามารถอ้างอิง และสามารถวัดได้อย่างตรงไปตรงมา วัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่ประกอบด้วย ความคิดที่ใช้ร่วมกัน วิธีคิด กฎระเบียบและมีความหมายอันเป็นยอบรับกันในสังคมที่มีอยู่อย่างหลากหลาย เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถเลือกที่จะอยู่ในวัฒนธรรมที่กำหนดไว้ และเรียนรู้ว่าจะเลือกไม่ทำหรือทำสิ่งใด เป็นวิธีการที่มนุษย์กำหนดมาตรฐานและใช้วางแผนสำหรับการตัดสินใจในสิ่งที่ต้องการทำ โดยเฉพาะในระบบนิเวศทางวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน เป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยฝีมือของมนุษย์เอง

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ

คำว่า “รูปแบบ” หรือ “Model” เป็นคำที่ใช้สื่อความหมายหลายอย่าง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วรูปแบบจะหมายถึง สิ่งหรือวิธีการดำเนินงานที่เป็นต้นแบบของอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น แบบจำลอง สิ่งก่อสร้างรูปแบบในการพัฒนาชนบท รูปแบบในการหาเสียงของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร เป็นต้น “รูปแบบ”เป็นการจำลองความจริงของปรากฏการณ์เพื่อทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนของปรากฏการณ์นั้นๆ ได้ง่ายขึ้นเป็นการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับปรากฏการณ์โดยอาศัยหลักการของระบบรูปนัยและมีจุดมุ่งหมายเพื่อการทำให้เกิดความกระจ่างชัดของนิยาม ความสัมพันธ์

---

[๓๓๓] Lovelock, James, **The Ages of Gaia: A Biography of Our Living Earth**, (New York: Norton, 1988), p 83.

และประพจน์ที่เกี่ยวข้อง[๓๓๔] รูปแบบในทางสังคมศาสตร์ว่า เป็นชุดข้อความเชิงนามธรรมเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เราสนใจ เพื่อใช้ในการนิยามคุณลักษณะ และบรรยายคุณสมบัตินั้นเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ รูปแบบจึงไม่ใช่การบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุมเพราะการทำเช่นนั้นจะทำให้รูปแบบมีความซับซ้อนและยุ่งยากเกินไปในการทำความเข้าใจส่วนรูปแบบหนึ่งๆ จะต้องมีรายละเอียดมากน้อยเพียงใด หรือควรมีองค์ประกอบใดบ้างไม่ได้มีการกำหนดเป็นการตายตัว ทั้งนี้แล้วแต่ปรากฏการณ์แต่ละอย่าง และวัตถุประสงค์ของผู้สร้างรูปแบบที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆอย่างไร[๓๓๕] เป็นภาพจำลองของสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งอาจจะมีรูปแบบตั้งแต่ง่าย ๆ ไปจนถึงรูปแบบที่มีความสลับซับซ้อนมาก ๆ และมีทั้งรูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) ที่เป็นแบบจำลองของวัตถุ เช่น แบบจำลองหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น[๓๓๖] เป็นโครงสร้างโปรแกรม แบบจำลอง หรือแบบที่จำลองสภาพความเป็นจริง ที่สร้างขึ้นจาก การลดทอนเวลาและเทศะ พิจารณาว่ามีสิ่งใดบ้างที่จะต้องนามาศึกษาเพื่อใช้แทนแนวคิดหรือปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง โดยอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของรูปแบบนั้น ๆ[๓๓๗] ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ หรือตัวแปรต่างๆ ผู้วิจัยสามารถใช้รูปแบบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบหรือตัวแปรต่าง ๆ ที่มีในปรากฏการณ์ ธรรมชาติหรือในระบบต่าง ๆ

อธิบายลำดับขั้นตอนขององค์ประกอบหรือกิจกรรมในระบบ[๓๓๘] หรืออาจเป็นแบบจำลองอย่างง่ายหรือย่อส่วนของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เสนอได้ศึกษาและพัฒนาขึ้นเพื่อแสดงหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้น ตลอดจนอาจใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป[๓๓๙]

---

[๓๓๔] Jame A.F., **Stoner and Char Wankel, Management**, 3rd ed, (New Delhi: Prentice-Hall, 1968), p 12.

[๓๓๕] Bardo J.W., **and Hardman J.J, Urban Sociology : A Systematic introduction**, (New Yok : F.E. Peacock Publishers, 1982), p 70.

[๓๓๖] Tosi H.L. and Carroll S.J., **Management**, 2nd ed., (New Yok: John Wiley & Sons, 1982), p 163.

[๓๓๗] บุญส่ง หาญพานิช, “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๒.

[๓๓๘] บุญชม ศรีสะอาด, **การพัฒนาการวิจัยโดยใช้รูปแบบ**, (มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๕.

[๓๓๙] กรรณิกา เจิมเทียนชัย, “การพัฒนารูปแบบการประเมินประสิทธิผลองค์กรของวิทยาลัยพยาบาลสังกัดกระทรวงสาธารณสุข”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๒.

นอกจากนั้นแล้ว ยังหมายถึง แบบจำลองอย่างง่ายของปรากฏการณ์ต่างๆที่ผู้เสนอได้ศึกษาและพัฒนาขึ้นเพื่ออธิบายปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งและแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรหรือปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันด้วย[๓๔๐]

๒.๕.๑ ความหมายของรูปแบบ

“รูปแบบ” หรือ Model เป็นคำที่ใช้เพื่อสื่อความหมายหลายอย่าง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วรูปแบบจะหมายถึงสิ่งหรือวิธีการดำเนินงานที่เป็นต้นแบบอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น แบบจำลอง สิ่งก่อสร้าง รูปแบบในการพัฒนาชนบท เป็นต้น พจนานุกรม Contemporary Englishของ Longman ให้ความหมายไว้ ๕ ความหมาย แต่โดยสรุปแล้วจะมี ๓ ลักษณะ คือ

๑. Model หมายถึง สิ่งซึ่งเป็นแบบย่อส่วนของของจริง ซึ่งเท่ากับ แบบจำลอง

๒. Model ที่หมายถึง สิ่งของหรือคนที่นำมาใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินการบางอย่าง เช่น ครูต้นแบบ

๓. Model หมายถึง รุ่นของผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ พจนานุกรม Webster's New World ของนูเฟร็ด (Neufeldt) ให้ความหมายของรูปแบบว่า หมายถึง ภาพจำลองหรือตัวอย่างของข้อความเป็นจริงที่มีลักษณะเป็นมาตรฐานของความเป็นเลิศ[๓๔๑]

ส่วนพจนานุกรมการศึกษา Good ได้ให้ความหมายรูปแบบ ดังนี้รูปแบบ หมายถึง แบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำเป็นตัวอย่างเพื่อการเลียนแบบเป็นแผนภูมิหรือรูปสามมิติซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลักการหรือแนวคิด เป็นชุดของปัจจัยหรือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งรวมกันเป็นตัวประกอบและเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคม ตามความหมายดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า

---

[๓๔๐] ศุภลักษณ์ เศษธะพานิช, “การนำเสนอรูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษาในโรงเรียนสังกัดเทศบาล”, **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

[๓๔๑] Victioria Neufeldt, **Webster's New World Dictionary**, 3rd Edition, (New York: Simon and Schuster, Inc, 1988), p 541.

รูปแบบคือ วิธีที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจ ตลอดจนจิตนาการของคนที่มีต่อปรากฏการณ์หรือเรื่องราวใด ๆ ให้ปรากฏในลักษณะของการสื่อสารในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง[๓๔๒]

รูปแบบจึงเป็นแบบจำลองในลักษณะเลียนแบบ หรือเป็นตัวแบบที่ใช้เป็นแบบอย่างเป็นแผนผังหรือแบบแผนของการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อเนื่องด้วยความสัมพันธ์เชิงระบบ ให้ความหมายรูปแบบหมายถึงตัวแทน ที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายพฤติกรรมของลักษณะบางประการของสิ่งที่เป็นจริงอย่างหนึ่งหรือ เป็นเครื่องมือทางความคิดที่บุคคลใช้ในการหาความรู้ความเข้าใจปรากฏการณ์[๓๔๓]

รูปแบบ คือ สิ่งที่แสดงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของปัจจัยหรือตัวแปรต่างๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญของสิ่งที่ศึกษา เพื่อช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ง่ายขึ้น โดยอาจแสดงออกมาในรูปของแผนภาพทางความคิดด้วยภาษาหรือสัญลักษณ์ และยังได้ขยายความของรูปแบบว่า รูปแบบเป็นอะไรบางอย่างที่เราพัฒนาขึ้น เพื่อบรรยายคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ ของปรากฏการณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง รูปแบบจึงไม่ใช่การบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุม ส่วนการที่จะระบุว่ารูปแบบหนึ่ง ๆ จะต้องมีรายละเอียดมากน้อยเพียงใดจึงจะเหมาะสม และรูปแบบนั้น ๆ ควรมีองค์ประกอบอะไรบ้าง ไม่ได้มีข้อกำหนดตายตัว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์แต่ละอย่างและวัตถุประสงค์ของรูปแบบที่ต้องการอธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ[๓๔๔]

จากความหมายทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ศึกษามาของผู้สร้างเองเพื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ โดยใช้สื่อที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายและกระชับถูกต้อง และสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์จริงได้เพื่อช่วยให้ตนเองและคนอื่นสามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น รูปแบบ หมายถึง แบบจำลองอย่างง่ายหรืออย่างย่อส่วน (Simplified form) ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เสนอรูปแบบดังกล่าวได้ศึกษาและพัฒนาขึ้น

---

[๓๔๒] เยาวดี วิบูลย์ศรี, **การประเมินโครงการ แนวคิด และแนวปฏิบัติ**, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวิจัยการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕.

[๓๔๓] ทิศนา แขมมณี, **รูปแบบการเรียนการสอน ทางเลือกที่หลากหลาย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔.

[๓๔๔] ดิเรก วรรณเศียร, “การพัฒนาแบบจำลองแบบสมบูรณ์ในการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓.

มาเพื่อแสดงหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่เข้าใจได้ง่ายขึ้น หรือในบางกรณีอาจจะใช้ประโยชน์ในการทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้น ตลอดจนใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

๒.๕.๒ ประเภทของรูปแบบ

นักวิชาการต่าง ๆ ได้แบ่งประเภทของรูปแบบไว้หลายลักษณะซึ่งแตกต่างกันไป ผู้วิจัยพอสรุปประเด็นได้และศึกษาและจัดแบ่งประเภทของรูปแบบตามแนวคิดหลักการหรือทฤษฎีซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบนั้น ๆ และได้แบ่งกลุ่มแบบการสอนเอาไว้ ๔ รูปแบบคือ

๑. Information – Processing Model เป็นรูปแบบการสอนที่ยึดหลักความสามารถในกระบวนการประมวลข้อมูลของผู้เรียน และแนวทางในการปรับปรุงวิธีการจัดการกับข้อมูลให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒. Personal Model รูปแบบการสอนที่จัดไว้ ในกลุ่มนี้ ให้ความสำคัญ กับปัจเจกบุคคลและการพัฒนาบุคลากรเฉพาะราย โดยมุ่งเน้นกระบวนการที่แต่ละบุคคลจัดระบบและปฏิบัติต่อสรรพสิ่ง (Reality) ทั้งหลาย

๓. Social Interaction Model เป็นรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และบุคคลต่อสังคม

๔. Behavior Model เป็นรูปแบบการสอนที่ใช้องค์ความรู้ด้านพฤติกรรมศาสตร์เป็นหลักในการพัฒนารูปแบบจุดเน้นที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่สังเกตได้ของผู้เรียนมากกว่าการพัฒนาโครงสร้างทางจิตวิทยา และพฤติกรรมที่ไม่สามารถสังเกตได้[๓๔๕] มีการแบ่งประเภทของรูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์เอาไว้ ๕ ประเภท คือ

๑) รูปแบบคล้าย (Analogue Models) คือรูปแบบที่มีความสัมพันธ์ กับระบบกายภาพ มักเป็นรูปแบบที่ใช้ในวิทยาศาสตร์กายภาพ เป็นรูปแบบที่นำไปใช้อุปมากับสิ่งอื่นได้ เช่น รูปแบบจำลองระบบสุริยะกับระยะสุริยะ ที่เกิดขึ้นจริง ธนาคารจำลองกับระบบธนาคารที่เป็นจริง แบบจำลองการผลิต กับการผลิตจริง เป็นต้น

๒) รูปแบบที่อธิบายความหมาย หรือให้ความหมาย (Semantic Models) คือรูปแบบที่ใช้ภาษาในการบรรยาย ลักษณะของรูปแบบ รูปแบบชนิดนี้จะใช้วิธีอุปมาในการพิจารณาภาษามากกว่าที่จะใช้วิธีอุปมาในการพิจารณาด้วยโครงสร้างทางกายภาพ

---

[๓๔๕] Joyce B. and Weil M., **Model of Teaching**, 2nd ed, (New Delhi: Prentice – Hall of India Private Limited, 1985), p 165.

๓) รูปแบบที่มีลักษณะเป็นแผนภูมิ แบบแผน หรือโครงการ (Schematic Models)

๔) รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Models) คือเป็นรูปแบบที่กำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในรูปสมการ หรือฟังก์ชั่นทางคณิตศาสตร์

๕) รูปแบบเชิงเหตุผล (Causal Models) คือเป็นรูปแบบที่มีโครงสร้างเป็นสมการเชิงเส้นที่ประกอบด้วยตัวแปรสัมพันธ์กันเป็นเหตุและผล มีการทดสอบสมมุติฐานผลของรูปแบบ[๓๔๖]

จากประเภทของรูปแบบที่กล่าวมาแล้ว ข้างต้นผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้ ประเภทของรูปแบบนั้นสามารถแบ่งได้ตามหลักแนวคิด/ทฤษฎีพื้นฐานได้ ๔ รูปแบบ คือ

๑. Information – Processing Model หมายถึง รูปแบบการสอนที่ยึดหลักความสามารถในการกระบวนการประมวลข้อมูลของผู้เรียน

๒. Personal Model หมายถึง รูปแบบการสอนที่จัดไว้ในกลุ่ม ให้ความสำคัญของปัจเจกบุคคลและการพัฒนาบุคคลเฉพาะราย

๓. Social Interaction Model หมายถึง รูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อสังคม

๔. Behavior Model หมายถึง รูปแบบการสอนที่ใช้องค์ความรู้ด้านพฤติกรรมศาสตร์เป็นหลักในการพัฒนารูปแบบและหลักทางการศึกษาและสังคมศาสตร์ ได้อีก ๔ รูปแบบ คือ

๑. Analogue Model หมายถึง รูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม

๒. Semantic Model หมายถึง รูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายสิ่งที่ศึกษาด้วยภาษา และรูปภาพ

๓. Mathmatical Model หมายถึง รูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ

๔. Causal Model หมายถึง รูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิค Path Analysis และ Semantic Model โดยการนาเอาตัวแปรต่าง ๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุผล

---

[๓๔๖] Keeves P.J., **Education Research Methodology,and Measurement : An International Handbook**, (Oxford: Pergamam Press, 1988), p 56.

๒.๕.๓ องค์ประกอบของรูปแบบ

จากการศึกษาตัวอย่างของรูปแบบจากเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ พบว่าไม่มีปรากฏหลักเกณฑ์ที่เป็นเกณฑ์ตายตัวว่ารูปแบบนั้นต้องมีองค์ประกอบอะไรบ้าง ส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของปรากฏการณ์ที่ผู้สนใจดำเนินการศึกษา ส่วนการกำหนดองค์ประกอบ รูปแบบในการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดองค์การและการบริหารจัดการตามแนวคิดของ บราวน์และโมเบริ์ก (Brown and Moberg) ได้สังเคราะห์รูปแบบขึ้นจากแนวคิดเชิงระบบ (system approach) กับหลักการบริหารตามสถานการณ์ (contingency approach) และองค์ประกอบตามรูปแบบประกอบด้วย ๑. สภาพแวดล้อม (environment) ๒. เทคโนโลยี (technology) ๓. โครงสร้าง (structure) ๔. กระบวนการจัดการ (management process) และ ๕. การตัดสินใจสั่งการ (decision making)[๓๔๗]

ส่วน อีวานเซอวิช (Ivancevich) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของรูปแบบเชิงระบบประกอบด้วย ๑. ปัจจัยนำเข้า ๒. กระบวนการ ๓. ผลผลิต ๔. ข้อมูลป้อนกลับจากสภาพแวดล้อม

การพิจารณารูปแบบในลักษณะนี้ถือว่า ผลผลิตของระบบเกิดจากการที่มีปัจจัยนำเข้าส่งเข้าไปผ่านกระบวนการ ซึ่งจะจัดกระทำให้เกิดผลผลิตขึ้น และให้ความสนใจกับข้อมูลป้อนกลับจากสภาพแวดล้อมภายนอก[๓๔๘]

องค์ประกอบของรูปแบบไว้ ๖ องค์ประกอบ คือ ๑. หลักการของรูปแบบ ๒. วัตถุประสงค์ของรูปแบบ ๓. ระบบและกลไกของรูปแบบ ๔. วิธีการดำเนินงานของรูปแบบ ๕. แนวทางการประเมินผลรูปแบบ ๖. เงื่อนไขของรูปแบบ[๓๔๙]

องค์ประกอบของรูปแบบที่ดีควรประกอบด้วย ๗ องค์ประกอบ ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ของรูปแบบ ในการพัฒนารูปแบบใด ๆ ก็ตาม ผู้ออกแบบรูปแบบต้องรู้ว่าจะออกแบบรูปแบบการดำเนินงานนี้ขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ใด ซึ่งโดยทั่วไปก็มักจะพัฒนารูปแบบขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเพื่อให้การดำเนินงานเกิดผลดีอย่างใดอย่างหนึ่งเช่น การ

---

[๓๔๗] สมาน อัศวภูมิ, “การพัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาระดับจังหวัด”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖.

[๓๔๘] Ivancevich, J. H. et al., **Management : Principles and Functions**, 4th ed, (Boston: MA.: Richard D. Irwin. Retrieved July, 2005), p 250.

[๓๔๙] สมาน อัศวภูมิ, **การใช้วิจัยพัฒนารูปแบบในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก**, (อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ม.ป.ป.), หน้า ๒๐.

พัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา ขึ้นมาก็เพื่อให้การดำเนินงานในสถานศึกษาเป็นไปอย่างมีคุณภาพ และเป็นที่ยอมรับของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เป็นต้น

๒. ทฤษฎีพื้นฐานและหลักการของรูปแบบ เพื่อให้การดำเนินงานของรูปแบบเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ผู้ออกแบบรูปแบบต้องกำหนดว่าจะออกแบบรูปแบบนั้น ๆ บนฐานคิดของทฤษฎีและหลักการใดบ้าง เช่น หลักการประการหนึ่งของระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา คือ หลักร่วมกันรับผิดชอบ หมายความว่า คุณภาพการศึกษาภายในสถานศึกษาจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องร่วมกันรับผิดชอบ เป็นต้น

๓. ระบบงานและกลไกของรูปแบบ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามหลักการและบรรลุตามวัตถุประสงค์ของรูปแบบ ผู้พัฒนารูปแบบต้องออกแบบระบบงานของรูปเพื่อเป็นกลไกในการดำเนินงานของรูปแบบ เช่น การจัดโครงสร้างองค์การ การตั้งคณะกรรมการและคณะทำงานต่าง ๆ และที่จำเป็นอื่น ๆ พร้อมกับการกำหนดบทบาทหน้าที่ ความสัมพันธ์ และการทำงานร่วมกันของระบบเหล่านั้นเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของรูปแบบที่กำหนดไว้

๔. วิธีการดำเนินงานของรูปแบบ โดยการกำหนดภารกิจ กระบวนการ วิธีการกิจกรรมและอื่นๆ ที่ต้องดำเนินการเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของรูปแบบ

๕. แนวการประเมินรูปแบบ หมายถึง การกำหนดแนวทางและเครื่องมือในการประเมินผลรูปแบบตามวัตถุประสงค์ของรูปแบบ และการประเมินการดำเนินงานตามรูปแบบว่าเป็นไปตามที่กำหนดไว้หรือไม่เพียงใด เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบว่ารูปแบบทำหน้าที่ตามที่ออกแบบไว้มากน้อยเพียงใด และเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่เพียงใด ตลอดจนการกำหนดแนวทางในการพัฒนารูปแบบต่อเนื่องต่อไปได้

๖. คำอธิบายประกอบรูปแบบ หมายถึง การอธิบายคาศัพท์เฉพาะที่นำมาใช้ในการออกแบบรูปแบบเพื่อสื่อความให้ตรงกันในการนำรูปแบบไปใช้

๗. ระบุเงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้ เนื่องจากรูปแบบมีข้อจำกัดของตนเอง ดังนั้นผู้ออกแบบรูปแบบควรได้ระบุเงื่อนไขที่จะทำให้การนำรูปแบบไปใช้ประสบผลสำเร็จ และข้อระมัดระวังเพื่อป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น เป็นต้น[๓๕๐]

หลังจากออกแบบรูปแบบเสร็จแล้ว ผู้ออกแบบควรจัดทำคู่มือการใช้รูปแบบโดยนำสาระของรูปแบบทั้ง ๗ องค์ประกอบ เครื่องมือและเอกสารประกอบการใช้รูปแบบทั้งหมด มาบรรจุไว้ใน

---

[๓๕๐] สมาน อัศวภูมิ, **การใช้วิจัยพัฒนารูปแบบในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก**, หน้า ๕๕.

คู่มือด้วย จึงจะทำให้การพัฒนารูปแบบการดำเนินงานมีความสมบูรณ์ครบถ้วน และเมื่อตรวจสอบคุณภาพของรูปแบบแล้วรายงานการตรวจสอบรูปแบบไว้ในภาคผนวกของคู่มือด้วยจะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาและนำรูปแบบไปใช้ในการดำเนินงานต่อไปเป็นอย่างยิ่ง

๒.๕.๔ การสร้างรูปแบบ

รูปแบบที่จะนำไปใช้ให้ได้ประโยชน์สูงสุดนั้น รูปแบบต้องประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ คือ มีความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง สามารถทำนายผลได้ สามารถขยายความผลทำนายได้กว้างขวางขึ้น และสามารถนำไปสู่แนวคิดใหม่ ๆ สำหรับการพัฒนารูปแบบนั้นผู้วิจัยจะต้องศึกษาแนวคิดทฤษฎีในการสร้างรูปแบบ นำเอาข้อมูลที่จัดเก็บมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อกำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของรูปแบบ กำหนดโครงสร้างและข้อเสนอของรูปแบบอย่างชัดเจนเพื่อนำไปสู่ผลสรุปเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่มุ่งหวังของการวิจัย มีการทดสอบและปรับปรุงแบบก่อนนำรูปแบบไปใช้งานจริง ประเมินผลหลังจากการนำรูปแบบไปใช้งานจริง[๓๕๑] การสร้างรูปแบบเพื่อให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง ตัวรูปแบบจะต้องมีลักษณะที่สำคัญคือ จะต้องมีความสัมพันธ์กันเชิงโครงสร้าง ทำนายและขยายผลได้นำไปสู่การสร้างแนวคิดใหม่ ๆ เกิดขึ้น สรุปการสร้างรูปแบบที่จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างสูงสุดนั้น รูปแบบต้องมีลักษณะที่สำคัญประกอบด้วยความสัมพันธ์กันด้านโครงสร้าง สามารถทำนายและขยายผลได้อย่างกว้างขวางและสามารถนำไปสู่แนวคิดใหม่ ๆ[๓๕๒]

๒.๕.๕ การพัฒนารูปแบบ

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบพบว่า การพัฒนารูปแบบนั้นอาจจะมีขั้นตอนในการดำเนินงานแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปแล้วอาจจะแบ่งออก เป็นสองตอนใหญ่ ๆ คือ การสร้างรูปแบบ (construct) และการหาความตรง (validity) ของรูปแบบ[๓๕๓] ส่วนรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนว่ามีการดำเนินการอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะและกรอบแนวคิดซึ่งเป็นพื้นฐาน ในการพัฒนารูปแบบนั้น ๆ ตัวอย่างงานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ ได้แก่ การพัฒนา

---

[๓๕๑] บุญส่ง หาญพานิช, “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓.

[๓๕๒] อำนวย เถาตระกูล, **การพัฒนารูปแบบการบริหารความรู้ในสถาบันการอาชีวศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗.

[๓๕๓] Willer, R.H, **Leader and Leadership Process**, (Boston: Irwin / McGraw-Hill, 1967), p 83.

รูปแบบซึ่งเป็นรูปแบบการควบคุมวิทยานิพนธ์ของ บุญชม ศรีสะอาด ซึ่งได้แบ่ง การดำเนินการออกเป็น ๒ ขั้นตอน คือ การพัฒนารูปแบบและการทดสอบประสิทธิภาพและประสิทธิผลของรูปแบบ

ในส่วนการพัฒนารูปแบบนั้น ดำเนินการโดยวิเคราะห์ลำดับในการทำวิทยานิพนธ์ หลักการเขียนรายงานการวิจัย จุดบกพร่องที่มักจะพบในการทำวิทยานิพนธ์ ฯลฯ แล้วนำองค์ประกอบเหล่านั้นมาสร้างเป็นรูปแบบการควบคุมวิทยานิพนธ์ตามลำดับขั้นในการทำวิทยานิพนธ์ หลังจากนั้นจะเป็นขั้นตอนที่ ๒ นำรูปแบบดังกล่าวไปทดสอบและประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผลของรูปแบบ[๓๕๔]

การพัฒนารูปแบบอีกวิธีหนึ่งตามแนวทางการศึกษาของ รุ่งรัชดาพร เวหะชาติ ได้พัฒนารูปแบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์การของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานมุ่งศึกษาการพัฒนารูปแบบการบริหารคุณภาพ ทั้งองค์การของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานที่เหมาะสมการศึกษา มีรายละเอียดในการดำเนินการ ๕ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิดและหลักการบริหารคุณภาพทั้งองค์การ โดยสัมภาษณ์ผู้บริหารสถานศึกษาและครูผู้สอนที่ได้รับเลือกเป็นโครงการนำร่องการวิจัยและการพัฒนาการเรียนรู้เพื่อคุณภาพการศึกษา รวมทั้งการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการศึกษาสภาพจริงจากรายงานการประเมินตนเองของโรงเรียนที่ผ่านการประเมินคุณภาพ

ขั้นตอนที่ ๒ เป็นการสร้างรูปแบบจำลองเพื่อสร้างรูปแบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์การโดยการสังเคราะห์แบบสัมภาษณ์จากการศึกษาในขั้นตอนที่ ๑ นำมาสร้างเป็นรูปแบบจำลองระบบบริหารคุณภาพทั้งองค์การด้วยการสร้างเป็นแบบสอบถามความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิแบบเลือกตอบ เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ให้ผู้ทรงคุณวุฒิแสดงความคิดเห็นโดยอิสระ

ขั้นตอนที่ ๓ เป็นการพัฒนารูปแบบระบบบริหารคุณภาพทั้งองค์กรโดยใช้เทคนิคเดลฟายจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้รูปแบบที่มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติการใช้รูปแบบจำลองจากขั้นตอนที่ ๒ นามาศึกษาวิเคราะห์ และกาหนดรูปแบบระบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์การด้วยเทคนิคเดลฟาย ๓ รอบ

ขั้นตอนที่ ๔ การวิเคราะห์หาความเหมาะสมของรูปแบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์การเพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบโดยผู้ปฏิบัติงานในสถานศึกษาคือผู้บริหารสถานศึกษา ครูผู้สอน และกรรมการสถานศึกษา

---

[๓๕๔] บุญชม ศรีสะอาด, **การวิจัยเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

ขั้นตอนที่ ๕ การสรุปและนำเสนอรูปแบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์กรและจัดทำเป็นรายงานผลการวิจัยต่อไป[๓๕๕]

จากการศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องนี้พอสรุปได้ว่าการสร้างรูปแบบ (model) นั้นไม่มีข้อกำหนดที่ตายตัวแน่นอนว่าต้องทำอะไรบ้าง แต่โดยทั่วไปจะเริ่มต้นจากการศึกษา องค์ความรู้ (intensive knowledge) เกี่ยวกับเรื่องที่เราจะสร้างรูปแบบให้ชัดเจน จากนั้นจึงค้นหาสมมุติฐานและหลักการของรูปแบบที่จะพัฒนา แล้วสร้างรูปแบบตามหลักการที่กำหนดขึ้น และนำรูปแบบที่สร้างขึ้นไปตรวจสอบความเหมาะสมและหาคุณภาพของรูปแบบต่อไป ส่วนการพัฒนารูปแบบมีการดำเนินการเป็นสองตอนใหญ่ คือ การสร้างรูปแบบและการประเมินความเหมาะสมและการหาคุณภาพของรูปแบบ

๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

๒.๖.๑ แนวคิด การมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนสังคมนั้น ๆ ได้มีโอกาสแสดงออกทางด้านความคิดในทางสร้างสรรค์ทั้งในด้านสังคม การเมืองการปกครอง เป็นต้น ตลอดถึงการกำหนดวิถีชีวิตของคนในชุมชนในการประกอบสัมมาอาชีพ ความเป็นอยู่ผ่านกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนของตน จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งของคนในชุมชนเพราะเป็นการกำหนดเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงาน เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในชุมชนนั้น เพราะจะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ดีและรวดเร็ว รวมทั้งเป็นวิธีการที่จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งในชุมชน และยังเป็นรากฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยให้เข้มแข็งต่อไป

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธซึ่งแนวคิดที่สำคัญของการมีส่วนร่วมมีดังนี้

ความหมายการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตมนุษย์ในโลกใบนี้ เพราะมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ต่างพึ่งพาอาศัยกัน และต่างต้องมีบทบาทภาระหน้าที่ต้องรับผิดชอบตามวาระโอกาส ที่มาถึง บทบาทหน้าที่ที่รับจากการยอมรับ บทบาทหน้าที่สร้างขึ้นด้วยตนเอง เช่น การรับหน้าที่เป็น พอแม่ เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำหมู่บ้าน ประชาชนในหมู่บ้าน

---

[๓๕๕] รุ่งรัชดาพร เวหะชาติ, “การพัฒนารูปแบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์การของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน”, **ดุษฎีนิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

ความสำคัญของ บทบาทหน้าที่ การงานต้องมีกฎระเบียบและองค์การที่มั่นคงคอยช่วยรับนโยบายให้สอดคล้องกับ กฎหมายของบ้านเมือง แต่ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมนั้น รวมถึงการร่วมด้วยช่วยกันในด้านความคิดเห็น การบริหารจัดการ ตลอดการเสียสละเวลาอาคารสถานที่ปัจจัยอื่นๆ ในการดำเนินกิจกรรม เพื่อบรรลุเป้าหมาย[๓๕๖]

การมีส่วนร่วมของประชาชน ไม่อาจกำหนดเป็นคำที่มีความหมายเดียวที่ครอบคลุมได้ อาจมีความแตกต่างกันออกไปของแต่ละประเทศ เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายแล้ว การนิยามความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ควรเฉพาะเจาะจงในประเด็นของระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองเท่านั้น การให้คำนิยามควรครอบคลุมถึงประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

๑) ครอบคลุมถึงการสร้างโอกาสที่ให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและสังคมได้ร่วมกิจกรรมซึ่งนำไปสู่การมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

๒) สะท้อนถึงการเข้าร่วมโดยความสมัครใจและเป็นประชาธิปไตย ในการกำหนดนโยบาย การวางแผนและดำเนินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการแบ่งสรรผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนา

๓) การพิจารณาในมิติดังกล่าวนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นการเชื่อมโยงระหว่างในส่วนที่ประชาชนลงทุน (แรงงาน ทรัพยากร) เพื่อการพัฒนากับประโยชน์ที่จะได้รับจากการในการลงทุน

๔) การมีส่วนร่วมของประชาชน อาจมีความแตกต่างกันไปตามสภาพโครงสร้างการบริหาร นโยบาย และลักษณะเศรษฐกิจ สังคมของประชากร[๓๕๗]

การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการ แต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดการพัฒนาที่มุ่งประโยชน์ต่อประชาชนในมิติดังกล่าว ได้มุ่งเน้นการพัฒนาที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน ในด้านการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย การวางแผนปฏิบัติ การสนับสนุนในกิจกรรมต่าง ๆ การแบ่งสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม การมีส่วนร่วมจึงมีความหมายของการปลดปล่อยประชาชนจากการเป็นผู้รับผลการพัฒนาเป็นผู้กระทำในกระบวนการ

---

[๓๕๖] ยุพาพร รูปงาม, “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงบประมาณในการปฏิรูประบบราชการ”, **ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะสังคมศาสตร์: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

[๓๕๗] ปรัชญา เวสารัชช์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาชนบท”, **รายงานการวิจัย**, (สถาบันไทยคดีการศึกษา: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕.

เปลี่ยนแปลงเข้าสู่สภาวะทันสมัยเพราะเป็นการแสดงออกของประชาชนในสิทธิ เสรีภาพ ที่จะกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง

กระบวนการที่รัฐบาลได้ทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน เพื่อสร้างโอกาสให้กับประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องร่วมกันให้บรรลุตามวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

๑) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนความต้องการของชุมชน

๒) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน

๓) ร่วมวางนโยบาย หรือแผนงาน โครงการ กิจกรรม เพื่อขจัดและแก้ไขปัญหา และตอบสนองความต้องการของชุมชน

๔) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

๕) ร่วมจัด หรือปรับปรุงระบบการบริหารงาน เพื่อให้การพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลหน่วยงาน

๖) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชน ตามความสามารถของตนเองและของ

๗) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงานโครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมาย

๘) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการ ส่งเสริมกิจกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไป[๓๕๘]

พรชัย รัศมีแพทย์ มีทรรศนะไว้ว่า การมีส่วนร่วม มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑) ความหมายอย่างกว้าง การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนในการกำหนดนโยบายของประเทศและการบริหารประเทศ โดยผ่านกระบวนการในทางการเมือง ได้แก่ การเป็นผู้บริหารพรรคการเมือง สมาชิกพรรคการเมือง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การเป็น

---

[๓๕๘] ไพรัตน์ เตชะรินทร์, **นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓.

รัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี เป็นต้น รวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารท้องถิ่นและการเป็นสมาชิกสภาท้องถิ่นด้วย

๒) ความหมายอย่างแคบ การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนเข้าไปช่วยสนับสนุนงานซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐ โดยกรอบของกฎหมายหรือนโยบายของรัฐ[๓๕๙]

การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มการพิจารณา ตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง และการที่จะสามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งสภาพ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแล้วจำเป็นที่จะต้องยอมรับปรัชญาที่ว่า มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นอย่างเป็นสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและพร้อมที่จะอุทิศตน เพื่อกิจกรรมของกลุ่ม ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่า มนุษย์สามารถพัฒนาได้[๓๖๐]

แนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะหลักเบื้องต้นของการมีส่วนร่วม คือ ถ้าการตัดสินใจใดก็ตามส่งผลกระทบถึงบุคคลต่าง ๆ บุคคลเหล่านั้น ควรจะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจนั้น หมายความว่า หลักการนี้ตั้งอยู่บนความคิดที่ว่าบุคคลแต่ละคน ย่อมทราบดีว่าตนต้องการ อะไร เพราะฉะนั้น การที่เหตุการณ์ใดก็ตามจะส่งผลกระทบถึงบุคคลหนึ่ง บุคคลนั้นย่อมจะทราบว่าเขาต้องการ หรือไม่ต้องการอะไรบ้างที่เกิดขึ้นกับตัวเอง ดั้งนั้น เพื่อความยุติธรรมบุคคลนั้น ควรจะต้องมีสิทธิในการกำหนดให้เหตุการณ์นั้น เป็นไปอย่างที่เขาต้องการ เพื่อให้ผลที่ตามมาเป็นไปตามที่เขาต้องการ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นสาระสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนา เช่น ทางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นระดับนานาชาติ ระดับท้องถิ่นและในระดับชุมชนก็ตาม[๓๖๑]

สมพร แสงชัย ให้ทรรศนะไว้ว่าการมีส่วนร่วม (Participation) เป็นวิธีการและเป้าหมายที่สำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาชุมชน เป็นการแสดงการยอมรับศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกันของผู้ที่เข้าร่วมในกิจกรรมและกิจการ ที่มีผลได้ผลเสียต่อตัวของเขาเองและชุมชนที่เขาสังกัด ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นมิตร เป็นเพื่อน เป็นญาติและเป็นคนในชุมชนเดียวกัน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ

---

[๓๕๙] พรชัย รัศมีแพทย์, **หลักกฎหมายการปกครองท้องถิ่นไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๔๔๑), หน้า ๒๒๖.

[๓๖๐] เมธี จันท์จารุภรณ์ และคณะ, **การแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้ระหว่างประชาชน**, (นครสวรรค์: สำนักพิมพ์สุขุมและบุตร, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

[๓๖๑] ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗), หน้า ๑๑๗.

ในกิจกรรมและทรัพยากรร่วมกัน เกิดการรับรู้และตระหนักถึงความสำคัญของประโยชน์ส่วนรวม (ชุมชน) รู้และตระหนักว่าเป็นหน้าที่ ที่ต้องเข้าไปรับผิดชอบดูแลจัดการให้ดีอยู่เสมอ เพราะตนเองและคนในชุมชนจะได้ประโยชน์ร่วมกันตลอดไป จะส่งผลให้สังคมที่ใหญ่กว่า ได้รับผลดีเชื่อมโยงกันไปด้วย ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน[๓๖๒]

ดังนั้นการมีส่วนร่วม จึงหมายถึงการที่ประชาชนร่วมความคิด ร่วมปฏิบัติร่วมรับผลและร่วมรับผิดชอบด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นของบุคคลและของกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการดำเนินงานให้เกิดการพัฒนาและเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ การมีส่วนร่วมจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนนั้นๆได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยผ่านกระบวนการในการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและการกระตุ้นให้ประชาชนมีบทบาทในการริเริ่มคิด จนสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาและร่วมกำหนดแนวทางในการพัฒนาและวางแผนปฏิบัติ หรือกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน ส่งผลให้การดำเนินงาน หรือทำให้โครงการเกิดประสิทธิผล อันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ การมีส่วนร่วมยังหมายถึง การดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อประโยชน์ของตัวเองและส่วนร่วม เช่น การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การวางแผน การลงมือปฏิบัติงาน ตรวจสอบ ติดตามและการประเมินผล เพื่อเป้าหมายของการทำงานร่วมกันอย่างได้ประสิทธิผลนั่นเอง

๒.๖.๒ รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบ หมายถึง กระบวนการการพัฒนาความคิด ความสามารถของประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่น ช่วยเหลือตนเอง เพื่อบ้าน และชุมชนของตนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยความร่วมมือของราษฎรที่อยู่ในชุมชนของตน ทั้งภาครัฐและเอกชนอันจะพึงปฏิบัติร่วมกันอย่างเป็นรูปแบบที่ดีและยั่งยืนต่อไป

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ ให้ทรรศนะไว้ว่า รูปแบบการมีส่วนร่วม จำแนกได้ ๓ ประการ คือ ๑) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง โดยผ่านองค์การที่ได้จัดตั้งของประชาชน เช่น การรวมกลุ่มเยาวชนกลุ่มต่าง ๆ ๒) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน เช่น กรรมการ ของกลุ่ม หรือชุมชนกรรมการกลุ่มเลี้ยงไหม กรรมการหมู่บ้าน ๓) การที่ประชาชนมีส่วน

---

[๓๖๒] สมพร แสงชัย, **การวางแผนและโครงการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๔๕.

ร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช้ผู้แทนของ ประชาชน เช่น สถาบัน หรือหน่วยงาน เปิดโอกาสให้ประชาชน เข้ามีส่วนร่วมได้ทุกเวลา[๓๖๓]

สุพรรณี ไชยอำพร ให้ทรรศนะไว้ว่า การมีส่วนร่วม สามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ ๑) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Genuine Participation) คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ถ้าหากไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และการมีส่วน ร่วมที่แท้จริงจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกขั้นตอน ๒) การมีส่วนร่วมไม่แท้จริง เช่น (Non-Genuine Participation) การร่วมลงแขก ร่วมลง แรงในการทำโครงการร่วมบริจาคเงิน หรือสิ่งของอื่น ๆ บางส่วน หรือร่วมบำรุงรักษา โดยไม่ได้ร่วม ขั้นตอนการตัดสินใจ[๓๖๔]

กิติ จุ่งดิลก ได้ให้ทรรศนะเอาไว้ว่า รูปแบบและระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในโครงการพัฒนา โดยจำแนกเป็น ๓ รูปแบบ คือ ๑) การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (Spontaneous) ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมโดยการ อาสาสมัคร หรือการรวมตัวกันขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยเป็นการกระทำที่มิได้รับความ ช่วยเหลือ จากภายนอก ๒) การมีส่วนร่วมแบบถูกชักจูง (Induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการความ เห็นชอบ หรือการสนับสนุนจากรัฐบาล ๓) การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (Coercive) ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินนโยบาย ของรัฐบาล ภายใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่รัฐ หรือโดยการบังคับโดยตรง[๓๖๕]

ปรีดี เกษมทรัพย์ ได้ให้ทรรศนะเอาไว้ว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นระดับ (Degree) ของการมีส่วนร่วมจากน้อยไปหามาก มีรายละเอียด ดังนี้

๑) ถูกบังคับให้ร่วม ประชาชนที่เข้ามาร่วมโครงการเพราะถูกบังคับ โดยไม่มีทางหลีกเลี่ยง ตัวอย่างเช่น ผู้เช่านาทำกิน ถูกเจ้าของที่ดินบังคับให้ต้องปลูกป่าคืน ตามโครงการแม่บทพลังงานทดแทน มิฉะนั้นแล้ว เจ้าของที่ดินจะยึดไปให้ผู้อื่น ผู้เช่าแทนที่คนนี้ จึงกลายเป็นประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการนี้

---

[๓๖๓] นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, **กลวิธี แนวทาง วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน ๑๗๗ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๘.

[๓๖๔] สุพรรณี ไชยอำพร, **การวิเคราะห์สังคมเพื่อการพัฒนาแนวคิดวิธีการ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ องค์กรการคลังสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗.

[๓๖๕] กิติ จุ่งดิลก, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ บริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแม่สรวย จังหวัดเชียงราย”, **ภาคนิพนธ์คณะพัฒนาสังคม**, (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕.

๒) ถูกหลอกให้ร่วม ลักษณะนี้ประชาชน จะถูกล่อใจ หรือด้วยผลประโยชน์ในรูปของค่าจ้างแรงงาน หรือความสะดวกสบายบางอย่าง แต่ในเบื้องหลังจริง ๆแล้ว เป็นเพียงการหาเสียงของนักการเมือง ผู้หยิบยื่นโครงการมาลอกล่อเท่านั้น

๓) ถูกชักชวนให้ร่วม การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ ส่วนมากเป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นเองเรียบร้อยแล้ว พยายามชักชวนประชาชนให้ร่วมมือทุกรูปแบบ โดยอาศัยระบบการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ ว่าเป็นโครงการที่ดี ขอให้ประชาชนให้ความร่วมมือ

๔) สัมภาษณ์แล้ววางแผนให้ ลักษณะการมีส่วนร่วมชนิดนี้ จะปรากฏว่าปัญหาความต้องการและเสียงเรียกร้องของประชาชน จะได้รับการเอาใจใส่ขึ้นบ้าง กล่าวคือ ผู้ที่วางโครงการก็จะสำรวจปัญหาความต้องการด้านต่าง ๆ ของชาวบ้าน ด้วยการเรียกประชุม สอบถาม สัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่า ปัญหาของชาวบ้านคืออะไร ควรจะแก้ไขด้วยวิธีใด จะวางแผนอย่างไรและจะปฏิบัติตามแผนอย่างไร แต่ยังคงเป็นเรื่องของทางราชการ

๕) มีโอกาสเสนอความเห็น ประชาชนจะเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในการเสนอความเห็นที่เกี่ยวข้องกับการวางโครงการและการดำเนิน แต่ด้านการตัดสินใจนั้นยังคงเป็นของส่วนราชการอยู่

๖) มีโอกาสเสนอโครงการ ในระดับนี้ทางราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนจะมีโอกาสตัดสินใจว่า ปัญหาของตนคืออะไร จะแก้ไขได้อย่างไร วิธีใดที่ดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิเสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติด้วย

๗) มีโอกาสตัดสินใจ ในระดับนี้ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจในทุกเรื่องตั้งแต่การวางแผน จนถึงการปฏิบัติตามแผนและการประเมินผลโครงการ การมีส่วนร่วมนี้ยังก่อ ให้เกิดผลดีต่อการขับเคลื่อนองค์กร เพราะมีผลในทางจิตวิทยาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมนั้น ย่อมจะเกิดความภาคภูมิใจขึ้น จะเกิดพลังในการทำงานมากยิ่งขึ้นไปอีก การขับเคลื่อนงานในเครือข่ายก็จะมีอีกต่อไป[๓๖๖]

ดังนั้นรูปแบบของการส่วนร่วมของแต่ละบุคคลนั้น จะแตกต่างกันออกไป ซึ่งอาจจะเกิดจากสถานะทางสังคม กล่าวคือ ความสามารถทางด้านปัญญาของแต่ละคนที่แตกต่างกันนั่นเอง เพราะเหตุนั้น รูปแบบในการที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมจึงไม่เหมือนกัน การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากเป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหมายในสิ่งที่ต้องการ โดยมีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม แต่การ

---

[๓๖๖] ปรีดี เกษมทรัพย์, **ประชาธิปไตยกับชนชั้นกลาง**, (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๓๖), หน้า ๒๑.

ทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ต้องมีเงื่อนไขที่จะต้องทำและปฏิบัติร่วมกัน เช่น ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมี ส่วนร่วม ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม ฉะนั้น การมีส่วน ร่วมของประชาชนในการทำงานต่าง ๆ นั้น ต้องมีกฎเกณฑ์ในการมีส่วนร่วมความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้าง ยอมรับความสามารถของแต่ละบุคคลให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ให้ได้

๒.๖.๓ ระดับของกระบวนการในการมีส่วนร่วม

ระดับของกระบวนการในการมีส่วนร่วม ได้แก่ วิธีการวิเคราะห์ว่า การมีส่วนร่วมนั้น มีความสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจนี้หรือไม่ หรือมีความจำเป็นด้วยเหตุผลอื่น กระบวนการในการตัดสินใจนั้น กล่าวได้ว่า เป็นการกระทำที่อาจเสียเวลาเปล่าของทุกฝ่าย ดังนั้น ทั้งขององค์การ และภาคประชาชน ก่อนที่ผู้ดำเนินกระบวนการในการมีส่วนร่วม เริ่มต้นชักชวนใคร หรือหน่วยงานใดที่จะให้มีส่วนร่วม ในกระบวนการตัดสินใจใด ๆ นั้น โดยมีโอกาสในการแสดงความคิดเห็น การโต้แย้งและการอภิปรายอย่างมีคุณค่า โดยที่ผลของการมีส่วนร่วมของพวกเขา ต้องมีประโยชน์ในการตัดสินใจในขั้นตอนสุดท้ายได้อย่างเหมาะสม กระบวนการในการมีส่วนร่วมในทรรศนะต่าง ๆ มีดังนี้

สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (ศาสตราจารย์) ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า ระดับในการมีส่วนร่วมของประชาชน จำแนกได้ ๖ ประการ คือ

๑) ร่วมรับรู้ หมายถึง รัฐได้ให้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการ หรือกิจกรรมแก่ประชาชน เมื่อรัฐมีความคิดริเริ่ม หรือมีนโยบายที่จะให้มีโครงการ หรือกิจกรรมนั้น ๆ แล้วเปิดโอกาสให้ประชาชนได้รับรู้ โดยการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน หรือให้สิทธิแก่ประชาชนในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของราชการที่มอบให้แก่ประชาชนนั้น นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามีส่วนร่วมด้วย เนื่องจากข้อมูลข่าวสารจะบอกถึงโครงการ หรือกิจกรรมที่กำลังจะเกิดขึ้น ความจำเป็นและความสำคัญที่จะต้องให้มีโครงการ หรือกิจกรรมนั้น รวมถึงการดำเนินการและมาตรการต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ เพื่อการป้องกันแก้ไขปัญหาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อม จากโครงการ หรือกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารนี้ ถือได้ว่าเป็นสิทธิประการอีกประการ หนึ่งของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒) ร่วมคิด ร่วมแสดงความคิดเห็น หมายถึง เมื่อประชาชนได้ร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากรัฐแล้ว ประชาชนก็จะร่วมค้นหาปัญหาสาเหตุของปัญหา ความจำเป็นและความต้องการที่ต้องให้มีโครงการ หรือกิจกรรมนั้น พร้อมร่วมแสดงความคิดเห็น เพื่อหน่วยงานเจ้าของโครง หรือกิจกรรม หรือหน่วยงาน หรือผู้มีอำนาจตัดสินใจ นำไปใช้ประกอบการพิจารณาต่อไป

๓) ร่วมพิจารณา ร่วมตัดสินใจ หมายถึง ร่วมพิจารณาเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยกับโครงการหรือกิจกรรม การเลือกพื้นที่ตั้งโครงการ โดยเฉพาะประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ ที่จะตั้งโครงการ

ควรจะมีส่วนร่วมพิจารณารับ หรือปฏิเสธไม่ให้โครงการตั้งในพื้นที่ หากเห็นว่ามาตรการที่จะใช้ในการลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมและมาตรการติดตามตรวจสอบไม่ชัดเจนและไม่เปิดโอกาส ให้ประชาชนมีส่วนร่วมตรวจสอบด้วย

๔) ร่วมดำเนินการ หมายถึง ร่วมในการลงทุน ร่วมในการคัดเลือกผู้ปฏิบัติงาน หรือร่วมปฏิบัติงานเอง ในระดับการมีส่วนร่วมนี้ อาจจะทำไม่ได้ในทุกประเภทของโครงการ เช่น หากเป็นโครงการที่จำเป็นต้องใช้ ผู้มีความรู้เฉพาะด้านผู้ชำนาญการ หรือเทคโนโลยีชั้นสูงแล้ว บางครั้งเป็นความยุ่งยากที่จะให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมปฏิบัติงานได้ แต่หากเป็นโครงการ หรือกิจกรรมในระดับท้องถิ่น เช่น การจัดการป่าลุ่มน้ำ หรือทรัพยากรอื่นๆที่ใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านได้ ชาวบ้าน หรือประชาชนในท้องถิ่น ก็เข้าร่วมดำเนินการได้ หรือเป็นการร่วมดำเนินการด้วยการลงทุนถือหุ้น ก็ย่อมถือว่ามีการร่วมดำเนินการได้

๕) ร่วมติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผล หมายถึง การร่วมตรวจสอบและติดตามการดำเนินการตามโครงการ หรือกิจกรรมนั้นๆ ว่าเป็นไปตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์หรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเป็นโครงการ หรือกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ได้นำมาตรการลดผลกระทบมาใช้ หรือไม่มีการใช้ระบบการติดตามตรวจสอบ เพื่อป้องกันปัญหาเกิดขึ้น หรือไม่การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมาก เพราะประชาชนจะทำหน้าที่คอยเฝ้าระวังและเตือนภัย (Watch Dog) การดำเนินงานโครงการ เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาได้ทันท่วงที ก่อนที่จะมีผลร้ายเกิดขึ้นและเมื่อมีการดำเนินการตามโครงการ หรือกิจกรรมแล้ว ก็ต้องมีการประเมินผลว่า การดำเนินการนั้นๆบรรลุตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด เพื่อการพิจารณานำเอามาตรการที่เหมาะสมมาใช้

๖) ร่วมรับผล หมายถึง การดำเนินการโครงการ หรือกิจกรรมที่ดำเนินไปแล้ว ย่อมได้มาซึ่งผลประโยชน์และผลกระทบ ทั้งที่เป็นผลกระทบด้านบวกและผลกระทบด้านลบ ทั้งต่อประชาชนและต่อสิ่งแวดล้อม โดยที่ประชาชนหลีกเลี่ยงไม่พ้น ที่จะต้องรับเอาผลที่เกิดขึ้นมานั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนทั้ง ๖ ระดับนั้น หากประชาชนได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยทุกระดับแล้วย่อมถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่สมบูรณ์ตามแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน[๓๖๗]

---

[๓๖๗] สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, **รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ พิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๖๒.

อรทัย ก๊กผล ได้ให้ทรรศนะเอาไว้ว่า องค์ประกอบที่สำคัญในการทำงานเพื่อให้ ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคำนึงถึงเงื่อนไข โดยจะต้องอาศัยหลักการที่ สำคัญ ๓ ประการ คือ

๑) การมีส่วนร่วมต้องเกิดจากความเต็มใจและความตั้งใจที่จะเข้าร่วม เพราะจะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในการแก้ไขปัญหา/ตัดสินใจในเรื่องนั้นๆ

๒) กระบวนการมีส่วนร่วมนั้น จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคกันและขีดความสามารถของแต่ละบุคคลที่จะเข้ามามีส่วนร่วม

๓) การมีส่วนร่วม ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพ โดยมีอิสรภาพที่จะตัดสินใจว่าจะเลือก หรือจัดให้มีการมีส่วนร่วมหรือไม่ ข้อสำคัญ คือ การมีส่วนร่วมนั้น ต้องไม่เกิดจากการบังคับหรือขู่เข็ญจากผู้ที่เหนือกว่า[๓๖๘]

จินตวีร์ เกษมศุข ให้ทรรศนะไว้ว่า การที่ประชาชนภายในพื้นที่มีการรวมกลุ่มในรูปของประชาคม ซึ่งเป็นแนวคิดที่สนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ให้ร่วมคิด ร่วมทำร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อเสริมสร้างความเป็นชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น การมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เป็น ๔ รูปแบบ คือ

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจเพื่อการดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อจะให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีอีก ๓ ข้อ ได้แก่

---

[๓๖๘] อรทัย ก๊กผล, **คู่คิด คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนสำหรับผู้บริหารท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: ส. เจริญการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙.

(๑) การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) โดยการจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับ ผลกระทบจากโครงการ โดยเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมจะต้องส่งตัวแทนเข้าร่วม เพื่ออธิบายให้ ที่ ประชุมทราบถึงลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและตอบข้อซักถาม

(๒) การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) สำหรับโครงการ ที่มีข้อโต้แย้งในเชิงวิชาการ จำเป็นที่จะต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา หรือผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก มาช่วยอธิบายและให้ความเห็นต่อโครงการต่าง ๆ ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมนั้นต้องได้รับทราบผลดังกล่าว ด้วย

(๓) การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มี การปิดบังทั้งฝ่ายเจ้าของโครงการและฝ่ายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการ ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน

๔) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่[๓๖๙]

ดังนั้นระดับของกระบวนการในการมีส่วนร่วมนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมี "การตัดสินใจ" (Decision Making) ในกระบวนการของการตัดสินใจนั้น อันดับแรก คือ กำหนดความต้องการและจัดลำดับความสำคัญ จากนั้นเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้องการตัดสินใจ "การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน" (Implementation) องค์ประกอบของการดำเนินงานตามโครงการนั้น จะได้มาจากคำถามที่ว่าใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้างและจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด "การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์" (Benefits) ในส่วนผลประโยชน์นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่ม ผลประโยชน์ของโครงการนี้ รวมทั้งผลประโยชน์ในทางบวกและผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ "การมีส่วนร่วมในการประเมินผล" (Evaluation) สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกต คือ ความเห็นความชอบและความคาดหวัง ซึ่งจะมีอิทธิพลและที่จะสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆได้นั่นเอง

---

[๓๖๙] จินตวีร์ เกษมศุข, **เอกสารประกอบการเรียนรู้ด้วยตนเอง การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๔.

๒.๖.๔ จิตสำนึกในการมีส่วนร่วม

จิตสำนึก (Conscious) หมายถึง ความตระหนักรู้ตัวในการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเป็นการกระทำทีดีทั้งตนเอง ผู้อื่น และสังคมโดยรวม รู้ว่าสิ่งไหนควรทำและไม่ควรทำ เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมที่แท้จริง ตลอดถึงจิตเป็นสาธารณะฝักใฝ่ในกิจที่ควรกระทำ เพื่อประโยชน์สุขโดยส่วนรวม โดยไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนใดๆ อันจะเกิดความเจริญงอกงามสู่หมู่ชนต่อไป

สรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า จิตสำนึกเพื่อส่วนร่วม หรือจิตสำนึกสาธารณะ อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นเรื่องของจิตใจความคิดของคนที่มีความรู้สึกในทางสร้างสรรค์ที่จะทำเพื่อสังคมส่วนร่วมให้ดีขึ้น โดยธรรมชาติคนเราจะมีจิตใจ หรือความคิดทั้งในทางที่เอื้อและไม่เอื้อต่อส่วนร่วม ทั้งนั้น อยู่ที่ว่าจะมีส่วนที่เอื้อไม่เอื้อต่อส่วนร่วม หรือต่อสาธารณะ พอจะนำมากล่าวได้ คือ

๑) มีความเสียสละเห็นแก่ส่วนร่วมเป็นสำคัญ เป็นคนที่ยอมเสียสละความสุขส่วนตัว มาทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อคนอื่นโดยส่วนร่วมหรือยอมลดสิ่งที่เป็นความสุขของตนเองให้น้อยลง เพื่อแบ่งปันให้คนอื่นได้มีโอกาสหรือเฉลี่ยสุขกันมากขึ้น เช่น การช่วยกันประหยัดน้ำมัน ไฟฟ้าในกรณีที่เกิดวิกฤตน้ำมัน เป็นการลดความฟุ่มเฟือยและประหยัดการใช้จ่ายของประเทศโดยรวมด้วย

๒) มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ สุจริต เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้คนส่วนใหญ่ในสังคม มีจิตสำนึกและพฤติกรรมที่มาในทางคุณธรรม มีความคิดที่เป็นธรรม มีความซื่อสัตย์ สุจริต ตรงไปตรงมา จิตสำนึกที่ตรงกันข้าม ก็คือ ขี้โกง เอาเปรียบ เบียดเบียนหากสังคมที่มีคนทุจริตส่วนใหญ่ขาดคุณธรรม ชาติก็ย่อยยับ

๓) มีระเบียบวินัย รับผิดชอบ ต่อสาธารณะประโยชน์ ช่วยกันรักษาสาธารณะสมบัติที่เป็นของประชาชนทั่วไป ที่ลงทุนมาจากภาษีของประชาชน ให้สามารถใช้กันได้นานๆช่วยกันเอาใจใส่ดูแล รวมถึงการรักษาความสะอาด ไม่ทิ้งขยะ น้ำเสียในที่สาธารณะ การรักษากฎระเบียบของสังคม เช่น การไม่ผิดกฎจราจรในการขับรถ ไม่ส่งเสียงดังรบกวนชาวบ้าน เป็นต้น ถือว่าเป็นหน้าที่ของพลเมืองดี จิตสำนึกที่ตรงกันข้าม ก็คือ มักง่าย ละเมิดการทำลายสาธารณะประโยชน์

๔) มีน้ำใจ เอื้ออาทร เมตตากรุณา หากคนส่วนใหญ่มีจิตใจที่อบอุ่นดังกล่าว ก็จะทำให้สังคมช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เห็นแก่ส่วนร่วมมากกว่าส่วนตน คนในสังคมก็จะพึ่งพากันได้เป็นสังคมที่มีความสมานฉันท์ สามัคคี จิตสำนึกที่ตรงข้ามที่เห็นได้ง่าย คือ ใจแคบ

๕) มองไกล หมายถึง ความคิดที่รอบคอบ คิดถึงผลกระทบที่จะเกิดต่อส่วนร่วมเป็นสำคัญ เช่น การทำโครงการที่เกี่ยวกับสาธารณะต้องดูถึงผลได้ผลเสียให้ละเอียดโดยเฉพาะผลที่จะกระทบต่อสังคม วิถีชีวิต การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ดูแต่ด้านเศรษฐกิจและการเงิน

เท่านั้น ต้องดูให้เกิดความสมดุล เป็นจิตที่คิดในเรื่องที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน จิตสำนึกที่ตรงกันข้าม คือ ไม่รอบคอบ[๓๗๐]

อรทัย ก๊กผล ได้ได้ทรรศนะไว้ว่า โครงการแรงงานอาสานั้น เกิดขึ้นจากความร่วมมือร่วมใจ กันของประชาชนในชุมชน เพื่อช่วยกันระดมแรงงานและความสามารถ เพื่อสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ให้แก่ชุมชน โดยมีฐานคิดมาจากเรื่องชุมชนเข้มแข็ง ที่มุ่งเน้นให้ประชาชนในชุมชนรวมตัวกันเป็น “องค์กร ชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ การจัดการและการแก้ไขปัญหาร่วมกันของชุมชน โดยอาศัยกระบวนการมีส่วน ร่วมของประชาชนเป็นหลัก โดยโครงการแรงงานอาสานี้จะช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและมอบหมาย ภารกิจในการดูแลชุมชนของตนเองให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีความรับผิดชอบและมีจิตสำนึก สาธารณะ ซึ่งจะนำไปสู่กระบวนการ เพื่อการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในที่สุด[๓๗๑]

สมพล สิงหะพล ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า จิตสาธารณะ หรือจิตสำนึกสาธารณะ มีองค์ประกอบสำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) จิตสำนึกเกี่ยวกับตนเอง (Self-Consciousness) เป็นจิตสำนักเพื่อพัฒนาตนเองทำให้ตนเองเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จิตสำนึกด้านนี้ การศึกษาไทยมุ่งมั่นปลูกฝังมานาน เกิดบ้างและไม่เกิดบ้างไปตามสภาพการณ์ เป็นจิตสำนึกแบบคลาสสิกที่ทุกสังคมพยายามเหมือนกันที่จะสร้างให้เกิดขึ้นให้ได้ เช่น ความขยัน ความรับผิดชอบ ความมานะอดทน เป็นจิตสำนึกที่ถูกปลูกฝังและมีมานานตามสภาพสังคมไทย

๒) จิตสำนักเกี่ยวกับผู้อื่น (Others Oriented Consciousness) เป็นจิตสำนึกของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของคนในกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมหนึ่ง เช่น มีความเห็นอกเห็นใจ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคี เป็นจิตสำนึกที่คนไทยส่วนใหญ่ถูกหล่อหลอมจากพื้นฐานเดิมของวัฒนธรรมไทยอยู่แล้ว สร้างได้ไม่ยากนัก

๓) จิตสำนึกเกี่ยวกับสังคม หรือจิตสาธารณะ (Social or Public Consciousness) เป็นจิตสำนึกที่ตระหนักถึงความสำคัญในการอยู่ร่วมกัน หรือคำนึงถึงผู้อื่นที่ร่วมความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเดียวกัน เป็นจิตสำนึกที่คนไทยไม่ค่อยมีและขาดกันอยู่มาก เพราะพื้นฐานความเป็นมาของสังคมไทย

---

[๓๗๐] สรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม, **แนวคิดการพัฒนาประเทศ**, (นนทบุรี: เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๒.

[๓๗๑] อรทัย ก๊กผล, **คู่คิด คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนสำหรับผู้บริหาร ท้องถิ่น**, หน้า ๑๑๕.

สมควรที่จะรีบพัฒนาขึ้นโดยเร็ว เช่น มีจิตสำนึกด้านเศรษฐกิจ จิตสำนึกด้านการเมือง จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม จิตสำนึกด้านสุขภาพ[๓๗๒]

อนุชาติ พวงสำลี และคณะ มีทรรศนะไว้ว่า องค์ประกอบของจิตคำนึงถึงส่วนรวม ร่วมกัน เป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีความหมายอย่างยิ่งในสังคม ทำให้เกิดประชาสังคม คือ เป็น ชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ซึ่งหมายถึงชุมชนแห่งสำนึก (Consciousness Community) ที่สมาชิกของ ชุมชน ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น ซึ่งมีองค์ประกอบ สำคัญ อยู่ ๕ ประการ มีดังนี้

๑) มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน คนในชุมชนต้องมองอนาคตร่วมกันเรียนรู้และทำความเข้าใจร่วมกัน โดยอาศัยการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ให้ถึงสถานการณ์ แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงพร้อมควบคู่ไปกับการปฏิบัติ

๒) ประชาชนสำนึกถึงพลังของตนเองว่า จะสามารถร่วมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมได้คือการที่ทำให้เกิดกลุ่มสนใจต่อสาธารณะจำนวนมาก ทำให้เกิดความเข้มแข็งเป็นพลังทางสังคมไม่รอคอยให้ผู้อื่นปัญหาให้กับตัวเอง ซึ่งการที่บุคคลสำนึกถึงพลังของตนต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทางสังคม

๓) ความรักความเอื้ออาทรสามัคคี การรวมกลุ่มของบุคคลในสังคม ซึ่งมีความหลากหลาย จึงจำเป็นต้องสร้างขึ้นบนฐานแห่งความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทรและความสามัคคี ความแตกต่างระหว่างบุคคลย่อมเกิดขึ้นได้ ซึ่งความแตกต่างนี้เป็นสิ่งที่ดีและไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การแตกแยกเสมอไป ดังนั้น เงื่อนไขแห่งความรักสมานฉันท์ จึงเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลัง

๔) การเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติร่วมกัน จิตคำนึงถึงการมีส่วนร่วมเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถบังคับให้เกิดได้ ดังนั้นต้องสร้างเงื่อนไขหรือกิจกรรมร่วมกัน ที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ตลอดจนการพัฒนาให้เกิดอย่างต่อเนื่อง

๕) การมีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสื่อสารและเครือข่ายเป็นส่วนที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแนวทางให้เกิดจิตสาธารณะ[๓๗๓]

---

[๓๗๒] สมพงษ์ สิงหะพล, “ต้องสอนให้เกิดจิตสำนึกใหม่”, **วารสาร มจร. สังคมศาสตร์ปริทรรศน์**, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒๗ (มิถุนายน - ตุลาคม ๒๕๔๒): ๑๕ - ๒๒.

[๓๗๓] อนุชาติ พวงสำลี และคณะ, **ประชาสังคม คำ ความคิดและความหมาย**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๐), หน้า ๔๔.

ดังนั้นจิตสาธารณะหรือจิตสำนึก จึงเป็นลักษณะอาสาที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่เกี่ยวกับตนเอง ผู้อื่นและสังคม มีความเห็นอกเห็นใจและมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รวมไปถึงการเสียสละเวลา กำลังทางกาย ทางทรัพย์ เพื่อประกอบกิจกรรมที่เป็นสาธารณะ เป็นประโยชน์ส่วนรวม เป็นประโยชน์ต่อสังคม หรือการตระหนักรู้ คำนึงถึงประโยชน์ต่อส่วนรวม การปลูกฝังจิตสำนึกให้กับชุมชนนั้น จึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กับชุมชน กล่าวคือ การมีจิตสำนึกจึงเป็นการมองเห็นประโยชน์ส่วนรวม หรือกล่าวได้อีกอย่างก็คือ เป็นบุคคลที่เสียสละ โดยไม่เห็นประโยชน์ตนนั่นเอง

๒.๖.๕ ประโยชน์ในการมีส่วนร่วม

ประโยชน์ในการมีส่วนร่วมของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นในองค์กร หรือในหน่วยงานใดก็ตาม จึงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา เพราะการมีส่วนร่วมนั้น จะมีคุณประโยชน์หลากหลายประการอย่างไรก็ตาม ประโยชน์ที่จะได้จากการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นก็จะขึ้นอยู่กับความจริงจัง หรือการเอาจริงต่อสิ่งที่รับผิดชอบนั้น ประโยชน์ในการมีส่วนร่วมของประชาชน มีทรรศนะไว้ดังนี้

ชิต นิลพานิช และคณะ ให้ทรรศนะไว้ว่า หลักการสำคัญของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ทำให้เกิดประโยชน์มี ๖ ประการ คือ

๑) สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างทางราชการกับประชาชน โดยยึดถือความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานและต่อบุคคล

๒) ขจัดความขัดแย้ง เพราะความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์และเรื่องความคิดจะมีอิทธิพลต่อการดำเนินงานพัฒนาเป็นอย่างมาก เพราะจะทำให้งานหยุดชะงักและล้มเหลว

๓) สร้างอุดมการณ์และค่านิยม ในด้านความขยัน ด้านความอดทน ด้านการร่วมมือ การซื่อสัตย์และการพึ่งตนเอง เพราะอุดมการณ์เป็นเรืองที่จะจูงใจประชาชนให้ความร่วมมือสนับสนุนนโยบายและเป้าหมายการดำเนินงานและอาจก่อให้เกิดขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงาน

๔) การให้การศึกษาอบรมอย่างต่อเนื่อง เป็นการส่งเสริมให้คนมีความรู้ มีความคิด ของตนเอง ช่วยให้ประชาชนมั่นใจในตนเองมากขึ้น การให้การศึกษาอบรมโดยให้ประชาชนมีโอกาสทดลองคิดปฏิบัติ จะช่วยให้ประชาชนสามารถคุ้มครองตนเองได้ รู้จักวิเคราะห์ เห็นคุณค่าของงานและนำไปสู่การเข้าร่วมในการพัฒนา

๕) รู้จักการทำงานเป็นทีม สามารถนำไปใช้แสวงหาความร่วมมือในการพัฒนาได้ดี

๖) หลักการสร้างพลังชุมชน การรวมกลุ่มกันทำงานจะทำให้เกิดพลังในการทำงาน และทำให้งานเกิดประสิทธิภาพ[๓๗๔]

เจมส์ แอล เครย์ตัน ให้ทรรศนะไว้ว่า ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกิดจากประสบการณ์ของผม จำแนกประโยชน์ในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ ๘ ประการ คือ

๑) คุณภาพของการตัดสินใจดีขึ้น บ่อยครั้งที่กระบวนการของการปรึกษาหารือกับสาธารณชน ช่วยสร้างความกระจ่างให้กับวัตถุประสงค์และความต้องการของโครงการ หรือนโยบาย สาธารณชนสามารถผลักดันให้เกิดการคิดทบทวนสมมติฐานที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งอาจทำให้มองไม่เห็นคำตอบที่มีประสิทธิผลที่สุดได้

๒) ใช้ทุนน้อยและลดความล่าช้าลง การตัดสินใจฝ่ายเดียวอาจจะเร็วที่สุด แต่ในที่สุดแล้วจะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ในการดำเนินการบ่อยครั้งที่มีการต่อต้านมากเสียจนไม่อาจดำเนินการได้เลย หรือการตัดสินใจแต่ฝ่ายเดียวอาจเกิดการโต้แย้ง ล่าช้า หรือการฟ้องร้องกัน แม้ว่าการตัดสินใจที่เกิดขึ้นและนำไปปฏิบัติได้ อย่างไรก็ตาม ครั้งต่อไปองค์การคงต้องอาศัยบางอย่างในชุมชนนั้น กระบวนการจะเริ่มด้วยความไม่ร่วมมือและความเกลียดชัง

๓) การสร้างฉันทามติ โครงการมีส่วนร่วมของประชาชน อาจสร้างข้อตกลงและข้อผูกพันอย่างมั่นคงในระยะยาวระหว่างกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน ช่วยสร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่ม ต่าง ๆ ลด ข้อโต้แย้งทางการเมืองและช่วยให้เกิดความชอบธรรมต่อการตัดสินใจของรัฐบาล

๔) การนำไปปฏิบัติง่ายขึ้น การเข้ามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ก็จะทำให้ประชาชนมีความรู้สึกของการเป็นเจ้าของในการตัดสินใจนั้นและไม่เพียงแต่เกิดการสนับสนุนทางการเมือง เพื่อการนำไปสู่การปฏิบัติแต่กลุ่มต่าง ๆ และปัจเจกชน แต่ละคนยังอาจเข้ามาช่วยกันอย่างกระตือรือร้นได้อีกทางหนึ่งด้วย

๕) การหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าที่เลวร้ายที่สุด เพราะทันทีที่ข้อโต้แย้งดุเดือดขึ้นและแบ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน จะทำให้เกิดความยากขึ้นในการแก้ปัญหา การมีส่วนร่วมของประชาชนเปิดโอกาสให้ฝ่ายต่าง ๆเข้ามาแสดงความต้องการและข้อห่วงกังวลโดยปราศจากการเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่เริ่มแรก สามารถช่วยลดความน่าจะเป็นที่ชุมชนจะพบกับการเผชิญหน้าที่เจ็บปวด แต่การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยลดการเผชิญหน้ากันลงได้

---

[๓๗๔] ชิต นิลพานิช และคณะ, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖๒.

๖) การคงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม วิถีทางที่จะบรรลุแ ละคงไว้ซึ่งความชอบธรรม โดยเฉพาะเมื่อต้องมีการตัดสินใจในเรื่องที่มีการโต้แย้งกันก็คือ การดำเนินการตามกระบวนการในการตัดสินใจที่โปร่งใจและมีความน่าเชื่อถือต่อสาธารณชน เมื่อมีสาธารณชนได้เข้ามามีส่วนร่วมจะช่วยให้ได้รับข้อมูลมากกว่า ถึงเหตุผลเบื้องหลังของการตัดสินใจนั้น

๗) การคาดการณ์ความห่วงกังวลและทัศนคติของสาธารณชน เนื่องจากเจ้าหน้าที่ขององค์การมาทำงานกับสาธารณชนในโครงการในการมีส่วนร่วมของประชาชน พวกเขาจะเริ่มมีความอ่อนไหวมากขึ้นต่อความห่วงกังวลของสาธารณชน มุมมองที่สาธารณชนมองการทำงานขององค์การ มุมมองเหล่านี้ มักเกิดขึ้นจากภายในเพื่อที่เจ้าหน้าที่จะมีความตระหนักมากขึ้นต่อการตอบสนองที่อาจเกิดขึ้นของสาธารณชนต่อกระบวนการและการตัดสินใจขององค์การ

๘) การพัฒนาภาคประชาสังคม ประโยชน์อีกประการหนึ่งของการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การมีสาธารณชนที่มีความรู้ การมีส่วนร่วมไม่เพียงแต่เรียนรู้เกี่ยวกับประเด็นเนื้อหา แต่ยังเรียนรู้ว่า การตัดสินใจที่ทำโดยรัฐบาล เกิดขึ้นได้อย่างไรและเพราะเหตุใด การมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นการฝึกอบรมผู้นำในอนาคตด้วย การประสานงานกันกับประชาชนที่ฝึกอบรมแล้วนั้นจะได้ทำงานอย่างมีประสิทธิผล เมื่อได้เรียนรู้ถึงทักษะของการแก้ปัญหาต่าง ๆร่วมกัน[๓๗๕]

อรทัย ก๊กผล ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า ประโยชน์ที่ได้รับจากการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมี ๗ ประการ คือ

๑) เพิ่มคุณภาพการตัดสินใจ หมายถึง การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็นต่าง ๆ ก็จะช่วยให้ได้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจที่ครบถ้วน รอบคอบมากขึ้น นอกจากนั้นยังช่วยให้เกิดทางเลือกใหม่ ทำให้การตัดสินใจรอบคอบและได้รับการยอมรับ มากขึ้น โดยเฉพาะการตัดสินใจที่กระทบกับประชาชนโดยตรง

๒) ลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา หมายถึง เมื่อการตัดสินใจนั้น ได้รับการยอมรับประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น รับทราบข้อมูลคำอธิบายต่าง ๆ เห็นประโยชน์ส่วนรวมที่จะได้รับจะช่วยลดความขัดแย้งระหว่างการนำไปปฏิบัติ แน่นอนว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมีค่าใช้จ่ายและใช้ระยะเวลา แต่เมื่อประชาชนยอมรับ การนำโครงการไปสู่การปฏิบัติ จะรวดเร็วขึ้น ซึ่งในประเด็นนี้จะเห็นว่า โครงการของภาครัฐที่เร่งการตัดสินใจ หรือปกปิด เมื่อประชาชนนั้นได้ทราบภายหลัง จึงมีการต่อต้านบางโครงการ อันนำไปสู่การปฏิบัติไม่ได้ ล่าช้าหลายปี บางโครงการสามารถ

---

[๓๗๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

ก่อสร้างได้เสร็จและประชาชนไม่ยอมให้เข้าไปดำเนินการ กลายเป็นอนุสาวรีย์ร้าง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย งบประมาณดังกล่าวสามารถนำไปสร้างคุณประโยชน์ได้มากมาย

๓) การสร้างฉันทามติ หมายถึง สำหรับสถานการณ์ในปัจจุบันการสร้างฉันทามติ อาจเป็นเรื่องยาก สังคมเรานั้นกลายร่างเป็นพหุลักษณ์และต้องยอมรับความหลากหลายแตกต่าง ทางความคิด กลไกที่ช่วยให้ความแตกต่างนั้นได้มีการแลกเปลี่ยน คือ กลไกในการมีส่วนร่วมของประชาชน ในทางหลักการ เราเชื่อว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน อาจช่วยป้องกันความขัดแย้งได้ แต่ในสังคมไทยที่ผ่านมา ภาครัฐมักจะใช้วิธีดำเนินการตัดสินใจไปก่อน เมื่อประชาชนต่อต้านขึ้น จึงจัดกระบวนการในการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งอาจจะช้าไปแล้ว หากเกิดเป็นความขัดแย้งขึ้น จำเป็นต้องใช้หลักการจัดการความขัดแย้งเข้ามาแทน ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงสามารถช่วยลดความขัดแย้งทางการเมืองและเกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ

๔) ร่วมมือในการนำไปปฏิบัติ หมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น เมื่อประสบความสำเร็จ จะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความกระตือรือร้นในการช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

๕) ช่วยทำให้ผู้บริหารท้องถิ่นมีความใกล้ชิดกับประชาชน หมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชน ช่วยให้ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เกิดความใกล้ชิด สร้างความสัมพันธ์ที่ดี สร้างความรู้สึกว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น เป็นของประชาชน ไม่ใช่เป็นของนักการเมืองเท่านั้น นอกจากนั้นด้วยความใกล้ชิด ผู้บริหารท้องถิ่นจะมีความรู้สึก มีความห่วงกั งวลของประชาชนและเกิดความตระหนักในการตอบสนองต่อความกังวลของประชาชน

๖) ช่วยพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน หมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อเรียนรู้กระบวนการตัดสินใจและเป็นเวทีฝึกผู้นำชุมชน

๗) ช่วยทำให้ประชาชนสนใจประเด็นสาธารณะมากขึ้น หมายถึง การมีส่วนร่วมเป็นการเพิ่มทุนทางสังคมและช่วยเสริมสร้างให้ประชาชน เป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น สอดคล้องกับการปกครองตามหลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม[๓๗๖]

โกวิทย์ พวงงาม (รองศาสตราจารย์ ดร.) ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า เรื่องการมีส่วนร่วมที่ แท้จริงของประชาชนในการพัฒนานั้น ควรมีขั้นตอน ๔ ประการ คือ

---

[๓๗๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗-๒๘.

๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ ถ้าหากชาวชนบทยังไม่สามารถทราบถึงปัญหาและเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาในท่องถิ่นของตนเป็นอย่างดีแล้ว การดำเนินงานต่าง ๆเพื่อแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นย่อมไร้ประโยชน์ เพราะประชาชน ในชนบทจะไม่เข้าใจ มองไม่เห็นถึงความสำคัญของการดำเนินงานในงานเหล่านั้น

๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะการวางแผนดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่จะช่วยให้ชาวชนบทรู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักการนำเอาปัจจัยข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน

๓) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน แม้ชาวชนบทส่วนใหญ่จะมี ฐานะยากจน แต่ก็มีแรงงานของตน ที่สามารถใช้เข้าร่วมได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงาน จะให้ชาวชนบทสามารถคิดต้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด

๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ถ้าหากการติดตามงานและการประเมินผลงาน ขาดการมีส่วนร่วมและชาวชนบท ย่อมไม่ทราบด้วยตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้รับผลดีและได้ประโยชน์หรือไม่ อย่างใด การดำเนินการในกิจกรรมเพียงอย่างเดียวกัน โอกาสต่อไปจึงอาจประสบความลำบาก[๓๗๗]

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา ให้ทรรศนะไว้ว่า หลักการที่เป็นประโยชน์ขั้นพื้นฐานในการมี ส่วนร่วมของชุมชนที่ควรคำนึงถึง มี ๑๑ ประการ คือ

๑) ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมกันทำกิจกรรม ทำให้แต่ละฝ่ายได้เรียนรู้ซึ่งกันและกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน จนไปสู่การยอมรับความแตกต่างในรูปร่าง ความรู้ นิสัย ค่านิยม ต่าง ๆ อันเป็นรากฐานสำคัญของประชาธิปไตย

๒) ทำให้งานที่ยากบางอย่างสำเร็จขึ้นมาได้ งานหลายอย่างหากทำเพียงผู้เดียว หรือทำน้อยคนอาจไม่สำเร็จ ต้องให้ผู้มาร่วมงานมากคนจึงจะสำเร็จ เช่น การสร้างบ้าน สร้างเจดีย์ สร้างสิ่งมหัศจรรย์ของโลก เช่น ทัชมาฮาลและกำแพงเมืองจีน หรืองานบางอย่างต้องการความร่วมมือโดยตลอดเช่น การลดปริมาณขยะ จึงต้องให้คนทั้งชุมชนเห็นด้วยและร่วมมือกันปฏิบัติ

---

[๓๗๗] โกวิทย์ พวงงาม, **การประเมินองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความเป็นเลิศด้านความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมของประชาชน ประจำปี ๒๕๕๐**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท มิสเตอร์ก๊อปปี้ ประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๘.

๓) ทำให้บุคคลคิดช่วยตนเอง เพราะถ้ารัฐเป็นฝ่ายทำให้ก็ระรอความช่วยเหลือหากมาร่วมกันพิจารณาอาจทำบางสิ่งได้เองและจะร่วมดูแลรักษาสิ่งนั้นมากขึ้น

๔) ทำให้ความช่วยเหลือนั้นตรงกับที่ต้องการ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในขั้นการระบุประเด็นปัญหาและความต้องการ จึงไม่เกิดปัญหาที่สร้างไว้เพื่อใช้ แล้วไม่ใช้ให้เกิดประโยชน์

๕) จะทำให้ประหยัดทรัพยากรลงได้ เพราะการช่วยตรงกับความต้องการที่จะใช้ จะทำและยังอาจมีแรงงานจากการมีส่วนร่วมมาช่วยได้ อาจมีบ้างถ้ามีส่วนร่วมจนวุ่นวาย ไม่มีการจัดการที่ดีก็อาจสิ้นเปลืองทรัพยากรมากกว่าที่ควร หรืออาจเกิดความเสียหายก็ได้

๖) ทำให้รู้สึกเป็นเจ้าของ การมาร่วมคิดร่วมทำ ทำให้รู้สึกเป็นเจ้าของ ก็มักร่วมกันดูแลรักษา ซ่อมแซมและมีความภูมิใจในสิ่งที่ตนร่วมกันทำขึ้นมา

๗) เพิ่มทางเลือกที่ดีเพื่อการตัดสินใจ การได้รับรู้ในโครงการได้อย่างละเอียด ทำให้ช่วยกันเว้นหาทางเลือก (ทางออก) หลายทางที่สมบูรณ์และเหมาะสมที่สุด ทำให้เกิดผลเสียหายน้อยลง หรือเกิดผลดีมากว่าการไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วม

๘) เกิดการสร้างฉันทามติ (Consensus building) หรือการเห็นพ้องต้องกันขึ้นมาได้โดยในประเทศตะวันตก การมีส่วนร่วมของประชาชน มักทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างคู่กรณี เกิดการสร้างข้อตกลงที่มั่นคงยืนยงได้

๙) ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เพราะชุมชนที่เข้มแข็ง ควรต้องมีส่วนร่วมกันตัดสินใจร่วมดูแลปกครองพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชน ทำให้ชุมชนรู้สึกว่า ได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง แทนที่จะเป็นผู้ชำนาญที่อื่นที่เขาไม่รู้จัก หรือไม่ไว้ใจมาควบคุมคอยสั่งการ

๑๐) ทำให้การดำเนินงานของชุมชน หรือสังคมนั้นโปร่งใส เพราะการมีส่วนร่วมเพื่อกิจการสาธารณะอยู่เสมอทำให้ผู้ที่จะทุจริต คดโกงก็หวั่นเกรงกระทำได้ยากขึ้น กลัวพลังการมีส่วนร่วมของประชาสังคม นักการเมือง ข้าราชการที่ไม่ค่อยปฏิบัติงานก็กลัวการเสนอให้ออกจากตำแหน่ง

๑๑) ทำให้บุคคลที่อาจยอมรับยาก ยอมรับโครงการนั้นๆได้ โดยการยอมรับว่าเมื่อมีโครงการแล้ว ตนอาจเสียประโยชน์ไปบ้าง แต่เมื่อมีค่าชดเชยที่เหมาะสมและคนอื่นๆ ยอมรับโครงการนั้น ก็เห็นแก่ประโยชน์ของคนส่วนใหญ่[๓๗๘]

---

[๓๗๘] นรินทร์ชัย พัฒนาพงศา, **การมีส่วนร่วมหลักการพื้นฐานเทคนิคและกรณีตัวอย่าง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๒๘.

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น มีประโยชน์หลายประการ เช่น ได้การเข้าถึงข้อมูลที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะเป็นก้าวแรกของการที่ภาครัฐที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่ม ได้ก้าว เข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ ได้ เช่น การจัดเวทีสาธารณะ ให้ประชาชนได้แสดงออกถึงความต้องการ การสำรวจความคิดเห็น การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์ และการมีส่วนร่วมยังเกิดความร่วมมือ ซึ่งเป็นการให้กลุ่มประชาชน ผู้แทนภาคสาธารณะ มีส่วนร่วมกับภาครัฐในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ ดังนั้น การมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของชุมชน ในลักษณะบุคคล กลุ่มบุคคลและองค์กร จึงเป็นการร่วมตัดสินใจ ร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ เพื่อให้งานเกิดผลสำเร็จตามหน้าที่นั่นเอง

๒.๖.๖ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นการที่ประชาชน หรือชุมชน สามารถเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจ ในการกำหนด นโยบายพัฒนาท้องถิ่นและมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากบริการ มีส่วนในการควบคุมประเมินผลโครงการต่าง ๆ ดังนั้น ทฤษฎีการมีส่วนร่วมจึงมีลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ทฤษฎีการมีส่วนร่วมนั้นเป็นแนวทางในการนำไปประพฤติปฏิบัติ เหตุนั้น การโน้มน้าวจิตใจของแต่ละคนให้เห็นด้วยเป็นเรื่องยาก จึงต้องอาศัยทฤษฎี เพื่อเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการกระทำ หลักทฤษฎีมีหลักการต่าง ๆ ดังนี้

ความหมายของการมีส่วนร่วม

อำนาจ อนันตชัย ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า ทฤษฎีในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจะช่วย ปรับปรุงประสิทธิภาพและประสิทธิผลของงานให้ดีขึ้น ทฤษฎีการมีส่วนร่วมมี ๔ ประการ คือ

๑) ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (mass persuasion) เป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้แก้ไขปัญหาการ ขัดแย้งในการปฏิบัติงาน โดยผู้เกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะความรู้ขั้นพื้นฐาน เพื่อให้ดำเนินงานบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ดังนั้น การเกลี้ยกล่อมจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนและถ้าการเกลี้ยกล่อมนั้น เป็นเรื่องที่ตรงกับความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ย่อมส่งผลถึงการมีส่วนร่วมในที่สุด

๒) ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale) คนเรามีความต้องการทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่าง ๆนั่นเอง การจะสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอารัดเอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น เมื่อใดก็ตามถ้าคนทำงานมีขวัญดีจะเกิดสำนึกในความรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงาน ทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคลและ

ขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเป็นไปได้ว่าขวัญของคนเรา โดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดี ย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้เช่นกัน

๓) ทฤษฎีสร้างความรู้สึกชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัยประการหนึ่งที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมคือ การสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศ หรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดีต่อท้องถิ่น

๔) ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการร่วมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่าผู้นำปฏิฐาน (positive leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (negative leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ มีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดีจะนำไปสู่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้วยดีนั่นเอง[๓๗๙]

อคิน รพีพัฒน์ ได้ให้ทรรศนะไว้ดังนี้

๑. ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuation) Maslow กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ ซึ่งการ เกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงานและถ้าจะให้ เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม[๓๘๐] โดยเฉพาะในเรื่อง ความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ Maslow ที่เรียกว่าสำดับขั้น ความต้องการ (hierarchy of needs) คือ ความต้องการของคนจะเป็นไปตามสำดับจาก น้อยไปมาก มีทั้งหมด ๕ ระดับ ดังนี้

๑.๑ ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (physiological needs) เป็นความต้องการขั้น พื้นฐานของมนุษย์ (survival needs) ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

---

[๓๗๙] อำนาจ อนันตชัย, **การระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน**, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๐.

[๓๘๐] อคิน รพีพัฒน์, **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคม และวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๗๘.

๑.๒ ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (safety and security needs) ได้แก่ ความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูก ขโมยทรัพย์สิน หรือ ความมั่นคงในการทำงานและการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

๑.๓ ความต้องการทางด้านสังคม (social needs) ไต้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

๑.๔ ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (self-esteem needs) ไต้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องหนึ่งที่จะให้ไต้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการ ต้านนี้เป็นความ ต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเองในเรื่องความความสามารถ และความสำคัญของบุคคล

๑.๕ ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (self-actualization needs) เป็นความต้องการ ในระบบสูงสุด ที่อยากจะให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิด ของตนเองเพื่อจะ พัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ความต้องการนี้จึงเป็นความต้องการ พิเศษของบุคคลที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุด

๒. ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale) คนเรามีความต้องการทางกายและใจถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูง ตามไปด้วย แด่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าขวัญเป็นสถานการณ์ทาง จิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมด่าง ๆ นั่นเอง การจะ สร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้าง ทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอารัดเอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตามถ้าคนทำงานมีขวัญดีจะ เกิดสำนึกในความรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคลและขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเป็นไปได้ว่าขวัญของคนเราโดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดีย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้เช่นกัน

๓. ทฤษฎีสร้างความรู้สึกชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัยประการหนึ่งที่นำสู่การมีส่วนร่วมคือ การสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้ เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิจงรักภักดี ผูกพันต่อ ท้องถิ่น

๔. ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานควยความเต็มใจเพื่อบรรลุ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการร่วมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (positive leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงาน

สร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (negative leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ยอมจะนำไปสู่ การมีส่วนร่วมใน กิจกรรมต่าง ๆ ด้วยดีนั่นเอง

๕. ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method) การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ง่ายเพราะใช้กฎหมาย ระเบียบ แบบแผน เป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างใดก็ตามผลของ ความร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่ชุดในเรื่องการใช้บริหาร เพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจไม่มีใครบังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหาร เป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มความคาดหวังผลประโยชน์

ดังนั้นการที่จะทำให้เกิดการส่วนร่วมในการทำกิจกรรมภายในชุมชนให้สัมฤทธิ์ผลได้นั้น จำเป็นจะต้องอาศัยหลักทฤษฎีต่าง ๆ เพื่อโน้มน้าวจิตใจของคนในชุมชนให้คล้อยตาม หรือให้เกิดการยอมรับในแนวทางปฏิบัติในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน เพราะการพัฒนาในแต่ระดับนั้น ก็เพื่อต้องการการแก้ไขปัญหา ร่วมสร้างและส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นในทุกด้าน การพัฒนาจะได้สมบูรณ์ได้นั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือของชุมชนในพื้นที่ เกิดความตระหนักร่วมกันแก้ไขปัญหาและความเข้าใจในแนวทางแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง ในบางครั้งการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนก็เกิดอุปสรรค กล่าวคือ ไม่ให้ความร่วมมือ ดังนั้น แนวทฤษฎี (แรงจูงใจ) จึงเป็นหลักการในเชิงจิตวิทยาอีกประเภทหนึ่งที่สามารถกระตุ้นคนในชุมชน ให้เกิดแรงผลักดันเพื่อทำให้ให้เกิดการกระทำได้ เพื่อทำให้การปฏิบัติงานให้ได้ผลตามเป้าประสงค์นั่นเอง

๒.๖.๗ ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ลักษณะการมีส่วนร่วมนั้น จะพิจารณาได้หลากหลาย ขึ้นอยู่กับว่าจะสนใจศึกษาในประเด็นบ้าง ประเด็นที่น่าสนใจในงานวิจัยครั้งนี้ คือ การเน้นลักษณะการมีส่วนร่วมในประเด็นที่เกิดจากกิจกรรม เช่น การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นในประโยชน์สาธารณะ การเข้าร่วมในการตัดสิ นใจ การวางแผน และร่วมตรวจสอบในลักษณะองค์กรชุมชน ฯลฯ และการเน้นการศึกษาในลักษณะของการบริหารที่เกิดจากการดำเนินงานในทางนโยบายและในทางปฏิบัติการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐร่วมกับชุมชน ดังมีนักวิชาการได้ให้ความเห็น เช่น Ornstein[๓๘๑] เห็นว่าการมีส่วนร่วมจะมีลักษณะมากน้อย

---

[๓๘๑] ชูชาติ พ่วงสมจิตร์, “การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนประถมศึกษาในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๐.

เพียงใด ให้พิจารณาว่าผู้นำเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปร่วมใน การใช้อำนาจและมีบทบาทในการควบคุมได้เท่าใด ซึ่งเป็นข้อบ่งบอกถึงภาวะผู้นำที่เป็นประชาธิปไตย ว่า มีสูงหรือต่ำ โดยOrnstein ได้สรุปลักษณะการมีส่วนร่วมออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ ๑) การมีส่วน ร่วมเทียม หรือไม่มีส่วนร่วม ๒) การมีส่วนร่วมพอเป็นพิธีหรือร่วมเพียงบางส่วน ๓) การมีส่วนร่วม อย่างแท้จริง คือ มีอำนาจและบทบาทมาก สอดคล้องกับ แนวคิดของ Campbell & Ramseyer ได้ แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ ๕ ลักษณะ ได้แก่ ๑) ลักษณะที่ไม่มีส่วนร่วมเลย ๒) ลักษณะที่มีส่วนร่วมน้อย ๓) ลักษณะที่มีส่วนร่วมปานกลาง ๔) ลักษณะที่มีส่วนร่วมมาก ๕) ลักษณะที่มีส่วนร่วมมากที่สุด

Huntington & Nelson เห็นว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนจะพิจารณาจากกิจกรรม และการบริหาร ซึ่งจะต้องมีการศึกษาควบคู่กันไป ในระดับกิจกรรมนั้น จะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ส่วนในด้านการบริหารนั้น จะเป็นลักษณะของผู้มีอำนาจหน้าที่ที่จะเปิดทางให้ประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น หรือแสดงออกถึงเข้าร่วมในกิจกรรม โดย Huntington & Nelsonได้มีหลักในการพิจารณาถึงลักษณะการมีส่วนร่วมดังมีรายละเอียด ดังนี้

๑) กิจกรรม ลักษณะของการมีส่วนร่วมประเภทนี้ให้ดูจากกิจกรรมที่เข้าร่วม เช่น ด้านการเมือง อาจพิจารณาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเลือกตั้ง การลงประชามติ การประท้วง กรณีที่รัฐมีโครงการที่มีผลกระทบต่อประชาชน เป็นต้น ว่า สามารถกระทำได้เพียงใด

๒) ระดับการบริหาร โครงสร้างขององค์กรหนึ่งจะต้องมีสายการบังคับบัญชา ดังนั้น การมีส่วนร่วมจะพิจารณาได้จาก

(๑) ในแนวราบ ทุกแผนกทุกฝ่ายจะมีความเสมอกันในตำแหน่ง ดังนั้น การมีส่วนร่วมใน แนวราบจึงเป็นไปอย่างหลวม ๆ ไม่จริงจัง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีสถานะหรือตำแหน่งเท่ากัน

(๒) ในแนวดิ่ง เป็นการมีส่วนร่วมตามสายการบังคับบัญชา เช่น มีหัวหน้าลูกน้อง มีฝ่าย แผนกต่าง ๆ ลดหลั่นกันไป เป็นต้น การทำงานจึงมีการตรวจสอบตามลำดับขั้น การแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองหรือผู้อื่นจะได้รับการตรวจสอบจากผู้บังคับบัญชา

(๓) การมีส่วนร่วมทั้งแนวราบและแนวดิ่งนั้น ในบางครั้งจะต้องทำงาน ร่วมกันผู้บังคับบัญชาและเพื่อนร่วมงานในแผนกอื่น จึงต้องแสดงบทบาทตาสถานภาพของแนวราบ และแนวดิ่ง[๓๘๒]

---

[๓๘๒] Huntington, S. & Nelson, S., **No easy choice: political participation in developing countries**, (New York: Harvard University Press, 1975), p 19.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรรณทิพย์ เพชรมาก ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนไว้ใน เอกสารประกอบการสอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเมืองและชนบท โดยได้ข้อสรุปลักษณะการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น ๖ ลักษณะ ได้แก่

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) การมีส่วนร่วมแบบนี้ ประชาชนเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและการตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนี้ ยังเป็นช่องทางการกระจายข่าวารข้อมูลไปยังประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดความเข้าใจ และเพื่อให้มีการให้ข้อเสนอแนะเพื่อประกอบทางเลือกการตัดสินใจ

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรมและผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีหลายวิธีการ เช่น การประชุมระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นเชิงวิชาการ (Technical Meeting)

๔) การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นการประชุมที่มีขั้นตอนการดำเนินงานที่เป็นระบบ และมีความชัดเจนมากขึ้น เป็นเวทีในการสเนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบังขอผู้ที่มีส่วนได้และส่วยของโครงการ การประชาคมและคณะกรรมการจัดประชุมจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และมีการแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบอย่างชัดเจน

๕) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้นๆ ซึ่งอาจจะดำเนินการโดยการเลือกตัวแทนเข้าไปเป็นกรรมการที่มีอำนาจการตัดสินใจ

๖) การใช้กลไกทางกฎหมาย รูปแบบนี้ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในเชิงการป้องกันและแก้ไข แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องและการป้องกันสิทธิของตนเองอันเนื่องมาจากการไม่ได้รับความเป็นธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนเองควรจะไดรับ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้ให้หลักเรื่องการมีส่วนของประชาชนไว้หลายประการ และ

ประชาชนสามารถใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญทั้งในรูปแบบของปัจเจกหรือในรูปแบบกลุ่ม องค์การ ตามที่กฎหมายบัญญัติไว้[๓๘๓]

ดังนั้นลักษณะการมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วมในระดับกิจกรรม ได้แก่ การรับรู้ข่าวสาร การปรึกษาหารือ การประชุมรับฟังความคิดเห็น การประชาพิจารณ์ การลงประชามติ และการมีส่วนร่วมในระดับการบริหาร ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การใช้กลไกทางกฎหมาย ในประเด็นการมีส่วนร่วมในระดับการบริหารนี้ ยังจะต้องพิจารณาจาก ในแนวราบ ทุกแผนกทุกฝ่ายจะมีความเสมอกันในตำแหน่ง และ ในแนวดิ่งเป็นการมีส่วนร่วมตามสายการบังคับบัญชา

๒.๖.๘ รูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

วรรณา วงษ์วานิช ได้กำหนดรูปแบบของการมีส่วนร่วมของบุคคลไว้เป็นลักษณะดังนี้คือ ๑) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง คือ รูปแบบที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม หรือเข้ามา เกี่ยวข้องร่วมตัดสินใจในการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน จนกว่าการดำเนินงานจะบรรลุผลเสร็จสมบูรณ์ ๒) การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง คือ รูปแบบที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม หรือเข้ามาเกี่ยวข้องในลักษณะหนึ่งลักษณะใด หรือในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งเท่านั้น โดยแท้จริงแล้วกระบวนการมีส่วนร่วมไม่อาจสามารถกระทำได้ในทุกประเด็น แต่การมีส่วนร่วมของบุคคลจะมีอยู่ในเกือบทุกกิจกรรมของสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสนใจและประเด็นการ พิจารณาที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขพื้นฐานการมีส่วนร่วมว่าจะต้องมีอิสรภาพ มีความเสมอภาค และมี ความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อให้การมีส่วนร่วมดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

โกวิทย์ พวงงาม ได้สรุปถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชน ในการพัฒนาควรจะมี ๔ ขั้นตอน คือ

๑. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ ถ้าหากชาวชนบทยังไม่สามารถทราบถึงปัญหาและเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหา ในท้องถิ่นของตนเป็นอย่างดีแล้ว การดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของท้องถิ่นย่อม ไร้ประโยชน์ เพราะชาวชนบทจะไม่เข้าใจและมองไม่เห็นถึงความสำคัญของการ ดำเนินงานเหล่านั้น

๒. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะการวางแผนดำเนินงาน เป็นขั้นตอนที่จะช่วยให้ชาวชนบทรู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักการ นำเอาปัจจัยข่าวสาร ข้อมูลต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน

---

[๓๘๓] ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรรณทิพย์ เพชรมาก, **การบริหารสังคม ศาสตร์แห่งศตวรรษเพื่อสังคมไทยและสังคมโลก**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๕๑), หน้า ๕๗.

๓ การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน แม้ชาวชนบทส่วนใหญ่จะมี ฐานะยากจน แต่ก็มีแรงงานของตนที่สามารถใช้เข้าร่วมได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงาน จะทำให้ชาวชนบทสามารถคิดต้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนิน กิจกรรมอย่างใกล้ชิด

๔. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ถ้าหากการติดตามงานและประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมแล้วชาวชนบทย่อมจะไม่ทราบด้วยตนเองว่างานที่ทำ ไปนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างใด การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันใน โอกาสต่อไป จึงอาจจะประสบความยากลำบาก[๓๘๔]

๒.๖.๙ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

หลักการสำคัญของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนมี ดังนี้[๓๘๕]

๑. หลักการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างทางราชการกับประชาชน โดย ยึดถือความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานหรือต่อบุคคล

๒. หลักการขจัดความขัดแรง ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์และความคิด จะมี อิทธิพลต่อการดำเนินงานพัฒนาเป็นอย่างมากเพราะจะทำให้งานหยุดชะงักและลมเหลว

๓. หลักการสร้างอุดมการณ์และค่านิยมในด้านความขยัน ความอดทน การ ร่วมมือ การซื่อสัตย์ และการพึ่งตนเอง เพราะอุดมการณ์เป็นเรื่องที่จะจูงใจประชาชนให้ ร่วม สนับสนุนนโยบายและเป้าหมายการดำเนินงาน และอาจก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจ ในการ ปฏิบัติงาน

๔. การให้การศึกษาอบรมอย่างต่อเนื่องเป็นการส่งเสริมให้คนมีความรู้ความคิด ของตนเอง ช่วยให้ประชาชนมั่นใจในตนเองมากขึ้น การให้การศึกษาอบรมโดยให้ ประชาชนมีโอกาสทดลองคิด ปฏิบัติ จะช่วยให้ประชาชนสามารถคุ้มครองตนเองได้ รู้จักวิเคราะห์เห็นคุณค่าของงานและน่าไปสู่การเข้าร่วมในการพัฒนา

๕. หลักการทำงานเป็นทีม สามารถน่ามาใช้ในการแสวงหาความร่วมมือในการพัฒนาได้สิ

๖. หลักการสร้างพลังชุมชน การรวมกลุ่มกันทำงานจะทำให้เกิดพลังในการ ทำงานและทำให้งานเกิดประสิทธิภาพ

---

[๓๘๔] โกวิทย์ พวงงาม, **การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๕), หน้า ๘.

[๓๘๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

อนึ่ง สำนักมาตรฐานการศึกษา, สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ, กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา และทบวงมหาวิทยาลัย ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๒ ประการคือ[๓๘๖]

๑. การจัดกระบวนการเรียนรู้ สามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้ (๑) จัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ (๒) จัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือจัดทัศนศึกษาระหว่างกลุ่มองค์กร ต่าง ๆ ภายใน ชุมชนและระหว่างชุมชน (๓) อบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ ลงมือปฏิบัติจริง (๔) ถ่ายถอดประสบการณ์และสรุปบทเรียนที่จะนำไปสู่การปรับปรุง กระบวนการทำงานที่เหมาะสม

๒. การพัฒนาผู้นำเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความและ ความสามารถที่มี จะช่วยให้สามารถริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมการ พัฒนาได้ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้ (๑) แลกเปลี่ยน เรียนfระหว่างผู้นำทั้งภายในและภายนอกชุมชน (๒) สนับสนุนการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนเอย่างต่อเนื่อง และสนับสนุน ข้อมูลข่าวสารที่ จำเป็นอย่างต่อเนื่อง (๓) แลกเปลี่ยนเรียน! และดำเนินงานร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่องจะทำ ให้เกิด กระบวนการจัดการและจัดองค์กรร่วมกัน

๒.๖.๑๐ กรรมวิธีในการมีส่วนร่วมของประชาชน

กรรมวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน สามารถทำได้หลายวิธี ที่สำคัญมี ดังต่อไปนี้[๓๘๗]

๑. การเข้าร่วมประชุมอภิปราย เป็นการเข้าร่วมถกปัญหาหรือเนื้อหาสาระของ แผนงานหรือโครงการพัฒนา เพื่อสอบถามความคิดเห็นของประชาชน

๒.การถกเถียง เป็นการแสดงความคิดเห็นโต้แย้งตามวิถีทางประชาธิปไตย เพื่อให้ทราบถึงผลดี ผลเสียในกรณีต่าง ๆ โดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นที่มีผลกระทบ ทั้งทางบวก และทางลบต่อความเป็นอยู่ของเขา

๓. การให้คำปรึกษาแนะนำ ประชาชนต้องร่วมเป็นกรรมการในคณะกรรมการ บริหารโครงการเพื่อให้ความมั่นใจว่ามีเสียงของประชาชนที่ลูกผลกระทบ เข้ามีส่วนร่วม รับรู้และร่วมในการตัดสินใจและการวางแผนด้วย

---

[๓๘๖] สำนักมาตรฐานการศึกษา, **ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ชุดวิชาการวิจัยชุมชนล**, (กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พริ้นติ้ง., ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๘.

[๓๘๗] โกวิทย์ พวงงาม, **การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน**, หน้า ๒๑.

๔. การสำรวจ เป็นวิธีการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในเรื่อง ต่าง ๆ อย่างทั่วถึง

๕. การประสานงานร่วม เป็นกรรมวิธีที่ประชาชนเข้าร่วมตั้งแต่การคัดเลือก ตัวแทนของกลุ่มเข้าไปเป็นแกนนำในการจัดการหรือบริหาร

๖. การจัดทัศนศึกษา เป็นการให้ประชาชนได้เข้าร่วมตรวจสอบข้อเท็จจริง ณ จุดดำเนินการ ก่อนให้มีการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง

๗. การสัมภาษณ์หรือพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำ รวมทั้งประชาชนที่ได้รับผลกระทบเพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นและความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น

๘. การไต่สวนสาธารณะ เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มเข้าร่วมแสดง ความคิดเห็นต่อนโยบาย กฎ ระเบียบในประเด็นต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อประชาชน โดยรวม

๙. การสาธิต เป็นการใช้เทคนิคการสื่อสารทุกรูปแบบเพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ให้ประชาชนรับทราบอย่างทั่วถึงและชัดเจนอันจะเป็นแรงจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วม

๑๐. การรายงานผล เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทบทวนและสะท้อนผลการตัดสินใจต่อโครงการอีกครั้งหนึ่ง หากมีการเปลี่ยนแปลงจะได้แก้ไขได้ทันท่วงที

ชุมชนใดที่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมมาก เท่าใด ก็จะทำให้การพัฒนาชุมชนนั้นสามารถเป็นไปได้โดยสะดวกและสามารถดำเนิน ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ได้ ทั้งนี้โดยมีความเชื่อพื้นฐานที่ว่า คนมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลง คุณค่าของความคิดและสมรรถภาพของคนเรานั้นจะไม่มีความหมาย ถ้าหากขาด การมีส่วนร่วมกับบุคคลอื่น[๓๘๘]

๒.๖.๑๑ สรุปวิเคราะห์ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ความต้องการของมนุษย์มีลักษณะเป็นลำดับขั้น จากระดับต่ำสุดไปยังระดับสูงสุด เมื่อความต้องการในระดับหนึ่งได้รับการตอบสนองแล้ว มนุษย์ก็จะมีความต้องการอื่นในระดับที่สูงขึ้นต่อไป เช่น ความต้องการทางร่างกาย ซึ่งเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เพื่อความอยู่รอด เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค อากาศ น้ำดื่ม การพักผ่อน ความต้องการเหล่านี้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วม ดังนี้

---

[๓๘๘] สานิตย์ บุญชุ, **การพัฒนาชุมชน : การมีส่วนร่วมของประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๘๗.

๑) ความต้องการ (Needs) คือ สิ่งที่เกิดขึ้นจากทางร่างกายและจิตใจ มีความต้องการขึ้นมา เช่น ความต้องการมีชีวิตอยู่รอด หรือบางครั้งคนเราไม่มีเพื่อน ก็พยายามหาเพื่อนด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นต้น

๒) แรงผลักดัน (Drives) คือ เมื่อร่างกายและจิตใจของคนเรารู้สึกว่ามีสิ่งใดสิ่งหนึ่งขาดหายไป พลังงานที่อยู่ในตัวเราก็จะขับออกมา เพื่อที่จะสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้นๆได้ เช่น ความต้องการน้ำ อาหาร อาการที่เกิดขึ้นมีความรู้สึกหิวกระหาย นั่นคือแรงผลักดันรูปแบบหนึ่งที่ออกมาจากร่างกาย หรือเมื่อต้องการเพื่อน จะมีแรงผลักดันให้เข้าไปสู่การเป็นสมาชิกของสังคมนั้น

๓) สิ่งจูงใจ (Incentives) คือ สิ่งที่จูงใจขั้นสุดท้ายในการจูงใจ เมื่อร่างกายและจิตใจได้รับการตอบสนองจากแรงผลักดันที่ได้กระทำไปนั้น ความต้องการและแรงผลักดันจะลดน้อยลงคนเราก็จะเข้าสู่สภาพปกติ เช่น ได้ดื่มน้ำ กินอาหาร และการได้มีเพื่อน ดังนั้น น้ำ อาหาร และเพื่อนก็คือสิ่งจูงใจ

๔) การมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นการตัดสินใจเพียงอย่างเดียว แต่ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับการดำเนินงานและการตัดสินใจ ยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องผลประโยชน์ เช่น การประเมินผลในกิจกรรมพัฒนา จะเห็นได้ว่า การตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องกันเกือบโดยตรงกับการดำเนินงาน ทั้งยังเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการประเมินผลอีกด้วย กล่าวคือ ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการดำเนินงานและผลประโยชน์ก็จะมาเป็นตัวกำหนดใหญ่มีการประเมินผล ซึ่งจะได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้น นอกจากนี้ก็มีผลสะท้อนกลับจากการประเมินผลและการดำเนินงานกลับไปสู่การตัดสินใจ การมีส่วนร่วมจึงเป็นการดำเนินกิจกรรมโดยปัจเจกบุคคล กลุ่ม หรือชุมชน ที่มีความเห็นร่วมกันในเรื่องที่มีผลกระทบต่าง ๆ แล้วมีการแสดงให้เห็นถึงความต้องการร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เป็นไปตามประสงค์ของกลุ่ม และของตน จนนำไปสู่การตัดสินใจกระทำเพื่อให้บรรลุถึงจุดประสงค์

ความต้องการ Needs	แรงผลัก Drives	แรงจูงใจ Incentives	การมีส่วนร่วม Participation

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดกระบวนการนำไปสู่การมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน อาจกล่าวได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นหลักการสำคัญ เพราะการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น จะต้องให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้าร่วมในทุกขั้นตอนของทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เช่น ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ ทฤษฎีการสร้างความรู้สึกชาตินิยม ทฤษฎีการสร้างผู้นำ ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร เหล่านี้ เป็นกระบวนการในการพัฒนาในทุกระดับได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมนั้นจะเป็นการสร้างผลประโยชน์ร่วมให้กับทุกกลุ่มที่เข้ามาแสดงความคิดเห็น มุมมอง ข้อมูลที่เป็นจุดแข็ง จุดอ่อน และโอกาส เพราะความต้องการของประชาชนหรือกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมนั้นเมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการแล้ว ก็จะเกิดแรงผลักดันให้เกิดพลังที่จะสามารถสร้างความสามัคคีให้เกิด ความร่วมมือ ที่จะเป็นแรงจูงใจให้ทุกกลุ่มนั้น กล้าคิด กล้าแสดงออก เพื่อให้การมีส่วนร่วมนั้น เกิดการจัดการปัญหา การแก้ปัญหาได้ตรงตามเป้าหมายได้ตรงจุด

๒.๗ บริบทพื้นที่ของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อทำการสำรวจความคิดเห็น ความต้องการ ด้วยการสอบถาม วัฒนธรรม ประเพณี ความเป็นอยู่ ความต้องการแนวทางในการพัฒนา เป็นต้น เพื่อที่จะได้ทราบบริบทในภาพรวมของพื้นที่การวิจัย แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ให้ได้ประเด็นสำคัญ เพื่อที่จะสร้างองค์ความรู้ในบริบทของพื้นที่การวิจัย ดังนี้

๑. ด้านภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลค่ายบกหวานตั้งอยู่ทางตอนใต้ของอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับเนินเขาเล็ก ๆ มีป่าชุมชนและพื้นที่สีเขียวหลายแห่ง เช่น ป่าดอนโพธิ์ ป่าค่ายเก่า และป่าดงอีจาน ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำและระบบนิเวศสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชน ทั้งในด้านน้ำ ดิน อาหาร และสมุนไพรพื้นบ้าน ทำให้พื้นที่แห่งนี้เป็นตัวอย่างที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด และเป็นฐานในการศึกษาการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยแนวคิดทางพุทธธรรมได้อย่างเหมาะสม

๒. ด้านประชากรและโครงสร้างชุมชน ประชาชนในตำบลค่ายบกหวานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ มีวิถีชีวิตเรียบง่ายและยึดมั่นในหลักพุทธศาสนา ประชากรจำนวนมากเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกป่า การบวชป่า และกิจกรรมทำบุญร่วมกับวัดและโรงเรียน ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีระบบความร่วมมือในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

๓. ด้านศาสนาและวัฒนธรรมชุมชน ในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานมีวัดสำคัญหลายแห่ง เช่น วัดโพธิ์ชัย วัดค่ายเก่า และวัดป่าดงอีจาน ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจและเป็นสถานที่ส่งเสริมกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะโครงการ “บวชป่า” และ “ธรรมะกับการอนุรักษ์ป่า” ที่วัดร่วมกับชุมชนดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้พุทธศาสนาเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญในการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์และอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล

๔. ด้านสังคมและความสัมพันธ์ภายในชุมชน ชุมชนตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะของสังคมแบบร่วมมือ (Cooperative Society) โดยมีเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปที่แน่นแฟ้น การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อดูแลป่าชุมชน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่าดอนโพธิ์ และกลุ่มเยาวชนรักษ์ป่า สะท้อนให้เห็นถึงพลังของสังคมชุมชนที่ยึดหลัก “สังคหวัตถุ ๔” ในการเกื้อกูลกัน ทั้งในด้านแรงงาน ความรู้ และจิตใจ

๕. ด้านการศึกษาและการเรียนรู้ในชุมชน ในพื้นที่มีโรงเรียนและศูนย์การเรียนรู้ชุมชนหลายแห่งที่นำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้ในการปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การสอนเรื่อง “ธรรมะกับธรรมชาติ” การจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่า และการบูรณาการหลักอิทธิบาท ๔ และพรหมวิหาร ๔ ในการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อม ชุมชนจึงกลายเป็น “ห้องเรียนธรรมชาติ” ที่ส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชนเรียนรู้การดูแลป่าด้วยหัวใจแห่งพุทธธรรม

๖. ด้านเศรษฐกิจและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เศรษฐกิจของตำบลค่ายบกหวานมีพื้นฐานจากการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น การเก็บของป่า การเพาะเห็ด การเกษตรอินทรีย์ และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งชุมชนพยายามจัดการอย่างยั่งยืนโดยใช้หลัก “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ การใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม และรักษาความสมดุลระหว่างการบริโภคกับการอนุรักษ์ เพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน

๗. ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนตำบลค่ายบกหวานมีการจัดตั้ง “คณะกรรมการป่าชุมชน” เพื่อวางแผน ดูแล และกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน โดยมีพระสงฆ์และผู้นำชุมชนเป็นที่ปรึกษาทางจิตวิญญาณ ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น อิทัปปัจจยตา และอปริหานิยธรรม เป็นกรอบในการวางนโยบายอนุรักษ์ ทำให้การจัดการทรัพยากรมีความโปร่งใสและยั่งยืน

๘. ด้านบทบาทของพระสงฆ์และวัดในชุมชน พระสงฆ์ในตำบลค่ายบกหวานมีบทบาทสำคัญในการสั่งสอน ปลูกฝัง และเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน โดยใช้ “พุทธวิธี” เป็นแนวทางในการเสริมสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ เช่น การบรรยายธรรมเกี่ยวกับธรรมชาติ การจัดกิจกรรมบวชป่า

การเทศน์เรื่องการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และการส่งเสริมศีลธรรมในหมู่เยาวชน ทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางของการอนุรักษ์ป่าในมิติทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๙. ด้านศักยภาพและแนวโน้มการพัฒนาอย่างยั่งยืน ด้วยการบูรณาการระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักพุทธธรรม ชุมชนตำบลค่ายบกหวานจึงมีศักยภาพในการพัฒนาเป็น “ต้นแบบชุมชนพุทธนิเวศ” ที่สามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่นได้ในอนาคต การศึกษาบริบทนี้จึงมีความสำคัญต่อการสร้างรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนที่ไม่เพียงคงอยู่ทางทรัพยากร แต่ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าทางวัฒนธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณของชุมชนอย่างสมบูรณ์

สรุปภาพรวมของบริบทพื้นที่การวิจัย จากบริบททั้ง ๙ ด้านข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพและความพร้อมในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพลังของชุมชนและหลักพุทธธรรมอย่างชัดเจน กล่าวคือ พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีประชาชนที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา และมีความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และองค์กรท้องถิ่นในการดูแลรักษาป่าชุมชน โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและแหล่งเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ชุมชนยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธธรรม เช่น การใช้ชีวิตอย่างพอเพียง การไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และการแบ่งปันทรัพยากรอย่างเสมอภาค ซึ่งล้วนเป็นพื้นฐานของการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งบริบทเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง คน–ป่า–ศาสนา ที่หลอมรวมกันเป็นวัฒนธรรมการอนุรักษ์แบบพุทธวิถี ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้ง ๓ ข้อ กล่าวคือ (๑) การศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าของชุมชน เป็นการทำความเข้าใจแนวทางที่ชุมชนใช้หลักธรรมมาดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ (๒) การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี เป็นการต่อยอดจากบริบทจริงของพื้นที่เพื่อนำไปสังเคราะห์เป็นแนวทางที่เป็นระบบ และ (๓) การเสนอรูปแบบดังกล่าวเป็นการเผยแพร่ต้นแบบที่เหมาะสมกับพื้นที่อื่นที่มีลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมใกล้เคียงกัน

ดังนั้น ตำบลค่ายบกหวานจึงเป็นพื้นที่วิจัยที่สะท้อนถึงความกลมกลืนระหว่าง ธรรมะกับธรรมชาติ อันนำไปสู่การสร้าง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี” ที่มีคุณค่าเชิงวิชาการ เชิงสังคม และเชิงจิตวิญญาณอย่างแท้จริง

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษารวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร และใช้ในการอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

พระมหาญาณภัทร อติพโล (เทพนม) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “โปรแกรมพุทธจิตวิทยาวิถีนิเวศภาวนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนสำหรับเยาวชน” ผลการวิจัยพบว่า ๑. หลักพุทธธรรม แนวคิด ทฤษฎีจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องและนิเวศภาวนาเพื่อสังเคราะห์แนวคิดพุทธจิตวิทยาวิถีนิเวศภาวนา ประกอบด้วยหลักธรรม คือ ไตรสิกขา, หลักปรโตโฆสะ โยนิโสมนสิการ ส่วนหลักจิตวิทยาใช้หลักจิตวิทยาการสร้างแรงจูงใจ จิตวิทยาการโน้มน้าวจิตใจ และหลักนิเวศภาวนา คือการแสวงหาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับป่าไม้ ผ่านกิจกรรมและพิธีกรรม จนเกิดพฤติกรรมสิ่งแวดล้อมคือ เจตคติ และความตระหนัก ๔ ด้าน คือ ๑) การเห็นความงามของป่าไม้ ๒)การเห็นคุณค่าของป่าไม้ ๓) ความกลัวว่าป่าไม้จะหมดไป ๔) ความสนใจที่จะอนุรักษ์ ๒. คุณลักษณะและปัจจัยของโปรแกรมพุทธจิตวิทยาวิถีนิเวศภาวนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนสำหรับเยาวชนพัฒนามาจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาบูรณาการกับแนวคิดทฤษฎีทางจิตวิทยา และนิเวศภาวนา ประกอบด้วย ๙ กิจกรรม มีขั้นตอนของการพัฒนา คือ ๑) การออกแบบชุดโปรแกรม ๒) กำหนดองค์ประกอบของกิจกรรม ประกอบด้วย (๑) ขั้นนำ (๒) ขั้นกิจกรรม (๓) ขั้นสะท้อน (๔) ขั้นสรุปและประยุกต์ใช้ และ (๕) ขั้นวัดและประเมินผล ๓) การตรวจสอบคุณภาพของโปรแกรมและตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โดยผู้เชี่ยวชาญได้ผลสรุปยืนยันว่าคุณภาพของโปรแกรมมีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพในการนำไปใช้ได้จริง ๓. ผลพัฒนาและประเมินโปรแกรมพุทธจิตวิทยาวิถีนิเวศน์ภาวนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนสำหรับเยาวชนเกิดจากพฤติกรรมสิ่งแวดล้อมคือ เจตคติ และความตระหนัก ๔ ด้าน คือ ๑) การเห็นความงามของป่าไม้ ๒) การเห็นคุณค่าของป่าไม้ ๓) ความกลัวว่าป่าไม้จะหมดไป ๔) ความสนใจที่จะอนุรักษ์ โดยมีปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาตน ๒ ปัจจัย ได้แก่ ๑) การพัฒนาเจตคติ และ ๒) การสร้างความตระหนัก ผลการทดลองใช้โปรแกรมพัฒนาตนตามหลักพุทธจิตวิทยาพบว่า เยาวชนกลุ่มทดลองมีคะแนนเฉลี่ยสูงกว่าก่อนการทดลองและสูงกว่ากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ นอกจากนี้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพยืนยันสนับสนุนข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า ผู้เข้าร่วมโปรแกรมได้เกิดพฤติกกรรมสิ่งแวดล้อมในการอนุรักษ์ป่าไม้ซึ่งนำไปสู่การอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนต่อไป[๓๘๙]

บุญวัฒน์ บุญทะวงศ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของคณะสงฆ์จังหวัดเลย” ผลการวิจัยพบว่า ๑. สถานการณ์ป่าไม้และการอนุรักษ์ป่าไม้ของวัดในจังหวัดเลย พบว่า ป่าไม้ในจังหวัดเลยที่เริ่มหายไปด้วยสาเหตุหลัก ๕ ประการ ประกอบด้วย ๑)

---

[๓๘๙] พระมหาญาณภัทร อติพโล (เทพนม), “โปรแกรมพุทธจิตวิทยาวิถีนิเวศภาวนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนสำหรับเยาวชน”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗), หน้า บทคัดย่อ.

การเพิ่มขึ้นประชากร ๒) การขยายเมือง ๓) การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ๔) การสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ และ ๕) ด้านความต้องการพื้นที่เพื่อการเกษตร และปสุสัตว์ จึงจำเป็นต้องมีการปลูกป่า การดูแลป่า และบำรุงรักษาป่า ๒. หลักพุทธจริยศาสตร์ในการอนุรักษ์ป่าไม้ พบว่า พุทธจริยศาสตร์เป็นหลักความประพฤติที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์ และสภาพแวดล้อม และหลักพุทธจริยศาสตร์ที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ได้แก่ หลักสัมมัปปทาน ๔ และหลักสัปปายะ ๔ ๓. รูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของคณะสงฆ์จังหวัดเลย พบว่า มีรูปแบบที่มีการนำหลักพุทธจริยศาสตร์ ๒ หลัก คือสัมมัปปธาน ๔ และหลักสัปปายะ ๔ มาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างรูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ของคณะสงฆ์จังหวัดเลย ๓ รูปแบบ คือ การปลูกป่า การดูแลป่า และบำรุงรักษาป่า ที่นำไปสู่ความมั่นคงและยั่งยืน[๓๙๐]

พระปภาวิน ฐานุตฺตโร (สุขประเสริฐ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ระดับการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน เรียงลำดับมากไปน้อย พบว่า ด้านที่มีระดับสูงที่สุดคือ ๒. ด้านนโยบายสาธารณะ รองลงมาคือด้าน ๓. ด้านจิตสาธารณะ ๔. ด้านเศรษฐกิจพอเพียง ด้านที่มีระดับน้อยที่สุดคือ ๑. ด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยรวมแล้วอยู่ในระดับมาก ทุกด้านตามลำดับ ระดับการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ตามหลักสัมมัปธาน ๔ โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน เรียงลำดับมากไปน้อย พบว่า ด้านที่มีระดับสูงที่สุดคือ ๔. ด้าน อนุรักขนาปธาน (การส่งเสริมให้ชุมชนอนุรักษ์ป่า) รองลงมาคือ ๑. ด้านสังวรปธาน (การเฝ้าระวังรักษาป่า) ๒. ด้านปหานปธาน (การแก้ไขปัญหาป่า) และด้านที่น้องที่สุดคือ ๓.ด้านภาวนาปธาน (กระบวนการจัดการป่า) โดยรวมแล้วอยู่ในระดับมากทุกด้านตามลำดับ ๒. ผลการเปรียบเทียบการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า ประชาชนที่มีเพศ อายุที่ต่างกัน มีการอนุรักษ์ป่าชุมชนแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานการวิจัย ส่วนประชาชนที่มีระดับการศึกษา สถานภาพ และอาชีพที่ต่างกัน มีการอนุรักษ์ป่าชุมชนไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย ๓. แนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอ

---

[๓๙๐] บุญวัฒน์ บุญทะวงศ์, “รูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของคณะสงฆ์จังหวัดเลย”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

สุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ๑. ส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกและคุณธรรม ด้านการอนุรักษ์ป่า และรักษาความสมบูรณ์ของธรรมชาติไว้ ให้ประชาชนในชุมชนได้เห็นคุณค่าของป่า รู้จักหวงแหนรักษาให้คงอยู่และอุดมสมบูรณ์ตลอดไปชั่วลูกหลาน ๒. จัดสรรการใช้พื้นที่จัดตั้งโครงการภายในชุมชน ในด้านที่อยู่อาศัยของชุมชน พื้นที่ทำกิน พื้นที่เพาะปลูก และพื้นที่อนุรักษ์อย่างเป็นสัดส่วนเพื่อความเป็นอยู่ที่ดี ป้องกันการลุกล้ำพื้นที่ป่า รักษาสภาพตามแนวป่าในสมบูรณ์เช่นเดิม ๓. ระดมกำลังประชาชนในชุมชนลงมือช่วยกันทำแนวเขตพื้นที่ป่าอย่างชัดเจน จัดทำแนวกันไฟเพื่อควบคุ้มไฟป่าไม่ให้รุกลามไปพื้นที่อื่น ๆ ของป่า ๔. จัดทำโครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ ให้ชุมชนมีการปลูกพืชเศรษฐกิจควบคู่กันเพื่อจะได้เป็นการพึ่งตนเองได้[๓๙๑]

พระอธิการณรงค์ฤทธิ์ ฐิตธมฺโม (วงศ์เขียว) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “แนวทางการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธของชุมชน ตำบลแม่กัวะ อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า วิธีการจัดการป่าชุมชนมีปัจจัยที่สำคัญอยู่ ๖ อย่าง ได้แก่ ๑) การประชุม เพื่อปรึกษา หารือ วางแผนงานเกี่ยวกับการดูแลป่าชุมชนและป้องกันภัยที่เกิดจากไฟป่า ๒) การแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อให้มีบทบาทในการปฏิบัติงานและเป็นผู้นำชุมชนในการดูแลรักษาป่าชุมชน ๓) การวางแผนปฏิบัติเพื่อเฝ้าระวัง ป้องกันและส่งเสริมให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของป่าชุมชน ๔) การปฏิบัติงานตามหลักพระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น เช่น การบวชป่า การสืบชะตาป่า การปลูกต้นไม้ ๕) การสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เพื่อช่วยกันรณรงค์ประชาสัมพันธ์กฎ ระเบียบ และโทษที่ฝ่าฝืนผ่าสื่อต่างๆ เช่น สิ่งตีพิมพ์ วิทยุ Line ชุมชน เฟสบุ๊ค ฯลฯ และ ๖) เครือข่าย เพื่อคอยประสานงานและผลักดันการดูแลป่าชุมชนสามารถดำเนินการไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์ของชุมชนได้อย่างแท้จริง ปัจจัยความสัมพันธ์ในการจัดการป่าเชิงพุทธของชุมชน ได้แก่ ๑) ปัจจัยทางด้านผู้นำที่เป็นกลไกสำคัญในการผลักดันพลังชุมชน ๒) ปัจจัยทางด้านกรรมการ เพื่อให้มีบทบาทและหน้าที่ผสานความร่วมมือของชุมชนในการดูแลและช่วยเหลือชุมชน ๓) ปัจจัยทางด้านการมีส่วนร่วม โดยชุมชมมีจิตสำนึกและหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ และเข้าใจวิธีการดูแลป่าชุมชนได้อย่างถูก ๔) ปัจจัยด้านการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือ และผลักดันให้การปฏิบัติการอนุรักษ์ป่าชุมชน ๕) ปัจจัยทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น การปฏิบัติที่เชื่องโยงหลักปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธ ตำบลแม่กัวะ อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง ควรนำหลักปธาน ๔ มา

---

[๓๙๑] พระปภาวิน ฐานุตฺตโร (สุขประเสริฐ), “การอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **ดุษฎีนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

ประยุกต์ใช้เป็นฐานในการปฏิบัติ กล่าวคือ ๑) สังวรปธาน คือ ชุมชนควรจัดทำแนวป้องกันไฟป่า ปกป้องพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ ๒) ปหานปธาน คือ ชุมชนควรรณรงค์ไม่ให้คนตัดไม้ในป่าชุมชน งดการเผาป่า และงดล่าสัตว์ทุกชนิด ๓) ภาวนาปธาน คือ ชุมชนควรจัดเสริมป่า ปลูกต้นไม้ยืนต้น พัฒนาสิ่งแวดล้อม ในป่าชุมชน และ ๔) อนุรักขนาปธาน คือ ชุมชนควรจัดทำพิธีบวชป่า และรักษากฎระเบียบป่าชุมชน[๓๙๒]

ชนิดา อาคมวัฒนะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “สันตินวัตกรรมการพัฒนาระบบนิเวศองค์กรสุจริต เพื่อยกระดับการประเมินคุณธรรมและความโปร่งใส ในการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ” ผลการวิจัยพบว่า ๑) ปัญหาอุปสรรคที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาระบบนิเวศองค์กรสุจริตเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น ไม่มีทิศทางการดำเนินงานที่ชัดเจน ผู้นำไม่ให้ความสำคัญ ขาดหน่วยงานเจ้าภาพ บุคลากรไม่มีขีดสมรรถนะที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง ขาดการเสริมสร้างการเสริมสร้างวัฒนธรรมสุจริต โครงสร้างและระบบการทำงานล่าช้าไม่นำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ ไม่คล่องตัว มีการเรียกรับสินบน ตรวจสอบไม่ได้ ไม่เปิดเผยข้อมูลการให้บริการยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ส่วนปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบนิเวศองค์กรสุจริต ประกอบด้วยปัจจัยที่สำคัญด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านยุทธศาสตร์ ด้านภาวะผู้นำ ด้านโครงสร้างวิธีการทำงาน ด้านการกำหนดหน่วยงานรับผิดชอบที่ชัดเจน ด้านการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ ด้านบุคลากร ด้านวัฒนธรรมองค์กร ด้านการสื่อสาร และด้านการให้บริการประชาชน แนวคิดที่ใช้ในการเสริมสร้างระบบนิเวศที่เอื้อต่อองค์กรสุจริต ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการภาครัฐแนวใหม่ การพัฒนาระบบราชการในปัจจุบัน ระบบนิเวศขององค์กร วัฒนธรรมองค์กร การประเมินคุณธรรมและความโปร่งใสในการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ บทเรียนความสำเร็จของหน่วยงานองค์กรสุจริตต้นแบบที่ได้รับการประเมินคุณธรรมและความโปร่งใสในการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐในระดับดีเด่น เพราะมีผู้นำที่ตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างวัฒนธรรมสุจริตในองค์กร ๒) หลักพุทธสันติวิธีที่เอื้อต่อการเสริมสร้างให้เกิดองค์กรสุจริต คือ หลักปธาน ๔ สามารถนำมาใช้ในการนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการวางระบบป้องกันการทุจริต การพัฒนาส่งเสริมวัฒนธรรมสุจริต ระบบการจัดการทุจริตที่มีประสิทธิภาพ และการพัฒนาบุคลากรที่ทำให้เกิดการสร้างวัฒนธรรมสุจริตในองค์กรและพัฒนาอย่างต่อเนื่องนำไปสู่การส่งมอบต่อบุคลากรจากรุ่นสู่รุ่นได้อย่างยั่งยืน ๓) ระบบนิเวศองค์กรสุจริต มีองค์ประกอบ ๗ หลักการร่วม ๓ แนวทาง ๓ เป้าหมาย ๗ หลักการร่วม (Core Value) ได้แก่ ๑) Smart Leadership ๒) Smart Strategy ๓) Smart

---

[๓๙๒] พระอธิการณรงค์ฤทธิ์ ฐิตธมฺโม (วงศ์เขียว), “แนวทางการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธของชุมชน ตำบลแม่กัวะ อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

Service Digital ๔) Smart Work ๕) Smart People ๖) Smart Integrity Culture ๗) Smart Stakeholder Engagement ๓ แนวทาง ได้แก่ การบริหารรูปแบบใหม่ (New Model) กระบวนการทำงานดิจิทัลรูปแบบใหม่ (New Service Digital) วัฒนธรรมใหม่ (New Culture) และ ๓ เป้าหมาย ได้แก่ องค์กรสุจริต (Integrity) สันติ (Peace) เชื่อมั่น (Trust) เพื่อยกระดับการประเมินคุณธรรมและความโปร่งใสในการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ องค์ความรู้การวิจัย คือ Peace Innovation for Transforming into an Ecosystem of Integrity Organization สันตินวัตกรรมการเปลี่ยนผ่านสู่ระบบนิเวศองค์กรสุจริต[๓๙๓]

ณัฐนิชา เจ๊ะดอเราะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาโมเดลระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. องค์ประกอบของปัจจัยที่มีผลต่อระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ประกอบด้วย ๕ ปัจจัย ได้แก่ ๑) ครูผู้สอน ๒) การเรียนรู้ ๓) การมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง ๔) ปัญญาวุฒิธรรม ๕) ระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธ จึงจะเกิดเป็นรูปแบบการเรียนรู้แบบต่าง ๆ ได้แก่ การเรียนรู้ที่แตกต่าง การเรียนรู้ที่เกื้อกูลกัน การเรียนรู้ตามศักยภาพและการเรียนรู้แบบรอบด้าน ๒. โมเดลระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาที่พัฒนาขึ้นมีองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยสำคัญและมีความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ และผลที่จะนำไปสู่ระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธ ประกอบด้วย ๑) ครูผู้สอน ๒) การเรียนรู้ ๓) การมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง ๔) ปัญญาวุฒิธรรม และ ๕) ระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธ และผลการตรวจสอบพบว่ามีความเป็นไปได้ มีความถูกต้อง และมีความเหมาะสม ๓. โมเดลระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาที่นำเสนอเป็นโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุมีความสอดคล้องกลมกลืนกับข้อมูลเชิงประจักษ์ สามารถอธิบายความแปรปรวนของระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธได้ร้อยละ ๙๑.๖๐ แสดงว่าครูผู้สอน การเรียนรู้ การมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง และปัญญาวุฒิธรรมสามารถส่งเสริมให้เกิดระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธได้ และมีหลักปัญญาวุฒิธรรมเป็น

---

[๓๙๓] ชนิดา อาคมวัฒนะ, “สันตินวัตกรรมการพัฒนาระบบนิเวศองค์กรสุจริต เพื่อยกระดับการประเมินคุณธรรมและความโปร่งใส ในการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสันติศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

ตัวแปรส่งผ่านในโมเดลระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ซึ่งสรุปองค์ความรู้การวิจัย ได้เป็น PLOY Model [๓๙๔]

พระมหาวิเชียร อคฺคธมฺโม (วังพรม) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำเชิงพุทธในการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระสงฆ์ในจังหวัดนครราชสีมา” ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาจึงใช้ธรรมชาติแวดล้อมของป่าเป็นส่วนประกอบในการฝึกคน เช่น ให้พระที่บวชใหม่เข้าไปอยู่ในป่า ให้ไปได้รับวิเวก จิตใจจะได้โน้มไปสู่ความสงบ และใช้เป็นเครื่องช่วยในการปฏิบัติ เช่น การฝึกสมาธิ เป็นต้น พระสงฆ์ได้สร้างสำนักสงฆ์เพื่อดูแลป่าเพื่อแก้ไขสภาพปัญหาการอนุรักษ์ป่าไม้พื้นที่ป่าไม้มีสภาพเสื่อมโทรมที่มาจากบุคคลหวังผลประโยชน์ส่วยตัว ได้แก่ การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การเผาป่า การบุกรุกทำลายป่า เพื่อต้องการที่ดินเป็นที่อยู่อาศัย และทำการเกษตร การทำไร่เลื่อนลอยในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ได้ส่งผลกระทบต่อการควบคุมระบบนิเวศโดยส่วนรวมเป็นอย่างมาก เช่น กรณีเกิดวาตภัย และอุทกภัยครั้งร้ายแรง ปัญหาความแห้งแล้งในภาคต่าง ๆ ของประเทศ และปัญหาน้ำท่วม ในฤดูฝนอย่างรุนแรง พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้นำช่วยกันปลูกป่าในวัด ต้องเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในการอนุรักษ์ป่า การปลูกป่า และการถ่ายทอดความรู้ แนวคิดไปสู่ประชาชน ขณะเดียวกันพระสงฆ์จะต้องไม่เกี่ยวข้องกับการรุกล้ำทำลายป่าในทุกมิติด้วย ตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันพระสงฆ์กับป่ายังคงมีความสัมพันธุ์อยู่ ทั้งในแง่ของการเป็นสถานที่ในการฝึกตน และในอีกแง่หนึ่งเป็นสถานที่พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ที่เสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการบุกรุกทำลายป่า ทำให้บทบาทของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งเปลี่ยนไปจากป่าเป็นสถานที่แห่งการฝึกฝนตนเองเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟู ในประเทศไทย พระสงฆ์ในฐานะที่เป็นบุคคลหนึ่งในสถาบันทางศาสนาเข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าไม้ ได้อย่างมีประสิทธิภาพจนเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงาน องค์กรทั้งภายในและนอกประเทศ บทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระสงฆ์ เมื่อวิเคราะห์บทบาท มีบทบาทที่สำคัญได้แก่ บทบาทการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมใน การอนุรักษ์ บทบาทการเข้าไปเป็นผู้นำในด้านการอนุรักษ์ การได้ สร้างจิตสำนึกให้กับประชาชนให้มีความรักในธรรมชาติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาได้เน้นถึงการพึ่งพาอาศัยกัน สิ่งสำคัญอย่าง หนึ่งก็คือความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่าง

---

[๓๙๔] ณัฐนิชา เจ๊ะดอเราะ, “การพัฒนาโมเดลระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา”, **ดุษฎีนิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริการการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

มนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลายความ รู้สึกที่ดีงามเหล่านี้เป็นประโยชน์ที่เอื้ออำนวยซึ่งกันและกัน[๓๙๕]

พระไพรัช พุทฺธิสาโร (โพธิ์ประพาฬทอง) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่ออนุรักษ์ และพัฒนาระบบนิเวศตามแนวพระไตรปิฎก” ผลการวิจัยพบว่า ระบบนิเวศและนิเวศวิทยาในพระไตรปิฎก พบว่า นิเวศวิทยา หมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับปัจจัยแวดล้อมทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในธรรมชาติที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ต่อกันจนเป็นระบบที่เรียกว่า ระบบนิเวศ ระบบนิเวศมีความสำคัญ คือ เป็นกระบวนการที่เกี่ยวพันธ์และเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ ผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้ย่อยสลาย ซึ่งเกิดขึ้นได้ ๒ ทาง คือ ทายกายภาพ ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ อุณหภูมิ แสงแดด เป็นต้น และทางเคมี ได้แก่ แร่ธาตุและสารอาหารต่าง ๆ เป็นต้น ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับระบบนิเวศเป็นอย่างมากเพราะเป็นสถานที่ที่ภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาลใช้เป็นที่ปฏิบัติกิจทางศาสนาและเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ในสมัยนั้นด้วย เช่น ป่าไม้ แม่น้ำลำธาร ถ้ำ ซอกเขา เรือนว่าง เป็นต้น อีกประการหนึ่งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสถานที่ที่พระองค์ทรงประสูติ ตรัสรู้ ประกาศพระสัทธรรม และดับขันธปรินิพพาน สถานที่เหล่านี้ล้วนแล้วมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบนิเวศทั้งสิ้น นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกได้มีการบันทึกหลักฐานเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้หลายพระสูตร เช่น ปฏฐปาสสูตร วนโรปสูตร ปโลกสูตร เป็นต้น จึงทำให้เกิดแนวคิดที่หลากหลายเกี่ยวกับระบบนิเวศที่นักวิชาการชาวตะวันตกได้นำไปศึกษาต่อยอดให้เกิดแนวคิดใหม่มาเป็นรูปแบบให้ผู้ที่ศึกษาเรื่องระบบนิเวศใช้เป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป เช่น แนวคิดของนิโคลสัน แนวคิดของอังเดรวาทาและเบินร์ช และแนวคิดของไมล์ เป็นต้น ซึ่งระบบนิเวศโดยทั่วไปมี ๓ ระบบ ได้แก่ ระบบนิเวศบนบก ระบบนิเวศในน้ำ และระบบนิเวศในอากาศ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาระบบนิเวศตามแนวพระไตรปิฎก พบว่า การอนุรักษ์และการพัฒนา หมายถึง การรักษาไว้ให้คงเดิม รักษาสิ่งที่เคยมีเคยเป็นอยู่แล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข เปลี่ยนแปลง สร้างสรรค์ให้คงอยู่ในสภาพเดิมหรือในลักษณะเดิม หรือส่งเสริมและพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น เพื่อให้สิ่งนั้นดำรงอยู่ต่อไปอย่างยาวนาน ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ระบบนิเวศมี ๒ รูปแบบ คือ รูปแบบของการอนุญาตและรูปแบบของข้อห้าม เช่น อนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ใช้เป็นที่ประกอบนิสสัย ๔ ห้ามภิกษุสงฆ์ที่อาศัยป่าเป็นเสนาสนะ บ้วนน้ำลาย ขับถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงในแม่น้ำและบนแผ่นดิน (ยกเว้น

---

[๓๙๕] พระมหาวิเชียร อคฺคธมฺโม (วังพรม), “ภาวะผู้นำเชิงพุทธในการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระสงฆ์ในจังหวัดนครราชสีมา”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

ภิกษุรูปนั้นป่วย) ห้ามพรากภูตคาม เป็นต้น และยังส่งเสริมให้มีการพัฒนาโดยเริ่มจากการพัฒนาตนเองก่อนและนำผลที่ได้จากการพัฒนาตนเองไปสู่สังคมตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักภาวนา ๔ เป็นต้น พระสงฆ์ที่อาศัยผืนป่าเป็นเสนาสนะจึงมีบทบาทเป็นอย่างมากในการช่วยเหลือด้านการอนุรักษ์และพัฒนาผืนป่า พระภิกษุสงฆ์ ที่เข้าไปอาศัยป่านั้นจะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมาย ไม่เข้าไปบุกรุกและทำลายป่าเสียเอง แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาระบบนิเวศตามแนวพระไตรปิฎก พบว่า ในพระไตรปิฎกมีหลักธรรมที่สามารถนำไปเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้พัฒนาระบบนิเวศ เช่น หลักภาวนา ๔ (การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญา) และหลักสัปปายะ (การอยู่อย่างเหมาะสมและสะดวกสบาย) หลักธรรมทั้ง ๒ ประการนี้เป็นหลักธรรมพื้นฐานสามารถนำไปประยุกต์ใช้พัฒนาตนเองและสังคมได้เป็นอย่างดี ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศทั้งบนบก ในน้ำ และในอากาศ เพราะพระพุทธศาสนามีพระสงฆ์เป็นผู้นำทางในการที่ช่วยอนุรักษ์และพัฒนาระบบนิเวศจากที่เสื่อมโทรมให้อุดมสมบูรณ์หรือที่อุดมสมบูรณ์และดีอยู่แล้วให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน[๓๙๖]

พระอธิการสมัย ปภสฺสโร (เบ้าจังหาร) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาการอนุรักษ์ป่าเชิงพุทธของชุมชนบ้านหนองบั่ว ตำบลช้างเผือก อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัญหาของป่าชุมชนบ้านหนองบั่ว เป็นป่าชุมชนค่อนข้างใหญ่มีเนื้อที่ประมาณ ๑๒๐๐ ไร่ และระบบนิเวศน์ก็ยังคงอุดมสมบูรณ์อยู่ เมื่อประมาณ พ.ศ.๒๕๕๑-๒๕๕๕ มีผู้ไม่หวังดีได้ลักลอบตัดไม้พะยุงอยู่เรื่อย ๆ ชาวบ้านพบเจอแต่ต้นตอก็นำมาเล่าขานกันในหมู่บ้าน แรก ๆ ไม่มีใครใส่ใจนัก ต่อมาถี่ขึ้นตัดทีละหลายต้น จึงได้เกิดความตระหนักหวงแหนป่าชุมชนของตนเอง ชาวบ้านจึงได้จัดตั้งหน่วยจิตอาสาพิทักษ์ป่าชุมชนขึ้น หรือ ชุดคุ้มครองป่าชุมชน โดยมีการจัดตั้งเวรยามเฝ้าระวังตามจุดสำคัญต่าง ๆ ๔๐ คน ต่อมาทางหน่วยงานรัฐ คือ กอ.รมน., ผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ด, หน่วยงานรัฐ เช่น ก.พ.ร.รวมทั้งพระอาจารย์ ดร.แสงจันทร์ แห่งวัดป่าดงทำเลใหญ่ และสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดร้อยเอ็ด เข้ามาให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ อย่างเต็มที่ ปัจจุบันมีอาสาสมัครเพิ่มเป็น ๗๐ คน ที่ล้วนแต่เป็นลูก หลาน ญาติพี่น้องของคนในหมู่บ้านหนองบั่ว สลับกันมาเข้าเวรอย่างเข้มแข็ง จนสามารถรักษาต้นพะยูงที่เหลืออยู่ประมาณ ๑๔๒๖ ต้น เอาไว้ได้ ปัจจุบันปัญหาการลักลอบตัดไม้พะยูงในพื้นที่ป่าดอนทำเลลดลงมาก ส่งผลให้พื้นที่ป่าและปริมาณไม้พะยูงเพิ่มสูงขึ้น สามารถขยายผลเป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบให้แก่ชุมชนอื่นได้ รวมทั้งประชากรในพื้นที่มีรายได้เพิ่มขึ้น

---

[๓๙๖] พระไพรัช พุทฺธิสาโร (โพธิ์ประพาฬทอง), “แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่ออนุรักษ์ และพัฒนาระบบนิเวศตามแนวพระไตรปิฎก”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

จากการอนุรักษ์ป่าชุมชนจนได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติจากสถาบันต่าง ๆ หลายรางวัล เช่น รางวัลราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสทป.) "ธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต" ปี ๒๕๖๐ รางวัลเครือข่ายอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ทสม.) ประเภทรางวัลดาวรุ่งดีเด่นประจำปี[๓๙๗]

พระพุทธิญาณมุนี ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรม ของวัดในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ด้านนโยบายและแผน ภาครัฐใช้ยุทธศาสตร์พัฒนาจังหวัดเชียงรายและส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงราย และจัดกิจกรรมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดตามบริบทพื้นที่ ส่งผลต่อการรักษาระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัด การจัดการเชิงพื้นที่ภายใต้วิถีวัฒนธรรมพุทธตามเส้นทาง กิจกรรมการพัฒนาในระบบนิเวศท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีลักษณะของการจัดกรรมการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัด และเครือข่ายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของกลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว ๒. กระบวนการจัดการนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดในอำเภอเชียงแสน จังหวัด เชียงรายประกอบด้วย กระบวนการให้ความรู้จัดการนิเวศวิทยาวัฒนธรรมกระบวนการสร้างอัตลักษณ์วัฒนธรรมกระบวนการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรม กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ๓. นำเสนอรูปแบบการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ประกอบด้วย รูปแบบการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดด้านภูมิปัญญา รูปแบบการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดด้านพลังชุมชน รูปแบบการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดด้านท้องถิ่น รูปแบบการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดโครงการ/แผน รูปแบบการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดด้านวิถีพุทธ[๓๙๘]

พระมหาเสรีชน นริสฺสโร (พันธ์ประโคน) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการประยุกต์พุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์” ผลการวิจัยพบว่า ๑) หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากรายงานวิจัย จำนวน ๑๔๗ เรื่อง พบว่าประเด็นสุขภาวะและคุณภาพชีวิต มีหลักธรรมที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดจำนวน ๓๒ หมวดธรรม รองลงมาเป็นประเด็นการบริหารและการจัดการมีหลักธรรม

---

[๓๙๗] พระอธิการสมัย ปภสฺสโร (เบ้าจังหาร), “ศึกษาการอนุรักษ์ป่าเชิงพุทธของชุมชนบ้านหนองบั่ว ตำบลช้างเผือก อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า บทคัดย่อ.

[๓๙๘] พระพุทธิญาณมุนี, “รูปแบบและกระบวนการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรม ของวัดในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕), หน้า บทคัดย่อ.

จำนวน ๑๘ หมวดธรรม และน้อยที่สุดเป็นประเด็นสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศมีหลักธรรม จำนวน ๘ หมวดธรรม อีกประการหนึ่ง หลักธรรมที่ถูกนำมาใช้มากที่สุด ได้แก่ ไตรสิกขา อริยสัจ ๔ และศีล ๕ รองลงมา ได้แก่ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๕ และสาราณียธรรม ๖ ๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในงานวิจัยด้านการประยุกต์พุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ จำนวน ๖๔ เรื่อง พบหลักธรรมที่เด่นชัดใน ๖ ด้าน ได้แก่ (๑) ด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ เช่น กตัญญูกตเวที และพรหมวิหาร ๔ (๒) ด้านการสร้างเสริมสุขภาวะและคุณภาพชีวิต เช่น สัมมัปปธาน ๔ ไตรสิกขา และอายุสสธรรม (๓) ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น ทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔ อิทธิบาท ๔ และสังคหวัตถุ ๔ (๔) ด้านการบริหารและการจัดการ เช่น อธิปไตย สาราณียธรรม ๖ สัปปุริสธรรม ๗ (๕) ด้านผู้สูงอายุ เช่น ภาวนา ๔ อริยสัจ ๔ และ (๖) ด้านการพัฒนาพฤติกรรมเยาวชน เช่น ไตรสิกขา วุฒิธรรม และวัฒนมุข ๖ ๓) การสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวกับการใช้หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์จากรายงานวิจัยจำนวน ๖๔ เรื่อง พบว่า ๑) ด้านรูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยแบบพรรณนามากที่สุด มีจำนวน ๓๓ เรื่อง คิดเป็นร้อยละ ๕๑.๕๖ รองลงมาเป็นการวิจัยแบบสังเกตและสำรวจ มีจำนวน ๒๔ เรื่อง คิดเป็นร้อยละ ๓๗.๕๐ และน้อยที่สุดเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม มีจำนวน ๓ เรื่อง คิดเป็นร้อยละ ๔.๖๙ ๒) ด้านเครื่องมือการวิจัย ใช้แบบสัมภาษณ์มากที่สุด จำนวน ๓๑ เรื่อง คิดเป็นร้อยละ ๔๘.๔๔ รองลงมาเป็นแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ จำนวน ๒๑ เรื่อง คิดเป็นร้อยละ ๓๒.๘๑ และเป็นแบบทดสอบ และเป็นแบบอื่น ๆ เช่น ชุดกิจกรรมโปรแกรมการฝึก แบบประเมินคุณภาพน้อยที่สุด จำนวน ๑ เรื่องเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ ๑.๕๖ งานวิจัยส่วนมากใช้เครื่องมือการวิจัยคือแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ ดังนั้น จากข้อค้นพบในการวิจัยมีข้อเสนอแนะที่สำคัญสำหรับการทำวิจัยเรื่องการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมควรเป็นการวิจัยเชิงประยุกต์ การวิจัยเชิงปฏิบัติ หรืองานวิจัยและพัฒนา เพื่อให้เป็นงานวิจัยที่นำองค์ความรู้และแนวปฏิบัติมาสู่ การพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ต่อไป[๓๙๙]

สุทธิลักษณ์ นิลเอสงค์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บูรณาการพุทธนิเวศเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม” ผลการวิจัยพบว่า ๑) ศาสตร์สมัยใหม่มองปัญหาสิ่งแวดล้อมว่าเกิดจากการเพิ่มจำนวนประชากร พฤติกรรมการบริโภคและเทคโนโลยีตามสมการ I=PAT การแก้ปัญหาทำได้ด้วยการวางแผนครอบครัว การสร้างความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของธรรมชาติโดยใช้ทฤษฎีกายาและทฤษฎีเคออสเพื่อเข้าใจธรรมชาติ ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาแนวลึกและหลักเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต

---

[๓๙๙] พระมหาเสรีชน นริสฺสโร (พันธ์ประโคน), “การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการประยุกต์พุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า บทคัดย่อ.

ร่วมกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ๒) พุทธศาสนามองว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากความโลภในการใช้บริการนิเวศซึ่งมาจากความเข้าใจไม่ถูกต้องต่อธรรมชาติและการแสวงหาด้วยวิธีการที่เป็นอกุศล การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยการรับรู้ต่อธรรมชาติอย่างถูกต้อง (สัมมาทิฏฐิ) ตามหลักธรรมนิยามและปฏิจจสมุปบาท และการกระทำอันเป็นกุศล พิจารณาเหตุผลและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีคือการเกื้อกูลกัน ได้รับประโยชน์ร่วมกันและไม่เกิดโทษกับฝ่ายใด และ ๓) บูรณาการพุทธนิเวศในส่วนของสาเหตุตามสมการใหม่ คือ I=PRA+ct ได้แก่ จำนวนประชากร ความเข้าใจผิดต่อธรรมชาติ พฤติกรรมการบริโภค และมีปัจจัยสนับสนุนคือระบบทุนนิยมและเทคโนโลยี การแก้ปัญหาสามารถทำได้โดยสร้างการรับรู้ ตระหนักรู้ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องตามหลักการเปลี่ยนแปลง การทำหน้าที่อย่างอิงอาศัยกันในฐานะที่เป็นเหตุปัจจัยต่อกัน และกระทำอย่างรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็น keystone species หนึ่งในระบบนิเวศ โดยอาศัยวิธีการ ๔ คือป้องกัน งดเว้น เพิ่ม และรักษาธรรมชาติโดยมีหลักเมตตากรุณาเป็นปัจจัยสนับสนุนเพื่อลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดภายในจิตใจ แสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการบริโภคพอประมาณ เลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม รับรู้และตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติและใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง[๔๐๐]

พระครูอุปถัมภ์ธรรมาภรณ์ (สัมพันธ์ สุธมฺโม) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ระบบนิเวศ ตำบลเหล่าน้อย” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบวิธีวิจัยเป็นรูปแบบเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมากำหนดเป็นคำถามในการวิจัย พื้นที่วิจัย ได้แก่ ตำบลเหล่าน้อย กลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูล ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แล้ว นำมาวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีอุปนัยแล้ว นำเสนอข้อมูลโดยวิธีการพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ตำบลเหล่าน้อยมีบทบาทในการจัดกิจกรรมให้ชุมชนมีส่วนร่วม การจัดกระบวนการอนุรักษ์ระบบนิเวศ การประชาสัมพันธ์เผยแผ่ข้อมูล การเทศน์ปลุกจิตสำนึกให้เห็นโทษและคุณ และการเชิดชูยกย่องผู้ทำคุณในการอนุรักษ์ระบบนิเวศ และควรมีการส่งเสริมและพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการสร้างเครือข่าย การจัดทำคู่มือ และการสร้างแหล่ง

---

[๔๐๐] สุทธิลักษณ์ นิลเอสงค์, “บูรณาการพุทธนิเวศเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า บทคัดย่อ.

เรียนรู้การอนุรักษ์ระบบนิเวศ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ระบบนิเวศอย่างถูกต้องแก่คนในชุมชนและพัฒนาให้ยั่งยืนต่อไป[๔๐๑]

พระทองเจริญ อุปสนฺโต (โคตรดินขาว) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธของประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” ผลการวิจัยพบว่า การสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธนั้น มี ๘ ขั้นตอน คือ ๑) หลักการของโปรแกรม ๒) เป้าหมายของโปรแกรม ๓) จุดมุ่งหมายของโปรแกรม ๔) เนื้อหาสาระของโปรแกรม ๕) ระยะเวลาที่ใช้ของโปรแกรม ๖) การเลือกผู้ทำหน้าที่แสดงธรรม ๗) สื่อและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง ๘) การประเมินผลโปรแกรมเครื่องมือที่ใช้ ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะ วิเคราะห์ด้วยค่าร้อยละ ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณ พบว่า (๑) กลุ่มทดลองหลังเข้าอบรมโปรแกรมมีคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะมากกว่าก่อนการทดลอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ (๒) กลุ่มทดลองหลังเข้าอบรมโปรแกรมแล้ว มีคะแนนมากกว่ากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ (๓) กลุ่มทดลองวัดหลังการอบรม ๑ เดือนมีคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะมากกว่าก่อนและหลังทดลอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ผลการเสนอโปรแกรม พบว่าจากการทดลองโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะได้ ๖ ด้าน ๑) ด้านโปรแกรมเป็นโปรแกรมที่ดี ทั้งการเทศน์ ส่วนเนื้อหาต้องมีการเพิ่มเนื้อหาให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ๒) ด้านบุคลากรควรมีวิทยากรผู้ช่วย ๓) ด้านคำสอน ของภาวนา ๔ ควรมีการปฏิบัติตามให้ครบทั้ง ๔ ด้าน ๔) ด้านสื่ออุปกรณ์ควรมีภาพ คำสุภาษิตที่สื่อสารเข้าใจง่าย ๕) ด้านวิธีการบรรยายควรมีการบรรยายจากสิ่งใกล้ตัว ๖) ด้านระยะเวลา ควรเพิ่มจำนวนครั้งในการบรรยายตามเนื้อหาให้ชัดเจนขึ้น[๔๐๒]

---

[๔๐๑] พระครูอุปถัมภ์ธรรมาภรณ์ (สัมพันธ์ สุธมฺโม), “แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ระบบนิเวศ ตำบลเหล่าน้อย”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า บทคัดย่อ.

[๔๐๒] พระทองเจริญ อุปสนฺโต (โคตรดินขาว), “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธของประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า บทคัดย่อ.

จากการศึกษาเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นศึกษาเฉพาะระบบนิเวศป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นหลัก และยังไม่พบการศึกษาในรูปของการบูรณาการโดยนำองค์ความรู้ทางด้านนิเวศวิทยาของพระพุทธศาสนามาจัดการอย่างเป็นระบบ โดยการนำเอาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการกับศาสตร์อื่นที่เกี่ยวกับระบบนิเวศ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการระบบนิเวศอย่างยั่งยืนต่อไป

๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จากการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร ผู้วิจัยได้นำเสนอกรอบแนวคิดของการวิจัย เพื่อที่จะได้เห็นภาพรวมของโครงการวิจัยที่ชัดขึ้น และมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วลงพื้นที่ภาคสนามเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม สร้างกิจกรรมในการพัฒนาป่าของชุมชน แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่มาวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วสนทนาร่วมกับชุมชน เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้ทำการนำเสนอวิธีดำเนินการวิจัย ตั้งแต่เริ่มต้นโครงการวิจัย กระบวนการวิจัย ไปจนเสร็จสิ้นโครงการวิจัย เพื่อที่จะเป็นการสร้างความเข้าใจในภาพรวมของโครงการวิจัย และมาตรฐานของการวิจัย ดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการศึกษาเบื้องต้น (Primary Research) และรูปแบบการเขียนงานวิทยานิพนธ์ ดังนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเอกสารที่เป็นปฐมภูมิประกอบการศึกษา ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารชั้นทุติยภูมิออกเป็น ๕ ส่วน ได้แก่ ๑. เอกสารชั้น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชน ๒. เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็น

หนังสือ ตำรา และสื่อสิ่งพิมพ์ที่ได้รับการยอมรับทางวิชาการ ๓. เอกสารที่เป็นการวิจัย ประกอบด้วย รายงานการวิจัย สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ ศึกษาอิสระที่เกี่ยวข้อง ๔. เอกสารทางวิชาการอื่น ๆ เช่น วารสาร นิตยสาร สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ ที่เกี่ยวข้องการวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓) ศึกษาข้อมูลภาคสนาม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่ผ่านกระบวนการสร้างเรื่องมือวิจัย ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ แล้ว ปรับปรุงเป็นที่เรียบร้อยตามกรอบของการศึกษาวิจัย โดยใช้บุคคลที่ได้คัดเลือกโดยใช้เกณฑ์ ของการศึกษาเรื่องวิจัยตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ จำนวน ๓๐ รูป/คน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือในทางวิชาการ แล้ววิเคราะห์ข้อมูลตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมดคัดเลือกโดยใช้ วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเหมาะสมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ดังนี้ มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำเนินงานหรือกิจกรรมของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ที่มีความรู้ ความเข้าใจ หรือประสบการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการทำงานร่วมกับวัด การศึกษา มีความพร้อมและความสมัครใจที่จะให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์หรือการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลรวมทั้งหมดประมาณ ๒๕ รูป/คน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย ครอบคลุมทุกภาคส่วน ทั้งวัด โรงเรียน หน่วยงาน และประชาชน

บทบาทของผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่อกระบวนการวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีบทบาทในการให้ข้อมูลเชิงลึกที่สะท้อนถึง สภาพปัจจุบันของโครงการ กิจกรรม และปัญหาที่พบในพื้นที่ แนวคิดและวิธีการเพื่อเสนอการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ข้อเสนอแนะต่อการสร้างรูปแบบการส่งเสริมโครงการให้เกิดความยั่งยืน ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่มจะถูกนำมาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้และสร้าง รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ ผู้นำทางศาสนา กลุ่มผู้นำชุมชน และหน่วยงานท้องถิ่น และ กลุ่มประชาชนในชุมชนตำบลค่ายบกหวาน ที่อาศัยอยู่ใน ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ประกอบด้วย

๑. กลุ่มพระสงฆ์ จำนวน ๑๐ รูป

๒. กลุ่มผู้นำชุมชน		จำนวน ๕ คน
๓. กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น		จำนวน ๕ คน
๔. กลุ่มประชาชน		จำนวน ๕ คน
	รวมทั้งสิ้น	จำนวน ๒๕ รูป/คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง และผู้ช่วยเก็บข้อมูลวิจัยภาคสนาม ๑ คน เพราะการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพภาคสนาม เพื่อให้ได้ของมูลตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งมีกระบวนการได้มาซึ่งเครื่องในการวิจัย ดังนี้

๑. ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งกำหนดตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบแนวคิดในการวิจัย

๒. ผู้วิจัยได้ ร่างแบบสัมภาษณ์ โดยใช้วัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบแนวคิดของการวิจัยเป็นตัวกำหนดแบบสัมภาษณ์

๓. ผู้วิจัยได้นำร่างแบบสัมภาษณ์สู่กระยวนการพัฒนาเครื่องมือการวิจัย ก่อนขอรับรองจริยธรรมการวิจัย เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง แล้วปรับปรุงเพิ่มเติมเพื่อให้ได้มาตรฐานการวิจัย

๔. ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์กลับมาปรับปรุง แก้ไข ตามที่ปรึกษาแนะนำเพื่อให้เกิดความถูกต้องที่มากขึ้น

๕. การหาคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วนำไปปรึกษาอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาการสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย อาจารย์ภายในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๓ ท่าน และภายนอกมหาวิทยาลัย ๓ ท่าน

๖. ผู้วิจัยได้ปรับปรุง แก้ไขแบบสัมภาษณ์ให้ถูกต้อง และสอดคล้องตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อสร้างแบบสัมภาษณ์ให้มีคุณภาพมากขึ้น

๗. ผู้วิจัยได้ดำเนินการนำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านกระบวนการ และเอกสารอื่นๆ เพื่อขอรับรองจริยธรรมการวิจัยที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๘. เมื่อได้เอกสารรับรองจริยธรรมการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์ หนังสือขออนุญาติสัมภาษณ์จากทางมหาวิทยาลัย เอกสารรับรองจริยธรรมการวิจัย แล้วลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อที่จะได้ตรวจสอบความพร้อมของเครื่องมือการวิจัย ที่ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่ง

อาจารย์ที่ปรึกษาได้ตรวจสอบก่อน และให้แก้ไขปรับปรุงนำแบบสัมภาษณ์มาแก้ไขปรับปรุงให้เป็นฉบับสมบูรณ์ สำหรับนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจริงต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ การเก็บรวบรวมข้อมูล แนวคิดเห็นผู้ให้การสัมภาษณ์ในพื้นที่การวิจัย ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ โดยการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้ โดยการจัดคำถาม-คำตอบ การแสดงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะเป็นหมวดหมู่ ให้ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และเรียบเรียงข้อมูลการศึกษาให้เป็นภาษาวิชาการ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร ประกอบด้วย

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเอกสารที่เป็นปฐมภูมิประกอบการศึกษา ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารชั้นทุติยภูมิออกเป็น ๕ ส่วน ได้แก่ ๑. เอกสารชั้น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชน ๒. เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหนังสือ ตำรา และสื่อสิ่งพิมพ์ที่ได้รับการยอมรับทางวิชาการ ๓. เอกสารที่เป็นการวิจัย ประกอบด้วย รายงานการวิจัย สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ ศึกษาอิสระที่เกี่ยวข้อง ๔. เอกสารทางวิชาการอื่น ๆ เช่น วารสาร นิตยสาร สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ ที่เกี่ยวข้องการวัตถุประสงค์ของการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านภาคสนาม ประกอบด้วย

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามและการวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมุ่งศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และศาสนาที่สัมพันธ์กับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนโดยใช้หลักพุทธวิธีเป็นแนวทางหลัก การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจะดำเนินการในพื้นที่ ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย โดยใช้หลายวิธีเพื่อให้ข้อมูลมีความลึกและความน่าเชื่อถือสูง ทั้งนี้แบ่งกระบวนการศึกษาและการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ ๑ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าของชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธี การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ และประชาชนในพื้นที่ เพื่อศึกษาความเข้าใจและแนวปฏิบัติในการจัดการป่าไม้ตามหลักพุทธธรรม ใช้วิธี การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ใน

กิจกรรมทางศาสนา เช่น พิธีบวชป่า การทำบุญปลูกป่า หรือกิจกรรมธรรมะเพื่อสิ่งแวดล้อม ศึกษาเอกสารท้องถิ่น บันทึกโครงการอนุรักษ์ป่า และข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐหรือวัดในพื้นที่ เพื่อประกอบการวิเคราะห์

๒. การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยจำแนกประเด็นตามหลักพุทธธรรมที่ถูกนำมาใช้ เช่น หลักอิทธิบาท ๔ หลักพรหมวิหาร ๔ หรือหลักมัชฌิมาปฏิปทา จัดหมวดหมู่ข้อมูลเป็นประเด็นหลัก เช่น พุทธวิธีด้านจิตสำนึก ด้านพฤติกรรม และด้านสังคม เพื่อสังเคราะห์แนวทางการจัดการระบบนิเวศป่าที่ชุมชนดำเนินอยู่จริง

วัตถุประสงค์ที่ ๒ เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จัด การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ระหว่างพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ครู นักเรียน เจ้าหน้าที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน เพื่อร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์ป่าแบบพุทธวิธี รวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์จากกรณีตัวอย่างในชุมชนที่มีการอนุรักษ์ป่าได้ผล เช่น พื้นที่บวชป่า ป่าช้าอนุรักษ์ หรือวัดที่มีระบบจัดการขยะและสิ่งแวดล้อมดีเด่น ใช้ การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบเจาะจง (Purposive Interview) กับผู้ที่มีบทบาทในการบริหารหรือริเริ่มโครงการเพื่อศึกษากระบวนการจัดการและปัจจัยความสำเร็จ

๒. การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลเชิงสังเคราะห์ (Analytical Induction) เพื่อหาปัจจัยร่วมที่ส่งเสริมความสำเร็จของการอนุรักษ์ป่าในมิติทางพุทธธรรม สังเคราะห์แนวทางเป็นขั้นตอนของ “กระบวนการพุทธวิธีในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่า” เช่น การสร้างจิตสำนึก (ธรรมวิธี) การปฏิบัติจริง (ปฏิบัติวิธี) การพัฒนาอย่างยั่งยืน (พัฒนา วิธี) ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยการ ตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ทั้งจากข้อมูลบุคคล เอกสาร และการสังเกตภาคสนาม

วัตถุประสงค์ที่ ๓ เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จัด การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ร่วมกันออกแบบและปรับปรุงรูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธี นำเสนอผลการสังเคราะห์เบื้องต้นให้กับกลุ่มเป้าหมายในชุมชน เพื่อรับข้อเสนอแนะและปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น รวบรวมความคิดเห็น ข้อเสนอ และคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อม

๒. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธี การวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์แบบบูรณาการ (Integrative Synthesis Analysis) เพื่อพัฒนา “ต้นแบบแนวคิด (Conceptual Model)” ของการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี วิเคราะห์และจัดโครงสร้างของรูปแบบในเชิงระบบ ได้แก่ ปัจจัยนำเข้า (Input) กระบวนการ (Process) ผลลัพธ์ (Output) และผลกระทบ (Outcome) สรุปเป็น “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี” ที่สามารถนำไปใช้และขยายผลได้จริงในพื้นที่อื่น ๆ

สรุปภาพรวมการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามของการวิจัยนี้ ใช้วิธีการแบบพหุวิธี (Multi-method) ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ข้อมูลมีความสมบูรณ์รอบด้าน การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและเชิงสังเคราะห์ โดยอาศัยหลักพุทธธรรมเป็นกรอบในการตีความ ผลการวิเคราะห์จะนำไปสู่การพัฒนารูปแบบเชิงบูรณาการที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่าง “คน ศาสนา ป่าไม้” ในบริบทของตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย อันเป็นต้นแบบของการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีอย่างยั่งยืน

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลวิธีวิเคราะห์ข้อมูล ใช้ประเด็นปัญหาเป็นตัวตั้ง แล้วหาคำตอบจากข้อมูลที่เก็บและรวบรวมไว้ เพื่อให้เป็นไปตามกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยที่ได้ตั้งไว้แล้ว ส่วนข้อมูลสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ด้วยวิธีการเชิงพรรณนา วิธีการนำเสนอ เป็นการนำเสนอผลการวิจัยแบบเชิงพรรณนา (Descriptive) โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑. บทที่ ๑ ผู้วิจัยได้ศึกษารวม ความเป็นมา ความสำคัญของปัญหา เพื่อที่จะเป็นเหตุผลของการวิจัย ทำได้นำเสนอปัญหาของการวิจัย แล้วกำหนดปัญหาที่ต้องการทราบจากการวิจัย เพื่อที่ใช้ได้เสนอแนวทางการจัดการปัญหาตามหลักการวิจัย แล้วเมื่อผ่านกระบวนการวิจัยแล้วจะได้ประโยชน์อย่างไร ต่อพื้นที่การวิจัยหรือชุมชน ประชาชน และด้านอื่น เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อที่จะเป็นโครงสร้างของการวิจัยที่จะเป็นการกำหนดประเด็นที่มีความน่าสนใจในการสร้างองค์ความรู้ต่อไป

๒. บทที่ ๒ ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมแนวคิด ทฤษฎี ประกอบด้วย หลักพุทธธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาเถรวาท แนวคิด ทฤษฎีสนับสนุนทางโลกโดยการศึกษาจากเอกสารทางวิชาการที่มีความน่าเชื่อถือ เพื่อเป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร บริบทพื้นที่วิจัยเพื่อให้เห็นความสำคัญ และเหตุผลที่เลือกพื้นที่นี้ แล้วรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อที่จะใช้ในการอภิปรายผลการวิจัยให้เห็นความสอดคล้องกับบทสรุปของการวิจัย และการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อที่จะเห็นภาพรวมของโครงการวิจัย

๓. บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เพื่อที่จะทำให้เห็นภาพรวมของการวิจัยครั้งนี้ ตั้งแต่รูปแบบของการวิจัย กระบวนการวิจัย ขั้นตอนการวิจัย ไปจนเสร็จสิ้นโครงการวิจัยก่อนการนำแบบสัมภาษณ์จริงในการลงพื้นที่วิจัย

๔. นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องตามกระบวนการวิจัย ลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ได้กำหนดไว้แล้ว จากนำแบบสัมภาษณ์ที่ได้รับคืนมาทั้งหมดแล้ว ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์

๕. นำแบบสัมภาษณ์ ไปวิเคราะห์ข้อมูลตามหัวข้อที่มีการกำหนดตามกรอบแนวคิด และวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้สัมภาษณ์มาตามลำดับ เพื่อที่จะเป็นการแยกข้อมูลให้เป็นระบบของการวิจัยก่อนที่จะทำการสังเคราะห์ข้อมูลวิจัยในลำดับต่อไป

๖. ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้ทำการแยกเป็นหมวดหมู่ตามกรอบแนวคิด และวัตถุประสงค์ของการวิจัย ด้วยกระบวนการวิเคราะห์ เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แล้วสรุปผลการวิจัยเป็นประเด็นของแต่ละหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๔. ผู้วิจัยนำเสนอการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๕. ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานภาคสนาม ผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อสังเคราะห์สรุปผลการวิจัยให้ได้องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย แล้วนำผลการวิเคราะห์ไปสังเคราะห์โดยวิธีการพรรณนา

๖. ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย แล้วอภิปรายผลการวิจัยเพื่อที่จะให้เห็นความสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้ในการดำเนินชีวิต และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป เพื่อที่จะได้หัวข้อของโครงการวิจัยที่น่าสนใจ ต่อไป

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าของชุมชน วิเคราะห์แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและหลักพุทธธรรม

กระบวนการวิจัยเริ่มต้นจากการศึกษาข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศป่าชุมชน และหลักพุทธธรรม เพื่อนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดและแนวทางในการดำเนินการวิจัย

จากนั้นผู้วิจัยลงพื้นที่สำรวจบริบทของชุมชนและระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน เพื่อศึกษาสภาพพื้นที่ ทรัพยากรธรรมชาติ และกำหนดขอบเขตการศึกษา รวมทั้งคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน ๓๐ รูป/คน ประกอบด้วย พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนในพื้นที่

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามดำเนินการโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการศึกษาข้อมูลเอกสารในพื้นที่ เพื่อศึกษาความเชื่อ ค่านิยม แนวปฏิบัติ และกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามแนวพุทธวิธี รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากเอกสารและภาคสนามมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์ (Analytical Induction) โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นการวิจัย และตีความข้อมูลตามกรอบหลักพุทธธรรม พร้อมทั้งตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ถูกนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้และพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี โดยกำหนดองค์ประกอบสำคัญด้านปัจจัยนำเข้า กระบวนการดำเนินงาน ผลลัพธ์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ

จากนั้นผู้วิจัยจัดเวทีนำเสนอผลการวิจัยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกับพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล (Data Validation) และให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงรูปแบบให้มีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

ในขั้นตอนสุดท้าย ผู้วิจัยได้นำผลการศึกษาและข้อเสนอแนะจากทุกภาคส่วนมาปรับปรุงและพัฒนาเป็น “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” ก่อนสรุป อภิปรายผล และนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและแนวทางการนำผลการวิจัยไปใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างยั่งยืน

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วลงพื้นที่ภาคสนามเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม สร้างกิจกรรมในการพัฒนาป่าของชุมชน แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่มาวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วสนทนาร่วมกับชุมชน เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อที่จะทำการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ในการเก็บข้อมูล แล้วนำข้อมูลที่เพื่อที่จะนำเสนอ บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การวิเคราะห์ข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อที่จะได้องค์ความรู้จากการวิจัย ดังนี้

๔.๑ ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๔.๑.๑ สภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน

การศึกษาสภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นประเด็นพื้นฐานสำคัญของการวิจัย เนื่องจากระบบนิเวศป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพที่ประกอบด้วยต้นไม้ พืชพรรณ สัตว์ป่า แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากแต่ยังเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับวิถีชีวิต เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความเชื่อ และจิตสำนึกของประชาชนในชุมชน ป่าชุมชนจึงมีสถานะเป็น “ฐานชีวิต” ของคนในพื้นที่ เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ และเป็นพื้นที่ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม จากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม พบว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานยังคงมีความสำคัญต่อประชาชนในหลายมิติ โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอเหมาะ เช่น การเก็บเห็ด หน่อไม้ ผักพื้นบ้าน สมุนไพร และของป่าตามฤดูกาล ขณะเดียวกัน ป่าชุมชนยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่รักษาความสมดุลทางระบบนิเวศ ช่วยรักษาความชุ่มชื้นของดิน เป็นแหล่ง

อาศัยของสัตว์ขนาดเล็ก และเป็นพื้นที่สีเขียวที่ช่วยสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ประชาชน อย่างไรก็ตาม สภาพป่าชุมชนในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต เนื่องจากผลกระทบจากการขยายตัวของชุมชน การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการลดลงของจิตสำนึกในการอนุรักษ์ของคนบางกลุ่ม ทำให้ชุมชนจำเป็นต้องหาวิธีการจัดการป่าที่เหมาะสม โดยเฉพาะการนำพุทธวิธีเข้ามาประยุกต์ใช้ในการสร้างความตระหนัก ความรับผิดชอบ และความร่วมมือของชุมชนในการดูแลรักษาป่า

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

พระสงฆ์ในพื้นที่ให้ข้อมูลว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อชุมชนมาอย่างยาวนาน เพราะชาวบ้านได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางสังคมและศาสนา ในอดีตป่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก มีต้นไม้ใหญ่จำนวนมาก มีเห็ด หน่อไม้ พืชผักพื้นบ้าน และสัตว์ป่าขนาดเล็กให้เห็นอยู่เสมอ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความอุดมสมบูรณ์บางส่วนลดลง เนื่องจากคนเข้าไปใช้ทรัพยากรมากขึ้น พระสงฆ์จึงเห็นว่าการอนุรักษ์ป่าต้องเริ่มจากการปลูกจิตสำนึกให้คนรู้จักคุณค่าของธรรมชาติ โดยใช้หลักธรรมเรื่องความเมตตา ความไม่เบียดเบียน และความพอประมาณ เพื่อให้ชาวบ้านเห็นว่าป่าไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์จะใช้ประโยชน์เพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องดูแลรักษาให้คงอยู่ต่อไป[๑] ผู้นำชุมชนกล่าวว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานเป็นพื้นที่ที่ประชาชนมีความผูกพันอย่างมาก เพราะเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในฤดูฝน ชาวบ้านจะเข้าไปหาเห็ด หน่อไม้ และพืชผักพื้นบ้านเพื่อนำมาประกอบอาหาร บางครัวเรือนยังนำผลผลิตจากป่าไปจำหน่ายเป็นรายได้เสริม แต่การใช้ประโยชน์จากป่าต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบของชุมชน เช่น ห้ามตัดไม้ใหญ่ ห้ามล่าสัตว์ ห้ามเผาป่า และห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน ผู้นำชุมชนเห็นว่า หากไม่มีการกำหนดกติกาอย่างชัดเจน ป่าอาจเสื่อมโทรมลงได้ จึงต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย ทั้งวัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน เพื่อให้การอนุรักษ์ป่าเกิดผลอย่างยั่งยืน[๒] ปราชญ์ชาวบ้านให้ข้อมูลว่า ในอดีตป่าชุมชนมีความสมบูรณ์มากกว่าปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด ชาวบ้านสามารถหาอาหารจากป่าได้ตลอดทั้งปี เช่น เห็ดป่า ผักหวาน หน่อไม้ ไข่มดแดง และสมุนไพรพื้นบ้านหลายชนิด นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่าขนาดเล็ก เช่น กระรอก กระแต นก และสัตว์เลื้อยคลานบางชนิด ปราชญ์ชาวบ้านกล่าวว่า คนสมัยก่อนมีความเคารพต่อป่า เพราะเชื่อว่าป่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่พึ่งของชีวิต จึงไม่ทำลายป่าโดยไม่จำเป็น การใช้ทรัพยากรจะใช้เท่าที่จำเป็น ไม่เก็บเกินความต้องการ และไม่ทำลายต้นกำเนิดของพืชพรรณ

---

[๑] Pmcu ๐๕.

[๒] Pmcu ๐๙.

ความเชื่อนี้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมเรื่องความพอดีและการไม่เบียดเบียน ซึ่งควรนำกลับมาปลูกฝังให้คนรุ่นใหม่เข้าใจอีกครั้ง[๓]

เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ข้อมูลว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีบทบาทสำคัญต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ เพราะเป็นแหล่งช่วยรักษาความชุ่มชื้นของดิน ลดปัญหาความแห้งแล้ง และเป็นพื้นที่สีเขียวของชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ให้การสนับสนุนกิจกรรมอนุรักษ์ป่า เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การรณรงค์ไม่เผาป่า และการให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญคืองบประมาณและบุคลากรในการดูแลป่ายังมีจำกัด จึงต้องอาศัยความร่วมมือจากประชาชนเป็นหลัก เจ้าหน้าที่เห็นว่า การอนุรักษ์ป่าจะสำเร็จได้ต้องไม่ใช่เพียงการออกกฎระเบียบ แต่ต้องสร้างจิตสำนึกให้คนรู้สึกว่าป่าเป็นของชุมชนและเป็นสมบัติร่วมกัน[๔] ครูในโรงเรียนชุมชนกล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับเด็กและเยาวชน เพราะช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้เรื่องธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประสบการณ์จริง โรงเรียนได้พยายามนำเรื่องป่าชุมชนเข้ามาบูรณาการกับการเรียนการสอน เช่น การจัดกิจกรรมเดินศึกษาธรรมชาติ การปลูกต้นไม้ การเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้าน และการเชิญปราชญ์ชาวบ้านมาให้ความรู้ ครูเห็นว่า เด็กยุคใหม่บางส่วนอาจห่างไกลจากธรรมชาติ เพราะใช้ชีวิตอยู่กับเทคโนโลยีมากขึ้น การพาเด็กกลับไปเรียนรู้จากป่าจึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับสิ่งแวดล้อม และเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ตั้งแต่วัยเด็ก[๕]

ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์จากป่ากล่าวว่า ป่าชุมชนมีความสำคัญต่อครอบครัวของตนเป็นอย่างมาก เพราะสามารถเข้าไปเก็บอาหารตามฤดูกาลได้ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักพื้นบ้าน และสมุนไพรบางชนิด ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน บางครั้งยังสามารถนำไปแบ่งปันให้เพื่อนบ้านหรือจำหน่ายเล็กน้อยได้ แต่ปัจจุบันทรัพยากรบางอย่างลดลง เช่น เห็ดบางชนิดหาได้ยากขึ้น และสัตว์ป่าบางชนิดไม่ค่อยพบเห็นเหมือนเดิม จึงเห็นว่าคนในชุมชนควรช่วยกันดูแลป่า ไม่เก็บของป่ามากเกินไป ไม่ตัดไม้ทำลายป่า และควรร่วมกิจกรรมปลูกป่าหรือฟื้นฟูป่าอย่างต่อเนื่อง เพราะหากป่าเสื่อมโทรมลง คนในชุมชนเองจะได้รับผลกระทบโดยตรง[๖] ผู้สูงอายุในชุมชนให้ข้อมูลว่า ในอดีตคนกับป่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก ป่าเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งยา และเป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนให้ความเคารพ ชาวบ้านสมัยก่อนจะสอนลูกหลานว่าเวลาเข้าไปในป่าต้องไม่พูดจาไม่ดี ไม่ทำลายต้นไม้โดยไม่จำเป็น และต้อง

---

[๓] Pmcu ๐๗.

[๔] Pmcu ๐๑.

[๕] Pmcu ๑๕.

[๖] Pmcu ๐๖.

รู้จักเกรงใจธรรมชาติ ผู้สูงอายุเห็นว่า ความคิดเช่นนี้มีความใกล้เคียงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการสอนให้คนมีสติ มีความเมตตา และไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิต ปัจจุบันแม้วิถีชีวิตจะเปลี่ยนไป แต่ผู้สูงอายุยังเห็นว่าความรู้และภูมิปัญญาเดิมควรถูกนำมาถ่ายทอดต่อ เพื่อให้คนรุ่นใหม่เข้าใจว่าป่าไม่ได้เป็นเพียงแหล่งทรัพยากร แต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและจิตใจของชุมชน[๗]

เยาวชนในชุมชนกล่าวว่า ตนเองได้เรียนรู้เรื่องป่าชุมชนจากกิจกรรมของโรงเรียน วัด และชุมชน เช่น การปลูกต้นไม้ การเก็บขยะในพื้นที่ป่า และการเข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้เข้าใจว่าป่ามีความสำคัญต่อชีวิตของคนในชุมชน เพราะช่วยให้อากาศดี เป็นแหล่งอาหาร และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่าง ๆ เยาวชนเห็นว่า คนรุ่นใหม่ควรมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่ามากขึ้น ไม่ควรมองว่าการดูแลป่าเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่เท่านั้น แต่ควรเริ่มจากการไม่ทิ้งขยะ ไม่ทำลายต้นไม้ และช่วยเผยแพร่ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ผ่านสื่อหรือกิจกรรมของเยาวชน เพื่อให้เพื่อน ๆ ในชุมชนเห็นความสำคัญของป่ามากขึ้น[๘] ตัวแทนกลุ่มสตรีในชุมชนกล่าวว่า ผู้หญิงในชุมชนมีบทบาทสำคัญในการใช้และดูแลทรัพยากรจากป่า เพราะหลายครัวเรือนยังอาศัยพืชผัก สมุนไพร และของป่ามาประกอบอาหาร กลุ่มสตรีมักเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เรื่องพืชผักพื้นบ้าน วิธีการใช้สมุนไพร และการเก็บของป่าอย่างเหมาะสมให้แก่ลูกหลาน นอกจากนี้ กลุ่มสตรียังเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เช่น การปลูกป่า การทำความสะอาดพื้นที่ป่า และการช่วยรณรงค์ไม่เผาป่า ตัวแทนกลุ่มสตรีเห็นว่า การอนุรักษ์ป่าควรเริ่มจากครอบครัว เพราะหากพ่อแม่สอนลูกให้รู้จักคุณค่าของธรรมชาติ เด็กจะเติบโตขึ้นพร้อมกับจิตสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม[๙]

อาสาสมัครอนุรักษ์ป่าชุมชนให้ข้อมูลว่า การดูแลป่าชุมชนต้องอาศัยการเฝ้าระวังอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้งที่อาจเกิดไฟป่า หรือช่วงที่มีผู้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าจำนวนมาก อาสาสมัครต้องช่วยกันตรวจตรา แจ้งเตือน และประสานงานกับผู้นำชุมชนเมื่อพบปัญหา เช่น การตัดไม้ การเผาป่า หรือการทิ้งขยะในพื้นที่ป่า อย่างไรก็ตาม การทำงานด้านอนุรักษ์ยังมีข้อจำกัด เพราะบางคนในชุมชนยังมองว่าป่าเป็นพื้นที่ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ตามความต้องการ จึงต้องสร้างความเข้าใจใหม่ว่า ป่าชุมชนเป็นทรัพยากรร่วมที่ทุกคนมีสิทธิใช้ แต่ก็มีหน้าที่ต้องดูแลรักษาร่วมกันด้วย[๑๐] ผู้แทนหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมกล่าวว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีศักยภาพในการเป็นพื้นที่ต้นแบบด้านการอนุรักษ์ หากชุมชนสามารถจัดระบบการดูแลป่าให้ชัดเจน ทั้งด้านข้อมูลทรัพยากร

---

[๗] Pmcu ๒๕.

[๘] Pmcu ๐๒.

[๙] Pmcu ๒๒.

[๑๐] Pmcu ๐๘.

กฎระเบียบ การมีส่วนร่วม และการติดตามผล หน่วยงานภายนอกสามารถสนับสนุนความรู้ด้านการจัดการทรัพยากร การทำแผนที่ป่า การสำรวจพันธุ์พืชและสัตว์ และการฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรมได้ แต่ปัจจัยสำคัญที่สุดคือความเข้มแข็งของชุมชนเอง เพราะหากประชาชนเห็นคุณค่าของป่าและมีความร่วมมือกันอย่างจริงจัง การอนุรักษ์จะเกิดความต่อเนื่องและยั่งยืนมากกว่าการพึ่งพาหน่วยงานภายนอกเพียงอย่างเดียว[๑๑] กรรมการชุมชนให้ข้อมูลว่า ป่าชุมชนเป็นพื้นที่ที่ต้องบริหารจัดการด้วยความร่วมมือ เพราะมีทั้งผู้ที่ต้องการใช้ประโยชน์และผู้ที่ต้องการอนุรักษ์ การสร้างความสมดุลจึงเป็นเรื่องสำคัญ ชุมชนต้องกำหนดแนวทางให้ชัดว่า พื้นที่ใดควรอนุรักษ์อย่างเข้มงวด พื้นที่ใดสามารถใช้ประโยชน์ได้ และการใช้ประโยชน์ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขใด กรรมการชุมชนเห็นว่า การนำหลักพุทธวิธีเข้ามาใช้จะช่วยให้การจัดการป่ามีมิติทางจิตใจมากขึ้น เพราะหลักธรรมสามารถทำให้คนเกิดความละอายต่อการทำลายธรรมชาติ เกิดความเมตตาต่อสิ่งมีชีวิต และเกิดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม[๑๒]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า สภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างใกล้ชิด ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ทางธรรมชาติที่มีต้นไม้หรือพืชพรรณเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ที่มีความหมายทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และจิตวิญญาณของคนในชุมชน ในด้านลักษณะพื้นที่ป่าชุมชน พบว่า ป่าชุมชนมีลักษณะเป็นพื้นที่สีเขียวที่กระจายอยู่ในบริบทของชุมชนชนบท มีพืชพรรณธรรมชาติ พืชอาหาร พืชสมุนไพร และไม้พื้นถิ่นที่ชาวบ้านรู้จักและใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานาน พื้นที่ดังกล่าวมีความสำคัญในฐานะแหล่งรักษาสมดุลทางธรรมชาติ ช่วยสร้างความชุ่มชื้น ลดความร้อน และเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ขนาดเล็ก

ในด้านความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า ป่าชุมชนยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง แต่ลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับอดีต สาเหตุสำคัญมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร การใช้ทรัพยากรตามฤดูกาลอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และบางกรณีเกิดจากการใช้ทรัพยากรโดยขาดความระมัดระวัง อย่างไรก็ตาม ความอุดมสมบูรณ์ที่ยังคงเหลืออยู่ถือเป็นฐานสำคัญที่สามารถฟื้นฟูและพัฒนาได้ หากมีการจัดการที่เหมาะสม ในด้านประเภทของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า พบว่า ทรัพยากรที่ชุมชนให้ความสำคัญมากที่สุดคือพืชอาหารและของป่าตามฤดูกาล เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักพื้นบ้าน และสมุนไพร ส่วนสัตว์ป่าที่พบมักเป็น

---

[๑๑] Pmcu ๐๙.

[๑๒] Pmcu ๑๑.

สัตว์ขนาดเล็ก เช่น นก กระรอก กระแต และสัตว์เลื้อยคลานบางชนิด แม้สัตว์ป่าบางประเภทลดจำนวนลง แต่การมีอยู่ของสัตว์เหล่านี้สะท้อนว่าป่าชุมชนยังมีบทบาทเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าชุมชน พบว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่า ขณะเดียวกันก็มีความพยายามในการดูแลรักษาป่าให้อยู่รอด ความสัมพันธ์นี้สะท้อนออกมาผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การปลูกป่า การบวชป่า การทำแนวกันไฟ การตั้งกฎระเบียบชุมชน และการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้สูงอายุหรือปราชญ์ชาวบ้านไปสู่เยาวชน

เมื่อพิจารณาในมิติของพุทธวิธี พบว่า การจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนมีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมหลายประการ เช่น หลักเมตตาในพรหมวิหาร ๔ ที่ทำให้คนไม่เบียดเบียนธรรมชาติ หลักมัชฌิมาปฏิปทาที่ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี หลักอปริหานิยธรรมที่ส่งเสริมความสามัคคีและการประชุมร่วมกันของชุมชน และหลักสังคหวัตถุ ๔ ที่ช่วยสร้างความร่วมมือ ความเอื้อเฟื้อ และการเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ดังนั้น การวิเคราะห์ข้อมูลจึงชี้ให้เห็นว่า สภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีทั้งจุดแข็งและข้อท้าทาย จุดแข็งคือชุมชนยังมีความผูกพันกับป่า มีภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีทุนทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการอนุรักษ์ได้ ส่วนข้อท้าทายคือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรบางส่วน การลดลงของความรู้พื้นถิ่นในคนรุ่นใหม่ และข้อจำกัดในการจัดการอย่างเป็นระบบ

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถสรุปองค์ความรู้ได้ว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าหลายมิติ โดยมิอาจมองแยกเฉพาะด้านทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ต้องมองในฐานะระบบความสัมพันธ์ระหว่าง “คน ป่า ชุมชน และธรรมะ” กล่าวคือ ป่าชุมชนเป็นฐานทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงชีวิตของประชาชน เป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นแหล่งสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และเป็นพื้นที่ที่สามารถนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ได้อย่างเหมาะสม การสังเคราะห์ข้อมูลด้านลักษณะพื้นที่ป่าชุมชน พบว่า ป่าชุมชนมีลักษณะเป็นพื้นที่ทรัพยากรร่วมของชุมชน ซึ่งทุกคนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ แต่ขณะเดียวกันก็มีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษา ความเป็นทรัพยากรร่วมนี้ทำให้การจัดการป่าต้องอาศัยกฎระเบียบ ความร่วมมือ และความรับผิดชอบร่วมกัน มิใช่การจัดการโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง การสังเคราะห์ข้อมูลด้านความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ป่าชุมชนยังคงมีศักยภาพในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ แม้ความอุดมสมบูรณ์บางส่วนจะลดลงจากอดีต แต่ยังคงมีฐานทรัพยากรที่สำคัญอยู่ หากชุมชนสามารถใช้หลักพุทธวิธีในการควบคุมความต้องการ ลดความโลภ และส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ก็จะช่วยให้ระบบนิเวศฟื้นตัวได้

การสังเคราะห์ข้อมูลด้านประเภทของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า พบว่า ทรัพยากรในป่าชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะทรัพยากรอาหารและสมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งเป็นทุนทางธรรมชาติและทุนทางภูมิปัญญาของชุมชน การอนุรักษ์จึงไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการรักษาต้นไม้เท่านั้น แต่ควรรวมถึงการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ ความรู้พื้นบ้าน และวิธีการใช้ประโยชน์อย่างไม่ทำลายระบบนิเวศ การสังเคราะห์ข้อมูลด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าชุมชน พบว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีรากฐานจากการพึ่งพาอาศัย ความผูกพัน และความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน หากสามารถยกระดับความสัมพันธ์นี้ด้วยหลักพุทธธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความสามัคคี ความเสียสละ และความพอประมาณ จะทำให้การอนุรักษ์ป่ามีความมั่นคงมากขึ้น เพราะเป็นการอนุรักษ์ที่เกิดจากภายในจิตใจของคน ไม่ใช่เพียงการบังคับด้วยกฎระเบียบ โดยภาพรวม การสังเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่า พุทธวิธีสามารถเป็นฐานสำคัญในการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนได้ เพราะพุทธวิธีมิได้เน้นเฉพาะการรักษาป่าทางกายภาพ แต่เน้นการพัฒนาจิตใจของคนให้รู้จักคุณค่าของธรรมชาติ ลดการเบียดเบียน และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาสภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า ป่าชุมชนยังคงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยประชาชนในชุมชนยังคงพึ่งพาทรัพยากรจากป่าในการดำรงชีวิตประจำวัน ทั้งในรูปของอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย และแหล่งต้นน้ำทางธรรมชาติ แม้ว่าป่าชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น การบุกรุกพื้นที่ป่า การลักลอบตัดไม้ และการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น แต่ชุมชนยังคงมีความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง ผ่านการกำหนดกฎระเบียบชุมชน การจัดกิจกรรมปลูกป่า การป้องกันไฟป่า และการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ร่วมกัน นอกจากนี้ การศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่าพุทธวิธีมีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมและความร่วมมือของคนในชุมชน โดยเฉพาะการประยุกต์ใช้หลักธรรมเรื่องเมตตา ความพอประมาณ และการไม่เบียดเบียน มาเป็นแนวทางในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน ส่งผลให้คนในชุมชนเกิดความรัก ความหวงแหน และมีความรับผิดชอบต่อทรัพยากรป่าชุมชนมากขึ้น

ดังนั้น ระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานจึงมิได้เป็นเพียงทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังเป็นฐานของวิถีชีวิต วัฒนธรรม และคุณค่าทางจิตใจของคนในชุมชน ซึ่งการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธีจะเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และนำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

๔.๑.๒ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่

การศึกษารูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนโดยอาศัยฐานคิดเรื่องการมีส่วนร่วม ความรับผิดชอบร่วมกัน และการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ทางธรรมชาติเท่านั้น หากแต่เป็นพื้นที่แห่งชีวิต เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งไม้ใช้สอย แหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ และเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของคนในชุมชนมาอย่างยาวนาน จากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม พบว่า รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่มีลักษณะเป็นการจัดการแบบผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎระเบียบของชุมชน ความร่วมมือของประชาชน และการสนับสนุนจากองค์กรท้องถิ่น โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การจัดการป่าชุมชนจึงมิได้เน้นเฉพาะการป้องกันการบุกรุก การตัดไม้ หรือการล่าสัตว์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงการสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนให้เห็นว่าป่าเป็นสมบัติส่วนรวมที่ทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษา

รูปแบบการจัดการดังกล่าวประกอบด้วยหลายแนวทาง ได้แก่ การกำหนดกฎระเบียบหรือข้อตกลงร่วมกันของชุมชน การจัดตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชน การจัดกิจกรรมปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การลาดตระเวนเฝ้าระวัง การปลูกฝังเยาวชนให้รู้จักคุณค่าของป่า การส่งเสริมบทบาทของวัด โรงเรียน ผู้นำชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนการนำหลักพุทธธรรม เช่น ความเมตตา ความสามัคคี ความพอประมาณ และการไม่เบียดเบียน มาใช้เป็นหลักคิดในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น การวิเคราะห์รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่จึงเป็นการทำความเข้าใจทั้งด้านโครงสร้างการบริหารจัดการ กระบวนการมีส่วนร่วม กฎระเบียบของชุมชน และมิติทางพุทธธรรมที่ช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ อันจะนำไปสู่การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีที่เหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวานต่อไป

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า การดูแลรักษาป่าชุมชนของตำบลค่ายบกหวานเกิดจากความตระหนักของคนในพื้นที่ที่เห็นว่าป่าเป็นทรัพยากรส่วนรวม ไม่ใช่สมบัติของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ชาวบ้านจึงต้องช่วยกันดูแลรักษา โดยเฉพาะการห้ามตัดไม้ใหญ่ การห้ามเผาป่า และการห้ามล่าสัตว์ในเขตป่าชุมชน การดูแลป่าไม่ได้เกิดจากคำสั่งของหน่วยงานรัฐเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากความสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่เห็นประโยชน์ของป่าในการดำรงชีวิต ทั้งด้านอาหาร สมุนไพร และความร่มรื่นของพื้นที่ ชุมชนจึงใช้วิธีประชุมปรึกษาหารือกัน กำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จาก

ป่าอย่างเหมาะสม และให้ทุกครัวเรือนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าร่วมกัน[๑๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ ให้ความเห็นว่า กฎระเบียบของชุมชนถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการป่าชุมชน เพราะหากไม่มีข้อตกลงร่วมกัน การใช้ทรัพยากรป่าไม้อาจเกิดความไม่เป็นธรรมและนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของป่าได้ ชุมชนจึงมีการกำหนดข้อห้ามที่ชัดเจน เช่น ห้ามตัดไม้เพื่อการค้า ห้ามนำเครื่องจักรเข้าไปแผ้วถางพื้นที่ ห้ามจับสัตว์ป่า และห้ามเผาป่าเพื่อหาของป่า นอกจากนี้ ยังมีการกำหนดบทลงโทษทางสังคม เช่น การตักเตือน การให้ชดใช้ความเสียหาย หรือการให้เข้าร่วมกิจกรรมฟื้นฟูป่าแทนการลงโทษทางกฎหมายโดยตรง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้กระทำผิดเกิดความสำนึกและกลับมามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์[๑๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่มีลักษณะพึ่งพาความร่วมมือของประชาชนเป็นหลัก โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งที่มักเกิดปัญหาไฟป่า ชาวบ้านจะช่วยกันทำแนวกันไฟและเฝ้าระวังไม่ให้มีการเผาป่าโดยประมาท นอกจากนี้ ยังมีการแจ้งข่าวสารผ่านผู้นำชุมชนและหอกระจายข่าว เพื่อให้ประชาชนทราบกำหนดการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การปลูกป่า การเก็บขยะในเขตป่า และการดูแลพื้นที่เสื่อมโทรม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญ เพราะหากมีเพียงผู้นำหรือหน่วยงานท้องถิ่นดำเนินการ แต่ประชาชนไม่ร่วมมือ การอนุรักษ์ป่าก็จะไม่ยั่งยืน[๑๕]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๔ อธิบายว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการประสานงานและกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลป่า โดยผู้นำต้องเป็นแบบอย่างในการรักษากฎระเบียบ ไม่ใช้ประโยชน์จากป่าในทางที่ผิด และต้องสามารถอธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจถึงผลกระทบของการทำลายป่า เช่น ปัญหาภัยแล้ง ดินเสื่อมโทรม และการลดลงของของป่าตามธรรมชาติ นอกจากนี้ ผู้นำยังต้องประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานป่าไม้ วัด และโรงเรียน เพื่อให้การจัดการป่าชุมชนมีความต่อเนื่องและมีทรัพยากรสนับสนุนเพียงพอ[๑๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า วัดและพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ป่า เพราะประชาชนในชุมชนยังให้ความเคารพศรัทธาต่อพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์เทศนาสั่งสอนเรื่องการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และการรักษาป่าเพื่อส่วนรวม ชาวบ้านก็เกิดความเข้าใจและยอมรับได้ง่ายขึ้น กิจกรรมบวชป่า ปลูกป่า และการทำบุญเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นกิจกรรมที่ทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าป่าเป็นสิ่งมีคุณค่าทางจิตใจ ไม่ใช่เพียงแหล่งทรัพยากรที่นำมาใช้

---

[๑๓] Pmcu ๐๑

[๑๔] Pmcu ๐๒

[๑๕] Pmcu ๐๓

[๑๖] Pmcu ๐๔

ประโยชน์เท่านั้น การจัดการป่าด้วยพุทธวิธีจึงช่วยให้เกิดทั้งการอนุรักษ์ทางกายภาพและการอนุรักษ์ทางจิตสำนึก[๑๗]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๕ กล่าวว่า ชุมชนมีวิธีการดูแลป่าโดยการแบ่งหน้าที่กันอย่างไม่เป็นทางการ บางกลุ่มช่วยกันดูแลเรื่องไฟป่า บางกลุ่มช่วยเฝ้าระวังการลักลอบตัดไม้ และบางกลุ่มช่วยจัดกิจกรรมปลูกต้นไม้ในพื้นที่เสื่อมโทรม ถึงแม้จะไม่ได้มีงบประมาณมากนัก แต่ชาวบ้านก็ใช้แรงงานและความร่วมมือเป็นทุนสำคัญในการดูแลรักษาป่า สิ่งที่สำคัญคือการทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าป่าเป็นของทุกคน หากป่าถูกทำลาย ทุกครัวเรือนย่อมได้รับผลกระทบ จึงต้องช่วยกันรักษาไว้ให้ลูกหลาน[๑๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๗ ให้ข้อมูลว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเกิดขึ้นทั้งในรูปแบบกิจกรรมและการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การไม่ตัดไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต การไม่เก็บของป่าเกินความจำเป็น การช่วยแจ้งข่าวเมื่อพบเห็นผู้กระทำผิด และการสอนลูกหลานให้รู้จักคุณค่าของป่า ชาวบ้านบางส่วนยังคงใช้ภูมิปัญญาเดิมในการหาของป่า เช่น เก็บเฉพาะส่วนที่ใช้ได้โดยไม่ทำลายต้นแม่พันธุ์ หรือเว้นช่วงเวลาให้ทรัพยากรธรรมชาติได้ฟื้นตัว วิธีคิดเช่นนี้สะท้อนถึงการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและสอดคล้องกับหลักความพอประมาณ[๑๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชนจำเป็นต้องมีกฎระเบียบที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน หากกฎระเบียบถูกกำหนดโดยผู้นำเพียงฝ่ายเดียว ประชาชนอาจไม่ปฏิบัติตาม แต่ถ้าเกิดจากการประชุมและตกลงร่วมกัน ทุกคนจะรู้สึกเป็นเจ้าของกติกานั้น ชุมชนจึงใช้วิธีประชาคมหมู่บ้านในการกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น บริเวณใดเป็นเขตอนุรักษ์ บริเวณใดสามารถเก็บของป่าได้ และช่วงเวลาใดควรงดใช้ประโยชน์เพื่อให้ธรรมชาติฟื้นตัว การจัดการเช่นนี้ทำให้เกิดความเป็นธรรมและลดความขัดแย้งในชุมชน[๒๐]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๙ กล่าวว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทในการสนับสนุนการจัดการป่าชุมชน ทั้งด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เช่น การสนับสนุนกล้าไม้ การจัดอบรมเรื่องไฟป่า การสนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์เขตป่าชุมชน และการส่งเสริมกิจกรรมจิตอาสาในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนจากองค์กรท้องถิ่นจะเกิดผลได้จริงต้องอาศัยความร่วมมือของประชาชนในพื้นที่ เพราะชาวบ้านเป็นผู้ใกล้ชิดกับป่าและรู้

---

[๑๗] Pmcu ๐๗

[๑๘] Pmcu ๑๕

[๑๙] Pmcu ๑๗

[๒๐] Pmcu ๐๘

ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงมากที่สุด[๒๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า โรงเรียนมีส่วนสำคัญในการสร้างคนรุ่นใหม่ให้เข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ป่า โดยการนำเรื่องป่าชุมชนเข้าไปบูรณาการกับการเรียนการสอนและกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน นักเรียนได้เรียนรู้เรื่องพันธุ์ไม้ สมุนไพร สัตว์ป่า และผลกระทบจากการทำลายสิ่งแวดล้อม ผ่านการเรียนรู้จากพื้นที่จริง ทำให้เด็กเห็นว่าป่าไม่ใช่เรื่องไกลตัว แต่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การพาเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่า เก็บขยะ และเรียนรู้ภูมิปัญญาจากผู้สูงอายุช่วยสร้างความผูกพันระหว่างคนรุ่นใหม่กับทรัพยากรธรรมชาติ[๒๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า กลุ่มสตรีในชุมชนมีบทบาทไม่น้อยในการอนุรักษ์ป่า เพราะเป็นกลุ่มที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในชีวิตประจำวัน เช่น การเก็บผักพื้นบ้าน เห็ด หน่อไม้ และสมุนไพร จึงเข้าใจดีว่าหากป่าเสื่อมโทรม ครอบครัวและชุมชนจะได้รับผลกระทบ กลุ่มสตรีจึงมีส่วนร่วมในการปลูกป่า ทำแนวกันไฟ และถ่ายทอดความรู้เรื่องการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดให้แก่บุตรหลาน นอกจากนี้ ผู้หญิงยังมีบทบาทในการสร้างความร่วมมือภายในครอบครัว ทำให้การอนุรักษ์ป่าเริ่มต้นจากระดับครัวเรือน[๒๓]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า เยาวชนในชุมชนเริ่มมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่ามากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อโรงเรียน วัด และชุมชนเปิดโอกาสให้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เยาวชนได้เรียนรู้ว่าป่าช่วยให้ชุมชนมีอากาศดี มีแหล่งอาหาร และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้และทำความสะอาดพื้นที่ป่าทำให้เยาวชนเกิดความภาคภูมิใจที่ได้ช่วยเหลือชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากสามารถสร้างแกนนำเยาวชนด้านสิ่งแวดล้อมได้ จะช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีความต่อเนื่อง เพราะเยาวชนจะเป็นกำลังสำคัญในการดูแลทรัพยากรในอนาคต[๒๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๓ กล่าวว่า ผู้สูงอายุในชุมชนเป็นแหล่งความรู้สำคัญเกี่ยวกับการจัดการป่าตามภูมิปัญญาดั้งเดิม เพราะคนรุ่นเก่าเคยใช้ชีวิตพึ่งพาป่าอย่างใกล้ชิด จึงรู้ว่าพืชชนิดใดควรเก็บช่วงใด สมุนไพรชนิดใดใช้รักษาโรค และพื้นที่ใดควรอนุรักษ์ไว้ไม่ให้ถูกรบกวน ผู้สูงอายุมักสอนลูกหลานว่า การใช้ป่าต้องใช้ด้วยความเคารพ ไม่โลภ ไม่เก็บเกินจำเป็น และไม่ทำลายต้นกำเนิดของทรัพยากร ภูมิปัญญาดังกล่าวควรถูกนำมาถ่ายทอดอย่างเป็นระบบเพื่อใช้ในการจัดการป่าชุมชนร่วมกับความรู้สมัยใหม่[๒๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่มีจุดเด่นที่ความสามัคคีของคนในชุมชน

---

[๒๑] Pmcu ๐๙

[๒๒] Pmcu ๑๐

[๒๓] Pmcu ๒๑

[๒๔] Pmcu ๑๒

[๒๕] Pmcu ๑๓

เมื่อมีการประกาศกิจกรรมปลูกป่า ทำแนวกันไฟ หรือประชุมเรื่องป่าชุมชน ประชาชนส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือ แม้บางครั้งจะมีข้อจำกัดด้านเวลาและภาระงานส่วนตัว แต่ทุกคนเข้าใจว่าป่าเป็นฐานทรัพยากรที่ชุมชนต้องช่วยกันรักษา ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า ความสามัคคีเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญมากกว่างบประมาณ เพราะหากคนในชุมชนไม่ร่วมมือกัน แม้จะมีโครงการหรือกฎระเบียบมากเพียงใด ก็ไม่สามารถรักษาป่าให้ยั่งยืนได้[๒๖]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สามารถวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานได้ว่า การจัดการป่าชุมชนมีลักษณะเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยประชาชนในพื้นที่มิได้มองป่าเป็นเพียงพื้นที่ธรรมชาติที่อยู่ห่างไกลจากวิถีชีวิต แต่เห็นว่าป่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งเรียนรู้ และเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตใจ

ประเด็นแรก คือ วิธีการดูแลรักษาป่าของชุมชน พบว่า ชุมชนใช้วิธีการดูแลรักษาป่าหลายรูปแบบ ทั้งการปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การเฝ้าระวังการลักลอบตัดไม้ การป้องกันการล่าสัตว์ การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม และการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้าใจถึงความสำคัญของป่า วิธีการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า การจัดการป่าชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเท่านั้น แต่เกิดจากการรวมพลังของคนในชุมชนที่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน

ประเด็นที่สอง คือ กฎระเบียบหรือข้อตกลงของชุมชน พบว่า กฎระเบียบของชุมชนมีความสำคัญในการควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะข้อห้ามเกี่ยวกับการตัดไม้ใหญ่ การเผาป่า การล่าสัตว์ และการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น กฎระเบียบดังกล่าวมิได้มีลักษณะเป็นเพียงข้อบังคับเชิงกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเป็นข้อตกลงทางสังคมที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันของประชาชนในพื้นที่ การใช้ประชาคมหมู่บ้านในการกำหนดกติกาช่วยทำให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของกฎระเบียบและพร้อมปฏิบัติตามมากขึ้น

ประเด็นที่สาม คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่า พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีหลายระดับ ตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมติดตามผล และร่วมรับผลประโยชน์จากการอนุรักษ์ป่า ประชาชนไม่ได้มีบทบาทเพียงการเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่าหรือทำแนวกันไฟเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทในการแจ้งเบาะแสผู้กระทำผิด การถ่ายทอดภูมิปัญญา การสอนลูกหลาน และการสร้างวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ

---

[๒๖] Pmcu ๒๔

ประเด็นที่สี่ คือ บทบาทของผู้นำชุมชนและองค์กรท้องถิ่น พบว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการประสานงาน จัดประชุม กระตุ้นการมีส่วนร่วม และเป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์ ส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสนับสนุนด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ การอบรมความรู้ และการประสานหน่วยงานภายนอก อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนขององค์กรท้องถิ่นจะเกิดผลอย่างแท้จริงเมื่อประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมและรู้สึกเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์

ประเด็นที่ห้า คือ บทบาทของวัดและพุทธวิธีในการจัดการป่าชุมชน พบว่า วัดและพระสงฆ์มีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานคิด เช่น หลักเมตตา หลักอหิงสา หลักสันโดษ หลักความพอประมาณ และหลักความสามัคคี กิจกรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และการเทศน์สอนเรื่องธรรมชาติ ช่วยทำให้การอนุรักษ์ป่ามีมิติทางจิตใจและคุณธรรมมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นว่า รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วมที่ผสมผสานระหว่างกฎระเบียบชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสนับสนุนขององค์กรท้องถิ่น และการประยุกต์ใช้พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานสามารถสังเคราะห์เป็นองค์ประกอบสำคัญได้ ๕ ด้าน ดังนี้

๑. การจัดการโดยชุมชนเป็นฐาน ชุมชนเป็นกลไกหลักในการดูแลรักษาป่า เนื่องจากประชาชนในพื้นที่เป็นผู้ใกล้ชิดกับป่าและได้รับผลกระทบโดยตรงจากความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ การจัดการป่าที่มีชุมชนเป็นฐานจึงทำให้การอนุรักษ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตจริงของประชาชน ชุมชนสามารถกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากป่าให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ และสามารถเฝ้าระวังปัญหาได้อย่างใกล้ชิด

๒. การใช้กฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกัน กฎระเบียบของชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมพฤติกรรมการใช้ทรัพยากร โดยกฎระเบียบที่มีประสิทธิภาพต้องเกิดจากการยอมรับร่วมกัน ไม่ใช่การบังคับจากภายนอกเพียงอย่างเดียว ข้อตกลงของชุมชนจึงควรมีความชัดเจน เข้าใจง่าย และสามารถปฏิบัติได้จริง เช่น ห้ามตัดไม้ ห้ามเผาป่า ห้ามล่าสัตว์ และกำหนดพื้นที่อนุรักษ์เฉพาะ

๓. การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน การจัดการป่าชุมชนที่ยั่งยืนต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มสตรี เยาวชน

โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น แต่ละกลุ่มมีบทบาทแตกต่างกัน เช่น พระสงฆ์สร้างจิตสำนึก ผู้นำประสานงาน โรงเรียนสร้างการเรียนรู้ เยาวชนสืบทอดการอนุรักษ์ และองค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากร

๔. การบูรณาการพุทธวิธีกับการอนุรักษ์ป่า พุทธวิธีเป็นฐานคุณธรรมสำคัญที่ช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามิได้เป็นเพียงการปฏิบัติตามกฎระเบียบ แต่เป็นการกระทำด้วยจิตสำนึกและความรับผิดชอบ หลักเมตตาช่วยให้มนุษย์เห็นคุณค่าของสรรพชีวิต หลักอหิงสาช่วยลดการเบียดเบียนธรรมชาติ หลักสันโดษและความพอประมาณช่วยควบคุมการใช้ทรัพยากรไม่ให้เกินจำเป็น ส่วนหลักสามัคคีธรรมช่วยเสริมสร้างความร่วมมือของคนในชุมชน

๕. การสร้างความยั่งยืนผ่านการเรียนรู้และการสืบทอด การอนุรักษ์ป่าชุมชนจะยั่งยืนได้ต้องมีการถ่ายทอดองค์ความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะการถ่ายทอดภูมิปัญญาของผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านให้แก่เยาวชน รวมถึงการจัดกิจกรรมเรียนรู้ในโรงเรียนและชุมชน การทำให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้จะช่วยให้คนรุ่นใหม่เกิดความผูกพันและมีความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น

จากองค์ประกอบดังกล่าว สามารถสังเคราะห์ได้ว่า รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานเป็นรูปแบบที่มีลักษณะเด่น คือ “ชุมชนร่วมคิด วัดร่วมสร้างจิตสำนึก ผู้นำร่วมประสาน องค์กรท้องถิ่นร่วมสนับสนุน และประชาชนร่วมปฏิบัติ” ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการที่มีความสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และมีศักยภาพในการพัฒนาไปสู่รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีอย่างยั่งยืน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษารูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า ชุมชนมีระบบการจัดการป่าที่ตั้งอยู่บนฐานของความร่วมมือ ความรับผิดชอบร่วมกัน และการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ ป่าชุมชนมิได้ถูกมองเป็นเพียงพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นสมบัติส่วนรวม เป็นแหล่งชีวิต เป็นพื้นที่แห่งภูมิปัญญา และเป็นมรดกที่ต้องส่งต่อให้คนรุ่นหลัง

รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ประกอบด้วยการดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง การกำหนดกฎระเบียบร่วมกัน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน การสนับสนุนของผู้นำและองค์กรท้องถิ่น และการใช้วัดกับพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การบวชป่า การประชุมประชาคม การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของเยาวชน ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่การจัดการป่า

ชุมชน ผลการสังเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า การจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทตำบลค่ายบกหวานควรเป็นรูปแบบที่บูรณาการ ๔ มิติ ได้แก่ มิติชุมชน มิติพุทธธรรม มิติการบริหารจัดการ และมิติความยั่งยืน กล่าวคือ ชุมชนต้องเป็นเจ้าของการอนุรักษ์ พุทธธรรมต้องเป็นฐานจิตสำนึก ผู้นำและองค์กรท้องถิ่นต้องเป็นกลไกสนับสนุน และเยาวชนต้องเป็นผู้สืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต ดังนั้น รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่จึงสะท้อนให้เห็นว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าจะเกิดความยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อคนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกัน เห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างพอประมาณ และร่วมมือกันดูแลรักษาป่าโดยมีหลักพุทธธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีต่อไป.

๔.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า

การศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นการวิเคราะห์ให้เห็นถึงมิติทางจิตใจ คุณธรรม และวิถีปฏิบัติของชุมชนที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน เนื่องจากการอนุรักษ์ป่าไม่ได้เป็นเพียงการดูแลต้นไม้ ดิน น้ำ หรือสัตว์ป่าเท่านั้น หากแต่เป็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิดของคนให้เห็นคุณค่าของธรรมชาติ เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และเกิดจิตสำนึกในการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า

จากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม พบว่า ชุมชนตำบลค่ายบกหวานมีการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมหลายประการในการอนุรักษ์ป่า ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ได้แก่ หลักอปริหานิยธรรม ซึ่งเน้นความพร้อมเพรียง การประชุมปรึกษาหารือ และการเคารพกฎกติกาของส่วนรวม, หลักสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งส่งเสริมการเกื้อกูล แบ่งปัน พูดจาสร้างสรรค์ และทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม, หลักพรหมวิหาร ๔ ซึ่งปลูกฝังเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาต่อมนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติ และ หลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งช่วยสร้างแรงจูงใจ ความเพียร ความตั้งใจ และการพิจารณาไตร่ตรองในการอนุรักษ์ป่าอย่างต่อเนื่อง หลักธรรมเหล่านี้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เพราะทำให้ประชาชนมองป่าในฐานะ “ชีวิตร่วม” มิใช่เพียง “ทรัพยากรเพื่อการใช้ประโยชน์” การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีจึงเป็นการบูรณาการระหว่างการดูแลธรรมชาติภายนอกกับการพัฒนาจิตใจภายใน กล่าวคือ เมื่อคนมีจิตเมตตา มีความสามัคคี มีความรับผิดชอบ และมีความเพียรในการทำความดี การดูแลรักษาป่าชุมชนก็จะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า หลักอปริหานิยธรรมมีความเหมาะสมกับการจัดการป่าชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะการดูแลป่าไม่สามารถทำได้โดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่ต้อง

อาศัยการประชุม ปรึกษาหารือ และร่วมมือกันของคนในชุมชน หากชุมชนมีความพร้อมเพรียงกัน เข้าประชุมร่วมกัน และเคารพข้อตกลงที่ได้กำหนดไว้ การจัดการป่าก็จะเป็นไปอย่างมีระเบียบและเกิดผลจริง ในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวาน การประชุมชุมชนเกี่ยวกับป่ามีความสำคัญ เพราะเป็นเวทีให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา เช่น การตัดไม้ การเผาป่า หรือการใช้ประโยชน์จากของป่า หลักอปริหานิยธรรมจึงช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีฐานจากความสามัคคี ไม่ใช่การบังคับ แต่เป็นการร่วมคิดร่วมตัดสินใจ และร่วมรับผิดชอบต่อทรัพยากรของชุมชน[๒๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนต้องอาศัยหลักสังคหวัตถุ ๔ โดยเฉพาะ “ทาน” คือการเสียสละแรงกาย เวลา และทรัพยากรบางส่วนเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เมื่อมีการปลูกป่า ทำแนวกันไฟ หรือซ่อมแซมป้ายเขตป่าชุมชน ชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่ได้รับค่าตอบแทน แต่เข้าร่วมด้วยความตั้งใจ เพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชน นอกจากนี้ “ปิยวาจา” ก็มีความสำคัญ เพราะการพูดจาชักชวนกันด้วยถ้อยคำที่ดีทำให้คนอยากมาร่วมกิจกรรมมากกว่าการตำหนิหรือบังคับ ส่วน “อัตถจริยา” คือการทำตนให้เป็นประโยชน์ ช่วยให้คนในชุมชนรู้สึกว่าทุกคนมีหน้าที่ต่อป่า ขณะที่ “สมานัตตตา” ทำให้ผู้นำและชาวบ้านทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาค ไม่แบ่งแยกตำแหน่งหรือฐานะ[๒๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้คนเกิดความอ่อนโยนต่อธรรมชาติ โดยเฉพาะหลักเมตตา คือความปรารถนาดีต่อสรรพชีวิต หากคนมีเมตตาต่อสัตว์ป่า ต้นไม้ และสิ่งแวดล้อม ก็จะไม่ทำลายป่าอย่างเห็นแก่ตัว หลักกรุณาช่วยให้คนรู้สึกสงสารต่อธรรมชาติที่ถูกทำลาย และอยากช่วยฟื้นฟูให้กลับมาสมบูรณ์ หลักมุทิตาทำให้ชุมชนยินดีเมื่อเห็นป่าเจริญงอกงาม เห็นสัตว์ป่ากลับมาอาศัย และเห็นเยาวชนสนใจอนุรักษ์ธรรมชาติ ส่วนหลักอุเบกขาช่วยให้คนใช้ปัญญาพิจารณาอย่างเป็นธรรม ไม่เข้าข้างประโยชน์ส่วนตนจนทำลายประโยชน์ส่วนรวม หลักพรหมวิหาร ๔ จึงทำให้การอนุรักษ์ป่าเป็นเรื่องของความรัก ความสงสาร ความยินดี และความเป็นธรรมต่อธรรมชาติ[๒๙]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ ให้ความเห็นว่า หลักอิทธิบาท ๔ สามารถใช้สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าได้อย่างดี เพราะการรักษาป่าต้องอาศัยความต่อเนื่อง ไม่ใช่ทำเพียงครั้งเดียวแล้วเลิก “ฉันทะ” คือความรักและความพอใจในการอนุรักษ์ ทำให้คนอยากเข้าร่วมกิจกรรมด้วยใจ “วิริยะ” คือความเพียร ทำให้ชุมชนไม่ย่อท้อต่อปัญหา เช่น ไฟป่า ภัยแล้ง หรือการบุกรุกพื้นที่ “จิตตะ” คือความเอาใจใส่ ทำให้คนติดตามดูแลป่าอย่างสม่ำเสมอ ไม่ปล่อยให้เป็นหน้าที่ของคนใดคนหนึ่ง ส่วน “วิมังสา” คือการพิจารณาไตร่ตรอง ทำให้ชุมชนรู้จักประเมินผลว่าวิธีใดได้ผล วิธีใดควร

---

[๒๗] Pmcu ๐๑

[๒๘] Pmcu ๐๓

[๒๙] Pmcu ๐๕

ปรับปรุง หลักอิทธิบาท ๔ จึงช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีทั้งแรงจูงใจ ความเพียร ความใส่ใจ และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง[๓๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม่ได้แยกออกจากวิถีชีวิตของชุมชน แต่แทรกอยู่ในพฤติกรรมประจำวัน เช่น การไม่ตัดไม้โดยไม่จำเป็น การเก็บของป่าแต่พอใช้ การช่วยแจ้งเตือนเมื่อพบคนทำลายป่า และการร่วมกิจกรรมปลูกป่า สิ่งเหล่านี้สะท้อนหลักความพอประมาณ ความไม่เบียดเบียน และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม แม้ชาวบ้านบางคนอาจไม่ได้อธิบายเป็นภาษาธรรมะได้ชัดเจน แต่การปฏิบัติจริงสะท้อนว่าหลักธรรมมีอยู่ในวิถีชุมชน โดยเฉพาะการไม่โลภเกินควรและการรู้จักแบ่งปันทรัพยากรให้คนอื่นใช้ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีจึงควรเริ่มจากการทำให้คนเห็นว่าธรรมะไม่ใช่เรื่องไกลตัว แต่เป็นแนวทางในการใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล[๓๑]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าควรเริ่มจากการศึกษาและการปลูกฝังเยาวชน เพราะเด็กและเยาวชนคือผู้ที่จะดูแลป่าในอนาคต โรงเรียนสามารถนำหลักสังคหวัตถุ ๔ และอิทธิบาท ๔ มาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น ให้นักเรียนเสียสละเวลาร่วมปลูกต้นไม้ ใช้คำพูดที่สร้างสรรค์ในการรณรงค์อนุรักษ์ ช่วยกันทำประโยชน์แก่ชุมชน และทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาค ขณะเดียวกันอิทธิบาท ๔ ช่วยให้นักเรียนมีความรัก ความพยายาม ความเอาใจใส่ และการคิดวิเคราะห์ในการดูแลสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้ลักษณะนี้จะทำให้เยาวชนไม่เพียงรู้เรื่องป่า แต่เกิดจิตสำนึกที่สามารถนำไปปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน[๓๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า ในมุมมองของเยาวชน หลักพุทธธรรมช่วยทำให้การอนุรักษ์ป่ามีความหมายมากขึ้น เพราะเมื่อเรียนรู้ว่าต้นไม้ สัตว์ป่า และมนุษย์ต่างพึ่งพาอาศัยกัน ก็ทำให้เกิดความรู้สึกว่าไม่ควรทำลายธรรมชาติ หลักเมตตาและกรุณาช่วยให้เยาวชนมองเห็นว่าสัตว์ป่าก็ต้องการที่อยู่อาศัย ต้นไม้ก็ช่วยให้อากาศดี และป่าก็เป็นประโยชน์ต่อทุกคน ส่วนหลักอิทธิบาท ๔ ทำให้เยาวชนเข้าใจว่าการอนุรักษ์ต้องทำด้วยความตั้งใจ ไม่ใช่ทำเพราะถูกสั่งเท่านั้น หากชุมชนเปิดโอกาสให้เยาวชนมีส่วนร่วม เช่น เป็นแกนนำปลูกป่า ทำสื่อรณรงค์ หรือสำรวจพันธุ์ไม้ จะทำให้เยาวชนเกิดความภูมิใจและอยากรักษาป่ามากขึ้น[๓๓]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า หลักอปริหานิยธรรมมีความสำคัญต่อความเข้มแข็งของชุมชน เพราะการอนุรักษ์ป่าจะสำเร็จได้ต้องอาศัยการประชุมร่วมกันเป็นประจำ การ

---

[๓๐] Pmcu ๐๗

[๓๑] Pmcu ๐๘

[๓๒] Pmcu ๑๐

[๓๓] Pmcu ๑๒

เคารพผู้ใหญ่และภูมิปัญญาท้องถิ่น การไม่ละเมิดกฎของชุมชน และการทำงานด้วยความพร้อมเพรียงในพื้นที่ป่าชุมชน หากประชาชนไม่ฟังกัน ไม่เคารพข้อตกลง หรือแบ่งกลุ่มผลประโยชน์ การดูแลป่าก็จะอ่อนแอ แต่ถ้าชุมชนใช้หลักอปริหานิยธรรมเป็นแนวทาง จะทำให้เกิดความเป็นเอกภาพและสามารถแก้ไขปัญหาร่วมกันได้ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หลักนี้เหมาะกับการสร้างระบบประชาคมป่าชุมชน เพราะทำให้คนรู้จักพูดคุย รับฟัง และรักษากติกาที่ตกลงร่วมกัน[๓๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า หลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวคนในชุมชนให้ร่วมมือกันอนุรักษ์ป่า เพราะการอนุรักษ์ไม่ใช่เพียงงานด้านสิ่งแวดล้อม แต่เป็นงานด้านความสัมพันธ์ของคนในสังคมด้วย หากคนในชุมชนมีน้ำใจต่อกัน รู้จักเสียสละ พูดจากันดี ช่วยเหลือกิจกรรมของส่วนรวม และวางตนเสมอกัน การทำงานอนุรักษ์จะเกิดความราบรื่นมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีความเห็นต่างเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า หลักสังคหวัตถุจะช่วยให้คนพูดคุยกันด้วยเหตุผลและลดความขัดแย้ง ผู้ให้ข้อมูลจึงเห็นว่าก่อนจะรักษาป่าได้ ชุมชนต้องรักษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เข้มแข็งก่อน เพราะความสามัคคีเป็นพื้นฐานของการอนุรักษ์ที่ยั่งยืน[๓๕]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า หลักพรหมวิหาร ๔ มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าในเชิงจริยธรรม เพราะทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของชีวิตอื่น ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ป่า ต้นไม้ หรือคนรุ่นหลัง เมตตาทำให้เราไม่อยากทำร้ายธรรมชาติ กรุณาทำให้เราอยากฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม มุทิตาทำให้เราชื่นชมเมื่อเห็นคนอื่นทำความดีเพื่อป่า และอุเบกขาทำให้เราตัดสินใจอย่างเป็นธรรมเมื่อมีปัญหาความขัดแย้ง เช่น ระหว่างการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับการอนุรักษ์ หากไม่มีอุเบกขา คนอาจตัดสินใจเข้าข้างผลประโยชน์ส่วนตัว แต่ถ้ามีอุเบกขา จะมองเห็นประโยชน์ส่วนรวมและความสมดุลของระบบนิเวศมากขึ้น[๓๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า องค์กรท้องถิ่นสามารถนำหลักอิทธิบาท ๔ มาใช้ในการวางแผนและขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ป่าได้ โดยเริ่มจากฉันทะ คือการสร้างความรักและความเข้าใจในคุณค่าของป่าชุมชนให้แก่ประชาชน วิริยะ คือการทำงานอย่างต่อเนื่อง ไม่หยุดเพียงกิจกรรมระยะสั้น จิตตะ คือการติดตามดูแลและให้ความสำคัญกับปัญหาป่าอย่างจริงจัง และวิมังสา คือการประเมินผลและปรับปรุงแนวทางการจัดการให้เหมาะสมกับสถานการณ์ เช่น ปัญหาไฟป่า ภัยแล้ง หรือการลดลงของพันธุ์ไม้ หากหน่วยงานและชุมชนทำงานตามหลักอิทธิบาท ๔ จะช่วยให้การจัดการป่าเป็นระบบ มีเป้าหมาย และเกิดผลในระยะยาว[๓๗]

---

[๓๔] Pmcu ๑๔

[๓๕] Pmcu ๑๖

[๓๖] Pmcu ๑๘

[๓๗] Pmcu ๒๑

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า หลักพุทธธรรมที่ใช้ในการอนุรักษ์ป่าควรถูกนำมาเชื่อมกับการทำงานแบบเครือข่าย เพราะป่าไม่ได้เป็นของหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งโดยลำพัง แต่เป็นระบบนิเวศที่เชื่อมโยงกันหลายพื้นที่ หลักอปริหานิยธรรมช่วยให้เครือข่ายมีการประชุมและปรึกษาหารือ หลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยให้เครือข่ายมีการช่วยเหลือเกื้อกูล หลักพรหมวิหาร ๔ ช่วยให้เกิดความเมตตาต่อธรรมชาติและชุมชนอื่น ส่วนหลักอิทธิบาท ๔ ช่วยให้การทำงานมีความต่อเนื่อง ไม่ย่อท้อ ผู้ให้ข้อมูลจึงเห็นว่า การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีควรขยายจากระดับครัวเรือนและหมู่บ้านไปสู่ระดับตำบล เพื่อสร้างพลังร่วมในการดูแลระบบนิเวศป่าชุมชนให้ยั่งยืน[๓๘]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบสุ่ม พบว่า หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าในตำบลค่ายบกหวานมีความสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการป่าชุมชนทั้งในมิติของการสร้างจิตสำนึก การสร้างความร่วมมือ การควบคุมพฤติกรรมการใช้ทรัพยากร และการพัฒนาความต่อเนื่องของกิจกรรมอนุรักษ์ โดยสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

ประการแรก หลักอปริหานิยธรรมกับการสร้างความพร้อมเพรียงของชุมชน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของคนจำนวนมาก หลักอปริหานิยธรรมจึงมีความสำคัญในฐานะหลักธรรมที่ส่งเสริมการประชุมปรึกษาหารือ ความพร้อมเพรียง และการเคารพกติกาของส่วนรวม การที่ชุมชนมีเวทีประชาคมหรือการประชุมหมู่บ้านเกี่ยวกับการจัดการป่า ช่วยให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็น รับรู้ปัญหาร่วมกัน และร่วมกำหนดแนวทางแก้ไข เช่น การกำหนดเขตป่า การห้ามตัดไม้ การป้องกันไฟป่า และการจัดกิจกรรมฟื้นฟูป่า หลักอปริหานิยธรรมจึงเป็นฐานของการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ประการที่สอง หลักสังคหวัตถุ ๔ กับการประสานความร่วมมือ หลักสังคหวัตถุ ๔ ปรากฏชัดในรูปแบบการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน โดย “ทาน” หมายถึงการเสียสละแรงกาย เวลา และทรัพยากรเพื่อกิจกรรมอนุรักษ์ “ปิยวาจา” หมายถึงการสื่อสารด้วยถ้อยคำที่สร้างสรรค์ ทำให้เกิดความร่วมมือมากกว่าความขัดแย้ง “อัตถจริยา” หมายถึงการทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และการดูแลพื้นที่เสื่อมโทรม ส่วน “สมานัตตตา” หมายถึงการวางตนเสมอกันระหว่างผู้นำกับประชาชน ทำให้การอนุรักษ์ไม่เป็นเรื่องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นภารกิจร่วมของชุมชนทั้งหมด

---

[๓๘] Pmcu ๒

ประการที่สาม หลักพรหมวิหาร ๔ กับการสร้างจริยธรรมสิ่งแวดล้อม ข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ชี้ว่า หลักพรหมวิหาร ๔ มีความสำคัญต่อการสร้างความรู้สึกอ่อนโยนและรับผิดชอบต่อธรรมชาติ หลักเมตตาช่วยให้ประชาชนไม่ทำลายต้นไม้และสัตว์ป่า หลักกรุณาช่วยให้เกิดความต้องการฟื้นฟูป่าที่เสื่อมโทรม หลักมุทิตาช่วยให้ชุมชนชื่นชมและสนับสนุนผู้ที่ทำความดีด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนหลักอุเบกขาช่วยให้การตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่ามีความเป็นธรรม ไม่เอนเอียงตามผลประโยชน์ส่วนตน หลักพรหมวิหาร ๔ จึงเป็นหลักธรรมที่ช่วยยกระดับการอนุรักษ์จากการทำตามกฎไปสู่การทำด้วยความเข้าใจและความเมตตาต่อสรรพชีวิต

ประการที่สี่ หลักอิทธิบาท ๔ กับการสร้างความต่อเนื่องในการอนุรักษ์ การอนุรักษ์ป่าชุมชนจะสำเร็จได้ต้องอาศัยความต่อเนื่อง หลักอิทธิบาท ๔ จึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง โดยฉันทะช่วยสร้างความรักและความพอใจในการดูแลป่า วิริยะช่วยให้ชุมชนมีความเพียรไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค จิตตะช่วยให้เกิดความเอาใจใส่และติดตามดูแลป่าอย่างสม่ำเสมอ และวิมังสาช่วยให้มีการพิจารณาทบทวน ปรับปรุง และพัฒนาแนวทางการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การใช้หลักอิทธิบาท ๔ ทำให้การอนุรักษ์ป่าไม่เป็นเพียงกิจกรรมเฉพาะครั้ง แต่เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่มีเป้าหมายและการพัฒนา

ประการที่ห้า หลักพุทธธรรมกับการเปลี่ยนจิตสำนึกของคนในชุมชน การสัมภาษณ์สะท้อนว่า ชาวบ้านจำนวนมากอาจไม่ได้อธิบายหลักธรรมในเชิงวิชาการ แต่การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การไม่เก็บของป่าเกินจำเป็น การช่วยกันปลูกป่า การไม่ล่าสัตว์ การเคารพกติกาชุมชน และการสอนลูกหลานให้รักป่า ล้วนสะท้อนการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม ดังนั้น พุทธวิธีในการอนุรักษ์ป่าจึงไม่ได้อยู่เฉพาะในพิธีกรรมหรือคำสอนของพระสงฆ์เท่านั้น แต่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมและพฤติกรรมของชุมชนด้วย

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์ สามารถสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าในตำบลค่ายบกหวานได้ว่า หลักพุทธธรรมทำหน้าที่เป็น “ฐานคิดทางคุณธรรม” และ “กลไกทางสังคม” ในการเชื่อมโยงคนกับป่าให้เกิดความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูล ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบใช้ประโยชน์ฝ่ายเดียว โดยสามารถสังเคราะห์ได้เป็น ๔ มิติสำคัญ ดังนี้

๑. มิติความสามัคคีและการบริหารชุมชนด้วยอปริหานิยธรรม หลักอปริหานิยธรรมช่วยให้ชุมชนเกิดความพร้อมเพรียง มีการประชุมปรึกษาหารือ เคารพกฎระเบียบ และร่วมมือกันแก้ไขปัญหา การจัดการป่าชุมชนจึงมีลักษณะของการบริหารแบบมีส่วนร่วม มิใช่การสั่งการจากผู้นำเพียงฝ่ายเดียว หลักธรรมนี้ทำให้ชุมชนสามารถรักษาความเป็นเอกภาพในการดูแลทรัพยากรส่วนรวม

๒. มิติการเกื้อกูลและความร่วมมือด้วยสังคหวัตถุ ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนในชุมชน ทำให้การอนุรักษ์ป่าเป็นกิจกรรมที่ทุกคนรู้สึกมีส่วนร่วม การเสียสละ การพูดจาที่สร้างสรรค์ การทำประโยชน์แก่ส่วนรวม และการวางตนเสมอกัน ช่วยลดความขัดแย้งและเพิ่มพลังความร่วมมือในการดูแลป่าชุมชน

๓. มิติจริยธรรมสิ่งแวดล้อมด้วยพรหมวิหาร ๔ หลักพรหมวิหาร ๔ ทำให้การอนุรักษ์ป่ามีมิติทางจิตใจและจริยธรรม ประชาชนไม่ได้มองธรรมชาติเป็นวัตถุหรือทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป แต่เห็นว่าป่ามีชีวิต มีคุณค่า และเกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของมนุษย์ สัตว์ และคนรุ่นหลัง จึงเกิดความเมตตา ความกรุณา ความยินดีต่อความงอกงามของธรรมชาติ และความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากร

๔. มิติความมุ่งมั่นและความยั่งยืนด้วยอิทธิบาท ๔ หลักอิทธิบาท ๔ ช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีความต่อเนื่อง มีแรงจูงใจ มีความเพียร มีความใส่ใจ และมีการทบทวนพัฒนาอย่างสม่ำเสมอ หลักธรรมนี้เหมาะสมต่อการสร้างจิตสำนึกระยะยาว โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน ผู้นำชุมชน และองค์กรท้องถิ่นที่ต้องร่วมกันขับเคลื่อนกิจกรรมอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง

จากการสังเคราะห์ดังกล่าว สามารถสรุปเป็นแนวคิดสำคัญได้ว่า “พุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่า” ในบริบทตำบลค่ายบกหวาน คือ การใช้หลักธรรมเป็นเครื่องมือพัฒนาคนให้มีจิตสำนึก มีความสามัคคี มีความเมตตาต่อธรรมชาติ และมีความเพียรในการดูแลทรัพยากรส่วนรวม โดยมีวัดชุมชน โรงเรียน ผู้นำ และองค์กรท้องถิ่นเป็นกลไกสนับสนุนร่วมกัน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า หลักพุทธธรรมมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน เนื่องจากช่วยสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และความร่วมมือของประชาชนในการดูแลรักษาป่า หลักอปริหานิยธรรมช่วยส่งเสริมให้ชุมชนมีความพร้อมเพรียง ประชุมปรึกษาหารือ เคารพกฎกติกา และร่วมมือกันแก้ไขปัญหาป่าชุมชน หลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยสร้างการเกื้อกูล การเสียสละ การสื่อสารที่ดี และความเสมอภาคในการทำงานอนุรักษ์ หลักพรหมวิหาร ๔ ช่วยปลูกฝังเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาต่อธรรมชาติ สัตว์ป่า และคนรุ่นหลัง ส่วนหลักอิทธิบาท ๔ ช่วยสร้างความรัก ความเพียร ความเอาใจใส่ และการพิจารณาปรับปรุงการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่า การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีมิใช่เพียงการนำหลักธรรมมาอธิบายเชิงแนวคิดเท่านั้น แต่เป็นการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงของชุมชน ผ่านการประชุม การกำหนดกติกา การปลูกป่า การบวชป่า การสอนเยาวชน การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และการร่วมมือกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติ

ดังนั้น หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าจึงเป็นฐานสำคัญของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี โดยช่วยพัฒนาทั้ง “คน” และ “ป่า” ไปพร้อมกัน กล่าวคือ พัฒนาคนให้มีคุณธรรม จิตสำนึก และความรับผิดชอบ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้ป่าชุมชนได้รับการดูแล ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์อย่างสมดุล อันนำไปสู่ความยั่งยืนของระบบนิเวศป่าชุมชนในระยะยาว

๔.๑.๔ พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม

พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมถือเป็นกลไกสำคัญในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เนื่องจากชุมชนในพื้นที่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์มาอย่างยาวนาน วัดมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และเป็นพื้นที่ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และจิตสำนึกต่อส่วนรวมให้แก่ประชาชน

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนได้นำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการปลูกฝังแนวคิดเรื่องความเมตตาต่อสรรพชีวิต ความไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ผ่านบทบาทของวัด พระสงฆ์ และกิจกรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การเทศน์สอนเรื่องธรรมชาติกับวิถีชีวิต และการจัดกิจกรรมจิตอาสาด้านสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ยังพบว่าการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชนมิได้จำกัดอยู่เฉพาะผู้ใหญ่หรือผู้นำชุมชน แต่ยังให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชน โดยใช้ทั้งวัด โรงเรียน ครอบครัว และกิจกรรมชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้ เพื่อให้เยาวชนเกิดความเข้าใจ เห็นคุณค่า และมีความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ดังนั้น การศึกษาพุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมจึงเป็นการทำความเข้าใจว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา วัด พระสงฆ์ และกิจกรรมทางศาสนา สามารถทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมในการปลูกฝังความรัก ความหวงแหน และความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศป่าชุมชนได้อย่างไร อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไป

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า วัดในชุมชนมีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังให้ความเคารพศรัทธาต่อพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์เทศนาสั่งสอนเรื่องการรักษาป่า การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ชาวบ้านก็เกิดความเข้าใจและนำไปปฏิบัติจริง พระสงฆ์มักยกตัวอย่างให้เห็นว่า ต้นไม้และป่ามีคุณต่อ

ชีวิตมนุษย์ ทั้งในด้านอาหาร น้ำ อากาศ และความร่มเย็น หากคนทำลายป่าก็เท่ากับทำลายชีวิตของตนเองและลูกหลานในอนาคต นอกจากนี้ วัดยังเป็นสถานที่จัดกิจกรรมปลูกป่า บวชป่า และกิจกรรมจิตอาสา ทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นทั้งหน้าที่ทางสังคมและการทำบุญทางจิตใจไปพร้อมกัน[๓๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า กิจกรรมทางศาสนาเป็นวิธีที่ช่วยปลูกจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมได้ดี เพราะคนในชุมชนมีความผูกพันกับประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนา เมื่อมีการจัดกิจกรรมบวชป่า ชาวบ้านจะมองว่าต้นไม้มีคุณค่าเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงไม่กล้าทำลาย นอกจากนี้ การปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา หรือวันเข้าพรรษา ยังช่วยเชื่อมโยงการทำบุญกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ทำให้ประชาชนรู้สึกว่าการดูแลป่าเป็นการสร้างกุศล ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การใช้กิจกรรมทางศาสนาช่วยให้คนเข้าร่วมด้วยความเต็มใจมากกว่าการใช้มาตรการบังคับ เพราะเป็นการสร้างความตระหนักจากภายในจิตใจ[๔๐]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า หลักธรรมเรื่องความเมตตาและการไม่เบียดเบียนสามารถนำมาใช้กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจน เพราะหากคนมีเมตตาต่อสัตว์ ป่า ต้นไม้ และธรรมชาติ ก็จะไม่ทำลายป่าโดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ชุมชนในพื้นที่จึงมักสอนลูกหลานว่า ป่าไม่ใช่สิ่งที่มีไว้เพื่อเอาประโยชน์อย่างเดียว แต่เป็นแหล่งชีวิตที่ทุกคนต้องช่วยกันดูแล พระสงฆ์ในวัดยังสอนว่า การรักษาป่าเป็นการรักษาความสมดุลของโลก และเป็นการทำบุญที่ส่งผลต่อส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลมองว่า พุทธวิธีช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีมิติทางจิตใจและศีลธรรมมากขึ้น ไม่ใช่เพียงเรื่องของกฎหมายหรือข้อบังคับ[๔๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมควรเริ่มจากครอบครัว วัด และโรงเรียนร่วมกัน เพราะเด็กจะซึมซับพฤติกรรมจากผู้ใหญ่ หากพ่อแม่พาเข้าวัด ปลูกต้นไม้ และสอนให้เห็นคุณค่าของป่า เด็กก็จะเติบโตขึ้นมาพร้อมความรู้สึกหวงแหนธรรมชาติ นอกจากนี้ โรงเรียนยังสามารถจัดกิจกรรมเกี่ยวกับป่า เช่น ค่ายสิ่งแวดล้อม การศึกษาพันธุ์ไม้ หรือการเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้านร่วมกับพระสงฆ์และปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมไม่ควรใช้เพียงการสอนในห้องเรียน แต่ควรให้เด็กได้ลงมือปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความผูกพันกับธรรมชาติ[๔๒]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า ชุมชนในพื้นที่มีการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การสอนให้ใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด การไม่เก็บของป่าเกินจำเป็น และการ

---

[๓๙] Pmcu ๐๑

[๔๐] Pmcu ๐๓

[๔๑] Pmcu ๐๕

[๔๒] Pmcu ๐๗

แบ่งปันทรัพยากรให้คนอื่นได้ใช้ร่วมกัน หลักคิดเหล่านี้สอดคล้องกับแนวทางของพระพุทธศาสนาเรื่องความพอประมาณและการไม่โลภ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า แม้ชาวบ้านบางคนอาจไม่ได้อธิบายหลักธรรมเป็นภาษาวิชาการ แต่พฤติกรรมที่ปฏิบัติอยู่สะท้อนถึงการใช้หลักธรรมในชีวิตจริง เช่น การช่วยกันดูแลพื้นที่ป่า การไม่ทำลายต้นไม้ใหญ่ และการร่วมกิจกรรมปลูกป่าในชุมชน สิ่งเหล่านี้ทำให้การอนุรักษ์กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ไม่ใช่เพียงกิจกรรมเฉพาะครั้ง[๔๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า เยาวชนในปัจจุบันเริ่มห่างไกลจากธรรมชาติ เพราะใช้เวลาอยู่กับสื่อและเทคโนโลยีมากขึ้น ดังนั้น วัดและโรงเรียนควรทำงานร่วมกันในการสร้างกิจกรรมที่เชื่อมโยงเด็กกับสิ่งแวดล้อม เช่น การพาเด็กเข้าป่า ศึกษาธรรมชาติ ฟังพระสงฆ์สอนเรื่องคุณค่าของต้นไม้ และให้เด็กมีส่วนร่วมในการปลูกต้นไม้จริง ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การปลูกจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมต้องทำให้เด็ก “รู้สึก” ไม่ใช่เพียง “รู้” เพราะหากเด็กมีความผูกพันกับธรรมชาติ จะเกิดความหวงแหนและอยากรักษาป่าไว้ด้วยตนเอง[๔๔]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า การบวชป่าเป็นกิจกรรมที่มีผลต่อความรู้สึกของคนในชุมชนมาก เพราะเมื่อมีการนำผ้าเหลืองไปผูกต้นไม้ คนจะรู้สึกว่าต้นไม้มีคุณค่าและไม่กล้าตัดทำลาย การบวชป่าไม่ได้เป็นเพียงพิธีกรรม แต่เป็นการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาเพื่อสร้างความเคารพต่อธรรมชาติ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า กิจกรรมลักษณะนี้ช่วยสร้างความร่วมมือในชุมชน เพราะทุกคนมาร่วมกันทำบุญ ปลูกต้นไม้ และฟังธรรมเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อม จึงทำให้การอนุรักษ์ป่ามีทั้งมิติทางสังคมและมิติทางจิตใจ[๔๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า พระสงฆ์ในชุมชนมีบทบาทคล้าย “ผู้นำทางจิตใจ” ในการอนุรักษ์ป่า เพราะสามารถใช้ธรรมะเชื่อมโยงให้คนเข้าใจผลกระทบของการทำลายสิ่งแวดล้อมได้ง่าย เช่น การสอนเรื่องเหตุและผล การไม่เบียดเบียน และการพึ่งพาอาศัยกันของสรรพชีวิต ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า บางครั้งการใช้กฎหมายอาจทำให้คนกลัว แต่ไม่ได้ทำให้เกิดจิตสำนึกที่แท้จริง ขณะที่การใช้หลักธรรมช่วยให้คนเกิดความละอายและความรับผิดชอบจากภายในจิตใจ จึงมีผลต่อพฤติกรรมระยะยาวมากกว่า[๔๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมต้องทำอย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่เพียงจัดกิจกรรมปีละครั้ง เพราะจิตสำนึกเกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติซ้ำ ๆ ชุมชนจึงควรมีทั้งกิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมจิตอาสา และกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น การปลูกป่าประจำปี การทำบุญป่า การอบรมเยาวชน และการศึกษาธรรมชาติ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หากกิจกรรมเหล่านี้เชื่อมโยงกับหลักธรรม เช่น ความเสียสละ ความ

---

[๔๓] Pmcu ๐๘

[๔๔] Pmcu ๑๐

[๔๕] Pmcu ๑๒

[๔๖] Pmcu ๑๔

รับผิดชอบ และความเมตตา จะช่วยให้คนรู้สึกว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นหน้าที่ทางศีลธรรม ไม่ใช่เพียงหน้าที่ตามกฎหมาย[๔๗]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาช่วยให้คนมองเห็น “คุณค่าภายใน” ของธรรมชาติ ไม่ใช่มองเพียงมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่น เมื่อสอนเรื่องเมตตา คนจะมองเห็นว่าสัตว์ป่าก็มีชีวิต มีความกลัว และต้องการที่อยู่อาศัยเหมือนมนุษย์ เมื่อสอนเรื่องความพอประมาณ คนก็จะไม่ใช้ทรัพยากรเกินจำเป็น ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การสร้างจิตสำนึกด้วยพุทธวิธีจึงเป็นการเปลี่ยนวิธีคิดของคนจาก “การเอาชนะธรรมชาติ” ไปสู่ “การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ” อย่างสมดุล[๔๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า องค์กรท้องถิ่นควรสนับสนุนบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่า เพราะวัดเป็นศูนย์รวมของชุมชนและสามารถเข้าถึงประชาชนได้ง่าย การจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างวัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น เช่น การปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ การบวชป่า และการอบรมเยาวชน จะช่วยให้การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมมีพลังมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากทุกภาคส่วนทำงานร่วมกัน จะทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนมีทั้งมิติทางสังคม ศาสนา และการศึกษาเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ[๔๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า การถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชนควรใช้ทั้งคำสอนและแบบอย่าง เพราะเด็กจะเรียนรู้จากสิ่งที่ผู้ใหญ่ทำมากกว่าสิ่งที่พูด หากผู้ใหญ่เข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่า ไม่เผาป่า และใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด เด็กก็จะซึมซับพฤติกรรมเหล่านั้น ผู้ให้ข้อมูลยังเห็นว่า การใช้วัดเป็นพื้นที่เรียนรู้ธรรมชาติ เช่น การปลูกสมุนไพร การทำสวนป่า หรือการจัดค่ายคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม จะช่วยให้เยาวชนเห็นว่าธรรมะกับธรรมชาติเป็นเรื่องเดียวกัน คือการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลและไม่เบียดเบียนกัน[๕๐]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบสุ่ม พบว่า พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงวัด พระสงฆ์ ครอบครัว โรงเรียน และชุมชนเข้าด้วยกัน โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นฐานในการปลูกฝังความรัก ความเมตตา และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ

---

[๔๗] Pmcu ๑๖

[๔๘] Pmcu ๑๘

[๔๙] Pmcu ๒๑

[๕๐] Pmcu ๒๔

ประการแรก พบว่า วัดและพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชน พระสงฆ์สามารถใช้ธรรมะอธิบายให้ประชาชนเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น การไม่เบียดเบียน การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และการพึ่งพาอาศัยกันของสรรพชีวิต ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นทั้งหน้าที่ทางสังคมและหน้าที่ทางศีลธรรม

ประการที่สอง พบว่า กิจกรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการปลูกจิตสำนึก โดยเฉพาะกิจกรรมบวชป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การทำบุญป่า และการเทศน์สอนเรื่องสิ่งแวดล้อม กิจกรรมเหล่านี้ช่วยเชื่อมโยง “การทำบุญ” กับ “การอนุรักษ์ธรรมชาติ” ทำให้ประชาชนเข้าร่วมด้วยความศรัทธาและความเต็มใจมากกว่าการใช้มาตรการบังคับ

ประการที่สาม พบว่า ชุมชนมีการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด การไม่เก็บของป่าเกินความจำเป็น การช่วยกันดูแลป่า และการแบ่งปันทรัพยากรแก่กัน สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าหลักธรรมมิได้อยู่เฉพาะในพิธีกรรมทางศาสนา แต่แทรกอยู่ในวิถีชีวิตของประชาชนอย่างต่อเนื่อง

ประการที่สี่ พบว่า การถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชนเป็นปัจจัยสำคัญของความยั่งยืน โดยชุมชนใช้ทั้งครอบครัว โรงเรียน และวัดเป็นพื้นที่เรียนรู้ เยาวชนได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมจริง เช่น การปลูกต้นไม้ การเข้าค่ายสิ่งแวดล้อม การศึกษาธรรมชาติ และการเรียนรู้ภูมิปัญญาจากผู้สูงอายุและพระสงฆ์ การเรียนรู้เชิงปฏิบัติทำให้เยาวชนเกิดความผูกพันกับธรรมชาติและพร้อมสืบทอดการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต

ประการที่ห้า พบว่า พุทธวิธีช่วยเปลี่ยนมุมมองของคนต่อธรรมชาติ จากเดิมที่มองป่าเป็นเพียงทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ไปสู่การมองว่าป่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เป็นแหล่งคุณค่าทางจิตใจ และเป็นสมบัติของส่วนรวมที่ทุกคนต้องช่วยกันรักษา การใช้หลักธรรมจึงช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีมิติทางจิตสำนึกและจริยธรรมมากขึ้น

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปได้ว่า พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในตำบลค่ายบกหวานมีองค์ประกอบสำคัญ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางทางจิตใจในการอนุรักษ์ป่า วัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างคุณธรรมและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน โดยใช้หลักธรรมเรื่องเมตตา ความพอประมาณ และการไม่เบียดเบียนเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ทำให้คนในชุมชนเกิดความรัก ความหวงแหน และความรับผิดชอบต่อป่าชุมชน

๒. กิจกรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างความตระหนักรู้ กิจกรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า การปลูกป่า การทำบุญป่า และการเทศน์สอนเรื่องธรรมชาติ เป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อมโยงการทำบุญกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทำให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมด้วยศรัทธาและความสมัครใจ ส่งผลให้การอนุรักษ์เกิดจากจิตสำนึกภายในมากกว่าการบังคับ

๓. การบูรณาการหลักธรรมกับวิถีชีวิตชุมชน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน เช่น การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ การแบ่งปัน การไม่ทำลายธรรมชาติ และการช่วยเหลือกิจกรรมของส่วนรวม ส่งผลให้การอนุรักษ์ป่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน

๔. การถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชน ครอบครัว วัด โรงเรียน และชุมชน มีบทบาทร่วมกันในการถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมแก่เยาวชน ผ่านกิจกรรมเชิงปฏิบัติ การเรียนรู้ธรรมชาติ และการปลูกฝังคุณธรรม ทำให้เยาวชนเกิดความเข้าใจ เห็นคุณค่า และพร้อมสืบทอดการอนุรักษ์ป่าชุมชนในอนาคต

จากการสังเคราะห์ดังกล่าว สามารถสรุปเป็นแนวคิดสำคัญได้ว่า พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในตำบลค่ายบกหวาน เป็นกระบวนการพัฒนาคนให้มี “จิตสำนึกร่วมต่อธรรมชาติ” โดยใช้วัด พระสงฆ์ กิจกรรมทางศาสนา และวิถีชีวิตชุมชนเป็นฐานในการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษาพุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า วัด พระสงฆ์ และกิจกรรมทางศาสนามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการปลูกฝังคุณธรรมและสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแก่ประชาชนในชุมชน วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจและการเรียนรู้ พระสงฆ์ทำหน้าที่ถ่ายทอดหลักธรรมและเชื่อมโยงธรรมะเข้ากับปัญหาสิ่งแวดล้อม ขณะที่กิจกรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า การปลูกป่า และการทำบุญป่า ช่วยให้การอนุรักษ์ป่าเป็นกิจกรรมที่ประชาชนเข้าร่วมด้วยศรัทธาและความสมัครใจ นอกจากนี้ การบูรณาการหลักธรรมกับวิถีชีวิตประจำวัน เช่น ความพอประมาณ การไม่เบียดเบียน และการแบ่งปันทรัพยากร ยังช่วยให้การอนุรักษ์ป่ากลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน ขณะเดียวกัน ครอบครัว โรงเรียน และวัด ได้ร่วมกันถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชน ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้และการปฏิบัติจริง ทำให้เยาวชนเกิดความผูกพันกับธรรมชาติและพร้อมสืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต

ดังนั้น พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมจึงเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยพัฒนาทั้ง “คน” และ “ชุมชน” ให้เกิดความรัก ความหวงแหน และความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศป่าชุมชน อันนำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

๔.๒ การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๔.๒.๑ องค์ประกอบของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี

การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นกระบวนการที่มุ่งสร้างแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน โดยอาศัยหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึก ความร่วมมือ และความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ เนื่องจากป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงทรัพยากรธรรมชาติที่ให้ประโยชน์ด้านอาหารหรือเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม แหล่งเรียนรู้ และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน

จากการศึกษาพบว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีจำเป็นต้องมีองค์ประกอบสำคัญหลายด้าน ได้แก่ หลักการของรูปแบบที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป้าหมายของการอนุรักษ์ที่มุ่งสร้างความยั่งยืนทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและจิตสำนึกของประชาชน กระบวนการดำเนินงานที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เชื่อมโยงวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น และประชาชนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ยังพบว่า พุทธวิธีมีบทบาทสำคัญในการพัฒนารูปแบบดังกล่าว เพราะช่วยทำให้การอนุรักษ์มิใช่เพียงการปฏิบัติตามกฎระเบียบ แต่เป็นการสร้างจิตสำนึกภายในของคนในชุมชน โดยใช้หลักธรรม เช่น ความเมตตา ความพอประมาณ ความสามัคคี และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มาเป็นแนวทางในการดำเนินงาน ทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนมีทั้งมิติทางสังคม จิตใจ และคุณธรรมควบคู่กัน ดังนั้น การศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี จึงเป็นกระบวนการสำคัญในการสังเคราะห์องค์ความรู้และพัฒนาแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนตำบลค่ายบกหวาน อันจะนำไปสู่การสร้างรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีควรตั้งอยู่บนหลักการสำคัญคือ “การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล” ระหว่างคนกับธรรมชาติ เพราะมนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตได้หากไม่มีป่า ชุมชนจึงต้องเรียนรู้ที่จะใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ไม่ใช้เกินความจำเป็น และช่วยกันฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หลักการของรูปแบบควรเชื่อมโยงกับหลักธรรมทาง

พระพุทธศาสนา เช่น ความเมตตา การไม่เบียดเบียน และความพอประมาณ เพื่อให้การอนุรักษ์เกิดจากจิตสำนึก ไม่ใช่เพียงการกลัวกฎหมาย หากคนในชุมชนมีความเข้าใจตรงกันว่า ป่าเป็นสมบัติส่วนรวมและเป็นมรดกของลูกหลาน การดูแลรักษาป่าก็จะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและจริงจัง[๕๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า เป้าหมายของการอนุรักษ์ป่าชุมชนไม่ควรมองเฉพาะการเพิ่มพื้นที่สีเขียวเท่านั้น แต่ควรมองถึงการสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ป่าชุมชนควรเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และพื้นที่เรียนรู้ให้คนในชุมชน เป้าหมายสำคัญอีกประการหนึ่งคือการสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนเห็นคุณค่าของธรรมชาติ และร่วมมือกันรักษาทรัพยากรส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หากคนในชุมชนยังเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ต่อให้มีโครงการปลูกป่ามากเพียงใด ก็ไม่สามารถรักษาป่าให้ยั่งยืนได้[๕๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบควรเริ่มจากการสร้างความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชน โดยใช้การประชุม การจัดเวทีพูดคุย และการฟังความคิดเห็นจากทุกฝ่าย เมื่อชุมชนเข้าใจปัญหาและเห็นเป้าหมายร่วมกันแล้ว จึงค่อยกำหนดกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวกันไฟ และการจัดกิจกรรมจิตอาสา ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การดำเนินงานที่ดีต้องมีทั้งการวางแผน การปฏิบัติ การติดตามผล และการประเมินผล เพื่อให้สามารถปรับปรุงแนวทางการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ[๕๓]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของรูปแบบการอนุรักษ์ เพราะหากประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วม การอนุรักษ์จะกลายเป็นเพียงหน้าที่ของผู้นำหรือหน่วยงานรัฐ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า ทุกกลุ่มในชุมชนควรมีบทบาท เช่น พระสงฆ์ช่วยสร้างจิตสำนึก ผู้นำชุมชนช่วยประสานงาน โรงเรียนช่วยสร้างการเรียนรู้ เยาวชนช่วยสืบทอดกิจกรรม และองค์กรท้องถิ่นช่วยสนับสนุนงบประมาณและทรัพยากร เมื่อทุกฝ่ายทำงานร่วมกัน จะทำให้การอนุรักษ์ป่ามีความเข้มแข็งและต่อเนื่องมากขึ้น[๕๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ที่ดีต้องไม่ขัดกับวิถีชีวิตของชุมชน เพราะหากกำหนดแนวทางที่ประชาชนปฏิบัติไม่ได้จริง คนก็จะไม่ให้ความร่วมมือ ผู้ให้ข้อมูลจึงเห็นว่า การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีควรใช้แนวคิด “พออยู่ พอกิน พอใช้” คือการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ไม่ฟุ่มเฟือย และไม่ทำลายความสมดุลของ

---

[๕๑] Pmcu ๐๑

[๕๒] Pmcu ๐๓

[๕๓] Pmcu ๐๕

[๕๔] Pmcu ๐๗

ธรรมชาติ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาช่วยให้คนเข้าใจว่า ความสุขไม่ได้เกิดจากการครอบครองทรัพยากรมากที่สุด แต่เกิดจากการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลและมีความพอเพียง[๕๕]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า เป้าหมายสำคัญของรูปแบบควรเน้นการสร้างคนรุ่นใหม่ให้รักธรรมชาติ เพราะเยาวชนคือผู้สืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต โรงเรียนและวัดจึงควรทำงานร่วมกันในการจัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การปลูกต้นไม้ และการเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้าน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากเด็กได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง จะเกิดความผูกพันกับป่าและพร้อมสืบทอดการอนุรักษ์ต่อไป[๕๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า กระบวนการดำเนินงานควรใช้กิจกรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างความร่วมมือ เช่น การบวชป่า การทำบุญป่า และการปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพราะกิจกรรมเหล่านี้ทำให้ประชาชนเข้าร่วมด้วยความศรัทธาและความเต็มใจ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า พุทธวิธีช่วยให้การอนุรักษ์มีมิติทางจิตใจ ทำให้คนรู้สึกว่าการดูแลป่าเป็นการทำความดีและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม[๕๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า หลักการสำคัญของรูปแบบควรอยู่บนพื้นฐานของความสามัคคีและการเคารพกติกาของชุมชน เพราะป่าชุมชนเป็นทรัพยากรส่วนรวม หากทุกคนใช้โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบ ป่าก็จะเสื่อมโทรม ผู้ให้ข้อมูลจึงเห็นว่า ชุมชนต้องมีข้อตกลงร่วมกันและมีระบบติดตามดูแล เช่น การกำหนดเขตป่า การห้ามเผาป่า และการจัดเวรเฝ้าระวัง เมื่อคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกา ก็จะเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและพร้อมปฏิบัติตาม[๕๘]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ควรมีการพัฒนาควบคู่ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและจิตใจ เพราะหากปลูกต้นไม้แต่ไม่ปลูกจิตสำนึก ป่าก็อาจถูกทำลายอีกในอนาคต ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หลักพุทธธรรมช่วยพัฒนาจิตใจคนให้มีความเมตตา ความรับผิดชอบ และความพอประมาณ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืน ดังนั้น การอบรมคุณธรรม การฟังธรรม และกิจกรรมจิตอาสาจึงควรเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการอนุรักษ์ด้วย[๕๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า กลไกการมีส่วนร่วมควรเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจ ไม่ใช่ให้เฉพาะผู้นำหรือหน่วยงานรัฐกำหนดแนวทางฝ่ายเดียว เพราะคนในชุมชนรู้

---

[๕๕] Pmcu ๐๘

[๕๖] Pmcu ๑๐

[๕๗] Pmcu ๑๒

[๕๘] Pmcu ๑๔

[๕๙] Pmcu ๑๖

ปัญหาและบริบทของพื้นที่ดีที่สุด การประชุมประชาคมและการทำงานแบบเครือข่ายช่วยให้ชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และทำให้การอนุรักษ์มีความต่อเนื่องมากขึ้น[๖๐]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีบทบาทในการสนับสนุนรูปแบบการอนุรักษ์ ทั้งด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก แต่ไม่ควรเข้าไปควบคุมแทนชุมชน เพราะชุมชนต้องเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์อย่างแท้จริง ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หน่วยงานรัฐควรทำหน้าที่เป็น “ผู้สนับสนุน” มากกว่า “ผู้สั่งการ”[๖๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนควรเชื่อมโยงทุกภาคส่วนเข้าด้วยกัน ทั้งวัด โรงเรียน ครอบครัว ผู้นำชุมชน และองค์กรท้องถิ่น เพราะการดูแลป่าไม่ใช่หน้าที่ของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นความรับผิดชอบร่วมกันของทั้งชุมชน หากทุกฝ่ายทำงานร่วมกันและมีเป้าหมายเดียวกัน คือการรักษาป่าเพื่อคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต การอนุรักษ์ก็จะมีพลังและเกิดผลอย่างยั่งยืน[๖๒]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบสุ่ม พบว่า องค์ประกอบของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็น “รูปแบบการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธบูรณาการ” ซึ่งผสมผสานหลักพุทธธรรมเข้ากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

ประการแรก หลักการของรูปแบบ หลักการสำคัญของรูปแบบคือ การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยใช้หลักพุทธธรรม เช่น ความเมตตา ความพอประมาณ และการไม่เบียดเบียน เป็นฐานในการกำหนดพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนมองว่าป่าเป็นสมบัติส่วนรวมและเป็นแหล่งชีวิตที่ทุกคนต้องช่วยกันรักษา ไม่ใช่ทรัพยากรที่ใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตนเพียงอย่างเดียว หลักการดังกล่าวช่วยสร้างจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

ประการที่สอง เป้าหมายของการอนุรักษ์ เป้าหมายของรูปแบบมิได้จำกัดเพียงการรักษาพื้นที่ป่า แต่ครอบคลุมถึงการสร้างความยั่งยืนให้แก่ชุมชนทั้งด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ โดยมุ่งให้ป่าชุมชนเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งเรียนรู้ และพื้นที่สร้างความสมดุล

---

[๖๐] Pmcu ๑๘

[๖๑] Pmcu ๒๑

[๖๒] Pmcu ๒๔

ทางธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ต้องการสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนและเยาวชนเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ และร่วมกันอนุรักษ์ป่าเพื่อคนรุ่นต่อไป

ประการที่สาม กระบวนการดำเนินงาน กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบมีลักษณะเป็นวงจรต่อเนื่อง ประกอบด้วย การสร้างความเข้าใจร่วมกัน การประชุมวางแผน การกำหนดกฎระเบียบการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ การติดตามผล และการประเมินผล กิจกรรมสำคัญ ได้แก่ การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวกันไฟ การบวชป่า และกิจกรรมจิตอาสาด้านสิ่งแวดล้อม การดำเนินงานดังกล่าวช่วยให้การอนุรักษ์ไม่ใช่กิจกรรมชั่วคราว แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาร่วมกันของชุมชน

ประการที่สี่ กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน กลไกการมีส่วนร่วมถือเป็นหัวใจสำคัญของรูปแบบ โดยทุกภาคส่วนมีบทบาทร่วมกัน ได้แก่ พระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกและเชื่อมโยงหลักธรรมกับการอนุรักษ์ ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงาน โรงเรียนทำหน้าที่สร้างการเรียนรู้แก่เยาวชน องค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากรและงบประมาณ ส่วนประชาชนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติจริง การทำงานแบบเครือข่ายช่วยให้การอนุรักษ์เกิดความเข้มแข็งและต่อเนื่อง

ประการที่ห้า พุทธวิธีกับการสร้างความยั่งยืน การใช้พุทธวิธีช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีมิติทางจิตใจและคุณธรรมมากขึ้น ประชาชนไม่ได้รักษาป่าเพราะกลัวการลงโทษเท่านั้น แต่รักษาเพราะเกิดความตระหนักว่า ป่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและเป็นสมบัติของส่วนรวม การปลูกต้นไม้ การทำบุญป่า และการฟังธรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ช่วยให้คนในชุมชนรู้สึกว่าการอนุรักษ์เป็นทั้งการทำความดีและการสร้างประโยชน์แก่ลูกหลานในอนาคต

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปองค์ประกอบของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวานได้ ๔ องค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

๑. หลักการของรูปแบบ : “คนกับป่าอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล” รูปแบบการอนุรักษ์ตั้งอยู่บนแนวคิดว่า มนุษย์กับธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยกัน การใช้ทรัพยากรต้องอยู่บนพื้นฐานของความพอประมาณ ความเมตตา และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นแนวทางในการสร้างจิตสำนึกและกำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชน

๒. เป้าหมายของการอนุรักษ์ : “รักษาป่า รักษาคน รักษาชุมชน” เป้าหมายของรูปแบบคือ การสร้างความยั่งยืนทั้งด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และจิตใจ ได้แก่ การรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่า การสร้างแหล่งอาหารและสมุนไพร การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน

๓. กระบวนการดำเนินงาน : “ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้” กระบวนการดำเนินงานประกอบด้วยการประชุมวางแผน การกำหนดกฎระเบียบ การจัดกิจกรรมอนุรักษ์ การติดตามผล และการประเมินผล โดยใช้กิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมจิตอาสาเป็นเครื่องมือสร้างความร่วมมือและการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

๔. กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน : “บวร ร่วมอนุรักษ์” รูปแบบการอนุรักษ์อาศัยความร่วมมือของ “บ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น” หรือ “บวร” โดยวัดและพระสงฆ์สร้างจิตสำนึก โรงเรียนสร้างการเรียนรู้ ผู้นำชุมชนประสานงาน องค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากร และประชาชนร่วมลงมือปฏิบัติจริง ทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเข้มแข็งและยั่งยืน

จากองค์ประกอบดังกล่าว สามารถสังเคราะห์เป็นแนวคิดสำคัญได้ว่า รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน คือ “รูปแบบการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธบูรณาการ” ที่ใช้หลักธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกและใช้ความร่วมมือของชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินงาน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษาพัฒนาองค์ประกอบของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า รูปแบบที่เหมาะสมควรเป็นรูปแบบที่ผสมผสานหลักพุทธธรรมเข้ากับการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีหลักการสำคัญคือ การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน เป้าหมายของรูปแบบมุ่งรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน ควบคู่กับการสร้างความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจของคนในชุมชน กระบวนการดำเนินงานเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ตั้งแต่การวางแผน การดำเนินกิจกรรม การติดตามผล และการประเมินผล โดยใช้กิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมจิตอาสาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความร่วมมือ นอกจากนี้ การศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่า กลไก “บวร” ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยวัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึก โรงเรียนทำหน้าที่สร้างการเรียนรู้ ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงาน องค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากร และประชาชนเป็นกำลังหลักในการลงมือปฏิบัติ ดังนั้น รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน จึงเป็นรูปแบบที่เน้นการพัฒนาทั้ง “ป่า” และ “คน” ไปพร้อมกัน กล่าวคือ พัฒนาป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ และพัฒนาคนให้มีคุณธรรม จิตสำนึก และความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

๔.๒.๒ การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า

การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่าในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ถือเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ทั้งนี้เนื่องจากการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่สามารถอาศัยเพียงกฎหมายหรือมาตรการทางการบริหารเพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องอาศัย “จิตสำนึก” “คุณธรรม” และ “ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม” ของคนในชุมชนร่วมด้วย พุทธธรรมจึงทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาคนให้มีความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และเกิดความตระหนักในการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุลและพอประมาณ

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างหลากหลาย ทั้งในรูปแบบของการสอน การปฏิบัติจริง และการสร้างกิจกรรมร่วมกันในชุมชน โดยเฉพาะหลักธรรมเกี่ยวกับความเมตตา ความเสียสละ ความสามัคคี ความพอประมาณ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ซึ่งช่วยสร้างแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าที่มิได้มุ่งเพียงการรักษาทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังมุ่งพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมของคนในชุมชนควบคู่กันไป นอกจากนี้ ยังพบว่า การบูรณาการหลักพุทธธรรมช่วยเสริมสร้างความร่วมมือของคนในชุมชน ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าร่วมกัน พร้อมที่จะเสียสละแรงกาย แรงใจ และเวลาในการร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การบวชป่า และกิจกรรมจิตอาสาด้านสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน วัด พระสงฆ์ โรงเรียน ผู้นำชุมชน และองค์กรท้องถิ่น ต่างมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดหลักธรรมและสร้างจิตสาธารณะด้านการอนุรักษ์ให้เกิดขึ้นในชุมชน ดังนั้น การศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า จึงเป็นการทำความเข้าใจถึงกระบวนการเชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างความร่วมมือของชุมชน และการปลูกฝังจิตสาธารณะเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนด้วยพุทธวิธีอย่างยั่งยืน

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า หลักพุทธธรรมสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะหลักความพอประมาณและการไม่เบียดเบียน เพราะหากคนในชุมชนใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ไม่โลภ และไม่เอาเปรียบธรรมชาติ ป่าก็จะยังคงความสมบูรณ์และสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ผู้ให้ข้อมูลมองว่า ในอดีตชาวบ้านใช้ป่าด้วยความเคารพ เก็บของป่าแต่พอใช้ ไม่ตัดไม้เกินความจำเป็น และช่วยกันรักษาพื้นที่ต้นน้ำ สิ่งเหล่านี้แม้ไม่ได้เรียกว่าหลักธรรมโดยตรง แต่สะท้อนถึงการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธธรรมอย่างแท้จริง การอนุรักษ์ป่าจึงไม่ควรมองเป็นเพียงเรื่องของกฎหมาย แต่ต้องทำให้คนเกิดความละอายต่อการทำลายธรรมชาติ

และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมด้วย[๖๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า การสร้างคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อมควรเริ่มจากการปลูกฝังความเมตตาต่อธรรมชาติ เพราะเมื่อคนมีเมตตาต่อสัตว์ป่า ต้นไม้ และสิ่งแวดล้อม ก็จะไม่ทำลายธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์ของตนเพียงอย่างเดียว พระสงฆ์ในชุมชนมักสอนว่า ป่าไม่ใช่เพียงทรัพยากรที่มนุษย์ใช้ประโยชน์ แต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและระบบนิเวศที่เชื่อมโยงกันทั้งหมด หากป่าถูกทำลาย มนุษย์ก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า คุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อมจึงไม่ใช่เรื่องไกลตัว แต่เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล การปลูกฝังคุณธรรมลักษณะนี้จะช่วยให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกที่ยั่งยืนมากกว่าการใช้มาตรการบังคับเพียงอย่างเดียว[๖๔]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า หลักธรรมสามารถใช้สร้างความร่วมมือของชุมชนได้ดี โดยเฉพาะหลักสังคหวัตถุ ๔ ที่เน้นการเสียสละ การพูดจาสร้างสรรค์ การช่วยเหลือกันและการวางตนเสมอกัน เวลาชุมชนจัดกิจกรรมปลูกป่าหรือทำแนวกันไฟ คนในชุมชนจะมาช่วยกันโดยไม่ได้หวังผลตอบแทน เพราะมองว่าเป็นการทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากชุมชนมีความสามัคคีและช่วยเหลือกัน การอนุรักษ์ป่าก็จะเข้มแข็งขึ้น แต่ถ้าคนในชุมชนต่างคนต่างอยู่ หรือมีความขัดแย้งกัน การอนุรักษ์ก็จะอ่อนแอ ดังนั้น หลักธรรมจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและความร่วมมือภายในชุมชน[๖๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า การส่งเสริมจิตสาธารณะด้านการอนุรักษ์ต้องทำให้ประชาชนรู้สึกว่า ป่าชุมชนเป็น “สมบัติของส่วนรวม” ไม่ใช่ของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากทุกคนช่วยกันดูแล ป่าก็จะเป็นประโยชน์ต่อทุกคน แต่ถ้ามีบางคนทำลาย ปัญหาก็จะกระทบต่อทั้งชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การสร้างจิตสาธารณะควรเริ่มจากกิจกรรมเล็ก ๆ เช่น การร่วมปลูกต้นไม้ การช่วยกันเก็บขยะ การเฝ้าระวังไฟป่า และการสอนเด็กให้รักธรรมชาติ เพราะกิจกรรมเหล่านี้ช่วยให้คนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันและพร้อมที่จะเสียสละเพื่อส่วนรวม[๖๖]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการจัดการทรัพยากรควรสอดคล้องกับวิถีชีวิตจริงของชุมชน เช่น การสอนให้ใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด ไม่ใช้เกินจำเป็น และแบ่งปันทรัพยากรให้คนอื่นได้ใช้ร่วมกัน หลักคิดเช่นนี้สอดคล้องกับแนวทางของพระพุทธศาสนาเรื่องความพอเพียงและความไม่โลภ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หากชุมชนสามารถปลูกฝัง

---

[๖๓] Pmcu ๐๑

[๖๔] Pmcu ๐๓

[๖๕] Pmcu ๐๕

[๖๖] Pmcu ๐๗

แนวคิดนี้ได้ จะช่วยลดการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยและลดการทำลายป่าในระยะยาว[๖๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า การสร้างคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อมควรทำผ่านการศึกษาและการลงมือปฏิบัติจริง โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน โรงเรียนควรร่วมกับวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรม เช่น ค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้าน และการปลูกต้นไม้ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เด็กจะเกิดจิตสำนึกได้จริงเมื่อได้สัมผัสธรรมชาติและเห็นแบบอย่างจากผู้ใหญ่ ไม่ใช่เพียงการเรียนในห้องเรียนอย่างเดียว การสอนเรื่องความเมตตาและความรับผิดชอบต่อธรรมชาติควรเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ของเยาวชน[๖๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า การใช้กิจกรรมทางศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ช่วยสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนได้ดี เช่น การบวชป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และการทำบุญป่า เพราะกิจกรรมเหล่านี้ทำให้คนรู้สึกว่าการอนุรักษ์เป็นการทำบุญและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า พุทธวิธีช่วยทำให้การอนุรักษ์ไม่ใช่เรื่องไกลตัว แต่เป็นเรื่องของชีวิตประจำวันและความดีงามทางสังคม[๖๙]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า การสร้างความร่วมมือของชุมชนต้องอาศัยทั้งผู้นำและหลักธรรมร่วมกัน เพราะแม้จะมีกิจกรรมอนุรักษ์ที่ดี แต่หากชุมชนไม่มีความสามัคคี ก็ยากที่จะทำให้เกิดผลอย่างต่อเนื่อง หลักธรรมช่วยให้คนลดความเห็นแก่ตัว รู้จักเสียสละ และพร้อมทำงานเพื่อส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลมองว่า การประชุมชุมชน การพูดคุยกันด้วยเหตุผล และการช่วยเหลือกัน เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งและสามารถดูแลป่าร่วมกันได้[๗๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า การส่งเสริมจิตสาธารณะด้านการอนุรักษ์ควรปลูกฝังให้คนเห็นว่า การดูแลป่าเป็น “หน้าที่ของทุกคน” ไม่ใช่หน้าที่ของหน่วยงานรัฐเพียงอย่างเดียว ชุมชนควรสร้างกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วม เช่น การปลูกป่า การฟื้นฟูแหล่งน้ำ และการทำกิจกรรมจิตอาสา ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อคนได้ลงมือทำร่วมกัน จะเกิดความผูกพันกับพื้นที่และพร้อมปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน[๗๑]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า หลักธรรมเรื่องเมตตาและกรุณามีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ เพราะช่วยให้คนมองเห็นคุณค่าของสิ่งมีชีวิตอื่น ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ป่า ต้นไม้ หรือแม่น้ำลำคลอง หากคนมีเมตตาต่อธรรมชาติ ก็จะไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างขาดความรับผิดชอบ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การอนุรักษ์ป่าจึงไม่ใช่เพียงเรื่องของเทคนิคหรือกฎหมาย แต่เป็นเรื่องของจิตใจและคุณธรรม

---

[๖๗] Pmcu ๐๘

[๖๘] Pmcu ๑๐

[๖๙] Pmcu ๑๒

[๗๐] Pmcu ๑๔

[๗๑] Pmcu ๑๖

ด้วย[๗๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า องค์กรท้องถิ่นควรสนับสนุนการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า เช่น สนับสนุนกิจกรรมวัด โรงเรียน และชุมชนร่วมกันจัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เพราะวัดและพระสงฆ์มีอิทธิพลทางจิตใจต่อประชาชนสูง หากใช้ศาสนาเป็นสื่อในการสร้างจิตสำนึก จะช่วยให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความสมัครใจมากขึ้น[๗๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่าที่ดีที่สุด คือการทำให้หลักธรรมกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ การช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชน และการสอนลูกหลานให้รักธรรมชาติ หากชุมชนสามารถทำให้เด็กเห็นแบบอย่างจากผู้ใหญ่ได้ เด็กก็จะเติบโตขึ้นพร้อมจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมและพร้อมสืบทอดการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต[๗๔]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่าในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นกระบวนการพัฒนาคนควบคู่กับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างจิตสำนึก คุณธรรม และความร่วมมือของชุมชน

ประการแรก พบว่า การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการจัดการทรัพยากร ช่วยให้คนในชุมชนมีแนวคิดในการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ไม่ใช้เกินความจำเป็น และไม่ทำลายสมดุลของธรรมชาติ หลักธรรมเรื่องความพอเพียง การไม่เบียดเบียน และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ถูกนำมาใช้ในการกำหนดพฤติกรรมการใช้ป่า เช่น การเก็บของป่าแต่พอใช้ การไม่ตัดไม้ใหญ่ และการช่วยกันดูแลพื้นที่ต้นน้ำ

ประการที่สอง พบว่า การสร้างคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม เป็นพื้นฐานสำคัญของการอนุรักษ์ป่า เพราะเมื่อคนมีเมตตา กรุณา และเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ก็จะไม่ทำลายป่าเพื่อประโยชน์ส่วนตน คุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อมถูกปลูกฝังผ่านวัด พระสงฆ์ ครอบครัว และโรงเรียน ทำให้การอนุรักษ์กลายเป็นส่วนหนึ่งของจิตสำนึกและวิถีชีวิตของชุมชน

ประการที่สาม พบว่า การใช้หลักธรรมเพื่อสร้างความร่วมมือของชุมชน มีบทบาทสำคัญต่อความเข้มแข็งของการอนุรักษ์ หลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยสร้างความเสียสละ ความช่วยเหลือเกื้อกูล

---

[๗๒] Pmcu ๑๘

[๗๓] Pmcu ๒๑

[๗๔] Pmcu ๒๔

และความเสมอภาคในการทำงานร่วมกัน ส่งผลให้ประชาชนพร้อมเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และการฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม โดยไม่หวังผลตอบแทนส่วนตน

ประการที่สี่ พบว่า การส่งเสริมจิตสาธารณะด้านการอนุรักษ์ ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่า ป่าชุมชนเป็นสมบัติของส่วนรวมและทุกคนมีหน้าที่ร่วมกันดูแล กิจกรรมจิตอาสาและกิจกรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า การทำบุญป่า และการปลูกต้นไม้ ช่วยสร้างความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติ และทำให้การอนุรักษ์เป็นทั้งหน้าที่ทางสังคมและหน้าที่ทางศีลธรรม

ประการที่ห้า พบว่า วัดและพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการบูรณาการหลักธรรมกับการอนุรักษ์ เพราะพระสงฆ์สามารถเชื่อมโยงธรรมะเข้ากับชีวิตประจำวันและปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ ทำให้ประชาชนเข้าใจว่า การรักษาป่าเป็นทั้งการรักษาธรรมชาติและการรักษาชีวิตของมนุษย์เอง

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปองค์ประกอบสำคัญของการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่าในตำบลค่ายบกหวานได้ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการจัดการทรัพยากร : “ใช้พอดี มีความรับผิดชอบ” หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ความพอประมาณ การไม่เบียดเบียน และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการกำหนดพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้คนในชุมชนใช้ป่าอย่างรู้คุณค่าและไม่ทำลายความสมดุลของระบบนิเวศ

๒. การสร้างคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม : “พัฒนาคนควบคู่กับการรักษาป่า” การอนุรักษ์ป่าจะยั่งยืนได้ต้องพัฒนาจิตใจของคนไปพร้อมกัน การปลูกฝังเมตตา กรุณา ความเสียสละ และความพอประมาณ ช่วยให้ประชาชนเกิดจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมและพร้อมปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

๓. การใช้หลักธรรมเพื่อสร้างความร่วมมือของชุมชน : “สามัคคี ร่วมคิด ร่วมทำ” หลักสังคหวัตถุ ๔ และหลักสามัคคีธรรมช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนในชุมชน ทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูล การเสียสละ และการทำงานร่วมกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง

๔. การส่งเสริมจิตสาธารณะด้านการอนุรักษ์ : “ป่าเป็นสมบัติของส่วนรวม” กิจกรรมจิตอาสาและกิจกรรมทางศาสนาช่วยปลูกฝังให้ประชาชนเห็นว่า การดูแลป่าเป็นหน้าที่ของทุกคน มิใช่เพียงหน้าที่ของรัฐหรือผู้นำชุมชน จิตสาธารณะดังกล่าวช่วยให้คนพร้อมเสียสละเวลาและแรงงานเพื่อประโยชน์ของชุมชนและคนรุ่นต่อไป

จากการสังเคราะห์ดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่าในตำบลค่ายบกหวาน เป็นกระบวนการที่ใช้ “ธรรมะพัฒนาคน และใช้คนรักษาป่า” กล่าวคือ ใช้หลักธรรมสร้างจิตสำนึกและคุณธรรมของประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือและความรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่าในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า หลักพุทธธรรมมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน เพราะช่วยสร้างจิตสำนึก คุณธรรม ความร่วมมือ และจิตสาธารณะของประชาชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ หลักธรรมเกี่ยวกับความพอประมาณ การไม่เบียดเบียน ความเมตตา และความเสียสละ ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้คนในชุมชนใช้ป่าอย่างรู้คุณค่าและไม่ทำลายสมดุลของระบบนิเวศ ขณะเดียวกัน การปลูกฝังคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อมผ่านวัด พระสงฆ์ ครอบครัว และโรงเรียน ช่วยพัฒนาจิตใจของประชาชนให้เกิดความรับผิดชอบต่อธรรมชาติและส่วนรวม นอกจากนี้ หลักธรรมยังช่วยสร้างความร่วมมือของชุมชนผ่านกิจกรรมจิตอาสา การปลูกป่า การบวชป่า และกิจกรรมทางศาสนา ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าร่วมกันและพร้อมเสียสละเพื่อประโยชน์ของชุมชน การส่งเสริมจิตสาธารณะดังกล่าวช่วยให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเข้มแข็งและต่อเนื่อง ดังนั้น การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า จึงเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี โดยมุ่งพัฒนาทั้ง “ป่า” และ “คน” ไปพร้อมกัน กล่าวคือ รักษาความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ควบคู่กับการสร้างคุณธรรม จิตสำนึก และความรับผิดชอบของคนในชุมชน อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสังคมชุมชนในระยะยาว

๔.๒.๓ กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบ

กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ถือเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน เนื่องจากการจัดการป่าชุมชนไม่สามารถดำเนินการโดยบุคคลหรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเพียงลำพัง แต่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในชุมชน ทั้งประชาชน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน และการติดตามประเมินผลร่วมกัน

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนตำบลค่ายบกหวานให้ความสำคัญกับการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนผ่านเวทีประชาคม การประชุมหมู่บ้าน และกิจกรรมพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาและแนวทางการอนุรักษ์ป่า ซึ่งช่วยให้คนในชุมชนเกิดความเข้าใจร่วมกัน เห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ และสามารถกำหนดแนวทางการจัดการป่าที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ ยังพบว่า ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และหน่วยงานรัฐ มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการมีส่วนร่วม โดยผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงานและสร้างความร่วมมือ พระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกและเชื่อมโยงหลักธรรมกับการอนุรักษ์ ขณะที่หน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่สนับสนุนงบประมาณ ความรู้ และทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ อีกทั้ง การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การอนุรักษ์เกิดความต่อเนื่องและขยายผลไปสู่ระดับตำบลและพื้นที่ใกล้เคียง โดยเครือข่ายดังกล่าวทำหน้าที่ในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ประสบการณ์ และความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ดังนั้น การศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี จึงเป็นการทำความเข้าใจถึงบทบาทของภาคส่วนต่าง ๆ กระบวนการรับฟังความคิดเห็น การสร้างเครือข่าย และการร่วมวางแผนกำหนดแนวทางอนุรักษ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนให้มีความยั่งยืนและเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ต้องเริ่มจากการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เพราะคนในชุมชนเป็นผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าและได้รับผลกระทบจากปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรง หากไม่มีการเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็น คนก็จะรู้สึกว่าโครงการอนุรักษ์เป็นเรื่องของหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียว ในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานชุมชนจึงมักจัดประชุมประชาคมเพื่อพูดคุยปัญหาเรื่องป่า เช่น การบุกรุกพื้นที่ การเผาป่า หรือปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การพูดคุยร่วมกันทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจและสามารถกำหนดแนวทางที่ทุกคนยอมรับร่วมกันได้ ซึ่งส่งผลให้การดำเนินงานด้านการอนุรักษ์มีความเข้มแข็งและได้รับความร่วมมือมากขึ้น[๗๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญมากในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เพราะผู้นำต้องทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างประชาชน วัด โรงเรียน และหน่วยงานภายนอก หากผู้นำมีความจริงใจและเสียสละประชาชนก็จะให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์มากขึ้น ผู้นำในชุมชนมักเป็นผู้จัดประชุม แจ้งข่าวสาร และชักชวนประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และการฟื้นฟูแหล่ง

---

[๗๕] Pmcu ๐๑

น้ำ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า ผู้นำต้องทำตัวเป็นแบบอย่างในการรักษาป่าและปฏิบัติตามกติกาของชุมชนด้วย เพราะหากผู้นำไม่จริงจัง คนในชุมชนก็จะไม่เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์[๗๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างความร่วมมือของชุมชน เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังให้ความเคารพศรัทธาต่อพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์เทศน์สอนเรื่องการรักษาธรรมชาติ การไม่เบียดเบียน และการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ชาวบ้านก็จะเกิดความตระหนักและพร้อมเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์มากขึ้น นอกจากนี้ วัดยังเป็นพื้นที่กลางที่ประชาชนสามารถมาพบปะ พูดคุย และจัดกิจกรรมร่วมกันได้ เช่น การบวชป่า การปลูกต้นไม้ และการประชุมเรื่องป่าชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า พระสงฆ์จึงไม่ได้มีบทบาทเฉพาะด้านศาสนา แต่ยังเป็นผู้นำทางจิตใจและเป็นศูนย์กลางของกระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชนด้วย[๗๗]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า หน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรทำหน้าที่สนับสนุนมากกว่าการสั่งการ เพราะคนในชุมชนรู้บริบทของพื้นที่ดีที่สุด หากหน่วยงานรัฐกำหนดโครงการโดยไม่ฟังเสียงของชุมชน โครงการมักไม่สอดคล้องกับความต้องการจริง ผู้ให้ข้อมูลจึงเห็นว่า หน่วยงานรัฐควรเข้ามาช่วยด้านงบประมาณ อุปกรณ์ และความรู้ทางวิชาการ ขณะที่การตัดสินใจเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง[๗๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นเรื่องสำคัญ เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง แต่เชื่อมโยงกันทั้งตำบล หากหมู่บ้านหนึ่งดูแลป่าดี แต่อีกหมู่บ้านยังมีการเผาป่าหรือบุกรุกพื้นที่ ปัญหาก็ยังคงเกิดขึ้น ผู้ให้ข้อมูลจึงเห็นว่าชุมชนควรมีการประสานงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เช่น การประชุมเครือข่าย การจัดกิจกรรมปลูกป่าร่วมกัน และการช่วยกันเฝ้าระวังไฟป่า การทำงานแบบเครือข่ายช่วยให้เกิดพลังร่วมและทำให้การอนุรักษ์มีความต่อเนื่องมากขึ้น[๗๙]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า การร่วมวางแผนและกำหนดแนวทางอนุรักษ์ควรให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย เพราะเยาวชนคือผู้ที่จะสืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต โรงเรียนควรเปิดโอกาสให้นักเรียนเข้าร่วมประชุมหรือกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เด็กได้เรียนรู้

---

[๗๖] Pmcu ๐๓

[๗๗] Pmcu ๐๕

[๗๘] Pmcu ๐๗

[๗๙] Pmcu ๐๘

กระบวนการคิดและการทำงานร่วมกับชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อเยาวชนได้แสดงความคิดเห็นและลงมือปฏิบัติจริง จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีจิตสำนึกในการรักษาป่ามากขึ้น[๘๐]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วมที่ดีต้องทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่า ทุกคนมีคุณค่าและมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็น ไม่ว่าจะเป็นผู้สูงอายุ เยาวชน ผู้หญิง หรือคนยากจน หากเปิดโอกาสให้ทุกกลุ่มได้พูดและมีส่วนร่วม จะช่วยให้การวางแผนอนุรักษ์มีความครอบคลุมและลดความขัดแย้งในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลมองว่า การประชุมชุมชนจึงไม่ใช่เพียงการแจ้งข้อมูล แต่เป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสร้างความเข้าใจร่วมกัน[๘๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า การสร้างความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าควรเริ่มจากการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนในชุมชน เพราะหากชุมชนมีความขัดแย้ง การทำงานร่วมกันก็จะยาก หลักธรรมเรื่องความสามัคคีและการเสียสละช่วยให้คนในชุมชนลดความเห็นแก่ตัวและพร้อมทำงานเพื่อส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อชุมชนมีความสามัคคี การจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การปลูกป่า การเฝ้าระวังไฟป่า หรือการดูแลแหล่งน้ำ ก็จะได้รับความร่วมมืออย่างเต็มที่[๘๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนต้องเป็นกระบวนการต่อเนื่อง ไม่ใช่เพียงการเข้าร่วมกิจกรรมครั้งคราว ชุมชนควรมีคณะกรรมการป่าชุมชนที่ทำงานอย่างจริงจัง มีการประชุมติดตามผล และมีการสรุปปัญหาอย่างสม่ำเสมอ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หากไม่มีการติดตามและประเมินผล การอนุรักษ์อาจขาดความต่อเนื่องและไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างแท้จริง[๘๓]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วมที่แท้จริงต้องเริ่มจากการรับฟังและเคารพความคิดเห็นของประชาชน เพราะคนในชุมชนแต่ละกลุ่มมีประสบการณ์และมุมมองที่แตกต่างกัน ผู้สูงอายุอาจมีภูมิปัญญาดั้งเดิม เยาวชนอาจมีความรู้ใหม่ด้านเทคโนโลยี ส่วนพระสงฆ์อาจช่วยด้านคุณธรรม หากนำความรู้ของทุกฝ่ายมารวมกัน จะทำให้การอนุรักษ์ป่ามีความสมบูรณ์และเหมาะสมกับบริบทของชุมชนมากขึ้น[๘๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน ทั้งในด้านงบประมาณ การจัดอบรม และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เพราะการทำงานแบบเครือข่ายช่วยให้ชุมชนสามารถแลกเปลี่ยนประสบการณ์และช่วยเหลือกันได้ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากแต่ละชุมชนทำงาน

---

[๘๐] Pmcu ๑๐

[๘๑] Pmcu ๑๒

[๘๒] Pmcu ๑๔

[๘๓] Pmcu ๑๖

[๘๔] Pmcu ๑๘

แยกกัน การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจะทำได้ยาก แต่ถ้ามีเครือข่ายร่วมกัน จะช่วยเพิ่มพลังในการอนุรักษ์และทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน[๘๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า การร่วมวางแผนกำหนดแนวทางอนุรักษ์ควรใช้ทั้งข้อมูลทางวิชาการและภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกัน เพราะคนในชุมชนรู้จักพื้นที่และธรรมชาติในท้องถิ่นเป็นอย่างดี ขณะเดียวกัน หน่วยงานรัฐก็มีความรู้ด้านวิชาการและเทคโนโลยีที่สามารถช่วยพัฒนาการอนุรักษ์ได้ หากทั้งสองส่วนทำงานร่วมกัน จะทำให้การอนุรักษ์มีความเหมาะสมกับพื้นที่และเกิดผลอย่างยั่งยืน[๘๖]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน มีลักษณะเป็น “กระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผิดชอบ” ของคนในชุมชนและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

ประการแรก การรับฟังความคิดเห็นของชุมชน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่า การรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ เพราะทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าและเป็นส่วนหนึ่งของการตัดสินใจ เวทีประชาคม การประชุมหมู่บ้าน และกิจกรรมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ช่วยให้ประชาชนสามารถสะท้อนปัญหา ความต้องการ และแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ นอกจากนี้ การเปิดโอกาสให้ทุกกลุ่มในชุมชนได้แสดงความคิดเห็น ยังช่วยลดความขัดแย้งและสร้างความเข้าใจร่วมกันในการจัดการป่าชุมชน

ประการที่สอง บทบาทของผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และหน่วยงานรัฐ ผู้นำชุมชนทำหน้าที่สำคัญในการประสานงาน สร้างความร่วมมือ และกระตุ้นให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ ขณะที่พระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกและเชื่อมโยงหลักธรรมกับการดูแลธรรมชาติ ส่วนหน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่สนับสนุนด้านงบประมาณ ความรู้ และวัสดุอุปกรณ์ การทำงานร่วมกันของทั้งสามฝ่ายช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีทั้งมิติด้านคุณธรรม สังคม และการบริหารจัดการที่สอดคล้องกัน

ประการที่สาม การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน การสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน วัด โรงเรียน และหน่วยงานต่าง ๆ ช่วยให้การอนุรักษ์ป่ามีความต่อเนื่องและสามารถขยายผลได้ในระดับพื้นที่ เครือข่ายดังกล่าวทำหน้าที่ในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ประสบการณ์ และความร่วมมือใน

---

[๘๕] Pmcu ๒๑

[๘๖] Pmcu ๒๔

การเฝ้าระวังปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ไฟป่า การบุกรุกพื้นที่ และการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น การทำงานแบบเครือข่ายยังช่วยสร้างพลังร่วมและความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

ประการที่สี่ การร่วมวางแผนและกำหนดแนวทางอนุรักษ์ การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ที่เหมาะสมจำเป็นต้องอาศัยการร่วมวางแผนของทุกภาคส่วน โดยใช้ทั้งข้อมูลทางวิชาการและภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกัน การเปิดโอกาสให้ประชาชน เยาวชน ผู้สูงอายุ พระสงฆ์ และหน่วยงานรัฐได้ร่วมกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ ทำให้มาตรการต่าง ๆ มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และได้รับการยอมรับจากชุมชนมากขึ้น

ประการที่ห้า พุทธวิธีกับกระบวนการมีส่วนร่วม หลักพุทธธรรม เช่น ความสามัคคี ความเสียสละ และการเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น มีบทบาทสำคัญในการสร้างบรรยากาศของการทำงานร่วมกันในชุมชน การใช้พุทธวิธีช่วยลดความขัดแย้ง สร้างความสัมพันธ์ที่ดี และทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดขึ้นอย่างสมัครใจมากกว่าการบังคับ

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธีได้ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. การรับฟังความคิดเห็นของชุมชน : “เปิดพื้นที่ให้ทุกคนมีส่วนร่วม” การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าที่เหมาะสมต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจผ่านเวทีประชาคม การประชุมหมู่บ้าน และกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การรับฟังความคิดเห็นช่วยสร้างความเข้าใจร่วมและทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์

๒. บทบาทของผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และหน่วยงานรัฐ : “ประสานพลังเพื่อการอนุรักษ์” ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงานและสร้างความร่วมมือ พระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกและคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนหน่วยงานรัฐทำหน้าที่สนับสนุนทรัพยากร ความรู้ และงบประมาณ การทำงานร่วมกันของทั้งสามฝ่ายทำให้การอนุรักษ์มีทั้งมิติทางสังคม จิตใจ และการบริหารจัดการที่เข้มแข็ง

๓. การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน : “เชื่อมโยงความร่วมมือระดับพื้นที่” เครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การช่วยเหลือกัน และการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล และพื้นที่ใกล้เคียง การทำงานแบบเครือข่ายช่วยเพิ่มพลังในการอนุรักษ์และทำให้การดำเนินงานมีความต่อเนื่องมากขึ้น

๔. การร่วมวางแผนและกำหนดแนวทางอนุรักษ์ : “ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบ การวางแผนอนุรักษ์ที่มีประสิทธิภาพต้องใช้ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ทางวิชาการร่วมกัน พร้อม

เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ ทำให้มาตรการต่าง ๆ มีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และได้รับการยอมรับจากชุมชน

จากการสังเคราะห์ดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี เป็นกระบวนการที่ใช้ “ความร่วมมือของชุมชน” เป็นฐาน และใช้ “พุทธธรรม” เป็นกลไกในการสร้างความสามัคคี จิตสำนึก และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคส่วนต่าง ๆ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนเกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน การเปิดพื้นที่ให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นผ่านเวทีประชาคมและการประชุมหมู่บ้าน ช่วยสร้างความเข้าใจร่วมและทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์ ขณะเดียวกัน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และหน่วยงานรัฐ ต่างมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ โดยผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงาน พระสงฆ์สร้างจิตสำนึกและคุณธรรม ส่วนหน่วยงานรัฐสนับสนุนทรัพยากรและความรู้ที่จำเป็น นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการช่วยเหลือกันระหว่างพื้นที่ ขณะที่การร่วมวางแผนและกำหนดแนวทางอนุรักษ์โดยใช้ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ทางวิชาการ ช่วยให้มาตรการอนุรักษ์มีความเหมาะสมและได้รับการยอมรับจากประชาชน ดังนั้น กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี จึงเป็นกระบวนการที่เน้น “การร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผิดชอบ” โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างความสามัคคี ความเสียสละ และจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

๔.๒.๔ แนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบ

แนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นประเด็นสำคัญในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ไม่เป็นเพียงกิจกรรมเฉพาะช่วงเวลา หรือโครงการที่เกิดขึ้นแล้วสิ้นสุดลงโดยไม่มีการสืบต่อ เนื่องจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นกระบวนการระยะยาวที่ต้องอาศัยทั้งองค์ความรู้ จิตสำนึก กฎระเบียบ การมีส่วนร่วม และระบบติดตามประเมินผลอย่างเป็นรูปธรรม

จากการศึกษาพบว่า ความยั่งยืนของการอนุรักษ์ป่าชุมชนมิได้ขึ้นอยู่กับการปลูกต้นไม้หรือการฟื้นฟูพื้นที่ป่าเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับการพัฒนาคนในชุมชนให้มีความรู้ ความเข้าใจ ความรัก ความหวงแหน และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการสืบทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์จากผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ และผู้มีประสบการณ์ในพื้นที่ไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่สูญหายไปตามกาลเวลา นอกจากนี้ การพัฒนาจิตสำนึกของเยาวชนถือเป็นหัวใจสำคัญของความยั่งยืน เพราะเยาวชนคือผู้สืบทอดการดูแลรักษาป่าชุมชนในอนาคต หากเยาวชนได้รับการปลูกฝังให้เห็นคุณค่าของป่า เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับวิถีชีวิต และได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง ย่อมทำให้เกิดคนรุ่นใหม่ที่มีจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมและพร้อมเป็นกำลังสำคัญของชุมชนต่อไป อีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญ คือ การสร้างกฎระเบียบชุมชนร่วมกัน เพราะป่าชุมชนเป็นทรัพยากรส่วนรวม หากขาดกติกาที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกัน อาจเกิดปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น การบุกรุกพื้นที่ป่า การตัดไม้ และการทำลายระบบนิเวศ ดังนั้น กฎระเบียบของชุมชนจึงควรเกิดจากการประชุม การรับฟังความคิดเห็น และการตกลงร่วมกัน เพื่อให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของกติกาและพร้อมปฏิบัติตามด้วยความสมัครใจ สุดท้าย การติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนทราบถึงความก้าวหน้า ปัญหา อุปสรรค และผลลัพธ์ของการดำเนินงาน สามารถนำข้อมูลที่ได้ไปปรับปรุงแนวทางการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป การสร้างความยั่งยืนของรูปแบบจึงต้องประกอบด้วยการสืบทอดความรู้ การพัฒนาคน การสร้างกติกา และการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึก ความสามัคคี ความเสียสละ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า แนวทางการสร้างความยั่งยืนของการอนุรักษ์ป่าชุมชนต้องเริ่มจากการสืบทอดองค์ความรู้ของคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ เพราะผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่มีความรู้เกี่ยวกับป่าอย่างลึกซึ้ง ทั้งเรื่องพันธุ์ไม้ สมุนไพร พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ แหล่งน้ำ และฤดูกาลของทรัพยากรธรรมชาติ หากความรู้เหล่านี้ไม่ได้รับการถ่ายทอด ก็อาจสูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า ควรมีการจัดกิจกรรมให้เยาวชนได้เรียนรู้จากผู้สูงอายุโดยตรง เช่น การเดินป่าศึกษาธรรมชาติ การเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้าน และการเล่าเรื่องความเป็นมาของป่าชุมชน เมื่อเยาวชนรู้ว่าป่ามีคุณค่าอย่างไร ก็จะเกิดความรักและความหวงแหนมากขึ้น การอนุรักษ์จึงจะต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น[๘๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า ความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนขึ้นอยู่กับการปลูกฝังจิตสำนึกเยาวชนเป็นสำคัญ เพราะเด็กและเยาวชนเป็นกำลังหลักของ

---

[๘๗] Pmcu ๐๑

ชุมชนในอนาคต หากเด็กเติบโตขึ้นโดยไม่รู้จักคุณค่าของป่า ก็อาจมองป่าเป็นเพียงพื้นที่ว่างหรือแหล่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น ชุมชนจึงควรสร้างกิจกรรมที่ทำให้เยาวชนได้สัมผัสธรรมชาติจริง เช่น การปลูกต้นไม้ การเก็บขยะในพื้นที่ป่า การเข้าค่ายคุณธรรมสิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างต้นไม้ น้ำ ดิน และชีวิตมนุษย์ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การสอนเยาวชนไม่ควรใช้เพียงคำพูด แต่ต้องให้ลงมือปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรงและเกิดจิตสำนึกจากภายใน[๘๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า กฎระเบียบของชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้การอนุรักษ์ป่ามีความยั่งยืน แต่กฎระเบียบนั้นต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ไม่ใช่การกำหนดโดยผู้นำหรือหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียว เพราะหากประชาชนไม่ได้ร่วมคิดร่วมกำหนด ก็อาจไม่รู้สึกผูกพันและไม่ปฏิบัติตามอย่างจริงจัง ชุมชนควรจัดเวทีประชาคมเพื่อกำหนดข้อตกลงร่วมกัน เช่น ห้ามตัดไม้ใหญ่ ห้ามเผาป่า ห้ามล่าสัตว์ ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า และกำหนดช่วงเวลาในการใช้ประโยชน์จากของป่าอย่างเหมาะสม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อกติกาเกิดจากความเห็นร่วมกัน จะทำให้คนในชุมชนเคารพกฎด้วยความเข้าใจ ไม่ใช่เพราะความกลัวเท่านั้น[๘๙]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า การติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่ชุมชนควรให้ความสำคัญมากขึ้น เพราะที่ผ่านมาเมื่อมีการจัดกิจกรรมปลูกป่าหรือฟื้นฟูพื้นที่แล้ว บางครั้งไม่มีการติดตามว่าต้นไม้ที่ปลูกเติบโตหรือไม่ พื้นที่ป่าฟื้นตัวมากน้อยเพียงใด หรือปัญหาไฟป่าลดลงหรือไม่ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากไม่มีการติดตามผล กิจกรรมอนุรักษ์อาจกลายเป็นเพียงกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ แต่ไม่เกิดผลจริงในระยะยาว ชุมชนจึงควรมีคณะกรรมการติดตามผล มีการสำรวจพื้นที่เป็นระยะ และนำผลที่ได้มาประชุมเพื่อปรับปรุงแนวทางการดำเนินงาน เช่น หากพื้นที่ใดปลูกต้นไม้แล้วไม่รอด ก็ต้องหาสาเหตุและแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่[๙๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า การสืบทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ควรทำให้เป็นระบบมากขึ้น ไม่ควรปล่อยให้เป็นเพียงการบอกเล่ากันภายในครอบครัว เพราะเมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่อาจไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับป่าเหมือนเดิม ชุมชนควรรวบรวมความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน เช่น ชื่อพันธุ์ไม้ สมุนไพร การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างพอประมาณ และข้อห้ามดั้งเดิมของชุมชน แล้วจัดทำเป็นฐานข้อมูลหรือสื่อการเรียนรู้ของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หากมีการบันทึกองค์ความรู้เหล่านี้ไว้ จะช่วยให้โรงเรียน วัด และชุมชน

---

[๘๘] Pmcu ๐๓

[๘๙] Pmcu ๐๕

[๙๐] Pmcu ๐๗

สามารถนำไปใช้ถ่ายทอดแก่เยาวชนได้อย่างต่อเนื่อง และยังช่วยสร้างความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง[๙๑]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า โรงเรียนควรมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาจิตสำนึกเยาวชนด้านการอนุรักษ์ป่า โดยอาจบูรณาการเรื่องป่าชุมชนเข้าไปในกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น วิชาสังคมศึกษา วิทยาศาสตร์ พระพุทธศาสนา และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน นักเรียนควรได้เรียนรู้ทั้งด้านระบบนิเวศและด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตาต่อธรรมชาติ ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การเรียนรู้ที่ดีควรเชื่อมโยงโรงเรียนกับวัดและชุมชน เช่น เชิญพระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้สูงอายุมาให้ความรู้ และพานักเรียนลงพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อเรียนรู้จากสถานที่จริง การเรียนรู้แบบนี้จะทำให้เยาวชนเข้าใจป่าทั้งในมิติธรรมชาติและมิติคุณค่าทางจิตใจ[๙๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า ความยั่งยืนของการอนุรักษ์ป่าต้องอาศัยการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันในชุมชน หากคนคิดว่าป่าเป็นของรัฐหรือเป็นหน้าที่ของผู้นำเท่านั้น ก็จะไม่เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง แต่ถ้าคนรู้สึกว่าป่าเป็นสมบัติของชุมชน เป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ และเป็นมรดกของลูกหลาน ทุกคนก็จะพร้อมช่วยกันรักษา ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การสร้างกฎระเบียบชุมชน การจัดกิจกรรมจิตอาสา และการประชุมติดตามผลควรเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มเข้าร่วม ไม่ว่าจะเป็นผู้สูงอายุ เยาวชน กลุ่มสตรี เกษตรกร หรือพระสงฆ์ เพื่อให้เกิดความร่วมมือที่ครอบคลุมและต่อเนื่อง[๙๓]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า หลักพุทธธรรมสามารถช่วยสร้างความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ได้ เพราะหลักธรรมช่วยพัฒนาจิตใจของคนให้มีความเมตตา ความเสียสละ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม หากชุมชนเน้นเฉพาะกฎระเบียบโดยไม่มีการพัฒนาจิตใจ คนอาจปฏิบัติตามเมื่อมีผู้ควบคุม แต่เมื่อไม่มีคนเฝ้าระวังก็อาจกลับไปทำลายป่าได้ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า วัดและพระสงฆ์ควรมีบทบาทในการอบรมธรรมะด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เช่น เทศน์เรื่องการไม่เบียดเบียน การทำบุญด้วยการปลูกป่า และการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ เพื่อให้การอนุรักษ์เกิดจากจิตสำนึกภายใน ไม่ใช่เพียงการทำตามกฎภายนอก[๙๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า การสร้างกฎระเบียบชุมชนร่วมกันควรมีทั้งข้อห้าม ข้อปฏิบัติ และมาตรการส่งเสริม ไม่ควรเน้นเฉพาะการลงโทษผู้กระทำผิด เพราะอาจทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน ควรใช้วิธีตักเตือน ให้ความรู้ และ

---

[๙๑] Pmcu ๐๘

[๙๒] Pmcu ๑๐

[๙๓] Pmcu ๑๒

[๙๔] Pmcu ๑๔

ให้ผู้กระทำผิดมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่า เช่น ปลูกต้นไม้ ทำแนวกันไฟ หรือเข้าร่วมกิจกรรมจิตอาสา ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า กฎระเบียบที่ดีต้องมีความยุติธรรม เหมาะสมกับบริบทของชุมชน และทุกคนต้องปฏิบัติเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นผู้นำหรือประชาชนทั่วไป หากกฎระเบียบมีความเป็นธรรม ชุมชนก็จะยอมรับและปฏิบัติตามได้อย่างต่อเนื่อง[๙๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชนควรใช้กิจกรรมที่ต่อเนื่องและหลากหลาย ไม่ใช่จัดกิจกรรมเพียงครั้งเดียวแล้วจบไป เพราะจิตสำนึกต้องเกิดจากการเรียนรู้ซ้ำ ๆ และการเห็นแบบอย่างที่ดีจากผู้ใหญ่ ชุมชนควรมีโครงการเยาวชนรักษ์ป่า กลุ่มจิตอาสาเยาวชน หรือชมรมสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน เพื่อให้เด็กได้มีบทบาทจริงในการอนุรักษ์ เช่น การสำรวจพันธุ์ไม้ การทำป้ายให้ความรู้ การดูแลต้นไม้ที่ปลูก และการรณรงค์ไม่เผาป่า ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากเยาวชนได้รับความไว้วางใจและมีพื้นที่ในการแสดงความสามารถ จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจและพร้อมเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อมในอนาคต[๙๖]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า หน่วยงานท้องถิ่นควรสนับสนุนระบบติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์อย่างจริงจัง เช่น การจัดทำแผนอนุรักษ์ประจำปี การสำรวจพื้นที่ป่า การจัดทำข้อมูลพันธุ์ไม้ การประเมินความเสี่ยงไฟป่า และการสรุปผลกิจกรรมร่วมกับชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การประเมินผลไม่ควรเป็นเรื่องของเอกสารเพียงอย่างเดียว แต่ควรเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนรู้ว่ากิจกรรมใดได้ผล กิจกรรมใดต้องปรับปรุง และควรวางแผนอย่างไรในปีต่อไป หากมีระบบข้อมูลและการประเมินผลที่ชัดเจน จะช่วยให้การอนุรักษ์มีทิศทางและเกิดความต่อเนื่องมากขึ้น[๙๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า แนวทางความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ควรเชื่อมโยงระหว่าง “ความรู้ กติกา จิตสำนึก และการติดตามผล” เข้าด้วยกัน เพราะหากมีความรู้แต่ไม่มีกติกา การใช้ทรัพยากรอาจขาดระเบียบ หากมีกติกาแต่ไม่มีจิตสำนึก คนอาจปฏิบัติตามเพียงชั่วคราว และหากมีทั้งความรู้กับจิตสำนึกแต่ไม่มีการติดตามผล ก็จะไม่รู้ว่าการอนุรักษ์ก้าวหน้าเพียงใด ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า รูปแบบที่ยั่งยืนควรทำให้ทุกภาคส่วนมีบทบาทร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยใช้วัด โรงเรียน ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นเป็นเครือข่ายสนับสนุน เพื่อให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ไม่ใช่เพียงโครงการเฉพาะกิจ[๙๘]

---

[๙๕] Pmcu ๑๖

[๙๖] Pmcu ๑๘

[๙๗] Pmcu ๒๑

[๙๘] Pmcu ๒๔

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบสุ่มจำนวน ๑๒ รูป/คน จากรหัส Pmcu ๐๑–๒๕ พบว่า แนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน มีลักษณะเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องอาศัยการพัฒนาคน การจัดระบบความรู้ การสร้างกติกา และการประเมินผลควบคู่กัน โดยสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

ประการแรก การสืบทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่า องค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีทั้งความรู้จากประสบการณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อทางวัฒนธรรม และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านเป็นแหล่งความรู้สำคัญเกี่ยวกับป่าชุมชน เช่น ชนิดของพันธุ์ไม้ สมุนไพรท้องถิ่น แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ฤดูกาลของของป่า วิธีใช้ทรัพยากรอย่างไม่ทำลายต้นกำเนิด และข้อห้ามเกี่ยวกับพื้นที่ป่า ความรู้เหล่านี้เกิดจากการใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติเป็นเวลายาวนาน จึงมีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้เยาวชนจำนวนหนึ่งห่างไกลจากป่าและวิถีดั้งเดิมมากขึ้น หากไม่มีระบบถ่ายทอดความรู้ที่ชัดเจน ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์อาจสูญหายไป ดังนั้น ชุมชนควรพัฒนากระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ให้เป็นระบบ เช่น การจัดกิจกรรมเดินป่าศึกษาธรรมชาติ การจัดทำฐานข้อมูลพันธุ์ไม้ การบันทึกภูมิปัญญาผู้สูงอายุ การจัดค่ายเรียนรู้ป่าชุมชน และการบูรณาการความรู้ท้องถิ่นเข้ากับการเรียนการสอนในโรงเรียน ในมิติพุทธวิธี การสืบทอดองค์ความรู้มิใช่เพียงการถ่ายทอดข้อมูลเกี่ยวกับป่าเท่านั้น แต่เป็นการถ่ายทอดคุณค่า ความเคารพต่อธรรมชาติ ความเมตตาต่อสรรพชีวิต และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ซึ่งเป็นฐานจิตใจสำคัญของการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน

ประการที่สอง การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชน การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชนเป็นประเด็นที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวถึงอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเยาวชนเป็นกลุ่มที่จะสืบทอดการดูแลป่าชุมชนในอนาคต หากเยาวชนไม่เข้าใจคุณค่าของป่า รูปแบบการอนุรักษ์ย่อมขาดความต่อเนื่องในระยะยาว การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชนจึงต้องทำทั้งในระดับความรู้ ความรู้สึก และการปฏิบัติจริง ในระดับความรู้ เยาวชนควรเข้าใจความสำคัญของป่าต่อระบบนิเวศ เช่น บทบาทของป่าในการรักษาความชุ่มชื้น การเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ในระดับความรู้สึก เยาวชนควรได้รับประสบการณ์ตรงจากธรรมชาติ เช่น การเดินป่า การปลูกต้นไม้ การดูแลพื้นที่ป่า และการเรียนรู้จากพระสงฆ์หรือปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อให้เกิดความผูกพันกับป่าชุมชน ส่วนในระดับการปฏิบัติ เยาวชนควรมีบทบาทจริงในกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การเป็นแกนนำเยาวชนรักษ์ป่า การสำรวจพันธุ์ไม้ การทำสื่อรณรงค์ และการร่วมติดตามผลการปลูกป่า เมื่อพิจารณาในเชิงพุทธธรรม การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชนควรเชื่อมโยงกับหลักเมตตา ความเสียสละ ความเพียร และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

เพื่อให้เยาวชนไม่ได้มองการอนุรักษ์เป็นเพียงกิจกรรมของโรงเรียนหรือชุมชน แต่เป็นหน้าที่ทางคุณธรรมที่ตนเองสามารถมีส่วนร่วมได้

ประการที่สาม การสร้างกฎระเบียบชุมชนร่วมกัน กฎระเบียบชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนให้เป็นไปอย่างเหมาะสม จากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเห็นตรงกันว่า กฎระเบียบที่มีประสิทธิภาพต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ไม่ใช่การกำหนดจากผู้นำหรือหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียว เพราะการมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของและพร้อมปฏิบัติตาม กฎระเบียบที่ควรกำหนดร่วมกัน ได้แก่ การห้ามตัดไม้ใหญ่ การห้ามเผาป่า การห้ามล่าสัตว์ การห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า การกำหนดพื้นที่อนุรักษ์ การกำหนดช่วงเวลาการเก็บของป่า และการกำหนดแนวทางลงโทษหรือแก้ไขผู้ฝ่าฝืนอย่างเหมาะสม ทั้งนี้ การลงโทษไม่ควรเน้นความรุนแรงหรือสร้างความแตกแยก แต่ควรเน้นการสร้างจิตสำนึก เช่น การตักเตือน การให้ความรู้ และการให้ผู้กระทำผิดเข้าร่วมกิจกรรมฟื้นฟูป่า ในมิติพุทธวิธี กฎระเบียบของชุมชนควรตั้งอยู่บนหลักธรรม เช่น ความยุติธรรม ความเมตตา ความสามัคคี และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เพื่อให้กฎระเบียบไม่ใช่เพียงเครื่องมือควบคุมพฤติกรรม แต่เป็นเครื่องมือพัฒนาคนให้มีวินัยและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม

ประการที่สี่ การติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์ การติดตามและประเมินผลเป็นกลไกที่ช่วยให้ชุมชนทราบว่าการดำเนินงานอนุรักษ์ประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด ปัญหาใดยังคงอยู่และควรปรับปรุงแนวทางอย่างไร จากการสัมภาษณ์พบว่า ชุมชนยังมีความจำเป็นต้องพัฒนาระบบติดตามผลให้ชัดเจนมากขึ้น เช่น การติดตามการเจริญเติบโตของต้นไม้ที่ปลูก การประเมินจำนวนพื้นที่ป่าที่ได้รับการฟื้นฟู การตรวจสอบปัญหาไฟป่า การสำรวจชนิดพันธุ์ไม้และสัตว์ป่า และการประเมินระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน การติดตามผลไม่ควรเป็นภารกิจของคณะกรรมการเพียงกลุ่มเดียว แต่ควรเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน โดยอาจจัดประชุมสรุปผลเป็นรายปีหรือรายฤดูกาล เพื่อให้ทุกฝ่ายรับรู้ผลการดำเนินงานและร่วมกันปรับปรุงแผนอนุรักษ์ การประเมินผลที่ดีควรมีทั้งข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น จำนวนต้นไม้ พื้นที่ฟื้นฟู จำนวนกิจกรรม และข้อมูลเชิงคุณภาพ เช่น ความตระหนักของประชาชน ความร่วมมือของเยาวชน และความเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมการใช้ทรัพยากร ในเชิงพุทธธรรม การติดตามและประเมินผลสอดคล้องกับหลักวิมังสาในอิทธิบาท ๔ คือ การพิจารณาไตร่ตรอง ตรวจสอบ และปรับปรุงการดำเนินงานอยู่เสมอ เพื่อให้การอนุรักษ์ไม่หยุดนิ่ง แต่พัฒนาไปตามบริบทและปัญหาที่เกิดขึ้นจริง

ประการที่ห้า ความเชื่อมโยงของความรู้ จิตสำนึก กฎระเบียบ และการประเมินผล จากข้อมูลทั้งหมดสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ไม่ได้เกิดจากองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเพียงลำพัง แต่เกิดจากความเชื่อมโยงกันของ ๔ ปัจจัย ได้แก่ องค์ความรู้ จิตสำนึก

กฎระเบียบ และการติดตามประเมินผล หากมีองค์ความรู้แต่ไม่มีจิตสำนึก การอนุรักษ์อาจเป็นเพียงความเข้าใจทางทฤษฎี หากมีจิตสำนึกแต่ไม่มีกฎระเบียบ การดำเนินงานอาจขาดระบบ หากมีกฎระเบียบแต่ไม่มีการติดตามผล ก็ไม่สามารถรู้ได้ว่าการดำเนินงานประสบผลสำเร็จหรือไม่ และหากมีการติดตามผลแต่ไม่มีการสืบทอดความรู้ การอนุรักษ์ก็อาจขาดความต่อเนื่องระหว่างรุ่น ดังนั้น แนวทางความยั่งยืนจึงต้องพัฒนาทั้งระบบ โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ใช้พุทธธรรมเป็นแกนจิตสำนึก ใช้วัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่นเป็นกลไกสนับสนุน และใช้การประเมินผลเป็นเครื่องมือในการพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปแนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน ได้เป็น ๔ องค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

๑. การสืบทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ : “ถ่ายทอดภูมิปัญญา รักษาคุณค่าป่า” การสืบทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์เป็นรากฐานของความยั่งยืน เพราะองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนจำนวนมากอยู่ในประสบการณ์ของผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ และผู้ที่ใช้ชีวิตใกล้ชิดกับป่า การสืบทอดองค์ความรู้จึงควรดำเนินการทั้งในรูปแบบการบอกเล่า การฝึกปฏิบัติ การจัดกิจกรรมเรียนรู้ และการบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ องค์ความรู้ที่ควรถ่ายทอด ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ สมุนไพร สัตว์ป่า แหล่งน้ำ ฤดูกาลของทรัพยากร วิธีใช้ประโยชน์จากป่าอย่างพอประมาณ และข้อห้ามทางวัฒนธรรมที่ช่วยปกป้องป่า ทั้งนี้ ควรเชื่อมโยงองค์ความรู้ดังกล่าวกับหลักพุทธธรรม เช่น ความเมตตาต่อสรรพชีวิต ความกตัญญูต่อธรรมชาติ และการไม่เบียดเบียน เพื่อให้การเรียนรู้ไม่ใช่เพียงความรู้เชิงข้อมูล แต่เป็นการเรียนรู้เชิงคุณค่า ดังนั้น แนวทางที่เหมาะสมคือ การจัดให้ป่าชุมชนเป็น “ห้องเรียนธรรมชาติ” ของชุมชน โดยมีวัด โรงเรียน และปราชญ์ชาวบ้านร่วมกันถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชนและประชาชนอย่างต่อเนื่อง

๒. การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชน : “ปลูกต้นไม้ควบคู่กับปลูกใจคนรุ่นใหม่” เยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญของความยั่งยืน เพราะเป็นผู้ที่จะสืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชนจึงต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ โดยใช้ทั้งการเรียนรู้ในโรงเรียน การเรียนรู้จากวัด การเรียนรู้จากครอบครัว และการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง แนวทางสำคัญ ได้แก่ การจัดค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การตั้งชมรมสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน การให้เยาวชนร่วมสำรวจพันธุ์ไม้ การจัดกิจกรรมปลูกป่าพร้อมติดตามผล การให้เยาวชนจัดทำสื่อรณรงค์ และการเปิดพื้นที่ให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการประชุมหรือกิจกรรมของชุมชน สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้เยาวชนไม่ได้เป็นเพียงผู้รับความรู้ แต่เป็นผู้ร่วมสร้างการอนุรักษ์ ในเชิงพุทธวิธี ควรปลูกฝังหลักเมตตา ความเสียสละ อิทธิบาท ๔ และจิตสาธารณะ เพื่อให้เยาวชนมีทั้งความรู้ ความรัก ความเพียร และความรับผิดชอบต่อป่าชุมชน

๓. การสร้างกฎระเบียบชุมชนร่วมกัน : “กติกาจากชุมชน เพื่อชุมชน” กฎระเบียบชุมชนเป็นกลไกในการจัดระเบียบการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนให้เกิดความเป็นธรรมและยั่งยืน กฎระเบียบที่มีประสิทธิภาพต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ผ่านเวทีประชาคม การปรึกษาหารือ และการรับฟังความคิดเห็นจากทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ เยาวชน กลุ่มสตรี และประชาชนทั่วไป กฎระเบียบควรครอบคลุมทั้งการป้องกัน การใช้ประโยชน์ และการฟื้นฟู เช่น ห้ามตัดไม้ใหญ่ ห้ามเผาป่า ห้ามล่าสัตว์ ห้ามบุกรุกพื้นที่ กำหนดเขตอนุรักษ์ กำหนดช่วงเวลาเก็บของป่า และกำหนดบทบาทของประชาชนในการดูแลรักษาป่า ขณะเดียวกันควรมีมาตรการสร้างจิตสำนึกแก่ผู้ฝ่าฝืน เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมฟื้นฟูป่า หรือการอบรมความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างกฎระเบียบในลักษณะนี้สะท้อนหลักพุทธธรรมเรื่องความยุติธรรม ความสามัคคี และการไม่เบียดเบียน ทำให้กฎระเบียบไม่ใช่เพียงข้อบังคับ แต่เป็นข้อตกลงทางคุณธรรมของชุมชน

๔. การติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์ : “ตรวจสอบ เรียนรู้ และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง” การติดตามและประเมินผลเป็นองค์ประกอบที่ทำให้รูปแบบการอนุรักษ์สามารถปรับตัวและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง ชุมชนควรมีระบบติดตามผลที่ชัดเจน เช่น การสำรวจสภาพป่า การติดตามต้นไม้ที่ปลูก การประเมินปัญหาไฟป่า การสำรวจการใช้ประโยชน์จากป่า และการประเมินระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน การประเมินผลควรดำเนินการแบบมีส่วนร่วม โดยคณะกรรมการป่าชุมชน วัด โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น และประชาชนร่วมกันสะท้อนผลการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและปรับปรุงแนวทางการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์จริง การประเมินผลไม่ควรมุ่งเฉพาะตัวเลขหรือรายงาน แต่ควรพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงด้านจิตสำนึก ความร่วมมือของชุมชน และความสามารถในการรักษาระบบนิเวศในระยะยาว ในเชิงพุทธธรรม การติดตามและประเมินผลสอดคล้องกับหลักวิมังสา คือการไตร่ตรอง ตรวจสอบ และปรับปรุงการดำเนินงานด้วยปัญญา ทำให้รูปแบบการอนุรักษ์ไม่หยุดนิ่ง แต่พัฒนาอย่างมีสติและรอบคอบ

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษาแนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า ความยั่งยืนของรูปแบบมิได้เกิดจากการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์เพียงครั้งคราว แต่เกิดจากการสร้างระบบที่เชื่อมโยงกันระหว่างองค์ความรู้ จิตสำนึก กฎระเบียบ และการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง การสืบทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์เป็นฐานสำคัญที่ช่วยรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ให้สูญหาย โดยเฉพาะความรู้จากผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ และประชาชนที่มีประสบการณ์ในการใช้ชีวิตร่วมกับป่า การถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวควรเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ของเยาวชน โรงเรียน วัด และกิจกรรมชุมชน เพื่อให้คนรุ่นใหม่เข้าใจคุณค่าของป่าทั้งในมิติทรัพยากร ธรรมชาติ วัฒนธรรม และจิตใจ การ

พัฒนาจิตสำนึกเยาวชนเป็นปัจจัยสำคัญของความยั่งยืน เพราะเยาวชนคือผู้สืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต การปลูกฝังเยาวชนต้องอาศัยทั้งความรู้ การปฏิบัติจริง และแบบอย่างที่ดีจากผู้ใหญ่ โดยใช้หลักพุทธธรรม เช่น เมตตา ความเสียสละ ความเพียร และความรับผิดชอบ เป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างกฎระเบียบชุมชนร่วมกันช่วยให้การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างมีระบบและเป็นธรรม กฎระเบียบที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนจะได้รับการยอมรับและปฏิบัติตามมากกว่ากฎที่กำหนดจากภายนอก การกำหนดกติกาชุมชนจึงควรตั้งอยู่บนหลักความยุติธรรม ความสามัคคี ความเมตตา และการไม่เบียดเบียน เพื่อให้กฎระเบียบเป็นทั้งเครื่องมือควบคุมพฤติกรรมและเครื่องมือพัฒนาจิตสำนึกของคนในชุมชน ส่วนการติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์เป็นกลไกที่ช่วยให้ชุมชนสามารถเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ทราบปัญหาและผลสำเร็จของการดำเนินงาน และนำข้อมูลมาปรับปรุงรูปแบบการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์อย่างต่อเนื่อง การประเมินผลที่ดีควรเป็นกระบวนการมีส่วนร่วม ไม่ใช่เพียงการจัดทำรายงาน แต่เป็นการสะท้อนผลร่วมกันของคนในชุมชน

ดังนั้น แนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน สามารถสรุปได้ว่าเป็นการพัฒนา “คน ความรู้ กติกา และระบบติดตามผล” ไปพร้อมกัน โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการหล่อหลอมจิตสำนึกและคุณธรรมของชุมชน เมื่อคนมีความรู้ มีจิตสำนึก มีกฎระเบียบที่ยอมรับร่วมกัน และมีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง การอนุรักษ์ป่าชุมชนย่อมมีความมั่นคง เข้มแข็ง และสามารถสืบทอดไปสู่คนรุ่นหลังได้อย่างยั่งยืน

๔.๓ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๔.๓.๑ การนำเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี

การเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นขั้นตอนสำคัญของการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ ซึ่งมุ่งนำผลจากการศึกษาสภาพป่าชุมชน พุทธวิธีในการจัดการระบบนิเวศป่า การพัฒนาองค์ประกอบของรูปแบบ และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน มาสังเคราะห์เป็นรูปแบบที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

รูปแบบที่นำเสนอในที่นี้มิได้เป็นเพียงแผนกิจกรรมด้านการปลูกป่า หรือมาตรการควบคุมการใช้ทรัพยากรเท่านั้น แต่เป็นรูปแบบเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงระหว่าง “คน ป่า ธรรมะ และชุมชน” เข้าด้วยกัน โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนควบคู่กับการฟื้นฟูระบบนิเวศ กล่าวคือ การอนุรักษ์ป่าจะยั่งยืนได้ต้องเริ่มจากการพัฒนาจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีเมตตา มีความรับผิดชอบ มีความ

พอประมาณ และมีความสามัคคีในการดูแลทรัพยากรส่วนรวม จากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม พบว่า ชุมชนตำบลค่ายบกหวานมีทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น และประชาชนที่ยังมีความผูกพันกับป่าชุมชน ทุนดังกล่าวสามารถนำมาพัฒนาเป็นกลไกการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี โดยอาศัยหลักพุทธธรรม เช่น เมตตาธรรม อปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ และหลักความพอประมาณ เป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกและขับเคลื่อนการมีส่วนร่วม

ดังนั้น การนำเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในหัวข้อนี้ จึงประกอบด้วยประเด็นสำคัญ ได้แก่ ชื่อรูปแบบ หลักการสำคัญของรูปแบบ กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบ และเงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบ เพื่อให้เห็นภาพรวมของแนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เหมาะสมกับตำบลค่ายบกหวาน และสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้ต่อไป

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เหมาะสมควรมีชื่อที่สะท้อนทั้งเรื่องธรรมชาติและพระพุทธศาสนา เพราะชุมชนตำบลค่ายบกหวานมีความผูกพันกับวัดและป่ามาอย่างยาวนาน รูปแบบจึงควรเน้นว่า การรักษาป่าไม่ใช่เพียงการรักษาต้นไม้ แต่เป็นการรักษาชีวิต รักษาชุมชน และรักษาคุณธรรมของคนในพื้นที่ หลักการสำคัญควรเริ่มจากความเข้าใจว่าป่าเป็นสมบัติส่วนรวมที่ทุกคนมีหน้าที่ดูแล ไม่ใช่เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง การดำเนินงานต้องเริ่มจากการสร้างจิตสำนึกก่อน แล้วจึงนำไปสู่การกำหนดกติกาและกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การบวชป่า และการทำแนวกันไฟ เงื่อนไขความสำเร็จคือ ทุกฝ่ายต้องทำด้วยความจริงใจและต่อเนื่อง ไม่ใช่ทำเฉพาะช่วงที่มีโครงการหรืองบประมาณเท่านั้น[๙๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า หากจะเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธี ควรตั้งอยู่บนหลัก “ธรรมะนำการอนุรักษ์” เพราะธรรมะช่วยทำให้คนเกิดความละอายต่อการทำลายป่าและเกิดความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม รูปแบบที่ดีควรมีทั้งกิจกรรมทางกายและกิจกรรมทางใจ กล่าวคือ กิจกรรมทางกาย ได้แก่ การปลูกต้นไม้ การดูแลพื้นที่ป่า การป้องกันไฟป่า และการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม ส่วนกิจกรรมทางใจ ได้แก่ การฟังธรรม การเจริญสติ การสอนเรื่องเมตตาต่อธรรมชาติ และการปลูกฝังความไม่เบียดเบียน ผู้ให้

[๙๙] Pmcu ๐๑

ข้อมูลเห็นว่า หากชุมชนมีแต่กิจกรรมปลูกป่า แต่ไม่พัฒนาจิตใจของคน ป่าก็อาจถูกทำลายอีกในอนาคต ดังนั้น รูปแบบที่เสนอควรเป็นรูปแบบที่พัฒนาทั้งป่าและคนไปพร้อมกัน[๑๐๐]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า หลักการสำคัญของรูปแบบควรเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เพราะการอนุรักษ์ป่าชุมชนไม่สามารถฝากไว้กับพระสงฆ์ ผู้นำ หรือหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียวได้ ชุมชนต้องร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผน ร่วมกันปฏิบัติ และร่วมกันติดตามผล รูปแบบควรกำหนดบทบาทของแต่ละฝ่ายให้ชัดเจน เช่น วัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึก ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงาน โรงเรียนทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชน องค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากร ส่วนประชาชนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติจริง เงื่อนไขสำคัญคือ ทุกฝ่ายต้องเห็นเป้าหมายเดียวกัน คือการรักษาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งชีวิตและมรดกของลูกหลาน[๑๐๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบควรมีขั้นตอนที่ชัดเจน เริ่มตั้งแต่การสำรวจสภาพป่าชุมชน การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน การวางแผนกิจกรรม การดำเนินงาน และการประเมินผล หากไม่มีขั้นตอนเหล่านี้ การอนุรักษ์อาจเป็นเพียงกิจกรรมเฉพาะครั้งและไม่ต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลเสนอว่า ควรมีคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีตัวแทนจากหลายฝ่าย เช่น พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ เยาวชน กลุ่มสตรี โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น เพื่อให้การดำเนินงานมีความครอบคลุมและเป็นที่ยอมรับของชุมชน ทั้งนี้ รูปแบบควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ไม่ใช่ให้มีส่วนร่วมเฉพาะตอนลงแรงทำกิจกรรมเท่านั้น[๑๐๒]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับตำบลค่ายบกหวานควรยึดหลัก “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียน และควรเพิ่มองค์กรท้องถิ่นเข้ามาเป็นกลไกสนับสนุนด้วย เพราะแต่ละส่วนมีบทบาทต่างกัน บ้านหรือชุมชนเป็นผู้ใช้ประโยชน์และดูแลป่าในชีวิตประจำวัน วัดช่วยปลูกฝังคุณธรรม โรงเรียนช่วยสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ ส่วนองค์กรท้องถิ่นช่วยสนับสนุนงบประมาณ ความรู้ และอุปกรณ์ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หากกลไกเหล่านี้ทำงานแยกกัน การอนุรักษ์จะไม่เข้มแข็ง แต่หากเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ จะทำให้เกิดพลังในการดูแลป่าชุมชนอย่างยั่งยืน[๑๐๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีควรให้ความสำคัญกับเยาวชนอย่างมาก เพราะเยาวชนคือผู้สืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต รูปแบบจึงควรมีกระบวนการสร้างการเรียนรู้ให้เด็กและเยาวชน เช่น การจัดค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การเรียนรู้สมุนไพร

---

[๑๐๐] Pmcu ๐๓

[๑๐๑] Pmcu ๐๕

[๑๐๒] Pmcu ๐๗

[๑๐๓] Pmcu ๐๘

พื้นบ้าน การศึกษาธรรมชาติในพื้นที่จริง และการให้เยาวชนร่วมกิจกรรมบวชป่าหรือปลูกป่า ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากเยาวชนได้มีบทบาทจริง ไม่ใช่เพียงเข้าร่วมกิจกรรมตามคำสั่ง จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจและความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชน การอนุรักษ์จึงจะไม่หยุดอยู่ที่คนรุ่นปัจจุบัน แต่จะสืบทอดไปยังคนรุ่นต่อไป[๑๐๔]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า เงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบอยู่ที่การทำให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกจริง ๆ ไม่ใช่เพียงทำตามโครงการหรือทำตามคำสั่ง หากชุมชนยังมองว่าป่าเป็นเพียงแหล่งหาประโยชน์ การอนุรักษ์ก็จะไม่ยั่งยืน แต่ถ้าคนเห็นว่าป่าเป็นแหล่งชีวิต เป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร และเป็นสมบัติของลูกหลาน ก็จะเกิดความรักและความหวงแหน รูปแบบที่เสนอจึงควรมีทั้งการให้ความรู้ การอบรมคุณธรรม การสร้างกติกา และกิจกรรมจิตอาสา โดยมีพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และครูร่วมกันปลูกฝังจิตสำนึกอย่างต่อเนื่อง[๑๐๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า การเสนอรูปแบบควรให้ความสำคัญกับหลักพุทธธรรมที่เข้าใจง่ายและนำไปปฏิบัติได้จริง เช่น เมตตา ความไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ ความสามัคคี และความเพียร เพราะหากใช้หลักธรรมที่ซับซ้อนเกินไป ประชาชนอาจเข้าใจยาก แต่ถ้านำมาอธิบายในชีวิตประจำวัน เช่น ไม่ตัดไม้เกินจำเป็น ไม่เผาป่า ไม่ทำลายสัตว์ป่า ร่วมกันปลูกต้นไม้ และช่วยกันดูแลแหล่งน้ำ ชาวบ้านจะเห็นภาพและนำไปปฏิบัติได้ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หลักธรรมควรถูกทำให้เป็นภาษาชุมชนและเป็นกิจกรรมที่จับต้องได้ จึงจะช่วยให้รูปแบบมีความเหมาะสมกับพื้นที่[๑๐๖]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบควรมีระบบติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง เพราะหากมีเพียงการเริ่มต้นแต่ไม่มีการติดตาม ผลการอนุรักษ์อาจไม่ชัดเจน เช่น ปลูกต้นไม้แล้วไม่รู้ว่ารอดกี่ต้น ทำแนวกันไฟแล้วไม่รู้ว่าลดไฟป่าได้จริงหรือไม่ หรือจัดอบรมแล้วไม่รู้ว่าประชาชนเปลี่ยนพฤติกรรมหรือไม่ ผู้ให้ข้อมูลเสนอว่า ควรมีการประเมินทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและด้านจิตสำนึก เช่น สภาพป่า ความร่วมมือของประชาชน จำนวนเยาวชนที่เข้าร่วม และการลดลงของพฤติกรรมทำลายป่า การติดตามผลจะช่วยให้ชุมชนปรับปรุงรูปแบบให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง[๑๐๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า ชื่อรูปแบบควรสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างธรรมะกับธรรมชาติ เช่น รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ชีวิต” เพราะสื่อให้เห็นว่าการรักษาป่าเป็นการรักษาชีวิตของคนในชุมชนด้วย หลักการสำคัญควรเน้นว่า ป่าไม่ใช่

---

[๑๐๔] Pmcu ๑๐

[๑๐๕] Pmcu ๑๒

[๑๐๖] Pmcu ๑๔

[๑๐๗] Pmcu ๑๖

ทรัพยากรที่มนุษย์จะใช้ฝ่ายเดียว แต่เป็นระบบชีวิตที่ทุกฝ่ายต้องอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล กระบวนการดำเนินงานควรประกอบด้วยการเรียนรู้ การปฏิบัติ และการประเมินผล ส่วนเงื่อนไขความสำเร็จคือต้องมีผู้นำที่เสียสละ พระสงฆ์ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจ ชุมชนที่ร่วมมือ และหน่วยงานที่สนับสนุนอย่างจริงจัง[๑๐๘]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า หน่วยงานรัฐและองค์กรท้องถิ่นควรมีบทบาทในการสนับสนุนรูปแบบให้สามารถนำไปใช้จริงได้ เช่น การจัดทำแผนอนุรักษ์ประจำปี การสนับสนุนงบประมาณ การจัดอบรม การจัดหากล้าไม้ และการประสานงานกับหน่วยงานด้านป่าไม้ แต่การขับเคลื่อนหลักต้องเป็นของชุมชน เพราะชุมชนคือผู้ใกล้ชิดกับป่ามากที่สุด ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เงื่อนไขความสำเร็จสำคัญคือ การไม่ทำให้รูปแบบเป็นเพียงเอกสารทางวิชาการ แต่ต้องแปลงเป็นแผนงานและกิจกรรมที่ชุมชนสามารถปฏิบัติได้จริง มีผู้รับผิดชอบชัดเจน และมีการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง[๑๐๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า รูปแบบการอนุรักษ์ควรเป็นรูปแบบที่เข้าใจง่าย จำได้ง่าย และสามารถสื่อสารให้คนในชุมชนเข้าใจได้ เช่น มีชื่อรูปแบบที่ชัดเจน มีองค์ประกอบไม่ซับซ้อน และมีขั้นตอนการดำเนินงานที่เป็นระบบ ผู้ให้ข้อมูลเสนอว่า รูปแบบควรประกอบด้วย ๔ ส่วน คือ การสร้างจิตสำนึก การจัดการทรัพยากร การมีส่วนร่วมของชุมชน และการติดตามผล หากทั้ง ๔ ส่วนนี้ดำเนินไปพร้อมกัน การอนุรักษ์จะมีความต่อเนื่องและยั่งยืน แต่หากขาดส่วนใดส่วนหนึ่ง รูปแบบอาจไม่สมบูรณ์ เช่น มีจิตสำนึกแต่ไม่มีกติกา หรือมีกิจกรรมแต่ไม่มีการติดตามผล ก็จะทำให้การอนุรักษ์ไม่ยั่งยืน[๑๑๐]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า การนำเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน ควรเป็นรูปแบบที่มีความชัดเจน เข้าใจง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกและมีชุมชนเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อน สามารถวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ชื่อรูปแบบ จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเห็นตรงกันว่า ชื่อรูปแบบควรสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่าง “ธรรมะ” “ป่า” และ “ชุมชน” เพราะการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีมิใช่เพียงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่เป็นการใช้หลักธรรมเพื่อพัฒนา

---

[๑๐๘] Pmcu ๑๘

[๑๐๙] Pmcu ๒๑

[๑๑๐] Pmcu ๒๔

จิตใจของคนในชุมชนให้เกิดความรัก ความหวงแหน และความรับผิดชอบต่อป่า ชื่อรูปแบบที่เหมาะสมจึงควรมีลักษณะจำง่าย สื่อความหมายชัดเจน และสะท้อนเจตนารมณ์ของงานวิจัย เช่น “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศ” หรือ “รูปแบบพุทธบูรณาการเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน” โดยชื่อรูปแบบดังกล่าวสื่อให้เห็นว่า การรักษาป่าเป็นการรักษาระบบชีวิตของชุมชน และการใช้ธรรมะเป็นฐานทำให้การอนุรักษ์เกิดจากจิตสำนึกภายใน ไม่ใช่เพียงการปฏิบัติตามกฎหมายหรือคำสั่งภายนอก เมื่อพิจารณาจากบริบทของตำบลค่ายบกหวาน ชื่อรูปแบบที่เหมาะสมควรเป็นชื่อที่เชื่อมโยงกับวิถีชุมชนและสามารถใช้สื่อสารกับประชาชนทั่วไปได้ง่าย จึงอาจเสนอชื่อรูปแบบว่า “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ชื่อดังกล่าวสะท้อนแนวคิดสำคัญ ๓ ประการ คือ หนึ่ง ธรรมะเป็นฐานของจิตสำนึก สอง ชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์ สาม ระบบนิเวศป่าเป็นเป้าหมายของการดูแลรักษาให้ยั่งยืน

๒. หลักการสำคัญของรูปแบบ ผลการสัมภาษณ์สะท้อนว่า หลักการสำคัญของรูปแบบควรตั้งอยู่บนแนวคิด “การพัฒนาคนควบคู่กับการรักษาป่า” กล่าวคือ การอนุรักษ์ป่าจะยั่งยืนได้ต้องทำให้คนมีจิตสำนึก มีคุณธรรม และมีความรับผิดชอบต่อทรัพยากรส่วนรวม หากมุ่งเพียงการปลูกป่าโดยไม่พัฒนาคน ป่าที่ปลูกอาจไม่ได้รับการดูแลหรืออาจถูกทำลายในอนาคต

หลักการสำคัญของรูปแบบประกอบด้วย ๕ ประการ ได้แก่ ๑. หลักการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลระหว่างคนกับธรรมชาติ ชุมชนต้องมองป่าในฐานะแหล่งชีวิต ไม่ใช่เพียงทรัพยากรเพื่อใช้ประโยชน์ ป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ แหล่งสมุนไพร ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และเป็นพื้นที่รักษาความสมดุลของระบบนิเวศ ๒. หลักการใช้พุทธธรรมเป็นฐานจิตสำนึก หลักเมตตา ความไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ และอปริหานิยธรรม สามารถนำมาเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ ทำให้ประชาชนดูแลป่าเพราะเข้าใจคุณค่า ไม่ใช่เพียงเพราะถูกบังคับ ๓. หลักการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนต้องมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การรับรู้ปัญหา การวางแผน การกำหนดกติกา การดำเนินกิจกรรม และการติดตามผล การมีส่วนร่วมทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของรูปแบบ ๔. หลักการบูรณาการกลไกบ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น การอนุรักษ์ป่าต้องอาศัยความร่วมมือของหลายภาคส่วน โดยวัดและพระสงฆ์สร้างจิตสำนึกบ้านหรือชุมชนลงมือปฏิบัติ โรงเรียนถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชน และองค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากร ๕. หลักการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและประเมินผลได้ รูปแบบต้องไม่หยุดอยู่ที่กิจกรรมเฉพาะครั้ง แต่ต้องมีการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล และปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์จริงของพื้นที่

๓. กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบ จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบควรมีลักษณะเป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง โดยเสนอเป็นกระบวนการ ๖ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การสำรวจและเรียนรู้สภาพป่าชุมชน เป็นการศึกษาสภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร พื้นที่เสี่ยงต่อการถูกบุกรุก ปัญหาไฟป่า แหล่งน้ำ พันธุ์ไม้ สมุนไพร และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ขั้นตอนนี้ช่วยให้ชุมชนเข้าใจฐานข้อมูลของตนเอง

ขั้นตอนที่ ๒ การสร้างจิตสำนึกด้วยพุทธวิธี เป็นการใช้กิจกรรมทางศาสนาและหลักธรรมเพื่อปลูกฝังจิตสำนึก เช่น การเทศน์เรื่องธรรมชาติ การบวชป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การอบรมเยาวชน และการรณรงค์เรื่องการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ

ขั้นตอนที่ ๓ การประชุมรับฟังความคิดเห็นและกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ชุมชนควรจัดเวทีประชาคมเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนทุกกลุ่ม แล้วกำหนดเป้าหมายร่วมกัน เช่น การรักษาพื้นที่ป่า การลดการเผาป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม และการสร้างเยาวชนรักษ์ป่า

ขั้นตอนที่ ๔ การกำหนดกติกาและแผนอนุรักษ์ชุมชน เป็นการกำหนดกฎระเบียบและแนวปฏิบัติร่วมกัน เช่น ห้ามตัดไม้ ห้ามเผาป่า ห้ามล่าสัตว์ กำหนดพื้นที่อนุรักษ์ กำหนดช่วงเวลาเก็บของป่า และจัดทำแผนกิจกรรมประจำปี

ขั้นตอนที่ ๕ การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม กิจกรรมสำคัญ ได้แก่ การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวกันไฟ การบวชป่า การทำบุญป่า การจัดค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การสำรวจพันธุ์ไม้ และการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์

ขั้นตอนที่ ๖ การติดตาม ประเมินผล และปรับปรุงรูปแบบ เป็นการตรวจสอบผลการดำเนินงานทั้งด้านสภาพป่าและจิตสำนึกของประชาชน เช่น จำนวนต้นไม้ที่รอด การลดปัญหาไฟป่า ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้ทรัพยากร และการมีบทบาทของเยาวชน

กระบวนการดังกล่าวสะท้อนว่า รูปแบบนี้มิใช่การดำเนินงานแบบเส้นตรง แต่เป็นวงจรพัฒนาอย่างต่อเนื่อง คือ เรียนรู้ สร้างจิตสำนึก วางแผน ปฏิบัติ ประเมินผล และปรับปรุง

๔. เงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบ

จากการสัมภาษณ์พบว่า เงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบมีหลายประการที่ต้องดำเนินไปพร้อมกัน ได้แก่

๑. ผู้นำชุมชนต้องมีความจริงใจและเป็นแบบอย่าง ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการประสานงาน สร้างความร่วมมือ และกระตุ้นให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรม หากผู้นำมีความเสียสละและปฏิบัติตามกติกา ชาวบ้านจะเกิดความเชื่อมั่น

๒. พระสงฆ์และวัดต้องเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ พระสงฆ์สามารถถ่ายทอดหลักธรรมให้เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ป่า ทำให้ประชาชนเกิดจิตสำนึกจากภายใน วัดยังเป็นพื้นที่กลางในการจัดกิจกรรมและสร้างความร่วมมือของชุมชน

๓. ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง การมีส่วนร่วมต้องไม่จำกัดเฉพาะการเข้าร่วมกิจกรรม แต่ต้องครอบคลุมการคิด การวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติ และการติดตามผล

๔. เยาวชนต้องได้รับการปลูกฝังและมีบทบาทจริง เยาวชนควรได้รับการพัฒนาให้เป็นผู้สืบทอดการอนุรักษ์ ผ่านกิจกรรมเรียนรู้จากป่าจริง การปลูกต้นไม้ การสำรวจธรรมชาติ และการเป็นแกนนำเยาวชนรักษ์ป่า

๕. องค์กรท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐต้องสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง การสนับสนุนด้านงบประมาณ ความรู้ วัสดุอุปกรณ์ และการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะช่วยให้รูปแบบสามารถดำเนินการได้จริงและมีความต่อเนื่อง

๖. ต้องมีระบบกฎระเบียบและการติดตามประเมินผล กฎระเบียบช่วยควบคุมการใช้ทรัพยากร ส่วนการติดตามผลช่วยให้ชุมชนรู้ว่าการอนุรักษ์ประสบผลเพียงใดและควรปรับปรุงอย่างไร

กล่าวโดยสรุป เงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบขึ้นอยู่กับการทำงานร่วมกันของทุกภาคส่วน โดยมีพุทธธรรมเป็นฐานจิตสำนึก ชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการ และระบบติดตามผลเป็นเครื่องมือพัฒนาความยั่งยืน

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์ สามารถเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน ได้ดังนี้

ชื่อรูปแบบ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” รูปแบบนี้มีความหมายว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนต้องเริ่มจากการใช้ธรรมะเป็นฐานในการพัฒนาจิตใจของคน ให้เกิดความเมตตา ความพอประมาณ ความไม่เบียดเบียน ความเสียสละ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เมื่อคนมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับพฤติกรรม ก็จะสามารถดูแลรักษาป่าและระบบนิเวศของชุมชนได้อย่างยั่งยืน

องค์ประกอบของรูปแบบ สามารถสังเคราะห์เป็นองค์ประกอบหลัก ๔ ด้าน ได้แก่

๑. ธรรมะสร้างจิตสำนึก องค์ประกอบนี้เน้นการใช้หลักพุทธธรรมเป็นเครื่องมือปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน ได้แก่ หลักเมตตาธรรม ความไม่เบียดเบียน พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ อิทธิบาท ๔ และอปริหานิยธรรม โดยนำมาใช้ผ่านการเทศน์ การอบรม การบวชป่า การทำบุญป่า และกิจกรรมจิตอาสา เพื่อให้ประชาชนเห็นว่าการรักษาป่าเป็นการทำความดี เป็นการรักษาชีวิต และเป็นการรับผิดชอบต่อคนรุ่นหลัง

๒. ชุมชนร่วมจัดการ องค์ประกอบนี้เน้นให้ชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์ โดยประชาชนมีส่วนร่วมในการคิด วางแผน กำหนดกติกา ดำเนินกิจกรรม และติดตามผล การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้รูปแบบมีความสอดคล้องกับบริบทพื้นที่และได้รับการยอมรับจากประชาชน

๓. บวรและองค์กรท้องถิ่นร่วมขับเคลื่อน องค์ประกอบนี้เน้นการทำงานร่วมกันของบ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น โดยวัดเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ โรงเรียนเป็นพื้นที่เรียนรู้ของเยาวชน ผู้นำชุมชนเป็นผู้ประสานงาน ประชาชนเป็นผู้ปฏิบัติ และองค์กรท้องถิ่นเป็นผู้สนับสนุนทรัพยากร ทำให้การอนุรักษ์มีทั้งฐานจิตใจ ฐานความรู้ และฐานการบริหารจัดการ

๔. ติดตามผลเพื่อความยั่งยืน องค์ประกอบนี้เน้นการประเมินผลและปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง โดยติดตามทั้งด้านสภาพป่า การมีส่วนร่วมของชุมชน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และการพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน การติดตามผลช่วยให้รูปแบบไม่หยุดนิ่งและสามารถพัฒนาให้เหมาะสมกับสถานการณ์จริง

กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบ

รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” มีกระบวนการดำเนินงาน ๖ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ สำรวจป่าและปัญหา ชุมชนร่วมกับผู้นำ พระสงฆ์ โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น สำรวจสภาพป่าชุมชน ทรัพยากรที่มีอยู่ ปัญหาการบุกรุก ไฟป่า การลดลงของพันธุ์ไม้ และความต้องการของประชาชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผน

ขั้นที่ ๒ สร้างจิตสำนึกด้วยพุทธวิธี ใช้วัด พระสงฆ์ และกิจกรรมทางศาสนาเป็นกลไกปลูกฝังจิตสำนึก เช่น การเทศน์เรื่องสิ่งแวดล้อม การบวชป่า การทำบุญป่า การอบรมคุณธรรม และการสอนเรื่องการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ

ขั้นที่ ๓ เปิดเวทีชุมชนร่วมคิด จัดประชุมประชาคมเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนทุกกลุ่ม ได้แก่ ผู้สูงอายุ เยาวชน กลุ่มสตรี เกษตรกร พระสงฆ์ ครู ผู้นำชุมชน และหน่วยงานรัฐ เพื่อร่วมกันกำหนดเป้าหมายและแนวทางอนุรักษ์

ขั้นที่ ๔ กำหนดกติกาและแผนอนุรักษ์ ร่วมกันกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น ห้ามตัดไม้ ห้ามเผาป่า ห้ามล่าสัตว์ กำหนดเขตอนุรักษ์ และวางแผนกิจกรรมประจำปี เช่น ปลูกป่า ทำแนวกันไฟ และจัดค่ายเยาวชน

ขั้นที่ ๕ ปฏิบัติการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม ดำเนินกิจกรรมตามแผนโดยให้ทุกภาคส่วนมีบทบาท เช่น ปลูกป่า ฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม ทำแนวกันไฟ บวชป่า สำรวจพันธุ์ไม้ ถ่ายทอดภูมิปัญญา และสร้างเครือข่ายอนุรักษ์

ขั้นที่ ๖ ติดตาม ประเมิน และปรับปรุง ประเมินผลการดำเนินงานทั้งด้านกายภาพและด้านจิตสำนึก เช่น สภาพป่า จำนวนต้นไม้ที่รอด ปัญหาไฟป่า ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน และพฤติกรรมการใช้ทรัพยากร แล้วนำผลมาปรับปรุงแผนในรอบต่อไป

เงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบ การนำรูปแบบไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จจำเป็นต้องมีเงื่อนไขสำคัญ ดังนี้ ๑. ชุมชนต้องเป็นเจ้าของรูปแบบ ประชาชนต้องรู้สึกว่ารูปแบบนี้เป็นของชุมชน ไม่ใช่เป็นโครงการจากภายนอก การมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นจะทำให้เกิดความผูกพันและความรับผิดชอบร่วมกัน ๒. วัดและพระสงฆ์ต้องขับเคลื่อนจิตสำนึกอย่างต่อเนื่อง พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการถ่ายทอดหลักธรรมด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การอนุรักษ์เกิดจากจิตสำนึก ไม่ใช่จากการบังคับ ๓. ผู้นำชุมชนต้องประสานงานและเป็นแบบอย่าง ผู้นำต้องมีความเสียสละ โปร่งใส และปฏิบัติตามกติกา เพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่ประชาชน ๔. โรงเรียนต้องสร้างเยาวชนรักษ์ป่า โรงเรียนควรบูรณาการป่าชุมชนเข้ากับการเรียนรู้ และส่งเสริมให้เยาวชนมีบทบาทจริงในการอนุรักษ์ ๕. องค์กรท้องถิ่นต้องสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง องค์กรท้องถิ่นควรสนับสนุนงบประมาณ อุปกรณ์ ความรู้ และการประสานงาน เพื่อให้กิจกรรมดำเนินไปได้อย่างเป็นระบบ ๖. ต้องมีกฎระเบียบที่เป็นธรรมและปฏิบัติได้จริง กฎระเบียบต้องเกิดจากการตกลงร่วมกันของชุมชน มีความชัดเจน ยุติธรรม และเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ ๗. ต้องมีการติดตามและประเมินผลอย่างสม่ำเสมอ การติดตามผลช่วยให้ทราบปัญหาและความสำเร็จของการดำเนินงาน และทำให้รูปแบบสามารถปรับปรุงพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การนำเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย สามารถสังเคราะห์เป็นรูปแบบที่มีชื่อว่า “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งเป็นรูปแบบที่เน้นการพัฒนาคนควบคู่กับการรักษาป่า โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานจิตสำนึก และใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน หลักการสำคัญของรูปแบบคือ การอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การใช้พุทธธรรมเป็นฐาน

ในการสร้างจิตสำนึก การมีส่วนร่วมของชุมชน การบูรณาการกลไกบ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น และการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง หลักการเหล่านี้ทำให้รูปแบบมีทั้งมิติทางจิตใจ มิติทางสังคม มิติทางวัฒนธรรม และมิติทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบประกอบด้วย ๖ ขั้นตอน ได้แก่ การสำรวจป่าและปัญหา การสร้างจิตสำนึกด้วยพุทธวิธี การเปิดเวทีชุมชนร่วมคิด การกำหนดกติกาและแผนอนุรักษ์ การปฏิบัติการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม และการติดตาม ประเมิน และปรับปรุง กระบวนการดังกล่าวช่วยให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นระบบ มีส่วนร่วม และสามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง เงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบขึ้นอยู่กับการที่ชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการ วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางจิตสำนึก ผู้นำชุมชนเป็นผู้ประสานงาน โรงเรียนเป็นแหล่งสร้างเยาวชนรักษ์ป่า องค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากร กฎระเบียบมีความเป็นธรรม และมีระบบติดตามประเมินผลอย่างสม่ำเสมอ ดังนั้น รูปแบบที่นำเสนอจึงเป็นรูปแบบการอนุรักษ์ที่บูรณาการระหว่าง “ธรรมะ ชุมชน และระบบนิเวศ” โดยมุ่งให้คนในชุมชนมีจิตสำนึก มีคุณธรรม มีความรับผิดชอบ และมีส่วนร่วมในการรักษาป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนตำบลค่ายบกหวานอย่างยั่งยืนในระยะยาว.

๔.๓.๒ กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบในชุมชน

กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้รูปแบบที่เสนอสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในระดับพื้นที่ เนื่องจากรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนจะเกิดผลสำเร็จได้ มิใช่เพียงการกำหนดหลักการหรือจัดทำแผนงานเท่านั้น แต่ต้องมีกลไกทางสังคม กลไกทางศาสนา กลไกทางการบริหาร และกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนร่วมกันขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง

จากผลการศึกษาก่อนหน้า รูปแบบที่สังเคราะห์ขึ้น คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งมีหลักการสำคัญคือ การใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึก และใช้ชุมชนเป็นกลไกหลักในการดูแลรักษาระบบนิเวศป่า ดังนั้น การขับเคลื่อนรูปแบบนี้จึงต้องอาศัยความร่วมมือของหลายภาคส่วน ได้แก่ วัดและพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มสตรี เยาวชน และประชาชนทั่วไป วัดและพระสงฆ์มีบทบาทในฐานะศูนย์กลางทางจิตใจและศีลธรรมของชุมชน ทำหน้าที่ปลูกฝังหลักธรรม เช่น เมตตาธรรม การไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ ความสามัคคี และจิตสาธารณะ ให้ประชาชนตระหนักว่าการรักษาป่าคือการรักษาชีวิตและการทำความดีต่อส่วนรวม ส่วนผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็นผู้ประสานงาน สร้างความร่วมมือ กระตุ้นการมีส่วนร่วม และกำกับดูแลให้กิจกรรมอนุรักษ์ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ขณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสนับสนุนด้านงบประมาณ อุปกรณ์ ความรู้ทางวิชาการ และการประสานหน่วยงานภายนอก อย่างไรก็ตาม กลไกสำคัญที่สุดคือการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะ

ประชาชนเป็นผู้ใกล้ชิดกับป่าชุมชน เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ หากประชาชนมีจิตสำนึกและเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง รูปแบบการอนุรักษ์ย่อมสามารถดำเนินได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน แต่หากประชาชนไม่รู้สึกเป็นเจ้าของ กระบวนการอนุรักษ์ก็อาจเป็นเพียงโครงการชั่วคราวที่ขาดความต่อเนื่อง ดังนั้น การศึกษากลไกการขับเคลื่อนรูปแบบในชุมชนจึงเป็นการวิเคราะห์บทบาทของภาคส่วนต่าง ๆ ว่าจะร่วมกันผลักดันรูปแบบให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้อย่างไร โดยเฉพาะบทบาทของวัดและพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นฐานสำคัญของการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า วัดและพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญที่สุดด้านจิตใจในการขับเคลื่อนรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะชาวบ้านในตำบลค่ายบกหวานยังมีความศรัทธาต่อพระสงฆ์และให้ความสำคัญกับวัดในฐานะศูนย์กลางของชุมชน เมื่อพระสงฆ์กล่าวถึงการรักษาป่าในเชิงธรรมะ เช่น การไม่เบียดเบียน การมีเมตตาต่อสรรพชีวิต และการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ชาวบ้านจะเกิดความเข้าใจและรู้สึกว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นเรื่องใกล้ตัว ไม่ใช่เพียงเรื่องของเจ้าหน้าที่รัฐหรือกฎหมายเท่านั้น ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการเทศน์ การอบรมเยาวชน การนำกิจกรรมบวชป่า และการเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตเรียบง่าย เพื่อให้คนในชุมชนเห็นว่าธรรมะกับธรรมชาติเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกันอย่างลึกซึ้ง[๑๑๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า ผู้นำชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการประสานการทำงานระหว่างประชาชน วัด โรงเรียน และหน่วยงานท้องถิ่น เพราะผู้นำเป็นผู้ใกล้ชิดกับประชาชนและรู้ปัญหาของพื้นที่เป็นอย่างดี หากผู้นำชุมชนมีความตั้งใจจริง การอนุรักษ์ป่าจะสามารถขับเคลื่อนได้อย่างต่อเนื่อง แต่หากผู้นำไม่ให้ความสำคัญ กิจกรรมต่าง ๆ ก็อาจขาดพลังในการดำเนินงาน ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า ผู้นำควรทำหน้าที่มากกว่าการประกาศหรือสั่งการ แต่ต้องลงมือร่วมกับชาวบ้าน เป็นแบบอย่างในการไม่ตัดไม้ ไม่เผาป่า และเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่าอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ ผู้นำควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็น เพื่อให้การอนุรักษ์เป็นเรื่องของทุกคน ไม่ใช่เรื่องของผู้นำเพียงฝ่ายเดียว[๑๑๒]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้รูปแบบการอนุรักษ์สามารถดำเนินการได้จริง เพราะหลายกิจกรรมต้องอาศัย

---

[๑๑๑] Pmcu ๐๑

[๑๑๒] Pmcu ๐๓

งบประมาณ อุปกรณ์ และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เช่น การจัดหากล้าไม้ การจัดทำแนวกันไฟ การสนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ การอบรมความรู้เรื่องไฟป่า และการจัดกิจกรรมเยาวชนรักษ์ป่า อย่างไรก็ตาม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ควรทำงานในลักษณะสั่งการจากบนลงล่าง แต่ควรรับฟังความต้องการของชุมชนและสนับสนุนให้ชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากท้องถิ่นทำหน้าที่เป็น “ผู้หนุนเสริม” และชุมชนเป็น “ผู้ขับเคลื่อนหลัก” รูปแบบการอนุรักษ์จะมีโอกาสประสบความสำเร็จมากกว่า[๑๑๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจของกลไกการขับเคลื่อนรูปแบบ เพราะป่าชุมชนเป็นทรัพยากรที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน หากประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วม ไม่ว่าจะเป็นการวางแผน การกำหนดกติกา การเฝ้าระวัง หรือการติดตามผล การอนุรักษ์ก็จะไม่เกิดความยั่งยืน ผู้ให้ข้อมูลอธิบายว่า การมีส่วนร่วมไม่ควรจำกัดเฉพาะการเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้เท่านั้น แต่ควรรวมถึงการแจ้งเบาะแสการทำลายป่า การสอนลูกหลานให้รักป่า การช่วยดูแลพื้นที่ป่าในชีวิตประจำวัน และการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ เมื่อประชาชนเห็นว่าป่าเป็นของส่วนรวมและเป็นมรดกของลูกหลาน การอนุรักษ์จึงจะเกิดขึ้นด้วยความสมัครใจและจริงจัง[๑๑๔]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบควรใช้แนวทาง “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียน และควรเชื่อมโยงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย เพราะแต่ละฝ่ายมีบทบาทที่แตกต่างกันแต่เกื้อหนุนกัน บ้านหรือชุมชนเป็นผู้ปฏิบัติและดูแลป่าจริง วัดเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ โรงเรียนเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชน และองค์กรท้องถิ่นเป็นผู้สนับสนุนด้านทรัพยากร ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากทั้งสี่ส่วนนี้ทำงานแยกกัน การอนุรักษ์อาจขาดทิศทาง แต่หากมีการประชุม วางแผน และดำเนินงานร่วมกัน จะทำให้รูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเข้มแข็งและต่อเนื่อง โดยเฉพาะการให้เยาวชนเข้ามามีบทบาทร่วมกับพระสงฆ์และผู้นำชุมชน จะช่วยสร้างการสืบทอดงานอนุรักษ์ในอนาคต[๑๑๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า โรงเรียนและเยาวชนควรเป็นกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนรูปแบบอย่างจริงจัง แม้ประเด็นหลักจะกล่าวถึงวัด ผู้นำ และองค์กรท้องถิ่น แต่หากไม่มีเยาวชนเข้ามาสืบทอด การอนุรักษ์ก็อาจไม่ยั่งยืน ครูและโรงเรียนสามารถบูรณาการเรื่องป่าชุมชนเข้ากับการเรียนการสอน เช่น วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา พระพุทธศาสนา และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน นักเรียนควรได้เรียนรู้จากพื้นที่จริง ได้พบพระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้นำชุมชน เพื่อเข้าใจว่าป่าชุมชนมีคุณค่าทั้งด้านธรรมชาติและวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เยาวชนควร

---

[๑๑๓] Pmcu ๐๕

[๑๑๔] Pmcu ๐๗

[๑๑๕] Pmcu ๐๘

ได้รับบทบาทเป็น “แกนนำรักษ์ป่า” เช่น ช่วยทำสื่อรณรงค์ สำรวจพันธุ์ไม้ และดูแลต้นไม้ที่ปลูก เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจและความรับผิดชอบ[๑๑๖]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า พระสงฆ์สามารถช่วยลดความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชนได้ เพราะบางครั้งการใช้ประโยชน์จากป่าอาจมีความคิดเห็นแตกต่างกัน เช่น บางคนต้องการใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ขณะที่บางกลุ่มต้องการอนุรักษ์ไว้ทั้งหมด ในสถานการณ์เช่นนี้ พระสงฆ์สามารถใช้หลักธรรมเรื่องความพอประมาณ ความเสียสละ และประโยชน์ส่วนรวม มาเป็นแนวทางในการพูดคุยและสร้างความเข้าใจร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า บทบาทของพระสงฆ์จึงไม่ใช่เพียงการเทศน์สอน แต่ยังเป็นผู้ประสานทางจิตใจ ช่วยให้คนลดความเห็นแก่ตัวและหันมามองประโยชน์ของชุมชนโดยรวม การมีพระสงฆ์ร่วมในคณะกรรมการหรือกิจกรรมอนุรักษ์จึงช่วยให้การขับเคลื่อนรูปแบบมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น[๑๑๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า ผู้นำชุมชนควรมีบทบาทในการสร้างระบบการทำงานที่ชัดเจน เช่น การตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ การจัดทำแผนกิจกรรมประจำปี และการติดตามผลการดำเนินงาน เพราะหากมีเพียงความตั้งใจแต่ไม่มีระบบ งานอนุรักษ์อาจไม่ต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลเสนอว่า คณะกรรมการควรมีตัวแทนจากหลายกลุ่ม เช่น พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ครู เยาวชน กลุ่มสตรี และประชาชนผู้ใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อให้การตัดสินใจมีความรอบด้านและเป็นที่ยอมรับของชุมชน นอกจากนี้ ผู้นำควรสื่อสารข้อมูลอย่างโปร่งใส เช่น แจ้งผลการดำเนินงาน รายรับรายจ่าย และปัญหาอุปสรรค เพื่อสร้างความไว้วางใจของประชาชน[๑๑๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีบทบาทในการทำให้รูปแบบการอนุรักษ์มีความต่อเนื่องในเชิงนโยบายและแผนงาน เช่น การบรรจุกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่น การสนับสนุนงบประมาณประจำปี และการประสานหน่วยงานด้านป่าไม้หรือสิ่งแวดล้อมเข้ามาให้ความรู้ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากกิจกรรมอนุรักษ์พึ่งพาเฉพาะแรงชาวบ้านโดยไม่มีการสนับสนุนเชิงระบบ อาจดำเนินต่อเนื่องได้ยาก โดยเฉพาะกิจกรรมที่ต้องใช้อุปกรณ์หรือความรู้เฉพาะด้าน เช่น การป้องกันไฟป่า การสำรวจพันธุ์ไม้ หรือการฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนของท้องถิ่นควรเคารพการตัดสินใจของชุมชนและไม่ทำให้ชุมชนรู้สึกว่าถูกควบคุมจากภายนอก[๑๑๙]

---

[๑๑๖] Pmcu ๑๐

[๑๑๗] Pmcu ๑๒

[๑๑๘] Pmcu ๑๔

[๑๑๙] Pmcu ๑๖

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนต้องครอบคลุมทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นผู้สูงอายุ กลุ่มสตรี เยาวชน เกษตรกร พระสงฆ์ และประชาชนทั่วไป เพราะแต่ละกลุ่มมีความรู้และบทบาทต่างกัน ผู้สูงอายุมีภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มสตรีช่วยปลูกฝังพฤติกรรมในครัวเรือน เยาวชนช่วยสืบทอดอนาคต เกษตรกรเข้าใจการใช้ทรัพยากรและผลกระทบต่ออาชีพ ส่วนพระสงฆ์ช่วยสร้างจิตสำนึก ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากรูปแบบเปิดพื้นที่ให้ทุกกลุ่มมีส่วนร่วม การอนุรักษ์จะมีความรอบด้านและลดปัญหาความขัดแย้งได้มากขึ้น การประชุมหรือกิจกรรมจึงควรจัดในเวลาที่คนส่วนใหญ่เข้าร่วมได้ และควรใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ไม่เป็นทางการจนเกินไป เพื่อให้ประชาชนรู้สึกว่าเข้าถึงได้[๑๒๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบต้องมีการติดตามผลร่วมกันระหว่างชุมชนและองค์กรท้องถิ่น เพราะหากดำเนินกิจกรรมแล้วไม่มีการตรวจสอบ ผลที่เกิดขึ้นอาจไม่ชัดเจน เช่น ปลูกป่าแล้วต้นไม้รอดกี่ต้น ทำแนวกันไฟแล้วปัญหาไฟป่าลดลงหรือไม่ หรืออบรมเยาวชนแล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างไร ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า องค์กรท้องถิ่นสามารถช่วยสนับสนุนเครื่องมือการเก็บข้อมูล แบบประเมิน และการจัดประชุมสรุปผลร่วมกับชุมชนได้ การติดตามผลไม่ควรเป็นเพียงเอกสารรายงาน แต่ควรเป็นเวทีเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนเห็นความสำเร็จ ปัญหา และแนวทางปรับปรุงรูปแบบในรอบต่อไป[๑๒๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า เงื่อนไขสำคัญของกลไกการขับเคลื่อนรูปแบบคือการทำให้ทุกภาคส่วนเห็นเป้าหมายเดียวกัน หากวัด ผู้นำ องค์กรท้องถิ่น และประชาชนต่างทำงานคนละทิศทาง รูปแบบจะไม่เกิดพลัง แต่หากทุกฝ่ายเห็นร่วมกันว่า การรักษาป่าคือการรักษาชีวิตของชุมชน การดำเนินงานก็จะมีทิศทางเดียวกัน ผู้ให้ข้อมูลเสนอว่า ควรมีคณะทำงานกลางของชุมชนที่ประชุมเป็นระยะ ทำหน้าที่ประสานงาน กำหนดแผน ติดตามผล และสื่อสารกับประชาชนอย่างต่อเนื่อง โดยใช้หลักธรรมเป็นฐานในการทำงาน เช่น ความสามัคคี ความเสียสละ ความโปร่งใส และการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เพื่อให้กลไกการขับเคลื่อนมีความมั่นคงและยั่งยืน[๑๒๒]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน มีลักษณะเป็นกลไกหลายภาคส่วนที่เชื่อมโยงกัน โดยแต่ละภาคส่วนมีบทบาทเฉพาะ แต่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด กล่าวคือ วัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่ด้านจิตสำนึก ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ด้านการประสานและจัดระบบ องค์กรปกครอง

---

[๑๒๐] Pmcu ๑๘

[๑๒๑] Pmcu ๒๑

[๑๒๒] Pmcu ๒๔

ส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่ด้านการสนับสนุนทรัพยากรและนโยบาย ส่วนประชาชนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติและเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์

๑. บทบาทของวัดและพระสงฆ์ จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่า วัดและพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนรูปแบบในมิติทางจิตใจและคุณธรรม เนื่องจากพระสงฆ์ได้รับความเคารพศรัทธาจากชุมชน จึงสามารถถ่ายทอดหลักธรรมให้เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ป่าได้อย่างมีพลัง บทบาทของพระสงฆ์มิได้จำกัดเฉพาะการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ขยายไปสู่การเป็นผู้นำทางจิตใจ ผู้ปลูกฝังจิตสำนึก และผู้สร้างความร่วมมือของชุมชน การเทศน์สอนเรื่องเมตตาธรรม การไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ทำให้ประชาชนเข้าใจว่า การทำลายป่าไม่ใช่เพียงการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นการเบียดเบียนชีวิตอื่นและกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนทั้งชุมชน พระสงฆ์ยังสามารถใช้กิจกรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า การทำบุญป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และการอบรมคุณธรรมสิ่งแวดล้อม เป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการลดความขัดแย้งและสร้างความสมานฉันท์ในชุมชน เพราะการใช้ประโยชน์จากป่าอาจก่อให้เกิดความเห็นต่างระหว่างกลุ่มคนที่ต้องการใช้ทรัพยากรกับกลุ่มที่ต้องการอนุรักษ์ พระสงฆ์สามารถนำหลักธรรมเรื่องทางสายกลาง ความเสียสละ และประโยชน์ส่วนรวมมาเป็นแนวทางในการพูดคุย เพื่อให้ชุมชนสามารถหาข้อตกลงร่วมกันได้อย่างสันติ ดังนั้น วัดและพระสงฆ์จึงเป็นกลไกที่ทำให้รูปแบบการอนุรักษ์มี “ฐานจิตใจ” และ “ฐานคุณธรรม” ทำให้การอนุรักษ์ป่าเกิดจากจิตสำนึกภายในมากกว่าการปฏิบัติตามกฎภายนอกเท่านั้น

๒. บทบาทของผู้นำชุมชน ผู้นำชุมชนเป็นกลไกสำคัญด้านการจัดระบบ การประสานงาน และการขับเคลื่อนกิจกรรมในระดับพื้นที่ จากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเห็นว่า ผู้นำชุมชนต้องมีบทบาททั้งในฐานะผู้ประสาน ผู้กระตุ้น ผู้จัดการ และผู้เป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์ ในฐานะผู้ประสานงาน ผู้นำชุมชนต้องเชื่อมโยงการทำงานระหว่างวัด ประชาชน โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภายนอก เพื่อให้การดำเนินงานมีความต่อเนื่องและไม่ซ้ำซ้อน ในฐานะผู้กระตุ้น ผู้นำต้องสื่อสารให้ประชาชนเข้าใจความสำคัญของป่าชุมชน และชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรม เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การประชุมประชาคม และการติดตามผลการอนุรักษ์ ในฐานะผู้จัดการ ผู้นำต้องมีส่วนในการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ การจัดทำแผนงานประจำปี และการกำหนดกติกาชุมชนร่วมกัน ส่วนในฐานะผู้เป็นแบบอย่าง ผู้นำต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ ไม่ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไม่เหมาะสม และแสดงให้ประชาชนเห็นถึงความเสียสละและความจริงใจ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่า หากผู้นำมีความโปร่งใส เสียสละ และทำงานอย่างต่อเนื่อง ประชาชนจะเกิดความไว้วางใจและให้ความร่วมมือมากขึ้น แต่หากผู้นำขาดความจริงใจ

หรือขาดการสื่อสาร การขับเคลื่อนรูปแบบอาจไม่เกิดผลอย่างแท้จริง ดังนั้น ผู้นำชุมชนจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้รูปแบบเปลี่ยนจากแนวคิดไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่

๓. บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นกลไกสนับสนุนเชิงโครงสร้างและทรัพยากร จากการสัมภาษณ์พบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ บุคลากร ความรู้ทางวิชาการ และการประสานหน่วยงานภายนอก เพื่อให้กิจกรรมอนุรักษ์สามารถดำเนินการได้จริงและต่อเนื่อง กิจกรรมบางอย่าง เช่น การจัดหาอุปกรณ์ป้องกันไฟป่า การทำแนวกันไฟ การจัดอบรม การจัดทำป้ายเขตป่าชุมชน การสนับสนุนกล้าไม้ หรือการสำรวจข้อมูลทรัพยากรป่า จำเป็นต้องอาศัยงบประมาณและความร่วมมือจากหน่วยงานท้องถิ่น หากขาดการสนับสนุนดังกล่าว ชุมชนอาจสามารถดำเนินการได้ในระดับหนึ่ง แต่ยากที่จะขยายผลหรือรักษาความต่อเนื่องในระยะยาว อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเน้นว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ควรทำงานในลักษณะสั่งการแทนชุมชน แต่ควรเป็น “ผู้สนับสนุน” หรือ “ผู้หนุนเสริม” ให้ชุมชนสามารถเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์ได้อย่างแท้จริง การทำงานขององค์กรท้องถิ่นควรเริ่มจากการรับฟังความต้องการของชุมชน แล้วนำไปบรรจุในแผนพัฒนาท้องถิ่นหรือแผนงานประจำปี เพื่อให้การสนับสนุนมีความต่อเนื่องและสอดคล้องกับปัญหาจริงของพื้นที่ ดังนั้น บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงเป็นกลไกที่ช่วยทำให้รูปแบบมี “ฐานการบริหารจัดการ” และ “ฐานทรัพยากรสนับสนุน” ที่มั่นคง

๔. การมีส่วนร่วมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนรูปแบบ เพราะประชาชนเป็นทั้งผู้ใช้ประโยชน์จากป่า ผู้ดูแลป่า และผู้ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ จากการสัมภาษณ์พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนควรครอบคลุมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การรับรู้ปัญหา การแสดงความคิดเห็น การวางแผน การกำหนดกติกา การดำเนินกิจกรรม การเฝ้าระวัง และการติดตามประเมินผล รูปแบบการมีส่วนร่วมไม่ควรจำกัดเฉพาะการเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นครั้งคราว เช่น การปลูกป่า หรือการทำแนวกันไฟเท่านั้น แต่ควรขยายไปสู่การมีส่วนร่วมในชีวิตประจำวัน เช่น การไม่ตัดไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต การไม่เผาป่า การเก็บของป่าแต่พอใช้ การแจ้งเตือนเมื่อพบการทำลายป่า การสอนลูกหลานให้รักธรรมชาติ และการร่วมรักษากติกาของชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนยังควรครอบคลุมประชาชนทุกกลุ่ม ได้แก่ ผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มสตรี เยาวชน เกษตรกร และประชาชนทั่วไป เพราะแต่ละกลุ่มมีบทบาทและความรู้ที่แตกต่างกัน ผู้สูงอายุมีภูมิปัญญาเกี่ยวกับป่า เยาวชนเป็นผู้สืบทอดอนาคต กลุ่มสตรีสามารถปลูกฝังพฤติกรรมในครัวเรือน เกษตรกรเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับการประกอบอาชีพ ขณะที่ประชาชนทั่วไปเป็นกำลังหลักของกิจกรรมอนุรักษ์ ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นกลไกที่ทำให้รูปแบบมี “ฐานชุมชน” และทำให้การอนุรักษ์เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในชีวิตจริง

๕. การเชื่อมโยงกลไกทั้ง ๔ ด้าน เมื่อพิจารณาภาพรวม พบว่า กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบในชุมชนต้องอาศัยการเชื่อมโยงระหว่าง ๔ กลไกสำคัญ ได้แก่ วัดและพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน โดยแต่ละกลไกมีบทบาทเฉพาะแต่ต้องทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ วัดและพระสงฆ์สร้างจิตสำนึก ผู้นำชุมชนจัดระบบและประสานงาน องค์กรท้องถิ่นสนับสนุนทรัพยากร และประชาชนลงมือปฏิบัติ หากกลไกใดกลไกหนึ่งอ่อนแอ รูปแบบอาจขาดความสมบูรณ์ เช่น หากมีจิตสำนึกแต่ไม่มีงบประมาณ กิจกรรมอาจดำเนินได้จำกัด หากมีงบประมาณแต่ประชาชนไม่ร่วมมือ การอนุรักษ์ก็ไม่ยั่งยืน หรือหากมีผู้นำแต่ขาดพระสงฆ์และวัดเป็นฐานจิตใจ การอนุรักษ์อาจกลายเป็นเพียงงานบริหารที่ขาดพลังทางคุณธรรม ดังนั้น กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบควรมีลักษณะเป็น “กลไกบูรณาการ” ที่ทุกฝ่ายทำงานร่วมกันภายใต้เป้าหมายเดียวกัน คือ การรักษาระบบนิเวศป่าชุมชนให้คงอยู่คู่กับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างยั่งยืน

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปกลไกการขับเคลื่อนรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวานได้เป็น ๔ กลไกหลัก ดังนี้

๑. กลไกวัดและพระสงฆ์ : “ศูนย์กลางจิตสำนึกและคุณธรรมสิ่งแวดล้อม” วัดและพระสงฆ์เป็นกลไกที่ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกและคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นเครื่องมือในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ พระสงฆ์สามารถทำให้ประชาชนเข้าใจว่า การอนุรักษ์ป่าเป็นการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน เพราะเป็นการไม่เบียดเบียน เป็นการมีเมตตาต่อสรรพชีวิต และเป็นการทำประโยชน์แก่ส่วนรวม

บทบาทสำคัญของวัดและพระสงฆ์ ได้แก่

๑. การเทศน์และอบรมธรรมะด้านสิ่งแวดล้อม

๒. การจัดกิจกรรมบวชป่า ทำบุญป่า และปลูกป่า

๓. การเป็นศูนย์กลางการประชุมและกิจกรรมของชุมชน

๔. การปลูกฝังจิตสำนึกแก่เยาวชนและประชาชน

๕. การเป็นผู้ประสานทางจิตใจเมื่อเกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร

กลไกนี้ทำให้รูปแบบการอนุรักษ์มีมิติทางจิตใจและศีลธรรม ไม่ใช่เป็นเพียงการจัดการทรัพยากรในเชิงกายภาพเท่านั้น

๒. กลไกผู้นำชุมชน “ผู้ประสานงานและจัดระบบการอนุรักษ์” ผู้นำชุมชนเป็นกลไกที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงทุกภาคส่วนให้ทำงานร่วมกันอย่างมีทิศทาง ผู้นำต้องมีบทบาทในการประสานงาน

สื่อสารข้อมูล จัดประชุม กำหนดแผนงาน และกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ บทบาทสำคัญของผู้นำชุมชน ได้แก่

๑. การจัดเวทีประชาคมเพื่อรับฟังความคิดเห็น

๒. การประสานงานระหว่างวัด ชุมชน โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น

๓. การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน

๔. การกำหนดแผนกิจกรรมและกฎระเบียบร่วมกัน

๕. การเป็นแบบอย่างด้านการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม

๖. การสื่อสารผลการดำเนินงานอย่างโปร่งใส

กลไกผู้นำชุมชนทำให้รูปแบบมีระบบการดำเนินงานที่ชัดเจน และช่วยเปลี่ยนแนวคิดการอนุรักษ์ให้เป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติได้จริงในพื้นที่

๓. กลไกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น “ผู้สนับสนุนทรัพยากร นโยบาย และความต่อเนื่อง” องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นกลไกที่ช่วยสนับสนุนให้รูปแบบมีความเป็นระบบและสามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ ความรู้ทางวิชาการ การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก และการบรรจุกิจกรรมอนุรักษ์ไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่น

บทบาทสำคัญขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่

๑. การสนับสนุนงบประมาณและทรัพยากร

๒. การจัดหาอุปกรณ์ป้องกันไฟป่าและกล้าไม้

๓. การจัดอบรมความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม

๔. การประสานงานกับหน่วยงานป่าไม้หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๕. การสนับสนุนระบบติดตามและประเมินผล

๖. การส่งเสริมให้กิจกรรมอนุรักษ์เป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาชุมชน

กลไกนี้มีความสำคัญต่อความยั่งยืนในเชิงโครงสร้าง แต่ต้องทำหน้าที่เป็นผู้หนุนเสริม ไม่ใช่ผู้ควบคุมแทนชุมชน เพื่อให้ชุมชนยังคงเป็นเจ้าของรูปแบบอย่างแท้จริง

๔. กลไกประชาชน “เจ้าของพื้นที่และผู้ปฏิบัติการอนุรักษ์” ประชาชนเป็นกลไกหลักที่ทำให้รูปแบบเกิดผลจริง เพราะประชาชนคือผู้ใช้ประโยชน์จากป่าและเป็นผู้ดูแลป่าในชีวิตประจำวัน การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงต้องครอบคลุมทั้งการคิด การวางแผน การลงมือปฏิบัติ และการติดตามผล

บทบาทสำคัญของประชาชน ได้แก่

๑. การเข้าร่วมประชุมและแสดงความคิดเห็น

๒. การร่วมกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์จากป่า

๓. การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่า ฟื้นฟูป่า และทำแนวกันไฟ

๔. การเฝ้าระวังการตัดไม้ การเผาป่า และการบุกรุกพื้นที่

๕. การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ

๖. การถ่ายทอดจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมสู่บุตรหลาน

๗. การร่วมติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์

กลไกประชาชนเป็นฐานสำคัญที่ทำให้รูปแบบการอนุรักษ์ไม่เป็นเพียงโครงการจากภายนอก แต่เป็นวิถีปฏิบัติของชุมชน

การสังเคราะห์ภาพรวมของกลไกการขับเคลื่อน

จากกลไกทั้ง ๔ ด้าน สามารถสังเคราะห์เป็นแนวคิดการขับเคลื่อนรูปแบบได้ว่า “วัดสร้างจิตสำนึก ผู้นำสร้างระบบ ท้องถิ่นสนับสนุน ประชาชนร่วมปฏิบัติ” แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีต้องขับเคลื่อนโดยกลไกที่เกื้อหนุนกัน ดังนี้

วัดและพระสงฆ์ เป็นพลังทางจิตวิญญาณและคุณธรรม ผู้นำชุมชน เป็นพลังทางการประสานและการจัดการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นพลังทางทรัพยากรและนโยบาย ประชาชนเป็นพลังทางการปฏิบัติและความยั่งยืน เมื่อกลไกทั้ง ๔ ด้านทำงานร่วมกันภายใต้หลักพุทธธรรม เช่น ความเมตตา ความสามัคคี ความเสียสละ ความพอประมาณ และจิตสาธารณะ รูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนจึงสามารถขับเคลื่อนได้อย่างมีพลังและต่อเนื่อง

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษากลไกการขับเคลื่อนรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า การขับเคลื่อนรูปแบบให้เกิดผลจริงในชุมชนจำเป็นต้องอาศัยกลไกหลายภาคส่วนที่ทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ ได้แก่ วัดและพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน วัดและพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึก คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม โดยใช้หลักพุทธธรรมและกิจกรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังความรัก ความหวงแหน และความเมตตาต่อธรรมชาติ ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการประสานงาน จัดระบบ สื่อสารข้อมูล จัดเวทีประชาคม และเป็นแบบอย่างใน

การอนุรักษ์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทในการสนับสนุนทรัพยากร งบประมาณ ความรู้ และการบรรจุงานอนุรักษ์ไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่น ส่วนประชาชนเป็นเจ้าของพื้นที่และเป็นผู้ปฏิบัติจริงในการดูแลรักษาป่าชุมชน ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่า กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบที่เหมาะสมควรอยู่บนแนวคิด “วัดสร้างจิตสำนึก ผู้นำสร้างระบบ ท้องถิ่นสนับสนุน ประชาชนร่วมปฏิบัติ” ซึ่งเป็นกลไกที่บูรณาการมิติทางศาสนา สังคม การบริหารจัดการ และการมีส่วนร่วมของประชาชนเข้าด้วยกัน ดังนั้น กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบในชุมชนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นฐานจิตสำนึก มีชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการ มีผู้นำเป็นผู้ประสาน มีองค์กรท้องถิ่นเป็นผู้สนับสนุน และมีประชาชนเป็นพลังหลักในการรักษาระบบนิเวศป่าชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป.

๔.๓.๓ ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบ

การเสนอผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นการอธิบายให้เห็นว่า เมื่อนำรูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ไปใช้ในพื้นที่แล้ว จะก่อให้เกิดผลลัพธ์ต่อชุมชนในมิติต่าง ๆ อย่างไร ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ด้านจิตสำนึกสิ่งแวดล้อม และด้านคุณภาพชีวิตของประชาชน

รูปแบบดังกล่าวมีฐานคิดสำคัญว่า การอนุรักษ์ป่าไม่ใช่เพียงการปลูกต้นไม้หรือการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการพัฒนาคนและพัฒนาชุมชนควบคู่กัน กล่าวคือ เมื่อคนในชุมชนมีจิตสำนึก มีคุณธรรม มีความสามัคคี และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ย่อมส่งผลให้การดูแลรักษาป่าชุมชนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบจึงครอบคลุม ๔ ประเด็นสำคัญ ได้แก่ ๑) การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ให้มีความอุดมสมบูรณ์และสามารถรักษาสมดุลของระบบนิเวศได้ ๒) การสร้างความสามัคคีในชุมชน ผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชน วัด ผู้นำ โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น ๓) การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการปลูกฝังความเมตตา ความพอประมาณ และความรับผิดชอบ ๔) การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ทั้งด้านอาหาร สมุนไพร รายได้เสริม สุขภาวะ และความมั่นคงทางสังคม ดังนั้น การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในหัวข้อนี้ จึงมุ่งแสดงให้เห็นว่า รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี มิได้ให้ผลเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การพัฒนาจิตใจ และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่อย่างรอบด้าน

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า หากชุมชนสามารถนำรูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีไปใช้ได้อย่างจริงจัง ผลที่เห็นได้ชัดประการแรกคือทรัพยากรป่าไม้จะได้รับการฟื้นฟูมากขึ้น เพราะคนในชุมชนจะไม่เพียงปลูกต้นไม้ตามกิจกรรมเท่านั้น แต่จะเกิดความรู้สึกอยากดูแลต้นไม้และพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง การฟื้นฟูป่าจะทำให้พื้นที่มีความร่มรื่น มีความชุ่มชื้น และเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ป่าขนาดเล็ก รวมถึงเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักพื้นบ้าน และสมุนไพร ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อป่ากลับมาสมบูรณ์ คนในชุมชนก็จะได้รับประโยชน์โดยตรง ทั้งในด้านอาหาร สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ การใช้หลักธรรมเข้ามาช่วยยังทำให้คนไม่ตัดไม้หรือทำลายป่าเพราะความโลภ แต่ใช้ทรัพยากรด้วยความพอประมาณและเคารพต่อธรรมชาติ[๑๒๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากรูปแบบนี้คือความสามัคคีของคนในชุมชนจะเพิ่มขึ้น เพราะกิจกรรมอนุรักษ์ป่าเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือของหลายฝ่าย เมื่อชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่นได้ทำงานร่วมกัน จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีมากขึ้น คนในชุมชนได้พบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และช่วยเหลือกัน เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การบวชป่า หรือการจัดค่ายเยาวชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า กิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้ให้ผลเฉพาะด้านป่าไม้ แต่ยังช่วยลดความห่างเหินของคนในชุมชน ทำให้คนรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม และเกิดความรู้สึกว่า ป่าชุมชนเป็นสมบัติร่วมกันที่ทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษา[๑๒๔]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในรูปแบบการอนุรักษ์ป่าจะช่วยสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างลึกซึ้ง เพราะธรรมะช่วยให้คนเข้าใจว่าการทำลายป่าไม่ใช่เพียงการทำลายต้นไม้ แต่เป็นการเบียดเบียนชีวิตอื่นและทำลายสมดุลของธรรมชาติ หลักเมตตา ความไม่เบียดเบียน และความพอประมาณ จะช่วยให้ประชาชนรู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่ใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น และไม่เห็นแก่ประโยชน์เฉพาะตน ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า เมื่อคนมีจิตสำนึกแล้ว แม้ไม่มีเจ้าหน้าที่มาควบคุม ก็จะไม่ทำลายป่า เพราะรู้สึกละอายและเกรงกลัวต่อผลกระทบที่จะเกิดกับชุมชนและลูกหลานในอนาคต ดังนั้น ผลสำคัญของรูปแบบนี้คือการเปลี่ยนพฤติกรรมจากภายในจิตใจ[๑๒๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า ผลที่คาดว่าจะได้รับอีกประการหนึ่งคือคุณภาพชีวิตของประชาชนจะดีขึ้น เพราะป่าชุมชนที่สมบูรณ์ช่วยให้คนมีแหล่งอาหารธรรมชาติ มีสมุนไพรพื้นบ้าน มีอากาศที่ดี และมีพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ หากป่าถูกฟื้นฟู ชาวบ้านก็สามารถเก็บของ

---

[๑๒๓] Pmcu ๐๑

[๑๒๔] Pmcu ๐๓

[๑๒๕] Pmcu ๐๕

ป่าได้อย่างเหมาะสมโดยไม่ทำลายธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักหวาน และสมุนไพร ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและสร้างรายได้เสริมในบางช่วงฤดูกาล ผู้ให้ข้อมูลยังเห็นว่า ป่าที่สมบูรณ์ช่วยลดปัญหาภัยแล้งและทำให้พื้นที่มีความชุ่มชื้นมากขึ้น ส่งผลต่อการทำเกษตรและการดำรงชีวิตของประชาชนโดยรวม รูปแบบนี้จึงไม่ได้ช่วยเพียงรักษาป่า แต่ยังช่วยรักษาปากท้องและความมั่นคงของชุมชนด้วย[๑๒๖]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้จะเกิดขึ้นได้จริงก็ต่อเมื่อชุมชนมีความเข้าใจและร่วมกันดูแลอย่างต่อเนื่อง รูปแบบที่มีพุทธวิธีเป็นฐานจะช่วยให้คนเห็นคุณค่าของต้นไม้และป่ามากขึ้น เพราะการปลูกป่าจะไม่ใช่เพียงกิจกรรมประจำปี แต่เป็นการทำความดีเพื่อส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อมีการบวชป่า การทำบุญป่า หรือการปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางศาสนา จะทำให้คนเกิดความรู้สึกผูกพันกับป่าในทางจิตใจมากขึ้น ต้นไม้ที่ปลูกจึงมีโอกาสได้รับการดูแลต่อเนื่อง ไม่ถูกปล่อยทิ้งหลังเสร็จกิจกรรม ผลที่คาดว่าจะได้รับคือพื้นที่ป่าจะค่อย ๆ ฟื้นตัว มีพันธุ์ไม้เพิ่มขึ้น และระบบนิเวศมีความสมดุลมากขึ้น[๑๒๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า รูปแบบนี้จะส่งผลดีต่อเยาวชนในชุมชน เพราะเด็กและเยาวชนจะได้เรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมจากการลงมือปฏิบัติจริง ไม่ใช่เพียงเรียนในห้องเรียน การที่เยาวชนได้ร่วมปลูกป่า สำรวจพันธุ์ไม้ เรียนรู้สมุนไพร และฟังพระสงฆ์หรือปราชญ์ชาวบ้านอธิบายคุณค่าของป่า จะทำให้เกิดจิตสำนึกและความผูกพันกับธรรมชาติ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อเยาวชนมีส่วนร่วมตั้งแต่เล็ก จะเติบโตเป็นคนที่มีความรับผิดชอบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม ผลที่คาดว่าจะได้รับจึงไม่ใช่เฉพาะการเพิ่มพื้นที่ป่า แต่เป็นการสร้างคนรุ่นใหม่ที่มีหัวใจอนุรักษ์และสามารถสืบทอดการดูแลป่าชุมชนต่อไปในอนาคต[๑๒๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า ความสามัคคีในชุมชนเป็นผลสำคัญที่คาดว่าจะเกิดจากรูปแบบนี้ เพราะการอนุรักษ์ป่าเป็นงานที่ต้องใช้แรงร่วมกัน ไม่สามารถทำได้โดยคนกลุ่มเดียว เมื่อมีการจัดกิจกรรม เช่น ปลูกป่า ทำแนวกันไฟ เก็บขยะ หรือบวชป่า ประชาชนหลายกลุ่มจะได้เข้ามาทำงานร่วมกัน ทั้งผู้สูงอายุ เยาวชน กลุ่มสตรี ผู้นำชุมชน และพระสงฆ์ การทำงานร่วมกันทำให้เกิดความไว้วางใจและความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า เมื่อคนมีเป้าหมายเดียวกันคือการรักษาป่าเพื่อส่วนรวม ความขัดแย้งเล็ก ๆ ในชุมชนก็จะลดลง เพราะทุกคนเห็นประโยชน์ร่วมกัน รูปแบบนี้จึงช่วยสร้างทั้งป่าและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน[๑๒๙]

---

[๑๒๖] Pmcu ๐๗

[๑๒๗] Pmcu ๐๘

[๑๒๘] Pmcu ๑๐

[๑๒๙] Pmcu ๑๒

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมเป็นผลที่สำคัญมาก เพราะหากชุมชนมีเพียงกฎระเบียบแต่คนไม่มีจิตสำนึก การอนุรักษ์ก็จะไม่ยั่งยืน รูปแบบที่ใช้พุทธวิธีช่วยให้คนเรียนรู้ว่า การรักษาป่าเป็นการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน เป็นการแสดงความเมตตาต่อชีวิตอื่น เป็นการเสียสละเพื่อส่วนรวม และเป็นการรักษาทรัพยากรให้ลูกหลาน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อคนเข้าใจเช่นนี้ จะเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เช่น ลดการเผาป่า ลดการตัดไม้ ใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และช่วยกันเฝ้าระวังพื้นที่ป่า ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นคือชุมชนมีวัฒนธรรมการอนุรักษ์ที่ฝังอยู่ในวิถีชีวิต ไม่ใช่เพียงกิจกรรมชั่วคราว[๑๓๐]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า ผลด้านคุณภาพชีวิตของประชาชนจะเห็นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และทรัพยากรที่ช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ส่วนทางอ้อมคือป่าช่วยรักษาอากาศ ลดความร้อน รักษาความชุ่มชื้น และเป็นพื้นที่สร้างสุขภาวะทางจิตใจ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า เมื่อคนในชุมชนมีพื้นที่ธรรมชาติที่ดี ก็จะเกิดความรู้สึกผ่อนคลาย มีความสุข และมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง นอกจากนี้ การมีป่าชุมชนที่สมบูรณ์ยังสามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้หรือกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ของชุมชนได้ในอนาคต ส่งผลให้ชุมชนมีทุนทางธรรมชาติและทุนทางสังคมเพิ่มขึ้น[๑๓๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า หากรูปแบบนี้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จะช่วยให้ป่าชุมชนมีระบบการดูแลที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น มีคณะทำงาน มีแผนกิจกรรม มีกติกา และมีการติดตามผล เมื่อมีระบบดังกล่าว การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้จะไม่ขึ้นอยู่กับกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง แต่จะกลายเป็นกระบวนการต่อเนื่องของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า ผลที่คาดว่าจะได้รับคือชุมชนสามารถลดปัญหาการบุกรุก การตัดไม้ และการเผาป่าได้มากขึ้น เพราะมีทั้งกติกา มีผู้เฝ้าระวัง และมีจิตสำนึกทางธรรมะเป็นฐาน นอกจากนี้ การทำงานแบบมีส่วนร่วมยังช่วยให้คนเกิดความภูมิใจว่า ตนเองมีส่วนในการรักษาป่าให้คงอยู่ต่อไป[๑๓๒]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นคาดว่าจะได้รับประโยชน์จากรูปแบบนี้เช่นกัน เพราะเมื่อชุมชนมีระบบอนุรักษ์ป่าที่ชัดเจน จะช่วยให้การบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่มีทิศทางมากขึ้น หน่วยงานท้องถิ่นสามารถสนับสนุนกิจกรรมได้ตรงกับความต้องการของชุมชน เช่น สนับสนุนกล้าไม้ อุปกรณ์ป้องกันไฟป่า หรือการจัดอบรมเยาวชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นคือการทำงานระหว่างชุมชนกับท้องถิ่นมีความใกล้ชิดและเป็นระบบมากขึ้น ชุมชนไม่ได้รอรับความช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผู้ร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วม

---

[๑๓๐] Pmcu ๑๔

[๑๓๑] Pmcu ๑๖

[๑๓๒] Pmcu ๑๘

ดำเนินงาน ขณะที่ท้องถิ่นทำหน้าที่หนุนเสริมให้เกิดความต่อเนื่อง[๑๓๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบนี้ควรมองอย่างรอบด้าน ไม่ใช่มองเฉพาะจำนวนต้นไม้ที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น แต่ต้องมองถึงความเปลี่ยนแปลงของคนและชุมชนด้วย หากชุมชนมีความสามัคคีมากขึ้น เยาวชนรักป่ามากขึ้น คนใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณมากขึ้น และมีการทำงานร่วมกันระหว่างวัด ผู้นำ ท้องถิ่น และประชาชนมากขึ้น ก็ถือว่ารูปแบบนี้ประสบผลสำเร็จ ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า ป่าที่สมบูรณ์เป็นผลลัพธ์ภายนอก ส่วนจิตสำนึกและความร่วมมือเป็นผลลัพธ์ภายในที่สำคัญไม่แพ้กัน เพราะหากคนเปลี่ยน ป่าก็จะได้รับการดูแลอย่างยั่งยืน รูปแบบนี้จึงควรวัดผลทั้งด้านธรรมชาติและด้านจิตใจของชุมชนควบคู่กัน[๑๓๔]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” สามารถวิเคราะห์ได้ ๔ ประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑. การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ผลการสัมภาษณ์สะท้อนว่า การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้เป็นผลลัพธ์ด้านกายภาพที่ชุมชนคาดหวังมากที่สุด เพราะป่าชุมชนเป็นฐานทรัพยากรสำคัญของคนในพื้นที่ ทั้งในด้านอาหาร สมุนไพร แหล่งน้ำ ความชุ่มชื้น และความหลากหลายทางชีวภาพ การนำรูปแบบการอนุรักษ์ด้วยพุทธวิธีมาใช้จะช่วยให้การฟื้นฟูป่าไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมปลูกต้นไม้ครั้งคราว แต่เป็นกระบวนการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่สีเขียว การเพิ่มจำนวนพันธุ์ไม้พื้นถิ่น การฟื้นตัวของพืชสมุนไพร การกลับมาของสัตว์ป่าขนาดเล็ก การลดพื้นที่เสื่อมโทรม และการรักษาความชุ่มชื้นของพื้นที่ป่า นอกจากนี้ การมีกฎระเบียบชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเฝ้าระวัง ยังช่วยลดปัญหาการตัดไม้ การเผาป่า และการบุกรุกพื้นที่ได้ เมื่อพิจารณาในมิติพุทธวิธี การฟื้นฟูป่าไม่ได้หมายถึงการเพิ่มจำนวนต้นไม้เท่านั้น แต่หมายถึงการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติด้วย กล่าวคือ เมื่อประชาชนมีเมตตา ไม่เบียดเบียน และใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ป่าย่อมมีโอกาสฟื้นตัวและดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

๒. การสร้างความสามัคคีในชุมชน ข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ช่วยรวมคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพราะการดูแลป่าเป็นงานที่ต้องอาศัยความร่วมมือ ไม่สามารถสำเร็จได้ด้วยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบวชป่า การปลูก

---

[๑๓๓] Pmcu ๒๑

[๑๓๔] Pmcu ๒๔

ป่า การทำแนวกันไฟ การจัดเวทีประชาคม และการจัดค่ายเยาวชน ช่วยให้คนในชุมชนได้พบปะพูดคุย และทำงานร่วมกัน การทำงานร่วมกันทำให้เกิดความเข้าใจ ความไว้วางใจ และความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันต่อป่าชุมชน เมื่อประชาชนมีเป้าหมายเดียวกันคือการรักษาป่าเพื่อส่วนรวม ความสามัคคีในชุมชนย่อมเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกัน หลักพุทธธรรม เช่น สังคหวัตถุ ๔ อปริหานิยธรรม และหลักความเสียสละ ช่วยเสริมให้การทำงานร่วมกันมีความราบรื่น ลดความขัดแย้ง และส่งเสริมให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้น ดังนั้น ผลที่คาดว่าจะได้รับในด้านนี้ คือ ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น มีเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ผู้นำ โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น และประชาชน และมีวัฒนธรรมการทำงานร่วมกันเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๓. การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ผลการสัมภาษณ์สะท้อนอย่างชัดเจนว่า การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมเป็นผลลัพธ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นฐานของความยั่งยืนในการอนุรักษ์ หากประชาชนมีจิตสำนึก การดูแลรักษาป่าจะเกิดขึ้นแม้ไม่มีผู้ควบคุมหรือบังคับ แต่หากขาดจิตสำนึก แม้จะมีกฎระเบียบหรือโครงการจำนวนมาก ก็อาจไม่สามารถรักษาป่าได้อย่างแท้จริง รูปแบบการอนุรักษ์ด้วยพุทธวิธีช่วยสร้างจิตสำนึกผ่านหลักธรรมและกิจกรรมทางศาสนา เช่น การสอนเรื่องเมตตา การไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ การบวชป่า การทำบุญป่า และการอบรมเยาวชน สิ่งเหล่านี้ช่วยให้ประชาชนเปลี่ยนมุมมองจากการมองป่าเป็นเพียงแหล่งทรัพยากร ไปสู่การมองป่าเป็นระบบชีวิตที่มีคุณค่าและสัมพันธ์กับความอยู่รอดของมนุษย์ ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ได้แก่ ประชาชนลดพฤติกรรมทำลายป่า ใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ช่วยกันเฝ้าระวังปัญหาสิ่งแวดล้อม และถ่ายทอดจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ไปสู่เยาวชนและคนรุ่นต่อไป

๔. การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ผลจากการฟื้นฟูป่าและการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมย่อมส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในหลายมิติ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม และด้านจิตใจ ในด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนที่สมบูรณ์ช่วยเป็นแหล่งอาหารและทรัพยากรตามฤดูกาล เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักพื้นบ้าน และสมุนไพร ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและอาจสร้างรายได้เสริมอย่างเหมาะสม ในด้านสุขภาพ ป่าช่วยให้อากาศดี มีพื้นที่สีเขียว และมีสมุนไพรพื้นบ้านที่ประชาชนใช้ประโยชน์ได้ ในด้านสิ่งแวดล้อม ป่าช่วยรักษาความชุ่มชื้น ลดความร้อน และช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศ ในด้านสังคม กิจกรรมอนุรักษ์ช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและความสามัคคีในชุมชน ส่วนในด้านจิตใจ การมีป่าชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ทำให้ประชาชนเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น มีความสุขจากการอยู่ใกล้ธรรมชาติ และรู้สึกว่าตนเองมีส่วนในการรักษามรดกของชุมชนให้ลูกหลาน ดังนั้น การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบนี้จึงไม่ใช่เพียงการเพิ่มรายได้ แต่หมายถึงการสร้างความมั่นคงทางทรัพยากร ความสัมพันธ์ทางสังคม สุขภาวะทางกายใจ และความภาคภูมิใจในชุมชน

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน ได้เป็น ๔ ด้านสำคัญ ดังนี้

๑. ผลด้านทรัพยากรธรรมชาติ “ป่าฟื้น ระบบนิเวศสมดุล” รูปแบบการอนุรักษ์ด้วยพุทธวิธีจะช่วยให้ทรัพยากรป่าไม้ได้รับการฟื้นฟูอย่างต่อเนื่อง ผ่านกิจกรรมปลูกป่า ฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม ทำแนวกันไฟ บวชป่า และการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ เมื่อประชาชนมีจิตสำนึกและร่วมกันดูแล ป่าย่อมมีโอกาสฟื้นตัว มีพันธุ์ไม้เพิ่มขึ้น มีพืชสมุนไพรกลับมา มีสัตว์ป่าขนาดเล็กอยู่อาศัย และระบบนิเวศมีความสมดุลมากขึ้น ผลด้านนี้สะท้อนว่า การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีมิได้เน้นเพียงการเพิ่มจำนวนต้นไม้ แต่เน้นการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าให้เป็นความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลและไม่เบียดเบียน

๒. ผลด้านสังคม “ชุมชนสามัคคี มีพลังร่วม” รูปแบบนี้จะช่วยสร้างความสามัคคีในชุมชน เพราะกิจกรรมอนุรักษ์เป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนได้ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผิดชอบ วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น และประชาชน มีบทบาทร่วมกันในการดูแลรักษาป่า ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดี ความไว้วางใจ และความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนร่วมกัน ผลด้านนี้สะท้อนว่า การอนุรักษ์ป่าเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพราะทำให้คนมีเป้าหมายร่วมกัน ลดความเห็นแก่ตัว และหันมาทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

๓. ผลด้านจิตสำนึก “ธรรมะปลูกใจ คนรักษ์ป่า” รูปแบบการอนุรักษ์ด้วยพุทธวิธีจะช่วยสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน โดยใช้หลักธรรม เช่น เมตตา ความไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ ความเสียสละ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เป็นฐานในการปรับเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมของคนในชุมชน ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นคือ ประชาชนเห็นคุณค่าของป่ามากขึ้น ลดการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น ช่วยกันป้องกันการทำลายป่า และถ่ายทอดความรู้กับจิตสำนึกไปสู่เยาวชน รูปแบบนี้จึงช่วยให้การอนุรักษ์เกิดจากจิตใจ ไม่ใช่เพียงการถูกบังคับด้วยกฎหมายหรือกฎระเบียบ

๔. ผลด้านคุณภาพชีวิต “ป่าสมบูรณ์ คนอยู่ดี ชุมชนมีสุข” เมื่อป่าชุมชนได้รับการฟื้นฟู ประชาชนย่อมได้รับประโยชน์ในด้านคุณภาพชีวิต ทั้งด้านอาหาร สมุนไพร รายได้เสริม อากาศที่ดี พื้นที่เรียนรู้ และความมั่นคงทางทรัพยากร นอกจากนี้ การทำงานร่วมกันยังช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ทำให้ประชาชนเกิดความสุข ความภาคภูมิใจ และความมั่นคงทางจิตใจ ผลด้านนี้สะท้อนว่า ป่าชุมชนมิใช่เพียงทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นฐานของการดำรงชีวิต ฐานของวัฒนธรรม และฐานของสุขภาวะชุมชน การรักษาป่าจึงเป็นการรักษาคุณภาพชีวิตของประชาชนไปพร้อมกัน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยสรุป การศึกษาผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” พบว่า รูปแบบดังกล่าวมีผลต่อชุมชนอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติทรัพยากรธรรมชาติ มิติสังคม มิติจิตสำนึก และมิติคุณภาพชีวิตของประชาชน ในด้านทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบนี้จะช่วยให้ป่าชุมชนได้รับการฟื้นฟู มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ลดปัญหาการตัดไม้ การเผาป่า และการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น ในด้านสังคม รูปแบบนี้จะช่วยสร้างความสามัคคีและความร่วมมือของคนในชุมชน ผ่านกิจกรรมอนุรักษ์ที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม ในด้านจิตสำนึก รูปแบบนี้จะช่วยปลูกฝังให้ประชาชนเห็นคุณค่าของป่า มีเมตตาต่อธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และรับผิดชอบต่อส่วนรวม ส่วนในด้านคุณภาพชีวิต รูปแบบนี้จะช่วยให้ประชาชนมีแหล่งอาหาร สมุนไพร พื้นที่สีเขียว สุขภาวะที่ดี และความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจึงชี้ให้เห็นว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีมิได้เป็นเพียงการรักษาป่าในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการพัฒนาคน พัฒนาชุมชน และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติให้สมดุลและเกื้อกูลกัน ดังนั้น ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบนี้สามารถสรุปเป็นแนวคิดสำคัญได้ว่า “ป่าฟื้น คนตื่นรู้ ชุมชนสามัคคี คุณภาพชีวิตดีอย่างยั่งยืน” ซึ่งสะท้อนเป้าหมายสูงสุดของการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ได้อย่างชัดเจน.

๔.๓.๔ การประเมินและการประยุกต์ใช้รูปแบบ

การประเมินและการประยุกต์ใช้รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นขั้นตอนสำคัญในการพิจารณาว่า รูปแบบที่พัฒนาขึ้นมีความเหมาะสมกับบริบทของชุมชนมากน้อยเพียงใด สามารถนำไปใช้ได้จริงหรือไม่ และมีศักยภาพในการขยายผลไปยังชุมชนอื่นได้อย่างไร ทั้งนี้ เพื่อให้รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” มิได้เป็นเพียงข้อเสนอเชิงแนวคิดทางวิชาการ แต่เป็นรูปแบบที่สามารถประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

จากผลการศึกษา พบว่า ตำบลค่ายบกหวานมีบริบทเฉพาะที่เอื้อต่อการใช้พุทธวิธีในการอนุรักษ์ป่า ได้แก่ การที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีความผูกพันกับวัดและพระสงฆ์ มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ มีภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับป่า และมีระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ยังคงอาศัยความร่วมมือและการพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้น การนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการกับการอนุรักษ์ป่าจึงมีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ และสามารถเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของประชาชนได้อย่างสอดคล้อง อย่างไรก็ตาม แม้รูปแบบจะมีความเหมาะสมในเชิงแนวคิด แต่การนำไปใช้จริงยังขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย เช่น ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ความต่อเนื่องของกิจกรรม และการสร้างจิตสำนึกของเยาวชน ดังนั้น การประเมินรูปแบบจึงต้องพิจารณาทั้งด้านความเหมาะสม ความเป็นไปได้ ข้อจำกัด และเงื่อนไขแห่ง

ความสำเร็จควบคู่กัน นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสะท้อนว่า รูปแบบดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เฉพาะตำบลค่ายบกหวานเท่านั้น แต่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะชุมชนที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง มีทรัพยากรป่าชุมชน และมีทุนทางสังคมด้านพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม การขยายผลจำเป็นต้องปรับให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่ ทั้งด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และสภาพทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในหัวข้อนี้ จึงมุ่งประเมินศักยภาพของรูปแบบในด้านความเหมาะสม ความเป็นไปได้ในการปฏิบัติจริง การขยายผล และข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนารูปแบบให้มีประสิทธิภาพและความยั่งยืนมากยิ่งขึ้นในอนาคต

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๑ กล่าวว่า รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” มีความเหมาะสมกับบริบทของชุมชน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญกับวัด พระสงฆ์ และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา การใช้พุทธวิธีจึงช่วยให้ประชาชนเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ได้ง่ายและเกิดความรู้สึกผูกพันมากกว่าการใช้กฎหมายหรือคำสั่งเพียงอย่างเดียว ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าจุดเด่นของรูปแบบคือการเชื่อมเรื่องป่ากับเรื่องคุณธรรม ทำให้คนมองการรักษาป่าเป็นหน้าที่ทางจิตใจและหน้าที่ต่อส่วนรวม อย่างไรก็ตาม หากจะนำไปใช้จริงต้องอาศัยความต่อเนื่องในการทำกิจกรรมและการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เพราะหากขาดการกระตุ้นหรือการประสานงานอย่างต่อเนื่อง คนอาจกลับไปใช้ทรัพยากรแบบเดิม รูปแบบนี้จึงต้องมีทั้งด้านจิตสำนึกและด้านการจัดการควบคู่กัน[๑๓๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๓ กล่าวว่า รูปแบบนี้มีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง เพราะกิจกรรมหลายอย่างเป็นสิ่งที่ชุมชนเคยทำอยู่แล้ว เช่น การปลูกป่า การบวชป่า การทำบุญป่า หรือการประชุมประชาคม เพียงแต่นำมาจัดระบบและเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรมให้ชัดเจนขึ้น ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การประยุกต์ใช้รูปแบบจะได้ผลดีหากชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น ไม่ใช่เป็นรูปแบบที่นักวิชาการหรือหน่วยงานภายนอกกำหนดขึ้นเพียงฝ่ายเดียว นอกจากนี้ การนำไปใช้จริงควรเริ่มจากกิจกรรมที่ประชาชนเข้าถึงง่ายและเห็นผลได้จริง เช่น การปลูกต้นไม้รอบชุมชน การฟื้นฟูแหล่งน้ำ หรือการจัดกิจกรรมเยาวชนรักษ์ป่า เมื่อคนเห็นผลลัพธ์เป็นรูปธรรม ก็จะเกิดความเชื่อมั่นและพร้อมเข้าร่วมมากขึ้น[๑๓๖]

---

[๑๓๕] Pmcu ๐๑

[๑๓๖] Pmcu ๐๓

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๕ กล่าวว่า รูปแบบนี้สามารถขยายผลไปยังชุมชนอื่นได้ โดยเฉพาะชุมชนที่มีวัดเป็นศูนย์กลางและมีป่าชุมชนอยู่แล้ว เพราะหลักพุทธธรรมเป็นสิ่งที่ประชาชนส่วนใหญ่คุ้นเคย แต่การขยายผลไม่ควรนำรูปแบบไปใช้แบบตายตัว ต้องปรับให้เข้ากับบริบทของแต่ละพื้นที่ เช่น บางชุมชนอาจมีปัญหาเรื่องไฟป่า บางพื้นที่อาจมีปัญหาการบุกรุก หรือบางชุมชนอาจมีความขัดแย้งด้านการใช้ทรัพยากร ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า รูปแบบนี้ควรเป็น “กรอบแนวคิด” ที่เปิดโอกาสให้แต่ละชุมชนปรับใช้ตามสภาพจริงของตนเอง และควรให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดกิจกรรมหรือกติกาด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและสามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง[๑๓๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๗ กล่าวว่า จุดแข็งของรูปแบบนี้คือการสร้างความร่วมมือของหลายฝ่าย ทั้งวัด ผู้นำชุมชน โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น และประชาชน ทำให้การอนุรักษ์ป่าไม่ใช่หน้าที่ของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของชุมชนทั้งระบบ ผู้ให้ข้อมูลมองว่า หากทุกฝ่ายทำงานร่วมกันอย่างจริงจัง รูปแบบนี้สามารถนำไปใช้ได้จริงและมีโอกาสประสบผลสำเร็จสูง อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นคือความต่อเนื่อง เพราะบางครั้งเมื่อเปลี่ยนผู้นำหรือเปลี่ยนคณะกรรมการ กิจกรรมต่าง ๆ อาจหยุดชะงัก ดังนั้น ควรมีระบบถ่ายทอดงาน มีแผนงานระยะยาว และสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ให้เข้ามามีบทบาท เพื่อให้รูปแบบไม่ขึ้นอยู่กับบุคคลใดบุคคลหนึ่งมากเกินไป[๑๓๘]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๐๘ กล่าวว่า การประเมินรูปแบบควรดูทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและด้านจิตสำนึกของคนในชุมชน ไม่ควรวัดเพียงจำนวนต้นไม้หรือพื้นที่ป่าที่เพิ่มขึ้น แต่ต้องดูว่าคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือไม่ เช่น ลดการเผาป่า ลดการตัดไม้ หรือช่วยกันเฝ้าระวังพื้นที่ป่ามากขึ้นหรือไม่ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากคนในชุมชนเริ่มพูดถึงการรักษาป่าในฐานะหน้าที่ของทุกคน และเริ่มสอนลูกหลานเรื่องการอนุรักษ์ แสดงว่ารูปแบบนี้เริ่มเกิดผลในระดับจิตสำนึก ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่สำคัญที่สุดในระยะยาว เพราะหากจิตใจคนเปลี่ยน พฤติกรรมก็จะเปลี่ยนตาม และป่าก็จะได้รับการดูแลอย่างยั่งยืน[๑๓๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๐ กล่าวว่า การประยุกต์ใช้รูปแบบในอนาคตควรให้ความสำคัญกับเยาวชนมากขึ้น เพราะเยาวชนคือกำลังสำคัญของการสืบทอดงานอนุรักษ์ หากเด็กและเยาวชนเข้าใจคุณค่าของป่าและได้มีส่วนร่วมตั้งแต่เล็ก จะทำให้รูปแบบมีความต่อเนื่องในระยะยาว ผู้ให้ข้อมูลเสนอว่า ควรพัฒนากิจกรรมที่เชื่อมโยงระหว่างโรงเรียน วัด และชุมชน เช่น ค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้าน การสำรวจพันธุ์ไม้ หรือการจัดกิจกรรมจิตอาสาในพื้นที่

---

[๑๓๗] Pmcu ๐๕

[๑๓๘] Pmcu ๐๗

[๑๓๙] Pmcu ๐๘

ป่าชุมชน นอกจากนี้ ควรใช้สื่อสมัยใหม่ เช่น สื่อออนไลน์ คลิปวิดีโอ หรือกิจกรรมสร้างสรรค์ เพื่อให้เยาวชนเข้าถึงและรู้สึกว่าเรื่องการอนุรักษ์เป็นเรื่องใกล้ตัว[๑๔๐]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๒ กล่าวว่า ความเหมาะสมของรูปแบบอยู่ที่การใช้หลักธรรมที่ชาวบ้านเข้าใจง่ายและสามารถปฏิบัติได้จริง เช่น เมตตา ความพอประมาณ ความสามัคคี และการไม่เบียดเบียน เพราะหลักธรรมเหล่านี้เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของคนในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากใช้ภาษาวิชาการมากเกินไป ชาวบ้านอาจรู้สึกห่างไกลและไม่เข้าใจ ดังนั้น การประยุกต์ใช้รูปแบบควรใช้ภาษาชุมชน ใช้กิจกรรมที่จับต้องได้ และใช้ผู้นำทางจิตใจในพื้นที่ช่วยอธิบาย จะทำให้คนเข้าถึงและยอมรับรูปแบบได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ ควรให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วย เพื่อให้รู้ว่ารูปแบบตอบโจทย์ชุมชนจริงหรือไม่[๑๔๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๔ กล่าวว่า หากจะขยายผลรูปแบบไปสู่ชุมชนอื่น ควรเริ่มจากการศึกษาทุนทางสังคมของแต่ละพื้นที่ก่อน เช่น ความเข้มแข็งของวัด ผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ และสภาพทรัพยากรธรรมชาติ เพราะบางชุมชนอาจมีความพร้อมมาก บางชุมชนอาจยังขาดความร่วมมือหรือมีปัญหาความขัดแย้ง ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า รูปแบบนี้ไม่ควรใช้แบบเดียวกันทุกพื้นที่ แต่ควรปรับให้เหมาะสม เช่น บางชุมชนอาจเน้นเรื่องการสร้างจิตสำนึกก่อน บางพื้นที่อาจต้องเน้นการจัดการกฎระเบียบหรือการฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรมก่อน รูปแบบจึงควรมีความยืดหยุ่นและเปิดโอกาสให้ชุมชนออกแบบกิจกรรมของตนเอง[๑๔๒]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๖ กล่าวว่า ข้อเสนอแนะสำคัญสำหรับการพัฒนารูปแบบในอนาคตคือ ควรมีระบบติดตามและประเมินผลที่ชัดเจน ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและด้านสังคม เช่น การติดตามจำนวนต้นไม้ที่รอด การลดลงของปัญหาไฟป่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเยาวชน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การติดตามผลจะช่วยให้ชุมชนรู้ว่ากิจกรรมใดได้ผล กิจกรรมใดควรปรับปรุง และสามารถพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมมากขึ้น นอกจากนี้ ควรมีการบันทึกองค์ความรู้และประสบการณ์ของชุมชนไว้ เพื่อใช้เป็นข้อมูลสำหรับการถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่และชุมชนอื่นที่สนใจนำรูปแบบไปใช้[๑๔๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๑๘ กล่าวว่า ความเป็นไปได้ของรูปแบบขึ้นอยู่กับการทำให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็น “เจ้าของรูปแบบ” ไม่ใช่เพียงผู้เข้าร่วมกิจกรรม หากประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การคิด วางแผน กำหนดกติกา และติดตามผล ก็จะเกิดความผูกพันและพร้อมดูแลต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า รูปแบบนี้มีจุดแข็งตรงที่ใช้หลักธรรมเป็นฐาน ซึ่งช่วยให้คน

---

[๑๔๐] Pmcu ๑๐

[๑๔๑] Pmcu ๑๒

[๑๔๒] Pmcu ๑๔

[๑๔๓] Pmcu ๑๖

ไม่รู้สึกว่าการอนุรักษ์เป็นภาระ แต่เป็นการทำความดีและการดูแลลูกหลานในอนาคต อย่างไรก็ตาม การทำให้รูปแบบยั่งยืนต้องสร้างผู้นำรุ่นใหม่และเยาวชนให้เข้ามารับช่วงต่อ เพราะหากงานขึ้นอยู่กับคนกลุ่มเดิมเพียงอย่างเดียว อาจขาดความต่อเนื่องเมื่อเวลาผ่านไป[๑๔๔]

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๑ กล่าวว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถช่วยขยายผลรูปแบบนี้ได้ โดยการสนับสนุนงบประมาณ การจัดอบรม และการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนที่มีการอนุรักษ์ป่าคล้ายกัน ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า หากมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน จะช่วยให้แต่ละพื้นที่ได้เห็นตัวอย่างความสำเร็จและนำแนวทางไปปรับใช้กับตนเอง นอกจากนี้ ควรมีการจัดทำคู่มือหรือสื่อที่สรุปรูปแบบในภาษาที่เข้าใจง่าย เพื่อให้ชุมชนอื่นสามารถนำไปศึกษาและประยุกต์ใช้ได้สะดวก การขยายผลจึงไม่ใช่การนำรูปแบบไปบังคับใช้ แต่เป็นการเผยแพร่แนวคิดและประสบการณ์ให้ชุมชนอื่นเลือกปรับใช้ตามความเหมาะสม[๑๔๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรหัส Pmcu ๒๔ กล่าวว่า รูปแบบนี้มีคุณค่าในฐานะ “กระบวนการสร้างคน” มากพอ ๆ กับการรักษาป่า เพราะสิ่งที่สำคัญที่สุดไม่ใช่เพียงการเพิ่มพื้นที่สีเขียว แต่คือการทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกและสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า ในอนาคตควรพัฒนารูปแบบให้เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจชุมชนและการเรียนรู้ของเยาวชนมากขึ้น เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากป่าอย่างยั่งยืน การจัดเส้นทางเรียนรู้ธรรมชาติ หรือการใช้ป่าชุมชนเป็นแหล่งศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ต้องระวังไม่ให้การพัฒนาเศรษฐกิจกลายเป็นการใช้ประโยชน์จากป่าเกินความพอดี รูปแบบจึงควรยึดหลักพอประมาณและประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ[๑๔๖]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

๑. ความเหมาะสมของรูปแบบกับบริบทชุมชน จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่า รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” มีความเหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน เนื่องจากชุมชนยังคงมีทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะบทบาทของวัดพระสงฆ์ และความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชน ประชาชนส่วนใหญ่มีพื้นฐานความศรัทธาในพระพุทธศาสนา การใช้หลักพุทธธรรม เช่น เมตตา ความพอประมาณ ความไม่เบียดเบียน และความสามัคคี จึงสามารถเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและสร้างความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ได้ง่ายกว่าการใช้มาตรการทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ ชุมชนยังมีป่าชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชน จึงทำให้การอนุรักษ์เป็นเรื่องใกล้ตัวและจับต้องได้ อย่างไรก็ตาม

---

[๑๔๔] Pmcu ๑๘

[๑๔๕] Pmcu ๒๑

[๑๔๖] Pmcu ๒๔

ความเหมาะสมของรูปแบบมิได้เกิดจากการใช้พุทธธรรมเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการที่รูปแบบเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรม กติกา และแนวทางการดำเนินงาน จึงทำให้รูปแบบสอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชนจริง

๒. ความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง ผลการสัมภาษณ์สะท้อนว่า รูปแบบนี้มีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง เนื่องจากกิจกรรมหลายอย่างเป็นกิจกรรมที่ชุมชนคุ้นเคยอยู่แล้ว เช่น การปลูกป่า การบวชป่า การทำบุญป่า การประชุมประชาคม และการทำกิจกรรมจิตอาสา เพียงแต่นำมาจัดระบบและเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรมอย่างชัดเจนมากขึ้น

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบสามารถนำไปใช้ได้จริง ได้แก่

๑. การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและเสียสละ

๒. การสนับสนุนจากวัดและพระสงฆ์

๓. การมีส่วนร่วมของประชาชน

๔. การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๕. การสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ให้เข้ามามีบทบาท

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดสำคัญคือเรื่องความต่อเนื่อง เพราะหากขาดการประสานงานหรือเปลี่ยนผู้นำ กิจกรรมอาจหยุดชะงักได้ ดังนั้น รูปแบบจึงควรมีระบบคณะกรรมการ แผนระยะยาว และระบบถ่ายทอดงานที่ชัดเจน เพื่อให้การดำเนินงานไม่ขึ้นอยู่กับบุคคลใดบุคคลหนึ่งมากเกินไป

๓. การขยายผลสู่ชุมชนอื่น จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่า รูปแบบนี้สามารถขยายผลไปยังชุมชนอื่นได้ โดยเฉพาะชุมชนที่มีบริบทใกล้เคียงกัน เช่น มีวัดเป็นศูนย์กลาง มีป่าชุมชน และมีความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ยังเข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม การขยายผลไม่ควรใช้รูปแบบเดียวกันทุกพื้นที่ แต่ต้องปรับให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน เช่น บางพื้นที่อาจมีปัญหาเรื่องไฟป่า บางพื้นที่อาจมีปัญหาการบุกรุก บางชุมชนอาจมีความขัดแย้งเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดังนั้น รูปแบบควรมีลักษณะเป็น “กรอบแนวคิด” ที่ยืดหยุ่น เปิดโอกาสให้แต่ละชุมชนออกแบบกิจกรรมและแนวทางที่เหมาะสมกับตนเอง นอกจากนี้ การขยายผลควรใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน เช่น การศึกษาดูงาน การจัดเวทีเครือข่าย หรือการเผยแพร่คู่มือและสื่อการเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนต่าง ๆ ได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงและนำไปปรับใช้ตามบริบทของตนเอง

๔. ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาในอนาคต จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า การพัฒนารูปแบบในอนาคตควรให้ความสำคัญกับ ๔ ประเด็นสำคัญ ได้แก่

๑. การพัฒนาเยาวชนและผู้นำรุ่นใหม่ ควรสร้างเยาวชนรักษ์ป่าและผู้นำรุ่นใหม่ให้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ เพื่อให้เกิดการสืบทอดงานอย่างต่อเนื่อง โดยใช้โรงเรียน วัด และกิจกรรมชุมชนเป็นพื้นที่เรียนรู้

๒. การพัฒนาระบบติดตามและประเมินผล ควรมีระบบติดตามผลทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและด้านสังคม เช่น การติดตามพื้นที่ป่า การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของประชาชน และระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้สามารถปรับปรุงรูปแบบได้อย่างต่อเนื่อง

๓. การบันทึกองค์ความรู้ของชุมชน ควรรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น ประสบการณ์ และบทเรียนจากการอนุรักษ์ไว้เป็นฐานข้อมูล เพื่อใช้ถ่ายทอดแก่คนรุ่นใหม่และชุมชนอื่นที่สนใจ

๔. การเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจและการเรียนรู้ของชุมชน ควรพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน เช่น สมุนไพร ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน หรือกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยต้องยึดหลักพอประมาณและไม่ทำลายระบบนิเวศ

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปผลการประเมินและการประยุกต์ใช้รูปแบบ ได้ดังนี้

๑. รูปแบบมีความเหมาะสมกับบริบทชุมชน รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” มีความเหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน เพราะสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อ และทุนทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะบทบาทของวัด พระสงฆ์ และความสัมพันธ์แบบชุมชนพึ่งพาอาศัยกัน การใช้หลักพุทธธรรมช่วยให้ประชาชนเข้าใจและยอมรับการอนุรักษ์ในฐานะหน้าที่ทางคุณธรรมและหน้าที่ต่อส่วนรวม

๒. รูปแบบสามารถนำไปใช้จริงได้ รูปแบบมีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง เพราะกิจกรรมสำคัญเป็นกิจกรรมที่ชุมชนคุ้นเคยอยู่แล้ว เพียงแต่มีการจัดระบบและบูรณาการหลักธรรมเข้าไปอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมของประชาชน ความเข้มแข็งของผู้นำ และความต่อเนื่องของการดำเนินงาน

๓. รูปแบบสามารถขยายผลได้ แต่ต้องปรับตามบริบท รูปแบบสามารถขยายผลไปยังชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้ แต่ไม่ควรใช้แบบตายตัว ต้องปรับให้เหมาะสมกับปัญหา ทุนทางสังคม และวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นแกนกลาง และเปิดโอกาสให้ชุมชนออกแบบกิจกรรมของตนเอง

๔. รูปแบบควรพัฒนาอย่างต่อเนื่องในอนาคต การพัฒนารูปแบบในอนาคตควรเน้นการสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ ระบบติดตามผล การบันทึกองค์ความรู้ และการเชื่อมโยงการอนุรักษ์กับการเรียนรู้และเศรษฐกิจชุมชนอย่างพอประมาณ เพื่อให้รูปแบบมีความยั่งยืนทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และคุณภาพชีวิตของประชาชน

๕. สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล โดยสรุป การประเมินและการประยุกต์ใช้รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” พบว่า รูปแบบดังกล่าวมีความเหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน เนื่องจากสามารถเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมเข้ากับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนได้อย่างสอดคล้อง ทั้งยังเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการอนุรักษ์

รูปแบบมีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง เพราะกิจกรรมสำคัญเป็นกิจกรรมที่ชุมชนมีพื้นฐานอยู่แล้ว และสามารถดำเนินการได้ผ่านความร่วมมือของวัด ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และประชาชน อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จขึ้นอยู่กับความต่อเนื่องของการดำเนินงาน การสร้างผู้นำรุ่นใหม่ และการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่ารูปแบบนี้สามารถขยายผลไปยังชุมชนอื่นได้ โดยเฉพาะชุมชนที่มีทุนทางสังคมและทุนทางศาสนาใกล้เคียงกัน แต่ต้องมีการปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่ ไม่ควรใช้ในลักษณะตายตัว นอกจากนี้ ข้อเสนอแนะสำคัญเพื่อพัฒนารูปแบบในอนาคต ได้แก่ การพัฒนาเยาวชนและผู้นำรุ่นใหม่ การสร้างระบบติดตามประเมินผล การบันทึกองค์ความรู้ของชุมชน และการเชื่อมโยงการอนุรักษ์กับการเรียนรู้และเศรษฐกิจชุมชนอย่างพอประมาณ ดังนั้น รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” จึงเป็นรูปแบบที่มีศักยภาพทั้งในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาจิตสำนึกของคนในชุมชน และการสร้างความยั่งยืนให้แก่ชุมชนในระยะยาว โดยมีพุทธวิธีเป็นฐานสำคัญของการพัฒนาคนและการพัฒนาสังคมควบคู่กันไป

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษาพุทธวิธีในการจัดการและอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน ตลอดจนพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานสำคัญในการสร้างจิตสำนึก การมีส่วนร่วม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จากผลการศึกษาพบว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนมิใช่เพียงการดูแลทรัพยากรธรรมชาติในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการพัฒนาคน พัฒนาชุมชน และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติให้เกิดความสมดุลและเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะการนำหลักพุทธ

ธรรม เช่น หลักอปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ และอิทธิบาท ๔ มาประยุกต์ใช้ในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างความสามัคคี และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสะท้อนว่า วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และประชาชน ล้วนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดผลอย่างยั่งยืน โดยมี “ชุมชน” เป็นศูนย์กลางของกระบวนการอนุรักษ์ และมี “พุทธวิธี” เป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมของคนในสังคม ดังนั้น องค์ความรู้จากการวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นองค์ความรู้เชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงระหว่าง “พระพุทธศาสนา” “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” และ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” เข้าด้วยกัน เพื่อสร้างรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน และสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างความยั่งยืนทั้งด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และคุณภาพชีวิตของประชาชน

แผนภาพที่ ๔.๑ องค์ความรู้จากการวิจัย

จากผลการศึกษา สามารถสังเคราะห์องค์ความรู้จากการวิจัย เรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” ได้เป็นองค์ความรู้สำคัญ ดังนี้

๑. องค์ความรู้ด้าน “พุทธวิธีเพื่อการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่า” ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าได้อย่างเหมาะสม โดยทำหน้าที่เป็นฐานทางจิตใจและฐานทางคุณธรรมในการกำหนดพฤติกรรมของประชาชนต่อทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวคือ การอนุรักษ์ป่าจะเกิดขึ้นอย่างยั่งยืนได้ เมื่อประชาชนมีจิตสำนึก มีคุณธรรม และเห็นคุณค่าของธรรมชาติในฐานะส่วนหนึ่งของชีวิต หลักพุทธธรรมที่มีบทบาทสำคัญ ได้แก่

๑.๑ หลักอปริหานิยธรรม ช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการประชุมปรึกษาหารือ การเคารพกติกาชุมชน และการร่วมมือกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติ

๑.๒ หลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีในชุมชน ผ่านการแบ่งปัน การช่วยเหลือ การพูดจาสุภาพ และการร่วมทุกข์ร่วมสุขในการอนุรักษ์ป่า

๑.๓ หลักพรหมวิหาร ๔ ช่วยปลูกฝังเมตตา กรุณา และการไม่เบียดเบียนต่อธรรมชาติและสรรพชีวิต ทำให้ประชาชนลดพฤติกรรมทำลายป่า

๑.๔ หลักอิทธิบาท ๔ ช่วยสร้างแรงจูงใจ ความเพียร ความเอาใจใส่ และการพิจารณาอย่างรอบคอบในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์

ดังนั้น องค์ความรู้สำคัญที่ได้ คือ “การอนุรักษ์ป่าที่แท้จริงต้องเริ่มจากการพัฒนาจิตใจของคนควบคู่กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ”

๒. องค์ความรู้ด้าน “การมีส่วนร่วมของชุมชน” ผลการวิจัยพบว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าจะประสบผลสำเร็จได้ ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน โดยเฉพาะวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน องค์ความรู้ที่ค้นพบ คือ การมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพต้องประกอบด้วย ๑. การร่วมคิด ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางอนุรักษ์ ๒. การร่วมวางแผน ชุมชนต้องร่วมกันกำหนดกิจกรรม กฎระเบียบ และเป้าหมายของการอนุรักษ์ ๓. การร่วมปฏิบัติ ทุกฝ่ายต้องมีบทบาทในการปลูกป่า ฟื้นฟูป่า เฝ้าระวังและดูแลทรัพยากรธรรมชาติ ๔. การร่วมติดตามและประเมินผล ชุมชนต้องร่วมกันประเมินผลการดำเนินงานและปรับปรุงกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า “การอนุรักษ์ป่าที่ชุมชนเป็นเจ้าของ จะมีความยั่งยืนมากกว่าการอนุรักษ์ที่เกิดจากการสั่งการจากภายนอก”

๓. องค์ความรู้ด้าน “บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่า” ผลการวิจัยพบว่า วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางสำคัญของการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เพราะชุมชนยังคงให้ความ

เคารพศรัทธาต่อพระสงฆ์และใช้วัดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน บทบาทสำคัญของวัดและพระสงฆ์ ได้แก่ การเทศน์สอนธรรมะด้านสิ่งแวดล้อม การจัดกิจกรรมบวชป่า ทำบุญป่า และปลูกป่า การอบรมเยาวชนและประชาชน การเป็นผู้นำทางจิตใจและผู้ประสานความร่วมมือของชุมชน การใช้หลักธรรมลดความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้สำคัญที่ได้ คือ “วัดมิใช่เพียงศูนย์กลางทางศาสนา แต่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาจิตสำนึกและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน”

๔. องค์ความรู้ด้าน “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี” จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี เรียกว่า “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” รูปแบบดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ๔ ด้าน ได้แก่ ๑. หลักการของรูปแบบ ใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมอนุรักษ์ ๒. กลไกการขับเคลื่อน อาศัยความร่วมมือของวัด ผู้นำชุมชน องค์กรท้องถิ่น โรงเรียน และประชาชน ๓. กระบวนการดำเนินงาน ประกอบด้วยการสร้างจิตสำนึก การมีส่วนร่วม การฟื้นฟูป่า การจัดกิจกรรมทางศาสนา และการติดตามประเมินผล ๔. เป้าหมายของรูปแบบ มุ่งสร้างความสมดุลระหว่างคน ชุมชน และธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต องค์ความรู้สำคัญที่ค้นพบ คือ “การอนุรักษ์ป่าจะเกิดความยั่งยืน เมื่อการจัดการทรัพยากรถูกเชื่อมโยงกับการพัฒนาคนและคุณธรรมของชุมชน”

๕. องค์ความรู้ด้าน “ผลลัพธ์ของการอนุรักษ์ด้วยพุทธวิธี” ผลการวิจัยพบว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีส่งผลต่อชุมชนอย่างรอบด้าน ได้แก่ ๑. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ป่าชุมชนได้รับการฟื้นฟู มีความอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางชีวภาพเพิ่มขึ้น ๒. ด้านสังคม ชุมชนเกิดความสามัคคี ความร่วมมือ และความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากร ๓. ด้านจิตสำนึก ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม และใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ ๔. ด้านคุณภาพชีวิต ประชาชนมีแหล่งอาหาร สมุนไพร พื้นที่สีเขียว และมีสุขภาวะที่ดีขึ้น องค์ความรู้สำคัญที่ได้ คือ “การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีมิใช่เพียงการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นการพัฒนาคน ชุมชน และคุณภาพชีวิตไปพร้อมกัน”

สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ สามารถสรุปองค์ความรู้สำคัญได้ว่า “การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนจะเกิดความยั่งยืนได้ เมื่อชุมชนใช้พุทธวิธีเป็นฐานในการพัฒนาจิตสำนึก สร้างการมีส่วนร่วม และจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ มีชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการ และมีหลักธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล” องค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน และสามารถเป็นแนวทางในการพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเชิงพุทธบูรณาการในระดับชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไป

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วลงพื้นที่ภาคสนามเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม สร้างกิจกรรมในการพัฒนาป่าของชุมชน แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่มาวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย แล้วสนทนาร่วมกับชุมชน เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้ทำการสรุปผลการวิจัยจากการวิเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งตามกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย แล้วนำสรุปผลการวิจัยเพื่อที่จะได้อภิปรายผลการวิจัย เพื่อที่จะเห็นความสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วได้ข้อเสนอแนะจากการวิจัย ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยจากการวิเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๕.๑.๑ ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูลในบทที่ ๔ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ ๑ พบว่า พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชน กล่าวคือ เป็นการจัดการที่มิได้มุ่งเฉพาะการรักษาป่าในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตใจของคนในชุมชน การสร้างความรับผิดชอบร่วมกัน และการใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการกำหนดพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมิได้เป็นเพียงพื้นที่สีเขียวหรือแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากแต่เป็น “พื้นที่ชีวิต” ของ

ชุมชน เพราะมีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิต เศรษฐกิจครัวเรือน วัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อมของประชาชนในพื้นที่มาอย่างยาวนาน ชุมชนจึงมีความจำเป็นต้องดูแลรักษาป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนและ ส่งต่อเป็นมรดกแก่คนรุ่นหลัง

การจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน เยาวชน และประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชน มีส่วนสำคัญในการปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมผ่านการเทศน์สอน การจัดกิจกรรมทางศาสนา และการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่า

ผลการวิจัยสามารถสรุปตามประเด็นสำคัญได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑. สภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน ผลการวิจัยพบว่า ระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีความสำคัญต่อชุมชนทั้งในด้านทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตใจของประชาชน ป่าชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากรที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์ด้านอาหารตามธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักหวาน ผักพื้นบ้าน และพืชอาหารตามฤดูกาล รวมทั้งการใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพรพื้นบ้าน ฟืน ไม้ใช้สอย และเป็นแหล่งรักษาความชุ่มชื้นของพื้นที่ ลักษณะพื้นที่ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นพื้นที่ป่าพื้นถิ่นที่สัมพันธ์กับภูมิประเทศและวิถีชีวิตของชุมชน ป่าบางส่วนยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง มีพันธุ์ไม้พื้นบ้าน พืชสมุนไพร และสัตว์ป่าขนาดเล็กอาศัยอยู่ เช่น นก กระรอก สัตว์เลื้อยคลาน และแมลงที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ อย่างไรก็ตาม พื้นที่ป่าบางส่วนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น การขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม การใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น การเผาป่าในบางฤดูกาล และการขาดการดูแลอย่างต่อเนื่องในบางช่วงเวลา ด้านความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ป่าชุมชนยังคงมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของประชาชน แต่ความอุดมสมบูรณ์มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กล่าวคือ ผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านสะท้อนว่า ในอดีตพื้นที่ป่ามีต้นไม้ใหญ่และของป่าจำนวนมาก ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาของป่าได้ตามฤดูกาลโดยไม่กระทบต่อระบบนิเวศมากนัก เพราะมีการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและเคารพต่อข้อห้ามทางวัฒนธรรม แต่ในปัจจุบัน ความต้องการใช้ทรัพยากรเพิ่มขึ้น ประกอบกับคนรุ่นใหม่บางส่วนห่างไกลจากภูมิปัญญาดั้งเดิม ทำให้ชุมชนจำเป็นต้องสร้างระบบการจัดการและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมให้เข้มแข็งมากขึ้น

ด้านประเภทของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า พบว่า ทรัพยากรสำคัญของป่าชุมชนประกอบด้วยไม้ยืนต้น พืชอาหาร พืชสมุนไพร และสัตว์ป่าขนาดเล็ก โดยทรัพยากรเหล่านี้มี

ความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างใกล้ชิด ป่าจึงทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งยา แหล่งเรียนรู้ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชุมชน ความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติจึงมิได้มีคุณค่าเฉพาะในเชิงนิเวศเท่านั้น แต่ยังมีคุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรมด้วย

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าชุมชน พบว่า ประชาชนในตำบลค่ายบกหวานมีความสัมพันธ์กับป่าในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน กล่าวคือ ป่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชน ขณะที่ชุมชนมีหน้าที่ดูแลรักษาป่าให้คงอยู่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้เป็นเพียงความสัมพันธ์เชิงประโยชน์ใช้สอย แต่ยังเป็นความสัมพันธ์เชิงคุณค่า เพราะชุมชนมองว่าป่าเป็นสมบัติส่วนรวม เป็นมรดกของบรรพบุรุษ และเป็นสิ่งที่ควรส่งต่อให้ลูกหลาน

โดยสรุป สภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานสะท้อนให้เห็นว่า ป่าชุมชนยังคงมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนในหลายมิติ แม้จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและปัญหาความเสื่อมโทรมบางประการ แต่ชุมชนยังมีทุนทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศรัทธาทางพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาใช้เป็นฐานในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืนได้

๒. รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดยประชาชนในพื้นที่มีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบต่อการดูแลรักษาป่า รูปแบบดังกล่าวมิได้เกิดจากการสั่งการของหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่เกิดจากการตระหนักร่วมกันของคนในชุมชนว่า ป่าเป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ทุกคนต้องช่วยกันดูแล

ในด้านวิธีการดูแลรักษาป่าของชุมชน พบว่า ชุมชนใช้วิธีการดูแลป่าหลายรูปแบบ ได้แก่ การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวกันไฟ การจัดเวรหรือเฝ้าระวังในช่วงฤดูแล้ง การรณรงค์ไม่เผาป่า การประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และการจัดกิจกรรมจิตอาสาเพื่อดูแลพื้นที่ป่าชุมชน กิจกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนในการรักษาป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์และลดปัญหาที่กระทบต่อระบบนิเวศ

ในด้านกฎระเบียบหรือข้อตกลงของชุมชน พบว่า ชุมชนมีการกำหนดกติกาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน เช่น ห้ามตัดไม้ใหญ่ ห้ามเผาป่า ห้ามล่าสัตว์ ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า และให้ใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างพอประมาณ กฎระเบียบเหล่านี้มีความสำคัญในฐานะเครื่องมือควบคุมพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรของประชาชน แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือ กฎระเบียบดังกล่าวควรเกิดจากความเห็นชอบร่วมกันของชุมชน เพราะเมื่อประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกา ย่อมเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและพร้อมปฏิบัติตามมากกว่ากฎที่ถูกกำหนดจากภายนอก

ในด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในหลายระดับ ตั้งแต่การเข้าร่วมประชุม การร่วมแสดงความคิดเห็น การร่วมกิจกรรมปลูกป่า การร่วมทำแนวกันไฟ การร่วมเฝ้าระวังการทำลายป่า และการถ่ายทอดความรู้ด้านการอนุรักษ์ให้แก่บุตรหลาน การมีส่วนร่วมดังกล่าวช่วยให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนไม่เป็นภาระของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นภารกิจร่วมของชุมชนทั้งหมด

ในด้านบทบาทของผู้นำชุมชนและองค์กรท้องถิ่น พบว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการประสานงาน แจ้งข่าวสาร จัดประชุม กระตุ้นการมีส่วนร่วม และเป็นแบบอย่างในการรักษากฎระเบียบของชุมชน ส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทในการสนับสนุนทรัพยากร เช่น งบประมาณ กล้าไม้ อุปกรณ์การทำแนวกันไฟ การจัดอบรม และการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนจากองค์กรท้องถิ่นจะเกิดผลอย่างแท้จริงเมื่อชุมชนเป็นเจ้าของกระบวนการอนุรักษ์และมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่า วัดและพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยเสริมรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้มีมิติทางจิตใจ โดยพระสงฆ์มีบทบาทในการเทศน์สอน ให้ข้อคิด และใช้กิจกรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างความตระหนักรู้ ทำให้การจัดการป่าชุมชนไม่ใช่เพียงการบริหารทรัพยากร แต่เป็นการสร้างคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยสรุป รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในตำบลค่ายบกหวานเป็นรูปแบบที่ตั้งอยู่บนฐานของการมีส่วนร่วม กติกาชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และพุทธวิธี กล่าวคือ ชุมชนใช้ทั้งมาตรการทางสังคมและมาตรการทางจิตใจในการดูแลรักษาป่า ทำให้การอนุรักษ์มีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตและมีโอกาสเกิดความยั่งยืนมากขึ้น

๓. หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมมีบทบาทสำคัญในการสร้างกรอบคิด จิตสำนึก และแนวปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยหลักธรรมที่เกี่ยวข้องมิได้เป็นเพียงหลักคำสอนเชิงนามธรรมเท่านั้น แต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาพฤติกรรมของคนในชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม หลักพุทธธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า ได้แก่ หลักอปริหานิยธรรม หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักพรหมวิหาร ๔ และหลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งแต่ละหลักมีบทบาทในการสนับสนุนการอนุรักษ์ในมิติที่แตกต่างกัน ดังนี้

ประการแรก หลักอปริหานิยธรรม เป็นหลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการประชุมพร้อมเพรียงกัน การปรึกษาหารือกัน การเคารพกฎระเบียบ และการไม่ละเลยกิจการส่วนรวม เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่า หลักอปริหานิยธรรมช่วยให้ชุมชนมีระบบการพูดคุยและตัดสินใจร่วมกัน เช่น การประชุมประชาคมเพื่อกำหนดกฎการใช้ป่า การร่วมกันแก้ปัญหาไฟป่า และการร่วมวางแผนฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม หลักนี้จึงเป็นฐานของความสามัคคีและการมีส่วนร่วมในระดับชุมชน

ประการที่สอง หลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมที่ช่วยสร้างความร่วมมือและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนในชุมชน ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา ในบริบทของการอนุรักษ์ป่า ทานหมายถึงการเสียสละแรงกาย เวลา และทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ปิยวาจาหมายถึงการใช้คำพูดที่สร้างสรรค์ในการชักชวนและรณรงค์การอนุรักษ์ อัตถจริยาหมายถึงการทำประโยชน์แก่ชุมชนผ่านการปลูกป่า ทำแนวกันไฟ และฟื้นฟูพื้นที่ป่า ส่วนสมานัตตตาหมายถึงการวางตนเสมอกัน ไม่แบ่งแยกฐานะหรือตำแหน่งในการทำงานอนุรักษ์ หลักนี้จึงช่วยให้การอนุรักษ์ป่ากลายเป็นกิจกรรมที่ทุกคนร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ

ประการที่สาม หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมที่ช่วยสร้างจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเมตตาและกรุณาที่ทำให้ประชาชนเห็นคุณค่าของสรรพชีวิต ทั้งต้นไม้ สัตว์ป่า และมนุษย์ที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ มุทิตาช่วยให้ชุมชนยินดีเมื่อเห็นป่าฟื้นตัวหรือเห็นผู้อื่นทำความดีด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนอุเบกขาช่วยให้ชุมชนใช้ปัญญาและความเป็นธรรมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร ไม่เอนเอียงตามผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม หลักพรหมวิหาร ๔ จึงช่วยยกระดับการอนุรักษ์จากการทำตามหน้าที่ไปสู่การทำด้วยความเมตตาและความเข้าใจในคุณค่าของชีวิต

ประการที่สี่ หลักอิทธิบาท ๔ เป็นหลักธรรมที่ช่วยสร้างความต่อเนื่องในการอนุรักษ์ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ฉันทะคือความรักและความพอใจในการดูแลป่า วิริยะคือความเพียรพยายามในการอนุรักษ์แม้เผชิญอุปสรรค จิตตะคือความใส่ใจและเอาจริงเอาจังต่อกิจกรรมอนุรักษ์ ส่วนวิมังสาคือการพิจารณา ตรวจสอบ และปรับปรุงแนวทางการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง หลักอิทธิบาท ๔ จึงช่วยให้การอนุรักษ์ป่าไม่เป็นเพียงกิจกรรมชั่วคราว แต่เป็นกระบวนการระยะยาวที่ต้องมีความมุ่งมั่นและการเรียนรู้ตลอดเวลา

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่ามีบทบาทสำคัญ ๔ ด้าน คือ สร้างความสามัคคี สร้างความร่วมมือ สร้างเมตตาธรรมต่อธรรมชาติ และสร้างความเพียรในการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น พุทธธรรมจึงเป็นทั้ง “ฐานคิด” “แนวปฏิบัติ” และ “พลังทางจิตใจ” ที่ช่วยให้ชุมชนสามารถจัดการระบบนิเวศป่าได้อย่างสมดุลและยั่งยืน

๔. พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ผลการวิจัยพบว่า พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นกระบวนการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อธรรมชาติ โดยใช้วัด พระสงฆ์ กิจกรรมทางศาสนา ครอบครัว โรงเรียน และชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดคุณค่าของการอนุรักษ์

ประการแรก บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่า พบว่า วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นพื้นที่ที่ประชาชนให้ความเคารพศรัทธา พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการเทศน์สอน

เรื่องการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และการรักษาป่าในฐานะการทำความดีต่อส่วนรวม เมื่อพระสงฆ์เชื่อมโยงหลักธรรมกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านสามารถเข้าใจได้ง่ายและเกิดความรู้สึกว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นเรื่องใกล้ตัว เป็นหน้าที่ทางศีลธรรม และเป็นการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน

ประการที่สอง การใช้กิจกรรมทางศาสนาเพื่อปลูกจิตสำนึก พบว่า กิจกรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความตระหนักรู้ เช่น การบวชป่า การทำบุญป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การเทศน์ธรรมด้านสิ่งแวดล้อม และการจัดกิจกรรมจิตอาสา กิจกรรมเหล่านี้ช่วยเชื่อมโยงการอนุรักษ์ธรรมชาติเข้ากับความศรัทธาและความดีงาม ทำให้ประชาชนเข้าร่วมด้วยความสมัครใจและเกิดความรู้สึกว่าการรักษาป่าเป็นการสร้างบุญกุศลและเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

ประการที่สาม การบูรณาการหลักธรรมกับวิถีชีวิตชุมชน พบว่า หลักธรรมมิได้ถูกนำมาใช้เฉพาะในพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่แทรกอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน เช่น การเก็บของป่าแต่พอใช้ การไม่ทำลายต้นไม้ใหญ่ การไม่ล่าสัตว์ การแบ่งปันทรัพยากร และการช่วยกันดูแลพื้นที่สาธารณะ พฤติกรรมเหล่านี้สะท้อนหลักความพอประมาณ เมตตา การไม่เบียดเบียน และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

ประการที่สี่ การถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชน พบว่า ชุมชนให้ความสำคัญกับเยาวชนในฐานะผู้สืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต การถ่ายทอดจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นผ่านครอบครัว โรงเรียน วัด และกิจกรรมชุมชน เช่น การพาเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่า การศึกษาธรรมชาติ การเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้าน การฟังธรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ และการเรียนรู้จากผู้สูงอายุหรือปราชญ์ชาวบ้าน วิธีการเหล่านี้ช่วยให้เยาวชนไม่ได้เรียนรู้เพียงข้อมูลเกี่ยวกับป่า แต่เกิดประสบการณ์ตรงและความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน เพราะช่วยเปลี่ยนมุมมองของประชาชนจากการมองป่าเป็นเพียงแหล่งทรัพยากร ไปสู่การมองป่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เป็นสมบัติของชุมชน และเป็นสิ่งที่ต้องดูแลด้วยความรัก ความเมตตา และความรับผิดชอบ

สรุปภาพรวมตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นกระบวนการจัดการที่ผสมผสานระหว่างการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การใช้หลักพุทธธรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชน ป่าชุมชนในพื้นที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชนในหลายมิติ ทั้งด้านอาหาร

สมุนไพร แหล่งน้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพ วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม แม้ป่าบางส่วนจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ชุมชนยังมีทุนทางสังคมและทุนทางศาสนาที่สามารถนำมาใช้ในการอนุรักษ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่เป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดยมีการกำหนดกติกาชุมชน การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การบวชป่า การรณรงค์สร้างจิตสำนึก และการเฝ้าระวังการใช้ทรัพยากรอย่างไม่เหมาะสม โดยมีผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วัด พระสงฆ์ โรงเรียน และประชาชนร่วมกันขับเคลื่อน หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า ได้แก่ อปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ และอิทธิบาท ๔ ทำหน้าที่เป็นฐานในการสร้างความสามัคคี ความร่วมมือ ความเมตตาต่อธรรมชาติ และความเพียรพยายามในการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง พุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การเทศน์สอน การบวชป่า การทำบุญป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การบูรณาการหลักธรรมกับวิถีชีวิต และการถ่ายทอดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชน ช่วยให้ประชาชนเกิดความรัก ความหวงแหน และความรับผิดชอบต่อป่าชุมชนมากขึ้น ดังนั้น ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ จึงชี้ให้เห็นว่า การจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี คือ การพัฒนาคนให้มีจิตสำนึกและคุณธรรม เพื่อให้คนเป็นพลังสำคัญในการรักษาป่าอย่างยั่งยืน กล่าวอีกนัยหนึ่ง การรักษาป่าจะเกิดผลอย่างแท้จริงเมื่อชุมชนสามารถเชื่อมโยง “ธรรมะ” กับ “ธรรมชาติ” และเชื่อมโยง “จิตสำนึกของคน” กับ “ระบบนิเวศของชุมชน” ได้อย่างสมดุล.

๕.๑.๒ การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูลในบทที่ ๔ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ ๒ พบว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นกระบวนการพัฒนาที่เกิดจากการบูรณาการระหว่างหลักพุทธธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชน และกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างความสมดุลระหว่าง “คน” “ชุมชน” และ “ธรรมชาติ” ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนจะเกิดประสิทธิภาพและความยั่งยืนได้ ไม่สามารถอาศัยเพียงมาตรการทางกฎหมายหรือการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐเท่านั้น แต่จำเป็นต้องพัฒนารูปแบบที่ชุมชนสามารถเข้าถึง เข้าใจ และมีส่วนร่วมได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างความสามัคคี และการสร้างความรับผิดชอบต่อทรัพยากรส่วนรวม ผลการวิจัยสามารถสรุปตามประเด็นสำคัญได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑. องค์ประกอบของรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน มีองค์ประกอบสำคัญที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ โดยสามารถพัฒนาเป็น “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ๔ ด้าน ได้แก่ หลักการของรูปแบบ เป้าหมายของรูปแบบ กระบวนการดำเนินงาน และกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน

๑.๑ หลักการของรูปแบบ หลักการสำคัญของรูปแบบ คือ การใช้พุทธธรรมเป็นฐานในการพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน เพื่อให้เกิดความรัก ความเมตตา และความรับผิดชอบต่อธรรมชาติ โดยมุ่งสร้างการอนุรักษ์ที่เกิดจาก “จิตสำนึกภายใน” มากกว่าการบังคับจากภายนอก รูปแบบดังกล่าวตั้งอยู่บนแนวคิดว่า คนกับป่ามีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้น การรักษาป่าจึงเป็นการรักษาความมั่นคงของชีวิตและชุมชนไปพร้อมกัน นอกจากนี้ รูปแบบยังยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในด้านการวางแผน การดำเนินกิจกรรม การกำหนดกติกา และการติดตามประเมินผล ทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรและพร้อมดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง

๑.๒ เป้าหมายของการอนุรักษ์ เป้าหมายสำคัญของรูปแบบ มิได้มุ่งเพียงการเพิ่มพื้นที่ป่าหรือการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังมุ่งสร้างความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อม สังคม และคุณภาพชีวิตของประชาชน กล่าวคือ ต้องการให้ป่าชุมชนกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และแหล่งรักษาสมดุลทางธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ต้องการให้ประชาชนมีจิตสำนึก มีความสามัคคี และมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรส่วนรวม ผลการศึกษาพบว่า เป้าหมายของรูปแบบประกอบด้วย ๑) การฟื้นฟูระบบนิเวศป่าชุมชน ๒) การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ๓) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ๔) การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชน ๕) การสร้างการเรียนรู้และการสืบทอดองค์ความรู้สู่เยาวชน

๑.๓ กระบวนการดำเนินงาน กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบมีลักษณะเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมที่ต่อเนื่องและเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยเริ่มจากการสร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับคุณค่าของป่าชุมชน การจัดประชุมประชาคม การกำหนดกติกาชุมชน การจัดกิจกรรมอนุรักษ์ และการติดตามประเมินผลร่วมกัน กิจกรรมสำคัญที่ใช้ในการดำเนินงาน ได้แก่ การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวกันไฟ การบวชป่า การทำบุญป่า การจัดค่ายเยาวชนรักษ์ป่า และการอบรมคุณธรรมด้านสิ่งแวดล้อม กิจกรรมเหล่านี้ช่วยให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง และสร้างความผูกพันกับป่าชุมชนมากขึ้น

๑.๔ กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน ผลการวิจัยพบว่า กลไกสำคัญของรูปแบบ คือ การทำงานร่วมกันของหลายภาคส่วน ได้แก่ วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

กลุ่มเยาวชน และประชาชนทั่วไป โดยแต่ละฝ่ายมีบทบาทแตกต่างกันแต่เชื่อมโยงกันอย่างเกื้อกูล วัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกและคุณธรรม ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงานและขับเคลื่อนกิจกรรม โรงเรียนช่วยสร้างการเรียนรู้แก่เยาวชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนงบประมาณและทรัพยากร ขณะที่ประชาชนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติและร่วมดูแลรักษาป่าชุมชน ดังนั้น รูปแบบการอนุรักษ์ดังกล่าวจึงเป็นรูปแบบที่เชื่อมโยง “พุทธธรรม” “ชุมชน” และ “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

๒. การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า ผลการวิจัยพบว่า การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนารูปแบบ เพราะหลักพุทธธรรมช่วยสร้างกรอบคิดและพฤติกรรมที่เอื้อต่อการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน หลักธรรมสำคัญที่ถูกนำมาประยุกต์ใช้ ได้แก่ หลักอปริหานิยธรรม หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักพรหมวิหาร ๔ และหลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งช่วยสร้างทั้งความสามัคคี ความร่วมมือ ความเมตตาต่อธรรมชาติ และความเพียรในการดำเนินงานอนุรักษ์ หลักอปริหานิยธรรมช่วยให้ชุมชนมีระบบการประชุมปรึกษาหารือ มีการกำหนดกติกาชุมชนร่วมกัน และร่วมกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติ หลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยสร้างความร่วมมือผ่านการแบ่งปัน การช่วยเหลือ และการเสียสละเพื่อส่วนรวม หลักพรหมวิหาร ๔ ช่วยปลูกฝังเมตตาและการไม่เบียดเบียนต่อสรรพชีวิต ขณะที่หลักอิทธิบาท ๔ ช่วยสร้างแรงจูงใจและความต่อเนื่องในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่า การบูรณาการหลักธรรมมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการเทศน์สอนหรือกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่แทรกอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน เช่น การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ การช่วยกันดูแลพื้นที่ส่วนรวม การแบ่งปันผลประโยชน์จากทรัพยากร และการปลูกฝังเยาวชนให้เคารพธรรมชาติ ดังนั้น การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า จึงเป็นการเชื่อมโยง “ธรรมะ” กับ “ธรรมชาติ” เพื่อพัฒนาทั้งจิตใจ พฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล

๓. กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน เพราะการอนุรักษ์ป่าไม่ใช่หน้าที่ของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง แต่เป็นภารกิจร่วมของคนทั้งชุมชน

๓.๑ การรับฟังความคิดเห็นของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า การเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมแสดงความคิดเห็น เป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยให้รูปแบบสอดคล้องกับบริบทจริงของพื้นที่ ชุมชนได้ร่วมกันสะท้อนปัญหา ความต้องการ และแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสม ทำให้รูปแบบที่พัฒนาขึ้นไม่เป็นเพียงแนวคิดทางวิชาการ แต่เป็นรูปแบบที่ประชาชนยอมรับและสามารถนำไปใช้ได้จริง

๓.๒ บทบาทของผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และหน่วยงานรัฐ ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการประสานงาน กระตุ้นการมีส่วนร่วม และสร้างความร่วมมือระหว่างประชาชน ส่วนพระสงฆ์ทำหน้าที่

ด้านการปลูกฝังจิตสำนึกและใช้หลักธรรมเป็นเครื่องมือสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม ขณะที่หน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่สนับสนุนทรัพยากร งบประมาณ และการประสานเครือข่าย การทำงานร่วมกันของทั้งสามฝ่าย ช่วยให้รูปแบบมีทั้งพลังทางสังคม พลังทางจิตใจ และการสนับสนุนเชิงระบบ ทำให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น

๓.๓ การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน ผลการวิจัยพบว่า การสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี โรงเรียน วัด และองค์กรท้องถิ่น มีส่วนสำคัญในการขยายการมีส่วนร่วมและสร้างความต่อเนื่องของกิจกรรมอนุรักษ์ นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนยังช่วยให้เกิดการพัฒนาแนวทางอนุรักษ์ที่หลากหลายและเหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่

๓.๔ การร่วมวางแผนและกำหนดแนวทางอนุรักษ์ ผลการศึกษาพบว่า การที่ประชาชนได้ร่วมวางแผนและกำหนดแนวทางอนุรักษ์ ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของรูปแบบและพร้อมปฏิบัติตามกติกาที่ร่วมกันกำหนด นอกจากนี้ ยังช่วยลดความขัดแย้งและสร้างความโปร่งใสในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ดังนั้น กระบวนการมีส่วนร่วมจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้รูปแบบการอนุรักษ์สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

๔. แนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า ความยั่งยืนของรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี ขึ้นอยู่กับการสร้างความต่อเนื่องทั้งในด้านจิตสำนึก การมีส่วนร่วม และระบบการจัดการของชุมชน

๔.๑ การสืบทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ ชุมชนให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาและคุณค่าของป่าชุมชนจากผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน และพระสงฆ์ ไปสู่เยาวชน เพื่อให้คนรุ่นใหม่เข้าใจความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและพร้อมสืบทอดการอนุรักษ์ในอนาคต

๔.๒ การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชน ผลการวิจัยพบว่า เยาวชนเป็นกลุ่มสำคัญที่จะทำให้รูปแบบเกิดความยั่งยืนในระยะยาว ดังนั้น ชุมชนจึงใช้กิจกรรมต่าง ๆ เช่น ค่ายเยาวชนรักษ์ป่า การเรียนรู้ธรรมชาติ และการบูรณาการหลักธรรมกับการศึกษา เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่เยาวชนตั้งแต่วัยเด็ก

๔.๓ การสร้างกฎระเบียบชุมชนร่วมกัน การมีกฎระเบียบที่เกิดจากความเห็นชอบร่วมกันของชุมชน ช่วยให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของและพร้อมปฏิบัติตามมากกว่าการบังคับจากภายนอก กฎระเบียบเหล่านี้จึงเป็นทั้งเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรและเครื่องมือสร้างความรับผิดชอบร่วมกัน

๔.๔ การติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์ ผลการศึกษาพบว่า การติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่องช่วยให้ชุมชนสามารถปรับปรุงกิจกรรมและแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสม ทั้งยังช่วยสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ทำให้รูปแบบมีการพัฒนาและปรับตัวตามสถานการณ์อยู่เสมอ

สรุปภาพรวมตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นกระบวนการพัฒนาที่เชื่อมโยงหลักพุทธธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ รูปแบบที่พัฒนาขึ้น คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งประกอบด้วยหลักการ เป้าหมาย กระบวนการดำเนินงาน และกลไกการมีส่วนร่วมที่ชัดเจน โดยมีพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึก ความสามัคคี และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ การบูรณาการหลักธรรมกับการอนุรักษ์ป่าช่วยให้ประชาชนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านความคิดและพฤติกรรม ขณะที่กระบวนการมีส่วนร่วมช่วยให้ชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและพร้อมร่วมกันดูแลรักษาป่าชุมชน นอกจากนี้ ความยั่งยืนของรูปแบบขึ้นอยู่กับการสืบทอดองค์ความรู้ การพัฒนาเยาวชน การสร้างกติกาชุมชน และการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ผลการวิจัยจึงชี้ให้เห็นว่า “การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธี คือ การพัฒนากระบวนการที่ทำให้คน ชุมชน และธรรมชาติ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล ผ่านการใช้ธรรมะเป็นฐานของจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของชุมชน”

๕.๑.๓ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูลในบทที่ ๔ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ ๓ พบว่า การเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นการพัฒนารูปแบบที่เกิดจากการบูรณาการองค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หลักพุทธธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของชุมชนเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่สามารถนำไปใช้ได้จริง และเกิดความยั่งยืนทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และคุณภาพชีวิตของประชาชน ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนมิใช่เพียงการดูแลทรัพยากรธรรมชาติในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการพัฒนาคน พัฒนาชุมชน และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติให้เกิดความสมดุล โดยมี “พุทธวิธี” เป็นกลไกสำคัญในการสร้างจิตสำนึก คุณธรรม ความร่วมมือ และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรส่วนรวม จากการสังเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยสามารถเสนอ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งเป็น

รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี ที่เหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน และสามารถสรุปผลการวิจัยตามประเด็นสำคัญได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑. การนำเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีที่เหมาะสมกับตำบลค่ายบกหวาน คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” รูปแบบดังกล่าวเป็นรูปแบบการอนุรักษ์ที่ยึดหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมของประชาชน ควบคู่กับการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ หลักการของรูปแบบ กระบวนการดำเนินงาน กลไกการมีส่วนร่วม และเงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบ

๑.๑ ชื่อรูปแบบ ชื่อรูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” สะท้อนแนวคิดสำคัญว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนจะเกิดความยั่งยืนได้ เมื่อประชาชนใช้หลักธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและร่วมกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติด้วยความรับผิดชอบและจิตสำนึกต่อส่วนรวม คำว่า “ธรรมะรักษ์ป่า” หมายถึง การใช้หลักพุทธธรรมเป็นพลังทางจิตใจในการปลูกฝังความรัก ความเมตตา และความหวงแหนต่อธรรมชาติ ส่วนคำว่า “ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศ” หมายถึง การที่ประชาชนทุกภาคส่วนร่วมมือกันดูแลรักษาป่าและสิ่งแวดล้อมในฐานะสมบัติส่วนรวมของชุมชน

๑.๒ หลักการสำคัญของรูปแบบ หลักการสำคัญของรูปแบบ คือ การบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้คุณธรรมเป็นฐานของการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินงาน รูปแบบดังกล่าวยึดหลักว่า การอนุรักษ์ป่าที่แท้จริงต้องเริ่มจากการพัฒนาคนให้มีจิตสำนึก มีความรับผิดชอบ และใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ เพราะเมื่อคนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ป่าชุมชนย่อมได้รับการดูแลอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ รูปแบบยังให้ความสำคัญกับการเคารพภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างความร่วมมือของคนในชุมชน และการเชื่อมโยงกิจกรรมอนุรักษ์กับวิถีชีวิตของประชาชน เพื่อให้การอนุรักษ์เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ไม่ใช่เพียงกิจกรรมชั่วคราว

๑.๓ กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการดำเนินงานของรูปแบบประกอบด้วย ๕ ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ ๑) การสร้างความตระหนักรู้ เป็นกระบวนการปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน ผ่านการเทศน์สอน การประชุมชุมชน การจัดกิจกรรมทางศาสนา และการให้ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของป่าชุมชน ๒) การสร้างการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมกำหนดกติกา และร่วมดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรของชุมชน ๓) การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ เป็นการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวกันไฟ การบวชป่า การทำบุญป่า และการจัดค่ายเยาวชนรักษ์ป่า ๔) การสร้างเครือข่ายและการเรียนรู้ เป็นการสร้างความร่วมมือ

ระหว่างวัด โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น กลุ่มเยาวชน และประชาชน รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน ๕) การติดตามและประเมินผล เป็นกระบวนการตรวจสอบผลการดำเนินงานและปรับปรุงแนวทางการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์และบริบทของชุมชน

๑.๔ เงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบ ผลการศึกษาพบว่า เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้รูปแบบประสบผลสำเร็จ ได้แก่ ๑) การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ๒) การสนับสนุนจากวัดและพระสงฆ์ ๓) การมีส่วนร่วมของประชาชน ๔) การสร้างจิตสำนึกอย่างต่อเนื่อง ๕) การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๖) การสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ให้มีบทบาทในการอนุรักษ์

๒. กลไกการขับเคลื่อนรูปแบบในชุมชน ผลการวิจัยพบว่า กลไกสำคัญในการขับเคลื่อนรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน คือ การทำงานร่วมกันของหลายภาคส่วนในชุมชน โดยแต่ละฝ่ายมีบทบาทแตกต่างกันแต่เชื่อมโยงกันอย่างเกื้อกูล

๒.๑ บทบาทของวัดและพระสงฆ์ วัดและพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญด้านการสร้างจิตสำนึกและคุณธรรม โดยพระสงฆ์ทำหน้าที่เทศน์สอนเรื่องคุณค่าของธรรมชาติ การไม่เบียดเบียน และการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ รวมถึงจัดกิจกรรมทางศาสนา เช่น บวชป่า ทำบุญป่า และกิจกรรมจิตอาสา เพื่อเชื่อมโยงการอนุรักษ์เข้ากับศรัทธาของประชาชน ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนให้ความเคารพศรัทธาต่อพระสงฆ์อย่างมาก จึงทำให้คำสอนและกิจกรรมที่วัดดำเนินการมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในชุมชน

๒.๒ บทบาทของผู้นำชุมชน ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการประสานงาน สร้างความร่วมมือ แจ้งข่าวสาร และกระตุ้นให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ รวมทั้งมีบทบาทในการกำหนดกติกาชุมชนและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่า หากผู้นำชุมชนมีความเสียสละ มีความรับผิดชอบ และเป็นแบบอย่างที่ดี จะช่วยให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นและพร้อมร่วมมือในการอนุรักษ์มากขึ้น

๒.๓ บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ กล้าไม้ การจัดอบรม และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก รวมทั้งสนับสนุนการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ระหว่างชุมชน ผลการวิจัยพบว่า การสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญต่อความต่อเนื่องของกิจกรรมอนุรักษ์ โดยเฉพาะในด้านทรัพยากรและการจัดระบบการทำงาน

๒.๔ การมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนเป็นกลไกสำคัญที่สุดของรูปแบบ เพราะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติในการดูแลรักษาป่าโดยตรง ทั้งการปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การเฝ้าระวังการบุกรุกพื้นที่ และการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมจิตอาสา ผลการวิจัยพบว่า การที่ประชาชนมี

ส่วนร่วมตั้งแต่การคิด วางแผน ดำเนินกิจกรรม และติดตามผล จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของรูปแบบและพร้อมดูแลรักษาป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง

๓. ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” จะก่อให้เกิดผลลัพธ์ทั้งในด้านทรัพยากรธรรมชาติ สังคม จิตสำนึก และคุณภาพชีวิตของประชาชน

๓.๑ การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้น คือ พื้นที่ป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น มีต้นไม้และพืชพื้นถิ่นเพิ่มขึ้น ลดปัญหาการบุกรุกและการเผาป่า รวมทั้งช่วยรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและความสมดุลของระบบนิเวศ

๓.๒ การสร้างความสามัคคีในชุมชน รูปแบบดังกล่าวจะช่วยให้ประชาชนเกิดความร่วมมือและความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรส่วนรวม ผ่านกิจกรรมอนุรักษ์ที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมร่วมกันได้

๓.๓ การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ผลการศึกษาพบว่า การใช้พุทธวิธีช่วยให้ประชาชนเกิดความตระหนักรู้เกี่ยวกับคุณค่าของธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ และลดพฤติกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการปลูกฝังเยาวชนให้มีจิตสำนึกรักษ์ป่าและรักธรรมชาติ

๓.๔ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ผลที่คาดว่าจะได้รับ คือ ประชาชนมีแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร พื้นที่สีเขียว และสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น ส่งผลต่อสุขภาพกาย สุขภาพจิต และความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชนในระยะยาว

๔. การประเมินและการประยุกต์ใช้รูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” มีความเหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน เพราะชุมชนยังมีความผูกพันกับวัด พระสงฆ์ และวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้การใช้พุทธวิธีในการอนุรักษ์สามารถเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของประชาชนได้อย่างสอดคล้อง

๔.๑ ความเหมาะสมของรูปแบบกับบริบทชุมชน รูปแบบมีความเหมาะสม เพราะตั้งอยู่บนฐานของวัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาของชุมชน โดยใช้หลักธรรมที่ประชาชนเข้าใจง่ายและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

๔.๒ ความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบสามารถนำไปใช้ได้จริง เนื่องจากกิจกรรมต่าง ๆ เป็นกิจกรรมที่ชุมชนคุ้นเคยอยู่แล้ว เช่น การปลูกป่า การบวชป่า และการประชุมประชาคม เพียงแต่นำมาจัดระบบและเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรมให้ชัดเจนมากขึ้น

๔.๓ การขยายผลสู่ชุมชนอื่น รูปแบบดังกล่าวสามารถขยายผลไปยังชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้ โดยเฉพาะชุมชนที่มีวัดเป็นศูนย์กลางและมีทรัพยากรป่าชุมชน อย่างไรก็ตาม การนำไปใช้ควรปรับให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่

๔.๔ ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาในอนาคต ผลการวิจัยเสนอว่า ควรพัฒนารูปแบบโดยเน้น ๑) การสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ ๒) การจัดระบบติดตามประเมินผล ๓) การบันทึกองค์ความรู้ของชุมชน ๔) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ ๕) การเชื่อมโยงการอนุรักษ์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

สรุปภาพรวมตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า การเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย สามารถพัฒนาเป็น “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งเป็นรูปแบบที่เชื่อมโยงหลักพุทธธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ รูปแบบดังกล่าวมีจุดเด่น คือ การใช้ธรรมะเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมการอนุรักษ์ ขณะที่ชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านความร่วมมือของวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน เยาวชน และประชาชน ผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบได้แก่ การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ การสร้างความสามัคคีในชุมชน การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน นอกจากนี้ รูปแบบยังมีความเหมาะสมกับบริบทของชุมชน สามารถนำไปใช้ได้จริง และสามารถขยายผลไปยังชุมชนอื่นได้ หากมีการปรับให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่

ดังนั้น ผลการวิจัยจึงชี้ให้เห็นว่า “การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี คือ กระบวนการพัฒนาคน พัฒนาชุมชน และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยใช้ธรรมะเป็นฐานของจิตสำนึก และใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นพลังสำคัญในการสร้างความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสังคม”

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้นำสรุปผลการวิจัยเพื่อที่จะอภิปรายผลการวิจัย เพื่อที่จะได้เห็นความสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และเห็นประโยชน์ของการวิจัยที่ชัดเจนมากขึ้น ดังนี้

๕.๒.๑ ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นการจัดการที่บูรณาการระหว่าง ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชน และหลักพุทธธรรม เข้าด้วยกัน โดยชุมชนมิได้มองป่าเป็นเพียงทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่ยังมองป่าในฐานะ “พื้นที่ชีวิต” “พื้นที่วัฒนธรรม” และ “สมบัติส่วนรวม” ที่ทุกคนมีหน้าที่ต้องช่วยกันดูแลรักษา ประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในตำบลค่ายบกหวานเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน กล่าวคือ ป่าเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร แหล่งน้ำ ความชุ่มชื้น และทรัพยากรที่จำเป็นต่อวิถีชีวิตของประชาชน ขณะเดียวกัน ชุมชนก็มีหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า เพื่อให้ทรัพยากรเหล่านี้ดำรงอยู่ต่อไป การจัดการป่าชุมชนจึงเป็นเรื่องของความรับผิดชอบร่วมกัน มากกว่าการเป็นภาระของหน่วยงานรัฐหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ในด้านสภาพทั่วไปของระบบนิเวศป่าชุมชน ผลการวิจัยพบว่า ป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานยังคงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชน ทั้งด้านอาหาร สมุนไพร ทรัพยากรธรรมชาติ และการรักษาสมดุลทางสิ่งแวดล้อม แม้ว่าพื้นที่ป่าบางส่วนจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การขยายพื้นที่เกษตรกรรม การใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น การเผาป่า และการลดลงของความผูกพันระหว่างเยาวชนกับธรรมชาติ แต่ชุมชนยังคงมีความตระหนักถึงคุณค่าของป่าและพยายามรักษาระบบนิเวศด้วยวิธีการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเอง ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าชุมชนมิได้เกิดจากปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมเพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม ความคิด และค่านิยมของคนในชุมชนด้วย ดังนั้น การอนุรักษ์ป่าจึงไม่สามารถดำเนินการด้วยมาตรการทางกฎหมายหรือการควบคุมจากภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนจิตสำนึกของประชาชนให้เห็นคุณค่าของป่าในฐานะฐานชีวิตของชุมชน ในด้านรูปแบบการจัดการป่าชุมชนของคนในพื้นที่ ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนใช้วิธีการจัดการแบบมีส่วนร่วม เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การกำหนดกฎระเบียบชุมชน การเฝ้าระวังการบุกรุกพื้นที่ การบวชป่า และการทำกิจกรรมจิตอาสา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของตนเอง หากได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนอย่างเหมาะสม

การจัดการดังกล่าวสะท้อนหลักการสำคัญของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน คือ ประชาชนในพื้นที่เป็นผู้รู้ปัญหา เข้าใจบริบท และได้รับผลกระทบโดยตรงจากความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิด วางแผน ดำเนินงาน และติดตามผลจึงทำให้การอนุรักษ์มีความสอดคล้องกับสภาพจริงของพื้นที่มากกว่าการใช้แนวทางจากภายนอกเพียงฝ่ายเดียว ในด้านหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า ผลการวิจัยพบว่า หลักอปริหานิยธรรม

สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ และอิทธิบาท ๔ มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมการอนุรักษ์ของประชาชน กล่าวคือ หลักอปริหานิยธรรมช่วยสร้างความพร้อมเพรียงและความเคารพกติกาชุมชน หลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยสร้างความร่วมมือและการเกื้อกูลกัน หลักพรหมวิหาร ๔ ช่วยปลูกฝังเมตตาและกรุณาต่อธรรมชาติ ส่วนหลักอิทธิบาท ๔ ช่วยสร้างความเพียร ความตั้งใจ และการพิจารณาปรับปรุงงานอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง

ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า หลักพุทธธรรมมิได้เป็นเพียงหลักคำสอนทางศาสนาในเชิงนามธรรมเท่านั้น แต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นหลักการทางสังคมและจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในชุมชนที่มีรากฐานทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมสามารถทำหน้าที่เป็น “ทุนทางจิตใจ” ที่ช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนให้ใช้ทรัพยากรอย่างมีความรับผิดชอบและไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ในด้านพุทธวิธีในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ผลการวิจัยพบว่า วัดและพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังคุณค่าด้านสิ่งแวดล้อมให้แก่ชุมชนผ่านการเทศน์สอน การบวชป่า การทำบุญป่า การปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และการจัดกิจกรรมจิตอาสา กิจกรรมเหล่านี้ช่วยทำให้ประชาชนมองการอนุรักษ์ป่าเป็นการทำความดี เป็นการสร้างบุญกุศล และเป็นหน้าที่ทางศีลธรรมต่อส่วนรวม ดังนั้น ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ จึงอภิปรายได้ว่า พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานเป็นกระบวนการที่ใช้ “ธรรมะ” เป็นเครื่องมือพัฒนาคนให้เกิดจิตสำนึก และใช้ “ชุมชน” เป็นฐานในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์ป่าจึงมิใช่เพียงการรักษาต้นไม้ แต่เป็นการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติให้ดำรงอยู่อย่างสมดุล

๕.๒.๒ การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี จำเป็นต้องพัฒนาอย่างเป็นระบบ โดยเชื่อมโยงองค์ประกอบสำคัญ ๔ ด้าน ได้แก่ องค์ประกอบของรูปแบบ การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบ และแนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบที่พัฒนาขึ้นมีลักษณะเป็นรูปแบบเชิงบูรณาการระหว่าง “ธรรมะ ชุมชน และระบบนิเวศ” โดยมีหลักการสำคัญคือ การใช้พุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึก และใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกลไกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบดังกล่าวมิได้มุ่งเพียงการจัดกิจกรรมอนุรักษ์เป็นครั้งคราว แต่พยายามสร้างระบบการอนุรักษ์ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชน ในด้านองค์ประกอบของรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบต้องประกอบด้วยหลักการ เป้าหมาย กระบวนการดำเนินงาน และกลไกการมีส่วนร่วม หลักการของรูปแบบคือการอยู่ร่วมกัน

อย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป้าหมายคือการฟื้นฟูป่า สร้างจิตสำนึก สร้างความสามัคคี และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ส่วนกระบวนการดำเนินงานประกอบด้วยการสร้างความเข้าใจร่วมกัน การกำหนดกติกา การจัดกิจกรรมอนุรักษ์ และการติดตามประเมินผล

ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า รูปแบบการอนุรักษ์ที่ดีต้องไม่ใช่เพียงแผนกิจกรรมหรือโครงการระยะสั้น แต่ต้องเป็นระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่ทำงานร่วมกัน หากมีเป้าหมายแต่ไม่มีกระบวนการดำเนินงาน รูปแบบก็ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง หากมีกิจกรรมแต่ไม่มีจิตสำนึกกิจกรรมก็อาจไม่ยั่งยืน และหากมีจิตสำนึกแต่ไม่มีกลไกการมีส่วนร่วม การอนุรักษ์ก็อาจจำกัดอยู่เฉพาะคนบางกลุ่ม ดังนั้น รูปแบบที่พัฒนาขึ้นจึงต้องเชื่อมโยงทั้งคน หลักธรรม กิจกรรม และระบบการบริหารจัดการเข้าด้วยกัน ในด้านการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ป่า ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมช่วยให้การอนุรักษ์มีมิติทางจริยธรรมมากขึ้น เพราะธรรมะช่วยทำให้ประชาชนเข้าใจว่า การทำลายป่าไม่ใช่เพียงการทำลายทรัพยากร แต่เป็นการเบียดเบียนชีวิตอื่นและกระทบต่อความอยู่รอดของชุมชน หลักเมตตา ความไม่เบียดเบียน ความพอประมาณ ความเสียสละ และความสามัคคี จึงเป็นฐานสำคัญของการใช้ทรัพยากรอย่างมีความรับผิดชอบ ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า การอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืนต้องเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึก ไม่ใช่เพียงการปฏิบัติตามกฎระเบียบภายนอก เพราะหากประชาชนยังขาดจิตสำนึก แม้จะมีกฎหรือมาตรการควบคุม ก็อาจเกิดการละเมิดได้เมื่อไม่มีผู้ตรวจสอบ แต่หากประชาชนมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับใจ ย่อมเกิดความละอายต่อการทำลายธรรมชาติ และพร้อมดูแลรักษาป่าด้วยตนเอง ในด้านกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนารูปแบบต้องอาศัยการรับฟังความคิดเห็นของชุมชน บทบาทของผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และหน่วยงานรัฐ การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ และการร่วมวางแผนกำหนดแนวทางอนุรักษ์ กระบวนการมีส่วนร่วมทำให้ประชาชนรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของรูปแบบ ไม่ใช่เป็นเพียงผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่ถูกกำหนดจากภายนอก

ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า ความรู้สึกเป็นเจ้าของเป็นปัจจัยสำคัญของความยั่งยืน หากประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น ย่อมเกิดความเข้าใจ ยอมรับ และพร้อมรับผิดชอบต่อรูปแบบที่พัฒนาขึ้น แต่หากรูปแบบถูกกำหนดโดยนักวิจัย หน่วยงานรัฐ หรือผู้นำเพียงฝ่ายเดียว ประชาชนอาจมองว่าเป็นเรื่องของคนอื่น และไม่เกิดความผูกพันกับการดำเนินงาน ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงมิใช่เพียงขั้นตอนหนึ่งของการวิจัย แต่เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนารูปแบบ ในด้านแนวทางการสร้างความยั่งยืนของรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า ความยั่งยืนต้องเกิดจากการสืบทอดองค์ความรู้ การพัฒนาจิตสำนึกเยาวชน การสร้างกฎระเบียบชุมชนร่วมกัน และการติดตามประเมินผลการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะท้อนว่า การอนุรักษ์ป่าเป็นกระบวนการระยะยาวที่ต้องมีระบบรองรับ ไม่ใช่การดำเนินกิจกรรมเฉพาะครั้ง

ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า ความยั่งยืนของรูปแบบขึ้นอยู่กับความสามารถของชุมชนในการสร้างคนรุ่นใหม่ให้มีจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม หากเยาวชนไม่เห็นคุณค่าของป่า การอนุรักษ์อาจหยุดชะงักเมื่อคนรุ่นเก่าลดบทบาทลง ดังนั้น การพัฒนาเยาวชนและการถ่ายทอดองค์ความรู้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของความยั่งยืน นอกจากนี้ การมีกฎระเบียบชุมชนและระบบติดตามประเมินผลยังช่วยให้การอนุรักษ์มีความเป็นระบบและสามารถปรับปรุงได้ตามสถานการณ์ ดังนั้น ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ จึงอภิปรายได้ว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าด้วยพุทธวิธี เป็นการพัฒนาระบบการอนุรักษ์ที่บูรณาการระหว่างจิตสำนึก คุณธรรม การมีส่วนร่วม กติกาชุมชน และการเรียนรู้ร่วมกัน โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการทำให้คน ชุมชน และป่า สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและยั่งยืน

๕.๒.๓ รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีที่เหมาะสมกับตำบลค่ายบกหวาน คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งเป็นรูปแบบที่เน้นการใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานของการสร้างจิตสำนึก และใช้ชุมชนเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ ชื่อรูปแบบดังกล่าวสะท้อนแนวคิดสำคัญว่า ธรรมะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนให้เกิดความรัก ความเมตตา และความรับผิดชอบต่อป่า ขณะที่ชุมชนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติและเป็นเจ้าของระบบนิเวศของตนเอง รูปแบบนี้จึงไม่ใช่เพียงแนวทางการจัดกิจกรรมอนุรักษ์ แต่เป็นกรอบการพัฒนาคนและชุมชนผ่านการอนุรักษ์ธรรมชาติ ในด้านการนำเสนอรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบมีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ชื่อรูปแบบ หลักการสำคัญ กระบวนการดำเนินงาน และเงื่อนไขความสำเร็จ โดยหลักการสำคัญคือการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลระหว่างคนกับธรรมชาติ การใช้พุทธธรรมเป็นฐานจิตสำนึก การมีส่วนร่วมของชุมชน และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการดำเนินงานประกอบด้วยการสำรวจปัญหา การสร้างจิตสำนึก การเปิดเวทีชุมชน การกำหนดกติกา การปฏิบัติการอนุรักษ์ และการติดตามประเมินผล

ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า รูปแบบที่ดีต้องมีทั้งความชัดเจนในเชิงแนวคิดและความเป็นไปได้ในเชิงปฏิบัติ หากรูปแบบมีแนวคิดดีแต่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ก็ไม่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้ ในทางกลับกัน หากมีกิจกรรมที่ทำได้จริงแต่ขาดหลักคิดที่ชัดเจน กิจกรรมอาจขาดทิศทางและไม่ยั่งยืน รูปแบบที่เสนอจึงมีความเหมาะสม เพราะเชื่อมโยงหลักธรรม กระบวนการชุมชน และกิจกรรมอนุรักษ์เข้าไว้ด้วยกัน ในด้านกลไกการขับเคลื่อนรูปแบบในชุมชน ผลการวิจัยพบว่า กลไกสำคัญประกอบด้วย วัดและพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน โดยวัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึก ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ประสานงานและ

จัดระบบ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่สนับสนุนทรัพยากร ส่วนประชาชนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติและดูแลป่าในชีวิตประจำวัน

ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนต้องอาศัยกลไกหลายภาคส่วนที่เกื้อหนุนกัน หากขาดกลไกด้านจิตใจ การอนุรักษ์อาจกลายเป็นเพียงงานบริหาร หากขาดผู้นำ การดำเนินงานอาจขาดระบบ หากขาดองค์กรท้องถิ่น การสนับสนุนทรัพยากรอาจไม่เพียงพอ และหากขาดประชาชน การอนุรักษ์ก็จะไม่เกิดขึ้นจริงในระดับพื้นที่ ดังนั้น การขับเคลื่อนรูปแบบต้องอาศัยการเชื่อมโยงบทบาทของทุกภาคส่วนอย่างสมดุล ในด้านผลที่คาดว่าจะได้รับจากรูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ ๔ ด้าน ได้แก่ การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ การสร้างความสามัคคีในชุมชน การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ผลลัพธ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า การอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีไม่ได้ให้ผลเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อม แต่ยังส่งผลต่อสังคม จิตใจ และความเป็นอยู่ของประชาชนด้วย

ประเด็นนี้อภิปรายได้ว่า ป่าชุมชนมีคุณค่ามากกว่าการเป็นพื้นที่ธรรมชาติ เพราะป่าชุมชนเป็นฐานของคุณภาพชีวิต เป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและจิตใจ เมื่อป่าได้รับการฟื้นฟู ชุมชนย่อมได้รับประโยชน์ทั้งในด้านอาหาร สมุนไพร สุขภาพ สังคม และความมั่นคงทางจิตใจ ดังนั้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนไปพร้อมกัน ในด้านการประเมินและการประยุกต์ใช้รูปแบบ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบมีความเหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน เพราะสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และทุนทางสังคมของชุมชน นอกจากนี้ ยังมีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง เพราะกิจกรรมหลายอย่างเป็นสิ่งที่ชุมชนคุ้นเคยอยู่แล้ว เช่น การปลูกป่า การบวชป่า การประชุมประชาคม และการจัดกิจกรรมจิตอาสา เพียงแต่นำมาจัดระบบและเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรมอย่างชัดเจนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การขยายผลรูปแบบไปยังชุมชนอื่นต้องพิจารณาบริบทของแต่ละพื้นที่ ไม่ควรนำรูปแบบไปใช้แบบตายตัว เพราะแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งด้านวัฒนธรรม สภาพป่า ปัญหาทรัพยากร และความเข้มแข็งของกลไกชุมชน ดังนั้น รูปแบบนี้ควรใช้เป็นกรอบแนวคิดที่สามารถปรับประยุกต์ได้ตามบริบท ดังนั้น ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ จึงอภิปรายได้ว่า รูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” เป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ เพราะเกิดจากฐานข้อมูลของชุมชนจริง มีหลักพุทธธรรมเป็นแกนจิตสำนึก มีชุมชนเป็นฐานการขับเคลื่อน และมีระบบการดำเนินงานที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. หน่วยงานภาครัฐควรส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยใช้พุทธวิธีเป็นฐาน หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรสนับสนุนการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน เนื่องจากหลักธรรมสามารถเข้าถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชนได้อย่างเหมาะสม และช่วยสร้างความร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

๒. ควรกำหนดนโยบายสนับสนุนบทบาทของวัดและพระสงฆ์ด้านสิ่งแวดล้อม ภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนให้วัดและพระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การจัดอบรมพระสงฆ์ด้านสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมกิจกรรมบวชป่า การปลูกป่า และการสร้างเครือข่ายวัดรักษ์ป่า เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และการปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชน

๓. ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดกติกา การวางแผน และการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ เพื่อให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรและพร้อมร่วมกันดูแลรักษาป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง

๔. ควรสนับสนุนงบประมาณและทรัพยากรสำหรับกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐควรจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรอย่างเพียงพอสำหรับกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การจัดค่ายเยาวชนรักษ์ป่า และการอบรมด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

๕. ควรบูรณาการการอนุรักษ์ป่าชุมชนเข้าสู่แผนพัฒนาท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรบรรจุประเด็นการอนุรักษ์ป่าชุมชนและสิ่งแวดล้อมไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่นอย่างชัดเจน โดยเชื่อมโยงกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และคุณภาพชีวิต เพื่อให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

๑. ชุมชนสามารถนำรูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศ” ไปประยุกต์ใช้ได้ ชุมชนที่มีบริบทใกล้เคียงกันสามารถนำรูปแบบที่พัฒนาขึ้นจากงานวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์

ป่าชุมชน โดยปรับให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ วัฒนธรรม และปัญหาของแต่ละชุมชน เพื่อสร้างระบบการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชน

๒. วัดและโรงเรียนควรร่วมกันพัฒนาเยาวชนด้านสิ่งแวดล้อม วัด โรงเรียน และชุมชนควรร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่เยาวชน เช่น ค่ายเยาวชนรักษ์ป่า กิจกรรมปลูกป่า การศึกษาธรรมชาติ และการบูรณาการหลักธรรมกับการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ที่มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๓. ควรนำกิจกรรมทางศาสนามาใช้สร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ชุมชนสามารถใช้กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การบวชป่า การทำบุญป่า และการเทศน์ธรรมด้านสิ่งแวดล้อม เป็นเครื่องมือในการสร้างความตระหนักรู้และปลูกฝังความรับผิดชอบต่อธรรมชาติแก่ประชาชนในชุมชน

๔. ควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านการอนุรักษ์ระหว่างชุมชน ชุมชนควรสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนระหว่างพื้นที่ เพื่อให้เกิดการพัฒนากิจกรรมอนุรักษ์ที่หลากหลาย และสามารถแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๕. ควรพัฒนาระบบติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรร่วมกันพัฒนาระบบติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงกิจกรรมอนุรักษ์ และสร้างการเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชน

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธีในพื้นที่อื่น ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยพุทธวิธีในพื้นที่อื่นที่มีบริบทแตกต่างกัน ทั้งในด้านวัฒนธรรม สภาพป่า และโครงสร้างทางสังคม เพื่อเปรียบเทียบแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่

๒. ควรศึกษาบทบาทของเยาวชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของเยาวชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนและสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาแนวทางการสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

๓. ควรศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการจัดการสิ่งแวดล้อมด้านอื่น ควรขยายการศึกษาสู่ประเด็นสิ่งแวดล้อมด้านอื่น เช่น การจัดการน้ำ การจัดการขยะ การเกษตรอินทรีย์ หรือการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านพุทธวิธีกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในมิติที่หลากหลายมากขึ้น

๔. ควรศึกษาการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์เชิงเครือข่าย ควรศึกษาการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความเข้มแข็งและขยายผลได้ในระดับพื้นที่หรือระดับจังหวัด

๕. ควรศึกษาการประเมินผลลัพธ์ของรูปแบบในระยะยาว ควรมีการวิจัยติดตามผลการนำรูปแบบการอนุรักษ์ไปใช้จริงในระยะยาว เพื่อประเมินผลลัพธ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ จิตสำนึกของประชาชน ความเข้มแข็งของชุมชน และคุณภาพชีวิต ว่ารูปแบบดังกล่าวสามารถสร้างความยั่งยืนได้มากน้อยเพียงใด

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำ ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรฏ□เตปิฏกำ ๒๕๒๕**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏ□กถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

เกษม จันทร์แก้ว. **การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

จำนง อดิวัฒนสิทธ์. **ทัศนะเชิงพุทธศาสตร์เกี่ยวกับนิเวศวิทยาม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

จำนง อดิวัฒนสิทธ์. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๕๒.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. **นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๒๗.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: วิภาษา, ๒๕๕๔.

ทิศนา แขมมณี. **รูปแบบการเรียนการสอน ทางเลือกที่หลากหลาย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

นรินทร์ชัย พัฒนาพงศา. **แนวทางการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๓.

นัยนา นาควัชระ. **หัวใจอันประเสริฐเปลี่ยนโลกได้จากภายใน**. กรุงเทพมหานคร: สวนเงินมีมา, ๒๕๕๘.

นิพนธ์ ทวีกาญจน์. **อยุธยามรดกโลก**. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, ๒๕๔๗.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. **กลวิธีแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๔๓.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจจสมุปบาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

บุญชม ศรีสะอาด. **การพัฒนาการวิจัยโดยใช้รูปแบบ**. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๓.

บุญชม ศรีสะอาด. **การวิจัยเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก, ๒๕๓๕.

ประพันธ์ ศุภษร. **พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ประเวศ วะสี. **พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖.

ประเวศ อินทองปาน. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙.

ประเสริฐ พรหมมณี. **ทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕.

ปรีชา ชัยสวัสดิ์. **พุทธปรัชญากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสถียรธรรม, ๒๕๖๐.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. **เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ปัญญา นันทภักดี. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมของชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พระกับป่ามีปัญหาอะไร**. กรุงเทพมหานคร: ชุมนุมพุทธธรรมศิริราช ฝ่ายนักศึกษา เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธสาสภิกขุ). **ปฏิจจสมุปบาท: เรื่องสำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๖.

พระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานคณะสงฆ์ ในประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔.

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ). **บทความวิชาการในวันวิสาขโลก ปี ๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมะกับธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

พุทธทาสภิกขุ. **อิทัปปัจจยตา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

มานพ นักการเรียน. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. **หลักการพัฒนาชุมชนและหลักการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๔๖.

เยาวดี วิบูลย์ศรี. **การประเมินโครงการ แนวคิด และแนวปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวิจัยการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วดี นนทรี. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์วังปลา: การพลิกฟื้นวิถีชีวิตชนบท**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๔๗.

วรนารถ ศรีสุธรรม. **วิถีวัฒนธรรมชาวอีสานกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน**. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๕๘.

สมชาย ธรรมนิทัศน์. **การบริหารภาครัฐสมัยใหม่: แนวคิดและแนวปฏิบัติ**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕.

สมบูรณ์ วัฒนไทย. **การพัฒนาชุมชนกับสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธธรรม**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓.

สมาน อัศวภูมิ. **การใช้วิจัยพัฒนารูปแบบในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก**. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ม.ป.ป.

สากล สถิตวิทยานันท์. **ภูมิศาสตร์ชนบท**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

สำนักงานนโยบายสิ่งแวดล้อม. **รายงานยุทธศาสตร์ชาติด้านสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๖๔.

สุชา จันทร์เอม. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

สุนทร จิตตปัญโญ. **พระพุทธศาสนากับการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สยามเพรส, ๒๕๕๘.

อรุณี เมฆาธร. **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี**. นนทบุรี: เจริญรุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๔๗.

อำนวย เถาตระกูล. **การพัฒนารูปแบบการบริหารความรู้ในสถาบันการอาชีวศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๔๘.

อำไพ สุขอุดม. **สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมชุมชนอีสาน**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์:

กรรณิกา เจิมเทียนชัย. “การพัฒนารูปแบบการประเมินประสิทธิผลองค์กรของวิทยาลัยพยาบาลสังกัดกระทรวงสาธารณสุข”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

กรรณิการ์ ชมดี. “การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีต้อการพัฒนาเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔.

ขวัญชัย วงศ์นิติกร. “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของผู้อาศัยในเขตหมู่บ้านจัดสรรเทพประทาน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔.

ชนิดา อาคมวัฒนะ. “สันตินวัตกรรมการพัฒนาระบบนิเวศองค์กรสุจริต เพื่อยกระดับการประเมินคุณธรรมและความโปร่งใส ในการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสันติศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

ชูเกียรติ ภัยลี้. “การศึกษาเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมระหว่างเขตพื้นที่ที่มีการปฏิบัติงานกับเขตพื้นที่ที่ไม่มีการปฏิบัติงานของตำรวจชุมชนแลมวลชนสัมพันธ์ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖.

ณัฐนิชา เจ๊ะดอเราะ. “การพัฒนาโมเดลระบบนิเวศการเรียนรู้วิถีพุทธในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา”. **ดุษฎีนิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริการการศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

ดิเรก วรรณเศียร. “การพัฒนาแบบจำลองแบบสมบูรณ์ในการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ธวัช เบญจาธิกุล. “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวเขาในการพัฒนากรณีศึกษาหมู่บ้านชาวเขา ชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่างของศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดเชียงใหม่ประจำปี ๒๕๒๗”. **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙.

นงเยาว์ หลีพันธุ์. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำโครงการพัฒนาแล่งน้ำขนาดเล็กในจังหวัดจันทบุรี”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗.

นฤนาท พุทไธสง. “ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน: ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

นาคม ธีรสุวรรณจักร. “ความคิดเห็นของประชาชนท้องถิ่นต้อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกรณีศึกษา ชาวอำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

บุญวัฒน์ บุญทะวงศ์. “รูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของคณะสงฆ์จังหวัดเลย”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

บุญส่ง หาญพานิช. “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ประสบสุข ดีอินทร์. “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกำนันผู้ใหญ่บ้านภาคเหนือ”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระครูอุปถัมภ์ธรรมาภรณ์ (สัมพันธ์ สุธมฺโม). “แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ระบบนิเวศ ตำบลเหล่าน้อย”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔.

พระทองเจริญ อุปสนฺโต (โคตรดินขาว). “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธของประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔.

พระปภาวิน ฐานุตฺตโร (สุขประเสริฐ). “การอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”. **ดุษฎีนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

พระพุทธิญาณมุนี. “รูปแบบและกระบวนการพัฒนานิเวศวิทยาวัฒนธรรม ของวัดในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕.

พระไพรัช พุทฺธิสาโร (โพธิ์ประพาฬทอง). “แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่ออนุรักษ์ และพัฒนาระบบนิเวศตามแนวพระไตรปิฎก”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

พระมหาเจิม สุวโจ. “ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมฺโม”. **ปริญญานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาญาณภัทร อติพโล (เทพนม). “โปรแกรมพุทธจิตวิทยาวีถีนิเวศภาวนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนสำหรับเยาวชน”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗.

พระมหาวิเชียร อคฺคธมฺโม (วังพรม). “ภาวะผู้นำเชิงพุทธในการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระสงฆ์ในจังหวัดนครราชสีมา”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

พระมหาเสรีชน นริสฺสโร (พันธ์ประโคน). “การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการประยุกต์พุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔.

พระอธิการณรงค์ฤทธิ์ ฐิตธมฺโม (วงศ์เขียว). “แนวทางการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธของชุมชน ตำบลแม่กัวะ อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

พระอธิการสมัย ปภสฺสโร (เบ้าจังหาร). “ศึกษาการอนุรักษ์ป่าเชิงพุทธของชุมชนบ้านหนองบั่ว ตำบลช้างเผือก อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

พระอินถนอม ศรีหาตา. “การสังเคราะห์กระบวนการการจัดการระบบนิเวศเพื่อการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าในภาคอีสาน”. **ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๗.

ไพรัตน์ เตชะรินทร์. “นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาในปัจจุบัน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗.

รุ่งรัชดาพร เวหะชาติ. “การพัฒนารูปแบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์การของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน”. **ดุษฎีนิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๘.

ลัดดา หงสุรพันธุ์. “รูปแบบที่เหมาะสมของการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาป่าวัฒนธรรมในวัดป่าภาคอีสานโดยชุมชนมีส่วนร่วม”. **ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.

ศุภลักษณ์ เศษธะพานิช. “การนำเสนอรูปแบบการนาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษาในโรงเรียนสังกัดเทศบาล”. **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๔.

สมใจ เข็มเจริญ. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษากรณีตำบลละเอียบ อำเภอสองจังหวัดแพร่”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

สมาน อัศวภูมิ. “การพัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาระดับจังหวัด”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาบริหารการศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุทธิลักษณ์ นิลเอสงค์. “บูรณาการพุทธนิเวศเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔.

สุเมธ ทรายแก้ว. “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต้อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดรัพยากรธรรมชาติศึกษาเฉพาะรายกรณีหมู่บ้านชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัดนครสวรรค์”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล. “การสร้างประชาสังคมโดยรัฐ : การปรับตัวของรัฐไทย”. **วิทยานิพนธ์คณะรัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

อุดม แย้มชื่นพงษ์. “การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสภาตำบลในการอนุรักษ์แหล่งน้ำท่าจีนศึกษาเฉพาะกรณีแม่น้ำท่าจีน เขตอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม”. **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗.

เอื้อมพร พูนขวัญ. “การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมองค์พระปฐมเจดีย์”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

(๓) รายงานวิจัย:

ภัทรพร สิริกาญจน. “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ: แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียนสุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน”. **รายงานการวิจัย**. คณะสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

(๔) บทความ:

จิตเกษม สิริเดช. “ระบบนิเวศของชุมชน”. **วารสารดอกหญ้า**. ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒๕ (พฤศจิกายน ๒๕๓๓): ๑๒๐ - ๑๓๖.

ประเวศ วะสี. “พุทธพัฒนา: ความแตกต่างระหว่างวิถีคิดแบบตะวันตกกับวิถีคิดแบบพุทธ”. **วารสารหมอชาวบ้าน**. ปีที่ ๓๙ ฉบับที่ ๔ (มกราคม ๒๕๖๑): ๑๐ - ๑๔.

ประสงค์ เอี่ยมอนันต์. “การพัฒนาเขตบริเวณในเขตเมืองเก่า”. **วารสารเมืองโบราณ**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๔๓): ๓๐ - ๔๕.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ). “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า”. **นิตยสารเสขิยธรรม**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ (มกราคม – กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕): ๑๘ - ๓๑.

พระมหาประพันธ์ สิริปญฺโญ. “วิถีพุทธวิถีรักษาสิ่งแวดล้อม”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๘ ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองพุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปี แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (พฤษภาคม ๒๕๕๕): ๓๗๙ - ๓๘๐.

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ). “สำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๓): ๓๖๐ - ๓๗๘.

พฤกษ์ เถาถวิล และบัวพันธ์ พรหมพักพิง. “การบริการของระบบนิเวศ: ความเป็นมาและการวิจารณ์จากมุมมองนิเวศวิทยาการเมือง”. **Journal of Mekong Societies**. Vol. ๑๓ No. ๒ (May-August ๒๐๑๗):๑๑๕ - ๑๓๙.

อเนก เหล่าธรรมทัศน์. “ประชาสังคมพัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต”. **วารสารนิเวศวิทยา**. ปีที่๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๔๗): ๓๔ - ๔๕.

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

American Library Association (ALA). **ประชากรโลก**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.worldometers. info/th/ [๑๘ มกราคม ๒๕๖๖].

Living Planet Report. **ดัชนีชี้วัดความหลากหลายทางชีวภาพของโลก**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.wwf.or.th/news_and_information/livingplanetreport๒๐๑๖ [๒๒ มกราคม ๒๕๖๗].

Living Planet Report. **ดัชนีชี้วัดความหลากหลายทางชีวภาพของโลก**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: ttp://www.wwf.or.th/news_and_information/livingplanetreport๒๐๑๖ [๒๒ มกราคม ๒๕๖๗].

กรมป่าไม่. **การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.yala.ac.th. [๑๕ มกราคม ๒๕๖๗].

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **วัดหินหมากเป้ง (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี)**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://thai.tourismthailand.org/Attraction๘๗ [๒๕ มกราคม ๒๕๖๗].

ทวีหนูทอง. **แนวทางการวางแผนการจัดการเชิงระบบนิเวศ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://web๓. dnp.go. th /wildlifenew/downloads/๒๐Ecology.pdf [๑๓ มกราคม ๒๕๖๗].

เทศบาลตำบลศรีเชียงใหม่. **อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://thai.tourismthailand.org/Attraction๘๗ [๒๕ มกราคม ๒๕๖๗].

พงศกร ศุภกิจไพศาล. **ECOSYSTEM SERVICES: นิเวศบริการ แรงงานฟรีจากธรรมชาติ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://pigshop.wordpress.com/๒๐๑๓/๐๙/๒๗/ecosystem-services [๑๘ มกราคม ๒๕๖๖].

ฟิลิป แลนดริงแกน. **ผลวิจัยมลพิษ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.bbc.com/thai/international-๔๑๖๙๐๓๐๖?ocid=socialflowfacebook [๒๒ มกราคม ๒๕๖๗].

มูลนิธินิติธรรมสิ่งแวดล้อม. **รวมเอกสารเกี่ยวกับการแก้ไขร่าง พ.ร.บ. สิ่งแวดล้อมฯ (กันยายน ๒๕๖๐)**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://enlawfoundation.org/newweb/?p=๓๓๗๓ [๒๒ มกราคม ๒๕๖๗].

๒. ภาษาอังกฤษ

1. Secondary Sources

(I) Books:

Bardo J.W., and Hardman J.J. **Urban Sociology: A Systematic introduction**. New Yok: F.E. Peacock Publishers, 1982.

Cohen, J.L. &Arato, A. **Civil Society and political theory**. U.S.A: M.I.T.Press, 1997.

Cohen, John M. Uphoff, Norman T. **Rural Development Participation: Concepts and Measures for Project Design Implementation and Evaluation**. London: Cornell University, January, 1977.

Delen, Corazan Alma G. **People Participation**. U.S.A: Philippine Encyclopedia of Social Works, 1977.

Einstein A.. **Ideas and Opinions**. 5th. U.S.A.: Crown Publishers. Inc., 1960.

Harper R.. **The Measurement of Social in The United Kingdom**. London: Office for National Statistics, 2002.

Ivancevich, J. H. et al.. **Management : Principles and Functions**. 4th ed. Boston: MA.: Richard D. Irwin. Retrieved July, 2004.

Jame A.F.. **Stoner and Char Wankel, Management**. 3rd ed. New Delhi: Prentice-Hall, 1986.

John Dore. **The governance of increasing Mekong regionalism. In Social Challenges for The Mekong Region**. Bangkok: Mingsarn Kaosa ard and John DoreAmarin Printing, 2003.

Joyce B. and Weil M.. **Model of Teaching**. 2nd ed. New Delhi: Prentice – Hall of India Private Limited, 1985.

Kasperson, R.E. &Breitbat, M. **Participation Decentralization and Advocacy Planning Resource** No. 25. London: Association of American Geographers, Washington D.C, 1974.

Kaufman, H.F. **Participation Organized Activities in Selected Kentucky**. Localities: Agricultural Experiment Station Bulletin, 1949.

Keeves P.J.. **Education Research Methodology, and Measurement: An Interna tional Handbook**. Oxford: Pergamam Press, 1988.

Reeder, William W. **Some Aspects of the informal Social Participation of Farm Families in New York Stage Cornell University**. London: Unpublished. Dissertation, 1974.

Stanford and Poole. **Environmental and social lmpact Asseeement**. New York: John Wiley & sons, 1996.

The Ministry of Foreign Affairs of Thailand. **Sufficiency Economy Philosophy :Thailand's Path towards Sustainable Development Goals**. 2nd edition. Bangkok: Bangkok Post, 2017.

Tosi H.L. and Carroll S.J.. **Management**. 2nd ed. New Yok: John Wiley & Sons, 1982.

Victioria Neufeldt. **Webster's New World Dictionary**. 3rd Edition. New York: Simon and Schuster,Inc, 1988.

Willer, R.H. **Leader and Leadership Process**. Boston: Irwin / McGraw-Hill, 1967.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือรับบรองการวิจัยในมนุษย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

ที่ อว ๘๐๐๗/ว.๒๘๓

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๙

เรื่อง รับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

เรียน พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร. / นักวิจัย วิทยาเขตหนองคาย

ตามที่ท่านได้มีหนังสือขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัยเพื่อทำการวิจัย ในเรื่อง “รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ได้พิจารณาเครื่องมือการวิจัยของท่าน โดยให้มีการแก้ไขปรับปรุง/เพิ่มเติมเอกสาร ตามเอกสารแนบ

จึงเรียนมาเพื่อทราบและดำเนินการต่อไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระเมธาวินัยรส, รศ.ดร.)
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและใบยินยอม
หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๒๘๓/๒๕๖๙

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี ในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (A Model of Community Forest Ecosystem Conservation through Buddhist Approaches in Khaibokwan Subdistrict, Mueang District, Nong Khai Province)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800769307

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ผู้วิจัยหลัก: พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร. และคณะ

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙

(พระเมธาวินัยรส, รศ.ดร.)
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๙

หมายเลขใบรับรอง: ว.๒๘๓/๒๕๖๙
วันที่ให้การรับรอง: ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๙
วันหมดอายุใบรับรอง: ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๗๐

ภาคผนวก ข

แบบสัมภาษณ์การวิจัย

เรื่อง รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (๒) เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (๓) เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ดังต่อไปนี้ ข้อมูลที่ได้ จะแปลผลวิจัยในภาพรวม ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลของท่านเป็นความลับ และใช้ ประโยชน์เฉพาะการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่าน หรือหน่วยงานของท่านแต่อย่างใด

แบบสัมภาษณ์นี้ แบ่งเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ตอนที่ ๓ เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ตอนที่ ๔ เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ผู้วิจัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงจะได้รับความอนุเคราะห์ในการตอบแบบสัมภาษณ์เป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี

พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.

หัวหน้าโครงการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ตอนที่ ๑ สถานภาพส่วนตัวของผู้ตอบ

คำชี้แจง : โปรดทำเครื่องหมาย √ ลงใน [ ] และเติมข้อความลงในช่องว่างที่กำหนดไว้ให้ตาม ความเป็นจริง

[ ] พระภิกษุ [ ] ฆราวาส

๑. ตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์

[ ] เจ้าคณะอำเภอ/รองเจ้าคณะอำเภอ [ ] เจ้าคณะตำบล/รองเจ้าคณะตำบล

[ ] เจ้าอาวาส/ผู้ช่วยเจ้าอาวาส [ ] ไม่มีตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์

๒. อายุ

[ ] ๒๑ –๔๐ ปี [ ] ๔๑ – ๖๐ ปี

[ ] ๖๐ ปีขึ้นไป

๓. พรรษา

[ ] ๑ – ๕ พรรษา [ ] ๕ – ๑๐ พรรษา

[ ] ๑๐ พรรษาขึ้นไป

๔. การศึกษาชั้นสูงสุด

[ ] ต่ำกว่าปริญญาตรี [ ] ปริญญาตรี

[ ] สูงกว่าปริญญาตรี

๕. การศึกษาทางนักธรรม

[ ] นักธรรมชั้นตรี [ ] นักธรรมชั้นโท

[ ] นักธรรมชั้นเอก [ ] ไม่มีวุฒินักธรรม

๕. การศึกษาทางเปรียญธรรม

[ ] ประโยค ๑-๒ ถึง ป.ธ. ๓ [ ] ป.ธ. ๔ ถึง ป.ธ. ๖

[ ] ป.ธ. ๗ ถึง ป.ธ. ๙ [ ] ไม่มีวุฒิเปรียญธรรม

แบบสัมภาษณ์ความคิดเห็น

ตอนที่ ๒ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑. ชุมชนตำบลค่ายบกหวานมีรูปแบบการจัดการป่าชุมชนในปัจจุบันอย่างไร

---

๒. หน่วยงานหรือบุคคลใดมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาป่าชุมชน

---

๓. มีการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการจัดการป่าหรือไม่ อย่างไร

---

๔. หลักธรรมใดถูกนำมาใช้ในการอนุรักษ์ป่า (เช่น อิทธิบาท ๔ ศีล ๕ หรืออปริหานิยธรรม)

---

๕. พระสงฆ์มีบทบาทในการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าของชุมชนอย่างไร

---

๖. ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าในรูปแบบใดบ้าง

---

๗. กิจกรรมหรือโครงการที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าที่ดำเนินการอยู่มีอะไรบ้าง

---

๘. ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการระบบนิเวศป่าของชุมชนมีอะไรบ้าง

---

๙. การใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนมีการควบคุมหรือกติกาอย่างไร

---

๑๐. ท่านเห็นว่าพุทธวิธีมีบทบาทต่อการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างไร

ตอนที่ ๓ เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑. ท่านคิดว่าการอนุรักษ์ป่าชุมชนควรมีรูปแบบอย่างไรจึงจะเหมาะสมกับพื้นที่

---

๒. พุทธวิธีสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการอนุรักษ์ป่าได้อย่างไร

---

๓. ควรเลือกใช้หลักธรรมใดเป็นแกนในการพัฒนารูปแบบ เพราะเหตุใด

---

๔. การปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธธรรมควรดำเนินการอย่างไร

---

๕. ควรมีการบูรณาการความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และหน่วยงานรัฐอย่างไร

---

๖. การมีส่วนร่วมของประชาชนควรถูกส่งเสริมในรูปแบบใด

---

๗. ควรมีระบบหรือกลไกในการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างไร

---

๘. การใช้พิธีกรรมหรือกิจกรรมทางศาสนา (เช่น บวชป่า) มีบทบาทอย่างไรในการอนุรักษ์ป่า

---

๙. ควรมีแนวทางในการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์สู่คนรุ่นใหม่อย่างไร

---

๑๐. ท่านมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีหรือไม่

ตอนที่ ๔ เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๑. รูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เหมาะสมควรมีองค์ประกอบอะไรบ้าง

---

๒. ควรกำหนดบทบาทของพระสงฆ์ ชุมชน และหน่วยงานรัฐอย่างไรในรูปแบบดังกล่าว

---

๓. รูปแบบควรยึดหลักพุทธธรรมใดเป็นแกนหลัก และเพราะเหตุใด

---

๔. ควรมีขั้นตอนการดำเนินงานในการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นระบบอย่างไร

---

๕. ควรมีมาตรการหรือกติกาชุมชนในการใช้ทรัพยากรป่าอย่างไร

---

๖. ควรมีระบบติดตามและประเมินผลการอนุรักษ์ป่าอย่างไร

---

๗. ปัจจัยความสำเร็จของรูปแบบการอนุรักษ์ป่าด้วยพุทธวิธีมีอะไรบ้าง

---

๘. ควรมีการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนเพื่อรองรับรูปแบบดังกล่าวอย่างไร

---

๙. รูปแบบนี้สามารถนำไปขยายผลในพื้นที่อื่นได้หรือไม่ อย่างไร

---

๑๐. ท่านมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเพื่อให้รูปแบบมีความยั่งยืนในระยะยาวหรือไม่

ความคิดเห็นอื่นๆ

ผู้วิจัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงจะได้รับความอนุเคราะห์ในการตอบแบบสัมภาษณ์เป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี

พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.

หัวหน้าโครงการวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ภาคผนวก ค
หนังสือนำ

ที่ อว ๘๐๒๐.๑/ ๐๓๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย
๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลค่ายบกหวาน
อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๓๑๐๐
โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๙๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๙๕๒๒๒
www.mcunk.ac.th

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือของการวิจัย

เรียน รศ. ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย **พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.** หัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง **"รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย"** เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาหลักสูตร การวิจัยในสาขาวิชาพระพุทธศาสนา

เพื่อให้งานวิจัยเรื่องนี้มีคุณภาพด้านวิชาการ และถูกต้องตามหลักการวิจัย หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย พิจารณาแล้วเห็นว่าท่าน เป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถ และมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย พร้อมทั้งเอกสารประกอบการวิจัย ของ พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร. และคณะ นี้ด้วย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.)
หัวหน้าโครงการวิจัย/อาจารย์ประจำหลักสูตร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ที่ อว ๘๐๒๐.๑/ ๐๓๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย
๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลค่ายบกหวาน
อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๓๑๐๐
โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๙๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๙๕๒๒๒
www.mcunk.ac.th

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือของการวิจัย

เรียน ผศ. ดร.หอมหวล บัวระภา

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย **พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.** หัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง **"รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย"** เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาหลักสูตร การวิจัยในสาขาวิชาพระพุทธศาสนา

เพื่อให้งานวิจัยเรื่องนี้มีคุณภาพด้านวิชาการ และถูกต้องตามหลักการวิจัย หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย พิจารณาแล้วเห็นว่าท่าน เป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถ และมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย พร้อมทั้งเอกสารประกอบการวิจัย ของ พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร. และคณะ นี้ด้วย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.)
หัวหน้าโครงการวิจัย/อาจารย์ประจำหลักสูตร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ภาคผนวก ง
ผลผลิต

วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่
สถาบันส่งเสริมและพัฒนาวิชาการด็อกเตอร์เกษ
เลขที่ 1 หมู่ 12 ตำบลเหล่าต่างคำ อำเภอโพนพิสัย
จังหวัดหนองคาย 43120 โทรศัพท์ 042-650099

ที่ วสส 2569/419

14 สิงหาคม 2569

เรื่อง ตอบรับการลงบทความเพื่อตีพิมพ์ในวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่

นมัสการ/เรียน พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), อริย์ธัช เลิศรวมโชค, พระภาวนาวัชรมุนี (เดชศักดิ์ โพธิ์ชัย), พระมหาประทีป อภิวฑฺโน และ พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ)

ตามที่ท่านได้ส่งบทความวิจัย เรื่อง **"รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี ในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย"** ลงตีพิมพ์ในวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่ ISSN : 2822-1095 (Online) กองบรรณาธิการ ขอแจ้งให้ทราบว่า บทความของท่านได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) จำนวน 3 ท่าน ที่มาจากหลากหลายสถาบันและไม่ได้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสถาบันเดียวกันกับผู้นิพนธ์ และได้รับการพิจารณาลงตีพิมพ์ในวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่ **ปีที่ 4 ฉบับที่ 6 (พฤศจิกายน - ธันวาคม 2569)** ซึ่งท่านสามารถดาวน์โหลดบทความฉบับสมบูรณ์ได้ในวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2569 ได้ที่ https://so12.tci-thaijo.org/index.php/MADPIADP/ ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

อนึ่ง วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่ ได้ผ่านการประเมินคุณภาพจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) รอบที่ 5 โดยได้รับการจัดให้อยู่ใน **วารสารกลุ่มที่ 2 ระยะเวลาการรับรองคุณภาพวารสารตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2568 จนถึง วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2572**

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ดร.สุทธินันท์ สุวรรณวิจิตร)
บรรณาธิการ
วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่

กองบรรณาธิการวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่
ผู้ประสานงาน ธนกฤติ ผาทอง โทรศัพท์ 065-8959228

รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๑

A Model of Community Forest Ecosystem Conservation through Buddhist Approaches in Khaibokwan Subdistrict, Mueang District, Nong Khai Province

พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.[1] **ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค, พระภาวนาวัชรมุนี (เดชศักดิ์ โพธิ์ชัย), ดร. พระมหาประทีป อภิวฑฺฒโน, ผศ. ดร., พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.**

Phra Wanchai Bhuridatto (Anontree), Dr., Asst. Prof. Dr.Arithat Loesruamchok, Phra Phawanavajramuni, Dr. Phamaha Prateep Abhivatdhano, Asst. Prof. Dr., PhrakruSutasarabandit (Jumnong Siriwunno/Pompai), Dr.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus, Thailand

Corresponding Author's Email: 6402105009@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย 2) พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี และ 3) เสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 30 รูป/คน คัดเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วย พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน และประชาชนผู้มีบทบาทด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการศึกษาเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและการพรรณนาความ ผลการวิจัยพบว่า

1) พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดยบูรณาการหลักอปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึก ความสามัคคี และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์

---

๑ พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร. และคณะ, รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย, **วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่**, ปีที่ 4 ฉบับที่ 6 (พฤศจิกายน - ธันวาคม 2569). Journal of Interdisciplinary Social Development, 4(6), xx-xx.

2) การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ประกอบด้วย หลักการ เป้าหมาย กระบวนการดำเนินงาน และกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการสืบทอดองค์ความรู้สู่เยาวชน และ

3) รูปแบบที่เหมาะสม คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งเน้นการสร้างความตระหนักรู้ การมีส่วนร่วม การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ การสร้างเครือข่าย และการติดตามประเมินผล ส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ เสริมสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ความสามัคคีของชุมชน และการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: รูปแบบ, การอนุรักษ์, ระบบนิเวศป่าของชุมชน, พุทธวิธี,

Abstract

This research aimed to: (1) investigate the Buddhist approaches to community forest ecosystem management in Kai Bok Wan Subdistrict, Mueang District, Nong Khai Province; (2) develop a Buddhist-based model for community forest ecosystem conservation; and (3) propose a Buddhist-based model for community forest ecosystem conservation in Kai Bok Wan Subdistrict, Mueang District, Nong Khai Province. This study employed a qualitative research design. 30 key informants were purposively selected, including monks, community leaders, local administrative organization executives, local wisdom holders, and community members actively engaged in community forest conservation. Data were collected through semi-structured in-depth interviews and documentary research. The data were analyzed using content analysis and descriptive analysis. The findings revealed that:

1) the Buddhist approach to community forest ecosystem management was characterized by participatory management, integrating the principles of Aparihāniyadhamma (Conditions of Non-Decline), Saṅgahavatthu 4 (Four Bases of Social Solidarity), Brahmavihāra 4 (Four Sublime States of Mind), and Iddhipāda 4 (Four Bases of Success) to cultivate environmental awareness, community unity, and responsibility toward natural resources, with temples and monks serving as key mechanisms for promoting conservation;

2) the developed conservation model consisted of core components including guiding principles, objectives, operational processes, and community

participation mechanisms, integrating Buddhist principles with natural resource management, collaborative networks, and intergenerational knowledge transfer; and

3) the proposed model, entitled “Dhamma for Forest Conservation: Kai Bok Wan Community Ecosystem Conservation Model,” emphasizes environmental awareness, public participation, conservation activities, collaborative networking, and continuous monitoring and evaluation. The implementation of this model contributes to forest ecosystem restoration, environmental consciousness, community cohesion, and sustainable quality of life, and can be adapted to communities with similar socio-cultural and ecological contexts.

Keywords: Model; Community Forest Ecosystem Conservation; Buddhist Approach; Community Participation; Sustainable Conservation

บทนำ

ทรัพยากรป่าไม้และระบบนิเวศป่าชุมชนเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชาชน ทั้งในด้านความมั่นคงทางอาหาร การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การรักษาสมดุลของระบบนิเวศ ตลอดจนการเป็นแหล่งเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยประสบปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่า อันเนื่องมาจากการขยายตัวของชุมชน การใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างไม่เหมาะสม การบุกรุกพื้นที่ป่า และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินขีดความสามารถของระบบนิเวศ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในหลายพื้นที่ ปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไม่สามารถดำเนินการโดยหน่วยงานภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนและการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป (ประเวศ วะสี, 2550) ซึ่งแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน (Community-Based Natural Resource Management) ได้รับการยอมรับว่าเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากประชาชนในพื้นที่เป็นผู้มีความใกล้ชิดกับทรัพยากร มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และสามารถกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างเหมาะสม หากได้รับการส่งเสริมให้มีส่วนร่วมในการวางแผน การดำเนินงาน และการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน (เสรี พงศ์พิศ, 2552)

ในบริบทของพระพุทธศาสนา หลักธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคนและสังคม โดยมุ่งสร้างจิตสำนึก ความรับผิดชอบ และการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ หลักอปริหานิยธรรมส่งเสริมความพร้อมเพรียงและความสามัคคีของชุมชน หลักสังคหวัตถุ 4 ส่งเสริมการสงเคราะห์และการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล หลักพรหมวิหาร 4 ปลูกฝังเมตตา กรุณา และการเคารพคุณค่าของสรรพชีวิต ขณะที่หลักอิทธิบาท 4 ช่วยเสริมสร้างความมุ่งมั่นและความรับผิดชอบต่อการปฏิบัติงาน หลักธรรมเหล่านี้สามารถประยุกต์ใช้ในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเป็นฐานสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2559) ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นพื้นที่ที่ยังคงมีทรัพยากรป่าชุมชนซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชน ทั้งในด้านการเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และแหล่งเรียนรู้ของชุมชน อย่างไรก็ตาม จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การขยายพื้นที่เกษตรกรรม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าอย่างไม่เหมาะสม รวมทั้งการลดลงของการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ระบบนิเวศป่าชุมชนมีแนวโน้มเสื่อมโทรม ส่งผลกระทบต่อความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของประชาชนในระยะยาว ดังนั้น การสร้างรูปแบบการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการขับเคลื่อน จึงเป็นแนวทางที่เหมาะสมต่อการพัฒนาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2546)

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์และเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วยพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน และประชาชนผู้มีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์และองค์ความรู้ที่สามารถสะท้อนสภาพการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้อย่างรอบด้าน อันจะนำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้และพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ศึกษา (สุภางค์ จันทวานิช, 2562) ซึ่งผลการวิจัยคาดว่าจะก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ด้านการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน ได้รูปแบบการอนุรักษ์ที่สามารถประยุกต์ใช้ได้จริงในพื้นที่ตำบลค่ายบกหวานและพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกัน อีกทั้งยังเป็นแนวทางสำหรับวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน และสถาบันการศึกษา ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน อันสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ยึดหลักความสมดุลระหว่างมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม (ประเวศ วะสี, 2550; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2559)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าขางชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

2. เพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

3. เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีรายละเอียดการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี และเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย โดยใช้การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) ร่วมกับการวิจัยภาคสนาม (Field Research)

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้มาจากการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้ที่มีความรู้ ประสบการณ์ และมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน จำนวนทั้งสิ้น 30 รูป/คน ประกอบด้วย

พระสงฆ์	จำนวน 10 รูป
ผู้นำชุมชน	จำนวน 5 คน
ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	จำนวน 5 คน
ประชาชนในชุมชน	จำนวน 10 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured In-depth Interview) ซึ่งพัฒนาจากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์ป่าชุมชน และหลักพุทธธรรม จากนั้นนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และปรับปรุงก่อนนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการ 2 ส่วน ได้แก่ 1. การศึกษาเอกสาร ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนและหลักพุทธธรรม 2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเป็นรายบุคคล พร้อมทั้งบันทึกเสียง จดบันทึกภาคสนาม และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของข้อมูล

5. การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย สังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม แล้วเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และหลักพุทธธรรม เพื่ออธิบายพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ และเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีที่เหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า พุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวานมีลักษณะเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม โดยชุมชนเป็นศูนย์กลางของการบริหารจัดการร่วมกับวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภายใต้บริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน ป่าชุมชนมีบทบาทเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งต้นน้ำ และพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน ส่งผลให้ประชาชนตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและร่วมกันดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง

การจัดการป่าชุมชนดำเนินการผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ตั้งแต่การกำหนดกฎระเบียบของชุมชน การประชุมหารือ การวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร การเฝ้าระวังการบุกรุกพื้นที่ป่า ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การปลูกต้นไม้ทดแทน การทำแนวกันไฟ การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม และการบวชป่าเพื่อสร้างคุณค่าทางจิตใจและคุณค่าทางสังคมให้กับทรัพยากรป่าไม้

ในด้านหลักพุทธธรรม พบว่า ชุมชนได้นำหลักอปริหานิยธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างความพร้อมเพรียง ความสามัคคี และการประชุมปรึกษาหารือร่วมกัน หลักสังคหวัตถุ 4 ช่วยส่งเสริมการช่วยเหลือเกื้อกูลและการทำงานร่วมกัน หลักพรหมวิหาร 4 ช่วยปลูกฝังเมตตา กรุณา และการเคารพต่อสรรพชีวิต ส่วนหลักอิทธิบาท 4 เป็นแรงขับเคลื่อนให้ประชาชนเกิดความมุ่งมั่น ความ

รับผิดชอบ และความเพียรในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ วัดและพระสงฆ์ยังมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมผ่านการเทศน์ การจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การบรรพชาอุปสมบทภาคฤดูร้อน และกิจกรรมบวชป่า ซึ่งช่วยสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ประชาชนเกิดความรัก ความหวงแหน และความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนร่วมกัน

2. ผลการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีควรดำเนินการบนพื้นฐานของการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน โดยรูปแบบที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ (1) หลักการของรูปแบบ (2) เป้าหมายของการอนุรักษ์ (3) กระบวนการดำเนินงาน และ (4) กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน

ด้านหลักการของรูปแบบ มุ่งใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการพัฒนาจิตสำนึก คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ควบคู่กับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้านเป้าหมาย มุ่งรักษาความสมบูรณ์ของระบบนิเวศป่าไม้ เพิ่มพื้นที่สีเขียว สร้างความเข้มแข็งของชุมชน และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน

กระบวนการดำเนินงานประกอบด้วยการศึกษาสภาพปัญหา การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน การร่วมวางแผน การกำหนดมาตรการอนุรักษ์ การดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม การติดตามผล และการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ขณะที่กลไกการมีส่วนร่วมประกอบด้วยความร่วมมือระหว่างวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน หน่วยงานภาครัฐ และประชาชน ซึ่งร่วมกันสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ รูปแบบยังให้ความสำคัญกับการสร้างความยั่งยืนผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมสู่เยาวชน การพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่ การจัดทำกฎระเบียบของชุมชน การส่งเสริมกิจกรรมอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง และการติดตามประเมินผลร่วมกัน เพื่อให้การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนสามารถดำเนินต่อไปได้อย่างยั่งยืน

3. ผลการเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบที่เหมาะสมสำหรับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธี คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการพัฒนาจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

รูปแบบดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ (1) การสร้างความตระหนักรู้ด้านคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและหลักพุทธธรรม (2) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ

ประชาชนทุกภาคส่วนในการวางแผนและดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ (3) การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน เช่น การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่ป่า การทำแนวกันไฟ และการบวชป่า (4) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาชน และ (5) การติดตาม ประเมินผล และพัฒนารูปแบบอย่างต่อเนื่อง

กลไกสำคัญของรูปแบบประกอบด้วยวัดและพระสงฆ์ในฐานะผู้ปลูกฝังคุณธรรม ผู้นำชุมชนในฐานะผู้ประสานความร่วมมือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะผู้สนับสนุนด้านนโยบายและทรัพยากร และประชาชนในฐานะผู้ดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์โดยตรง ความร่วมมือของทุกภาคส่วนก่อให้เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การเสริมสร้างความสามัคคีของชุมชน และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน

รูปแบบดังกล่าวมีความเหมาะสมกับบริบทของตำบลค่ายบกหวาน เนื่องจากสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน อีกทั้งยังสามารถประยุกต์ใช้เป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนในพื้นที่อื่นที่มีบริบททางสังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติใกล้เคียงกัน เพื่อส่งเสริมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืนตามแนวพุทธวิธี

อภิปรายผล

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ซึ่งศึกษาพุทธวิธีการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า การจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนมีลักษณะเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนในชุมชน ภายใต้การบูรณาการหลักอปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 เป็นแนวทางในการสร้างจิตสำนึก ความสามัคคี และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้ชุมชนร่วมกันกำหนดกติกา ดูแลรักษาป่า และดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และการบวชป่า ทั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า หลักพุทธธรรมมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นหลักคำสอนทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างคุณค่าทางจิตใจ ปลูกฝังความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ผลการวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของพระพุทธศาสนาที่มองว่ามนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน การใช้ทรัพยากรธรรมชาติจึงควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอดี ความรับผิดชอบ และการไม่เบียดเบียน อันเป็นหลักสำคัญของการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธ เมื่อประชาชนได้รับการปลูกฝังผ่านกิจกรรมทางศาสนาและการปฏิบัติร่วมกันในชุมชน ย่อมก่อให้เกิดความตระหนักรู้ ความรัก และความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรป่าชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระมหาญาณภัทร อติพโล (เทพนม) (2567)** เรื่อง โปรแกรมพุทธจิตวิทยาวิถีนิเวศ

ภาวนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนสำหรับเยาวชน ซึ่งพบว่า การบูรณาการหลักไตรสิกขา หลักปรโตโฆสะ โยนิโสมนสิการ ร่วมกับแนวคิดจิตวิทยาและนิเวศภาวนา สามารถพัฒนาเจตคติและสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมให้แก่เยาวชน จนเกิดพฤติกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืน โดยผู้เข้าร่วมโปรแกรมเกิดการเห็นความงามของป่าไม้ เห็นคุณค่าของป่าไม้ ตระหนักถึงความเสี่ยงของการสูญเสียทรัพยากร และเกิดความสนใจในการอนุรักษ์มากขึ้น ทั้งผลการประเมินเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพยืนยันว่า การปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความสอดคล้องระหว่างงานวิจัยทั้งสองอยู่ที่การใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการพัฒนาจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และการสร้างพฤติกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แม้ว่างานวิจัยของพระมหาญาณภัทร อติพโล (เทพนม) (2567) จะมุ่งพัฒนาโปรแกรมสำหรับเยาวชนโดยประยุกต์หลักพุทธจิตวิทยาและแนวคิดนิเวศภาวนา ขณะที่การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนในระดับชุมชน แต่ทั้งสองงานต่างยืนยันว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดผลอย่างยั่งยืนได้เมื่อประชาชนได้รับการพัฒนาด้านจิตใจและเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ นอกจากนี้ ผลการวิจัยครั้งนี้ยังขยายองค์ความรู้จากงานของพระมหาญาณภัทร อติพโล (เทพนม) โดยแสดงให้เห็นว่า นอกจากการสร้างเจตคติและความตระหนักผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว การใช้วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนกิจกรรมอนุรักษ์ การกำหนดกฎระเบียบของชุมชน และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนสามารถดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเกิดผลเป็นรูปธรรม อันสะท้อนให้เห็นว่าการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับทุนทางสังคมของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ซึ่งมุ่งพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า การพัฒนารูปแบบที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการบูรณาการหลักพุทธธรรม กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบ โดยรูปแบบที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยหลักการ เป้าหมาย กระบวนการดำเนินงาน และกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการพัฒนาจิตสำนึก คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมส่งเสริมให้ประชาชนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดความยั่งยืนได้เมื่อทุกภาคส่วน ได้แก่ วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และประชาชน ร่วมกันขับเคลื่อนการอนุรักษ์และสร้างเครือข่ายความร่วมมือในชุมชน ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ **บุญวัฒน์ บุญทะวงศ์ (2566)** เรื่อง รูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของคณะสงฆ์จังหวัดเลย ที่พบว่า การอนุรักษ์ป่าไม้ควร

บูรณาการหลักสัมมัปปธาน 4 และหลักสัปปายะ 4 เข้ากับกิจกรรมการปลูกป่า การดูแลป่า และการบำรุงรักษาป่า เพื่อสร้างความมั่นคงและความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งต้องอาศัยความร่วมมือของทุกภาคส่วนและการจัดการที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ แม้ว่างานวิจัยของบุญวัฒน์ บุญทะวงศ์ จะมุ่งเน้นการอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของคณะสงฆ์ ขณะที่การวิจัยครั้งนี้มุ่งพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นฐาน แต่ทั้งสองงานมีข้อค้นพบที่สอดคล้องกัน คือ การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความยั่งยืนของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยครั้งนี้ได้ขยายองค์ความรู้โดยเสนอรูปแบบที่ครอบคลุมทั้งการสร้างจิตสำนึก การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ การมีส่วนร่วมของประชาชน การถ่ายทอดองค์ความรู้สู่เยาวชน และการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ซึ่งช่วยให้การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนมีความสมบูรณ์ทั้งด้านศาสนา สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ซึ่งมุ่งเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า รูปแบบที่เหมาะสม คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ รูปแบบดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ (1) การสร้างความตระหนักรู้ด้านคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ (2) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน (3) การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน (4) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และ (5) การติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ วัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึก ขณะที่ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนร่วมกันกำหนดกติกา วางแผน และดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ ส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ การเสริมสร้างความสามัคคีของชุมชน และการพัฒนาคุณภาพชีวิตควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ผลการวิจัยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การเสนอรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนที่เหมาะสมมิใช่เพียงการกำหนดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์เท่านั้น แต่ต้องพัฒนารูปแบบที่เชื่อมโยงมิติด้านศาสนา สังคม วัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเข้าด้วยกัน โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการหล่อหลอมจิตสำนึกและคุณธรรมของประชาชน ขณะเดียวกันต้องมีกลไกความร่วมมือของทุกภาคส่วนในชุมชน เพื่อให้เกิดการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว อันเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งให้ความสำคัญกับการสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์ ชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระปภาวิน ฐานุตฺตโร (สุขประเสริฐ) (2566)** เรื่อง การอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอ

สุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งพบว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการสร้างจิตสำนึกของประชาชน การกำหนดนโยบายสาธารณะ การจัดสรรพื้นที่อย่างเหมาะสม การจัดทำแนวกันไฟ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และการพัฒนาอาชีพควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยประยุกต์ใช้หลักสัมมัปปธาน 4 เป็นแนวทางในการเฝ้าระวัง การแก้ไขปัญหา การพัฒนาป่า และการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ผลการวิจัยทั้งสองเรื่องจึงมีความสอดคล้องกันในประเด็นที่ว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนจะประสบความสำเร็จได้เมื่อประชาชนเกิดความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ มีการกำหนดกติกาของชุมชน และร่วมกันดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์อย่างเป็นระบบนอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระอธิการณรงค์ฤทธิ์ ฐิตธมฺโม (วงศ์เขียว) (2566)** เรื่อง แนวทางการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธของชุมชนตำบลแม่กัวะ อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง ซึ่งพบว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธควรอาศัยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การประชุมวางแผน การแต่งตั้งคณะกรรมการ การวางแผนเฝ้าระวัง การดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การบวชป่า การปลูกต้นไม้ การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ พร้อมทั้งประยุกต์ใช้หลักปธาน 4 ได้แก่ สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธาน และอนุรักขนาปธาน เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผลการวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องกับข้อค้นพบดังกล่าว โดยเฉพาะการใช้กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสื่อในการสร้างจิตสำนึก การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการกำหนดบทบาทของวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ร่วมกันขับเคลื่อนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม การวิจัยครั้งนี้ได้ขยายองค์ความรู้จากงานวิจัยทั้งสองเรื่อง โดยเสนอ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ซึ่งไม่ได้มุ่งเฉพาะการอนุรักษ์ป่าไม้หรือการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพียงบางประการ แต่เป็นรูปแบบที่บูรณาการหลักอปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 เข้ากับกระบวนการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชนอย่างครบวงจร ครอบคลุมการสร้างความตระหนักรู้ การมีส่วนร่วมของประชาชน การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ การสร้างเครือข่าย และการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนควบคู่กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งยังสามารถประยุกต์ใช้เป็นต้นแบบสำหรับชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้อย่างเหมาะสม

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยครั้งนี้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ คือ “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” (Dhamma-Based Community Forest Ecosystem Conservation Model) ซึ่งเป็นรูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนที่บูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับกระบวนการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติและการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ ได้แก่

แผนภาพแสดง องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

1. หลักพุทธธรรมเป็นฐาน (Buddhist Principles as the Foundation) ใช้หลักอปริหานิยธรรม สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 เป็นกรอบในการพัฒนาจิตสำนึก คุณธรรม ความรับผิดชอบ และความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2. การสร้างความตระหนักรู้ (Environmental Awareness) ส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักถึงคุณค่าของระบบนิเวศป่าชุมชน ทั้งในฐานะแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งต้นน้ำ และมรดกทางวัฒนธรรม ผ่านการถ่ายทอดหลักธรรม การเทศน์ การบวชป่า และกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม

3. การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และประชาชน ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมติดตามประเมินผลการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน

4. การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ (Collaborative Conservation Network) พัฒนาความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาชน เพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การบวชป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม และการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่เยาวชน

5. ความยั่งยืนของระบบนิเวศและชุมชน (Sustainable Ecosystem and Community Development) มุ่งให้เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การพัฒนาคุณภาพชีวิต และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่นี้แสดงให้เห็นว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนจะเกิดประสิทธิผลและความยั่งยืนได้ เมื่อบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือของทุกภาคส่วน และพัฒนากลไกการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้เป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนในพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของชุมชนด้วยพุทธวิธีในตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และประสานความร่วมมือระหว่างผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และประชาชน ทำให้เกิดการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินกิจกรรม และร่วมรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้ชุมชนเกิดความรัก ความหวงแหน และความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนร่วมกัน อันนำไปสู่การฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ การสร้างความสามัคคีของชุมชน และการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน โดยรูปแบบ “ธรรมะรักษ์ป่าชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” สามารถใช้เป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และสามารถประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้ ซึ่งได้ข้อเสนอแนะ ดังนี้ **1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้** 1.1 ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคณะสงฆ์ ควรกำหนดนโยบายร่วมกันในการส่งเสริมการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนโดยบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สนับสนุนงบประมาณ บุคลากร และเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อให้เกิดการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน 1.2 ข้อเสนอแนะด้านการมีส่วนร่วม ควรส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนได้แก่ วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน เยาวชน และประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจ ดำเนินกิจกรรม และติดตามประเมินผลการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน 1.3 ข้อเสนอแนะด้านการเรียนรู้ ควรพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนในวัดหรือชุมชน จัดกิจกรรมถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและหลักพุทธธรรม เช่น การบวชป่า การปลูกป่า ค่ายเยาวชนอนุรักษ์ธรรมชาติ นิทรรศการสิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกแก่เยาวชนและประชาชนอย่างต่อเนื่อง 1.4 ข้อเสนอแนะด้านสังคมและวัฒนธรรม ควรส่งเสริมการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พิธีบวชป่า การปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเหมาะสม และการจัดกิจกรรมที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของชุมชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 1.5 ข้อเสนอแนะด้านการบริหารจัดการชุมชน ผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนการจัดทำกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน การจัดเวรเฝ้าระวังไฟป่า การฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรม การติดตามประเมินผล และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา เพื่อให้การอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชนมีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืน **2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป** จากผลการวิจัยที่ค้นพบ ทำให้เห็นว่าการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความสำเร็จของการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน ดังนั้น การวิจัยในอนาคตควรศึกษาการพัฒนารูปแบบหรือกลยุทธ์ในการขยายผล “รูปแบบธรรมะรักษ์ป่า ชุมชนรักษ์ระบบนิเวศค่ายบกหวาน” ไปสู่ชุมชนอื่นที่มีบริบทแตกต่างกัน รวมทั้งควรศึกษาการพัฒนาเครือข่ายการอนุรักษ์ในระดับจังหวัดหรือระดับภูมิภาค การสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับเยาวชน และการประเมินผลลัพธ์ระยะยาวของการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมต่อการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่า ความเข้มแข็งของชุมชน และคุณภาพชีวิตของประชาชน เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้กำหนดนโยบายและพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. (2560). *ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: จามจุรีโปรดักท์.

บุญวัฒน์ บุญทะวงศ์. (2566). รูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของคณะสงฆ์จังหวัดเลย. *ในดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ประเวศ วะสี. (2550). *การพัฒนาอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2546). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระปภาวิน ฐานุตฺตโร (สุขประเสริฐ). (2566). การอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านหนองบั่ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด. *ในดุษฎีนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพมหานคร: ผลิธัมม์.

พระมหาญาณภัทร อติพโล (เทพนม). (2567). โปรแกรมพุทธจิตวิทยาวิถีนิเวศภาวนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืนสำหรับเยาวชน. *ในดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2543). *คนกับสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระอธิการณรงค์ฤทธิ์ ฐิตธมฺโม (วงศ์เขียว). (2566). แนวทางการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธของชุมชน ตำบลแม่กัวะ อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง. *ในดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สมภาร พรมทา. (2554). *พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภางค์ จันทวานิช. (2562). *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสรี พงศ์พิศ. (2552). *ชุมชนเข้มแข็ง: ทุนทางสังคมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: พลังปัญญา.

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	:	พระวันชัย ภูริทตฺโต (อนนตรี), ดร.
วัน เดือน ปีเกิด	:	วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕
ภูมิลำเนาที่เกิด	:	บ้านเลขที่ ๓๖ หมู่ ๙ บ้านนาทาม ตำบลนากว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
การศึกษา	:	๒๕๔๐ ปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
		๒๕๕๒ ปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
		๒๕๖๕ ปริญญาเอก (พธ.ด.) พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ประสบการณ์การทำงาน	:	อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
อุปสมบท	:	๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๗
สังกัด	:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย
ตำแหน่ง	:	อาจารย์
ที่อยู่ปัจจุบัน		วัดโพธิ์ชัยพฤกษ์ ๒๙๖ หมู่ ๑๑ ตำบลพระธาตุบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ประวัติผู้วิจัยร่วมท่านที่ ๑

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค Asst. Prof. Dr.Arithat Loesruamchok
วัน เดือน ปีเกิด	๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๙
ภูมิลำเนาที่เกิด	บ้านเลขที่ ๓ หมู่ ๙ ตำบลสร้างคอม อำเภอสร้างคอง จังหวัดอุดรธานี
การศึกษา	พ.ศ. ๒๔๔๓ ปริญญาตรี (นศ.บ.) นิเทศศาสตร์บัณฑิต สาขานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. ๒๕๕๕ ปริญญาโท (รป.ม.) รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยทองสุข พ.ศ. ๒๕๖๕ ปริญญาเอก (พธ.ด.) พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ประสบการณ์การทำงาน	อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร์
ผลงานทางวิชาการ	๒๕๖๓ หนังสือ เศรษฐศาสตร์ในชีวิตประจำวัน
ประสบการวิจัย	ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค และคณะ, “ นโยบายและกระบวนการพัฒนาเมืองสีเขียวจังหวัดอุดรธานี", ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, ๒๕๖๗. ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค และคณะ, “ รูปแบบการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของเทศบาลตำบลปะโค อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย", ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย, ๒๕๖๖. ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค และคณะ, “รูปแบบการพัฒนาชุมชนสร้างสรรค์ด้วยกระบวนการเทคโนโลยี สิ่งแวดล้อมและการ

ออกแบบจังหวัดหนองคาย", ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย, ๒๕๖๕.

ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค และคณะ, “ศึกษารูปแบบการปกครองของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกับการสร้างความมั่นคงสองฝั่งโขง", ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค และคณะ, “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาของพระมหาเถระของไทยและลาว", ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย, ๒๕๖๐.

ผศ. ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค และคณะ, “ศึกษาความสัมพันธ์ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมเจ้าแม่สองนางกับการส่งเสริมจริยธรรมทางสังคมของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงจังหวัดหนองคาย", ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ตำแหน่งทางวิชาการ	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ (พิเศษ) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์
สังกัด	วิทยาลัยสงฆ์หนองคาย
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ ๓ หมู่ ๙ ตำบลสร้างคอม อำเภอสร้างคอง จังหวัดอุดรธานี

ประวัติผู้วิจัยร่วมท่านที่ ๒

ชื่อ ฉายา/นามสกุล : พระภาวนาวัชรมุนี (เดชศักดิ์ ธีรปญฺโญ/โพธิ์ชัย), ดร.

วัน เดือน ปีเกิด : วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

สมณศักดิ์ : พ.ศ ๒๕๔๗ เป็นพระฐานานุกรมใน พระเทพมงคลรังษี ที่ “พระครูวินัยธร”

พ.ศ ๒๕๔๘ เป็นพระฐานานุกรมใน พระราชธีราภรณ์ ที่ “พระครูปลัด”

พ.ศ ๒๕๕๒ เป็นพระฐานานุกรมใน พระธรรมมงคลรังษี ที่ “พระครูปลัดมงคลวรวัฒน์”

พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นพระครูสัญญาบัตร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอาราม หลวงชั้นพิเศษ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ (ผจล.ชพ.วิ.)

ในราชทินนาม ที่ “พระครูภาวนาธรรมโฆสิต วิ.”

พ.ศ. ๒๕๖๓ เป็นพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอชั้นเอก (จอ.ชอ.) ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๕๖๘ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ในราชทินนามที่ “พระภาวนาวัชรมุนี วิ.”

การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๒๘ จบนักธรรมชั้นเอก จากสำนักศาสนศึกษาวัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๓๘ จบเปรียญธรรม ๔ ประโยค จากสำนักศาสนศึกษาวัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๓๓ จบมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษาวัดศรีษะเกษ จังหวัดหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๓๘ จบปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๓ จบปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๑ จบปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตำแหน่งฝ่ายปกครอง : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง

เจ้าคณะอำเภอเมืองหนองคาย

ตำแหน่งฝ่ายการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๖๕ เป็น รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

งานคณะสงฆ์ : เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ประจำจังหวัดหนองคาย

เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ในพระอุปถัมภ์กองทุนเล่าเรียนหลวง ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก

เป็นพระปริยัตินิเทศก์จังหวัดหนองคาย

เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง

เป็นเจ้าคณะอำเภอเมืองหนองคาย

เป็นประธานฝ่ายเผยแผ่คณะสงฆ์จังหวัดหนองคาย

รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

เป็นกรรมการ โครงการหมู่บ้านรักษาศีล ๕ ประจำหนตะวันออก

เป็นกรรมการและเลขานุการ โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ประจำหนตะวันออก

เป็นคณะทำงานโครงการ “สืบสานงานพ่อ ต่อยอดทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทย”

สังกัด : มหานิกาย

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง ๘๗๓ หมู่ ๑๐ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย ๔๓๑๐๐

ประวัติผู้วิจัยร่วมท่านที่ ๓

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	:	พระมหาประทีป อภิวฑฺฒโน (แถวพันธุ์)
ภูมิลำเนาที่เกิด	:	บ้านหนองหัวช้าง ตำบลหนองหัวช้าง อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ
การศึกษา	:	พ.ศ. ๒๕๔๕ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียน วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร
		ปริญญาตรี พ.ศ. ๒๕๔๒ พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
		ปริญญาโท พ.ศ. ๒๕๕๐ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
		ปริญญาเอก พ.ศ. ๒๕๕๗ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ประสบการณ์การทำงาน	:	อาจารย์ประจำหลักสูตร พุทธศาสตรบัณฑิต
ตำแหน่ง	:	อาจารย์ประจำหลักสูตร พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
ที่อยู่ปัจจุบัน		วัดโพธิสมภาร ต. ค่ายบกหวาน อ. เมือง จ.หนองคาย ๔๓๐๐๐

ประวัติผู้วิจัยร่วมท่านที่ ๔

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	พระครูสุตสารบัณฑิต สิริวณฺโณ (จำนงค์ ผมไผ), ดร.
	PhrakruSutasarabandit Siriwunno (Jumnong Pompai), Dr.
วัน เดือน ปีเกิด	วันศุกร์ ที่ ๑๕ เดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๙
ภูมิลำเนาที่เกิด	๑๐๖ หมู่ที่ ๑๒ ตำบลจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี
การศึกษา	ปริญญาตรี - พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
	ปริญญาโท รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต (ร.ม.) มหาวิทยาลัยรามคำแหง
	ปริญญาเอก รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รป.ด.) มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
ประสบการณ์การทำงาน	อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตร์
ผลงานทางวิชาการ	๒๕๖๓ การพัฒนาจิตอาสาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาโรงเรียนบ้านป่งไฮราษฎร์สามัคคี อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ
	๒๕๖๔ ความร่วมมือกรมการปกครองส่วนท้องถิ่นกับการแก้ไขปัญหาความต้องการบริโภคสุราของกลุ่มเยาวชนในจังหวัดหนองคาย
	อำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยจังหวัดหนองคาย
สังกัด	วิทยาลัยสงฆ์หนองคาย
ตำแหน่ง	อาจารย์
ที่อยู่ปัจจุบัน	๓๗๐ หมู่ที่ ๙ ตำบลวัดธาตุ อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย